

Львівський державний університет внутрішніх справ

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС УКРАЇНИ

Підручник

Львів
2016

УДК 347.9(477)(075.8)
ББК 67.9(4УКР)410я73
Ц58

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол від 25 листопада 2015 р. № 4).

Рецензенти:

Р. О. Стефанчук, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України
(Національна академія прокуратури України);
С. С. Бичкова, доктор юридичних наук, професор
(Національна академія внутрішніх справ)

Цивільний процес України: підручник / кол. авторів; за ред.
Ц58 В. О. Кучера. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – 768 с.

ISBN 978-617-511-198-7

Підручник розроблено відповідно до навчальної програми дисципліни «Цивільний процес України». Викладено сутність основних інститутів цивільного процесуального права; зауважено на позовне, наказне та окреме провадження.

Для студентів і курсантів, які навчаються за спеціальністю «Правознавство», а також викладачів, практичних працівників і усіх, хто цікавиться питаннями цивільного процесуального права.

УДК 347.9(477)(075.8)
ББК 67.9(4 УКР)410я73

ISBN 978-617-511-198-7

© Кучер В. О. та ін., 2016
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2016

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Кучер В. О., кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри цивільного права та процесу Львівського державного університету внутрішніх справ – передмова, глави 6, 7, 9, 10 (у співавторстві з Н. М. Грабар), 15, 16, 20, 21 (у співавторстві з Т. В. Курило), 27, 28 (у співавторстві з І. І. Татариним), предметний покажчик;

Курило Т. В., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу Львівського державного університету внутрішніх справ – глави 20, 21 (у співавторстві з В. О. Кучером);

Парасюк М. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ – глави 5, 22 (у співавторстві з Н. М. Грабар);

Парасюк В. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Львівського державного університету внутрішніх справ – глави 11, 12, 18, 24;

Грабар Н. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Львівського державного університету внутрішніх справ – глави 1, 5 (у співавторстві з М. В. Парасюком), 8, 10 (у співавторстві з В. О. Кучером), 22 (у співавторстві з М. В. Парасюком), 26;

Татарин І. І., викладач кафедри цивільного права та процесу Львівського державного університету внутрішніх справ – глави 27, 28 (у співавторстві з В. О. Кучером);

Баліцька О. Ю., кандидат юридичних наук, викладач кафедри цивільного права та процесу Львівського державного університету внутрішніх справ – глави 13, 14, 19, 23, 25;

Свхутич І. М., викладач кафедри цивільного права та процесу Львівського державного університету внутрішніх справ – глави 2, 3, 4, 17.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	10
ПЕРЕДМОВА.....	11
Розділ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА	
ГЛАВА 1. ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА.....	
1. Захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.....	13
2. Характеристика цивільного судочинства України.....	20
3. Поняття, предмет та метод цивільного процесуального права... ..	26
4. Система та джерела цивільного процесуального права.....	29
5. Дія норм цивільного процесуального права.....	32
6. Наука цивільно-процесуального права.....	34
ГЛАВА 2. ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА.....	
1. Поняття, ознаки, значення та види принципів цивільного процесуального права.....	42
2. Характеристика окремих принципів цивільного процесуального права.....	45
ГЛАВА 3. ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВІДНОСИНИ.....	
1. Поняття, ознаки та види цивільних процесуальних правовідносин.....	60
2. Підстави виникнення, зміни та припинення цивільних процесуальних правовідносин.....	67
3. Елементи цивільних процесуальних правовідносин.....	74
4. Суд як обов'язковий учасник цивільних процесуальних правовідносин.....	80
5. Підстави відводу в цивільному процесі.....	86
ГЛАВА 4. УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ.....	
1. Поняття та ознаки сторін. Процесуальні права та обов'язки сторін.....	94

2. Процесуальна співучасть та її види. Порядок і підстави залучення співучасників.....	98
3. Поняття, умови і порядок заміни неналежного відповідача.....	103
4. Поняття та умови процесуального правонаступництва.....	108
5. Треті особи: поняття та види.....	111
6. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.....	118
7. Інші учасники цивільного процесу.....	124
ГЛАВА 5. ПРЕДСТАВНИЦТВО У СУДІ.....	151
1. Поняття та ознаки судового представництва.....	151
2. Види представництва.....	155
3. Вимоги до представників.....	160
4. Повноваження представників.....	162
ГЛАВА 6. ДОКАЗИ І ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	172
1. Поняття та стадії доказування.....	172
2. Поняття, ознаки та види доказів.....	181
3. Характеристика засобів доказування.....	187
ГЛАВА 7. ЦИВІЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ. ПІДСУДНІСТЬ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ СУДУ.....	211
1. Поняття і види цивільної юрисдикції.....	211
2. Цивільна судова юрисдикція.....	214
3. Поняття і види підсудності.....	228
4. Наслідки порушення правил про підсудність.....	237
ГЛАВА 8. ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ.....	245
1. Поняття і значення процесуальних строків.....	245
2. Види процесуальних строків у цивільному процесі.....	247
3. Перебіг і правила обчислення процесуальних строків.....	252
ГЛАВА 9. СУДОВІ ВИКЛИКИ І ПОВІДОМЛЕННЯ.....	261
1. Види і зміст судових повісток.....	261
2. Порядок вручення судових повісток і повідомлень.....	262
3. Оголошення про виклик у пресі.....	265
ГЛАВА 10. СУДОВІ ВИТРАТИ.....	272
1. Поняття і види судових витрат.....	272
2. Судовий збір.....	275
3. Витрати, пов'язані з розглядом справи.....	283
4. Розподіл судових витрат між сторонами.....	293

ГЛАВА 11. ЗАХОДИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ.....	301
1. Поняття процесуального примусу.....	301
2. Підстави застосування заходів процесуального примусу.....	305
3. Види заходів процесуального примусу.....	308
Розділ 2. ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ	
ГЛАВА 12. ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ПОЗОВУ.....	317
1. Позов: поняття, елементи та види.....	317
2. Право на позов.....	326
3. Захист проти позову.....	328
4. Об'єднання та роз'єднання позовів.....	333
5. Розпорядження засобами захисту сторін.....	335
6. Забезпечення позову.....	340
ГЛАВА 13. ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ.....	353
1. Подання позовної заяви.....	353
2. Порядок відкриття провадження у справі.....	359
3. Правові наслідки відкриття провадження у справі.....	364
ГЛАВА 14. ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ.....	371
1. Поняття, мета та завдання провадження у справі до судового розгляду.....	371
2. Процесуальний порядок провадження у справі до судового розгляду.....	373
ГЛАВА 15. СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ.....	387
1. Поняття і зміст судового розгляду.....	387
2. Порядок судового розгляду.....	392
3. Тимчасове припинення провадження у справі.....	404
4. Закінчення провадження у справі без ухвалення рішення.....	408
5. Фіксування цивільного процесу.....	411
ГЛАВА 16. СУДОВІ РІШЕННЯ.....	423
1. Поняття і види судових рішень.....	423
2. Рішення суду: види та вимоги до нього.....	424
3. Виправлення недоліків рішення судом, який його ухвалив.....	432
4. Набрання рішенням суду законної сили.....	434
5. Ухвали суду першої інстанції.....	435

ГЛАВА 17. ЗАОЧНИЙ РОЗГЛЯД СПРАВИ.....	443
1. Поняття та особливості заочного розгляду справи.....	443
2. Умови і порядок заочного розгляду справи.....	446
3. Перегляд, оскарження та скасування заочного рішення.....	451

Розділ 3. НЕПОЗОВНІ ПРОВАДЖЕННЯ

ГЛАВА 18. НАКАЗНЕ ПРОВАДЖЕННЯ.....	463
1. Поняття, правова природа та особливості інституту наказного провадження.....	463
2. Стадії наказного провадження.....	467

ГЛАВА 19. ОКРЕМЕ ПРОВАДЖЕННЯ.....	486
1. Поняття і сутність окремого провадження.....	486
2. Порядок розгляду справ окремого провадження.....	488
3. Особливості розгляду справ окремого провадження.....	490
3.1. Розгляд судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи.....	490
3.2. Розгляд судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.....	498
3.3. Розгляд судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення померлою.....	500
3.4. Розгляд судом справ про усиновлення.....	505
3.5. Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення.....	512
3.6. Розгляд судом справ про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі.....	518
3.7. Розгляд судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність.....	524
3.8. Розгляд судом справ про визнання спадщини відумерлою.....	526
3.9. Розгляд судом справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку.....	529
3.10. Розгляд судом справ про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу.....	533
3.11. Розгляд судом справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних і фізичних осіб.....	536

Розділ 4. ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ

ГЛАВА 20. АПЕЛЯЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ.....	549
1. Поняття та значення апеляційного провадження.....	549

2. Вимоги до апеляційної скарги та порядок її подання.....	554
3. Відкриття апеляційного провадження та підготовка розгляду справи апеляційним судом.....	556
4. Розгляд справи судом апеляційної інстанції.....	559
5. Повноваження суду апеляційної інстанції.....	562
6. Ухвали та рішення апеляційного суду.....	566
ГЛАВА 21. КАСАЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ.....	577
1. Поняття та значення касаційного провадження.....	577
2. Вимоги до касаційної скарги та порядок її подання.....	580
3. Відкриття касаційного провадження та підготовка справи до касаційного розгляду.....	581
4. Розгляд справи судом касаційної інстанції.....	584
5. Повноваження суду касаційної інстанції.....	585
6. Ухвали та рішення суду касаційної інстанції.....	588
ГЛАВА 22. ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ.....	597
1. Поняття, предмет, підстави та суб'єкти перегляду рішень Верховним Судом України.....	597
2. Порядок подання заяви про перегляд судових рішень ВС України з розгляду цивільних і кримінальних справ.....	603
3. Допуск справи до провадження. Підготовка та розгляд справи ВС України.....	606
4. Повноваження ВС України за результатами розгляду заяви про перегляд судового рішення.....	609
ГЛАВА 23. ПРОВАДЖЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ.....	617
1. Сутність провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами.....	617
2. Процесуальний порядок реалізації права на перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами.....	625
Розділ 5. ІНШІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	
ГЛАВА 24. ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ.....	635
1. Поняття, принципи та значення виконавчого провадження.....	635
2. Звернення судового рішення до виконання.....	642
3. Порядок здійснення виконавчого провадження.....	646
4. Вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням судових рішень.....	652
5. Захист прав стягувача, боржника та інших осіб під час здійснення виконавчих дій.....	657

ГЛАВА 25. ВІДНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	667
1. Поняття втраченого судового провадження.....	667
2. Порядок відкриття провадження у справі про його відновлення.....	671
3. Розгляд справи про відновлення втраченого провадження.....	676
ГЛАВА 26. ТРЕТЕЙСЬКЕ СУДОЧИНСТВО.....	684
1. Мета, значення та принципи діяльності третейських судів в Україні.....	684
2. Вимоги та порядок обрання на посаду третейського судді.....	688
3. Порядок розгляду та ухвалення рішень третейським судом.....	693
4. Оскарження рішення третейського суду.....	699
5. Провадження у справах про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів.....	702
ГЛАВА 27. ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ІНОЗЕМНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ.....	710
1. Правові підстави визнання і виконання рішень іноземних судів в Україні.....	710
2. Визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню.....	712
3. Умови та порядок визнання рішень іноземних судів, які не підлягають примусовому виконанню.....	717
ГЛАВА 28. ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМНИХ ОСІБ.....	727
1. Правові засади участі іноземних осіб у цивільному процесі.....	727
2. Цивільна процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб у цивільному процесі.....	732
3. Представництво іноземних осіб у цивільному процесі.....	739
4. Особи, на яких покладаються функції захисту іноземних осіб, які беруть участь у цивільному процесі.....	741
5. Забезпечення наднаціональних гарантій захисту цивільних прав іноземних осіб.....	745
6. Виконання судових доручень іноземних судів і звернення судів України з дорученнями до іноземних судів.....	750
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК.....	760

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЦПК України	– Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р.
ЦК України	– Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.
СК України	– Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р.
ГК України	– Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р.
ЗК України	– Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р.
ЖК УРСР	– Житловий кодекс УРСР від 30 червня 1983 р.
ГПК України	– Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р.
КЗпП	– Кодекс Законів про працю від 10 грудня 1971 р.
КК України	– Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р.
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р.
КАС України	– Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р.
ЦК УРСР	– Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 р. (втратив чинність)
ЦПК УРСР	– Цивільний процесуальний кодекс УРСР від 18 липня 1963 р. (втратив чинність)
ЗУ	– Закон України
КМУ	– Кабінет Міністрів України
ВР	– Верховна Рада
ВС	– Верховний Суд
НБУ	– Національний банк України
АРК	– Автономна Республіка Крим
ДРАЦС	– державна реєстрація актів цивільного стану

ПЕРЕДМОВА

Цивільне процесуальне право є однією з основних галузей права, які викладаються в юридичних вишах і на юридичних факультетах вищих навчальних закладів за спеціальністю «Правознавство».

Гарантований Конституцією України судовий захист прав, свобод і охоронюваних законом інтересів громадян і юридичних осіб визначає необхідність видання підручника з цивільного процесу України, зважаючи на останні зміни законодавства, постанови пленумів Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також правозастосовну практику.

Активізація звернень до суду вимагає підготовки більшої кількості фахівців для надання кваліфікованої юридичної допомоги, щоб судовий захист був більш доступний і продуктивний.

Цей підручник підготовлений відповідно до програми курсу цивільного процесу України і складений з огляду на навчальні програми для вищих навчальних закладів на основі чинного цивільного процесуального законодавства України та правової теорії.

Авторський колектив мав на меті викласти засади цивільного судочинства, його основні принципи, поняття і категорії, зазначені у Цивільному процесуальному кодексі України. У підходах до аналізу проблем цивільного процесуального права автори зважали на загальні теоретичні засади, що є втіленням сучасних поглядів і концепцій розвитку цивільного процесуального права.

Зокрема опрацьовано загальні положення цивільного процесуального права (учасники цивільного процесу, докази та доказування, цивільна юрисдикція, підсудність), позовне провадження, окреме та наказне провадження, інститути перегляду

та виконання судових рішень, відновлення втраченого судового провадження, особливості визнання та виконання іноземних рішень в Україні та провадження за участю іноземних осіб.

Авторський колектив не оминув увагою законодавство України та зарубіжних країн, матеріали судової практики та аналіз окремих теоретичних проблем цивільного процесуального права України. Також були охоплені рекомендації і побажання усіх зацікавлених осіб, висловлені під час викладання лекційного курсу та проведення практичних занять із цивільного процесуального права.

Підручник призначений для курсантів, студентів, аспірантів і викладачів юридичних вишів і факультетів, а також працівників правоохоронних органів (суду, нотаріату, адвокатури), працівників юридичних служб органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємств та установ, усіх, хто цікавиться питаннями цивільного процесуального права (цивільного процесу).

Глава 1. ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА

1. Захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб

Політичний і соціально-економічний розвиток України сприяє удосконаленню законодавства, яким закріплено правове становище громадян, організацій та їх об'єднань і встановлено гарантії реалізації та захисту їх прав, свобод і обов'язків, визначених Конституцією й іншими законами України.

У разі порушення прав громадян або організацій з боку інших осіб, а також загрози порушення права в майбутньому і за відсутності добровільного відновлення порушеного права виникає об'єктивна потреба застосування певних способів захисту.

Право на захист – це передбачена законодавством можливість уповноваженої особи самостійно застосовувати дозволені або санкціоновані законом юридичні засоби впливу на порушника або звернутися до відповідного юрисдикційного органу з вимогою спонукати порушника до певної поведінки.

Захист цивільних прав в Україні здійснюється судом, а також господарським або третейським судом, профспілковими та іншими громадськими організаціями в установленому порядку.

Чинне законодавство України передбачає *судову, громадську, адміністративну, нотаріальну форми захисту та самозахист цивільних прав* і законних інтересів громадян й організацій.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 Конституції України кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Самозахистом є перешкодження будь-яким третім особам, які неправомірно посягають на цивільні права, заподіяння шкоди цивільним правам та інтересам інших осіб тощо. Самозахист може виникати з боку і фізичної, і юридичної особи.

Самозахист допускається за таких умов:

а) виникає порушення цивільного права або небезпека його порушення;

б) є необхідність припинення (попередження) порушення власними силами;

в) заходи самозахисту адекватні ступеню небезпеки правопорушення, тобто заподіяння шкоди порушнику чи іншій особі має бути санкціонованими законом, не порушувати межі дозволеного.

Громадська форма захисту права передбачає вирішення спору між суб'єктами уповноваженими громадськими організаціями (профспілками, комісіями з трудових спорів тощо). До громадської форми захисту прав належать: *урегулювання спорів про право, третейське судочинство*.

Урегулювання спору про право – це спільні дії сторін, що сперечаються, щодо ліквідації конфлікту. Суть урегулювання спору зводиться до того, що особа, чиї права дійсно чи уявно порушені чи оспорюються, у нормативно встановлений строк у письмовій формі повідомляє іншій стороні свої вимоги з поданням відповідних документів. Розглянувши заяву, друга сторона повинна в певний строк або задовольнити претензію, або надіслати вмотивовану відмову.

Різновидом громадської форми захисту є *третейське судочинство*, яке здійснюється третейськими судами. Останні не наділені судовою владою, оскільки не здійснюють правосуддя, а створюються для розгляду і вирішення конкретної справи

в цивільних і господарських правовідносинах. Суть третейського судочинства полягає у тому, що сторони довіряють вирішення спору та ухвалення рішення третій особі, а не уповноваженому державою органу. В цьому суттєва відмінність третейського судочинства від інших форм захисту прав та інтересів – цивільного та господарського судочинства, які здійснюються виключно судами загальної юрисдикції.

Відповідно до положень ст. 125 Конституції та ст.ст. 3, 17 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» третейські суди не належать до системи судів загальної юрисдикції, а отже, не є органами правосуддя, але у ст. 3 ЗУ «Про третейські суди» завданням третейського суду передбачено захист майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних чи юридичних осіб шляхом усебічного розгляду та вирішення спорів відповідно до закону.

Адміністративно-правовий захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб – це правозастосовна та правоохоронна владна діяльність публічної адміністрації щодо вирішення індивідуальних справ з метою припинення та відновлення порушень прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, відшкодування збитків потерпілим і притягнення винних до адміністративної відповідальності, або/та створення умов для притягнення їх до іншого виду юридичної відповідальності.

Фізичні та юридичні невіддані особи потребують захисту від двох основних джерел небезпеки – суб'єктів владних повноважень та інших осіб, які не мають владних повноважень. У першому випадку до предмета адміністративного права входить владно-розпорядча діяльність щодо забезпечення захисту від свавілля органів виконавчої влади та інших суб'єктів публічної адміністрації.

Публічна адміністрація в умовах правової держави має подвійний статус:

- по-перше, вона робить вагомий внесок у захист прав і свобод людини і громадянина;
- по-друге, окремі її представники є суб'єктами їх порушення.

До форм захисту прав свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб засобами адміністративного права належать:

- забезпечення прав свобод людини і громадянина Президентом України;
- провадження за заявами, скаргами та пропозиціями громадян;
- дисциплінарні провадження в адміністративному праві;
- запобігання та протидія корупції;
- захист від порушень з боку суб'єктів владних повноважень у системі адміністративного судочинства тощо.

Нотаріальний захист прав суб'єктів полягає у тому, що окремі правочини потребують додаткових гарантій щодо захисту прав власника, що досягається нотаріальним посвідченням набуття та передачі прав власності. Воно є юридичною фіксацією набуття прав власника, яке є в основі вирішення судами спорів про порушення такого права. Вчинення нотаріальних дій покладається на нотаріусів. У населених пунктах, де нотаріусів немає, нотаріальні дії вчиняють уповноважені на це посадові особи органів місцевого самоврядування.

Судова форма захисту найпоширеніша. Відповідно до ст. 124 Конституції України встановлено пріоритет судового захисту права.

Правосуддя в Україні здійснюється судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції України).

Перевагами судової форми захисту є те, що вона:

- 1) поширюється на невизначене коло осіб;
- 2) судовому захисту підлягають усі права і свободи;
- 3) у розгляді справи у суді активну участь у доведенні своєї правоти беруть сторони спору та інші зацікавлені особи.

Ознаками судового захисту є те, що:

- 1) здійснюється спеціальним державним органом – судом;
- 2) здійснюється професійними юристами – суддями;
- 3) відбувається у передбаченій законом процесуальній формі;
- 4) є остаточним;

б) здійснюється шляхом ухвалення судового рішення, яке має загальнообов'язкову силу;

7) виконання рішення суду забезпечується можливістю застосування державного примусу.

Конституція України визначає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Саме цим забезпечується положення Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., про те, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами (ст. 8).

Стаття 55 Конституції України визначає, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна. Зокрема громадяни України можуть звертатися за захистом в Європейський суд з прав людини.

Судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя.

Правосуддя – це державна діяльність, яку здійснює суд шляхом розгляду й вирішення у судових засіданнях у особливій, установленій законом процесуальній формі, цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ.

Правосуддю відводиться головне місце у здійсненні правоохоронної діяльності, що пов'язано з тими завданнями, які покладає на правосуддя як основну форму реалізації судової влади держава.

Правосуддя здійснюють шляхом розгляду і вирішення у судових засіданнях цивільних справ щодо захисту прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб, держави.

Така діяльність відбувається у відповідній формі судочинства – встановленого законом порядку здійснення правосуддя. Загалом в Україні можна виділити п'ять основних **форм судочинства**:

1) *конституційне* – регулює порядок ухвалення рішень та дачі висновків у справах щодо: конституційності законів

та інших правових актів; відповідності Конституції України міжнародних договорів; додержання конституційної процедури усунення Президента України з посади в порядку імпичменту; офіційного тлумачення Конституції та законів України. Здійснюється Конституційним Судом України згідно зі ЗУ «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р.;

2) **кримінальне** – визначає діяльність органів досудового розслідування, прокуратури і суду, а також інших суб'єктів, що залучаються до сфери кримінального судочинства, під час кримінального провадження. Здійснюється відповідно до КПК України;

3) **господарське** – визначає порядок судового вирішення справ у спорах, що виникають під час укладання, зміни, розірвання і виконання господарських договорів, а також у спорах про визнання недійсними актів; справ про банкрутство; справ за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції. Здійснюється господарськими судами згідно з ГПК України;

4) **адміністративне** – закріплює порядок вирішення справ у спорах, однією зі сторін яких є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції відповідно до законодавства або на виконання делегованих повноважень. Здійснюється адміністративними судами згідно з КАС України;

5) **цивільне** – визначає порядок судового вирішення цивільних, сімейних, трудових, житлових справ, і справ окремого провадження. Здійснюється загальними судами згідно з ЦПК України.

Цивільна процесуальна форма захисту права сьогодні найпоширеніша.

Цивільна процесуальна форма захисту права – послідовний, визначений нормами цивільного процесуального права порядок розгляду та вирішення цивільної справи, що охоплює певну систему гарантій.

Цивільна процесуальна форма є двох видів. Перша – усна, тому що всі дії описуються усно, згодом – протоколюються.

Вона визначає порядок судової діяльності (дії суду, осіб, що беруть участь у справі, і інших учасників, а також послідовність цих дій), спираючись на правові основи ЦПК України. Друга – письмова процесуальна форма.

Вона встановлює склад процесуальних документів, винесених судом і запропонованих учасниками, вказує реквізити кожного з них, визначає послідовність викладення тексту, а також умови, за яких процесуальні документи або залишаються без руху, або підлягають відміні вищою інстанцією. У діалектичному поєднанні різновиди процесуальної форми утворюють єдиний правовий порядок судової юрисдикції у цивільних справах.

Цивільна процесуальна форма поширюється тільки на процесуальну діяльність і не охоплює інтелектуальну (наприклад, оцінку доказів, тлумачення застосовуваних норм права) і діловодні операції, здійснювані під час підготовки справи до судового розгляду.

Цивільна процесуальна форма має власні принципи, що дають змогу забезпечити різнобічну характеристику порядку розгляду справи; перегляду й реалізації судових рішень. Можна виокремити такі *принципи цивільної процесуальної форми захисту права*:

1) *оптимальність співвідношення прав і обов'язків у процесі*. Співвідношення прав і обов'язків у процесуальній діяльності встановлено законом саме в тому обсязі, який необхідний для ефективного здійснення правосуддя у цивільній справі;

2) *тотожність*. У процесі розгляду цивільної справи й виконання судового рішення припустимі лише дії, які не є тотожними, тобто суд повинен лише раз доводити заявлені вимоги, судові постанови (рішення, ухвали) тільки раз повинні перевірятися судами апеляційної інстанції, а акти судової влади – лише раз реалізовуватися;

3) *безперервність процесуальної діяльності*. Цей принцип охоплює всі стадії й види процесуальних проваджень, де проводиться судове засідання, а отже, більшу частину цивільного судочинства, визначаючи послідовний його розвиток і маючи принципове значення для формування цілісного враження від

матеріалів його розгляду, забезпечуючи своєчасність і дієвість цивільної процесуальної форми;

4) *усність і документованість процесуальних актів.*

Принцип охоплює всі види судових проваджень, обумовлюючи виділення, крім усної процесуальної форми як порядку здійснення цивільно-процесуальної діяльності, письмової процесуальної форми, що регулює перелік реквізитів, послідовність їхнього розташування в процесуальних актах;

5) *здійснення судового контролю та самоконтролю.*

Особи, що беруть участь у справі, можуть аналізувати та оцінювати правомірність процесуальної діяльності (своїї, і інших учасників), судових постанов, коригуючи виявлені помилки відповідними процесуальними засобами (заява відводу, оскарження рішення й ухвали суду). Взаємодія контролю й самоконтролю загалом забезпечує правомірність цивільної процесуальної форми.

Значення цивільної процесуальної форми захисту права полягає у встановленні певного стандарту юрисдикції, що забезпечує для зацікавлених у результатах справи осіб процесуальні гарантії правомірного вирішення справи та створює умови для суду, які дають змогу правильно застосувати норми матеріального й процесуального права, винести законне й обґрунтоване рішення у справі.

Отож, цивільна процесуальна форма є гарантією, яка забезпечує прозорість, законність та обґрунтованість судової діяльності, а також однакове застосування положень закону судами.

2. Характеристика цивільного судочинства України

Розгляд і вирішення у судових засіданнях цивільних справ ґрунтуються на конституційних засадах і здійснюється відповідно до цивільного процесуального законодавства України, яке докладно регламентує порядок, процесуальну форму судового розгляду й рішень, які ухвалює суд. Судові рішення ухвалюють

суди іменем України, вони обов'язкові до виконання на всій території України. Рішення, що набрали законної сили у кожній конкретній справі, обов'язкові для всіх фізичних та юридичних осіб.

Цивільне судочинство – це врегульований нормами цивільного процесуального права судовий порядок розгляду і вирішення цивільних справ.

Метою діяльності суду є захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Цією метою і обумовлюється завдання цивільного судочинства. **Завданнями цивільного судочинства** відповідно до ст. 1 ЦПК України є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Справедливий розгляд, якщо його здійснено з дотриманням усіх правових норм, а поведінка суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин характеризувалася відповідністю панівним у суспільстві морально-етичним приписам.

Неупереджений розгляд і вирішення справи передбачає насамперед недопустимість надання переваг під час оцінки доказів, ухвалення судом необгрунтованих рішень.

Своєчасним розгляд і вирішення цивільної справи слід уважати тоді, коли процесуальні дії вчиняються її учасниками з дотриманням строків, установлених законом і судом.

Суб'єктами, яким гарантується право на звернення до суду, є: фізичні особи (з метою захисту прав, свобод чи інтересів), юридичні особи (з метою захисту прав та інтересів) та держава (з метою захисту інтересів).

Суди розглядають різноманітні цивільні справи, що мають суттєві правові відмінності. Певний порядок, який застосовується для розгляду і вирішення одних цивільних справ, не може повною мірою використовуватися для провадження в інших справах.

Оскільки правова природа цивільних справ значно впливає на порядок їх розгляду в першій інстанції, законодавець перед-

бачив *три види цивільного судочинства*, які відрізняються між собою за категоріями справ, підставами порушення, суб'єктами тощо:

1. **Позовне провадження**, яке є основним і найбільш розповсюдженим видом цивільного судочинства. Суд розглядає в порядку позовного провадження усі цивільні справи, які ґрунтуються на спорі про право. Але перелічити такі справи у зв'язку з їх різноманітністю та великою кількістю неможливо.

Позовне провадження характеризується наявністю матеріально-правового спору між двома сторонами з протилежними інтересами – позивачем і відповідачем. Вимоги щодо вирішення цього спору закріплюються в позовній заяві, яка є підставою відкриття провадження у справі.

У позовному провадженні найбільш повно виражений один із основних принципів цивільного процесу – змагальності, відповідно до якого кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Водночас особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості.

У порядку позовного провадження справи розглядаються в судовому засіданні, з обов'язковим повідомленням про його час і місце усіх осіб, які беруть участь у справі. Під час судового розгляду заслуховуються пояснення осіб, які беруть участь у справі, допитуються свідки, досліджуються наявні речові і письмові докази, висновки експерта.

2. **Наказне провадження** – це спрощений порядок розгляду цивільних справ, що засновується на безспірних фактах. Спрощений порядок наказного провадження полягає у тому, що видача судового наказу здійснюється без судового засідання і виклику заявника (стягувача) та боржника для заслуховування їх пояснень.

У порядку цього виду судочинства розглядаються справи за вимогами про:

- стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати;
- компенсацію витрат на здійснення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів;

– стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та трьох відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості;

– присудження аліментів на дитину в розмірі тридцяти відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших зацікавлених осіб;

– повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів (ст. 96 ЦПК України).

Особливостями наказного провадження є те, що сторонами у справі є заявник (стягувач) і боржник; підставою відкриття провадження у справі є заява про видачу судового наказу; за вирішенням справи видається судовий наказ, який є особливою формою судового рішення (в інших видах цивільного судочинства висновок щодо вирішення справи по суті закріплюється у рішенні суду).

3. *Окреме провадження* є видом непозовного цивільного судочинства, у порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

У порядку окремого провадження суд розглядає справи про:

– обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

– надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;

– визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;

– усиновлення;

– установлення фактів, що мають юридичне значення;

– відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;

- передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;
- визнання спадщини відумерлою;
- надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку;
- примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;
- розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб;
- надання права на шлюб;
- розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей;
- встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя та інші справи у випадках, установлених законом (ст. 234 ЦПК України).

Справи окремого провадження розглядаються судом з дотриманням загальних правил, встановлених ЦПК України, за винятком положення щодо змагальності та меж судового розгляду. Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб.

Отже, відсутність спору про право – це характерна риса наказного та окремого провадженя. Якщо особи звертаються у порядку непозовного провадження до суду з вимогою, із якої вбачається спір про право, або якщо такий спір виникає під час розгляду справи, суд відповідно повинен відмовити у прийнятті заяви чи залишити її без розгляду, а також роз'яснити заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

Стадії цивільного судочинства. Кожна цивільна справа послідовно проходить визначені етапи, які називаються стадіями цивільного судочинства. Відповідно, розгляд цивільної справи здійснюється у певній послідовності – за стадіями.

Стадія цивільного судочинства – це сукупність процесуальних дій, що вчиняються під час провадження у цивільній справі й об'єднуються найближчою процесуальною метою.

В науковій юридичній літературі дослідники виокремлюють різну кількість стадій цивільного судочинства, але найчастіше згадуються такі:

1) *відкриття провадження у справі* – стадія цивільного судочинства, на якій суд вирішує питання про відкриття провадження в конкретній цивільній справі в суді першої інстанції, перевіряє наявність у особи, яка звернулася до суду, права на звернення до суду і дотримання встановленого порядку реалізації цього права;

2) *провадження у справі до судового розгляду* – це сукупність дій судді та юридично заінтересованих у вирішенні справи осіб, з метою врегулювання спору або забезпечення своєчасного і правильного вирішення справи у судовому засіданні;

3) *судовий розгляд* – це діяльність суду першої інстанції і виконання ним функцій шляхом розгляду цивільних справ;

4) *апеляційне провадження* – це врегульована нормами цивільного процесуального права діяльність суду апеляційної інстанції щодо перевірки законності та обґрунтованості рішень та ухвал суду першої інстанції, які не набрали законної сили;

5) *касаційне провадження* – це урегульована нормами цивільного процесуального права діяльність суду касаційної інстанції щодо перевірки законності рішень та ухвал суду першої та апеляційної інстанцій, що набрали законної сили;

6) *провадження у зв'язку з переглядом судових рішень ВС України* – це сукупність цивільних процесуальних відносин між ВС України і сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, та особами, які не брали участі у справі, коли суд вирішив питання про їх права і обов'язки щодо перевірки законності судових рішень, після їх перегляду судом касаційної інстанції;

7) *провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами* – це провадження суду щодо перегляду рішень та ухвал суду, якими завершено розгляд справи, що набрали законної сили, а також судового наказу у зв'язку з виявленням певних обставин, що не були відомі на момент розгляду справи ні учасникам, ні суду, визначених цивільно-процесуальним законодавством;

8) *виконавче провадження* є сукупністю дій спеціально уповноважених державних органів, спрямованих на примусове виконання рішень судів, а також інших органів (посадових осіб) у випадках, передбачених законом.

Усі ці стадії завершуються винесенням правозастосовного акта (наприклад, ухвали про відкриття провадження, рішення суду, постанови про закінчення виконавчого провадження).

Кожна цивільна справа не обов'язково проходить усі вісім стадій, оскільки не всі судові рішення оскаржуються, сторони інколи укладають мирову угоду тощо.

3. Поняття, предмет і метод цивільного процесуального права

Процесуальний порядок розгляду та вирішення справ про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових та інших правовідносин, урегульовується цивільним процесуальним правом.

Цивільне процесуальне право є складовою системи права України і займає в ній особливе місце.

Норми матеріального права регламентують відносини, що виникають між суб'єктами права в суспільстві. На відміну від них норми цивільного процесуального права регулюють один із видів державної діяльності, оскільки здійснення судової влади є функцією держави. Призначення цивільного процесуального права полягає у тому, що за допомогою цивільного процесу примусово реалізується норма матеріального права.

Цивільне процесуальне право – це галузь права, яка регулює суспільні відносини, що виникають між учасниками цивільного процесу і судом під час здійснення правосуддя у цивільних справах.

Цивільне процесуальне право як самостійна галузь права має генетичний і функціональний зв'язки з іншими галузями права. Генетично воно пов'язане, наприклад, із конституційним правом, кримінальним процесуальним правом. Функціональний зв'язок цивільне процесуальне право має з цивільним, житловим, сімейним, трудовим, земельним, адміністративним, фінансовим правом тощо.

Зв'язок цивільного процесуального права з цивільним, сімейним, трудовим й іншими галузями матеріального права визначається необхідністю примусової реалізації норм матеріального права органами правосуддя. Цивільне процесуальне право є формою, що забезпечує існування норм матеріального права, захист і примусову їх реалізацію. На зв'язок цивільного процесуального права з іншими галузями вказує ч. 1 ст. 15 ЦПК України, де встановлено, що законодавство про цивільне судочинство визначає порядок розгляду справ у спорах, що виникають з цивільних, сімейних, трудових та інших правовідносин для захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права, інтересу.

Взаємозв'язок між цивільним матеріальним і процесуальним правом виявляється також в окремих нормах та інститутах цивільного права. Його норми визначають обставини, сукупність юридичних фактів, які становлять підставу позову, предмет доказування і підлягають з'ясуванню в цивільному судочинстві під час розгляду конкретних справ.

Інший зв'язок простежується між цивільним процесуальним і кримінальним процесуальним правом. І одне, і інше право регулює суспільні відносини, які виникають у сфері здійснення правосуддя, ґрунтується на одних і тих же принципах, має спільну конституційну основу. Цивільні справи і кримінальні провадження розглядає один і той же суд, суддя чи судді колегіально, незалежно, гласно, національною мовою судочинства із забезпеченням права на захист тощо. Цивільне процесуальне право і кримінальне процесуальне право мають рівнозначні інститути в доказовій діяльності і стадіях судочинства. Цивільне процесуальне право і кримінальне процесуальне право відрізняються предметом правового регулювання і методами державного примусу, що їх застосовує суд до порушників норм цивільного і кримінального права.

Будь-яка галузь права має свій предмет і метод правового регулювання. Якщо предмет визначає, що вивчає галузь права, то метод пояснює як це здійснюється.

Предметом цивільного процесуального права є суспільні відносини, які виникають під час здійснення правосуддя у цивільних справах.

Метод цивільного процесуального права – це сукупність правових прийомів регулювання суспільних відносин у процесі здійснення правосуддя у цивільних справах. Він обумовлюється специфічними властивостями предмета регулювання цивільного процесуального права, соціальними функціями, які виконує ця галузь права, і органічним її зв'язком із галузями матеріального права.

Метод характеризується:

- 1) особливістю правового становища суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин;
- 2) специфікою юридичних фактів;
- 3) закріпленими правилами формування змісту процесуальних правовідносин і характером участі в них суб'єктів;
- 4) особливістю процесуальних санкцій;
- 5) специфікою процесуальної форми.

За змістом метод правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин є *імперативно-диспозитивним*.

Імперативність методу цивільного процесуального права визначається необхідністю учасників цивільної справи підкорятися судовій владі, сумлінно виконувати покладені на них обов'язки, оскільки до них можуть бути застосовані заходи процесуального примусу або їх можуть притягнути до певної відповідальності.

Диспозитивність, навпаки, дає змогу суб'єктам вільно використовувати надані їм права у межах, установлених законом.

Метод цивільного процесуального права характеризується також окремим видом юридичних фактів – процесуальних дій суду і осіб, які беруть участь у справі, від яких залежить виникнення і розвиток процесуальних правовідносин і які є засобами здійснення процесуальних прав і виконання обов'язків.

Гарантіями їх реалізації є цивільні процесуальні санкції. Ними встановлені правові наслідки за порушення прав і невиконання обов'язків.

Це примусове припинення неправомірних процесуальних дій, скасування незаконних і необґрунтованих рішень, застосування способів забезпечення доказів і позову.

4. Система та джерела цивільного процесуального права

Будь-яка діяльність потребує певного упорядкування, адже тоді вона більш доступна і зручна для розуміння. Всі чинні в державі юридичні норми також потребують упорядкування та систематизації. Такий їх упорядкований стан характеризується поняттям «система права».

Система цивільного процесуального права – це сукупність обумовлених предметом і методом правового регулювання норм та інститутів, розташованих у певній послідовності.

Структура системи права виявляється у єдності всіх юридичних норм та їх розподілі за галузями й інститутами права. Галузь права, своєю чергою, також має власну систему, тобто свою структуру розподілу правових елементів.

Елементами правової структури галузі права є:

- 1) юридичні норми;
- 2) інститути.

Норма права – це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки (зразок, масштаб, еталон), установлене або санкціоноване державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи і справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечується всіма заходами державного впливу, аж до примусу.

Кожна стаття закону (або її частина) є юридичною нормою.

Інститут права – це сукупність юридичних норм, що регулюють певну групу однорідних суспільних відносин у межах галузі права.

В основу створення системи цивільного процесуального права покладено структуру ЦПК України, який ґрунтовно розвиває конституційні принципи судової системи і правосуддя в державі.

Визначена структурою ЦПК України **система цивільного процесуального права** складається з двох частин – загальної та особливої.

Загальна частина містить норми й інститути, що мають значення для всієї галузі цивільного процесуального права, усіх видів і стадій цивільного судочинства, наприклад, норми, які встановлюють компетенцію судів щодо розгляду цивільних справ (ст.ст. 15–17 ЦПК України); передбачають склад суду, підстави та порядок відводів (ст.ст. 18–25 ЦПК України); присвячені доказам і доказуванню (ст.ст. 57–66 ЦПК України).

Особлива частина охоплює норми та інститути, які врегульовують порядок розгляду і вирішення цивільних справ за окремими видами та стадіями цивільного судочинства, наприклад, норми, що визначають особливості наказного провадження (ст.ст. 95–106 ЦПК України), встановлюють порядок розгляду судом справ про усиновлення (ст.ст. 251–255 ЦК України), порядок провадження у зв'язку з переглядом судових рішень ВС України (ст.ст. 353–360⁷ ЦПК України) тощо.

Норми, що врегульовують порядок провадження у цивільних справах, закріплені у різних нормативних актах (Конституції України, ЦПК України, окремих законах тощо).

Сукупність таких актів становить цивільно-процесуальне законодавство.

Цивільно-процесуальне законодавство – це сукупність нормативних актів, у яких є норми, що врегульовують порядок організації та здійснення правосуддя в цивільних справах.

Основа цивільно-процесуального законодавства, як і всього законодавства України, становить *Конституція України*. У ній закріплено норми, що гарантують право громадян на судовий захист (ст. 55), визначають їх правовий статус у цивільному судочинстві (ст.ст. 24, 31, 32, 59), передбачають принципи організації і діяльності суду (ст.ст. 124–131).

Найважливішим нормативно-правовим актом після Конституції України в системі цивільно-процесуального законодавства є *ЦПК України* від 18 березня 2004 р., який набрав чинності 1 січня 2005 р. Він детально врегульовує порядок судочинства в цивільних справах і складається з 11 розділів.

До системи цивільно-процесуального законодавства належить також чимало інших кодексів і законів, у яких закріплено окремі положення цивільного процесуального права.

Відтак ЦК України містить норми, в яких визначено способи захисту судом цивільних прав та інтересів особи (ст. 16); правила щодо обмеження цивільної дієздатності фізичної особи (ст. 36), визнання фізичної особи недієздатною (ст. 39), визнання фізичної особи безвісно відсутньою (ст. 43), оголошення фізичної особи померлою (ст. 46) тощо.

Сімейний кодекс України визначає підстави для надання судом права на шлюб (ст.ст. 23, 26), визнання його недійсним і неукладеним (ст.ст. 40–43, 48), зміни, розірвання та визнання недійсним шлюбного договору (ст.ст. 100, 102, 103), розірвання шлюбу (ст.ст. 109–112) тощо.

Серед законів можна виокремити, наприклад, ЗУ від 7 липня 2010 р. *«Про судоустрій і статус суддів України»*, що визначає правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні; ЗУ від 12 лютого 2015 р. *«Про забезпечення права на справедливий суд»*, що визначає систему судів загальної юрисдикції, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів тощо; ЗУ від 21 квітня 1999 р. *«Про виконавче провадження»*, що обумовлює умови і порядок виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які відповідно до закону підлягають примусовому виконанню у разі невиконання їх у добровільному порядку; ЗУ від 24 березня 1998 р. *«Про державну виконавчу службу»*, що встановлює основи організації та діяльності державної виконавчої служби, її завдання, правовий статус державних виконавців; ЗУ від 23 червня 2005 р. *«Про міжнародне приватне право»*, що визначає порядок урегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один із своїх елементів пов'язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок; ЗУ від 14 жовтня 2014 р. *«Про прокуратуру»*, що закріплює норми, які регламентують участь прокурора в цивільному судочинстві; ЗУ від 25 лютого 1994 р. *«Про судову експертизу»* формулює правові, організаційні й фінансові основи судово-експертної діяльності; ЗУ від 8 липня 2011 р. *«Про судовий збір»* визначає правові засади справляння судового збору, платників, об'єкти та розміри ставок судового збору; ЗУ від 5 грудня 2012 р. *«Про адвокатуру та адвокатську діяльність»* визначає правові засади організації

і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні; та інші закони.

До системи цивільного процесуального законодавства також належать Укази Президента України, постанови КМУ, нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Це не повний перелік актів, що становлять цю систему, оскільки їх є велика кількість, крім того, законодавство постійно змінюється: деякі закони втрачають чинність, приймаються нові.

Важливе місце в системі цивільного процесуального законодавства займають міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України.

Законодавець підкреслює їх пріоритетність перед нормативними актами України, зауважуючи: у разі невідповідності ЗУ міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана ВР України, суд застосовує міжнародний договір (ч. 5 ст. 8 ЦПК України).

До системи цивільно-процесуального законодавства не входять постанови Пленуму ВС України, оскільки вони не мають нормативного характеру. Проте ці постанови містять роз'яснення, що мають важливе значення для судової практики і обов'язкові для судів, інших органів і посадових осіб, які застосовують у своїй діяльності норми права, щодо яких зроблено такі роз'яснення.

5. Дія норм цивільного процесуального права

Цивільне процесуальне право діє стосовно осіб, у часі і просторі.

Дія цивільного процесуального законодавства стосовно осіб полягає в тому, що відповідно до ст. 4 ЦПК України суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси. Іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні

держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації також мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів.

Іноземні особи мають процесуальні права та обов'язки нарівні з фізичними і юридичними особами України, за винятками, встановленими Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України (ст. 410 ЦПК України).

Суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників цивільного процесу та здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак (ст. 5 ЦПК України).

Дія цивільного процесуального закону в часі полягає у тому, що провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час учинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи.

Закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує або звужує права, що належать учасникам цивільного процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі (частини 3, 4 ст. 2 ЦПК України).

Дія цивільних процесуальних норм у просторі передбачає поширення їх всією територією України, тому суди цивільної юрисдикції повинні їх застосовувати під час розгляду і вирішення цивільних справ.

На практиці можуть виникнути випадки, коли в законодавстві не буде норми, що врегульовувала б конкретні відносини. У такому разі суд має застосувати *аналогію закону*, тобто використати закон, що регулює подібні за змістом відносини. Якщо ж не знайдеться і такий закон, суду слід зважати на загальні засади законодавства – застосувати *аналогію права*.

У законодавстві є заборона відмовляти у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини (частини 8, 9 ст. 8 ЦПК України).

6. Наука цивільно-процесуального права

Наука цивільного процесуального права – це система теоретичних поглядів, понять, ідей, теорій та концепцій у сфері цивільних процесуальних відносин. Вона вивчає закономірності виникнення, функціонування і розвитку цивільного процесуального права, його суть, місце у правовій системі, роль у виконанні соціальних функцій та принципи регулювання цивільних процесуальних правовідносин.

Науку цивільного процесуального права слід розглядати як один із елементів структури юридичної науки загалом.

Структурними елементами науки є окремі юридичні дисципліни – юридичні науки, кожна з яких вивчає певні аспекти права (юридичні науки теоретичного та історичного профілю; галузеві юридичні науки; спеціальні юридичні науки). Наука цивільного процесуального права належить до групи галузевих юридичних наук і вивчає окрему, власну галузь права.

Предмет науки цивільного процесуального права – це широкий комплекс спеціальних знань, за допомогою яких здійснюється теоретико-практичне дослідження функціонування судової влади і судочинства в цивільних справах. До предмета науки цивільного процесуального права належить цивільне процесуальне право як галузь права і цивільне процесуальне законодавство. Предмет науки цивільного процесуального права охоплює також його історію і теорію, норми та інститути цивільного процесуального права зарубіжних країн, положення міжнародного цивільного процесу. Проте цим предмет галузевої науки не обмежується – він є доволі складним і постійно розширюється, оскільки з часом з'являються нові напрями, що потребують самостійного дослідження.

Система науки цивільного процесуального права обумовлена її предметом і складається з двох частин – загальної і особливої.

Загальна частина має два розділи: загальні положення науки цивільного процесуального права та загальні положення цивільного процесуального права.

Особлива частина складається з двох розділів. Перший – судові форми захисту цивільних прав – має три підрозділи: цивільний процес України, цивільний процес зарубіжних країн, міжнародний цивільний процес.

Другий розділ – несудові форми захисту цивільного права – складається з двох підрозділів: адміністративна форма захисту права (органи державного управління), громадська форма захисту цивільного права (третейський і товариський суди).

Вивчення цивільного процесуального права здійснюється в діалектичному зв'язку з практикою цивільного судочинства, з практикою застосування процесуальних норм.

Це дає змогу визначити ефективність і недоліки цивільного судочинства, повноту закріплення нормами цивільного процесуального права його принципів і правового регулювання правил судочинства, правового становища суб'єктів процесу; з'ясувати результативність механізму процесуальних гарантій, установити прогалини в регулюванні цивільних процесуальних правовідносин. Таке вивчення норм цивільного процесуального права дає змогу для науки цивільного процесуального права робити висновки, пропозиції і рекомендації щодо правильного їх застосування і необхідності вдосконалення, чим впливати на судову і законодавчу практику.

Наука цивільного процесуального права має велике значення для розвитку юридичної науки загалом, оскільки систематизує знання про цивільні процесуальні явища, їх стан, властивості та закономірності розвитку, спроби і шляхи досягнення ефективності цивільного процесуального регулювання суспільних відносин; розробляє нові знання на підставі вивчення, узагальнення і співвідношення історичного розвитку, а також аналізу досягнень вітчизняної та зарубіжної юридичної науки.

Запитання для самоконтролю

- 1. У чому сутність і значення цивільної процесуальної форми?*
- 2. У чому виявляється взаємозв'язок цивільного процесуального права з іншими галузями права?*

3. Якими способами впливу забезпечується метод правового регулювання цивільного процесуального права?

4. Як співвідносяться цивільний процес і цивільне процесуальне право?

5. Яким способом впливу забезпечується метод правового регулювання цивільного процесуального права?

6. Який порядок застосування міжнародних договорів у цивільному процесі?

7. У чому виявляється дія норм цивільного процесуального права за колом осіб, часом і простором?

8. Які є елементи науки цивільного процесуального права?

9. Яке значення мають судові прецеденти за розглядом цивільних справ?

10. Як і за яких умов суд під час розгляду цивільної справи застосовує аналогію закону чи права?

Тести для самоконтролю

1. Універсальною формою захисту цивільних прав є:

- а) нотаріальна;
- б) судова;
- в) адміністративна;
- г) громадська.

2. Метою цивільного судочинства є:

- а) поновлення порушених прав;
- б) справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ;
- в) захист порушених прав та інтересів фізичних осіб;
- г) розгляд справи по суті.

3. Завданням цивільного судочинства є:

- а) охорона прав та інтересів громадян;
- б) поновлення порушених прав;
- в) ухвалення рішення;
- г) справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ.

4. Методом цивільного процесуального права є:

- а) примусовий;

- б) імперативно-диспозитивний;
- в) добровільний;
- г) добровільно-примусовий.

5. Предметом цивільного процесуального права є:

- а) внутрішні відносини між судом, що виникають при здійсненні правосуддя у цивільних справах;
- б) суспільні відносини між учасниками процесу та судом, що виникають при здійсненні правосуддя по цивільних справах;
- в) відносини між учасниками, що виникають при здійсненні правосуддя;
- г) суспільні відносини між учасниками процесу та судом, що виникають при здійсненні судочинства.

6. Які є види цивільного судочинства:

- а) господарське, адміністративне, конституційне, цивільне;
- б) позовне, окреме, наказне провадження;
- в) провадження в суді 1 інстанції, провадження у суді апеляційної та касаційної інстанції, провадження Верховним Судом України;
- г) порушення цивільної справи, провадження справи у суді, виконавче провадження.

7. У справах позовного провадження особами, які беруть участь у справі, не є:

- а) сторони;
- б) представники сторін та третіх осіб;
- в) інші заінтересовані особи;
- г) треті особи;
- г) позивач.

8. У справах окремого провадження особами, які беруть участь у справі, не є:

- а) заявники;
- б) треті особи;
- в) інші заінтересовані особи;
- г) представники заінтересованих осіб.

9. Стадією цивільного судочинства є:

- а) судові дебати;
- б) виконавче провадження;

- в) подача позовної заяви;
- г) проголошення судового рішення.

10. Закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права:

- а) не має зворотної дії в часі;
- б) не має зворотної дії в часі за умови погодженості із суддею;
- в) не має зворотної дії в часі у разі повної цивільної дієздатності особи;
- г) має зворотно дію в часі.

11. Наука цивільного процесуального права – це:

- а) це система норм та інститутів у сфері цивільних процесуальних правовідносин;
- б) це система індивідуалізованих суспільних зв'язків у сфері цивільних процесуальних правовідносин;
- в) це система теоретичних поглядів, ідей, понять у сфері цивільних процесуальних правовідносин;
- г) система теоретичних знань та поглядів, ідей щодо питань здійснення правосуддя.

Задачі для самоконтролю

Задача № 1. Із заявою про встановлення факту розбійного нападу до суду звернувся І. Голованов. Він надав суду медичну довідку про наявність суттєвих ушкоджень на тілі та заявив клопотання про допит свідків, але суддя відмовив заявнику у прийнятті заяви.

Чи правильно діяв суддя? Що він мав пояснити заявнику?

Задача № 2. Фермер А. Сенько закупив у К. Іванова 5 копиць сіна, вивезти яке не встиг через погані погодні умови. Це сіно залишилось у продавця на підставі окремого договору зберігання, але невдовзі сіно було знищено внаслідок повені. Фермер А. Сенько вимагав, щоб К. Іванов здійснив добровільно свій обов'язок щодо передання сіна, а надто, що у нього в іншому місці зберіглося сіно. Грошова компенсація А. Сенька не задовольняє.

Які способи захисту Ви порадите обрати позивачу?

Чи буде цей спір розглядатися у порядку цивільного судочинства?

Задача № 3. У суді розглядалася справа за заявою прокурора про визнання правочину недійсним. Адвокат позивача посилався на аналогію права, а саме конституційні норми, оскільки, як він зазначав, у ЦК України немає норми, яка регламентує цей правочин, але такі цивільні відносини були у житті, тому сторони, з огляду на принцип свободи договору (ст. 6 ЦК), регламентували свої права та обов'язки у договорі. Проте суд відмовив у розгляді справи, адже норм, які регламентували б цей правочин, у ЦК немає.

Чи правомірні дії суду?

Задача № 4. Шлюб між О. Сидоренком та М. Петровою було укладено у 1998 р. У 2007 р. О. Сидоренку стало відомо, що М. Петрова на момент укладення їхнього шлюбу перебувала в зареєстрованому шлюбі з Г. Анюковим, з яким розірвала шлюб лише в 2001 році. Він вирішив подати позов до суду про визнання їхнього шлюбу з Петровою недійсним.

Норми якого законодавчого акта будуть діяти в цьому разі? Відповідь обґрунтуйте.

Задача 5. До суду із заявою звернувся А. Любченко, який зазначив, що 22.05.2013 р. між ним та Л. Стефанківим було укладено договір позики, за яким він передав А. Любченку 20000 грн. Договір посвідчено у нотаріальному порядку. Строк повернення позики закінчився 22.05.2015 р., однак боржник у встановлений у договорі строк не розрахувався. А. Любченко просить суд стягнути з відповідача борг у сумі 20000 грн.

У якому виді провадження має розглядатися така вимога? Відповідь обґрунтуйте.

Рекомендована література

1. Василюк С. Застосування аналогії в цивільному процесі / С. Василюк, О. Ломогосова // Право України. – 2002. – № 3. – С. 135–137.
2. Кивалов С. В. Судебная реформа в Украине: разочарование и надежды / С. В. Кивалов. – Одеса: Юрид. лит., 2010. – 312 с.
3. Кирилук Д. Чи визнається в Україні судовий прецедент? / Д. Кирилук // Юридичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 78–81.
4. Комаров В. В. Новелізація цивільного процесуального законодавства та засади нового Цивільного процесуального кодексу України /

В. В. Комаров // Вісник Акад. прав. наук України. – Х., 2004. – № 2–3 (33–34) – С. 139–143.

5. Комаров В. В. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві: навч. посібник / В. В. Комаров, Н.Ю. Сакара. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – 277 с.

6. Комаров В. В. Про проблему диференціації судових процедур та субстанціальність судових проваджень / В. В. Комаров // Юрид. наука и образование. – 2009. – Вып. 2. – С. 113–118.

7. Лусепник Д. Д. Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці. Серія «Судова практика» / Д. Д. Лусепник. – Х.: Харків юридичний, 2005. – 76 с.

8. Міндзяновська В. Судовий прецедент: структура, види / В. Міндзяновська // Право України. – 2006. – № 6. – С. 101–104.

9. Москвич Л. На шляху до реформування конституційних засад судової системи / Л. Москвич // Право України. – 2009. – № 10. – С. 96–101.

10. Нижник А. Питання судового захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні / А. Нижник // Право України. – 2010. – № 2. – С. 65.

11. Перунова О. М. Процесуальні акти, документи з цивільних справ: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. М. Перунова; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2007. – 20 с.

12. Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. В. Підлубна. – К., 2007. – 24 с.

13. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишников, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. проф. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 928 с.

14. Пушкіна О. Органи державної влади в Україні і захист прав людини: суди загальної юрисдикції / О. Пушкіна // Бюлетень Міністерства юстиції. – 2005. – № 9. – С. 12–21.

15. Шевчук П. І. Організаційно–правові аспекти забезпечення ефективності цивільного процесуального законодавства / П. І. Шевчук // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 3. – С. 18–21.

16. Штефан М. Міжнародні угоди в цивільному судочинстві / М. Штефан // Бюлетень Міністерства юстиції. – 2003. – № 11.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (станом на 15 травня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2003 р. (станом на 1 вересня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.

3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (станом на 1 липня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
4. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. (станом на 26 жовтня 2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
5. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. (станом на 1 липня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 3–4. – Ст. 27.
6. Житловий кодекс УРСР від 30 червня 1983 р. (станом на 5 квітня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. (станом на 1 квітня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.
8. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 р. (станом на 4 червня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 18, 19–20. – Ст. 132.
9. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. (станом на 16 вересня 2011 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.
10. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. (станом на 9 червня 2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
11. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. (станом на 2 грудня 2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
12. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>
13. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>
14. Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30 травня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-97>

Глава 2. ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

1. Поняття, ознаки, значення та види принципів цивільного процесуального права

Принципи є найбільш узагальненою категорією науки цивільного процесуального права поряд із такими, як предмет і метод цивільного процесуального права, цивільні процесуальні правовідносини тощо. В основі будь-якої галузі права та правової системи загалом є принципи права. Принцип у перекладі з латинської означає основа, начало, засади.

Принципи цивільного процесуального права – це закріплені в нормах цивільного процесуального права основні керівні положення (засади), що відображають специфіку, сутність і зміст цієї галузі права.

Зміст цих принципів виражено і закріплено в Конституції України, ЗУ «Про судоустрій і статус суддів України» і у відповідних нормах ЦПК України.

У принципах цивільного процесу концентруються погляди законодавця на характер і зміст сучасного судочинства щодо розгляду й вирішення судами цивільних справ. Принципи цивільного судочинства мають важливе значення. Вони:

1) слугують початком тлумачення процесуальних норм із недостатньо вираженим змістом, під час усунення прогалин у праві, дають змогу знайти правильне рішення того або іншого процесуального питання, якщо в чинному законодавстві немає відповідної норми;

2) є орієнтиром у нормотворчій діяльності. Вони визначають основні напрями, перспективи розвитку цивільного процесу, слугують головним критерієм оцінки обґрунтованості пропозицій про зміну й доповнення цивільного процесуального законодавства.

Ознаки принципів цивільного процесуального права:

1) зміст принципів становлять керівні ідеї та погляди держави та суспільства щодо здійснення правосуддя у цивільних справах;

2) принципи цивільного процесуального права визначають особливості та зміст цивільного процесуального права та перспективи його розвитку;

3) принципи є обов'язковими до точного і неухильного виконання;

4) принципи є правовими засадами вказаної діяльності і закріплені у правових нормах;

5) принципи гарантують справедливість, неупередженість і своєчасність розгляду та вирішення цивільних справ;

6) сукупно принципи утворюють систему принципів цивільного процесуального права.

Принципів цивільного процесуального права чимало, тому важливо їх класифікувати. Класифікація принципів можлива на різних підставах, тому у науковій юридичній літературі немає єдиної думки щодо класифікуючих ознак.

Узагальнюючи запропоновані в літературі класифікації принципів цивільного процесуального права, усі принципи можна згрупувати за такими ознаками:

а) за дією в системі права:

– *загальноправові* (наприклад, демократизм, гуманізм, законність);

– *міжгалузеві* (притаманні процесуальним галузям права, таким як цивільне процесуальне, кримінальне процесуальне, господарське процесуальне право. Це, наприклад, здійснення правосуддя тільки судом, рівність громадян перед законом і судом, принципи незалежності суддів і підкорення їх лише закону, мови судочинства, гласності тощо);

– *галузеві* (диспозитивність, змагальність, процесуальна рівноправність сторін тощо);

– *принципи окремих інститутів права* (характерні тій чи іншій стадії цивільного процесу або окремому процесуальному інституту. Наприклад, для інституту судового розгляду цивільних справ властиві принципи безпосередності та усності);

б) *за предметом регулювання:*

- *принципи організації правосуддя (судоустрою);*
- *принципи здійснення правосуддя (судочинства);*
- *принципи, які визначають зміст процесуальної діяльності (диспозитивність, об'єктивна істина та ін.);*
- *принципи, які визнають процесуальну форму виконання процесуальних дій (усність, безпосередність, безперервність тощо);*

в) *за значущістю:*

- *фундаментальні (абсолютні – це диспозитивність, рівноправність сторін, суддівське керівництво та раціональна процесуальна форма);*

- *конструктивні (відносні – усі інші принципи);*

г) *за формою нормативного закріплення:*

– *закріплені Конституцією України.* До них належать принципи, основні з яких – здійснення правосуддя виключно судами (ст. 124); принцип територіальності і спеціалізації створення системи судів загальної юрисдикції (ст. 125); здійснення правосуддя суддею одноособово, колегією суддів (ч. 2 ст. 129); незалежність і недоторканність суддів та підкорення їх тільки законам (ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 129); законність (п. 1 ч. 3 ст. 129); рівність усіх учасників процесу перед законом і судом (п. 2 ч. 3 ст. 129); змагальність сторін і свобода в наданні ними судові своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості (п. 4 ч. 3 ст. 129); гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами (п. 7 ч. 3 ст. 129); державна мова судочинства (ст. 10) тощо;

– *закріплені в законодавстві про судочинство.* До них можна віднести принципи диспозитивності, змагальності, процесуальної рівноправності сторін, раціональної процесуальної форми, усності, безпосередності та інші.

Усі принципи цивільного процесуального права сукупно утворюють взаємозалежну й взаємообумовлену систему, що становить певне цілісне утворення, водночас кожний із принципів послідовно розкриває зміст галузі права загалом. Зазначимо, що будь-яка класифікація має умовний характер і ймовірніше не практичне, а науково-пізнавальне значення.

2. Характеристика окремих принципів цивільного процесуального права

Загальноправові принципи – ті, що притаманні будь-якій галузі права. Це, зокрема:

– **принцип верховенства права** – проголошено ст. 8 Конституції України. Він є основним для забезпечення функціонування всієї правової системи, закріплює пріоритетність права, прав і свобод людини та громадянина, справедливість і гуманність у процесі ухвалення судових рішень;

– **принцип справедливості** – виражає загальносоціальну суть права, прагнення до пошуку компромісу між учасниками правових зв'язків, між особою та суспільством. Він вимагає, щоб правосуддя здійснювалося на законних і чесних підставах. Право кожного на справедливий розгляд справи закріплено у ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.;

– **принцип гуманізму** закріплено у ст. 3 Конституції України. Відповідно до положень цієї статті людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Зміст принципу в тому, що діяльність суду під час вирішення цивільних справ повинна спрямовуватись на зміцнення соціальної справедливості, зважати та захищати законні інтереси особи;

– **принцип законності** – це принцип точного і повсюдного виконання всіма органами держави, посадовими особами та громадянами вимог закону. Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Судді під час здійснення правосуддя

підкоряються лише закону (ст. 129 Конституції). Основними за-
садами судочинства є законність (п. 1 ч. 3 ст. 129 Конституції).
Громадяни зобов'язані неухильно додержуватися Конституції
України та законів України, не посягати на права і свободи,
честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68 Конституції);

– **принцип демократизму** є одним із найважливіших за-
гальноправових принципів. Серед обставин, що визначають
демократизм як принцип, можна виокремити такі положення,
закріплені в Конституції України: визнання людини, її життя
і здоров'я, честі та гідності, недоторканності й безпеки найви-
щою соціальною цінністю (ст. 3); відповідальність держави пе-
ред людиною за свій головний обов'язок – забезпечення прав
і свобод людини (ст. 3); закріплення положення, що єдиним
джерелом влади в Україні є народ (ст. 5); проголошення верхо-
венства права (ст. 8); визнання того, що державний примус здій-
снюється виключно у межах чинного законодавства (ст. 19) та ін.

Міжгалузеві принципи – це ті, що діють відразу в кількох
галузях права (цивільне процесуальне, кримінальне процесуаль-
не, господарське процесуальне право). Більшість принципів
мають міжгалузевий характер, бо більш-менш одноманітно ви-
ражені в нормах кількох галузей з огляду на особливості того
чи іншого виду судочинства. До них належать принципи судо-
устрою, судочинства (цивільного, господарського, криміналь-
ного) і правового стану осіб, які беруть участь у процесі. Це,
зокрема, такі:

– **реалізації права на судовий захист** – кожному гаран-
тується захист його прав, свобод і законних інтересів незалеж-
ним судом, утвореним відповідно до закону.

Для забезпечення справедливого та неупередженого розг-
ляду справ у розумні строки, встановлені законом, в Україні ді-
ють суди першої, апеляційної, касаційної інстанцій і ВС України.
Кожен має право на участь у розгляді своєї справи у визначено-
му процесуальним законом порядку в суді будь-якої інстанції.

Відповідно до ч. 3 ст. 55 Конституції України кожен має
право після використання всіх національних засобів правового
захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповід-
них міжнародних судових установ.

Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні нарівні з громадянами і юридичними особами України (ч. 2 ст. 7 ЗУ «Про судострій і статус суддів України»). Ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом;

– **здійснення правосуддя виключно судами.** Цей принцип закріплений насамперед у Конституції України, відповідно до ст. 124 якої правосуддя в Україні здійснюється виключно судами і делегування їх функцій, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Особи, які привласнили функції суду, несуть відповідальність, установлену законом. Народ бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних (ст. 5 ЗУ «Про судострій і статус суддів України»);

– **принцип колегіальності і одноособовості розгляду справ** закріплений у ч. 2 ст. 129 Конституції, за якою судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних.

Відповідно до ч. 1 ст. 18 ЦПК України цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються одноособово суддею, який є головуючим і діє від імені суду. Як виняток – цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді та двох народних засідателів, які під час здійснення правосуддя користуються всіма правами судді. Це такі справи:

– обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

– визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;

– усиновлення;

– надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;

– примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (ч.ч. 2, 4 ст. 234 ЦПК України).

Цивільні справи у судах апеляційної інстанції розглядаються колегією у складі трьох суддів (ч. 3 ст. 18 ЦПК України).

Цивільні справи у суді касаційної інстанції розглядаються колегією у складі не менше трьох суддів (ч. 4 ст. 18 ЦПК України). Відповідно до ч. 1 ст. 333 ЦПК України у касаційному порядку справа розглядається колегією у складі п'яти суддів без повідомлення осіб, які беруть участь у справі.

Цивільні справи у ВС України розглядаються колегіально. Відповідно до ч. 1 ст. 360² ЦПК України цивільні справи у ВС України розглядаються на засіданні Судової палати в цивільних справах ВС України за наявності не менше 2/3 її численності, а у випадках, установлених законом, – на спільному засіданні судових палат ВС України за наявності не менше 2/3 численності кожної палати. Під час перегляду рішення, ухвали суду чи судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами суд діє в такому ж складі, в якому вони були ухвалені (одноособово або колегіально).

Персональний склад суду для розгляду конкретної справи визначається автоматизованою системою документообігу за принципом вірогідності розподілу справ під час реєстрації в суді позовних заяв, клопотань і скарг. За визначення персонального складу суду для розгляду конкретної справи автоматизованою системою документообігу забезпечується врахування ступеня завантаженості кожного судді, спеціалізації, а також вимог процесуального закону;

– *самостійності та незалежності судів*. Незалежність суддів передбачена ст.ст. 126 та 129 Конституції України. Відповідно до ст.ст. 6 та 47 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» суди здійснюють правосуддя самостійно.

Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою завдання шкоди авторитету суддів чи впливу на безсторонність суду забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, водночас забезпечуючи верховенство права.

Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою завдання шкоди авторитету суддів чи впливу на безсторонність суду забороняється і тягне за собою відповідальність, у встановленому законом порядку.

Суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом.

Суддя має право звернутися з повідомленням про загрозу його незалежності до Ради суддів України, яка зобов'язана невідкладно перевірити і розглянути таке звернення за участю судді та вжити необхідних заходів для усунення загрози.

Незалежність судді забезпечується:

- 1) особливим порядком його призначення, обрання, призначення до відповідальності та звільнення;
- 2) недоторканністю та імунітетом судді;
- 3) незмінюваністю судді;
- 4) порядком здійснення судочинства, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення;
- 5) заборонаю втручання у здійснення правосуддя;
- 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом;
- 8) належним матеріальним і соціальним забезпеченням судді;
- 9) функціонуванням органів суддівського самоврядування;
- 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту;
- 11) правом судді на відставку.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, а також фізичні і юридичні особи та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судді і не посягати на неї;

– *рівності перед законом і судом*. Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу

перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак (ст. 9 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів України»);

– *гласності та відкритості судового розгляду*. Відповідно до ст. 6 ЦПК України розгляд цивільних справ у всіх судових інстанціях здійснюється відкрито. В судовому засіданні можуть бути присутні і учасники процесу, і сторонні глядачі, які ними не є. Усі особи, присутні на судовому засіданні, повинні дотримуватися загальних правил поведінки в суді та підкорятися розпорядженням головуючого. Сторонні особи не зобов'язані повідомляти суд про мету своєї присутності, а суд не має права з'ясувати особу глядачів і причини їх перебування в залі. Проте у разі порушення порядку в залі засідань для застосування заходів процесуального примусу або притягнення до відповідальності за неповагу до суду суд має право встановити таку особу.

Усі учасники мають право на інформацію про час і місце розгляду своєї справи.

Учасники цивільного процесу та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, мають право робити письмові записи, а також використовувати портативні аудіотехнічні пристрої. Проведення в залі судового засідання фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання по радіо і телебаченні допускаються на підставі ухвали суду за наявності згоди на це осіб, які беруть участь у справі.

Закритий судовий розгляд є винятком із загального правила і полягає в тому, що коло осіб, які присутні в судовому засіданні, обмежується. Закритий судовий розгляд допускається у таких випадках:

1) якщо відкритий розгляд може призвести до розголошення державної або іншої таємниці, яка охороняється законом;

2) за клопотанням осіб, які беруть участь у справі:

– з метою забезпечення таємниці усиновлення,

– запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі, або відомостей, що принижують їх честь і гідність.

У процесі розгляду справ у закритому судовому засіданні мають право бути присутні особи, які беруть участь у справі, а у разі необхідності – свідки, експерти, спеціалісти і перекладачі.

Хід судового засідання фіксується технічними засобами.

За загальним правилом рішення суду проголошується прилюдно, крім випадків, коли розгляд здійснюється у закритому судовому засіданні.

Особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, мають право на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду відповідної справи.

Особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, мають право ознайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, робити копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень і ухвал.

Відповідно до ч. 5 ст. 11 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» учасникам судового процесу на підставі рішення суду забезпечується можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції у порядку, встановленому процесуальним законом;

– **принцип мови судочинства**. Згідно зі ст. 10 Конституції України держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Стаття 12 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» проголосує здійснення судочинства і діловодства в судах державною мовою. Водночас суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою.

Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють.

У судах, одночасно з державною, можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин відповідно до ЗУ «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин».

Згідно зі статтею 14 ЗУ «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 р. у межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), (якщо кількість осіб-носіїв регіональної мови, що проживають на території, на якій поширена ця мова, становить 10 відсотків і більше чисельності її населення), за згодою сторін суди можуть здійснювати провадження цією регіональною мовою (мовами).

Професійний суддя повинен володіти державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова, держава гарантує можливість здійснювати судове провадження цією регіональною мовою (мовами). Необхідність забезпечення такої гарантії треба має враховуватися під час добору суддівських кадрів.

Сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні документи і докази, викладені державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), допускається подання до суду письмових процесуальних документів і доказів, викладених цією регіональною мовою (мовами), з перекладом, у разі необхідності, на державну мову без додаткових витрат для сторін процесу.

Особам, що беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання і пояснення, заявляти клопотання і скарги, ставити запитання тощо) рідною мовою або іншою, якою володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), послуги перекладача з регіональної мови або мови меншини (мов), у разі їх необхідності, надаються без додаткових для цих осіб витрат.

Судові документи складаються державною мовою. Судові документи відповідно до встановленого процесуальним законодавством порядку вручаються особам, які беруть участь у справі, державною мовою, або в перекладі їх рідною мовою або іншою, якою володіють.

До міжгалузевих принципів можна також віднести принципи **обов'язковості судових рішень** (ст.ст. 124 та 129 Конституції України, ст. 13 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», ст. 14 ЦПК України) та **забезпечення права на їх оскарження**

(ст.ст. 55, 129 Конституції України, ст. 14 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», ст. 13 ЦПК України); **принцип правової допомоги під час вирішення справ у судах** (ст. 59 Конституції України, ст. 10 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», ст. 12 ЦПК України та низку інших).

Галузеві принципи. Закріплені в нормах тільки однієї конкретної галузі права. Для цивільного процесуального права характерні такі принципи:

– **диспозитивності** – полягає у можливості осіб, які беруть участь у справі, мати в розпорядженні свої матеріальні та процесуальні права, а також засоби їх захисту. Диспозитивність є продовженням і наслідком диспозитивного начала, характерного для цивільних матеріальних правовідносин. Зміст принципу диспозитивності характеризується тими широкими правами, якими закон наділяє сторони та інших осіб у справі.

Відповідно до ст. 11 ЦПК України суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданих відповідно ЦПК України, в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Особа, яка бере участь у справі, розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Таке право мають також особи (за винятком тих осіб, які не мають цивільної процесуальної дієздатності), в інтересах яких заявлено вимоги;

– **процесуальної рівності сторін** – передбачає рівну можливість усіх громадян брати участь у цивільному судочинстві, перебувати в правовому становищі визначеної законом процесуальної фігури – позивача, відповідача, третьої особи тощо і рівною мірою здійснювати закріплені процесуальним законом за такими суб'єктами процесуальні права і обов'язки;

– **змагальності** – полягає у забезпеченні широкої можливості сторонам, іншим особам, які беруть участь у справі, обстоювати свої права й інтереси, свою позицію у справі, свободу в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Відповідно до ст. 10 ЦПК України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім установлених ЦПК випадків. Суд сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи: роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права та

обов'язки, попереджує про наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій і сприяє здійсненню їхніх прав.

Змагальністю визначається весь процес відбору фактичного матеріалу, необхідного для вирішення судом справи, встановлюються форми, методи і способи дослідження цього матеріалу, процесуальна діяльність суб'єктів доказування, її послідовність і правові наслідки;

– *інші принципи* – наприклад, *раціональної процесуальної форми* (характеризується стадійністю процесу, строками на виконання процесуальних дій тощо), *неможливість процесуального сумісництва* (не допускає можливості суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин в одній і тій же справі перебувати більше як в одному процесуальному становищі).

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «принципи цивільного процесуального права».
2. Які є можливі класифікації принципів цивільного процесуального права та яке їх значення?
3. Чому є потреба говорити про міжгалузеві принципи судочинства?
4. Які принципи цивільного процесу закріплюються у ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» і ЦПК України?
5. Яких принципів, закріплених у Конституції України, немає у ЦПК України?
6. Які справи розглядаються у закритому судовому засіданні?
7. Якою мовою в Україні здійснюється цивільне судочинство?
8. Яка різниця між змагальністю та диспозитивністю цивільного судочинства?
9. Що розуміється під обов'язковістю судових рішень?

Тести для самоконтролю

1. За джерелом закріплення принципи цивільного судочинства поділяються на:
  - а) принципи організації правосуддя;
  - б) загальноправові;

- в) принципи судового розгляду;
- г) принципи, закріплені в процесуальному законодавстві.

2. За сферою поширення принципи цивільного судочинства поділяють на:

- а) конституційні;
- б) міжгалузеві;
- в) організаційні;
- г) функціональні.

3. Галузевим принципом цивільного процесу є:

- а) змагальність;
- б) рівноправність сторін;
- в) верховенства права;
- г) державна мова судочинства.

4. Загальноправовим принципом цивільного судочинства є:

- а) диспозитивність;
- б) змагальність;
- в) гласність;
- г) гуманізм.

5. Конституційним принципом цивільного процесу є:

- а) рівність усіх учасників процесу перед законом і судом;
- б) диспозитивність;
- в) змагальність;
- г) неможливість процесуального сумісництва.

6. У якому разі особи, що беруть участь у справі, мають право використовувати портативні аудіотехнічні пристрої у відкритому судовому засіданні:

- а) за наявності ухвали суду;
- б) у всіх справах позовного провадження;
- в) у будь-якому разі;
- г) за згодою інших учасників процесу.

7. Закритий судовий розгляд може відбуватися у справах про:

- а) усиновлення;
- б) визнання особи недієздатною;
- в) поміщення особи у психіатричний заклад;

г) усі відповіді правильні.

8. Відповідно до ЗУ «Про засади державної мовної політики» судочинство може відбуватися:

- а) місцевою мовою;
- б) регіональною мовлю;
- в) мовою національних меншин;
- г) мовою більшості населення.

9. Можливість особи, яка бере участь у справі, розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд розкриває зміст принципу:

- а) диспозитивності;
- б) змагальності;
- в) процесуальної рівноправності сторін;
- г) гласності.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. До Сихівського районного суду м. Львова з позовом про розірвання шлюбу звернулась С. В. Олексюк у зв'язку з тим, що підставою розірвання шлюбу були доволі інтимні подробиці життя її чоловіка, який змінив свою орієнтацію, вона просила розглядати справу у закритому судовому засіданні, оскільки її чоловік є публічною особою та така інформація може вплинути на його службове становище. Відповідач не заперечував проти слухання справи у закритому судовому засіданні, але був проти мотивів позову, на підтвердження своїх заперечень просив допитати свідків. Суддя відмовив йому у допиті свідків, посилаючись на те, що справа слухається у закритому судовому засіданні.

Який принцип цивільного процесу порушено?

Чи правомірні дії суду? Аргументуйте свою відповідь посиланням на норми ЦПК.

Задача 2. Під час розгляду судом справи про відшкодування збитків позивач користувався портативним аудіотехнічним пристроєм без дозволу судді. Коли суддя побачив це, він дав розпорядження судовому розпоряднику про вилучення цього пристрою у позивача. Позивач був категорично проти таких дій судового

розпорядника та подав судді скаргу на його дії згідно з ч. 3 ст. 49 ЦПК. Проте суддя відмовився її розглядати та послався на те, що судовий розпорядник виконував його наказ. Позивач все ж відмовився віддавати цей пристрій судовому розпоряднику. Суддя за порушення порядку під час судового засідання та невиконання його розпоряджень видалив позивача із залу судового засідання, розглянув справу за його відсутності та відмовив йому у задоволенні позову.

Чи правомірні дії суду?

Чи порушено принципи цивільного процесу?

Якщо так, то які?

Як може реагувати позивач на такі дії суду?

Задача 3. Районний суд м. Києва розглядав справу про розподіл спадкового майна. До участі у справі судом не були залучені як співвідповідачі усі спадкоємці. Коли останнім стало відомо про розгляд справи у суді, вони звернулись до суду з проханням надати їм для ознайомлення усі матеріали справи. Своє клопотання вони мотивували тим, що після ознайомлення з матеріалами справи, які зачіпають їхні права та інтереси, вони бажають підготувати заперечення проти позову та, можливо, звернутися до позивача із зустрічним позовом. Суддя відмовив їм у задоволенні клопотання про ознайомлення із матеріалами справи, оскільки вони не є особами, які беруть участь у цій справі, та суд згідно з ч. 9 ст. 6 ЦПК не вирішив ще питання про їх права та обов'язки, оскільки справа тільки розглядається.

Чи правомірні дії суду?

Які принципи цивільного процесу порушено?

Надайте правову консультацію цим особам щодо їхнього залучення у процес.

Задача 4. Після проведення попереднього судового засідання суддя згідно з ч. 6 ст. 130 ЦПК провів всі дії щодо підготовки справи до судового розгляду, а потім захворів на тривалий час. Голова суду призначив іншого суддю для розгляду цієї справи.

Чи правомірні дії голови суду?

Чи не суперечить таке призначення принципу безперервності процесу?

Чи існує нині у цивільному процесі такий принцип, якщо так, то у яких нормах ЦПК він закріплений та у чому полягає його сутність?

Задача 5. Цивільна справа про визнання права власності на будинок розглядалась у м. Краматорськ (Донецька область). Сторони давали пояснення російською мовою, хід процесу на їх клопотання та згідно із Законом України «Про засади державної мовної політики» здійснювався російською мовою та судові рішення було викладене російською мовою. Прокурор, ознайомившись із рішенням, подав апеляційну скаргу, у якій зазначав, що суд мав викласти судовий документ державною мовою, тобто українською. Крім того, особи, які брали участь у справі, не володіли достатньою мірою державною мовою та давали пояснення, виступали у суді, заявляли клопотання російською мовою, не користуючись водночас послугами перекладача. На цій підставі просив скасувати рішення, оскільки порушено конституційні принципи цивільного судочинства.

Чи правильна мотивація апеляційної скарги прокурора?

Чи порушено принципи цивільного процесу, якщо так, то які?

Рекомендована література

1. Волосенко С. О. Джерела формування та значення принципів цивільного процесу в Україні / С. О. Волосенко // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 3. – С. 127–132.
2. Волосенко С. О. Правове значення принципів цивільного процесу / С. О. Волосенко // Юриспруденція, теорія і практика. – 2006. – № 1. – С. 3–9.
3. Гураленко Н. Принципи цивільного процесу: поняття та особливості / Н. Гураленко // Юридична Україна. – 2006. – № 9. – С. 71–74.
4. Колодій А. М. Принципи права України: монографія / А. М. Колодій. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
5. Комаров В. В. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві: навч. посібник / В. В. Комаров, Н. Ю. Сакара. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – 277 с.
6. Комаров В. В. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 928 с.
7. Короед С. О. Судове керівництво: принцип чи функція цивільного судочинства / С. О. Короед // Держава і право. – 2012. – № 56. – С. 275–279.
8. Кройтор В. А. Подальший розвиток галузевих принципів цивільного процесуального права / В. А. Кройтор // Вісник Луганського державного університету імені І. О. Дідоренка. Спецвипуск. – 2010. – № 3. – Ч. 2. – С. 147–157.

9. Кройтор В. А. Принцип одноособового та колегіального розгляду справ у порядку цивільного судочинства / В. А. Кройтор // Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2009. – № 3. – С. 51–54.
10. Кройтор В. А. Система принципів цивільного процесуального права / В. А. Кройтор // Вісник ХНУВС. – 2008. – № 42. – С. 15–22.
11. Кучер Т. Принципи цивільного судочинства України / Т. Кучер // Юриспруденція теорія і практика. – 2006. – № 9. – С. 19–27.
12. Тимченко Г. П. Структура і функції вчення про систему принципів цивільного процесу / Г. П. Тимченко // Держава і право. – 2007. – № 36. – С. 307–312.
13. Якимчук С. О. Принципи верховенства права та доступність цивільного судочинства / С. О. Якимчук // Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія юридична. – 2012. – № 2 (1). – С. 180–189.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (станом на 15 травня 2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. (станом на 1 квітня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.
3. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 р. (станом на 4 червня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 18–20. – Ст. 132.
4. Про засади державної мовної політики: Закон України від 3 липня 2012 р. (станом на 25 квітня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
5. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>
6. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>
7. Про незалежність судової влади: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07>

Глава 3. ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

1. Поняття, ознаки та види цивільних процесуальних правовідносин

Під час розгляду цивільної справи наділені суб'єктивним правом особи вступають у правовідносини.

Розгляд будь-якої справи в суді має здійснюватися відповідно до закону. Суд, здійснюючи правосуддя, захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси лише у спосіб, визначених законодавством України.

Цивільні процесуальні правовідносини визначають роль і значення механізму застосування права на врегульовані ними суспільні відносини, розкривають соціальну спрямованість норм цивільного процесуального права, є процесуальним засобом судового захисту цивільних, трудових, сімейних та інших прав, державних і громадських інтересів. Вони обумовлюються дією норм цивільного процесуального права, які впливають на поведінку осіб шляхом закріплення сукупності кореспондуючих між собою суб'єктивних цивільних процесуальних прав і обов'язків суду та учасників процесу, реалізація яких спричиняє виникнення, розвиток і припинення цього виду правовідносин.

Визначення поняття цивільних процесуальних правовідносин є важливим не тільки з теоретичних міркувань, але й має вагомим практичне значення. Лише на основі правильної і чіткої сформульованої дефініції можна визначити і розробити перспективи розвитку та підвищення ефективності і ролі цивільних процесуальних правовідносин у правовому регулюванні.

Цивільні процесуальні правовідносини – це система динамічних багатостадійних правових відносин, які мають імперативно-диспозитивний характер, виникають між обов'язковим суб'єктом – судом й іншими учасниками цивільного процесу,

здійснюються відповідно до норм законодавства та правового статусу суб'єкта.

Цивільні процесуальні правовідносини регулюються низкою ознак, які й відображають наше розуміння їх сутності, структури та функціонального призначення. Відтак у **загальній теорії права** серед ознак правових відносин зазначають такі: *вони становлять різновид суспільних відносин; є ідеологічними відносинами – результатом свідомої діяльності людей; є вольовими відносинами; охороняються і забезпечуються заходами державного впливу; їх учасники є носіями прав і обов'язків.*

Зазначені ознаки правових відносин властиві й цивільним процесуальним правовідносинам, оскільки вони є одним із видів правових відносин. Їх можна визначити як загальні або родові ознаки.

Крім загальних, цивільні процесуальні правовідносини характеризуються також **специфічними ознаками**, зумовленими властивостями цивільного процесу, його предметом і методом правового регулювання.

Однією з основних ознак цивільних процесуальних правовідносин є те, що *вони мають правовий характер* і, за загальним правилом, виражаються у спеціальній, встановленій законом цивільній процесуальній формі.

Норми цивільного процесуального законодавства чітко встановлюють, що цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, ЦПК України та ЗУ «Про міжнародне приватне право» (ч. 1 ст. 2 ЦПК України).

Цивільні процесуальні правовідносини також характеризуються тим, що *їх обов'язковим суб'єктом є суд*. Однак процесуалісти ХХ ст. у своїх роботах обстоювали позицію, що вони можуть виникати і без участі суду. Ця концепція не була підтримана в науці цивільного процесуального права.

Підкреслюючи роль суду у здійсненні правосуддя, його називають обов'язковим суб'єктом усіх цивільних процесуальних правовідносин, які можуть виникати й існувати тільки між двома суб'єктами – судом, який розглядає справу, і будь-яким іншим учасником процесу. За недотримання цього правила можуть виникати негативні наслідки.

Зважаючи на те, що цивільні процесуальні правовідносини існують у процесі розгляду і вирішення цивільних справ, то тільки за наявності суб'єкта, до компетенції якого віднесено здійснення правосуддя, вони можуть виникати, змінюватись і припинятись.

Іншою специфічною ознакою цивільних процесуальних правовідносин є їх *владний характер*, який полягає у тому, що вони забезпечують правовий зв'язок двох осіб між собою – одна має право вимагати від іншої вчинення певних процесуальних дій, а інша зобов'язана діяти відповідно або утриматися від дій. Але права і обов'язки суду у відносинах з іншими суб'єктами характеризуються особливістю, яка полягає в тому, що вони відображають їх владні повноваження як державних органів судової влади, які здійснюють правосуддя. Суд керує процесом розгляду справи, спрямовує діяльність осіб, які беруть участь у справі, – роз'яснює їм права і обов'язки, попереджає про наслідки їх вчинення і сприяє у здійсненні ними прав, постановляє обов'язкові для виконання рішення, якими розв'язано цивільний спір і здійснено захист їх прав та інтересів. Отже, суд, як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин, виступає як орган судової влади держави, на якого покладено функцію вирішення цивільної справи по суті, а також окремих правових питань, що виникають у судочинстві щодо її розгляду.

У процесуальній літературі вказується також на ще одну ознаку цивільних процесуальних правовідносин – їх *індивідуалізований характер*, оскільки вони відображають індивідуалізований суспільний зв'язок між конкретними персоніфікованими особами. Цивільні процесуальні правовідносини – це не безособовий, абстрактний зв'язок, а завжди конкретні відносини «когось» із «кимось».

Але останнє положення потребує адекватного сприйняття, оскільки індивідуалізація суб'єктів здійснюється не на підставі норм ЦПК України, а встановлюється на підставі норм матеріального права. Матеріальні інтереси і права зумовлюють не тільки участь конкретних осіб в справі, а й безпомилково вказують на їх остаточну мету в цивільному процесі. Зокрема трапляються випадки, коли позивач і відповідач (мати і син) мають

однакові інтереси, що зумовлює визнання позову, а вони разом діють у процесі проти інтересів третіх осіб.

Реальні правовідносини, що виникли між судом і зазначеними суб'єктами під час розгляду справи, мають індивідуалізований характер, оскільки наділена відповідними універсальними процесуальними правами особа може ними не скористатися або скористатися неналежно, що може негативно вплинути на її права.

Під час розгляду ознак цивільних процесуальних правовідносин також указують на їх *динамічність*. Цивільні процесуальні правовідносини з моменту виникнення знаходяться у постійному русі. Кожні правовідносини, що виникають і розвиваються, пов'язані з іншими процесуальними відносинами. На динамічність цивільних процесуальних правовідносин насамперед впливають вимоги законодавства, оскільки встановлюються строки вчинення певних процесуальних дій судом, а також процесуальна діяльність суду та інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Зокрема у ч. 1 ст. 72 ЦПК України встановлено, що право на вчинення процесуальної дії втрачається із закінченням строку, встановленого законом або судом.

Залежно від характеру своєї поведінки і способів здійснення процесуальної діяльності суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин можуть впливати на динамізм цивільних процесуальних правовідносин.

Зазначений вплив здійснюється двома способами: 1) активним – учинення процесуальних дій; 2) пасивним – шляхом утримання від учинення процесуальних дій.

Динамічність цивільних процесуальних правовідносин пояснюється також наявністю багатьох стадій цивільного процесу, що вказує на наявність ще однієї ознаки цих відносин – *багатостадійності*.

Багатостадійність як специфічна ознака цивільних процесуальних правовідносин виконує значущу роль у розкритті поняття та сутності цивільних процесуальних правовідносин. Сутність багатостадійності цивільних процесуальних правовідносин у тому, що в своєму русі та розвитку вони здійснюють поступове проходження передбачених законом стадій судового процесу.

Стадійність зумовлює й певну послідовність розвитку цивільних процесуальних правовідносин, оскільки у суді першої інстанції основна увага і діяльність суб'єктів зводиться до доведення факту порушення або оспорення права тощо, а в апеляційному і касаційному суді – до виявлення і доведення помилки або протизаконних дій суду першої, а в подальшому й апеляційної інстанції тощо.

Багатостадійність і динамічність цивільних процесуальних правовідносин – це взаємопов'язані, але водночас різні ознаки. Не завжди цивільні процесуальні правовідносини проходять всі передбачені у законі стадії свого розвитку, що не впливає на їх динамічність. ЦПК України передбачає такі стадії цивільного процесу, як пред'явлення позову та відкриття провадження у справі (глава 2), провадження у справі до судового розгляду (глава 3), судовий розгляд (глава 4). В межах кожної зі стадій можна спостерігати динамічність цивільних процесуальних правовідносин, їх розвиток. Вона характерна і для окремої стадії, і для всього процесу у конкретній цивільній справі.

Серед ознак цивільних процесуальних правовідносин традиційно називають також їх *цілісність, взаємозв'язок і взаємозалежність*. Питання про єдність цивільних процесуальних правовідносин пов'язане з поняттям складних і простих правових відносин і співвідношенням між ними, оскільки прості правовідносини належать до змісту складних правовідносин, утворюють їх і охоплюються ними; поза ними вони не можуть існувати. Розвиток складних правовідносин пояснюється зміною простих правовідносин, які їх утворюють, у припиненні одних і виникненні нових правовідносин.

Ідею єдності і взаємозв'язку всіх правових відносин у цивільній справі з диференційованим аналізом кожних окремо гармонічно поєднує саме конструкція системи цивільних процесуальних правовідносин.

Отже, перебуваючи у єдності, взаємозв'язку і взаємозалежності, цивільні процесуальні правовідносини утворюють систему і, відповідно, мають системний характер.

Наявність специфічних особливостей цивільних процесуальних правовідносин дає підстави стверджувати, що вони

є одним із основних засобів механізму захисту прав, свобод та інтересів осіб. Відтак до цивільного судочинства особи звертаються тоді, коли іншим способом вони не здатні не тільки реалізувати свої матеріальні права, а й припинити правопорушення, ліквідувати його наслідки, застерегти правовим шляхом виникнення конфлікту тощо.

З цього очевидно, що шляхом звернення до суду відбувається активізація державної влади і цивільного судочинства, зокрема, що і зумовлює виникнення цивільних процесуальних правовідносин, в яких домінуючу роль виконує суд як орган державної влади, спеціально уповноважений на захист прав, свобод та інтересів осіб.

Отож, цивільні процесуальні правовідносини як самостійний вид правових відносин характеризується такими **специфічними ознаками**:

1) *здійснюються вони в межах закону*, зокрема виникають у певній процесуальній формі під час здійснення правосуддя у цивільних справах. На відміну від матеріальних правовідносин не можуть існувати поза процесуальною формою;

2) *обов'язковим суб'єктом є суд*;

3) *динамічність*;

4) *багатостадійність*;

5) *владний характер*;

6) *сукупність прав та обов'язків особи, яка має у цивільному процесі певний правовий статус*;

7) *послідовність розвитку відносин*, що залежить від стадії процесу та обставин, які виникають під час розгляду справи;

8) *зв'язок із матеріально-правовими відносинами*;

9) *індивідуальність відносин*, оскільки залежать від множини критеріїв: чи скористається особа наданими їй процесуальними правами, чи утримається від учинення процесуальних дій, кваліфікації осіб, особливостей конкретної справи, наявності доказів, аргументів і доводів іншої сторони, пасивної або активної позиції третіх осіб тощо;

10) *як правило, мають публічний характер*, коли відбувається відкритий розгляд справи;

11) *забезпечуються заходами процесуального впливу*.

Види цивільних процесуальних відносин. Під час здійснення правосуддя у цивільних справах виявляється різноманітність відносин. Як складова системи, кожні процесуальні правовідносини мають лише їм властивий зміст і суб'єктний склад. З метою упорядкування та виявлення функцій цивільних процесуальних правовідносин їх прийнято класифікувати на такі види:

1) *за характером взаємовідносин між суб'єктами процесу:*

а) головні – це відносини між судом і сторонами процесу;

б) похідні – взаємодія суду з іншими особами, які беруть участь у справі (наприклад, третіми особами);

в) службово-допоміжні – відносини між судом і іншими учасниками процесу, які сприяють здійсненню правосуддя (наприклад, секретарем судового засідання, судовим розпорядником);

2) *за характером взаємодії між суб'єктами процесу:*

а) відносини змагальності;

б) відносини співробітництва;

в) відносини керування;

3) *залежно від виконуваних функцій і завдань суб'єктами процесу:*

а) регулятивні;

б) охоронні:

– правовідновлювальні;

– каральні;

– компенсаційні;

4) *відповідно до розподілу прав і обов'язків між суб'єктами:*

а) двосторонні;

б) багатосторонні;

5) *за наявністю і характером інтересу суб'єктів:*

а) відносини між судом і особами, які мають матеріальний інтерес у результатах розгляду справи;

б) відносини між судом і особами, які мають процесуальний інтерес;

в) відносини між судом і особами, які незаінтересовані в результаті розгляду справи, але вони сприяють здійсненню правосуддя.

2. Підстави виникнення, зміни та припинення цивільних процесуальних правовідносин

Дискусії, які тривають навколо визначення підстав виникнення, зміни і припинення цивільних процесуальних правовідносин, насамперед стосуються їх назви, оскільки в ЦПК України поняття «цивільні процесуальні правовідносини» взагалі не застосовується, а також не надається відповідна кваліфікація виникнення, зміни чи припинення процесуальних правовідносин. Тому це питання має теоретичний характер, але може застосовуватися на практиці.

Зазначимо, що серед учених-процесуалістів немає одностайності не тільки щодо термінології, але й стосовно змісту зазначених понять. Деякі вважають, що передумовами виникнення зміни і припинення цивільних процесуальних правовідносин є норми цивільного процесуального права, правоздатність учасників, юридичні факти. Інші – що підставою виникнення цивільних процесуальних правовідносин є передбачені законом юридичні факти, а основною передумовою є процесуальний закон.

М. Й. Штефан зазначав, що *для виникнення цивільних процесуальних правовідносин необхідними є наявність:*

- підстави;
- приводу;
- процесуальних передумов.

Підставами виникнення цивільних процесуальних правовідносин автор називав факти, з настанням і завдяки настанню яких виникає цивільний процес: пред'явлення позовної заяви у справах позовного провадження; заяви у справах окремого та наказного проваджень.

Приводом є необхідність захисту порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу в справах позовного провадження. У справах окремого провадження – необхідність установлення певних обставин – юридичних фактів, зміни юридичного становища громадянина чи його майна, з наявністю чи відсутністю яких закон пов'язує виникнення, зміну припинення суб'єктивних майнових і особистих немайнових прав.

Передумови – це обставини процесуально-правового характеру (юридичні факти), наявність (відсутність) яких є необхідною для реалізації права на звернення до суду за захистом порушеного або оспорюваного суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу.

Остання концепція вважається найбільш обґрунтованою, оскільки в ній охоплюються всі найважливіші аспекти виникнення цивільних процесуальних правовідносин і можливості їх розвитку.

Норма цивільного процесуального права не може розглядатися як підстава виникнення, зміни і припинення цивільних процесуальних правовідносин. Норма є основою, навколо якої розгортаються правовідносини. Відтак завдяки встановленому у ст. 118 ЦПК України порядку будь-яка позовна заява приймається судом першої інстанції, реєструється, передається судді, який вирішуватиме питання про відкриття провадження у справі (ст. 122 ЦПК України) тощо. У ЦПК встановлено відповідний обов'язок суду щодо прийняття заяв і вимоги, яким має відповідати позовна заява. Саме з моменту прийняття позовної заяви або заяви про забезпечення доказів і виникають цивільні процесуальні відносини між судом та особою, яка звернулася до суду. Саме дія позивача або заявника спонукає діяльність суду, а в подальшому – і відповідача, третіх осіб, свідків та ін.

Норма права може розцінюватися лише як певна форма, що дає змогу відмежовувати позовну заяву (дію позивача), відповідну встановленим у законодавстві вимогам, від незаконної.

Зв'язок між нормами цивільного процесуального права і цивільними процесуальними правовідносинами у тому, що норми не тільки визначають права і обов'язки суб'єктів, але й вказують на шляхи і засоби швидкого і правильного розгляду і вирішення цивільних справ. Саме норми закріплюють можливість і умови, за якими особа може набути процесуальне становище того чи іншого суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин.

Наприклад, обставини, які необхідні для того, щоб стати стороною у справі, зазначені у ст.ст. 28–30, 118–121 та інших нормах ЦПК України.

Виникнення цивільних процесуальних відносин, за загальним правилом, *пов'язують з моментом пред'явлення позовної заяви (заяви окремого провадження, заяви про видачу судового наказу) до суду*. Винятком є подання заяв про забезпечення доказів, забезпечення позову у справах із захисту інтелектуальної власності, які подаються до пред'явлення позовної заяви до суду.

Згідно зі ст. 3 ЦПК України *приводом для звернення до суду є необхідність захисту порушеного або оспорюваного права, свободи чи охоронюваного законом інтересу*. Це положення трансформується в вимоги, які пред'являються до позовної заяви, а саме – необхідно зазначити зміст позовних вимог. Для того, щоб такі вимоги стали конкретними, необхідно вказати: хто порушив або оспорив права позивача тощо, тобто визначити особу відповідача і пред'явити до нього конкретні вимоги через суд. Якщо заява не встановлює обставини правопорушення, оспорення права, не має вимог до відповідача або вони незаконні, а також особа не вказує на неможливість користування своїми правами внаслідок неможливості підтвердити певні юридичні обставини, то суд відмовить у прийнятті заяви чи у задоволенні вимог позивача чи заявника.

Перелічувати обставини процесуально-правового характеру за кваліфікації правовідносин немає сенсу, оскільки вони аналізуватимуться під час визначення права на звернення до суду та відкриття провадження у справі, а також розгляду підстав залишення заяви без розгляду тощо. Зокрема, коли до суду звертається не та особа, права якої порушені, то уповноважена особа зобов'язана надати відповідні докази її повноважень: довіреність, ордер, договір або інші документи (ст. 42 ЦПК України).

Можна і необхідно аналізувати не тільки стадію виникнення цивільних процесуальних правовідносин, коли вони формуються лише між судом та особою, яка звернулася за захистом своїх прав, а й етапи їх розвитку, коли до участі в справі приєднуються інші учасники процесу.

Тобто під *розвитком цивільних процесуальних правовідносин пропонується розуміти збільшення кількості учасників цивільного процесу*. Відтак у разі відкриття провадження у справі

відбувається розвиток цивільних процесуальних правовідносин, оскільки зазначений у позовній заяві відповідач стає учасником цивільних процесуальних правовідносин і набуває відповідні процесуальні права, зокрема, заперечувати щодо притягнення його до участі в справі зі статусом відповідача, брати участь у попередньому судовому засіданні тощо. Доволі часто в позовних заявах простежується прохання про залучення до участі в справі третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, органів державної влади та місцевого самоврядування тощо. Тому з відкриттям провадження у справі відбувається надання певним особам процесуального статусу, хоча у подальшому цей статус уточнюється у попередньому судовому засіданні.

Наступний етап розвитку цивільних процесуальних правовідносин може бути пов'язаний з попереднім судовим засіданням, де згідно зі ст. 130 ЦПК України вирішується питання про склад осіб, які братимуть участь у справі, про витребування доказів і виклик свідків, про проведення експертизи, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, особи, яка надає правову допомогу, або про судові доручення щодо збирання доказів тощо.

Відповідним розвитком цивільних процесуальних правовідносин може бути залучення до справи третіх осіб із самостійними вимогами щодо предмета спору та інші чинники, наприклад, надання доручення іншому суду на вчинення відповідних процесуальних дій тощо.

Передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин є процесуальна правосуб'єктність.

Процесуальна правосуб'єктність – це специфічна властивість суб'єктів цивільного процесуального права, яка дає змогу їм бути носієм прав та обов'язків, вступати в цивільні процесуальні правовідносини.

Правосуб'єктність закріплює коло осіб, які можуть бути суб'єктами прав і обов'язків, відтак конкретизує коло правовідносин, що виникають на основі правосуб'єктності. Процесуальна правосуб'єктність є, так би мовити, ступенем реалізації норм цивільного процесуального права, реальною передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, однак абст-

рактної, єдиної для всіх процесуальної правосуб'єктності не існує, а є правосуб'єктність суду, сторін, третіх осіб, прокурора, свідків тощо.

Процесуальна правосуб'єктність має свій зміст. Він структурований і складається з двох елементів: по-перше, можливості мати права і нести обов'язки (**правоздатність**); по-друге, можливості самостійного здійснення прав і обов'язків (**дієздатність**).

Для всіх суб'єктів цивільного процесуального права, крім сторін та третіх осіб, у складі правосуб'єктності процесуальна правоздатність є невіддільною від процесуальної дієздатності та має спеціальний характер. У правосуб'єктності ж сторін і третіх осіб взаємозв'язку між процесуальною правоздатністю і дієздатністю, як відомо, немає, а процесуальна правоздатність становить рівну можливість у цивільному процесі зайняти становище і мати процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи. Саме з огляду на це, в цивільному процесуальному законодавстві формулюються процесуальна правоздатність та дієздатність сторін і третіх осіб з їх специфічним змістом (статті 28, 29 ЦПК). Оскільки правоздатність та дієздатність у складі правосуб'єктності інших учасників процесу мають спеціальний, а не загальний характер і не відображають загальних властивостей всіх суб'єктів цивільного процесуального права, то і формулювати їх зміст у спеціальних статтях закону було б зайвим з погляду юридичної техніки. Отже, цивільна процесуальна правосуб'єктність для кожного суб'єкта цивільного процесуального права є специфічною.

Відповідно до закону цивільна процесуальна правоздатність сторін виникає від народження, дієздатність, як правило, належить тим фізичним особам, що досягли повноліття.

Правосуб'єктність, наприклад, судових представників визначається по-іншому. Відповідно до статей 40, 41 ЦПК не можуть бути представниками особи, які не досягли повноліття, особи, які діють у цьому процесі як секретар судового засідання, перекладач, експерт, спеціаліст, свідок, а також судді, слідчі і прокурори, крім випадків, коли вони діють як представники відповідного органу, що є стороною або третьою особою в справі, чи як законні представники.

У змісті процесуальної правосуб'єктності свідків, експертів також є свої особливості. Відповідно до ст. 51 ЦПК не підлягають допиту як свідки недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання; особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з їхнім службовим чи професійним становищем, – про такі відомості; священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді; професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення у нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення рішення чи вироку.

Для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, судом призначається експертиза (ст. 143 ЦПК). Отже, цивільна процесуальна правосуб'єктність експерта визначається його спеціальними знаннями. Якщо особа не володіє такими знаннями, то вона повинна відмовитися від давання висновку (ч. 6 ст. 59 ЦПК), оскільки в такому випадку ця особа не має процесуальної правосуб'єктності і не може бути експертом. Цивільна процесуальна правосуб'єктність перекладача визначається знанням мов (ч. 1 ст. 53 ЦПК).

Під зміною цивільних процесуальних правовідносин слід розуміти не тільки заміну одного суб'єкта іншим, а й зміну характеру взаємовідносин.

Відтак заявлений і задоволений відвід судді супроводжуватиметься зміною у характері правовідносин, оскільки діяльність кожного судді має індивідуальні риси, зумовлені його професіоналізмом, наявністю чи відсутністю заінтересованості у результатах розгляду справи тощо. Тому можна говорити про те, що зміни у правовідносинах можуть виникати за різними обставинами і обумовлюються такими ознаками:

– зміна підстави або предмет позову тощо призводитиме до трансформації доказової діяльності позивача, якому, як правило, у цьому разі необхідно буде довести нові юридичні обставини;

– зміна суб'єктного складу призводитиме до зміни характеру правовідносин, зокрема, заява третьої особи з самостійними вимогами щодо предмета спору також трансформуватиме відносини між суб'єктами, які беруть участь у справі. Заміна неналежного відповідача у справі або залучення співвідповідача призводитиме до зміни правовідносин тощо.

У сучасному законодавстві неналежно регламентується зміна цивільних процесуальних правовідносин, оскільки у ч. 2 ст. 34 ЦПК України допускається розглядати справу спочатку лише у разі клопотання про це третьої особи з самостійними вимогами щодо предмета спору, а не іншим особам, які беруть участь у справі. Але це положення суперечить принципу рівності прав сторін, реальній необхідності змінити правову позицію у справі, надати додаткові докази тощо. Тому значні зміни у цивільних процесуальних правовідносинах мають зумовлювати можливість інших суб'єктів адекватно на них реагувати.

Припинення цивільних процесуальних правовідносин можна пов'язувати з різними юридичними обставинами, наприклад, набранням рішенням суду законної сили (ст. 223 ЦПК України), постановленням ухвали про закриття провадження у справі (ст. 206 ЦПК України), залишенням заяви без розгляду (ст. 207 ЦПК України) тощо.

Складність питання про припинення цивільних процесуальних правовідносин зумовлюється тим, що таке положення не закріплено у законодавстві і нема наперед установлені моделі сприйняття правовідносин у різних правових ситуаціях, оскільки передбачити їх неможливо. Зокрема позивач фактично може відмовитися від продовження участі у справі, а може за об'єктивних причин не з'явитися у судові засідання, але наслідком буде залишення заяви без руху і припинення цивільних процесуальних правовідносин саме у цій справі. Відтак неможливо встановити, з яких причин належно повідомлений позивач повторно не з'явився у судові засідання і повторно не повідомив про причини неявки, а також від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності.

З одного боку, йому дозволяється повторно звернутися до суду і такі відносини формально вважатимуться новими,

а з іншого – за своєю суттю такі відносини будуть поновленням існуючих відносин. Така колізія зумовлюється тим, що повторна заява може розглядатися іншим складом суду і з початку, хоча вчинені процесуальні дії та докази можуть потрапити у нову справу за клопотанням позивача, який проситиме приєднати справу за первісним позовом до нової справи.

Також набрання рішенням суду законної сили не означає припинення процесуальних правовідносин, якщо строк на оскарження рішення суду був пропущений з поважних причин і апеляційний суд його поновить.

Аналогічно, ухвала суду апеляційної інстанції набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом (ст. 223 ЦПК України), але в особи є право на її касаційне оскарження.

Тому можна вважати *цивільні процесуальні відносини остаточно припиненими тоді, коли процесуальна діяльність судів у справі припиняється і відновленню не підлягає:*

– внаслідок вичерпання всіх процесуальних способів захисту прав особи, включаючи перегляд рішень судів у провадженні у зв'язку з нововиявленими обставинами і Європейським судом з прав людини;

– коли позивач відмовляється від позову формально та/або фактично;

– у разі вибуття з процесу сторони, коли правовідносини не допускають правонаступництва.

Наведений перелік не можна вважати вичерпним, оскільки і сторона може передумати або порадитися з іншим представником щодо доцільності продовження захисту власних прав, коли попередній представник уважав справу програшною тощо.

3. Елементи цивільних процесуальних правовідносин

Цивільні процесуальні відносини мають внутрішню структуру, тобто їх складовими є *суб'єкти, об'єкт і зміст*. Але не можна вважати, що така структура повною мірою відповідає характеру, змісту правовідносин, суспільним інтересам тощо.

Реально цивільні процесуальні правовідносини є складними і багатофункціональними, тому їх необхідно сприймати системно з певними правовими особливостями.

Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин.

Ними є учасники процесуальних відносин, які виникають у суді з приводу розгляду і вирішення цивільних справ. Вони наділені різними процесуальними правами та обов'язками, мають неоднакову заінтересованість у справі.

Серед учасників цивільного процесу залежно від характеру їх інтересу, з яким ці суб'єкти звертаються до суду чи беруть участь у процесі, від ролі, яку вони виконують у цивільному процесі та їх впливу на хід судочинства, слід виокремити три групи осіб:

1) *особи, які здійснюють правосуддя та сприяють його здійсненню* (ст. 48 ЦПК України – секретар судового засідання, ст. 49 ЦПК України – судовий розпорядник, помічник судді);

2) *особи, які беруть участь у справі* (§ 1 глави 4 ЦПК України);

3) *інші учасники процесу* (крім секретаря судового засідання, судового розпорядника, помічника судді).

До першої групи суб'єктів, які здійснюють правосуддя, за ЦПК України та ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» слід віднести: суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій. До цієї ж групи слід віднести допоміжний персонал суду – секретаря судового засідання (ст. 48 ЦПК України) та судового розпорядника (ст. 49 ЦПК України), помічника судді, оскільки ці особи належать до штату суду, є обов'язковими суб'єктами цивільного процесу та сприяють суду у здійсненні правосуддя, тобто діяльність цих осіб безпосередньо пов'язана з правосуддям.

Суб'єктів другої групи (ст. 26 ЦПК України) можна поділити на дві підгрупи залежно від характеру інтересу, з яким ці особи звертаються до суду чи беруть участь у справі.

Перша підгрупа – це особи, які звертаються до суду з метою захисту своїх особистих порушених, оспорюваних, невизнаних прав, свобод та охоронюваних законом інтересів. До них треба віднести залежно від виду провадження:

– позовне провадження – сторони (позивач, відповідач), треті особи;

– окреме провадження – заявник, заінтересовані особи (приватні);

– наказне провадження – стягувач (заявник), боржник.

Друга підгрупа – це особи, які звертаються до суду з метою захисту інтересів інших осіб, мають громадський, державний та інший інтерес у вирішенні справи. Це уповноважений ВР України з прав людини (омбудсмен), прокурор, органи державної влади та місцевого самоврядування та інші особи, процесуальні представники. Вони не мають особистого інтересу щодо предмета спору, але їхні права обумовлюються компетенцією, якою вони наділяються залежно від виконуваних ними функцій та повноважень. За кількістю і якістю прав, які можуть бути їм кореспондовані законом, довіреністю, посадовими повноваженнями тощо, вони у багатьох випадках прирівнюються до суб'єктів першої підгрупи. Особа, яка надає правову допомогу (ст. 56 ЦПК України), також повинна входити в цю групу, оскільки її статус у процесі – процесуальний представник, його не можна об'єднувати в одну групу зі свідками.

Третя група – особи, які не беруть участі у справі, але беруть участь у цивільному процесі (інші учасники процесу). Ця група суб'єктів – особи, які не повинні мати заінтересованості щодо предмета спору чи вирішення іншої правової вимоги, а мають бути безсторонніми та сприяти суду у здійсненні правосуддя. До них слід віднести експертів, свідків, перекладачів, спеціалістів.

Цивільні процесуальні правовідносини функціонують заради досягнення певної мети.

Такою метою або кінцевим результатом є явище, яке в юридичній літературі позначається терміном «об'єкт». Важливість виділення об'єкта складовим структури цивільних процесуальних правовідносин в тому, що саме він визначає межі і напрям діяльності суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, мету їх вступу в процес тощо.

Об'єкт цивільних процесуальних правовідносин. Ним є те, на що спрямовано ці правовідносини.

Розглядаючи питання про об'єкт цивільних процесуальних правовідносин, варто розрізняти загальний об'єкт усієї системи процесуальних відносин у конкретній цивільній справі й спеціальні об'єкти елементарних правовідносин окремо.

Загальним об'єктом усієї системи процесуальних правовідносин у тій або іншій конкретній справі є матеріально-правовий спір або охоронюваний законом інтерес, який суд повинен вирішити або захистити.

Спеціальний об'єкт елементарних правовідносин – це результат, який досягається в процесі здійснення конкретних правовідносин. Наприклад, процесуальні правовідносини, що пов'язують суд зі свідком, спрямовані на одержання від свідка відомостей про факти, які мають значення у справі. Процесуальні правовідносини між судом і позивачем спрямовані на одержання пояснення в справі щодо позовної вимоги та її обґрунтування.

Процесуальні дії суб'єктів правовідносин не можуть бути об'єктом відносин, оскільки вони не є тією категорією, з приводу якої виникають відносини. Процесуальними діями реалізуються процесуальні права і обов'язки. Вони необхідні для виникнення правовідносин і подальшого їх розвитку. Право на відкриття провадження у цивільній справі реалізується в результаті вчинення процесуальних дій – подачі позовної заяви і прийняття її судом. Між судом і заінтересованою особою виникають цивільні процесуальні правовідносини, але не щодо цих дій, а тих наслідків, на досягнення яких вони спрямовані, відкриття цивільної справи в суді на захист суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу. Процесуальні дії свідків спрямовуються на реалізацію обов'язку на свідчення певних фактів у справі; експерта – для дачі висновку про обставини, необхідні для вирішення справи судом. Отже, процесуальні дії належать до змісту процесуальних правовідносин і одночасно є юридичними фактами, що спричиняють виникнення, розвиток і припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Об'єктом цивільних процесуальних правовідносин не є і матеріально-правові відносини, які захищаються судом, оскільки ними охоплюються тільки відносини позовного провадження, які характеризують динаміку розвитку процесуальних право-

відносин. Викликає сумнів правильність положення про наявність загального і спеціального об'єкта, оскільки воно неминуче призводить до існування у кожній цивільній справі одних загальних правовідносин і системи простих спеціальних правовідносин або ж до визнання того, що кожні цивільні процесуальні правовідносини мають два об'єкти. Об'єктом будуть процесуальні наслідки, на досягнення яких спрямовуються процесуальні права, обов'язки і процесуальні дії суб'єктів правовідносин, зокрема: показання свідка, висновок експерта.

Але, зважаючи на те, що обсяг, зміст, характер процесуальних прав і обов'язків установлюється і визначається ЦПК України залежно від мети участі суб'єктів правовідносин у судочинстві і виконуваних ними цивільних процесуальних функцій у справі, цивільні процесуальні правовідносини у системі правовідносин у справі мають самостійний об'єкт.

Зміст цивільних процесуальних правовідносин. *Він охоплює цивільні процесуальні права та обов'язки суб'єктів правовідносин і процесуальні дії щодо їх реалізації.*

Права і процесуальні дії одного суб'єкта не можуть бути засобом правового регулювання поведінки осіб у цивільному судочинстві, а отже – і становити зміст правовідносин. Обґрунтування, що суд як орган держави може і повинен мати обов'язки тільки перед державою, а не перед іншими суб'єктами процесу, не відповідає нормам процесуального права, в яких закріплені конкретні обов'язки суду перед конкретними суб'єктами. Праву особи на звернення до суду за захистом (ст. 3 ЦПК України) відповідає обов'язок суду розглянути звернену до суду вимогу на відкриття цивільної справи; праву сторони чи третьої особи заявити клопотання про виклик у судове засідання свідка відповідає обов'язок суду розглянути таку заяву (ст.ст. 27, 130 ЦПК України).

Як суб'єкт процесуальних правовідносин суд має обов'язки, які кореспондують праву іншого суб'єкта цих правовідносин, і лише виконання судом обов'язків дає змогу іншому суб'єкту здійснювати свої права і забезпечувати режим законності у цивільному судочинстві. Якщо вважати, що права суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин не відповідають обо-

в'язкам суду, то можна зробити висновок, що носії цих прав перебувають у правовідносинах із собою, а це абсолютно неможливо.

До змісту цивільних процесуальних правовідносин входять разом із правами і обов'язками суб'єктів їх *поведінка*, тобто процесуальні дії, які існують не самі собою, а є засобом реалізації суб'єктами своєї волі – прав і обов'язків. Від дії суб'єктів залежить виникнення і розвиток відносин.

Право заінтересованої особи на звернення до суду за захистом реалізується пред'явленням до суду заяви (вчинення процесуальної дії). Цьому праву відповідає обов'язок суду розпочати (виконати процесуальну дію) розгляд справи.

Між судом і заінтересованою особою виникли цивільні процесуальні правовідносини і його суб'єкти можуть реалізувати процесуальними діями встановлені ЦПК України і пов'язані між собою процесуальні права і обов'язки.

Отже, лише сукупність процесуальних прав і обов'язків і процесуальних дій щодо їх реалізації заінтересованої особи і суду можуть визначати зміст цивільних процесуальних правовідносин. ЦПК України врегульовує волю суб'єктів (цивільні процесуальні права і обов'язки) та їх дії. Останні є засобом реалізації волі, а тому тільки разом вони можуть входити до змісту правовідносин. Тому цивільні процесуальні правовідносини є формою (способом, методом) здійснення його учасниками суб'єктивних прав і обов'язків, а самі права і обов'язки не можуть бути формою правовідносин. Вони із процесуальними діями становлять їхній зміст.

Форма – це об'єктивне виявлення юридичної категорії. Цивільні процесуальні правовідносини виникають, змінюються і припиняються у цивільному судочинстві у справі, яке і є їх єдиною процесуальною формою.

Обсяг і характер цивільних процесуальних прав і обов'язків суб'єктів правовідносин встановлено у ЦПК України залежно від тих завдань і процесуальних функцій, які вони покликані здійснювати у цивільному судочинстві. Цивільні процесуальні права і обов'язки суду становлять повноваження, а їх сукупність – компетенцію. Процесуальні права і обов'язки інших

суб'єктів правовідносин визначають їх процесуальне становище у цивільному судочинстві. Зазвичай вони складаються з процесуальних прав і обов'язків немайнового характеру і, як виняток, – майнового характеру (відшкодування судових витрат, заподіяної шкоди невиконанням процесуальних обов'язків тощо (ст.ст. 88, 155 ЦПК України).

4. Суд як обов'язковий учасник цивільних процесуальних правовідносин

Склад суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин не є незмінним і постійним. Він залежить від обставин справи, предмета судового розгляду, від характеру спірного матеріального правовідношення, що виникає між сторонами, від стадії (етапу) процесу та характеру процесуальних дій, які вчиняються під час розвитку процесу, та інших чинників. Проте один суб'єкт незмінний – це суд.

Особливий статус суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин визначається конституційними принципами, якими закріплено, що цей орган влади є єдиним, який наділений компетенцією здійснювати правосуддя в Україні. Саме суд перевіряє наявність або відсутність підстав для відкриття провадження справи, створює умови для її розгляду та своїм владним актом вирішує спір між сторонами, чим здійснюючи захист порушеного чи оспореного суб'єктивного цивільного права та/або охоронюваного законом інтересу. Тому *суд є обов'язковим суб'єктом усіх процесуальних правовідносин*, що виникають у цивільному процесі.

Правосуб'єктність суду. Правовий статус суду визначається його правосуб'єктністю, структурними компонентами якої є юрисдикція та численні повноваження, які суворо визначені законом. Кожен суд наділений тільки йому притаманною юрисдикцією та комплексом повноважень. Юрисдикція як елемент цивільної процесуальної правосуб'єктності суду визначає сферу діяльності органів судової влади.

Відтак відповідно до ст. 124 Конституції України, юрисдикція судів розповсюджується на всі правовідносини, що виникають у державі. Особливість вияву правосуб'єктності суду в тому, що на відміну від інших учасників процесу (сторін, третіх осіб) йому не притаманна праводієздатність.

Оскільки суд як орган влади вже наділений комплексом прав та обов'язків та не може своїми діями набувати нові, стосовно його правосуб'єктності доцільно говорити про компетенцію як про комплекс повноважень, визначених законом. Якщо юрисдикція визначає сферу впливу, то компетенція визначає спосіб впливу на суспільні відносини. Своєю чергою, компетенція судів різних ланок також різниться. Владні повноваження суду виявляються у сукупності передбачених законом повноважень, для виконання яких суд через службових осіб учиняє комплекс процесуальних дій.

Для забезпечення всебічно повного та об'єктивного розгляду справ, законності судових рішень в Україні діють:

- місцеві суди;
- апеляційні суди;
- вищі спеціалізовані суди;
- Верховний Суд України.

Правовий статус кожної ланки судової системи регламентується ЗУ «Про забезпечення права на справедливий суд».

Місцевими загальними судами є районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди.

Відповідно до ст. 291 ЦПК України судами апеляційної інстанції є судові палати в цивільних справах апеляційних загальних судів, у межах територіальної юрисдикції яких знаходиться місцевий суд, який ухвалив судові рішення, яке оскаржується.

Касаційною інстанцією у цивільних справах є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції та переглядає судові рішення у цивільних справах з підстав, передбачених ЦПК України.

Склад суду. *Складом суду є склад суду, який уповноважений (компетентний) згідно з законом розглядати конкретну*

цивільну справу. Якщо склад суду у конкретній справі не уповноважений розглядати справу, тобто виникає юридичний дефект складу, то такий суд є незаконним і не може слухати справу. Цивільно-процесуальною санкцією (наслідком) порушення норм, що визначають законний склад суду, є згідно зі ст. 309 ЦПК України скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення або зміна рішення.

Відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами і не допускається делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Судова влада в Україні реалізується через професійних суддів, а також у випадках, передбачених законом, народних засідателів і присяжних шляхом здійснення правосуддя в межах відповідних судових процедур, які під час здійснення правосуддя незалежні від будь-якого впливу, нікому не підзвітні та підкоряються лише закону.

Професійні судді – це особи, призначені й обрані відповідно до ст. 128 Конституції України для здійснення правосуддя на професійній основі. Згідно зі ст. 52 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» усі судді в Україні мають єдиний статус, причому незалежно від місця суду в системі судів загальної юрисдикції чи адміністративної посади, яку суддя займає в суді.

Згідно зі ст. 65 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» на посаду судді може бути рекомендований громадянин України, не молодший 25 років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі не менше як *три роки*, проживає в Україні не менш як *десять років* і володіє державною мовою.

Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України на підставі подання Вищої ради юстиції впродовж тридцяти днів із дня отримання такого подання.

Відповідно до положень ст. 128 Конституції України перше призначення на посаду професійного судді строком на *п'ять років* здійснюється Президентом України. Всі інші судді, крім суддів Конституційного Суду України, обираються ВР України безстроково.

Судді є посадовими особами державної влади, які в конституційному порядку наділені повноваженнями здійснювати правосуддя і професійно виконувати свої обов'язки в судовій системі України. Для здійснення своїх обов'язків судді мають необхідні для цього повноваження, передбачені законами України.

Відповідно до ч. 4 ст. 54 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» суддя зобов'язаний:

1) своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства;

2) дотримуватися правил суддівської етики;

3) виявляти повагу до учасників процесу;

4) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, зокрема таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання;

5) виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції;

6) подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

7) систематично розвивати професійні навички (уміння), підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному для виконання повноважень в суді, де він займає посаду;

8) звертатися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до органів суддівського самоврядування та правоохоронних органів упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про таке втручання.

Згідно з ч. 1 ст. 18 ЦПК України цивільні справи у судах першої інстанції розглядаються суддею одноособово. В такому процесі суддя, який діє одноосібно, є головуючим судового засідання з усіма наданими йому ЦПК України правами та обов'язками і діє від імені відповідного суду. Якщо під час розгляду справи суд першої інстанції діє у випадках, установлених ЦПК України, в колегіальному складі така колегія суддів, як і суддя одноособово, діє від імені суду.

Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Участь народних засідателів у здійсненні правосуддя є однією з гарантій повного, всебічного і об'єктивного розгляду справ.

Народним засідателем є громадянин України, який у випадках, визначених процесуальним законом, вирішує справи у складі суду разом із суддею, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя. Народні засідателі під час розгляду і вирішення справ мають повноваження судді.

Згідно з ч. 1 ст. 61 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» народним засідателем, присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду.

Народні засідателі та присяжні, незалежні від професійних суддів, користуються під час здійснення правосуддя усіма правами судді та здійснюють свої повноваження відповідно до списку, затвердженого місцевою радою за поданням голови місцевого суду. Список народних засідателів переглядається у разі необхідності для заміни осіб, які вибули зі списку.

Частина 2 ст. 18 ЦПК України передбачає можливість розгляду справ у суді першої інстанції в колегіальному складі за участю народних засідателів. ЦПК України встановлює також у ч. 4 ст. 234 *вичерпний перелік підстав розгляду справ у судах першої інстанції колегією, у складі одного судді і двох народних засідателів*, які стосуються справ окремого провадження. Такий законодавчо визначений вичерпний перелік справ, які розглядаються в колегіальному складі, є важливою гарантією недопущення будь-яких неточностей та помилок в судовій практиці чи зловживань у формуванні складу суду для слухання конкретних справ. До таких, зокрема, належать справи про:

- обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;
- визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;
- усиновлення;
- надання психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу.

Автоматизована система документообігу суду. У суді функціонує автоматизована система документообігу суду, яка регламентується ст. 11¹ ЦПК України та Положенням про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженим Радою суддів України 26 листопада 2010 р. за погодженням з Державною судовою адміністрацією України.

Автоматизована система документообігу суду забезпечує:

– об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями з додержанням принципів черговості та рівної кількості справ для кожного судді;

– надання фізичним та юридичним особам інформації про стан розгляду справ, у яких вони беруть участь;

– централізоване зберігання текстів рішень, ухвал суду та інших процесуальних документів;

– підготовку статистичних даних;

– реєстрацію вхідної і вихідної кореспонденції та етапів її руху;

– видачу судових рішень і виконавчих листів на підставі наявних в автоматизованій системі документообігу суду даних щодо судового рішення та реєстрації заяви особи, на користь якої воно ухвалено;

– передачу справ до електронного архіву.

Позовні заяви, скарги, подання та інші передбачені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, у порядку їх надходження підлягають обов'язковій реєстрації в автоматизованій системі документообігу суду, що здійснюється працівниками апарату відповідного суду в день надходження документів. До автоматизованої системи документообігу суду обов'язково вносяться: дата надходження документів, інформація про предмет спору та сторони у справі, прізвище працівника апарату суду, який здійснив реєстрацію, інформація про рух судових документів, дані про суддю, який розглядав справу, та інші дані, передбачені Положенням про автоматизовану систему документообігу суду.

Визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних документів за

принципом вірогідності, який ураховує кількість справ, що перебувають у провадженні суддів, заборону брати участь у перегляді рішення для судді, який брав участь в ухваленні судового рішення, про перегляд якого порушується питання, перебування суддів у відпустці, на лікарняному, у відрядженні та закінчення терміну повноважень. Справи розподіляються з уваги на спеціалізацію суддів. Після визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи, внесення змін до реєстраційних даних щодо цієї справи, а також видалення цих даних з автоматизованої системи документообігу суду не допускається, крім випадків, установлених законом.

Доступ до автоматизованої системи документообігу суду надається суддям і працівникам апарату суду згідно з їх функціональними обов'язками. Несанкціоноване втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду має наслідком відповідальність, установлену законом.

5. Підстави відводу в цивільному процесі

Особливою властивістю суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин є те, що він повинен бути безстороннім та об'єктивним. Тому з метою забезпечення неупередженого і об'єктивного вирішення справи в цивільному судочинстві запроваджено право відводу (самовідводу), яке надано процесуальним законодавством учасникам процесу та судді.

Відвід у цивільному судочинстві – це усунення від участі в цивільному процесі окремих його учасників із підстав, визначених у цивільному процесуальному законодавстві.

Умовно відводи можна поділити на дві групи:

1) *самовідвід* – коли суддя, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач у випадках, установлених законом, зобов'язаний заявити самовідвід;

2) *відвід* судом за наявністю підстав, визначених законом, відповідно до поданої заяви, особам, які беруть участь у справі.

Підстави відводу та коло осіб, які можуть бути відведеними, передбачені нормами ЦПК України.

Відповідно до ст.ст. 20 та 22 ЦПК України відведеними можуть бути: суддя, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач.

Суддя не може брати участь у розгляді справи та підлягає відводу (самовідводу), якщо:

1) під час попереднього вирішення цієї справи він брав участь у процесі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, секретар судового засідання;

2) прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи;

3) він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших осіб, які беруть участь у справі;

4) якщо є інші обставини, які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді;

5) було порушено порядок визначення судді для розгляду справи, встановлений ч. 3 ст. 11¹ ЦПК України (ст. 20 ЦПК України).

До складу суду не можуть входити особи, які є членами сім'ї або близькими родичами між собою.

Крім того, відповідно до ст. 21 ЦПК України, якщо суддя брав участь у вирішенні справи в суді першої інстанції, не може брати участь у розгляді цієї ж справи в судах апеляційної та касаційної інстанцій, у перегляді справи ВС України, також у новому розгляді її судом першої інстанції після скасування попереднього рішення або ухвали про закриття провадження в справі.

Суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді апеляційної інстанції, не може брати участь у розгляді цієї ж справи в судах касаційної та першої інстанцій, у перегляді справи ВС України, а також у новому розгляді справи після скасування ухвали чи нового рішення апеляційного суду.

Суддя не може брати участь у розгляді тієї ж справи в суді першої чи апеляційної інстанції, перегляді справи ВС України, якщо брав участь у перегляді справи в суді касаційної інстанції. Суддя, який брав участь у перегляді справи ВС України, не може

брати участь у розгляді цієї ж справи в суді першої, апеляційної чи касаційної інстанції.

Суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді першої, апеляційної, касаційної інстанцій, у перегляді справи ВС України, не може брати участь у розгляді заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами у цій справі.

Стаття 24 ЦПК України врегульовує порядок вирішення заяви про відвід. Якщо заявлено відвід, суд повинен вислухати особу, якій заявлено відвід, якщо вона бажає дати пояснення, а також думку осіб, які беруть участь у справі. Відвід судді вирішується власне суддею, котрий розглядає справу у нарадчій кімнаті, про що виноситься відповідна ухвала. Заява про відвід кільком суддям або всьому складу суду вирішується простою більшістю голосів.

Наслідки відводу суду (судді) полягають у такому:

1) якщо заява про відвід судді, який розглядає справу одноособово, задовольняється, справа розглядається в тому ж суді іншим суддею, який визначається у порядку, встановленому ч. 3 ст. 11¹ ЦПК України;

2) у разі задоволення заяви про відвід комусь із суддів або всьому складу суду, якщо справа розглядається колегією суддів, справа розглядається в тому ж суді тим же кількісним складом колегії суддів без участі відведеного судді або іншим складом суддів, який визначається у порядку, встановленому ч. 3 ст. 11¹ ЦПК України;

3) якщо після задоволення відводів (самовідводів) або за наявності підстав, зазначених у ст. 21 ЦПК України, неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи, суд постановляє ухвалу про визначення підсудності справи в порядку, встановленому ЦПК України.

Підставами для відводу секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача відповідно до ч. 1 ст. 22 ЦПК України є тими ж, що й для відводу судді, передбаченими у ст. 20 ЦПК України.

Крім того, експерт або спеціаліст не можуть брати участь у розгляді справи, якщо:

1) він перебував або перебуває в службовій або іншій залежності від осіб, які беруть участь у справі;

2) з'ясування обставин, які мають значення для справи, виходить за межі сфери його спеціальних знань.

Одночасно не є підставою для відводу секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача, якщо вони були задіяні у судовому засіданні за попереднього розгляду справи відповідно як секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення цивільних процесуальних правовідносин.
2. Які ознаки цивільних процесуальних правовідносин?
3. Що є змістом цивільних процесуальних правовідносин?
4. Які є суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин?
5. Хто є учасниками цивільного процесу?
6. Що є об'єктом цивільних процесуальних правовідносин?
7. Які передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин?
8. Хто є обов'язковим суб'єктом усіх процесуальних правовідносин, що виникають у цивільному процесі?
9. Яка роль суду у регулюванні цивільних процесуальних правовідносин?
10. Яким є призначення інституту відводу судді?
11. Назвіть підстави для відводу судді.
12. Який порядок вирішення заяви про відвід передбачено процесуальним законодавством?

Тести для самоконтролю

1. Передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин:

- а) суд;
- б) підсудність справи судові;
- в) наявність спору;
- г) юридичні факти.

2. Ознаками цивільних процесуальних правовідносин є:

- а) наявність юридичних фактів;
- б) процесуальна правосуб'єктність;

- в) їх створення між судом і учасниками цивільного процесу;
- г) процесуальна правоздатність.

3. Підставами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є:

- а) норми права;
- б) пред'явлення позовної заяви;
- в) необхідність захисту порушеного права;
- г) юридичні факти.

4. Елементом цивільних процесуальних правовідносин:

- а) зміст;
- б) юридичні норми;
- в) права;
- г) юридичні інститути.

5. За характером взаємовідносин між суб'єктами процесу цивільні процесуальні правовідносини поділяються:

- а) похідні, відносні, абсолютні;
- б) основні, додаткові, службові;
- в) головні, похідні, службово-допоміжні;
- г) основні, додаткові, допоміжні.

6. Відвід судді повинен бути заявленим:

- а) під час відкриття провадження у справі;
- б) на попередньому судовому засіданні;
- в) до початку з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами;
- г) до виходу суду у нарадчу кімнату.

7. Судова система України складається з:

- а) судів загальної юрисдикції та Конституційного суду;
- б) судів спеціальної юрисдикції та третейського суду;
- в) судів загальної юрисдикції;
- г) судів загальної юрисдикції, Конституційного та третейського судів.

8. Цивільні справи у судах касаційної інстанції розглядаються колегією у складі:

- а) 3 суддів;

- б) 9 суддів;
- в) 6 суддів;
- г) не менше 3 суддів;
- г) не менш 2/3 чисельності судової палати в цивільних справах;

9. Обов'язковим учасником цивільних процесуальних правовідносин є:

- а) сторони;
- б) суд;
- в) адвокат;
- г) прокурор.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Т. А. Василенко звернувся до суду з позовною заявою про захист честі та гідності, в якій вимагав спростувати недостовірну інформацію у газеті «Експрес», опубліковану журналістом С. П. Покидьком та відшкодувати йому моральну шкоду, завдану поширенням цієї недостовірної інформації.

Чи можна вважати, що у Т. А. Василенка виникли цивільні процесуальні правовідносини із судом?

З якого часу у відповідача у справі виникають правовідносини із судом?

Назвіть інших можливих суб'єктів цієї справи.

Задача 2. С. І. Пилипенка було звільнено з роботи за зловживання спиртними напоями, але під час звільнення жодних аргументів адміністрацією не було наведено. С. Пилипенко звернувся до прокурора. У порядку ст. 45 ЦПК на захист порушеного права С. Пилипенка із заявою про поновлення на роботі та стягнення зарплати за вимушений прогул до суду звернувся прокурор.

Яке процесуальне становище прокурора та С. Пилипенка у цій справі?

Чи можна вважати, що С. Пилипенко є учасником цивільних процесуальних правовідносин із судом?

Задача 3. І. Петров здав у гардероб бібліотеки своє пальто, однак забув взяти номерок. Коли він звернувся за своїм пальтом до гардеробу, йому відповіли, що він нічого не здавав. Він оскаржив

дії гардеробниці до директора бібліотеки. Директор запропонував І. Петрову зачекати до закінчення роботи бібліотеки і забрати своє пальто, якщо воно є. Після того як всі читачі залишили бібліотеку, виявилось, що зайвого пальта не було. Петров вирішив подати позов до суду. В позовній заяві як свідків він просив викликати свого друга, суддю місцевого суду, який разом з ним був у бібліотеці, та уповноваженого комітету профспілки з місця роботи І. Петрова, який може підтвердити його чесність та добросовісність.

Визначте, між ким і які цивільні процесуальні правовідносини виникли у цій справі, вкажіть їх елементи.

Задача 4. В. О. Петренко звернувся до суду з позовом до В. А. Сироти про визнання нотаріально посвідченого договору купівлі-продажу будинку недійсним. У справі проводилась технічна експертиза будинку. Із заявою до суду звернулась С. В. Сирота, оскільки відчуженням будинку їй було завдано матеріальної шкоди, адже будинок є спільним майном подружжя. Нотаріус посвідчив цей договір без її згоди.

Визначте цей вид провадження та суб'єктів цієї справи.

Між ким склались цивільні процесуальні правовідносини та які підстави їх виникнення?

Задача 5. Працівники юридичної компанії забули закрити кран у підсобному приміщенні, внаслідок чого вода залила розташовану поверхом нижче квартиру І. І. Іванова і пошкодила його майно. Потерпілий вирішив відшкодувати заподіяні йому збитки за рахунок винних осіб та подав позов до суду.

Наявність яких юридичних фактів необхідна для виникнення цивільних процесуальних правовідносин?

Визначте суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у цій справі.

Рекомендована література

1. Городовенко В. Роль органів суддівського самоврядування в забезпеченні незалежності судової влади / В. Городовенко // Підприємництво, господарство та право. – № 1. – 2004. – С. 118–120.
2. Грицаєнко Л. Деякі аспекти судово-правової реформи в Україні: реальність та перспективи / Л. Грицаєнко // Право України. – 2010. – № 5. – С. 34–37.

3. Дешко Л. Щодо процедури відводу суду у цивільному та кримінальному процесі / Л. Дешко, Ю. Мазур // Правничий часопис Донецького університету. – 2010. – № 2. – С. 110–117.
4. Захарова О. С. Суб'єктний склад цивільних процесуальних правовідносин / О. С. Захарова // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 16. – С. 17–21.
5. Колісник О. В. Інститут відводу суду як гарантія відправлення належного судочинства / О. В. Колісник // Проблеми законності. – 2008. – № 95. – С. 63–68.
6. Мартинова О. Місце і роль місцевих загальних судів в системі органів державної влади України / О. Мартинова // Наше право. – 2011. – № 3. – С. 97–101.
7. Підлубна О. В. Співвідношення норм цивільного процесуального права і цивільного процесуального правовідношення / О. В. Підлубна // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права з питань правознавства управління та економіки: науковий часопис. – № 2. – 2010. – С. 237–240.
8. Поліщук А. Огляд даних судової статистики про роботу місцевих та апеляційних судів України в 2006–2010 роках / А. Поліщук // Вісник Державної судової адміністрації України. – 2011. – № 3. – С. 21–29.
9. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. професора В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 928 с.
10. Ясинюк М. М. Інститут відводу – яким йому бути? / М. М. Ясинюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 6. – С. 46–51.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (станом на 15 квітня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. (станом на 1 квітня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.
3. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 р. (станом на 4 червня 2015) // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 18–20. – Ст. 132.
4. Про затвердження Положення про автоматизовану систему документообігу суду: Рішення Ради суддів України від 26 листопада 2010 р. № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ln.kr.court.gov.ua/sud>
5. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>

Глава 4. УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

1. Поняття та ознаки сторін. Процесуальні права та обов'язки сторін

Згідно зі ст. 124 Конституції України та чч. 1, 2 ст. 3 ЦПК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. У випадках, установлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, або державні чи суспільні інтереси. Отже, таке право є абсолютним, виражає демократичні засади суспільства, спрямоване на всебічний захист прав людини і громадянина.

Традиційно *сторонами вважаються особи, які є учасниками спірного матеріального правовідношення*. Однак така думка критикується, оскільки можливі випадки, коли матеріально-правові відносини між сторонами відсутні, зокрема, коли позивач не має права вимоги або відповідач у цій справі не має відповідного обов'язку перед позивачем (неналежність сторони). Суд зобов'язаний розглядати і цей спір, оскільки чинне цивільне процесуальне законодавство не вимагає з'ясування наявності матеріальних правовідносин між сторонами у разі пред'явлення позову. Лише під час ухвалення рішення суд вирішує, зокрема, які правовідносини сторін впливають із установлених обставин (п. 3 ч. 1 ст. 214 ЦПК України).

Спором визнаються будь-які непорозуміння між суб'єктами права з достатньою підставою для вступу у процес. Наявність чи відсутність між сторонами правовідносин жодною мірою не відображається на їх правовому становищі. Навіть за очевидної відсутності матеріальних правовідносин між такими суб'єктами слід визнавати позивачем і відповідачем із наділенням усіма процесуальними правами та обов'язками.

Сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач.

Позивач – це особа, на захист прав та інтересів якої відкрито провадження у справі. З цього очевидно, що позовна заява подається для захисту порушених прав, а саме порушення в часі повинно існувати до відкриття провадження у справі. Однак, буває, що позивач помиляється, його права не порушені або ті права, які порушені, йому не належать, а тому суд у позові відмовить. Тому, коли позивач звертається до суду з позовом до конкретного відповідача, то на цей час існує лише припущення щодо порушення прав позивача, яке підтверджується (або спростується) під час розгляду справи в суді.

Як правило, саме позивач ініціює процес шляхом подання позовної заяви. Однак не лише позивач може це зробити. Провадження відкривається за заявою представника або осіб, яким за законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. З цієї причини неправильне твердження про те, що позивач – це особа, яка звертається до суду.

Позивач першим з'являється у справі, тому він має певні переваги порівняно зі стороною, яка захищається (відповідачем). Це визначає його тактичні переваги. Позивач має можливість вибору: 1) способу порушення справи (самостійно чи через інших осіб); 2) відповідача; 3) часу для пред'явлення позову; 4) підсудності; 5) підстав та предмету позову, а отже і меж судового розгляду. Ці обставини мають важливе тактичне значення.

Відповідач – це особа, на яку вказує позивач як на порушника своїх прав. Тому саме позивач визначає, до кого пред'явити позов.

Відповідач з'являється в процесі другим. Його основне завдання у справі – захист проти позову та відмова у задоволенні позову.

Позивачем і відповідачем можуть бути фізичні та юридичні особи, а також держава.

Правами сторін наділяються також особи, які беруть участь у справах наказного і окремого провадження, за винятками, встановленими відповідними нормами щодо цих видів провадження у цивільному процесі.

Цивільно-процесуального статусу позивача і відповідача особи набувають з моменту відкриття провадження по справі.

Ознаками сторін, які відрізняють їх від інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин загалом, та осіб, які беруть участь у справі зокрема, є такі:

- *сторони – це обов'язкові суб'єкти цивільного процесу;*
- *сторони – це особи, між якими виник спір про право, який є предметом розгляду та вирішення судом;*
- *юридична заінтересованість сторін має особистий характер, тобто вони наділені і матеріально-правовою, і процесуальною заінтересованістю;*
- *справа (процес) ведеться від імені сторін;*
- *сторони несуть судові витрати у справі;*
- *на сторони поширюються усі наслідки та властивості судового рішення;*
- *правосуб'єктність сторін допускає правонаступництво.*

Позивач, як правило, є ініціатором порушення справи, звертаючись до суду, він вважає, що його право порушене чи оспорюється.

Органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, не є позивачами, а тому якщо особа, яка має повну цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлені вимоги, то суд залишає заяву без розгляду. Відповідач, на відміну від позивача, не звертається до суду, а його притягають до відповіді за пред'явленим позовом, оскільки позивач вказує у позовній заяві на відповідача як на порушника свого права.

Стаття 31 ЦПК України закріплює принцип процесуальної рівності сторін, сутність якого в тому, що сторони в цивільному процесі наділяються рівними можливостями щодо відстоювання своєї позиції в цивільній справі. У поєднанні з принципом диспозитивності та змагальності досягається реальна рівність сторін у процесі. Цей принцип не означає, що позивач і відповідач мають однакові права, адже це об'єктивно неможливо, йдеться про рівні можливості в реалізації наданих їм законом прав.

Сторони належать до складу осіб, які беруть участь у справі, а тому володіють загальними правами, які передбачені ст. 27 ЦПК України.

Відповідно до цієї статті *сторони мають право:*

- *ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії з долучених до справи документів;*

- одержувати копії рішень, ухвал;
- брати участь у судових засіданнях;
- подавати докази, брати участь у їх дослідженні;
- ставити питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам;
- заявляти клопотання та відводи;
- давати усні й письмові пояснення судові;
- подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, та заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб;
- користуватися правовою допомогою;
- ознайомлюватися з журналом судового засідання, робити з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти;
- прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти;
- оскаржувати рішення і ухвали суду;
- користуватися іншими процесуальними правами, встановленими законом. Зокрема позивач і відповідач можуть доповнити, змінити, відкликати апеляційну та касаційну скаргу чи відмовитися від них (ст.ст. 300, 330 ЦПК України); подати заяви про виправлення недоліків рішення суду (ст.ст. 219, 220, 221 ЦПК України), приєднання як співучасника до апеляційної і касаційної скарги сторони (ст.ст. 299, 329 ЦПК України), перегляд рішень та ухвал у зв'язку з нововиявленими обставинами (ст. 362 ЦПК України), відновлення втраченого судового провадження (ст. 403 ЦПК України).

Крім того, сторони наділяються відповідними до їх правового статусу спеціальними правами. Відтак *позивач має право до початку розгляду справи змінити підставу або предмет позову, впродовж усього часу збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову; а відповідач – визнати позов повністю або частково (впродовж усього часу), пред'явити зустрічний позов (до початку судового розгляду) (ч. 2 ст. 31 ЦПК України).*

Сторони також можуть передати спір на розгляд третейського суду (ст. 17 ЦПК України), укласти мирову угоду на будь-якій стадії цивільного процесу (ч. 3 ст. 31 ЦПК України).

Кожна зі сторін має право вимагати виконання судового рішення в частині, що її стосується (ч. 4 ст. 31 ЦПК України).

Крім того, на сторони покладаються **обов'язки**:

1) подати всі наявні у них докази чи повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання для підтвердження своїх вимог чи заперечень (ч. 2 ст. 27 ЦПК України);

2) повідомити суд про третю особу, до якої у них, за рішенням суду, виникне право заявити вимогу або яка у такому разі може заявити вимогу до них (ч. 1 ст. 36 ЦПК України);

3) повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) або місцезнаходження під час провадження справи (ч. 1 ст. 77 ЦПК України);

4) повідомляти суд про причини неявки у судові засідання (ч. 2 ст. 77 ЦПК України);

5) у разі присутності в залі судового засідання: вставати, коли входить і виходить суд; заслуховувати рішення суду, давати пояснення стоячи; додержуватися встановленого порядку і беззаперечно підкорятися розпорядженням головуючого; утримуватися від дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил; передавати документи та інші матеріали головуючому через судового розпорядника (ст. 162 ЦПК України) тощо.

Позивач і відповідач, як і всі особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки (ч. 3 ст. 27 ЦПК України).

2. Процесуальна співучасть та її види. Порядок і підстави залучення співучасників

Стаття 32 ЦПК України регулює питання співучасті в цивільному процесі.

Співучасть – це обумовлена матеріальним правом множинність осіб на тій чи іншій стороні в цивільному процесі внаслідок наявності загального права або загального обов'язку.

Важливою ознакою співучасті є наявність у декількох позивачів чи відповідачів у справі однакових за спрямованістю матеріально-правових вимог чи юридичних обов'язків.

Ця ознака дає змогу відрізнити процесуальну співучасть від інших видів участі множинності заінтересованих осіб: від участі третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, а також від співвідповідача, який залучається до участі у справі судом у разі відсутності згоди на це позивача у порядку ст. 33 ЦПК України.

Цивільна процесуальна співучасть може виникнути в момент відкриття провадження у справі, якщо в суд звертається декілька позивачів чи позов пред'явлено до декількох відповідачів, і на більш пізніх стадіях, наприклад, суд може об'єднати позови і в стадії судового розгляду в порядку ст. 126 ЦПК України. Процесуальна співучасть може виникнути також у разі вступу у справу кількох правонаступників сторони.

Ознаки цивільної процесуальної співучасті:

- співучасники – це суб'єкти спірних матеріально-правових правовідносин;
- інтереси співпозивачів (співвідповідачів) не суперечать одне одному, але протилежні інтересам іншої сторони;
- наявність одного провадження, в якому розглядається справа з участю співпозивачів чи співвідповідачів.

Співучасть за формою можна розділити на такі види:

1) **активна** (кілька співпозивачів проти одного відповідача). Така співучасть найбільш поширена. У співпозивачів завжди спільні інтереси щодо відповідача. Така співучасть виникає, наприклад, у разі пред'явлення кількома спадкоємцями за законом до спадкоємця за заповітом позовної заяви про визнання заповіту недійсним;

2) **пасивна** (один позивач проти декількох співвідповідачів). Співвідповідачі за пасивної співучасті пов'язані з позивачем протилежними матеріально-правовими інтересами;

3) **змішана** (кілька співпозивачів проти кількох співвідповідачів).

Особливістю активної процесуальної співучасті є те, що вона можлива тільки з ініціативи співпозивачів.

Можливі співпозивачі у справі повинні повідомлятися судом про те, що в провадженні суду знаходиться конкретна цивільна справа, в яку вони можуть вступити як співпозивачі.

Співпозивачі не можуть притягатися до справи без зважання на їхню думку, оскільки це суперечитиме принципу диспозитивності.

Активна співучасть специфічна ще в одному відношенні: всіх співпозивачів обов'язково об'єднує спільність матеріально-правових інтересів стосовно відповідача.

Особливістю пасивної співучасті є те, що вона можлива і з ініціативи позивача (позивачів), і з ініціативи суду, який може притягнути особу як співвідповідача для участі в справі.

Необхідно чітко розмежовувати пасивну співучасть від права суду залучити до участі у справі іншу особу як співвідповідача у разі відсутності згоди позивача на заміну неналежного відповідача (ст. 33 ЦПК України). Законодавець невдало вживає термін «співвідповідач» у разі співучасті й у разі залучення другого відповідача у разі відсутності згоди позивача на заміну неналежного відповідача. В останньому випадку предметом спору не є ані спільні обов'язки відповідачів, ані однорідні обов'язки; обов'язки відповідачів не випливають з однієї підстави, а тому це не може бути процесуальною співучастю. В цьому аспекті ЦПК 1963 року був досконалішим, оскільки вживав поняття другого відповідача, а не співвідповідача.

За ступенем обов'язковості співучасть може бути обов'язковою (необхідною) або факультативною (можливою, допустимою).

Обов'язкова співучасть можлива в тому разі, якщо характер спільного матеріального правовідношення такий, що питання про права і обов'язки одного із суб'єктів неможливо вирішити без притягнення до справи інших суб'єктів цього відношення. Ця співучасть виникає, зокрема, у справах про спільну власність, про спадкування, про виключення майна з опису, про захист честі та гідності, про право користування житловими приміщеннями.

На обов'язкову співучасть указано у постанові Пленуму ВС України від 27 серпня 1976 р. «Про судову практику в справах про виключення майна з опису». Зазначено, що за правилами, встановленими для розгляду позовів про виключення майна з опису, розглядаються вимоги громадян і організацій, що ґрунтуються на праві власності на описане майно або на праві володіння ним. Відповідачами в справі суд притягує: боржника,

особу, в інтересах якої накладено арешт на майно, і в необхідних випадках – особу, якій передано майно, якщо воно було реалізоване. У тих випадках, коли опис здійснювався для забезпечення конфіскації чи стягнення майна на користь держави, як відповідач притягується відповідний фінансовий орган.

Обов'язковий характер цього виду співучасті пояснюється необхідністю розглядати справу з участю всіх співучасників. Якщо йдеться про відповідачів, то суд зобов'язаний залучити їх до розгляду справи. За співучасті ж на стороні позивача суд не має права в примусовому порядку залучити співпозивачів до процесу. Суддя лише повідомляє цих осіб про їх право вступити в розпочатий процес для захисту своїх інтересів.

Факультативна співучасть виникає за розсудом суду. В цьому разі справи співучасників можуть розглядатися окремо, що не впливає на законність і правильність рішення суду. Це, зокрема, право суду на об'єднання позовів у порядку ст. 126 ЦПК України.

Факультативна процесуальна співучасть зумовлюється доцільністю, тобто сприяє скороченню часу й витрат, пов'язаних із вирішенням справи.

Об'єднання позовів може здійснити й позивач формулюванням у заяві кількох позовних вимог для розгляду в одному провадженні. Якщо ж позивачем подано кілька заяв з однорідними позовними вимогами, їх об'єднати правомочний і суддя. Як умова такого об'єднання позовів може виступати спільність предмета позову кількох позивачів до одного відповідача або одного позивача до кількох відповідачів, спільність підстав позову й процесуальна доцільність.

Також на факультативну співучасть, проте на стороні відповідача, вказано в п. 3 постанови Пленуму ВС України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6. Передбачено, що особи, які спільно заподіяли шкоду, тобто заподіяли неподільну шкоду взаємопов'язаними, сукупними діями або діями з єдністю наміру, несуть солідарну відповідальність перед потерпілими.

У такому ж порядку відповідають володільці джерел підвищеної небезпеки за шкоду, заподіяну внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки іншим особам.

Тобто в цьому разі потерпілий сам визначає, до кого пред'явити позов, а тому співучасть може виникати (пред'явлення позову до всіх боржників), а може і не виникати (пред'явлення позову до одного із боржників).

Кожен із позивачів або відповідачів щодо другої сторони діє в цивільному процесі самостійно, хоча співучасники можуть доручити вести справу одному із співучасників, якщо він має повну цивільну процесуальну дієздатність. Можливість передання прав представляти інтереси співучасників одному із них обґрунтовується тим, що предметом спору є спільні права чи обов'язки; такі права і обов'язки ґрунтуються на одній підставі; предметом спору є однорідні права і обов'язки. Вказівка на наявність повної цивільної процесуальної дієздатності як умови на ведення справи одним із співучасників очевидна із загальної вимоги до осіб, які можуть бути представниками.

Процесуальна співучасть має значний тактичний потенціал. Участь у процесі декількох відповідачів, замість одного, створює позивачу додаткові переваги. Позивачу може бути вигідно мати декілька відповідачів. По-перше, кожен із них зацікавлений у тому, щоб не відповідати за позовом. Тому хоч вони й на одній стороні, їх інтереси не збігаються. Є підґрунтя для протистояння інтересів співвідповідачів.

По-друге, бажаючи захистити свої інтереси, співвідповідачі надаватимуть суду докази, які позивач може використати для обґрунтування своєї позиції.

По-третє, рішення суду, за яким на співвідповідачів покладається солідарний обов'язок, може бути виконане через будь-який з них. Стягувач матиме більше шансів на реальне виконання рішення.

По-четверте, залучення кількох відповідачів, які знаходяться у різних місцях, створює можливості для маневрування із підсудністю, оскільки позов може бути пред'явлено за місцем знаходження одного із відповідачів. Цей тактичний прийом здобув широке застосування.

У професійних колах співвідповідача, який притягується лише для цілей визначення бажаної підсудності, називають «технічним відповідачем».

Однак можуть виникати й негативні тактичні наслідки від цього прийому, якщо співвідповідачі домовляться про спільний захист. Спільний захист посилює їх ресурси, розширює тактичний простір. Тому, залучаючи співвідповідачів, слід перешкоджати їх об'єднанню проти позивача.

Співвідповідача найкраще притягати з початку, але це можна зробити і в процесі розгляду справи шляхом подання до суду відповідної заяви.

Притягнення другого співвідповідача може використовуватися також як альтернатива заміні неналежного відповідача. У такий спосіб позивач «зберігає» первісного відповідача, але й притягує іншого, належного.

Щодо первинного відповідача суд у позові відмовить, але він змушений буде брати участь у справі.

3. Поняття, умови і порядок заміни неналежного відповідача

Неналежним відповідачем є особа, яка не має відповідати за пред'явленим позовом. Це означає, що відповідач, який справді є суб'єктом порушеного, оспорюваного чи невизнаного матеріального правовідношення, визнається належним. Тобто належність відповідача визначається найперше за нормами матеріального права.

У момент порушення справи не завжди достовірно відомо, чи є відповідач належним. Якщо під час судового розгляду буде встановлено, що особа, до якої пред'явлено позов, не повинна відповідати за ним, оскільки не є учасником спірного правовідношення, то суд мав би у позові відмовляти. Своєю чергою, позивач мав би знову звертатися до суду з позовом вже до належного відповідача.

Натомість, з метою процесуальної економії, забезпечення ефективного судового розгляду та швидкого захисту порушених прав в цивільному процесуальному законодавстві функціонує *інститут заміни неналежного відповідача. Його сутність*

у тому, щоб, не припиняючи провадження у справі, замінити неналежного відповідача належним і саме щодо останнього вирішити заявлений позов.

Для цього суд має право:

- за клопотанням позивача провести заміну неналежного відповідача;
- за клопотанням позивача залучити до участі у справі іншу особу як співвідповідача;
- у разі відсутності згоди позивача залучити до участі у справі іншу особу як співвідповідача.

За заміни неналежного відповідача можливі такі варіанти. Перший – судом встановлено, що первісний відповідач є неналежним, і хто є належним – за згодою позивача суд здійснює заміну чи залучення до участі у справі іншої особи як співвідповідача. Інший випадок – якщо за тих же обставинах позивач не згоден на заміну, то суд з метою процесуальної економії притягає належного відповідача як співвідповідача і задовольняє позов щодо належного, відмовляє – щодо неналежного. Третій варіант – позивач згоден на вибуття неналежного відповідача, а належного немає – суд закриває провадження у справі у зв'язку із відмовою позивача від позову. Четвертий – якщо за таких же обставин позивач не згоден на вибуття неналежного відповідача – справа розглядається по суті і ухвалюється рішення про відмову у задоволенні позову.

Заміна неналежного відповідача повинна ініціюватися позивачем, який повинен подати клопотання. У цьому клопотанні позивач повинен обґрунтувати необхідність такої заміни, а саме – чому первісний відповідач є неналежним і хто є відповідачем належним. Установлення неналежності первісного відповідача без з'ясування особи, яка повинна відповідати за позовом, не дає змоги здійснити заміну.

Подання позивачем такого клопотання означає, що він не лише згідний, але й просить про заміну неналежного відповідача належним.

Використання у ст. 33 ЦПК України звороту «Суд за клопотанням позивача... замінює первісного відповідача належним відповідачем,... або залучає до участі у справі іншу особу

як співвідповідача» дає підстави вважати, що суд зобов'язаний вчинити одну з двох процесуальних дій:

- 1) замінити неналежного відповідача або
- 2) залучити до участі у справі як співвідповідача іншу особу.

Яку саме з цих дій слід учинити визначає суд з огляду на думку інших осіб, які беруть участь у справі. Наприклад, якщо неналежний відповідач не згідний на заміну його належним відповідачем, суд може притягти належного відповідача другим відповідачем. Суд може зробити висновок, що участь у справі неналежного (але причетного до справи) відповідача сприятиме повному і всебічному розгляду справи, а тому із його заміною не погодитися.

Необхідно чітко розмежовувати пасивну співучасть від права суду залучити до участі у справі іншу особу як співвідповідача у разі відсутності згоди позивача на заміну неналежного відповідача (ст. 33 ЦПК України). Законодавець невдало вживає термін «*співвідповідач*» у разі співучасті й у разі залучення другого відповідача у разі відсутності згоди позивача на заміну неналежного відповідача.

В останньому випадку предметом спору не є ані спільні обов'язки відповідачів, ані однорідні обов'язки; обов'язки відповідачів не ґрунтуються на одній підставі, а тому це не може бути процесуальною співучастю.

Стаття 33 ЦПК України не передбачає як умову заміни відповідача його згоди. Проте в судах на позицію неналежного відповідача зважають, якщо він вимагає розгляду справи по суті і ухвалення щодо нього рішення про відмову в задоволенні позову як реабілітуючої підстави. Тобто навіть за згоди позивача на вибуття неналежного відповідача з процесу суди зважають на думку останнього і якщо він наполягає на вирішенні справи щодо заявленого до нього позову, вказують у рішенні про відмову в задоволенні позову щодо нього.

Простежується думка, що така практика необґрунтована, адже заміна неналежного відповідача означає, що ця особа не посягала на права, свободи чи інтереси позивача. Ця підстава сама собою має реабілітуючий характер.

Первісного неналежного відповідача слід залишати у справі, якщо він про це просить (не дає згоди на його заміну), оскільки він і після визнання його неналежним залишається заінтересованим у справі. Наприклад, первісний неналежний відповідач може бути зацікавлений у відшкодуванні судових витрат, яких він зазнав у зв'язку із пред'явленням до нього необгрунтованого позову до часу заміни. Якщо він вибуває зі справи внаслідок заміни, то судові витрати йому не відшкоднуються.

Його заінтересованість може полягати в тому, щоб унеможливити звернення до нього з тотожним позовом у майбутньому, оскільки після заміни неналежного відповідача це не виключається.

Неналежний відповідач може бути зацікавлений у збереженні свого процесуального статусу для того, щоб мати змогу брати участь у дослідженні доказів або одержувати копії документів, які долучені до справи.

Тому, якщо неналежний відповідач не погоджується із його заміною з метою захисту його інтересів, суду доцільно замість заміни відповідача залучати належного відповідача до справи як другого відповідача.

У разі заміни відповідача або притягнення додаткового відповідача справа розпочинає розглядатися спочатку лише за їх клопотанням. Якщо таке клопотання було заявлено, то суд зобов'язаний розпочати розгляд справи спочатку. Усі докази слід досліджувати заново.

Чинний ЦПК України не передбачає заміну неналежного позивача. Це пов'язано із тим, що заміна позивача суперечила принципу диспозитивності. Позивач може бути змінений лише внаслідок процесуального правонаступництва.

Заміна неналежного відповідача або притягнення другого відповідача допускається лише до постановлення рішення суду. Це питання вирішується ухвалою суду, яка оформляється окремим документом і надсилається належному відповідачу (другому відповідачу) і є підставою для його участі в процесі. Заміна може бути здійснена також у стадії попереднього судового розгляду. Заміна відповідача є безумовною підставою для відкладення розгляду справи.

Законом не передбачено можливості заміни заміненого відповідача. Така ситуація може виникнути, якщо під час вирішення питання про заміну первісного неналежного відповідача належним суд припустився помилки. Ця помилка може полягати у заміні належного відповідача (тоді той відповідач, який вступає в процес на заміну, є неналежним і потребує заміни) або в заміні неналежного відповідача іншим, але теж неналежним відповідачем.

Інститут заміни неналежного відповідача слід відрізнити від притягнення до участі у справі інших відповідачів. Наприклад, якщо під час розгляду справи буде встановлено, що, крім відповідача, відповідати за позовом повинні ще й інші особи, ці особи можуть бути притягнуті до участі у справі як співвідповідачі. На відміну від заміни неналежного відповідача попередній відповідач у справі залишається.

Притягнення до справи іншого, додаткового відповідача, повинно відбуватися лише за заявою позивача з огляду на вимоги ст. 32 ЦПК України. Оскільки відповідача називає саме позивач, то, на нашу думку, суд не може відмовити у прийнятті такої заяви про уточнення складу відповідачів, якщо водночас є передбачені законом підстави для участі у справі співвідповідачів.

Законом не визначено правові наслідки притягнення до справи додаткового відповідача за заявою позивача. На нашу думку, за аналогією закону слід діяти відповідно до ч. 2 ст. 33 ЦПК України, яка передбачає наслідки залучення у справу відповідача з ініціативи суду. Тому, якщо заявою позивача до участі у справі залучено додаткового відповідача, то на його вимогу розгляд справи слід розпочинати спочатку.

Розгляд справи та постановлення рішення щодо неналежного відповідача унеможливує виконання рішення, тому насамперед позивач зацікавлений у тому, щоб відповідач був належним. Однак не всі рішення потребують виконання. Якщо заявлено позов про визнання і судовим рішенням встановлено певний факт, що стосується позивача, то цей факт уже існує незалежно від того, хто брав участь у справі.

Наприклад, заявлено позов про визнання права власності на майно, оскільки відповідач оспорує це право (водночас навіть

не має значення, чи справді право оспорується). Рішенням суду позов задоволено і визнано право власності позивача на спірне майно. З моменту набрання рішенням суду законної сили позивач вважатиметься власником цього майна не лише щодо відповідача, а щодо всіх осіб, навіть й тих, які участі у справі не брали. Рішення суду обов'язкове для всіх.

Отже, якщо з однакових підстав право оспорується кількома особами, а рішення суду постановлено лише за участю частини з них, то визнане судом право буде встановленим для невизначеного кола осіб.

Ця особливість судового рішення часто використовується в корпоративних спорах, коли, наприклад, подається позов контрольованого акціонера до акціонерного товариства про визнання недійсним рішення зборів акціонерів, у якому суд відмовляє, для того, щоб не допустити рішення суду про визнання недійсним рішення зборів за позовом іншого, неконтрольованого акціонера. Для того, щоб не було конкуренції судових рішень, суд, який розглядає аналогічну справу пізніше, відмовляє у позові, покликаючись на рішення, яке було постановлене іншим судом раніше.

4. Поняття та умови процесуального правонаступництва

Процесуальне правонаступництво, як і заміна неналежної сторони, означає зміну суб'єктного складу учасників спору. Згідно зі ст. 37 ЦПК України правонаступництво можна визначити як *заміну сторони чи третьої особи в спірному або встановленому судом правовідношенні у разі їх вибуття з цивільної справи*. Воно настає у разі зміни суб'єктів права або обов'язку в матеріальному правовідношенні.

Процесуальне правонаступництво стосується лише сторін або третіх осіб.

Залежно від обсягу правонаступництва розрізняють універсальне (повне) і сингулярне (часткове) правонаступництво.

Універсальне правонаступництво настає у разі смерті громадянина і припинення юридичної особи, а **сингулярне** – заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір.

У разі процесуального правонаступництва, на відміну від заміни неналежної сторони, суд зупиняє провадження в справі до вступу або притягнення в справу правонаступника.

Ще одна відмінність від заміни неналежної сторони полягає у тому, що за заміни провадження в справі розпочинається заново, а за правонаступництва – поновлюється. Це пояснюється тим, що усі дії, вчинені в процесі правопопередником, обов'язкові для правонаступника такою ж мірою, якою вони були обов'язкові для правопопередника. правонаступник продовжує брати участь у справі правопопередника, а тому процес продовжується.

Процесуальне правонаступництво можливе в будь-якій стадії процесу і у будь-якому виді провадження.

Смерть фізичної особи як підстава для процесуального правонаступництва має універсальний характер. Водночас необхідно зважити, що в тих випадках, коли матеріальне правовідношення пов'язане з особою суб'єкта, правонаступництва матеріального, а відтак і процесуального не може бути.

Зокрема згідно зі ст. 1219 ЦК України не входять до складу спадщини права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема:

- особисті немайнові права;
- право на участь у товариствах і право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами;
- право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом;
- права і обов'язки особи як кредитора або боржника, які ґрунтуються на зобов'язанні, що пов'язане з його особою, і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою.

Тобто вимоги, які очевидні з цієї категорії правовідносин, процесуальне правонаступництво не допускають.

Заміна кредитора чи боржника у зобов'язанні регулюється ЦК України так. Ст. 512 ЦК України вказує, що кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок:

- передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги);
- правонаступництва;
- виконання обов'язку боржника поручителем або заставадавцем (майновим поручителем);
- виконання обов'язку боржника третьою особою.

Проте кредитор у зобов'язанні не може бути замінений, якщо це встановлено договором або законом. Зокрема ст. 515 ЦК України встановлює, що заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, пов'язаних з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Що ж до заміни боржника, то ст. 520 ЦК України передбачає, що боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора, якщо інше не передбачено законом.

Правонаступників може бути декілька. Кожен із них має право вступити у справу замість особи, котра вибула. З цих підстав може виникнути процесуальна співучасть навіть у разі, коли її не було під час подання позову.

Між правонаступниками може виникнути судовий спір щодо обсягу правонаступництва. Відтак первісний позивач може доводити безпідставність правонаступництва. До вирішення цих спорів суд зобов'язаний зупинити провадження у справі на підставі п. 4 ст. 201 ЦПК України. Заміна первісного позивача кількома правонаступниками або ініціювання судових спорів між первісним позивачем і правонаступником може використовуватися також для затягування розгляду справи.

Цей тактичний прийом може використовуватися також для зміни підвідомчості, особливо коли спір виник між фізичною і юридичною особою. Якщо фізична особа – позивач уступає свої вимоги юридичній особі (навіть своєму підприємству), то справа стає непідвідомча суду і відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК України провадження у справі закривається.

Такий прийом використовується, наприклад, якщо позивач відчуває, що програє справу. Після заміни його юридичною особою провадження у справі закривається. Розгляд справи в господарському суді розпочинається заново, отже процесуальне правонаступництво не відбувається. Фактично, позивач отримує другий шанс.

Є ще один цікавий момент. У господарському процесі як джерело доказів не використовуються показання свідків. Тому, якщо в загальному суді позивач міг програти саме через ці докази, то в господарському процесі вони йому не загрожують. Витребувати та приєднати показання свідків, отримані загальним судом, господарський суд також не може, адже буде порушено принцип безпосередності судового розгляду.

5. Треті особи: поняття та види

Треті особи належать до осіб, які мають матеріально-правову і процесуально-правову заінтересованість у справі.

Згідно зі ст.ст. 34, 35 ЦПК України треті особи поділяються на два види:

1) *треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору;*

2) *треті особи, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору.*

Участь третіх осіб у цивільній справі зумовлена тим, що судовий спір між сторонами прямо (для третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги) або опосередковано (для третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги) стосується прав та інтересів інших осіб. Тому участь у справі третіх осіб є формою захисту їх прав та інтересів, що пов'язані із спірним правовідношенням. Окрім того, їх участь у справі дає змогу суду повно та всебічно дослідити обставини справи, з'ясувати дійсні взаємовідносини учасників спору.

Треті особи – назва певною мірою умовна. Третіми вони називаються тому, що на час їх появи в процесі вже є і перші

(позивачі), і другі (відповідачі). Треті особи завжди вступають у справу, в якій провадження вже відкрите.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення судового розгляду, пред'явивши позов до однієї чи обох сторін.

Самостійні вимоги третіх осіб повинні стосуватися предмета спору. *Предмет спору – це об'єкт спірного правовідношення, те благо (річ, право, інше майно), з приводу якого виник спір.* Задоволення позову третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, унеможливило б задоволення вимог позивача щодо цього ж предмета спору.

Участь третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, характеризується такими ознаками:

- вступають у процес, що розпочався;
- вступають у процес до закінчення судового розгляду;
- є суб'єктами спірних матеріальних правовідносин;
- вступають у процес добровільно та з власної ініціативи;
- втручаються у спір між сторонами, що вже виник;
- їх інтереси суперечать, як правило, інтересам обох сторін;
- заявляють самостійні вимоги на предмет спору (можуть претендувати на весь предмет чи на його частину);
- обстоюють у процесі свої інтереси, а відтак їхня юридична заінтересованість має особистий характер. Матеріально-правовий інтерес полягає в тому, що рішення, яке буде ухвалено судом у конкретній справі, може порушити права та інтереси третьої особи. Процесуально-правовий інтерес третьої особи полягає в недопущенні ухвалення судом невідповідного для себе рішення;
- вступають у справу, пред'явивши позов до однієї або до обох сторін.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, вступають у справу шляхом пред'явлення позову до однієї чи обох сторін. Позов пред'являється до тієї зі сторін, яка порушує права третьої особи. Наприклад, якщо позивач-орендар заявив позов до суборендаря-відповідача про повернення орендованого майна і з аналогічною вимогою звертається

третя особа – власник, то позов пред'являтиметься до відповідача-суборендаря, оскільки саме він володіє спірним майном.

Своєю чергою, у справах про визнання прав, позов третьої особи пред'являтиметься до обох сторін одночасно, оскільки вони обидві, сперечаючись про право, яке, на думку третьої особи, належить їй, є порушниками її прав та інтересів.

Третя особа може пред'явити позов лише щодо тих осіб, які є сторонами у справі. Якщо позов стосується й інших осіб, то у прийнятті позовної заяви третьої особи слід відмовити з огляду на те, що позовна заява не відповідає вимогам ч. 1 ст. 34 ЦПК України, та роз'яснити право на звернення до суду в загальному порядку.

Закон не забороняє участь в одній справі кількох третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору. Якщо третя особа вступає в процес, в якому вже є третя особа з самостійними вимогами, позов пред'являється лише до сторін (або до однієї з них) і не може бути пред'явлений до третьої особи, яка вступила в процес раніше.

Позовна заява третьої особи повинна відповідати загальним вимогам, що містяться у ст. 119 ЦПК України, але вона має особливості. *У позовній заяві третьої особи слід зазначити, що вона подається третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору (там, де у звичайній позовній заяві пишеться «позивач», буде написано «третя особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору»), і зазначити сторони цієї справи та у кого у провадженні ця справа перебуває.* В іншому разі позовна заява третьої особи, яка не відрізняється від звичайних позовних заяв, не потрапить у ту справу, в яку подається.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, мають усі процесуальні права і обов'язки позивача, тобто це загальні права осіб, які беруть участь у справі, а також спеціальні права, якими наділяється позивач.

Проте певна різниця в правах є. *На відміну від позивача, третя особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, не може обирати відповідачів (лише серед сторін), не може обирати підсудність (позов завжди подається до суду, який розглядає справу), залучити додаткових відповідачів, клопотати*

про заміну неналежного відповідача, якщо ним є позивач у пер-вісному позові. Неоднозначним є визнання за третіми особами права на укладення мирової угоди, оскільки це право сторони реалізують спільно.

До третьої особи із самостійними вимогами не може бути пред'явлено зустрічний позов.

Необхідно розрізняти третіх осіб із самостійними вимогами на предмет спору і співпозивачів. По-перше, співпозивачі можуть вступити в розпочатий процес, а можуть разом порушити справу шляхом подачі позову, тоді як такі треті особи вступають лише у розпочатий процес. По-друге, у співпозивачів інтереси збігаються, а у третіх осіб із самостійними вимогами на предмет спору інтереси протилежні інтересам позивача і відповідача. По-третє, співпозивачу протистоїть відповідач, а такій третій особі – позивач і відповідач.

Через те, що третя особа з самостійними вимогами має у справі матеріальний і процесуальний інтерес, передбачено, що *після вступу в справу цієї особи справа за її клопотанням розглядається спочатку.* Ця норма імперативна, а, отже, суд зобов'язаний розпочати розгляд справи спочатку.

Вступ у справу третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, є важливим тактичним прийомом. Залучення третіх осіб із тактичних міркувань змінює розстановку сил у процесі, розширює предмет доказування, ускладнює судовий розгляд. Крім позивача, на предмет позову претендує інша особа.

З тактичних міркувань вимоги третьої особи формулюються так, щоб вони були аналогічні до вимог позивача, або так, щоб їх задоволення перешкоджало задоволенню вимог позивача.

Треті особи, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, відрізняються від третіх осіб із самостійними вимогами тим, що рішення суду впливає на їх права або обов'язки щодо однієї зі сторін. Підставою заінтересованості третіх осіб цього виду є їх матеріально-правові відносини з однією зі сторін цієї цивільної справи.

Наприклад, у ч. 2 ст. 1187 ЦК України передбачено, що шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності,

інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку. А згідно з ч. 1 ст. 1191 ЦК України особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом. Тобто може виникати ситуація, коли, наприклад, водій автомобіля бере участь у справі про відшкодування шкоди як третя особа на стороні відповідача, який є власником джерела підвищеної небезпеки. Він заінтересований у тому, щоб суд відмовив у задоволенні позову, оскільки в іншому разі власник автомобіля звернеться до нього в подальшому з регресним позовом.

Треті особи, які не заявляють самостійні вимоги на предмет спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача.

У судовій практиці такі треті особи беруть участь найчастіше на стороні відповідача. Відтак згідно зі ст. 24 ЗУ «Про службу в органах місцевого самоврядування» як треті особи у справах про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної територіальній громаді, виступають службові особи органів місцевого самоврядування, які заподіяли цю шкоду. Однак у третіх осіб цього виду може бути і інша заінтересованість, наприклад, у разі участі дружини відповідача в справі про стягнення аліментів на дітей, яка є стягувачем аліментів за раніше ухваленим судовим рішенням. Вона побоюється пред'явлення позову про зниження розміру аліментів у разі задоволення позову в цій справі.

Пункт 8 постанови Пленуму ВС України «Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4 передбачає, що за моральну (немайнову) шкоду, заподіяну працівником під час виконання трудових обов'язків, відповідає організація, з якою цей працівник перебуває у трудових відносинах, а останній відповідає перед нею в порядку регресу. Тобто в цьому разі працівник буде третьою особою на стороні відповідача (організації), оскільки ухвалене рішення може бути підставою для пред'явлення організації до нього регресного позову.

Пункт 1 постанови Пленуму ВС України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6 вказує, що, вирішуючи питання про прийняття до провадження заяв про відшкодування шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням його здоров'я, пов'язаним із виконанням трудових обов'язків, суди повинні зважати, що спори між потерпілим працівником і роботодавцем (незалежно від форм власності та виду діяльності) щодо права на відшкодування зазначеної шкоди підлягають судовому розгляду в порядку, встановленому для вирішення трудових спорів. Суд повинен обговорити також питання про притягнення до участі у справі відповідного органу Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України як третьої особи на стороні відповідача, яка не заявляє самостійні вимоги.

Значно рідше в судовій практиці трапляються випадки участі третіх осіб на стороні позивача. Як третя особа на стороні позивача бере участь банк у разі пред'явлення заставодавцем позову, що стосується заставленого майна; кредитор позивача у разі пред'явлення ним позову про стягнення боргу з відповідача.

Треті особи цього виду вступають у процес, не подаючи позов. Крім вступу за власною ініціативою, може виникати залучення до участі у справі також за клопотанням сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, чи з ініціативи суду.

Сторони зацікавлені у притягненні до участі у справі на своїй стороні третіх осіб, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 61 ЦПК України обставини, що будуть установлені, рішення суду не потребуватимуть доказування знову у разі пред'явлення позову сторони до особи, яка залучена як третя особа.

Треті особи, які не заявляють самостійні вимоги, мають процесуальні права і обов'язки, встановлені ст. 27 ЦПК України, тобто загальні права осіб, які беруть участь у справі.

Вступ у справу третьої особи, яка не заявляє самостійні вимоги на предмет позову, не спричиняє розгляд справи спочатку. Така позиція законодавця пояснюється тим, що треті особи цього виду, маючи лише процесуальну заінтересованість, не обов'язково повинні бути присутніми з початку розгляду,

оскільки їх цікавить лише результат розгляду справи – ухвалене рішення суду.

Залучення третьої особи відбувається шляхом подання зацікавленою особою (не обов'язково стороною) відповідної заяви, яка повинна містити ім'я (найменування) третьої особи, місце її проживання (перебування) або місце знаходження та підстави, з яких вона має бути залучена до участі у справі. Достатньо вказати лише на ті матеріальні правовідносини, в яких сторона перебуває з такою третьою особою і на яких можуть ґрунтуватися подальші вимоги сторони до третьої особи, чи навпаки.

Заява подається в копіях відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі. Судовий збір за подання такої заяви не передбачено.

У ст. 35 ЦПК України зазначено, що треті особи можуть бути залучені за клопотанням сторін, інших осіб, які беруть участь у справі. У ст. 36 ЦПК України застосовується термін «заява», яка є різновидом клопотання.

Обов'язок щодо повідомлення третьої особи про справу, направлення їй копії заяви про залучення і роз'яснення їй права заявити про свою участь у справі покладається на суд. Якщо третя особа залучається до участі у справі з ініціативи суду, то заява про залучення їй не направляється, а направляється копія відповідної ухвали суду. Залучати третю особу листом суду, як це зазвичай роблять, не відповідає закону.

Подання повідомлення про третю особу або заяви про залучення третьої особи є безумовною підставою для відкладення судового засідання. Тому питання про залучення третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги, доцільно вирішувати ще на попередньому судовому засіданні.

Суду слід з'ясовувати коло осіб, які можуть бути третіми особами у справі, та запитувати з цього приводу сторони.

Стаття 36 ЦПК України передбачає варіант вступу третьої особи у справу за власною ініціативою шляхом подання заяви. Норма статті не встановлює вимоги до такої заяви. Проте, щоб суд міг вирішити питання про необхідність залучення такої третьої особи до участі у справі, очевидно, потрібно вказати

підстави, які вказують на те, що ухвалене судом рішення може вплинути на права чи обов'язки такої особи.

Примусове притягнення до участі у справі третьої особи не передбачено.

Особи, які беруть участь у справі, можуть заперечувати щодо залучення третьої особи. Проте такі заперечення не є обов'язковими для суду, він вирішує питання, зважаючи на обставини справи. За результатами розгляду питання про залучення чи допуск до участі у справі третьої особи суд постановляє ухвалу.

Ця ухвала не може бути оскаржена окремо від рішення суду в апеляційному порядку.

6. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб

Органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, – це особи, які беруть участь у справі з метою захисту прав інших осіб – сторін у справі. До таких осіб належать Уповноважений ВР України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи.

Водночас Уповноважений ВР України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування повинні надати суду документи, які підтверджують наявність поважних причин, що унеможливають самостійне звернення цих осіб до суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів.

Згідно з ЗУ «Про Уповноваженого ВР України з прав людини» Уповноважений є посадовою особою, статус якої визначається Конституцією України, цим Законом, ЗУ «Про державну службу». Діяльність Уповноваженого доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не віднімає їх і не тягне перегляд компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод.

Відповідно до ст. 13 зазначеного закону **Уповноважений ВР України з прав людини має право:**

– на ознайомлення з документами, зокрема й тими, що містять інформацію з обмеженим доступом, та отримання їх копій в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, органах прокуратури, включаючи справи, які знаходяться в судах. Доступ до інформації з обмеженим доступом здійснюється в порядку, встановленому законом;

– бути присутнім на засіданнях судів усіх інстанцій, зокрема на закритих судових засіданнях, за умови згоди суб'єкта права, в інтересах якого судовий розгляд оголошено закритим;

– звертатися до суду про захист прав і свобод осіб, які через фізичний стан, недозрілості повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права і свободи; брати участь у судовому розгляді справ, провадження в яких відкрито за його позовами (заявами, клопотаннями (поданнями));

– вступати у справи, провадження в яких відкрито за позовами (заявами, клопотаннями (поданнями) інших осіб, на будь-якій стадії їх судового розгляду;

– ініціювати незалежно від його участі у судовому провадженні перегляд судових рішень.

Стаття 45 ЦПК України виокремлює **прокурора** та зазначає, що він здійснює представництво (а не захист) громадянина або держави. Правовий статус прокурора в цивільному процесі визначається також ЗУ «Про прокуратуру».

З метою представництва інтересів громадянина або держави в суді прокурор в межах повноважень, визначених законом, має право:

– звертатися до суду з позовною заявою (заявою);

– брати участь у розгляді справ за його позовами;

– вступати за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом інших осіб, на будь-якій стадії її розгляду;

– ініціювати перегляд судових рішень, зокрема у справі, порушеній за позовом (заявою) іншої сторони;

– брати участь у виконавчому провадженні під час виконання рішень у справі, в якій прокурором здійснювалося представництво інтересів громадянина або держави в суді.

Прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній заяві (заяві) самостійно визначає, в чому полягає порушення інтересів держави, та обґрунтовує необхідність їх захисту.

Наприклад, відповідно до вимог ст. 233¹ ЦПК України прокурор в інтересах держави подає до суду позов про визнання необґрунтованими активів (грошових коштів або іншого майна, а також доходів від них) та їх витребування від особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно якої набрав законної сили обвинувальний вирок суду за вчинення корупційного злочину або легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Прокурор вживає заходів щодо встановлення такого майна. Активи, визнані судом необґрунтованими, стягуються в дохід держави. Суд визнає необґрунтованими активи, якщо судом на підставі поданих доказів не встановлено, що активи або гроші, необхідні для придбання активів, щодо яких поданий позов про визнання їх необґрунтованими, були набуті на законній підставі.

Прокурор, який звертається до суду з метою представництва інтересів громадянина в суді повинен обґрунтувати наявність підстав для здійснення такого представництва.

Для представництва інтересів громадянина в суді прокурор також повинен надати документи, що підтверджують недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність відповідного громадянина, а також письмову згоду законного представника або органу, якому законом надано право захищати права, свободи та інтереси відповідної особи, на здійснення ним представництва.

Невиконання прокурором вимог щодо надання суду обґрунтування наявності підстав для здійснення представництва інтересів громадянина або держави в суді має наслідком застосування положень, передбачених ст. 121 ЦПК України (залишення позовної заяви без руху, повернення заяви).

Щодо **органів державної влади**, то в порядку позовного провадження, наприклад, у справі про захист прав споживачів

може звернутись до суду Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів і його органи, а також громадські організації (об'єднання) споживачів, які відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 25 та ст. 26 ЗУ «Про захист прав споживачів» мають право представляти й захищати в суді інтереси споживачів.

У питаннях екології, наприклад, Міністерство екології та природних ресурсів України і його органи на місцях, державні органи лісового господарства і його постійні користувачі можуть порушувати в суді справи про відшкодування шкоди, заподіяних порушенням лісового законодавства (ст. 107 Лісового кодексу України).

Відповідно до ст. 19 СК України під час розгляду судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь **органу опіки та піклування**. Органи опіки та піклування згідно зі СК України мають право пред'явити позов про визнання шлюбу недійсним (ст. 42), про позбавлення батьківських прав (ст. 165), про скасування чи визнання усиновлення недійсним (ст. 240), про відібрання дитини від батьків (ст. 170).

Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо вирішення спору на підставі відомостей, отриманих у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи.

Виконання житлово-комунальними органами функцій управління житловим фондом України зумовлює можливу і необхідну їх участь у цивільному процесі щодо справ, пов'язаних зі зміною юридичного, технічного, комунального стану споруд і будівель. Для подання висновку про придатність жилого приміщення для проживання суди повинні залучати до участі у справі **органи санітарно-епідеміологічної служби**, а також

місцеві житлові органи, якщо рішення у справі може вплинути на їхні інтереси. Невиконання цього обов'язку призводить до порушення прав зазначених органів і може бути підставою для скасування судового рішення, ухваленого у таких справах без їхньої участі.

Відповідно до ст. 20 ЗУ «Про об'єднання громадян» для здійснення цілей і завдань, визначених у статутних документах, зареєстровані **об'єднання громадян** мають право представляти і захищати свої законні інтереси та законні інтереси своїх членів (учасників) у державних і громадських органах. Порядок реалізації цього права доцільно передбачати в статуті відповідного об'єднання.

Відповідно до ст. 19 ЗУ «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» **профспілки, їх об'єднання здійснюють** представництво і захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілок в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, у відносинах із роботодавцями, а також з іншими об'єднаннями громадян.

У питаннях колективних інтересів працівників профспілки, їх об'єднання здійснюють представництво та захист інтересів працівників незалежно від їх членства у профспілках. У питаннях індивідуальних прав та інтересів своїх членів профспілки здійснюють представництво та захист у порядку, передбаченому законодавством та їх статутами.

Профспілки, їх об'єднання мають право представляти інтереси своїх членів за реалізації ними конституційного права на звернення за захистом своїх прав до судових органів, Уповноваженого ВР України з прав людини, а також міжнародних судових установ.

Об'єднання споживачів мають право зокрема звертатися з позовом до суду про визнання дій продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції), виконавця протиправними щодо невизначеного кола споживачів і припинення цих дій. У разі задоволенні такого позову суд зобов'язує порушника довести рішення суду у встановлений ним строк через засоби масової інформації або іншим способом до відома споживачів. Рішення суду, що набрало законної сили, про визнання дій

продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції), виконавця протиправними щодо невизначеного кола споживачів, є обов'язковим для суду, що розглядає позов споживача щодо цивільно-правових наслідків їхніх дій з питань, чи виникали ці дії і чи були здійснені вони цими особами; відповідно до законодавства захищати у суді права споживачів, які не є членами громадських організацій споживачів (об'єднань споживачів) (ст. 25 Закону «Про захист прав споживачів»).

Батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина. Батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацевдатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. Батьки мають право звернутися за захистом прав та інтересів дітей і тоді, коли відповідно до закону вони самі мають право звернутися за таким захистом (ст. 154 СК України).

Неповнолітні батьки, які досягли чотирнадцяти років, мають право на звернення до суду за захистом прав та інтересів своєї дитини (ст. 156 СК України).

Повнолітні дочка, син мають право звернутися за захистом прав та інтересів непрацевдатних, немічних батьків як їх законні представники, без спеціальних на те повноважень (ч. 2 ст. 172 СК України).

Формами участі у справі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб у справі, є:

– подання позовної заяви в інтересах позивача. В такому разі відповідний орган виступає ініціатором справи замість позивача;

– вступ у справу для захисту інтересів особи сторони або третьої особи і з власної ініціативи, і за ухвалою суду;

– участь у справі для подання висновків на виконання своїх повноважень. Участь зазначених органів у цивільному процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, установлених законом (наприклад, у справах про усиновлення обов'язковим є висновок органу опіки та піклування про

відповідність усиновлення інтересам дитини – ч. 2 ст. 253 ЦПК України), або якщо суд визнає це за необхідне.

Особи та органи, які звернулися до суду в інтересах інших осіб, мають *загальні права*, передбачені ст. 27 ЦПК України, а також *спеціальні права*, що їх має особа, в інтересах якої вони діють, *окрім права укласти мирову угоду*. Це обмеження зумовлено тим, що мирова угода є способом розпорядження предметом спору, а ця дія може бути вчинена винятково стороною.

Відмова від позову не позбавляє особу, на захист прав, свобод та інтересів якої подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі. Це право може бути реалізовано позивачем у цьому ж провадженні шляхом подання суду заяви від свого імені про розгляд первісних вимог або шляхом пред'явлення нового позову в загальному порядку, після закриття провадження у попередній справі.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які беруть участь у справі для подання висновку, мають лише загальні процесуальні права і обов'язки, встановлені ст. 27 ЦПК України, а також мають право висловити свою думку щодо вирішення справи по суті.

Розгляд справи всупереч бажанню позивача неможливий. Тому якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлені вимоги, суд залишає заяву без розгляду. Своєю чергою, на думку недієздатної особи, якщо вона присутня в судовому засіданні, суд зважає, але це не може бути підставою для залишення заяви без розгляду. Зазначені особи можуть відмовитися від поданої ними заяви або змінити вимоги. Це питання може вирішуватись навіть без узгодження із особою, в інтересах якої подано позов.

7. Інші учасники цивільного процесу

Інші учасники цивільного процесу – це особи, які надають суду та особам, які беруть участь у справі, організаційну, інформаційну та іншу допомогу, чим сприяють належному судовому розгляду та вирішенню справи.

До них належать: секретар судового засідання, судовий розпорядник, помічник судді, свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, особа, яка надає правову допомогу.

Перелік цих осіб, зазначений у ст. 47 ЦПК України, не є вичерпний. До інших учасників процесу належать педагоги, лікарі.

Секретар судового засідання – це працівник суду, на якого покладається організаційне забезпечення судового процесу.

Обов'язки секретаря судового засідання поділяються на дві частини: *обов'язки, визначені законом, і обов'язки, визначені головуючим у справі.*

Окремі обов'язки секретаря судового засідання визначені ст. 48 ЦПК України, а також Типовою посадовою інструкцією секретаря судового засідання місцевого загального суду, затвердженою Наказом Державної судової адміністрації України № 86 від 20 липня 2005 р.

Безпосередньо перед розглядом цивільної справи секретар судового засідання перевіряє явку учасників судового процесу та вживає заходів щодо з'ясування причин неявки, уточнює відомості про вручення судових викликів, повідомлень, судових повісток та інших матеріалів, про що доповідає судді.

Після розгляду справи або відкладення її на інший час на повістках осіб, викликаних у суд, зазначається час їх явки та час залишення суду, завіряється цей запис підписом секретаря судового засідання та відбитком відповідного штампа суду.

Після завершення судового засідання секретарем судового засідання у терміни відповідно до процесуального законодавства складається, підписується і передається судді протокол судового засідання. Протокол перевіряється та підписується суддею. Про строк виготовлення протоколу судового засідання повідомляються учасники судового розгляду, які заявили клопотання про ознайомлення з ним. З моменту одержання цього повідомлення вони мають право ознайомитись із протоколом та подати на нього зауваження у термін, визначений процесуальним законодавством України.

Секретар судового засідання:

– підшиває у справу в хронологічному порядку документи, додані до справи у процесі судового розгляду (у порядку їх

надходження), протокол судового засідання, рішення, постанову, ухвалу суду; продовжує нумерацію аркушів справи та опис документів, що містяться у справі;

– робить запис про результати розгляду справи та дату виготовлення протоколу судового засідання (якщо він склався) у журналі розгляду судових справ і матеріалів суддею та в обліково-статистичній картці;

– виписує виконавчі листи у справах, рішення в яких підлягають негайному виконанню;

– після здійснення необхідних дій щодо оформлення завершеної розглядом справи (не пізніше наступного дня після виготовлення протоколу судового засідання) передає справу на зберігання в канцелярію суду.

Якщо розгляд цивільної справи відкладено з призначенням на інший день, то викликаним і присутнім у судовому засіданні особам вручаються відповідні повістки про виклик до суду, повідомлення або оголошується про це з роз'ясненням наслідків неявки під розписку на окремому аркуші, що додається до протоколу судового засідання.

Особам, які не були присутніми в судовому засіданні, але участь яких суд визнав необхідною, повістки про виклик їх у суд надсилаються не пізніше наступного дня.

Про відкладення розгляду справи та про день і час, на який перенесено розгляд справи, робиться позначка в журналі судового засідання. Після відкладення розгляду справи секретар судового засідання оформляє справу. В обліково-статистичній картці на справу зазначається причина відкладення.

Повне фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувальної апаратури чи інших технічних засобів здійснюється у випадках і порядку, передбаченими процесуальним законодавством.

Судовий розпорядник належить до категорії інших учасників судового процесу, які беруть участь у забезпеченні розгляду справ. Його участь у судовому процесі є гарантією здійснення правосуддя шляхом створення належних умов для проведення судового засідання, забезпечення додержання особами, які перебувають у суді, встановлених чинним законодавством та

правилами внутрішнього розпорядку роботи суду норм поведінки, дотримання вимог процесуальних законів під час здійснення судом судочинства.

Окрім ст. 49 ЦПК України, їх діяльність регламентується наказом Державної судової адміністрації України від 14 липня 2011 р. № 112 «Про затвердження Положення про службу судових розпорядників та організацію її діяльності», а також Типовою посадовою інструкцією судового розпорядника місцевого загального суду, затвердженою Наказом Державної судової адміністрації України № 86 від 20 липня 2005 р.

Служба судових розпорядників утворюється та діє в судах загальної юрисдикції для забезпечення додержання особами, які перебувають у суді, встановлених правил, виконання ними розпоряджень головуючого в судовому засіданні.

Служба підпорядковується голові та керівнику апарату суду. До її складу входять старші судові розпорядники та судові розпорядники. Очолює службу її керівник. Служба є структурним підрозділом (сектором, відділом) апарату суду.

В апаратах місцевих судів, де штатна чисельність служби не перевищує двох осіб, обов'язки керівника служби покладаються на старшого судового розпорядника.

Судові розпорядники призначаються на посаду та звільняються з посади керівником апарату суду. На посаду судового розпорядника призначається особа, яка має вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем підготовки не нижче молодшого спеціаліста. На посаду старшого судового розпорядника призначається особа, яка має вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче бакалавра. На посаду завідувача сектора, начальника відділу служби судових розпорядників призначається особа, яка має вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем підготовки спеціаліста або магістра та стаж роботи на державній службі не менше трьох років.

Основними завданнями служби є забезпечення: додержання особами, які перебувають у суді, встановлених правил; виконання учасниками судового процесу та іншими особами, які перебувають у залі судового засідання, розпоряджень головуючого в судовому засіданні.

Керівник служби організовує роботу служби, вносить пропозиції голові суду, керівнику апарату суду щодо поліпшення умов, удосконалення форм і методів роботи судових розпорядників, забезпечення належної взаємодії з правоохоронними органами та працівниками апарату суду.

Судові розпорядники мають право:

– за дорученням головуєчого робити зауваження учасникам судового процесу та іншим особам, присутнім у залі судового засідання, в разі порушення ними встановлених правил або невиконання розпоряджень головуєчого в судовому засіданні, вимагати від таких осіб додержання порядку та вживати відповідних заходів щодо усунення порушень;

– звертатися до працівників правоохоронних органів у випадках порушень громадського порядку у приміщенні суду та з метою затримання осіб, які чинять протиправні дії;

– видаляти з приміщення суду та зали судового засідання за розпорядженням голови суду або головуєчого судді осіб, які відмовляються виконувати їх законні вимоги, виявляють неповагу до суду, порушують громадський порядок у приміщенні суду та процесуальний порядок здійснення судочинства тощо;

– складати протоколи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 185³ КУпАП.

Судові розпорядники зобов'язані:

1) забезпечувати належний стан залу судового засідання і запрошувати до нього учасників цивільного процесу;

2) з огляду на кількість місць і забезпечення порядку під час судового засідання визначати можливу кількість осіб, що можуть бути присутні у залі судового засідання;

3) оголошувати про вхід і вихід суду та пропонувати всім присутнім встати;

4) стежити за додержанням порядку особами, присутніми у залі судового засідання;

5) виконувати розпорядження головуєчого про приведення до присяги перекладача, експерта;

6) під час судового засідання приймати від учасників цивільного процесу документи та інші матеріали і передавати до суду;

7) запрошувати до залу судового засідання свідків та виконувати вказівки головуючого щодо приведення їх до присяги;

8) виконувати інші доручення головуючого, пов'язані зі створенням умов, необхідних для розгляду справи.

Закон України «Про судоустрій та статус суддів» визначає правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні з метою захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави на засадах верховенства права, визначає систему судів загальної юрисдикції, статус професійного судді, народного засідателя, присяжного, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування і встановлює систему і загальний порядок забезпечення діяльності судів та регулює інші питання судоустрою і статусу суддів, також розглядає посаду помічника судді в межах організаційного забезпечення суду.

Відповідно до ч. 1 ст. 154 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» у кожного судді суду загальної юрисдикції є помічник, правовий статус і умови діяльності якого визначаються зазначеним законом, Положенням про помічника судді суду загальної юрисдикції, затвердженого Рішенням Ради суддів України № 14 від 25 березня 2011 р., а також Типовою посадовою інструкцією помічника судді місцевого загального суду, затвердженою Наказом Державної судової адміністрації України № 86 від 20 липня 2005 р.

Помічник судді – це посадова особа, яка перебуває на державній службі, забезпечує виконання суддею відповідних повноважень і сприяє здійсненню правосуддя.

Помічник судді прикріплюється для кадрового та фінансового обслуговування до апарату відповідного суду. Йому надається постійне робоче місце в суді, до апарату якого він прикріплений. Помічник судді з питань підготовки справ до розгляду підзвітний лише відповідному судді. У своїй роботі помічник судді керується Конституцією України, Законами України «Про судоустрій і статус суддів», «Про державну службу», іншими законами та нормативно-правовими актами України, Правилами поведінки працівника суду, затвердженими рішенням Ради суддів України від 6 лютого 2009 року № 33, рішеннями зборів

суддів відповідного суду, Інструкцією з діловодства суду, Правилами внутрішнього трудового розпорядку суду, Положенням про помічника судді суду загальної юрисдикції, а також посадовою інструкцією.

Помічником судді може бути: громадянин України, який має вищу юридичну освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, спеціаліста або магістра і вільно володіє державною мовою. Помічник судді ВС України повинен також мати стаж роботи в галузі права не менше трьох років.

Помічник судді призначається на посаду та звільняється з посади керівником апарату відповідного суду за поданням судді та призначається на посаду на час виконання суддею повноважень судді відповідного суду. Він наділений посвідченням, що підтверджує його особу та повноваження. Посвідчення помічника судді видається апаратом суду, до якого помічника судді прикріплено для кадрового та фінансового обслуговування, та підписується керівником апарату суду. У разі звільнення помічника судді з посади він зобов'язаний повернути до відповідного апарату суду посвідчення, яке вважається недійсним з моменту звільнення.

Обов'язки помічника судді:

– здійснює підбір актів законодавства та матеріалів судової практики, які необхідні для розгляду конкретної судової справи;

– бере участь у попередній підготовці судових справ до розгляду, за дорученням судді готує проекти запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи, проекти судових рішень, інших процесуальних документів, які приймаються суддею або під головуванням судді, виконавчих документів;

– здійснює оформлення копій судових рішень для передавання сторонам у справі та іншим особам, які беруть участь у справі відповідно до вимог процесуального законодавства, контролює своєчасність надсилання копій судових рішень;

– здійснює контроль за своєчасним проведенням експертними установами призначених у справах експертних досліджень, за своєчасним виконанням органами Національної поліції поста-

нов судді про примусовий привід, а в разі невиконання таких постанов – готує проекти відповідних нагадувань тощо.

Також за дорученням судді помічник судді контролює надходження та приєднання до судової справи відповідних матеріалів; координує роботу секретаря судового засідання та надає йому методичну та практичну допомогу, також із забезпечення фіксування судового процесу технічними засобами; здійснює перевірку своєчасності оформлення протоколів судових засідань у справах, що знаходяться в провадженні судді; здійснює контроль за своєчасною здачею секретарем судового засідання судових справ, розглянутих під головуванням судді; здійснює підготовку та оформлення статистичних даних, звітів, узагальнень, інформації про кількість і стан розгляду суддею справ усіх категорій тощо; вивчає та узагальнює практику розгляду справ і застосування законодавства; аналізує повідомлення засобів масової інформації з питань судочинства, готує пропозиції щодо необхідності реагування на такі повідомлення відповідно до чинного законодавства; підписує непроцесуальні документи інформаційного та організаційного характеру; виконує інші доручення судді, що стосуються організації розгляду судових справ.

Помічник судді зобов'язаний:

- своєчасно та якісно виконувати надані йому доручення;
- дотримуватися строків підготовки документів та виконання доручень;
- постійно підвищувати свій професійний рівень і кваліфікацію;
- дбайливо ставитись до майна суду;
- за виконання своїх службових обов'язків не допускати порушень прав і свобод людини та громадянина.

Помічнику судді заборонено:

- вчиняти дії процесуального характеру, а також дії, що можуть спричинити виникнення, зміну або припинення прав та обов'язків учасників судового процесу;
- розголошувати відомості, які становлять державну або іншу охоронювану законом таємницю, а також відомості, які стали йому відомими у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, зокрема, які стосуються приватного життя та здоров'я громадян, їх честі та гідності;

– прилюдно висловлювати свою думку щодо справи, яка розглядається, або надавати довідки, консультації тощо з обставин, які можуть бути предметом розгляду в судовому засіданні.

Помічник судді має право:

– користуватись правами і свободами, які гарантуються громадянам України Конституцією і законами України;

– отримувати від працівників апарату суду, до якого він прикріплений, документи та інформацію, необхідні для виконання своїх обов'язків;

– користуватися інформаційними базами даних, телекомунікаційними мережами відповідного суду в установленому порядку;

– вносити пропозиції судді щодо організації своєї роботи;

– за погодженням із суддею брати участь у конференціях, семінарах, круглих столах, форумах, інших науково-практичних заходах, а за поданням судді – проходити стажування у відповідних підрозділах державних органів;

– брати участь у нарадах, зборах трудового колективу та інших подібних заходах відповідного суду;

– підвищувати свій професійний рівень у системі підготовки та підвищення кваліфікації працівників апарату суду;

– на повагу особистої гідності, справедливе і шанобливе ставлення до себе з боку керівників, співробітників і громадян;

– на оплату праці залежно від посади, яку він займає, рангу, який йому присвоюється, якості, досвіду та стажу роботи;

– на соціальний і правовий захист відповідно до свого статусу.

Свідок – це учасник процесу, основна функція якого – дати правдиві показання щодо відомих йому обставин. Показання свідка – це одне з найважливіших джерел доказів у цивільному процесі, із якого суд одержує відомості про наявність чи відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Свідком може бути лише фізична особа, яка може правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, та давати про ці обставини правильні (достовірні) показання.

Свідок з'являється в процесі за клопотанням сторін. З власної ініціативи свідок показання давати не може. Процесуальний статус свідка особа набуває не через те, що їй щось відомо, а тому що її залучено в процес у цій якості. На час постановлення ухвали про виклик свідка суд уважає на припущення, що цій особі щось відомо, оскільки про це стверджує особа, яка заявляє клопотання про виклик свідка.

Частина 1 до ст. 50 ЦПК України вказує, що свідком може бути кожна особа, якій відомі обставини, що стосуються справи. Водночас слід зважати на норму ст. 51 ЦПК України, яка передбачає перелік осіб, які не можуть бути допитані як свідки. Закон не встановлює мінімальний вік особи, яка може бути свідком. Однак слід зважати на психологічну зрілість особи для правильного сприйняття обставин та їх переказу.

Немає обмежень також щодо участі у справі як свідків близьких родичів сторін. Такі особи можуть бути свідками, незважаючи на те, що вони часто зацікавлені у результаті справи. Це обов'язково враховується судом під час оцінки доказів.

Стаття 50 ЦПК України покладає на свідка обов'язок з'явитися до суду у визначений судом час і дати правдиві показання про відомі йому обставини. Суд не забезпечує доставку свідка до місця розгляду справи.

Практично ці витрати завжди несе сторона, зацікавлена в показаннях свідка. Трапляються випадки, коли свідки вимагають оплату за свої «послуги». Покликання на необхідність виконання громадянського обов'язку не завжди дієві.

За неможливості прибуття за викликом до суду свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд. Таке повідомлення може бути і усним, і письмовим. Завчасне повідомлення дає суду змогу спланувати свій робочий час, попередити інших учасників процесу.

У разі неявки свідка він може бути підданий заходу процесуального примусу у вигляді приводу.

Свідок як учасник процесу *має право*: давати показання рідною мовою або мовою, якою володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, передбачених ст. 52 ЦПК України, а також на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду.

Відповідно до ст. 52 ЦПК України фізична особа має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб).

Особа, яка відмовляється давати показання, зобов'язана повідомити причини відмови. У разі немотивованої відмови давати показання можлива відповідальність свідка згідно зі ст. 385 КК України.

Особа, яка погодилася давати показання, може відмовитися давати показання у будь-який час. У такому разі ті показання, які давалися раніше, тобто до відмови, не можуть бути використані як доказ у справі, оскільки неповні.

Свідок *зобов'язаний* давати правдиві показання. Цей обов'язок забезпечується встановленням кримінальної відповідальності за відмову давати показання або завідомо неправдиві показання. Ст. 384 КК України встановлює кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання свідка в суді.

Завідомо неправдивими є показання, в яких умисно повністю або частково перекручені факти, які мають значення для правильного вирішення справи.

Стаття 385 КК України передбачає кримінальну відповідальність за відмову свідка від давання показань у суді. Водночас відмова передбачає відкритий вияв небажання свідка давати показання. Форми відмови можуть бути різними – усна, письмова тощо.

Щодо недієздатних фізичних осіб, а також осіб, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання, то така нездатність абсолютна, тобто такі особи не можуть бути свідками у будь-якій справі, доки вони мають певні психічні чи фізичні вади (п. 1 ч. 1 ст. 51 ЦПК України).

Така норма, крім заборонного характеру, має і превентивний характер, оскільки має на меті запобігати будь-якому

спотворенню доказової інформації, а під час допиту такої категорії осіб спотворення і викривлення очевидне, що, своєю чергою, створюватиме плутанину і може призвести до ухвалення необгрунтованого рішення.

Лише факт перебування особи на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі не позбавляє особу можливості давати показання. Необхідно, щоб була одночасно й друга умова – нездатність особи через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання.

Такий стан особи може існувати і на час сприйняття певних обставин, і на час розгляду справи. Наприклад, якщо особа була в «нормальному» стані на момент сприйняття певних обставин, але згодом захворіла на психічну хворобу, внаслідок якої не може давати показання, то вона не може бути допитана як свідок.

Наведена у п. 1 ч. 1 ст. 51 ЦПК України норма охоплює й тих осіб, які не мають фізичних або психічних вад, але не можуть правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання з огляду на фізичний стан або психічний розвиток (наприклад, унаслідок свого віку або рівня знань). З цих причин не підлягають допиту як свідки, наприклад, малолітні особи щодо обставин, які вони не можуть правильно сприймати з уваги на свою вікову психіку, або які вони не можуть відтворити через відсутність достатнього словникового запасу.

Стаття 51 ЦПК України передбачає *випадки неможливості особи бути свідком* щодо конкретних відомостей:

1) *для осіб, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з їх службовим і професійним становищем*, – про такі відомості;

2) *священнослужителі* – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

3) *професійні судді, народні засідателі та присяжні* – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникають під час ухвалення рішення чи вироку.

Заборона допиту осіб, зазначених у ч. 1 ст. 51 ЦПК України, є абсолютною, тобто вони не можуть бути допитані навіть

за їх згодою, оскільки така норма має імперативно-заборонний характер. Тому докази, одержані в порядку допиту таких осіб, недопустимі.

Експерт – це фізична особа, якій доручено здійснити дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, і дати висновок із питань, які виникають під час розгляду справи і стосуються сфери її спеціальних знань.

Правовий статус експерта визначається ст. 53 ЦПК України, ЗУ «Про судову експертизу» та виникає в особи у зв'язку із призначенням відповідною ухвалою судової експертизи.

Відповідно до ст. 10 ЗУ «Про судову експертизу» судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань.

Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

До проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому зазначеним законом.

Судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, здійснюється лише державними спеціалізованими установами.

Для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися, крім судових експертів, також інші фахівці з відповідних галузей знань.

Відповідно до ст.ст. 20, 22 ЦПК України, ч. 1 ст. 11 ЗУ «Про судову експертизу» не може залучатися до виконання обов'язків експерта особа, якщо:

- її визнано у встановленому законом порядку недієздатною;
- вона має судимість;
- під час попереднього вирішення цієї справи вона брала участь у процесі як свідок, спеціаліст, перекладач, представник, секретар судового засідання;
- вона прямо чи побічно заінтересована у результаті розгляду справи;
- вона є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших осіб, які беруть участь у справі;
- вона перебувала або перебуває в службовій або іншій залежності від осіб, які беруть участь у справі;
- з'ясування обставин, які мають значення для справи, виходить за межі сфери її спеціальних знань.
- є інші обставини, які викликають сумнів у її об'єктивності та неупередженості.

Експерт зобов'язаний:

- 1) з'явитися за викликом суду;
- 2) провести повне дослідження;
- 3) дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на задані йому питання;
- 4) у разі необхідності – роз'яснити висновок;
- 5) забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт має одержати на це відповідний дозвіл суду, який оформляється ухвалою;
- 6) невідкладно повідомити суд про неможливість проведення ним експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів;
- 7) у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення – невідкладно заявити суду клопотання щодо його уточнення або повідомити суд про неможливість проведення ним експертизи за заданими питаннями;

8) провести експертизу особисто і не передоручати проведення експертизи іншій особі;

9) у разі постановлення ухвали суду про припинення проведення експертизи – негайно подати матеріали справи та інші документи, що використовувалися для проведення експертизи;

10) не збирати за власною ініціативою матеріали для проведення експертизи;

11) не спілкуватися з особами, які беруть участь у справі, а також іншими учасниками цивільного процесу, за винятком дій, пов'язаних із проведенням експертизи;

12) не розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням експертизи;

13) не повідомляти будь-кому, крім суду, про результати експертизи;

14) заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі.

За завідомо неправдивий висновок або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків експерт несе кримінальну відповідальність, а за невиконання інших обов'язків – відповідальність, установлену законом.

Експерт має право:

1) ознайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета дослідження;

2) заявляти клопотання про подання йому додаткових матеріалів і зразків;

3) вказувати у висновку судової експертизи на виявлені у процесі її проведення факти, які мають значення для справи і через які йому не були задані питання;

4) бути присутнім під час учинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження;

5) ставити питання особам, які беруть участь у справі, та свідкам;

6) з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи;

7) одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням;

8) відмовитися від давання висновку, якщо подані йому матеріали недостатні для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову повинна бути вмотивованою.

Експерт не має права:

1) за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи;

2) спілкуватися з особами, які беруть участь у справі, а також іншими учасниками цивільного процесу, за винятком дій, пов'язаних із проведенням експертизи;

3) розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням експертизи, або повідомляти будь-кому, крім суду, про результати експертизи;

4) передоручати проведення експертизи іншій особі.

Спеціаліст – це фізична особа, яка надає допомогу суду під час учинення певних процесуальних дій, що потребують спеціальних знань або навичок. Його процесуальне становище регулюється ст. 54 ЦПК України.

На відміну від експерта, спеціаліст не складає письмовий висновок і його дії не є засобом доказування у справі. Допомога спеціаліста технічного характеру під час учинення процесуальних дій не замінює висновок експерта.

Спеціаліст залучається до участі у цивільному процесі за ухвалою суду. Спеціаліст може бути залучений під час попереднього судового розгляду або під час судового розгляду. Кандидатура спеціаліста може бути надана особами, які беруть участь у справі, або визначена судом самостійно.

Наявність спеціальних знань або навичок в особі, яка залучається до участі у справі як спеціаліст, підтверджується відповідним дипломом.

Спеціаліст повинен бути об'єктивним та неупередженим. Відповідно до ст. 22 ЦПК України спеціалісту може бути заявлено відвід.

Мета участі спеціаліста в цивільному процесі – надання безпосередньої технічної допомоги під час учинення процесуальних дій. До такої належить фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо.

Спеціаліст зобов'язаний з'явитися за викликом суду, відповісти на задані судом питання, давати усні консультації та письмові роз'яснення, зауважувати на характерні обставини чи особливості доказів, у разі потреби надавати суду технічну допомогу.

Спеціаліст не несе відповідальності за свої дії в процесі, зокрема за завідомо неправильні відповіді, консультації або роз'яснення, оскільки такої відповідальності законом не передбачено.

З огляду на те, що суд є фахівцем у галузі права, допомога спеціаліста не може стосуватися правових питань, тобто питань, пов'язаних із пошуком і застосуванням норм права. Однак, на наш погляд, з уваги на сучасні тенденції до збільшення кількості та складності нормативних актів суд може потребувати такої допомоги з боку відповідних спеціалістів.

Висновки спеціалістів із правових питань (наприклад, учених із відповідної галузі права або наукових установ) можуть мати значення для правильного тлумачення неоднозначних норм права.

Нині такі висновки часто приєднуються до справи як письмові докази. Проте таку практику не можна вважати правильною, оскільки такий висновок не містить фактичних даних, а стосується лише правової кваліфікації вже встановлених судом обставин, а, отже, і не може вважатися доказом.

Спеціаліст має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у цивільному процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями та навичками, з дозволу суду задавати питання особам, які беруть участь у справі, та свідкам, звертати увагу суду на характерні обставини чи особливості доказів, на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду.

Перекладач – це учасник процесу, який залучається судом для надання допомоги особі, яка не володіє державною мовою, якою здійснюється цивільне судочинство. Його процесуальний статус визначається ст. 55 ЦПК України.

Участь перекладача обов'язкова в усіх випадках, коли особа не володіє українською.

Перекладачем може бути особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється цивільне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими. Факт вільного володіння іноземною мовою потребує доведення в суді. Єдиним допустимим доказом вільного володіння іноземною мовою є документ про відповідну освіту та кваліфікацію перекладача. Допуск до справи як перекладачів інших осіб, які не мають відповідної кваліфікації, може призвести до неправильного перекладу і порушення прав особи, яка не володіє мовою.

До матеріалів справи потрібно долучити диплом. В іншому разі за оскарження рішення можна буде покликатися на недостовірний переклад і некомпетентність перекладача.

Перекладач повинен погодитися на запропоновану оплату праці. Його послуги оплачуються з коштів суду за встановленими тарифами. Перекладач повинен бути присутній в кожному засіданні. Без нього суд не може розглядати справу по суті. Неявка перекладача – безумовна підстава для відкладення розгляду справи.

Законодавець не регламентує час, впродовж якого перекладач повинен зробити письмовий переклад документів. Якщо у нього є можливість заробити більші гроші, судові документи перекладатимуться насамкінець.

Наведене свідчить, що проста, на перший погляд, формальність – залучення перекладача – може істотно вплинути на розгляд справи. Якщо особі не забезпечено перекладача, буде порушено конституційний принцип судочинства, що є підставою для скасування рішення.

Особа може мати кілька перекладачів одночасно, а також замінювати перекладача.

Не може бути перекладачем особа, яка не володіє українською. Тому не допускається так званий подвійний переклад, наприклад, з арабської на англійську, відтак – з англійської на українську.

З цих причин судовий розгляд у місцевостях, де немає перекладачів із рідкісних мов, може стати неможливим.

Перекладач має право ставити питання з метою уточнення перекладу, відмовитися від участі у цивільному процесі, якщо він не володіє достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу, а також на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

Перекладач *зобов'язаний* з'являтися за викликом суду, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом в процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їх рідну мову або мову, якою вони володіють.

За завідомо неправильний переклад або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків перекладач несе кримінальну відповідальність, а за невиконання інших обов'язків – відповідальність, установлену законом.

Особа, яка надає правову допомогу – *це фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги* (ч. 1 ст. 56 ЦПК України).

Правова допомога в цивільному судочинстві охоплює:

- консультації та роз'яснення з правових питань;
- складання заяв, скарг та інших документів правового характеру;
- медіацію;
- інші послуги правового характеру, які не заборонені законом.

Особа, яка надає правову допомогу, не є процесуальним представником – вона не бере участь у справі і не діє від імені іншої особи, а також не наділяється відповідними правами та обов'язками представника.

Відповідно до ч. 2 ст. 56 ЦПК України особа, яка надає правову допомогу, наділена обмеженим колом *процесуальних прав*:

- ознайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги;
- знімати копії долучених до справи документів;
- бути присутнім на судовому засіданні.

Особа, яка має право на надання правової допомоги, допускається ухвалою суду за заявою особи, яка бере участь у справі.

Крім того, з огляду на зміст ст. 84 ЦПК України можна зробити висновок, що особа, яка надає правову допомогу, має право на оплату своїх послуг, крім випадків надання безоплатної правової допомоги.

Відповідно до ст. 12 ЦПК України на правову допомогу під час розгляду цивільних справ мають право тільки особи, які беруть участь у справі. Вони повинні подати до суду заяву про допущення особи, яка надає правову допомогу, до участі у цивільній справі. За результатами розгляду цієї заяви суд постановляє ухвалу.

Оскільки законом не передбачено підстави для відмови у задоволенні зазначеної заяви, то, якщо особа відповідає вимогам, передбаченим у ч. 1 ст. 56 ЦПК України, суд має постановити ухвалу про її допущення до процесу розгляду і вирішення цивільної справи як особи, яка надає правову допомогу.

У разі, коли особи користуються послугами фахівців без залучення їх до участі у цивільному процесі за ухвалою суду, то останні не набувають процесуального статусу особи, яка надає правову допомогу.

Питання для самоконтролю

1. *Хто виступає сторонами у цивільному процесі?*
2. *Які ознаки відрізняють сторін від інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин?*
3. *Що є предметом позову в цивільному процесі?*
4. *Що є підставами позову в цивільному судочинстві?*
5. *Між якими учасниками процесу може укладатись мирова угода?*
6. *Хто може подати зустрічний позов у цивільному процесі?*
7. *Які види співучасті в цивільному процесі?*
8. *Які ознаки цивільної процесуальної співучасті?*
9. *Хто є неналежним відповідачем у цивільному процесі?*
10. *Які види процесуального правонаступництва?*
11. *Якими процесуальними правами наділені треті особи?*

12. Яким органам та особам законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб?

13. Які обов'язки покладаються на секретаря судового засідання?

14. Хто може бути судовим експертом у цивільному процесі?

15. Яка мета участі спеціаліста у цивільному процесі?

Тести для самоконтролю

1. Процесуальне правонаступництво можливе:

- а) на стадії відкриття провадження у справі;
- б) на стадії розгляду справи;
- в) лише під час розгляду справи в суді першої інстанції;
- г) на будь-якій стадії цивільного процесу.

2. правонаступництво можливе:

- а) у справах про стягнення аліментів;
- б) у справах про поновлення на роботі;
- в) у справах про відшкодування шкоди, завданої здоров'ю;
- г) у разі заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні.

3. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити в процес:

- а) до ухвалення рішення;
- б) до закінчення судового розгляду;
- в) після відкриття провадження у справі;
- г) на будь-якому етапі розгляду справи.

4. Треті особи, які заявляють вимоги щодо предмета спору мають процесуальні права та обов'язки:

- а) сторін;
- б) позивача;
- в) учасників процесу;
- г) зацікавлених осіб.

5. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть бути залучені до участі в справі:

- а) на вимогу вищого суду;

- б) з ініціативи експерта;
- в) за клопотанням відповідача;
- г) лише з власної ініціативи.

6. Експерт може відмовитись від давання висновку, якщо:

- а) він є народним засідателем;
- б) поданих матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків;
- в) він є родичем сторони;
- г) за законом він повинен зберігати в таємниці, що були довірені йому у зв'язку з службовим становищем.

7. Експерт не має права:

- а) передоручати проведення експертизи іншій особі;
- б) ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета дослідження;
- в) заявляти клопотання про подання йому додаткових матеріалів і зразків;
- г) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження.

8. Процесуальна співучасть допускається, якщо:

- а) це призведе до швидшого розгляду справи;
- б) про це заявлено клопотання обома сторонами;
- в) права і обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави;
- г) це зменшує судові витрати.

9. Хто з перелічених суб'єктів цивільного процесу не має права подавати докази:

- а) треті особи, що не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору;
- б) треті особи, що заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору;
- в) представники третіх осіб, що не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору;
- г) представники третіх осіб, що заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору;
- г) особа, що надає правову допомогу.

10. Через кого передають особи, які беруть участь у справі, документи та інші матеріали головуючому?

- а) через секретаря судового засідання;
- б) через судового розпорядника;
- в) через канцелярію;
- г) через помічника судді.

11. Позивачем і відповідачем може бути:

- а) фізичні та юридичні особи, держава;
- б) фізичні та юридичні особи;
- в) фізичні особи та представники юридичних осіб;
- г) фізичні особи та юридичні особи, органи державної влади.

12. Відмовитись від позову позивач:

- а) не має права;
- б) має право до початку розгляду справи;
- в) має право протягом усього часу розгляду справи;
- г) має право під час розгляду справи в суді 1 інстанції.

13. Веде журнал судового засідання та оформлює матеріали справи:

- а) судовий розпорядник;
- б) секретар судового засідання;
- в) суддя;
- г) помічник судді.

14. Про кримінальну відповідальність у судовому засіданні не попереджається:

- а) спеціаліст;
- б) перекладач;
- в) експерт;
- г) свідок.

15. У справах окремого провадження особами, які беруть участь у справі не є:

- а) заявники;
- б) треті особи;
- в) інші заінтересовані особи;
- г) представники заінтересованих осіб.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Громадянин М. Писко звернувся з позовом у суд про відшкодування збитків, завданих внаслідок ДТП. На попередньому судовому засіданні він змінив підставу позову. З'явившись в суд на розгляд справи по суті М. Писко виявив бажання повторно скористатися правом змінити підставу позову, однак суддя відмовив М. Писко у здійсненні його права, мотивуючи відмову тим, що цим правом відповідно до ст. 32 ЦПК можна скористатися один раз.

Чи правомірною є відмова судді?

На яких стадіях цивільного процесу позивач вправі скористатися правом на зміну предмету або підстави позову?

Задача 2. У справі про виселення з житлового приміщення на стороні позивача бере участь власник, а на стороні відповідача основний квартиронаймач та член його сім'ї.

Який це вид співучасті?

Чи обов'язковим є залучення до участі у справі третього співучасника, якщо він є членом сім'ї наймача?

Задача 3. Вироком суду за розкрадання майна М. Петренка був засуджений до позбавлення волі з конфіскацією майна, що йому належить. Дружина М. Петренка подала позов про виключення з опису майна, що є її власністю – телевізор, золотий годинник, столовий сервіз.

Визначіть склад учасників у цій справі.

Чи зміниться склад учасників, якщо майно, що є предметом спору, було продано третім особам?

Задача 4. А. Петрук звернулася до Н. Солодовник з позовом про відшкодування шкоди на суму 20000 грн та стягнення моральної шкоди у сумі 2000 грн. У судовому засіданні, яке відбулося 10 лютого 2015 р., позивачка зменшила ціну позову в частині майнових вимог на суму 5000 грн. Розмір моральної шкоди залишився без змін. 15 лютого 2015 р. позивачка померла і в справу вступили правонаступники і заявили клопотання про збільшення ціни позову в попередньому розмірі (20000 грн) в частині майнової шкоди,

в частині моральної шкоди позовні вимоги були підтримані без змін. Рішенням суду позов задоволено повністю.

Які процесуальні дії вчиняє суд в разі смерті сторони?

Які правові наслідки вступу в процес правонаступника?

Який обсяг повноважень правонаступників у процесі?

Задача 5. М. Васильєва подала позов у суд про розірвання договору довічного утримання з І. Юринець. У період розгляду справи в суді М. Васильєва померла. Адвокат Васильєвої порадила сестрі позивачки вступити в процес і підтримати позов.

Чи правомірна консультація адвоката?

Які права та обов'язки не входять до складу спадщини?

Рекомендована література

1. Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарії, рекомендації, пропозиції / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 708 с.

2. Бичкова С. С. Визначення неналежної сторони у цивільному процесі України / С. С. Бичкова // Форум права (електронне видання). – 2012. – № 4. – С. 75–80.

3. Бичкова С. С. Цивільна процесуальна дієздатність осіб, які беруть участь у справах позовного провадження / С. С. Бичкова // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 3. – С. 122–126.

4. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: монографія / С. С. Бичкова. – К.: Атіка, 2011. – 419 с.

5. Глушкова Д. Г. Участь спеціаліста при виконанні судових рішень / Д. Г. Глушкова // Форум права (електронне видання). – 2008. – № 3. – С. 23–28.

6. Глушкова Д. Г. Процесуальні права спеціаліста як суб'єкта цивільного судочинства / Д. Г. Глушкова // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали науково-практичної конференції (31 травня 2008 р.). – Х.: Харківський Національний університет внутрішніх справ, 2008. – С. 219–221.

7. Кравченко А. В. Проблемні питання участі експерта в цивільному судочинстві / А. В. Кравченко, І. І. Зеленкова // Адвокат. – 2011. – № 12 (135). – С. 43–45.

8. Кучер Т. М. Співвідношення висновків експерта та спеціаліста як засобів доказування в цивільному процесі: питання теорії та практики / Т. М. Кучер // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 2. – С. 31–40.

9. Лемик Р. Завдання і форми участі прокурора в цивільному процесі / Р. Лемик // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія юридична. – 2011. – Вип. 54. – С. 232–238.

10. Тимченко Г. П. Розпорядчі права сторін у судовому процесі: деякі аспекти проблеми / Г. П. Тимченко // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – С. 156–163.

11. Ханик-Посполітак Р. Ю. Пояснення сторін як докази в цивільному процесі / Р. Ю. Ханик-Посполітак // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 2 (18). – С. 156–158.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. (станом на 1 січня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.

2. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. (станом на 26 травня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.

3. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 р. (станом на 7 серпня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – Ст. 397.

4. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. (станом на 3 січня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 30. – Ст. 379.

5. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. (станом на 16 липня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.

6. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. (станом на 1 квітня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

7. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ: Наказ Державної судової адміністрації України від 17 грудня 2013 р. № 173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/userfiles/Nakaz%20173.pdf>

8. Про затвердження Типових посадових інструкцій працівників апарату місцевого загального суду: Наказ Державної судової адміністрації України від 20 липня 2005 р. № 86 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/dsa/14/52681/>

9. Про помічника судді суду загальної юрисдикції: Положення затвержене Рішенням Ради суддів України від 25 березня 2011 р. № 14

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/prozatverdzhennja-polozhennja-pro-pomichnika-suddi-sudu-zag-doc53944.html>

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 р. у справі № 1-17/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00>

11. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 27 лютого 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09

12. Про судову практику в справах про виключення майна з опису: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27 серпня 1976 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-76>

13. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27 березня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92>

14. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 12 червня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>

15. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>

Глава 5. ПРЕДСТАВНИЦТВО У СУДІ

1. Поняття та ознаки судового представництва

Виникнення інституту представництва у цивільному процесі відповідає положенню ст. 59 Конституції України, яка гарантує право кожного на правову допомогу. Водночас згідно зі ст. 38 ЦПК України громадянам надане право вести свої справи в суді особисто або через своїх представників.

У цивільному судочинстві правова допомога під час здійснення захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб, що охороняються законом, реалізовується, зокрема, в формі судового представництва. Саме тому інститут представництва в цивільному процесуальному праві є одним із передбачених законом способів реалізації права на судовий захист.

Цивільне процесуальне законодавство України (ст. 38 ЦПК України) надає право сторонам, третім особам, особам, які відповідно до закону захищають права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявникам та іншим заінтересованим особам в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) брати участь у цивільній справі особисто або через представника. Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій же справі представника.

Представництво передбачене цивільним процесуальним законодавством, по-перше, з метою надання юридичної допомоги громадянам та організаціям з розгляду і вирішення цивільних справ у суді. По-друге, метою представництва є надання допомоги суду в установленні дійсних прав і обов'язків сторін та інших осіб, які беруть участь у справі.

Деякі фізичні особи, майнові й особисті немайнові права, свободи та інтереси яких потребують судового захисту, не наділені відповідною цивільною процесуальною дієздатністю і внаслідок цього в будь-якому разі не можуть особисто брати участь у цивільній справі. Права, свободи й інтереси таких осіб (мало-

літніх, неповнолітніх, недієздатних, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, та ін.) захищають їхні законні представники (ст. 39 ЦПК України).

Юридичних осіб у цивільному процесі представляють їх органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом чи положенням, або їхні представники (ч. 3 ст. 38 ЦПК України).

Через представника відповідних органів державної влади в межах їх компетенції держава реалізує свої процесуальні права та обов'язки (ч. 4 ст. 38 ЦПК України).

Процесуальне представництво можливе у будь-якій справі, що розглядається судом у порядку цивільного судочинства, на всіх стадіях його розвитку.

С. Я. Фурса дає таке визначення представництва, ототожуючи поняття «процесуальне» і «судове» представництво. **Цивільне процесуальне (судове) представництво** – це *правовідносини, через які одна особа (представник) виконує на підставі повноваження, яке надане йому законом, статутом, положенням чи договором, процесуальні дії у цивільному судочинстві в інтересах іншої особи (довірителя), які спрямовані на захист порушених, оспорюваних та невизнаних прав та інтересів іншої особи, державних чи суспільних інтересів, у результаті чого у представника виникає комплекс процесуальних прав та обов'язків.*

В. В. Комаров та В. І. Тertiшніков вважають, що **цивільне процесуальне представництво** – це *врегульована нормами ЦПК України форма надання правової допомоги однією особою (представником) іншій особі (особі, яку представляють) у формі здійснення процесуальних дій представником від імені та в інтересах особи, яку він представляє, в межах отриманих повноважень у зв'язку з розглядом і вирішенням судом цивільної справи.*

Аналізуючи наведені визначення, можна зробити висновок, що основними ознаками інституту представництва є:

- 1) представник виступає від імені особи, яку представляє;
- 2) представник здійснює права та обов'язки особи, яку представляє, й у результаті своїх дій створює права та обов'язки для особи, яку представляє;

3) правова позиція представника не може суперечити правовій позиції особи, яку він представляє;

4) представник діє в інтересах особи, яку представляє, тому юридичний інтерес судового представника в справі має не матеріально-правовий, а виключно процесуальний характер;

5) представник діє в обсязі повноважень, наданих йому відповідно до закону чи договору;

6) через представників можуть діяти будь-які особи, які беруть участь у справі;

7) судове представництво допускається на всіх стадіях і у всіх видах цивільного судочинства (крім справ про усиновлення).

Метою представництва у суді є надання професійної допомоги особам, залученим у судовий розгляд, і сприяння реалізації конституційного права на судовий захист.

Завдання цивільного процесуального представництва:

1) правове регулювання механізму реалізації права суб'єктів бути представниками в суді;

2) правове регулювання процесуальних правовідносин представництва між судом і представником;

3) правове регулювання механізму реалізації проголошених Конституцією України прав на судовий захист і на отримання кваліфікованої юридичної допомоги.

Науковці вирізняють соціальне, політичне і правове значення представництва у цивільному процесі.

Соціальне значення інституту в цивільному процесі виявляється у контролі суспільства за тим, як цей інститут функціонує в інтересах людини та громадянина, чи не відбуваються водночас порушення прав і як їх можна усунути, а також значення представництва виражається у контролі суспільства за тим, яка його роль і вплив на рівень охорони життєвих цінностей і благ особистості за здійснення правосуддя у цивільних справах.

Політичне значення представництва виявляється в реалізації норм Конституції України, що закріплюють рівноправність громадян перед законом і судом, недоторканність приватного життя, державний захист прав і свобод, право на одержання правової допомоги та ін. За ступенем правової захищеності особи

в цивільному судочинстві можна проаналізувати рівень турботи держави про людину та громадянина, існування демократизму у державі, дотримання інститутів, їх ефективності, зокрема такого інституту, як представництво.

Правове значення представництва виражається у праві на використання правового потенціалу представника як гарантії для сторін, третіх осіб у цивільному процесі з метою реалізації суб'єктивних процесуальних прав, захисту і охорони інтересів, майна, інших цінностей і благ у цивільному судочинстві.

За здійснення судового представництва виникають *два види відносин*: одні між особою, яку представляють, і представником (регулюються нормами матеріального права – цивільного, трудового, сімейного), інші – між представником і судом (регулюються нормами цивільного процесуального права).

Правовідносини, що виникають між представником і особою, яку він представляє (довірителем), та між представником і судом, у цивільному процесі мають різний галузевий характер.

Правовідносини між представником і довірителем в основному матеріально-правові, оскільки ґрунтуються на договорі доручення, трудовому договорі чи контракті, адміністративному акті, членстві в громадській організації, факті родинних зв'язків, і регулюються нормами цивільного, трудового, сімейного права тощо. Процесуально-правові відносини між ними виникають у зв'язку з визначенням і оформленням процесуальних повноважень представника (ст.ст. 42, 44 ЦПК України).

Правовідносини між представником і судом у цивільному процесі регулюються лише нормами цивільного процесуального права і є процесуально-правовими.

Юридична сутність судового представництва в тому, щоб компенсувати або відсутність у сторін і третіх осіб цивільної процесуальної дієздатності, або неможливість її реалізації особисто з інших причин. У зв'язку з цим однією з особливостей судового представника як суб'єкта цивільного процесуального правовідношення є те, що ним може бути тільки фізична особа, тобто громадянин.

Іншою особливістю судового представника як суб'єкта цивільного судочинства є те, що ним може виступати не будь-який громадянин, а лише дієздатний.

Зазначена особливість безпосередньо очевидна зі ст. 40 ЦПК України, відповідно до якої представником у суді може бути адвокат або інша особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність і належно посвідчені повноваження на здійснення представництва в суді.

Процесуально-правові відносини виникають у зв'язку з визначенням і оформленням повноважень представника в цивільному процесі (ст.ст. 112–115 ЦПК України).

2. Види представництва

У цивільно-процесуальному праві є чимало різновидів класифікації процесуального представництва.

Серед них можна виокремити такі основні види процесуального представництва:

1) *за ступенем обов'язковості:*

а) **обов'язкове** – у випадках, коли згода особи на представництво не потрібна (представництво неповнолітніх, малолітніх та недієздатних осіб);

б) **необов'язкове;**

2) *за підставами виникнення:*

а) **договірне представництво** виникає на підставі договору, за яким особа, яку представляють (сторона, третя особа), доручає іншій особі (представникові) ведення своєї справи в суді.

Ознаки договірного представництва:

– виникає тільки на основі добровільного волевиявлення;
– підставою його виникнення є цивільно-правовий договір доручення або трудовий договір;

– повноваження представника оформлюються довіреністю.

Як договірні представники можуть виступати:

– *адвокати* (підставою представництва є договір доручення на ведення справи у суді, між особою, яку представляють та адвокатом). Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає правові засади організації і діяльності адвокатів та здійснення адвокатської діяльності в Україні;

– *юрисконсультти*, а також інші працівники організацій у справах цих організацій (підставою представництва буде трудовий договір).

Трудовий договір є підставою договірного представництва лише в тих випадках, коли як представники юридичних осіб виступають працівники юридичного відділу або служби, тому що захист прав і законних інтересів юридичної особи – організації – належить до їхніх трудових (службових) обов’язків. Що ж стосується інших працівників юридичної особи, то у разі набуття ними представницьких функцій підставою договірного представництва є не трудовий, а цивільно-правовий договір доручення, що може бути оплатним або безоплатним;

– *один зі співучасників*. Згідно з ч. 3 ст. 32 ЦПК України співучасники можуть доручити вести справу одному із співучасників, якщо він має повну цивільну процесуальну дієздатність. Обов’язковою умовою є наявність у такого співучасника цивільної процесуальної дієздатності (ст. 29 ЦПК України);

– *інші громадяни*, допущені судом до представництва у цій справі (підставою представництва є договір доручення на представництво інтересів у суді);

б) громадське представництво – це представництво, що здійснюється уповноваженими громадських організацій у справах членів своїх організацій, а також інших громадян, права та інтереси яких захищають ці організації (підставою представництва є вступ до громадської організації).

Як громадські представники можуть виступати:

– *профспілки* – це добровільна неприбуткова громадська організація, що об’єднує громадян, пов’язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання);

– *громадські організації* – це об’єднання громадян, що утворюються для спільної реалізації спільних інтересів (культурних, економічних, вікових, гендерних, регіональних, релігійних, професійних, соціальних тощо);

в) законне представництво – це процесуальні дії батьків, усиновлювачів, опікунів або інших осіб, визначених законом, для захисту прав і охоронюваних законом інтересів недієздатних громадян і громадян, які не володіють повною дієздатністю.

Підставами виникнення законного представництва є:

- факт походження дитини, засвідчений органом ДРАЦС, у встановленому порядку (ст. 121 СК України);
- факт усиновлення, зареєстрований у встановленому порядку (ст. 207 СК України);
- адміністративний акт про призначення опіки та піклування (ч. 3 ст. 243 СК України).

Законне представництво згідно зі ст. 39 ЦПК України здійснюється в такий спосіб:

- права, свободи та інтереси малолітніх осіб у віці до чотирнадцяти років, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни або інші особи, визначені законом;

- права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть захищати в суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники або інші особи, визначені законом. Суд може залучити до участі в таких справах неповнолітню особу або особу, цивільна дієздатність якої обмежена;

- права, свободи та інтереси особи, яка визнана безвісно відсутньою, захищає опікун, призначений для опіки над її майном;

- права, свободи та інтереси спадкоємців особи, яка померла або оголошена померлою, якщо спадщина ще ніким не прийнята, захищає виконавець заповіту або інша особа, що вживає заходів щодо охорони спадкового майна;

- законні представники можуть доручати ведення справи в суді іншим особам.

Згідно зі ст. 43 ЦПК України у разі відсутності у сторони чи третьої особи, визнаної недієздатною або обмеженою у цивільній дієздатності, законного представника суд за поданням органу опіки та піклування ухвалою призначає опікуна або піклувальника і залучає їх до участі у справі як законних представників.

Якщо під час розгляду справи буде встановлено, що малолітня чи неповнолітня особа, позбавлена батьківського піклуван-

ня, не має законного представника, суд ухвалою встановлює над нею, відповідно, опіку чи піклування за поданням органу опіки та піклування, призначає опікуна або піклувальника та залучає їх до участі у справі як законних представників.

Якщо ж законний представник не має права вести справу в суді з підстав, установлених законом, суд за поданням органу опіки та піклування заміняє законного представника.

Звільнення опікуна чи піклувальника, якщо їх призначив суд, і призначення ними інших осіб здійснюється в порядку, встановленому законом (ч. 2 ст. 241 ЦПК України).

ЦПК України не перелічує випадки законного представництва юридичних осіб – воно впливає з іншого законодавства.

Наприклад, згідно зі ст. 105 ГК України ліквідаційна комісія (ліквідатор) є законним представником щодо ліквідованого підприємства;

3) залежно від юридичної значущості волевиявлення особи, яку представляють, представництво буває:

а) **добровільне представництво** виникає на підставі вільного волевиявлення особи, яку представляють.

Воно може бути:

– *договірним* (виникає на підставі укладеного договору);

– представництвом, заснованим на членстві в громадських організаціях (*громадським представництвом*);

б) **обов'язкове** – виникає незалежно від волевиявлення особи, яку представляють, відповідно до закону.

Воно поділяється на:

– *законне*, за якого підстава виникнення і коло повноважень представника визначаються законом;

– *статутне*, за якого ці повноваження визначаються статутами та положеннями, які визначають статус юридичної особи, яку представляють.

Це, зокрема, представництво органів юридичних осіб, що беруть участь у справі як сторони або треті особи. Відтак виконавчий орган акціонерного товариства (наприклад, директор, генеральний директор) діє від імені акціонерного товариства в межах, установлених статутом акціонерного товариства і законом (ч. 2 ст. 58 ЗУ «Про акціонерні товариства»);

До цього виду представництва можна віднести випадки представництва, заснованого на спеціальному законі (Кодекс торговельного мореплавства, Консульський устав).

Згідно зі ст. 58 Кодексу торговельного мореплавства України капітан судна внаслідок свого службового становища визнається представником судновласника і вантажовласника щодо дій, викликаних потребами судна, вантажу або плавання. За цими діями капітан судна здійснює і судове представництво.

Згідно зі ст. 5 Віденської конвенції про консульські зноси від 24 квітня 1963 р., учасницею якої є Україна, закріплюється, що консул або інша посадова особа, уповноважена виконувати консульські функції, має право здійснювати представництво або забезпечувати представництво громадян своєї країни в судових органах держави місця перебування, якщо у випадку відсутності або з інших причин такі громадяни не можуть вчасно захистити свої права та інтереси. Водночас таке представництво повинне здійснюватися з дотриманням практики і порядку, прийнятих у країні перебування, і з метою одержання розпоряджень про попередні міри, які захищали б права та інтереси цих громадян.

Право консула представляти громадян своєї країни, які у разі відсутності або з інших поважних причин не можуть самостійно захистити свої права та інтереси, закріплено і у двосторонніх консульських конвенціях. Консульські конвенції (договори), за винятком окремих випадків, не містять вимоги про необхідність одержання консулами для здійснення процесуального представництва доручень від осіб, яких вони представляють. Окремі консульські конвенції (наприклад, із Китайською Народною Республікою) прямо вказують на те, що консул (інша посадова особа, уповноважена здійснювати консульські функції) без особливого доручення (повноважень) має право представляти у суді громадян, які відсутні або з інших причин не можуть захистити свої права та інтереси.

Значення статутного представництва в тому, що та особа, якій статутом або іншими установчими документами надано право представляти інтереси юридичної особи у взаєминах із третіми особами, зокрема із судом, виступатиме саме як статут-

ний представник. Всі інші члени колегіального виконавчого органу, а також працівники юридичної особи мають право представляти її інтереси за дорученням, виданим одноособовим виконавчим органом або членом колегіального виконавчого органу, наділеного установчими документами генеральними повноваженнями, тобто статутним представником;

4) *за ознаками осіб, котрі його здійснюють*, представництво буває таким, що здійснюється:

- адвокатами;
- юрисконсультами;
- одним із співучасників;
- батьками, опікунами, піклувальниками;
- іншими фізичними особами;

5) *за ознаками осіб, яких представляють*, є:

- представництво сторін;
- представництво третіх осіб;
- представництво заявників та заінтересованих осіб.

Повноваження представника на вчинення кожної із дій повинні бути спеціально зазначені у виданій йому довіреності. Представники сторін і третіх осіб, що є службовими особами, а також члени колегії адвокатів за несумлінне ведення справи відповідають у дисциплінарному порядку або в порядку громадського впливу.

3. Вимоги до представників

Представник бере участь у цивільній справі від імені і в інтересах іншої особи, здійснює процесуальні дії в межах наданих нею, або в окремих випадках законом, повноважень.

У ст. 40 ЦПК України визначено основні вимоги до осіб, які можуть виступати представниками в суді. Перша вимога професійна – представниками можуть бути адвокати. Вони володіють значними навичками юридичної діяльності, необхідними юридичними знаннями. Тому не випадково ст. 59 Конституції України передбачає, що для забезпечення права на захист від обвинува-

чення та надання правової допомоги за вирішення справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

Представником у цивільному процесі може бути фізична особа, яка:

- досягла 18 років;
- має повну цивільну дієздатність;
- має належно посвідчені повноваження.

Представником згідно з ЦПК України може бути будь-яка фізична особа, яка відповідає зазначеним вимогам сукупно. Крім того, в ЦПК України немає вимоги щодо освіти представника та не встановлюється вимога обов'язковості його роботи у галузі права. Якщо ж особа не відповідає хоча б одній з цих вимог, суд не має права допускати її до участі у справі як представника.

Проте цивільно-процесуальне законодавство встановлює і певні заборони щодо участі у цивільних справах окремих осіб як представників. Відтак одна й та ж особа не може бути одночасно представником іншої сторони, третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору або беруть участь у справі на другій стороні (ч. 2 ст. 40 ЦПК України). Навіть у разі відмови особи від наданих їй повноважень представника вона не може бути у цій же справі представником іншої сторони (ч. 5 ст. 44 ЦПК України).

Не можуть бути процесуальними представниками особи, над якими встановлено опіку чи піклування, малолітні та неповнолітні, оскільки необхідною умовою правосуб'єктності представника є наявність у нього повної цивільної процесуальної дієздатності.

На забезпечення законності спрямоване правило, встановлене ч. 2 ст. 41 ЦПК України, що забороняє суддям, слідчим, працівникам підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, і прокурорам виконувати обов'язки представника у цивільному процесі, крім випадків, коли вони діють як представники відповідного органу, що є стороною або третьою особою у справі, чи як законні представники.

ЦПК України (ч. 1 ст. 41) прямо закріплює заборону процесуального сумісництва: не можуть бути представниками в суді особи, які діють у цьому процесі як секретар судового засідання, перекладач, експерт, спеціаліст, свідок.

4. Повноваження представників

У ст. 44 ЦПК України зазначено, що представник, який має повноваження на ведення справи в суді, може вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа.

Особа набуває правосуб'єктності процесуального представника і зможе виконувати його функції лише за наявності належно посвідчених повноважень на здійснення представництва у суді (ст.ст. 42, 44 ЦПК України).

Якщо представник подає позовну заяву, скаргу, до них обов'язково додається довіреність чи інший документ, що підтверджує його повноваження (ч. 4 ст. 98, ч. 7 ст. 119, ч. 5 ст. 229, ч. 6 ст. 295, ч. 4 ст. 326 ЦПК України).

Повноваження представника – це коло дій, які він має право вчинити стосовно третьої особи в межах виконання свого обов'язку.

Повноваженням процесуального представника властиві такі **ознаки**:

1) права та обов'язки, що становлять зміст повноваження, передаються особою, яку представляють, представникові на деякий час, а не назавжди;

2) ці права та обов'язки одночасно залишаються правами та обов'язками особи, яку представляють;

3) наділення повноваженнями представника не означає, що він здійснюватиме права та обов'язки за особу, яку представляє, а означає, що він буде допомагати останній реалізувати її процесуальні права та обов'язки.

Повноваження процесуального представника одночасно є його правами і обов'язками стосовно суду. Повноваження входять у зміст правовідносин між судом і представником. Реалізація повноваження провадиться вольовими діями процесуального представника. Процесуальний представник пред'являє повноваження, що означає необхідність зустрічного волевиявлення владного державного органу, – прийняти або відмовити у прийнятті повноважень процесуального представника.

Процесуальний представник, надаючи юридичну допомогу особі, яку він представляє, здійснює не повноваження, а свої суб'єктивні права та обов'язки.

Обсяг прав і обов'язків процесуального представника (коло дій, які він має право і повинен учинити) і обсяг повноважень, переданих особою, яку представляють, представникові, не збігаються, оскільки перші значно ширше інших.

Чинне цивільне процесуальне законодавство не містить окрему норму, яка встановлює перелік прав і обов'язків процесуального представника.

Повноваження представників поділяються на *загальні* і *спеціальні*.

Загальні повноваження представників – це такі, без яких не може обійтися представник, захищаючи інтереси своїх довіритель. Загальні повноваження передбачені в ст. 27 ЦПК України.

Основні з них це:

- ознайомитися з матеріалами справи та робити з них за необхідності виписки;
- знімати копії з документів, долучених до справи, та одержувати копії рішень чи ухвал;
- подавати докази;
- брати участь у судових засіданнях;
- ставити запитання іншим особам, що беруть участь у справі, або свідкам, експертам, спеціалістам чи перекладачам;
- заявляти клопотання і відводи;
- давати усні та письмові пояснення суду;
- наводити свої доводи та ін.

Спеціальні повноваження судового представника стосуються здійснення найбільш важливих дій, пов'язаних із розпорядженням об'єктом процесу, визначенням характеру судового захисту. Спеціальні повноваження передбачені у ст. 31 ЦПК України.

Основні з них такі:

- зміна підстав чи предмета спору;
- збільшення або зменшення розміру позовних вимог;
- відмова від позову;

- визнання позову повністю або частково;
- пред'явлення зустрічного позову;
- оскарження рішення суду у вищу судову інстанцію;
- вимога виконання судових рішень;
- укладення мирової угоди.

Щоб між особою, котру представляють, і представником не було непорозумінь з приводу таких дій, повноваження на їхнє здійснення повинні спеціально обумовлюватися у відповідному документі залежно від виду представництва. Відповідно до ч. 2 ст. 44 ЦПК України обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності.

Розподіл повноважень судового представника на загальні та спеціальні необхідний через те, що реалізація законним представником спеціальних повноважень від імені та в інтересах недієздатних, обмежено дієздатних, а також безвісно відсутніх осіб поставлена під контроль органів опіки та піклування.

Основними мотивами, що спонукають надати повноваження певному суб'єктові, як правило, є: кваліфікація, досвід, знання, ділова характеристика тощо.

Стаття 42 ЦПК України визначає порядок оформлення повноважень представника.

Повноваження представників сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, мають бути посвідчені такими документами:

1) довіреністю фізичної особи. Довіреність фізичної особи повинно бути посвідчено нотаріально або посадовою особою організації, в якій довіритель працює, навчається, перебуває на службі, стаціонарному лікуванні чи за рішенням суду, або за місцем його проживання. Довіреність фізичної особи, яка є суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу, за зверненням якої прийнято рішення про надання такої допомоги, може бути посвідчена посадовою особою органу і установи, уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги;

2) довіреністю юридичної особи. Довіреність від імені юридичної особи видається за підписом посадової особи, уповноваженої на це законом, статутом або положенням, із прикладенням печатки юридичної особи;

3) документами, що посвідчують службове становище і повноваження керівника юридичної особи;

4) ордером, виданим адвокатським об'єднанням; договором або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. До ордера адвоката обов'язково додається витяг із договору, у якому зазначаються повноваження адвоката як представника або обмеження його прав на вчинення окремих процесуальних дій. Витяг засвідчується підписом сторін договору.

5) свідоцтвом про народження дитини або рішенням про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна. Ці документи посвідчують повноваження законних представників.

Оригінал документів, або копії з них, посвідчені суддею, приєднуються до справи.

Підстави і порядок припинення здійснення представництва в суді за довіреністю визначаються ст.ст. 248–250 ЦК України.

Відтак *представництво за довіреністю припиняється у разі:*

- закінчення строку довіреності;
- скасування довіреності особою, що її видала;
- відмови представника від здійснення дій, що були визначені довіреністю;
- припинення юридичної особи, якій видана довіреність;
- припинення юридичної особи, яка видала довіреність;
- смерті особи, яка видала довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності;
- смерті особи, якій видана довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності.

Про припинення представництва або обмеження повноважень представника за довіреністю повинен бути сповіщений суд шляхом подання письмової або усної заяви, зробленої в судовому засіданні.

Питання для самоконтролю

1. Чи існують відмінності між поняттями «судове представництво» та «процесуальне представництво»?
2. Яке значення процесуального представництва?
3. Яким є обсяг повноважень договірного (добровільного) і законного (необхідного) процесуального представника?
4. Як визначаються межі діяльності представника у цивільному процесі?
5. У яких провадженнях цивільного процесу участь представника за ЦПК України не передбачувана?
6. Які підстави та порядок зміни законного представника?

Тести для самоконтролю

1. Хто з названих осіб може брати участь у цивільній справі через представника:

- а) третя особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору;
- б) експерт;
- в) свідок;
- г) перекладач;
- г) прокурор.

2. Повноваження адвоката як представника можуть посвідчуватись:

- а) ордером;
- б) статутом;
- в) законом;
- г) усною домовленістю між сторонами;
- г) ухвалою суду.

3. Представництво за підставами виникнення поділяється на:

- а) факультативне і обов'язкове;
- б) представництво сторін, третіх осіб;
- в) законне і договірне;
- г) представництво, що здійснюється адвокатами, юрисконсультами, уповноваженими громадських організацій.

4. Законними представниками є:

- а) органи опіки і піклування;
- б) прокурор;
- в) органи державної влади;
- г) батьки;
- ґ) юрисконсульт.

5. Внутрішні правовідносини у представництві це правовідносини між:

- а) представником та судом;
- б) сторонами та свідком;
- в) третіми особами та позивачем;
- г) представником та довірителем.

6. Представником може бути:

- а) особа, яка досягла 18 років, має цивільну процесуальну дієздатність і належно посвідчені повноваження на здійснення представництва;
- б) особа, яка досягла 18 років;
- в) особа, яка досягла 18 років, має цивільну процесуальну дієздатність;
- г) особа, яка досягла 18 років, має цивільну процесуальну дієздатність, вищу юридичну освіту та належно посвідчені повноваження на здійснення представництва.

7. Слідчі можуть бути представниками, якщо:

- а) вони діють в цьому процесі як спеціалісти;
- б) вони діють як представники відповідного органу, що є стороною в справі;
- в) вони діють в цьому процесі як експерти;
- г) вони діють в цьому процесі як свідки.

8. Документи, що посвідчують повноваження представника:

- а) паспорт;
- б) свідоцтво про народження дитини;
- в) статут юридичної особи;
- г) посвідчення судді.

9. Нотаріально посвідчуються документи, що посвідчують повноваження представників:

- а) свідоцтво про народження дитини;
- б) довіреність юридичної особи;
- в) довіреність фізичної особи;
- г) рішення про призначення охоронцем спадкового майна.

10. Не може бути представником у суді:

- а) особа, яка не має юридичної освіти;
- б) священнослужитель;
- в) особа, яка діє у цьому процесі як спеціаліст;
- г) нотаріус;
- г) особа, яка не досягла 21 року.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Відповідач А. Носов видав довіреність на ведення справи в суді своїй матері М. Носовій. Судові засідання відбувалися двічі. У засіданні 7 вересня 2015 р. М. Носова брала участь і давала пояснення як представник відповідача. 10 вересня цього ж року її вже допитали як свідка.

Чи є процесуальні порушення?

Задача 2. Суд відмовив допустити до участі у справі як представників сторін:

– юрисконсульта заводу, який був відкликаний зі складу колегії адвокатів;

– громадянина К. Михайлюка, який був у судовому порядку визнаний обмежено дієздатним і над ним було встановлено піклування, звернувся з позовом на захист майнових інтересів своїх дітей;

– суддю місцевого суду по справі за позовом секретаря суду М. Кулевця про поновлення на роботі;

– співпозивача за дорученням інших позивачів.

Визначте правомірність відмови суду.

Задача 3. У процесі розгляду судом справи лісгоспу до Р. Бешка про стягнення шкоди, заподіяної внаслідок пожежі, що виникла з вини відповідача, інтереси лісгоспу представляв робітник

В. Прядко. Доручення на захист інтересів лігоспу йому було видано без будь-яких обмежень у виконанні окремих процесуальних дій, у зв'язку з чим він вважав, що всі визначені законом для позивача права в процесі він може реалізувати, і, з огляду на це, відмовився від позову. Суд прийняв таку відмову і провадження по справі заклав.

Чи законні дії представника і суду?

Які дії процесуальний представник вправі вчиняти в суді як самостійний учасник процесуальних відносин?

Задача № 4. Ірина, народивши дитину в 15 років і не перебуваючи в зареєстрованому шлюбі, вирішила звернутися до батька дитини з позов про стягнення аліментів на утримання дитини. Суд повернув заяву на підставі ст. 121 ЦПК посилаючись на те, що Ірина не має повноважень на представництво дитини в суді.

Хто повинен бути процесуальним представником дитини?

Чи буде законний представник представляти в суді батька дитини, якщо його вік 16 років?

Задача № 5. А. Маркович видав довіреність Г. Яновському на представництво його інтересів перед третіми особами щодо продажу квартири. Яновський, показуючи квартиру потенційним покупцям, виявив, що сусіди зверху залили квартиру Марковича, заподіявши шкоду майну в квартирі. Не зволікаючи, Яновський подав позов в суд в інтересах Марковича, долучивши до позовної заяви довіреність, що було у нього в наявності.

Які дії повинен вчинити суд?

Проаналізуйте відмінність між представництвом у цивільних відносинах та процесуальним представництвом.

Задача № 6. В. Федоренко подав позов у суд до ТзОВ «Світоч» про поновлення на роботі та виплату заробітної плати за час вимушеного прогулу. До участі у справі був залучений директор ТзОВ – Д. Процик, як третя особа, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмету спору. В судове засідання з'явився юрисконсульт ТзОВ з двома дорученнями на представництво в суді інтересів директора і ТзОВ «Світоч». Суддя, посилаючись на положення ч. 2 ст. 40 ЦПК, повідомив, що юрисконсульт не може бути одночасно представником ТзОВ та директора.

Чи прямих відмова суду? Відповідь обґрунтуйте.

Рекомендована література

1. Грабар Н. Підготовка адвокатом позовної заяви до суду / Н. Грабар // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 50. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – С. 345–350.

2. Грабар Н. Процесуальна форма участі уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у цивільному судочинстві / Н. Грабар // Тенденції розвитку юридическої науки в сучасних умовах // 1-я Міжнародна науково-практична конференція по юридическим наукам. – Горлівка, 2010. – С. 26–30.

3. Грабар Н. Цивільно-правове регулювання та принципи діяльності української адвокатури / Н. Грабар // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 148–157.

4. Грабар Н. Цивільно-процесуальне представництво адвокатом прав в суді / Н. Грабар // Науковий потенціал сучасної юриспруденції // Міжнародна науково-практична інтернет-конференція. – Тернопіль, 2009. – С. 10–13.

5. Дунас Т. Завдання представництва прокурора в контексті нового ЦПК України / Т. Дунас // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 7. – С. 69–75.

6. Зейкан Я. П. Захист у цивільній справі / Я. П. Зейкан // Науково-практичний коментар. – К., 2008. – 488 с.

7. Ковтун Л. Представництво в цивільному процесі: окремі проблеми / Л. Ковтун // Право України. – 2004. – № 1. – С. 139–143.

8. Крупко П. Договір доручення, як форма надання повноважень при добровільному представництві / П. Крупко // Право України. – 2002. – № 9. – С. 55.

9. Меденцев А. Участь прокурора у розгляді судом справ про надання особі психіатричної допомоги / А. Меденцев // Вісник прокуратури. – 2008. – № 6. – С. 109–113.

10. Оксенчук І. Завдання прокуратури у цивільному судочинстві: історія та перспективи розвитку / І. Оксенчук // Підприємство, господарство і право. – 2008. – № 9. – С. 175–179.

11. Павлуник І. Представництво консулами іноземців у цивільному процесі України // Право України. – 2002. – № 10. – С. 67.

12. Сапунков В. Представництво як процесуальний інститут / В. Сапунков // Вісник прокуратури. – 2002. – № 6. – С. 67–72.

13. Сафулько С. Українська адвокатура: в очікуванні вчорашнього дня / С. Сафулько // Право України. – 2010. – № 3. – С. 133.

14. Светлична Г. О Новели інституту представництва в цивільному судочинстві: проблеми теорії та правозастосування / Г. О. Светлична [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yurpayintel.com.ua/2007/1/article06/>.

15. Сульженко Ю. Цивільне процесуальне представництво, його розвиток та види / Ю. Сульженко // Бюлетень Міністерства юстиції. – 2004. – № 1. – С. 73–84.

16. Фурса С. Я. Адвокат в цивільному процесі / С. Я. Фурса, С. І. Фурса. – К.: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2008. – 234 с.

17. Фурса С. Я. Адвокатура в Україні: науково-практичний посібник / С. Я. Фурса. – К.: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2007. – 387 с.

18. Фурса С. Я. Довіреність та інститут представництва в цивільному законодавстві, нотаріальному та цивільному процесах України / С. Я. Фурса // Право України. – 1999. – № 4. – С. 94–97.

19. Шаповал Л. Представництво за довіреністю в цивільному праві / Л. Шаповал // Бюлетень Міністерства юстиції. – 2004. – № 7. – С. 43.

20. Ясинюк Ю. Висновок експерта як доказ у справах щодо обсягу правосуб'єктності фізичних осіб / Ю. Ясенюк // Право України. – 2010. – № 3. – С. 146.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. (станом на 6 лютого 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>

2. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. (станом на 26 жовтня 2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 57. – Ст. 577.

3. Про затвердження Порядку і умов укладення контрактів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі, та договорів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі: Постанова Кабінету Міністрів України № 8 від 11 січня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8-2012-%D0%BF>.

Глава 6. ДОКАЗИ І ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1. Поняття та стадії доказування

Виконання завдань цивільного судочинства, що визначені ст. 1 ЦПК України, залежить від установлення судом у справі об'єктивної істини, під якою розуміють обґрунтованість висновків суду дійсним обставинам справи.

Судовий розгляд цивільної справи спрямований на забезпечення повного, всебічного і об'єктивного з'ясування усіх обставин. Для цього ч. 2 ст. 160 ЦПК України покладає на головуючого обов'язок спрямовувати судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи.

Така цілеспрямована судова діяльність відбувається під час судового розгляду справи у результаті здійснення судом і особами, які беруть участь у справі, доказування в установленому цивільному процесуальному порядку.

Доказування у цивільному процесі можна визначити як процесуальну діяльність суду та інших учасників цивільного процесу, спрямовану на визначення, отримання, дослідження та оцінку юридично значущих відомостей про факти, яка здійснюється у визначеній законом формі та спрямована на вирішення справи, ухвалення законного і обґрунтованого судового рішення.

Доказування – це процес пізнання істини. **Пізнання** – відображення у свідомості людини навколишньої об'єктивної дійсності. Істинне знання є таке, яке правильно відображає цю дійсність. Стосовно судової діяльності може йтися про пізнання суб'єктами, які залучені в цивільний процес і мають відповідні процесуальні права або обов'язки. Об'єктом такого пізнання будуть матеріали справи, її фактичні та юридичні обставини. Процесуальним засобом пізнання у справі є докази.

Суд не тільки пізнає дійсність. Він у закріпленому законом порядку встановлює факти, з якими закон пов'язує виникнення, зміну, припинення правовідносин. Водночас суд користується не будь-якою інформацією (відомостями про факти), яка має значення для вирішення справи, а тільки відомостями, які отримані з джерел, передбачених законом, і відповідають пропонованим до них вимогам.

Процесуальний і логічний боки доказування знаходяться в постійній діалектичному взаємодії. Якщо порушені процесуальні норми, що регулюють, наприклад, порядок отримання (залучення) доказів, то рішення, засноване на такому доказі, буде і незаконним, і необґрунтованим. Якщо ж порушені логічні закони за дослідження доказів і їх оцінки, то ухвалене на основі такої оцінки судове рішення буде необґрунтованим і підлягає скасуванню.

Встановлення обставин цивільної справи ще не гарантує його правильне вирішення по суті. Необхідна точна кваліфікація розглянутого правовідношення.

Суб'єктами судового доказування у цивільному процесі є суд, особи, які беруть участь у справі, та інші учасники процесу, які мають матеріально-правову та процесуально-правову заінтересованість у вирішенні справи і які відповідно до своїх процесуальних прав та обов'язків вчиняють дії, що мають значення для вирішення цивільної справи.

Основний суб'єкт доказування у цивільному процесі – суд першої інстанції. Суд вирішує всі питання, що виникають у процесі судового доказування, безпосередньо досліджує докази, представлені іншими суб'єктами доказування, перевіряє істинність даних, що надані як докази, і в результаті їх оцінки встановлює фактичні обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Всі інші суб'єкти доказування зобов'язані довести в судовому засіданні ті факти, на які вони посилаються, відстоюючи свої інтереси чи інтереси, які доручені їм для захисту. Відтак відповідно до ч. 1 ст. 60 ЦПК України кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків звільнення від доказування.

Об'єктами доказування є обставини, що підлягають встановленню для вирішення цивільної справи або здійснення окремої процесуальної дії. Об'єкт доказування у справі загалом – це предмет доказування.

Центральним елементом структури цивільного процесуального доказування є мета доказування. **Метою доказування** є всебічне, повне та об'єктивне з'ясування дійсних обставин справи, тобто встановлення за допомогою доказів відповідно до істини юридичних фактів, з якими закон пов'язує виникнення, зміну і припинення спірних правовідносин між сторонами, та інших обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

Предметом доказування є факти, що обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи (наприклад, причини пропуску строку позовної давності тощо) і підлягають установленню під час ухвалення судового рішення (ч. 1 ст. 179 ЦПК України).

Під час визначення предмета доказування необхідно зважити на таке. Якщо будуть встановлені не всі факти, необхідні для вирішення справи, то це спричинить ухвалення судом необґрунтованого рішення. Якщо ж суд досліджуватиме факти, які не мають значення для справи, то це може призвести до неправильного вирішення справи по суті, оскільки суд формуватиме рішення на фактах, що не мають з погляду закону істотного значення.

Предмет доказування необхідно розглядати у широкому розумінні, оскільки він становить не один факт, а сукупність фактів, які мають значення для вирішення цивільної справи.

До предмета доказування належать: 1) юридичні факти матеріально-правового характеру, які сторони кладуть в основу своїх вимог і заперечень; 2) юридичні факти процесуально-правового характеру (що визначають наявність у особи права на пред'явлення позову та здійснення інших процесуальних дій); 3) юридичні факти, включені до предмета доказування за ініціативою суду, та обставини, які не мають юридичного значення, але запропоновані сторонами або судом з метою правильного вирішення справи; 4) факти, встановлення яких необхідно

суду для виконання запобіжних і виховних завдань цивільного судочинства.

Цивільне процесуальне законодавство визначає **підстави звільнення від доказування** (ст. 61 ЦПК України). Відтак не підлягають доказуванню:

1) обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Ці факти інакше називають безспірними (наприклад, під час вирішення питання щодо визначення місця проживання дитини під час розлучення її батьків сторони визнають те, що батько дитини має кращі умови проживання та вищий матеріальний рівень);

2) обставини, визнані судом загальновідомими. Такі обставини не потребують доказування через очевидність об'єктивності їх існування (час завершення Другої світової війни, аварія на Чорнобильській АЕС, землетрус тощо);

3) преюдиціальні факти, тобто такі, які встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили. Ці факти не доказуються під час розгляду інших справ за умови, що у них беруть участь ті ж особи або особа, щодо яких (якої) встановлені ці факти. Вирок суду в кримінальному провадженні або постанова суду в адміністративній справі, що набрали законної сили, мають обмежене преюдиціальне значення у цивільному судочинстві. Вони обов'язкові лише з питань, чи були виконані ці дії та чи вчинені вони цією особою.

Доказування полягає у певній діяльності, яка проводиться стосовно доказів.

Цей процес відбувається у встановленому процесуальному порядку і складається з таких **етапів (стадій)**:

- 1) твердження про факти;
- 2) визначення кола необхідних доказів;
- 3) збирання доказів;
- 4) дослідження доказів;
- 5) оцінка доказів.

Твердження про факти – це процесуальні дії суб'єктів доказування, які полягають у визначенні фактів, з якими пов'язано виникнення права на звернення до суду за захистом

порушених, незизнаних, оспорюваних прав, свобод, інтересів фізичних, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Цей етап доказування полягає у тому, що позивач у позовній заяві (п. 5 ч. 2 ст. 119 ЦПК України), а відповідач – у запереченнях на позов (п. 5 ч. 5 ст. 122 ЦПК України), викладають обставини, якими обґрунтовують свої вимоги чи заперечення.

Безпосереднє подання доказів є правом сторони, а не обов'язком, бо серед реквізитів позовної заяви (ст. 119 ЦПК України) обов'язку подання доказів немає. Тому суд залишити позовну заяву без руху через неподання доказів позивачем не може.

Визначення кола необхідних доказів *полягає у обов'язку сторін (осіб, які беруть участь у справі) зазначити докази, що підтверджують задекларовані факти і які слід залучити до справи.*

Відповідно до п. 6 ст. 119 ЦПК України позовна заява повинна містити зазначення доказів, що підтверджують кожную обставину, наявність підстав для звільнення від доказування.

Після одержання копій ухвали про відкриття провадження у справі та позовної заяви відповідач має право подати до суду письмове заперечення проти позову із зазначенням доказів, що підтверджують його заперечення (ч. 1 ст. 128 ЦПК України).

Збирання доказів – *окремий етап (стадія) процесу доказування, що полягає у процесуальній діяльності суду та інших учасників цивільного процесу щодо залучення доказів.*

Збирання доказів здійснюється шляхом:

- 1) подання доказів сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі;
- 2) витребування доказів судом;
- 3) надання судових доручень щодо збирання доказів;
- 4) забезпечення доказів.

Подання доказів сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, полягає у передачі доказів у розпорядження суду і регламентується ст. 131 ЦПК України.

Зокрема сторони зобов'язані подати свої докази до або під час попереднього судового засідання у справі, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться, – до початку розгляду

справи по суті. Докази, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються, якщо сторона не доведе, що докази подано несвоєчасно з поважних причин. Сторони до або під час попереднього судового засідання у справі, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться, – до початку розгляду справи по суті, зобов'язані повідомити суд про всі відомі їм рішення судів, що стосуються предмета спору, а також про всі відомі їм незавершені судові провадження, що стосуються предмета спору.

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 60 ЦПК України докази можуть подаватися іншими особами, які беруть участь у справі: третіми особами, представниками сторін та третіх осіб, органами та особами, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, заявниками та заінтересованими особами, їх представниками.

Витребування доказів судом здійснюється у випадках, коли щодо отримання доказів у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, є складнощі (ст. 137 ЦПК України). У такому разі суд за їх клопотанням зобов'язаний витребувати такі докази. Клопотання про витребування доказів має бути подано до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться, – до початку розгляду справи по суті із долученням відомостей про неможливість отримання таких доказів особисто стороною або іншою особою, яка бере участь у справі.

У заяві про витребування доказів має бути зазначено, який доказ вимагається, підстави, за яких особа вважає, що доказ знаходиться в іншій особі, обставини, які може підтвердити цей доказ.

Докази, які вимагає суд, направляються до суду безпосередньо. Суд може також уповноважити заінтересовану особу, яка бере участь у справі, одержати доказ для представлення його суду.

Особи, які не мають можливості подати доказ, який вимагає суд, узагалі або у встановлені судом строки, зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням причин упродовж *п'яти днів* із дня отримання ухвали.

За клопотанням сторони суд інформує в судовому засіданні про виконання його вимог щодо витребування доказів.

Крім того, відповідно до ст. 93 ЦПК України, у разі неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, і неповідомлення причин їх неподання суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів для дослідження судом, в якій зазначаються:

- 1) ім'я (найменування) особи, у якій знаходиться доказ;
- 2) місце проживання (перебування) або місцезнаходження такої особи;
- 3) назва або опис письмового чи речового доказу;
- 4) підстави проведення тимчасового вилучення доказу.

Збирання доказів також можливе шляхом **надання судових доручень щодо збирання доказів**. Згідно зі ст. 132 ЦПК України суд, який розглядає справу, в разі необхідності збирання доказів за межами його територіальної підсудності доручає відповідному суду провести певні процесуальні дії.

У ухвалі про судове доручення, що є обов'язковою для суду, якому вона адресована, зазначаються:

- коротко суть справи, що розглядається;
- особи, які беруть участь у справі;
- обставини, що підлягають з'ясуванню;
- докази, які повинен зібрати суд, що виконує доручення;
- перелік питань, поставлених особами, які беруть участь у справі, та судом свідку.

Судове доручення виконується у судовому засіданні за правилами, встановленими ЦПК України. Протоколи і всі зібрані за виконання доручення матеріали негайно пересилаються до суду, який розглядає справу.

Суд повинен повідомити осіб, які беруть участь у справі, про час і місце засідання, хоча їх присутність не є обов'язковою. Якщо свідки, які дали показання суду, що виконував доручення, прибудуть у суд, який розглядає справу, вони дають показання у загальному порядку.

Забезпечення доказів – самостійний спосіб їх збирання. *Це заходи, які спрямовані на зберігання відомостей про обставини справи, у випадках, коли подання доказів є неможливим, або у осіб, які беруть участь у справі, є складнощі у їх поданні.*

Відповідно до положень ст. 133 ЦПК України у таких випадках зацікавлені особи мають право подати клопотання про забезпечення доказів.

Способами забезпечення доказів є:

- допит свідків;
- призначення експертизи;
- витребування та (або) огляд доказів, зокрема за їх місцезнаходженням.

У необхідних випадках можуть бути застосовані інші способи забезпечення доказів (наприклад, допит сторін, допит третіх осіб тощо).

Зміст заяви про забезпечення доказів регламентує ст. 134 ЦПК України. У цій заяві зазначаються:

- докази, які необхідно забезпечити;
- обставини, що можуть бути підтверджені цими доказами;
- обставини, які свідчать про те, що подання потрібних доказів може стати неможливим або ускладненим;
- справа, для якої потрібні ці докази або з якою метою потрібно їх забезпечити.

Якщо заява про забезпечення доказів не відповідає вимогам ст. 134 ЦПК України, суд постановляє ухвалу, за якою надає зацікавленій особі, яка подала таку заяву, *п'ятиденний строк* для усунення недоліків. У разі, якщо недоліки не будуть усунено, заява вважається неподаною і повертається зацікавленій особі.

За заявою заінтересованої особи суд може забезпечити докази до пред'явлення нею позову.

Відповідно до п. 4 ст. 133 ЦПК України у разі подання заяви про забезпечення доказів до подання позовної заяви заявник повинен подати позовну заяву впродовж *трьох днів* із дня постановлення ухвали про забезпечення доказів.

У разі неподання позовної заяви у зазначений строк особа, яка подала заяву про забезпечення доказів, зобов'язана відшкодувати судові витрати, а також збитки, заподіяні у зв'язку із забезпеченням доказів.

Наступним етапом (стадією) процесу доказування є **дослідження доказів**. Це *процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу щодо безпосереднього сприйняття*

і вивчення у судовому засіданні фактичних даних, якими сторони обґрунтовують свої вимоги чи заперечення.

Зокрема згідно зі ст. 177 ЦПК України суд під час судового розгляду справи, заслухавши пояснення сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, встановлює порядок з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються. Водночас порядок дослідження доказів визначається судом залежно від змісту спірних правовідносин і в разі потреби може бути змінений.

Дослідження доказів провадиться в судовому засіданні з додержанням принципів усності та безпосередності. У процесі дослідження доказів здійснюються їх перевірка, зіставлення одного доказу з іншими, усуваються суперечності між ними тощо.

Останнім етапом (стадією) процесу доказування є **оцінка доказів**. *Це розумова діяльність суду, що ґрунтується на законах логіки та правових нормах і спрямована на ухвалення судом законного й обґрунтованого рішення.*

Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жоден доказ не має для суду наперед установленого значення.

Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності (ст. 212 ЦПК України).

Оцінка належності доказів здійснюється відповідно до змісту предмета доказування у справі.

Оцінка допустимості доказів охоплює визначення можливості використання того чи іншого доказу під час доказування обставин, які мають значення для правильного вирішення справи.

Оцінка достовірності доказів полягає у визначенні їхнього змісту дійсності. Ця оцінка є складною внаслідок наявності суперечності доказів зацікавлених осіб цивільних процесуальних відносин.

Оцінка достатності доказів охоплює визначення їх достатності для ухвалення окремих рішень і за формування остаточних рішень у справі.

Йдеться про сукупність доказів і про можливість на її основі встановити істину у справі, ухваливши правильне рішення.

Результати оцінки доказів суд відображає в рішенні, в якому наводяться мотиви їх прийняття чи відмови у прийнятті.

У теорії цивільного процесуального права вирізняються такі види оцінки доказів за юридичним значенням:

а) *попередня оцінка* – здійснюється під час судового розгляду до виходу суду до нарадчої кімнати;

б) *остаточна оцінка* – здійснюється судом у нарадчій кімнаті і є підставою для ухвалення рішення у справі;

в) *контрольна оцінка* – здійснюється судами апеляційної і касаційної інстанцій під час перевірки законності й обґрунтованості рішень судів першої інстанції.

2. Поняття, ознаки та види доказів

Процес доказування здійснюється за допомогою доказів. Відповідно до ст. 57 ЦПК України **докази** – це будь-які фактичні дані, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

Такі фактичні дані встановлюються за допомогою засобів доказування, тобто джерел, з яких суд отримує докази. Відповідно до ч. 2 ст. 57 ЦПК України **засобами доказування** є:

- пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників;
- показання свідків;
- письмові докази;
- речові докази, зокрема звуко- і відеозаписи;
- висновки експертів.

Фактичні дані, отримані не передбаченими законом засобами доказування, не є доказами в цивільній справі.

Ознаками доказів є:

1. **Належність доказів.** Згідно зі ст. 58 ЦПК України належними є докази, які містять інформацію щодо предмета доказування. Сторони мають право обґрунтувати належність

конкретного доказу для підтвердження їхніх вимог або заперечень. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування.

Наприклад, відповідно до ст. 136 ЦПК України особа, яка заявляє клопотання про виклик свідка, зобов'язана вказати обставини, які він може підтвердити.

Докази вважатимуться належними у таких випадках:

- коли з їх допомогою встановлюється будь-яка з обставин, що входять до предмета доказування (позитивні докази);
- належними визнаються докази, за допомогою яких перевіряються фактичні дані (докази), вже наявні в справі;
- належними є не тільки матеріали (відомості) або позитивні докази, що встановлюють обставини справи, а й негативні докази, що спростовують наявність тих чи інших обставин;
- належними доказами є процесуальні факти, наприклад, що впливають на виникнення права на пред'явлення позову, зупинення провадження у справі тощо;
- по-п'яте, це також докази, що дають підстави для прийняття окремої ухвали у справі.

Правило належності доказів дає змогу точно визначити обсяг доказового матеріалу, усунути з процесу все непотрібне, що не стосується справи. Питання належності кожного з доказів до справи визначається судом. Суд сам відповідатиме на питання: який доказ містить, а який не містить відомості про обставини справи.

2. Допустимість доказів. Правила допустимості доказів зазначено у ст. 59 ЦПК України. Суд не зважає на докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом. Обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування.

Щоб уникнути помилок у вирішенні питання допустимості чи недопустимості доказів, слід дотримуватися таких правил про:

- належний суб'єкт подання доказів;
- належне джерело отримання доказу;
- належну процедуру отримання доказу;
- плоди отруєного дерева;

– неприпустимість доказів, що містять відомості невідомого походження;

– несправедливе упередження.

Згідно з правилом про належний суб'єкт доказ має бути отримано особою, яка має право проводити у цій справі ту процесуальну дію, під час якої цей доказ буде отримано.

Відповідно до правила про належне джерело докази мають бути отримані тільки з передбачених законом джерел – засобів доказування (пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів). Отримання доказу з невстановленого законом джерела свідчить про його недопустимість.

Закон також може містити заборону на використання окремих доказів у процесі встановлення обставин конкретної справи. Наприклад, відповідно до п. 1 ст. 218 ЦК України недотримання письмової форми правочину позбавляє сторони права в разі спору посилатися на підтвердження правочину та її умов на показання свідків, але не позбавляє їх права подавати письмові й інші докази.

Згідно з правилом про належну процедуру доказ має бути отримано з дотриманням порядку проведення відповідної процесуальної дії. Цивільним процесуальним законодавством передбачено низку процесуальних дій. Наприклад, витребування судом письмових або речових доказів, призначення експерта, огляд доказів на місці, судове доручення тощо. Матеріали, відомості, отримані шляхом проведення дій, не передбачених законом, або з порушенням вимог до процедури процесуальної дії (вимог до часу, місця вчинення дії, обов'язкової участі спеціаліста, перекладача тощо), із застосуванням насильства, погрози, а також у разі омани особи щодо своїх прав та обов'язків, не можуть бути покладені в основу судового рішення. Наприклад, не є доказами показання свідка, отримані без попередження про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і дачу завідомо неправдивих показань.

Згідно з правилом про плоди отруєного дерева доказ визнається недопустимим, якщо він отриманий на основі іншого

доказу, добутого з порушенням закону. Наприклад, експертний висновок, в основу якого були покладені відомості з документів, визнаних судом підробленими, має визнаватися недопустимим і виключатися з доказів у справі.

Згідно з правилом про неприпустимість доказів, що містять відомості невідомого походження, доказ визнається недопустимим, якщо він містить відомості, походження яких невідоме і які не можуть бути перевірені. Відтак відповідно до ст. 69 ЦПК України не є доказом показання свідка, який не може назвати джерело своєї обізнаності щодо певної обставини.

Згідно з правилом про несправедливе упередження не повинні досліджуватися факти, які характеризують особу з негативною стороною (наприклад, колишня судимість, аморальна поведінка, особливі звички, пристрасті та інші обставини, які можуть сформулювати упереджене ставлення суду до однієї зі сторін).

3. Достовірність доказів. *Це характеристика доказу, що відображає точність установлених обставин справи фактичним обставинам.* Достовірність та істина – взаємопов'язані категорії. Достовірність висновків суду – це те ж, що правильне встановлення обставин справи. Факти і обставини у цивільній справі повинні бути встановлені з повною достовірністю, оскільки лише з достовірних фактів можуть бути зроблені правильні висновки та ухвалене законне рішення.

З поняттям достовірності пов'язане поняття імовірності. Перехід від імовірності до достовірного знання – закономірність будь-якого процесу пізнання. Імовірність – це завжди більш-менш правдоподібне припущення. Невизначеність знань про фактичні обставини справи у судді (в момент прийняття позову, підготовки справи до судового розгляду) пояснюється неповнотою і суперечливістю доказової інформації. Відповідно до ч. 4 ст. 60 ЦПК України доказування не може ґрунтуватися на припущеннях.

Можливе отримання судом неістинного знання за достовірних висновків. Наприклад, відкрилися обставини, які раніше суду об'єктивно не могли бути відомі, у зв'язку з чим первісні висновки суду виявилися неістинними. Саме тому перегляд справ за нововиявленими обставинами не свідчить про недоліки

в роботі суду, який ухвалив неістинне рішення на основі наявних у його розпорядженні доказів.

Достовірність доказів оцінюється судом. Спочатку кожен із доказів досліджується окремо, згодом здійснюється зіставлення різних доказів один із одним і сукупно. Виявлення суперечливих, взаємовиключних відомостей у справі свідчить про хибність тих чи інших матеріалів (доказів) і, як правило, вимагає подальшої роботи з установлення обставин справи. Такі докази не можуть вважатися достовірними.

4. Достатність доказів. *Це якісна характеристика процесу (стан), що дає змогу суду зробити однозначний висновок з наявної у справі сукупності доказів і вирішити справу по суті.*

Це ознака засобу доказування у конкретній справі, оскільки це залежить від суб'єктивної оцінки судом поданих доказів.

Визначення достатності доказів має важливе значення у справах із суперечливими доказами, зокрема позовного провадження. Наприклад, коли висновок експерта є вірогідним і не дає однозначну відповідь на поставлені експерту питання. У такому разі вірогідний висновок експерта можна тлумачити і на користь позивача, і відповідача.

Види доказів. Докази можуть класифікуватися за різними підставами. У теорії цивільного процесу класичним вважається поділ доказів на групи за такими критеріями:

1) *за характером зв'язку змісту доказів із фактами, що підлягають встановленню:*

а) *прямі докази* – безпосередньо вказують на факт, який має значення у справі і належить до предмета доказування (наприклад, показання свідка-очевидця щодо факту заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки, розписка про отримання коштів тощо);

б) *непрямі (побічні) докази* – не вказують безпосередньо на факт, який підлягає встановленню, проте вказують на побічні факти, які сукупно й у взаємозв'язку дають можливість зробити правильний висновок про обставини справи (наприклад, показання свідка про те, що одна зі сторін під час укладення договору не усвідомлювала значення своїх дій).

На підставі одного непрямого (побічного) доказу суд не може зробити достовірний висновок у справі. Тому судова

практика розробила правила застосування таких доказів: по-перше, докази повинні бути в такому обсязі, щоб була можливість виключити всі припущення, що ґрунтуються на них, крім одного – істинного; по-друге, достовірність кожного з них не повинна викликати сумнів у суду; по-третє, сукупність непрямих (побічних) доказів повинна утворювати цілісну систему, що дає підставу для суду зробити єдиний можливий у справі істинний висновок;

2) *за способом утворення фактичних даних:*

а) *первісні докази* – фактичні дані, одержані з першоджерела (показання свідка-очевидця, оригінал документа тощо);

б) *похідні докази* – фактичні дані, що не є першоджерелами і відображають зміст відомостей, одержаних з інших джерел (наприклад, копія документа, показання свідків зі слів інших осіб).

Вони мають важливе значення: можуть слугувати засобом для виявлення первісних доказів; є засобом перевірки первісних доказів; можуть замінити первісні докази, якщо останні втрачені або недоступні. Законодавство не містить обмежень використання похідних доказів. Однак згідно зі ст. 64 ЦПК України письмові докази, як правило, подаються в оригіналі. Якщо подано копію письмового доказу, суд за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, має право вимагати подання оригіналу;

3) *за джерелом отримання фактичних даних:*

а) *особисті докази* – фактичні дані, джерелом отримання яких є людина (містяться у показаннях свідків, поясненнях сторін, третіх осіб, їх представників);

б) *речові докази* – фактичні дані, джерелом отримання яких є речі матеріального світу. Відповідно до ч. 2 ст. 65 ЦПК України речовими доказами є також магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, що мають значення для справи;

в) *письмові докази* – предмети, на яких за допомогою знаків закріплено відомості про факти, які мають значення для справи. Це можуть бути будь-які документи, акти, довідки, листування службового або особистого характеру або витяги з них;

г) *змішані докази* – фактичні дані, джерелом отримання яких одночасно є людина і матеріальний об'єкт (містяться у висновку експерта).

3. Характеристика засобів доказування

1. Пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників – це засіб доказування, який полягає у наданні суду відомостей про факти, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують їх вимоги чи заперечення, та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи.

До пояснень цих суб'єктів прирівнюються пояснення заявників і заінтересованих осіб у справах окремого провадження.

Особливостями пояснень сторін як засобу доказування є їх юридична зацікавленість у результаті справи.

Сторони одночасно є і особами, від дій яких залежить виникнення, рух і завершення процесу, і носіями доказової інформації.

Пояснення сторін можуть бути *усними* та *письмовими*. У судовому засіданні пояснення сторін даються в усній формі. Якщо у справі є письмові пояснення сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, головуєчий оголошує зміст цих пояснень.

ЦПК України встановлює також певні *вимоги щодо змісту* пояснень сторін, третіх осіб та їх представників. У своїх поясненнях особи, які беруть участь у справі, мають інформувати суд про відомі їм обставини, що мають значення для справи (ст. 62 ЦПК України), тобто обставини, якими вони обґрунтовують свої вимоги чи заперечення.

Право сторін, третіх осіб і їх представників давати усні та письмові пояснення реалізується на різних етапах цивільного судочинства та регламентується нормами ЦПК України.

Наприклад, під час судового розгляду цивільної справи відповідно до ст. 176 ЦПК України пояснення позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, відповідача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших осіб, які беруть участь у справі, заслуховуються після доповіді суду. Якщо поряд із стороною третьою особою у справі беруть участь їх представники, суд після пояснень сторони, третьої особи заслуховує пояснення їх представників. За клопотанням сторони,

третьої особи пояснення може давати тільки представник. Особи, які звернулися до суду за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб, дають пояснення першими. Якщо у справі заявлено кілька вимог, суд може зобов'язати сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, дати окремо пояснення щодо кожної з них. Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, можуть ставити питання один одному.

Пояснення сторін та осіб, які беруть участь у справі, бувають у формі:

- *твердження*;
- *визнання*;
- *заперечення*.

Твердженнями називають відомості про факти, які відповідають процесуальним інтересам стверджуючої сторони або іншої особи, що бере участь у справі. Вони характерні для будь-якої цивільної справи: сторони та треті особи стверджують ті обставини, на яких засновують свої вимоги і заперечення.

Під **визнанням** розуміють згоду з твердженням, на якому інша сторона обґрунтовує свої вимоги або заперечення. Відтак відповідно до ст. 31 ЦПК України позивач може відмовитися від позову, а відповідач має право визнати позов повністю або частково впродовж усього розгляду справи.

Розрізняють такі види визнання:

а) *судове* (зроблені стороною або третьою особою в судовому засіданні або в письмовій заяві, адресованій суду) і *позасудове* (зроблені за межами процесуального відношення). Позасудове визнання не є доказом у справі та не враховується судом;

б) *повне* (визнання всіх фактів, на які посилається інша сторона або третя особа) і *часткове* (визнання лише одиничних фактів);

в) *усне* (зроблене в усній формі) та *письмове* (зроблене в письмовій формі). Водночас мовчання (незаперечування фактів) визнанням не вважається;

г) *просте* (повне беззастережне визнання факту) і *кваліфіковане* (визнання факту із застереженням). Відтак відповідач, наприклад, визнає факт спричинення шкоди позивачу, але посилається на те, що він виник у результаті необережності самого

потерпілого. Особа, яка зробила кваліфіковане визнання, зобов'язана довести зроблене нею застереження.

Заперечення – це пояснення, в якому заперечуються факти, наведені іншими особами, які беруть участь у справі. Відповідно до ст. 128 ЦПК України після одержання копій ухвали про відкриття провадження у справі і позовної заяви відповідач має право подати суду письмове заперечення проти позову із зазначенням доказів, що підтверджують його заперечення. Відповідач може заперечувати проти позову, посилаючись на незаконність вимог позивача, їх необґрунтованість, відсутність у позивача права на звернення до суду або наявність перешкод для відкриття провадження у справі. Заперечення проти позову можуть стосуватися всіх заявлених вимог чи їх певної частини або обсягу.

2. Показання свідка – це повідомлення суду про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Проте не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини (ст. 63 ЦПК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 50 ЦПК України свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи. Це незацікавлена у результатах справи особа.

Свідок зобов'язаний з'явитися до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини. У разі неможливості прибуття за викликом суду свідок зобов'язаний вчасно повідомити про це суд.

Свідок має право давати показання рідною мовою або мовою, якою володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, установлених законом, а також на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду.

Стаття 51 ЦПК встановлює *перелік осіб, які не підлягають допиту як свідки*. Це:

– недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі та не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання;

– особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з їхнім службовим чи професійним становищем, – про такі відомості;

– священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

– професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення у нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення рішення чи вироку.

Особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники дипломатичних представництв – без згоди дипломатичного представника.

Відповідно до законодавства свідок має право відмовитись від давання показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб).

Основним способом одержання і дослідження показань свідка є допит, який проводиться судом у присутності сторін, інших осіб, які беруть участь у справі.

Показання свідка можуть бути отримані *безпосередньо під час судового засідання* або *в порядку судового доручення* відповідно до ст. 132 ЦПК України.

Відповідно до ст. 165 ЦПК України до початку розгляду справи по суті свідки видаляються із зали судового засідання у відведені для цього приміщення. Свідки, які ще не дали показання, не можуть перебувати в залі судового засідання під час розгляду справи.

Порядок допиту свідків під час судового засідання регулюється ст. 180 ЦПК України. Відтак перед допитом свідка головуючий встановлює його особу, вік, вид занять, місце проживання і стосунки із сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, роз'яснює його права і з'ясовує, чи не відмовляється свідок із установлених законом підстав від давання показань.

Якщо перешкод для допиту свідка не встановлено, головуючий під розписку попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання і відмову від давання показань та приводить його до присяги.

Допит свідка розпочинається з пропозиції суду розповісти все, що йому особисто відомо у справі, після чого першою задає питання особа, за заявою якої викликано свідка, а згодом – інші особи, які беруть участь у справі.

Суд має право з'ясувати суть відповіді свідка на питання осіб, які беруть участь у справі, а також ставити питання свідку після завершення його допиту особами, які беруть участь у справі.

Головуючий має право за заявою осіб, які беруть участь у справі, знімати питання, поставлені свідку, якщо вони за змістом ображають честь чи гідність особи, є навідними або не стосуються предмета розгляду.

Кожний допитаний свідок залишається в залі судового засідання до завершення розгляду справи. Суд може дозволити допитаним свідкам залишити залу засідання суду до закінчення розгляду справи за згодою сторін.

Свідок може бути допитаний повторно в тому ж або наступному засіданні за його власною заявою, заявою сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, або з ініціативи суду. Під час дослідження інших доказів свідкам можуть ставити питання сторони, інші особи, які беруть участь у справі, суд.

Суд може одночасно допитати свідків для з'ясування причин розходжень у їхніх показаннях.

Певною специфікою характеризується процесуальний порядок допиту малолітніх та неповнолітніх свідків, який відповідно до ст. 182 ЦПК України проводиться в присутності батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі, або представників органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей. Такі особи можуть з дозволу суду задавати свідкові питання, а також висловлювати свою думку стосовно особи свідка, змісту його показань.

Свідкам, які не досягли шістнадцятирічного віку, головуєчий роз'яснює обов'язок про необхідність дати правдиві показання, не попереджуючи про відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги. Такі свідки після закінчення їх допиту видаляються із зали судового засідання, крім випадків, коли суд визнав необхідною їх присутність у залі судового засідання.

У виняткових випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин справи, на час допиту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, із зали судового засідання за ухвалою суду може бути видалена та чи інша особа, яка бере участь у справі. Після повернення цієї особи до зали судового засідання головуючий повідомляє її про показання цього свідка і надає можливість задати йому питання.

Розрізняють *усні* та *письмові* показання свідка. Усні – здійснюються свідком у вільній формі про відомі йому обставини справи. Письмові – регулюються ст. 181 ЦПК України, яка надає свідку право користуватися записами у випадках, якщо його показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими даними, які важко зберегти у пам'яті. Ці записи подаються судові та особам, які беруть участь у справі, і можуть бути приєднані до справи за ухвалою суду.

3. Письмові докази – це *будь-які документи, акти, довідки, листування службового або особистого характеру або витяги з них, що містять відомості про обставини, які мають значення для справи* (ст. 64 ЦПК України).

Письмовими доказами є предмети, на яких за допомогою знаків закріплені думки, що містять свідчення про факти, необхідні для вирішення справи. Таке визначення визначає головні ознаки письмового доказу.

Є два основні *способи отримання письмових доказів*. Це:

– подання сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі;

– витребування письмових доказів судом. У випадках, коли щодо отримання доказів у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, є складнощі, суд за їх клопотанням зобов'язаний витребувати такі докази. Клопотання про витребування доказів має бути подано до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться, – до початку розгляду справи по суті із долученням відомостей про неможливість отримання таких доказів особисто стороною або іншою особою, яка бере участь у справі (ч. 1 ст. 137 ЦПК України).

Письмові докази, як правило, подаються в оригіналі. Якщо подано копію письмового доказу, суд за клопотанням осіб, які

беруть участь у справі, має право вимагати подання оригіналу, який відповідно до ст. 138 ЦПК України може бути повернений до набрання судовим рішенням законної сили за клопотанням осіб, які його подали, якщо це можливо без шкоди для розгляду справи. Водночас у справі залишається засвідчена суддею копія письмового доказу.

Відповідно до ч. 1 ст. 140 ЦПК України речові та письмові докази, які не можна доставити в суд, оглядаються за їх місцезнаходженням. Про час і місце огляду доказів за їх місцезнаходженням повідомляються особи, які беруть участь у справі. Невяка цих осіб не є перешкодою для проведення огляду.

У разі необхідності, зокрема за клопотанням особи, яка бере участь у справі, для участі в огляді доказів за їх місцезнаходженням можуть бути залучені свідки, перекладачі, експерти, спеціалісти, а також здійснено фотографування, звуко- і відеозапис. Про огляд доказів за їх місцезнаходженням складається протокол, що підписується всіма особами, які беруть участь в огляді. До протоколу додаються разом з описом усі складені або звірені під час огляду на місці плани, креслення, копії документів, а також зроблені під час огляду фотознімки письмових і речових доказів, відеозаписи тощо.

Дослідження письмових доказів регулює ст. 185 ЦПК України. Письмові докази або протоколи їх огляду оголошуються в судовому засіданні та надаються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках – також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, які беруть участь у справі, можуть давати свої пояснення з приводу цих доказів або протоколу їх огляду. Особами, які беруть участь у справі, з приводу зазначених доказів можуть ставитися питання свідкам, а також експертам, спеціалістам.

У разі подання заяви про те, що доданий до справи або поданий до суду особою, яка бере участь у справі, для ознайомлення документ викликає сумнів з приводу його достовірності або є фальшивим, особа, яка подала цей документ, може просити суд виключити його з доказів і розглядати справу на підставі інших доказів. Підробленість письмового доказу виявляється шляхом дослідження інших доказів у справі в їх сукупності, а також

шляхом проведення експертизи. Як правило, часто перед судами виникає необхідність призначення криміналістичної експертизи.

Письмові докази класифікуються на **види**. *За суб'єктом їх формування* – це:

а) *офіційні* – документи, акти, довідки, листи джерелом утворення яких є діяльність державних і громадських органів (нормативно-правові акти міністерств та інших органів державної влади, свідоцтва органу ДРАЦС, укази Президента України тощо);

б) *неофіційні* – документи, акти, довідки, листи джерелом утворення яких є приватна діяльність фізичних осіб (наприклад, листування ділового чи особистого характеру, записи щоденники, рукописи, договори тощо). Неофіційні документи мають доказове значення для правильного вирішення спору, тому що вони можуть містити позасудове визнання певних фактів.

За змістом письмові докази поділяються на:

а) *розпорядчі* – документи, які містять вираження волі та мають владний характер (акти органів державної влади, підприємств, установ та організацій, договори, заповіти, накладні тощо);

б) *інформативні* – документи, які містять відомості про наявність або відсутність певних фактів (наприклад, довідки, звіти, акти тощо).

За формою вираження письмові докази бувають:

а) *прості* – документи, для яких законом передбачена проста письмова форма без додаткових кваліфікованих ознак (окремі види договорів, щоденники, рукописи тощо);

б) *нотаріально посвідчені* – документи, для яких законом передбачена суворо визначена форма з особливою процедурою посвідчення у відповідних органах (наприклад, заповіт, договір оренди землі);

За засобами і характером формування письмові докази класифікують на:

а) *оригінали письмових доказів* – екземпляри, які є першими чи єдиними примірниками документа (перший примірник договору, оригінал рукопису тощо);

б) *копії письмових доказів* – документи, які повністю відтворюють інформацію оригіналу документа та всі його зовнішні ознаки (другий примірник договору купівлі-продажу, копія довідки). Копія письмового доказу може бути простою або посвідченою.

4. Речові докази – це предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи, зокрема магнітні, електронні та інші носії аудіовізуальної інформації (ст. 65 ЦПК України).

Речовими доказами можуть бути найрізноманітніші предмети неорганічного і органічного походження: пошкоджені меблі, зіпсований костюм, підроблений документ, транспортний засіб, продукти харчування тощо.

Речові докази також мають риси подібності з письмовими доказами за рахунок єдності їх носія (речі, предмета), але відрізняються від них способом або формою зберігання шуканої інформації. Письмовий доказ припускає можливість безпосереднього сприйняття інформації звичайною, середньою людиною (загальноприйнятні знаки, символи, образи), речовий доказ – не завжди. Речовий доказ припускає витяг шуканої інформації або з матеріальних ознак, які наочно сприймаються учасниками процесу (наприклад, сприйняття слідів грубої підчистки на документі), або через використання спеціальних знань і навичок обізнаних осіб, що розкривають для «неспеціалістів» зміст речового доказу.

Оскільки збереження та передача інформації за допомогою речових доказів досягається шляхом безпосереднього відображення об'єктів, процесів на поверхні предметів, а також шляхом зміни їх властивостей і якостей, то способом зняття, або зчитування інформації, тобто способом дослідження речових доказів, є, за загальним правилом, їх огляд.

Речові докази до набрання рішенням законної сили зберігаються у справі або за окремим описом здаються до камери схову речових доказів суду. Речові докази, що не можуть бути доставлені до суду, зберігаються за їх місцезнаходженням за ухвалою суду. Водночас вони мають бути докладно описані та опечатані, а в разі необхідності – сфотографовані. Суд повинен вжити заходів для забезпечення зберігання речових доказів

у незмінному стані (ст. 139 ЦПК України). Огляд речових доказів за їх місцезнаходженням здійснюється за правилами, встановленими ст. 140 ЦПК України.

Речові докази, які швидко псуються, оглядаються судом негайно, з повідомленням про призначений огляд осіб, які беруть участь у справі. Неявка цих осіб не перешкоджає огляду речових доказів. У разі необхідності, зокрема за клопотанням особи, яка бере участь у справі, для участі в огляді продуктів та інших речових доказів, що швидко псуються, може бути залучено свідків, перекладачів, експертів, спеціалістів, а також здійснено фотографування і відеозапис. Після огляду речові докази, які швидко псуються, повертаються особам, від яких вони були одержані (ст. 141 ЦПК України).

Відповідно до ст. 187 ЦПК України речові докази оглядаються судом або досліджуються ним іншим способом під час судового розгляду, а також пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках – також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, яким пред'явлено для ознайомлення речові докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з оглядом. Ці заяви заносяться до журналу судового засідання. Протоколи огляду речових доказів оголошуються в судовому засіданні. Особам, які беруть участь у справі, надано право давати свої пояснення з приводу цих протоколів. Крім того, особи, які беруть участь у справі, можуть ставити питання з приводу речових доказів свідкам, а також експертам, спеціалістам, які їх оглядали.

Після огляду та дослідження судом, а також набрання рішенням суду законної сили речові докази повертаються особам, від яких вони були одержані, якщо останні заявили про це клопотання і якщо його задоволення можливе без шкоди для розгляду справи. Речові докази, що є об'єктами, які вилучені з цивільного обороту або обмежено оборотоздатні, передаються відповідним підприємствам, установам або організаціям. За клопотанням державних експертних установ такі речові докази можуть бути передані їм для використання в експертній та науковій роботі у порядку, встановленому КМУ.

Якщо суд визнав право на речі, що є речовими доказами, не за особами, від яких вони були одержані, то після набрання

рішенням суду законної сили такі речі передаються власникам (ст. 142 ЦПК України).

Згідно з ч. 2 ст. 65 ЦПК України речовими доказами є також магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, що мають значення для справи.

Носії аудіовізуальної інформації мають специфічний характер. Ними може бути не будь-який матеріальний об'єкт, а спеціально виготовлений матеріал (диск, плівка).

Цивільне процесуальне законодавство встановлює спеціальну процедуру дослідження в судовому засіданні таких речових доказів, як відеозапис і звукозапис, що мають приватний характер. Відповідно до ст. 188 ЦПК України під час відтворення звукозапису, демонстрації відеозапису, що мають приватний характер, а також під час їх дослідження застосовуються правила ЦПК України щодо оголошення і дослідження змісту особистого листування і телеграфних повідомлень. Відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису проводяться в судовому засіданні або в іншому приміщенні, спеціально підготовленому для цього, з відображенням у журналі судового засідання особливостей оголошуваних матеріалів і зазначенням часу демонстрації.

Після цього суд заслуховує пояснення осіб, які беруть участь у справі. У разі потреби відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису можуть бути повторені повністю або у певній частині. З метою з'ясування відомостей, що містяться у матеріалах звуко- і відеозапису, а також у зв'язку з надходженням заяви про їх фальшивість судом може бути залучено спеціаліста або призначено експертизу.

5. Висновок експерта – це детальний опис здійснених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, задані судом (ст. 66 ЦПК України). Висновок експерта є результатом проведення експертизи.

Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про судову експертизу» **судова експертиза** – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи.

До ознак експертизи належать:

– використання під час її проведення спеціальних знань. Це можуть бути спеціальні знання в галузі науки, техніки, ремесла, мистецтва, якими не володіє суд;

– проведення досліджень із метою встановлення обставин, що мають значення для справи. Дослідження припускає одержання таких нових фактичних даних, які досі не були відомі суду і які іншим способом установити не можна;

– спеціальний суб'єкт проведення експертизи. Як експерт може залучатися особа, яка відповідає вимогам, установленим ЗУ «Про судову експертизу», і внесена до Державного реєстру атестованих судових експертів (ч. 2 ст. 53 ЦПК України);

– процесуальна форма оформлення експертизи (висновок експерта).

Під час розгляду цивільних справ може виникнути необхідність у проведенні різних видів експертиз: судово-психіатричної, почеркознавчої, авторознавчої, технічної експертизи документів, технічної експертизи матеріалів і засобів відеозвукозапису, будівельно-технічної, бухгалтерської, товарознавчої тощо.

Цивільне процесуальне законодавство розрізняє комісійну, комплексну, додаткову і повторну експертизи.

Комісійна експертиза – це експертиза, яка здійснюється декількома експертами (не менш ніж двома) одного напрямку знань (ст. 148 ЦПК України). Як приклад, це може бути судово-психіатрична експертиза.

Комплексна експертиза – це експертиза, яка проводиться не менше двома експертами різних галузей знань або різних напрямів у межах однієї галузі знань (ч. 1 ст. 149 ЦПК України). Такий вид експертизи призначається тоді, коли для дослідження одного об'єкта (сукупності об'єктів) та встановлення однієї обставини, яка вишукується, необхідно одночасне застосування спеціальних знань декількох різних сфер науки, мистецтва, техніки або ремесла та, відповідно, необхідна участь декількох експертів різних спеціальностей. Відповідно до ч. 2 ст. 149 ЦПК України у висновку експертів зазначається, які дослідження і в якому обсязі провів кожний експерт, які факти він установив і які зробив висновки. Кожен експерт підписує ту частину

висновку, яка містить опис здійснених ним досліджень, і відповідає за неї. Якщо експерти компетентні в оцінці отриманих результатів, формулюється і підписується єдиний висновок.

Якщо за результатами проведених досліджень комісійної чи комплексної експертизи думки експертів збігаються, вони підписують єдиний висновок. Експерт, не згодний з висновком іншого експерта (експертів), дає окремий висновок з усіх питань або з питань, які зумовили розбіжності.

Додаткова експертиза – експертиза, яка здійснюється у разі, якщо висновок експерта буде визнано неповним або незрозумілим. Така експертиза доручається тому ж або іншому експерту (експертам) – ч. 1 ст. 150 ЦПК України.

Відповідно до п. 10 Постанови Пленуму ВС України № 8 від 30 травня 1997 р. «Про судову експертизу в кримінальних та цивільних справах» висновок визнається неповним, коли експерт дослідив не всі подані йому об'єкти чи не дав вичерпні відповіді на поставлені перед ним питання; незрозумілим вважається висновок, який нечітко викладений або має невизначений, неконкретний характер.

У випадках, коли виникає необхідність провести дослідження нових об'єктів або тих же об'єктів щодо інших обставин справи, суд призначає нову експертизу, яка не є додатковою.

Повторна експертиза – експертиза, яка проводиться у разі, якщо висновок експерта буде визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає сумніви в його правильності. Така експертиза доручається іншому експертові (експертам) – ч. 2 ст. 150 ЦПК України.

Цивільне процесуальне законодавство регулює **порядок призначення експертизи**. Суд призначає експертизу для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, за заявою осіб, які беруть участь у справі (ч. 1 ст. 143 ЦПК України).

Законодавство встановлює *випадки обов'язкового призначення експертизи* (ст. 145 ЦПК України). Відтак суд зобов'язаний призначити експертизу:

1) у разі заявлення клопотання про призначення експертизи обома сторонами;

2) за клопотанням хоча б однієї зі сторін, якщо у справі необхідно встановити:

- характер і ступінь ушкодження здоров'я;
- психічний стан особи;
- вік особи, якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

Експертизу можна призначати на попередньому судовому засіданні (ч. 6 ст. 130 ЦПК України), під час судового розгляду справи (ч. 4 ст. 171 ЦПК України), а також за перегляду судових рішень у суді апеляційної інстанції (ч. 1 ст. 301 ЦПК України). Крім того, суд може призначити експертизу до пред'явлення позову у порядку забезпечення доказів (частини 2, 3 ст. 133 ЦПК України).

Якщо сторони домовилися про залучення експертами певних осіб, суд повинен призначити їх відповідно до цієї домовленості.

Особи, які беруть участь у справі, мають право подати суду питання, на які потрібна відповідь експерта. Кількість і зміст питань, за якими має бути проведена експертиза, визначається судом. Водночас суд має мотивувати відхилення питань осіб, які беруть участь у справі.

Якщо цього вимагають особливі обставини справи, суд може заслухати експерта щодо формулювання питання, яке потребує з'ясування, проінструктувати його про доручене завдання і за його клопотанням дати відповідні роз'яснення щодо сформульованих питань.

Особи, які беруть участь у справі, мають право просити суд провести експертизу у відповідній судово-експертній установі, доручити її конкретному експерту, заявляти відвід експерту, давати пояснення експерту, ознайомитися з висновком експерта, просити суд призначити повторну, додаткову, комісійну або комплексну експертизу.

Відповідно до ст. 144 ЦПК України експертиза признається ухвалою суду. В ній зазначаються: підстави та строк для проведення експертизи; з яких питань потрібні висновки експертів, ім'я експерта або найменування експертної установи, експертам якої доручається проведення експертизи; об'єкти, які мають

бути досліджені; перелік матеріалів, що передаються для дослідження, а також попередження про відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Якщо проведення експертизи доручено спеціалізованій експертній установі, її керівник має право: по-перше, доручити проведення експертизи одному або кільком експертам; по-друге, створювати комісії з експертів керованої ним установи, якщо суд не визначить конкретних експертів; по-третє, у разі потреби замінювати виконавців експертизи; по-четверте, заявити клопотання щодо організації проведення досліджень за межами експертної установи. Під час визначення об'єктів і матеріалів, що підлягають спрямуванню на експертизу, суд у необхідних випадках вирішує питання щодо відібрання відповідних зразків.

Відповідно до ст. 146 ЦПК України у разі ухилення особи, яка бере участь у справі, від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі, якщо без цього провести експертизу неможливо, суд залежно від того, хто із цих осіб ухиляється, а також яке для них ця експертиза має значення, може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні.

У разі ухилення відповідача від проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи у справах про визнання батьківства, материнства суд має право постановити ухвалу про примусовий привід на проведення такої експертизи.

Експертиза проводиться в суді або поза судом, якщо це потрібно у зв'язку з характером досліджень або якщо об'єкт досліджень неможливо доставити до суду (ч. 1 ст. 147 ЦПК України). Результати проведеного експертного дослідження закріплюються експертом у його мотивованому висновку, який надається у письмовій формі та приєднується до справи.

Висновок експерта складається із вступної, дослідницької та заключної частин. У висновку експерта має бути зазначено: коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта), на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній за проведення

експертизи, питання, що були поставлені експертіві, які матеріали експерт використав, докладний опис проведених досліджень, зроблені в результаті їх висновки й обґрунтовані відповіді на поставлені судом питання.

У висновку експерта також повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Якщо експерт під час проведення експертизи встановить обставини, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені питання, він має право свої міркування про ці обставини включити у свій висновок.

Відповідно до ч. 2 ст. 147 ЦПК України суд має право за заявою осіб або з власної ініціативи запропонувати експерту дати усне пояснення свого висновку. Таке пояснення заноситься в журнал судового засідання.

Під час оцінки висновку експерта слід зважати, що він не є обов'язковим для суду і оцінюється судом згідно зі ст. 212 ЦПК України за внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів.

Відповідно до п. 13 Постанови Пленуму ВС України № 8 від 30 травня 1997 р. «Про судову експертизу у кримінальних та цивільних справах» у випадках, коли в справі щодо одного й того ж предмета проведено декілька експертиз, зокрема й комплексну, комісійну, додаткову чи повторну, суд повинен дати оцінку кожному висновку з погляду всебічності, повноти й об'єктивності експертного дослідження. Такій оцінці підлягають також окремі висновки експертів-членів комісійної чи комплексної експертизи, які не підписали спільний висновок.

Висновок експерта, як і будь-який інший доказ у справі, не має для суду наперед установленого значення. Не повинна віддаватися перевага висновку експертизи лише тому, що вона проведена фахівцем у певній галузі (експертом); проведена комісійно, повторно, експертом авторитетної установи або таким, який має більший досвід експертної роботи тощо.

Відповідно до п. 13 Постанови Пленуму ВС України № 8 від 30 травня 1997 р. «Про судову експертизу у кримінальних

та цивільних справах» у процесі перевірки й оцінки експертного висновку суд повинен з'ясувати:

- чи було додержано вимоги законодавства під час призначення та проведення експертизи;
- чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі;
- компетентність експерта і чи дотримався він меж своїх повноважень;
- достатність поданих експертові об'єктів дослідження;
- повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним;
- узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи;
- обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи.

Незгода суду з висновком експерта повинна бути мотивована у рішенні чи ухвалі.

Питання для самоконтролю

1. *На кого покладається обов'язок доказування в цивільній справі?*
2. *Які обставини входять у предмет доказування в цивільній справі?*
3. *Чи можливо як доказ подати копію письмового документа?*
4. *Чи можливо огляд речових доказів провести за їх місцезнаходженням?*
5. *У яких випадках призначення експертизи в суді обов'язкове?*
6. *Який зміст ухвали про судове доручення щодо збирання доказів?*
7. *Які є способи забезпечення судом доказів?*
8. *Хто не підлягає допиту як свідок у цивільній справі?*

Тести для самоконтролю

1. Докази – це:

- а) юридичні факти;

б) будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює обставини;

- в) будь-які фактичні дані, одержані від позивача;
- г) будь-які фактичні дані, одержані від відповідача;
- г) покази свідків.

2. Не підлягають доказуванню:

- а) обставини, які зазначені в рішенні суду;
- б) факти, які не мають значення для справи;
- в) обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі;
- г) обставини, встановлені експертом;
- г) обставини, проти яких не має заперечень.

3. До якого моменту сторони зобов'язані подати свої докази суду, якщо попереднє судове засідання у цивільній справі не проводиться:

- а) до початку розгляду справи по суті;
- б) до моменту постановлення судом рішення у справі;
- в) до початку судових дебатів;
- г) законодавство не визначає термін подачі доказів.

4. Упродовж якого строку суд розглядає заяву про забезпечення доказів:

- а) 10 днів;
- б) 7 днів;
- в) 5 днів;
- г) місяць;
- г) у день надходження відповідної заяви.

5. Обов'язки з подання доказів покладаються на:

- а) сторони та суд;
- б) свідків, експертів та спеціалістів;
- в) учасників цивільного процесу;
- г) сторони та інші особи, які беруть участь у справі;
- г) сторони та прокурора.

6. Належними є докази:

- а) які містять юридичні факти;
- б) які містять будь-які фактичні дані;

- в) які одержані в порядку, встановленому законом;
- г) які містять інформацію щодо предмета доказування;
- г) які підтвержені іншими засобами доказування.

7. Засобом доказування є:

- а) заява прокурора;
- б) висновок органа державної влади;
- в) пояснення сторін;
- г) пояснення свідка;
- г) показання третіх осіб.

8. Висновок експерта – це:

- а) особистий доказ;
- б) речовий доказ;
- в) докладний опис проведених експертом досліджень;
- г) змішаний доказ.

9. У предмет доказування включається:

- а) факти, які обґрунтовують заявлені вимоги;
- б) преюдиціальні факти;
- в) висновок експерта;
- г) будь-які фактичні дані, одержані від позивача;
- г) будь-які фактичні дані, які мають значення для справи.

10. Вимоги до доказів:

- а) правдивість;
- б) спростовність;
- в) загальна відомість;
- г) допустимість.

11. Стадія процесу доказування:

- а) забезпечення доказів;
- б) дослідження доказів;
- в) перевірка доказів;
- г) допит свідка.

12. Речовими доказами, що містять інформацію щодо обставин справи є:

- а) листування особистого характеру;
- б) документи;

- в) акти;
- г) електронні носії інформації.

13. Підлягають доказуванню обставини:

- а) щодо яких у сторін виник спір;
- б) загальновідомі факти;
- в) визнані сторонами обставини;
- г) преюдиціальні факти.

14. Способом забезпечення доказів є:

- а) накладення арешту на майно;
- б) огляд доказів;
- в) передача речі на зберігання іншим особам;
- г) заслуховування пояснень сторін;
- г) призначення експертизи.

15. Речові докази не зберігаються:

- а) у осіб, які беруть участь у справі;
- б) за місцезнаходженням;
- в) у справі;
- г) у камері схову речових доказів суду.

16. Комісійна експертиза проводиться:

- а) двома експертами різних галузей знань;
- б) не менш як двома експертами одного напрямку знань;
- в) не менш як двома експертами різних галузей знань;
- г) трьома експертами різних напрямів у межах однієї галузі знань;
- г) не менш як двома експертами різних напрямів у межах однієї галузі знань.

17. Магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, що мають значення для справи є:

- а) речовими доказами;
- б) письмовими доказами;
- в) непрямыми доказами;
- г) прямими доказами;
- г) не вважаються доказами.

18. У разі неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, та неповідомлення причин їх неподання суд:

- а) в подальшому не приймає такі докази;
- б) визнає доказ недопустимим;
- в) постановляє ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів для дослідження судом;
- г) визнає доказ неналежним;
- г) вирішує справу без врахування цього доказу.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Позивач у підтвердження факту укладення договору позики з В. та про повернення боргу 1000 грн. просив суд залучити до справи магнітофонну плівку, на якій було записано їх розмову, а також письмові покази свідка. Суд клопотання задовольнив.

*Чи може суд залучити магнітофонну плівку як доказ?
Дайте правильну відповідь та обґрунтуйте її.*

Задача 2. Львівська фірма «Гурман» завезла у Львів значну партію кави, яку передала оптовому покупцю АТ «Львівконтракт» для наступної реалізації населенню через торгівельні підприємства. Львівське обласне управління захисту прав споживачів, посилаючись на те, що якість кави не відповідає вимогам вставленим стандартам і містить шкідливі для організму людини речовини, звернулися до суду з позовом до цієї фірми АТ і декількох торгівельних організацій про визнання їх дій щодо продажу кави неналежної якості протиправними щодо невизначеного кола споживачів і припинення таких дій. Управління просило стягнути близько 500 тис. грн у позабюджетний фонд області та відшкодування моральних збитків, завданих споживачам.

Визначить предмет доказування.

Які докази повинні бути використані в обґрунтування цих позовних вимог і заперечень проти позову?

Задача 3. Подружжя Тихих пред'явило позов до Р. Польового про витребування автомобіля. В позовній заяві позивачі вказували, що Р. Тихий вирішив придбати машину ВАЗ 21099, однак на цей час в подружжя не було необхідної суми. Через те, вони домовились

із сусідом Р. Польовим про таке: Р. Польовий їм позичає 30 тис грн і отримує довіреність на право користування автомобілем на весь час виплати боргу. Купивши машину, Г. Тихий зареєстрував її на своє ім'я у МРЕО і видав довіреність Р. Польовому. До закінчення строку дії довіреності позивачі виплатили Р. Польовому борг і вимагали повернути автомобіль. Однак Р. Польовий відмовився повернути автомобіль і пред'явив зустрічний позов про визнання даних правовідносин договором купівлі-продажу, посилаючись на те, що подружжя Тихих продали йому автомобіль, але належно не оформили договір.

Вирішіть всі питання пов'язані з предметом доказування, допустимістю і належністю доказів.

Задача 4. У трьохкімнатній квартирі проживала сім'я Іванових, яка складалася з двох осіб – матері та сина. В 2005 році Р. Іванов уклав шлюб із Д. Степовою, зі згоди матері та чоловіка була Д. Степовою приписана в їх квартирі. В 2007 році в них народилася дитина. В цьому ж році подружжя розірвало шлюб. Д. Степова пред'явила позов про примусовий поділ трьохкімнатної квартири, запропонувавши два варіанти, однак Іванових вони не влаштували. Після неодноразового відкладення процесу Л. Іванова (мати) заявила клопотання про проведення почеркознавчої експертизи. Вона стверджувала, що Д. Степова підробила підпис Л. Іванової на заяві про згоду на вселення її в квартиру відповідачів.

Вирішіть питання про необхідність проведення вказаної експертизи.

Чи буде висновок експерта належним?

Задача 5. Суддя залишив позовну заяву без руху. Позивач, пообіцявши виправити в позовній заяві недоліки, звернувся до суду з клопотання допитати його сусідку Т. Борисенко, оскільки лише вона може підтвердити, що відповідач Т. Іванів не вселявся в кімнату в їх комунальній квартирі. Ці показання мають, на думку позивача, вирішальне значення для встановлення факту, що Т. Іванів не набув права на житлову площу. Суд допитав 80-літню Т. Борисенко, яка важкохвора, за місцем її проживання в порядку забезпечення доказів. Під час слухання справи, показання Т. Борисенко були оголошені та покладені в основу судового рішення.

Чи правильно діяв суд?

Який порядок і підстави вчинення дій із забезпечення доказів?

Задача 6. *Вирішіть питання про поширення преюдиційності судових актів у таких випадках:*

а) суд розглянув позов Р. Федорів до трамвайного депо № 1 про відшкодування шкоди, спричиненої в результаті ДТП. Потім трамвайне депо № 1 звернулося з регресним позовом до В. Франко, водія трамваю, який вчинив наїзд;

б) дружина померлого Д. Бойчука пред'явила позов до Т. Романів про визнання права власності на будинок. Донька померлого вирішила вступити в процес, претендуючи на частину вказаного будинку. Однак суддя не допустив її до участі у справі. Після того як суд відмовив у задоволенні позову Д. Бойчук, донька пред'явила самостійний позов до Т. Романів про визнання за нею права власності на частину будинку;

в) під час розгляду кримінального провадження цивільний позов був залишений без розгляду, після чого потерпілий пред'явив позов до засудженого про стягнення шкоди, завданої злочинними діями останнього. В зв'язку з чим було порушено цивільну справу.

Рекомендована література

1. Балюк М. І. Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарії, рекомендації, пропозиції. Серія «Судова практика» / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенік. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 708 с.

2. Бондарева М. Належність та допустимість доказів у нотаріальному процесі / М. Бондарева, Н. Васирина // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 7. – С. 75–81.

3. Васильєва К. Предмет доказування у цивільному судочинстві: проблемні питання / К. Васильєва // Юридичний журнал. – 2010. – № 4. – С. 120–124.

4. Марчак В. Висновок експерта як доказ для суду при визнанні особи обмежено осудною / В. Марчак, О. Ревенко // Вісник Верховного суду України. – 2011. – № 2. – С. 31–36.

5. Марченко Р. В. Окремі проблеми застосування законодавчих положень про докази в цивільному процесі / Р. В. Марченко // Право і безпека. – 2009. – № 3. – С. 100–103.

6. Позовне провадження: монографія / В. В. Комаров та ін.; за ред. проф. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 552 с.

7. Руда Т. В. Належність і допустимість доказів у цивільному процесі США та України: порівняльно-правовий аналіз / Т. В. Руда // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 12. – С. 40–45.

8. Смуригин О. Проблеми з оцінкою доказів у судовому засіданні / О. Смуригин // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 10. – С. 36–40.

9. Тертишніков Р. В. Доказування і докази в судочинстві України: наук.-практ. посібник / Р. В. Тертишніков. – Х.: Консул, 2002. – 408 с.

10. Тертишніков Р. В. Співвідношення доказів і засобів доказування у цивільному судочинстві / Р. В. Тертишніков // Проблеми законності. – 2007. – № 92. – С. 55–60.

11. Тимченко Г. Основні поняття доказового права України: проблеми законодавчого закріплення / Г. Тимченко // Право України. – 2010. – № 12. – С. 220–227.

12. Феннич В. П. Процесуальні засоби доказування при розгляді справ окремого провадження / В. П. Феннич // Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2010. – Вип. 3. – С. 65–69.

13. Фурса С. Я. Докази і доказування у цивільному процесі: науково-практичний посібник. (Серія: Процесуальні науки) / С. Я. Фурса, Т. В. Цюра. – К.: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2005. – 256 с.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. (станом на 1 квітня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

2. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 (за станом на 31 липня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

3. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів: Наказ Міністерства юстиції України від 3 березня 2015 р. № 301/5 (станом на 13 липня 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15>

4. Про судову експертизу в кримінальних та цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8 (станом на 25 травня 1998 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/>

5. Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 9 (станом на 12 червня 2009 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

6. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>

Глава 7. ЦИВІЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ. ПІДСУДНІСТЬ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ СУДУ

1. Поняття і види цивільної юрисдикції

У перекладі з латинської юрисдикція означає «суд, судочинство», тобто розгляд і вирішення правових питань судом. Це поняття слід розглядати в широкому розумінні, оскільки судовий захист є основою, але не єдиною формою захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, державних і суспільних інтересів. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого ВР України з прав людини, а після використання всіх національних засобів правового захисту – до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Відповідно до положень ст.ст. 17, 18 ЦК України захист цивільних прав та інтересів також здійснюють Президент України, органи державної влади, органи влади АРК, органи місцевого самоврядування, нотаріус. Наприклад, земельні спори правомочні вирішувати органи місцевого самоврядування (ст.ст. 8–12 ЗК України), трудові спори – комісії по трудових спорах (ст. 221 КЗпП).

Юрисдикція – це предметна компетенція судового або іншого юрисдикційного органу, що наділяється повноваженнями з вирішення юридичних справ.

У літературі розрізняють *виключну* і *множинну* цивільну юрисдикцію. Критерієм їх розмежування є кількість юрисдикційних органів, яким законом надано можливість розгляду і вирішення цивільної справи.

У разі **виключної цивільної юрисдикції** розгляд і вирішення окремої цивільної справи входить до компетенції тільки одного юрисдикційного органу. Наприклад, визнати фізичну особу недієздатною може лише суд (ст.ст. 39, 40 ЦК України). Лише судом вирішуються земельні спори з приводу володіння,

користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб (ч. 2 ст. 158 ЗК України).

Множинна цивільна юрисдикція передбачає, що розгляд і вирішення окремих цивільних справ належить до компетенції кількох юрисдикційних органів.

Своєю чергою, залежно від способу вибору юрисдикційного органу, який повинен вирішити цивільну справу, множинна цивільна юрисдикція поділяється на *договірну, альтернативну й умовну*.

Договірна цивільна юрисдикція – вибір юрисдикційного органу, який розглядатиме справу, обумовлюється взаємною домовленістю сторін.

Така цивільна юрисдикція встановлюється, наприклад, для цивільно-правових спорів, що передаються на розгляд і вирішення третейських судів (ст. 17 ЦПК України, ч. 2 ст. 1 ЗУ «Про третейські суди»).

Договір сторін про передачу спору на розгляд третейського суду не є відмовою від права на звернення до суду за захистом. Відповідно до ст. 2 ЗУ «Про третейські суди» від 11 травня 2004 р. **третейський суд** – це *недержавний незалежний орган, що утворюється за договором або за рішенням фізичних чи/та юридичних осіб для вирішення спорів, що виникають із цивільних чи господарських відносин*.

Третейські суди не представляють судову владу, вони не є органами державної влади, проте їхні рішення обов'язкові для осіб, які обрали такий спосіб вирішення спорів. Тому їх лише умовно можна назвати «судами».

Водночас ст. 6 ЗУ «Про третейські суди» визначені категорії справ, які, незважаючи на свою цивільну природу, **не можуть бути підвідомчі третейським судам**:

1) справи у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів;

2) справи у спорах, що виникають під час укладення, зміни, розірвання та виконання господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб;

3) справи, пов'язані з державною таємницею;

4) справи у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів);

5) справи про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом;

6) справи, однією зі сторін у яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема й на виконання делегованих повноважень, державна установа чи організація, казенне підприємство;

7) справи у спорах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки;

8) справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення;

9) справи у спорах, що виникають із трудових відносин;

10) справи, що виникають із корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), зокрема учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, пов'язаних із створенням, діяльністю, управлінням і припиненням діяльності цих товариств;

11) інші справи, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України;

12) справи, коли хоча б одна зі сторін спору є нерезидентом України;

13) справи, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень;

14) справи у спорах щодо захисту прав споживачів, зокрема споживачів послуг банку (кредитної спілки).

За альтернативної цивільної юрисдикції орган, що розглядатиме конкретну справу, обирається з кількох, передбачених

законом, особою, яка заявляє вимогу про захист прав, свобод і законних інтересів.

Наприклад, у разі спору місце проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років визначається органом опіки та піклування або судом (ч. 3 ст. 29 ЦК України); спір між батьками щодо прізвища чи імені дитини також може вирішуватися органом опіки та піклування або судом (ч. 3 ст. 145, ч. 3 ст. 146 СК України).

Умовна цивільна юрисдикція передбачає, що відповідний юрисдикційний орган компетентний розглядати певну цивільну справу тільки за настання передбачених законом умов. Відтак орган опіки та піклування має право вирішувати питання про надання повної цивільної дієздатності лише за наявності письмової згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника. У разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана тільки за рішенням суду (ч. 2 ст. 35 ЦК України).

2. Цивільна судова юрисдикція

Кожний з юрисдикційних органів вирішує лише ті цивільні справи, які віднесені законом до їх компетенції. Це стосується і судів, які, приймаючи до розгляду справу, повинні встановити, чи може вона розглядатися загальними судами.

Стаття 55 Конституції України встановлює пріоритет судового захисту права: кожній людині гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Цивільна судова юрисдикція – це нормативно визначена компетенція суду щодо розгляду справ про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Зауважимо, що у чинному ЦПК України, на відміну від ЦПК УРСР 1963 р., глава 3 якого мала назву «Підвідомчість цивільних справ судам», законодавець не вживає термін «підвідомчість». Питання підвідомчості справ у порядку цивільного судочинства регулює глава 2 «Цивільна юрисдикція» розділу 1 ЦПК України.

Зміну назви цього інституту зумовило положення ст. 124 Конституції України: «Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі».

Щодо норми Конституції України про поширення юрисдикції судів на усі правовідносини в державі свою думку висловив ВС України. У правових позиціях ВС України щодо застосування загальних положень цивільного процесуального законодавства зазначено, що положення Конституції про поширення юрисдикції судів на усі правовідносини у державі:

– по-перше, не звільняє заінтересованих осіб від обов'язку звертатися за вирішенням відповідних питань до компетентного органу (наприклад, із заявою про надання земельної ділянки для фермерського господарства – до відповідної ради, про відновлення прав реабілітованих жертв політичних репресій – до комісій з питань установаження прав реабілітованих тощо);

– не знімає обмеження щодо кола осіб, які можуть звертатися до суду за захистом прав та інтересів інших осіб (зокрема право звернутися із заявою про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним належить лише особам, зазначеним у ст. 237 ЦПК України)¹.

Цивільне процесуальне законодавство не встановлює повний перелік справ, розгляд яких становить цивільну юрисдикцію суду. Однак законодавець інколи визначає невичерпні переліки таких справ.

Це пояснюється тим, що перелічити в одній або декількох статтях ЦПК України всі підвідомчі суду справи неможливо через їх кількісну й якісну розмаїтість.

---

¹ Застосування судами цивільного і цивільного процесуального законодавства / за заг. ред. П. І. Шевчука. – К.: Ін Юре, 2002. – С. 230.

Відповідно до ч. 1 ст. 15 ЦПК України **суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи** щодо:

- захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин;
- інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Тобто, у ЦПК України встановлена універсальна цивільна юрисдикція, тому, щоб з'ясувати, чи розглядається права у порядку цивільного судочинства, необхідно проаналізувати, чи підвідомча справа іншим судам.

Відповідно до ст.ст. 150, 151 Конституції України та ст. 13 ЗУ «Про Конституційний Суд» **Конституційний Суд України розглядає справи** щодо:

1) конституційності законів та інших правових актів ВР України, актів Президента України, актів КМУ, правових актів ВР АРК;

2) відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до ВР України для надання згоди на їх обов'язковість;

3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту в межах, визначених ст.ст. 111 та 151 Конституції України;

4) офіційного тлумачення Конституції та законів України;

5) відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України вимогам ст.ст. 157 і 158 Конституції України;

6) порушення ВР АРК Конституції України або законів України.

Відповідно до ч. 1 ст. 12 ГПК України **господарським судам підвідомчі:**

1) справи у спорах, що виникають під час укладання, зміни, розірвання і виконання господарських договорів, зокрема щодо приватизації майна, та з інших підстав, крім:

- спорів про приватизацію державного житлового фонду;
- спорів, що виникають за погодження стандартів і технічних умов;

– спорів про встановлення цін на продукцію (товари), а також тарифів на послуги (виконання робіт), якщо ці ціни і тарифи відповідно до законодавства не можуть бути встановлені за угодою сторін;

– спорів, що виникають із публічно-правових відносин і віднесені до компетенції Конституційного Суду України та адміністративних судів;

– інших спорів, вирішення яких відповідно до законів України та міжнародних договорів України віднесено до відання інших органів;

2) справи про банкрутство;

3) справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції;

4) справи, що виникають із корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), зокрема учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням і припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів;

5) справи у спорах щодо обліку прав на цінні папери;

6) справи у спорах, що виникають із земельних відносин, у яких беруть участь суб'єкти господарської діяльності, за винятком тих, що віднесено до компетенції адміністративних судів;

7) справи у спорах з майновими вимогами до боржника, стосовно якого порушено справу про банкрутство, зокрема справи у спорах про визнання недійсними будь-яких правочинів (договорів), укладених боржником; стягнення заробітної плати; повнення на роботі посадових та службових осіб боржника, за винятком спорів, пов'язаних із визначенням та сплатою (стягненням) грошових зобов'язань (податкового боргу), визначених відповідно до Податкового кодексу України, а також справ у спорах про визнання недійсними правочинів (договорів), якщо з відповідним позовом звертається на виконання своїх повноважень контролюючий орган, визначений Податковим кодексом України;

8) справи за заявами про затвердження планів санації боржника до порушення справи про банкрутство.

Відповідно до ст. 17 КАС України **юрисдикція адміністративних судів** поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, а також у зв'язку з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень шляхом виборів або референдуму.

Юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, зокрема:

1) спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності;

2) спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;

3) спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, зокрема делегованих повноважень;

4) спори, що виникають із приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів;

5) спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, установлених Конституцією та законами України;

б) спори щодо правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом чи процесом референдуму;

7) спори фізичних чи юридичних осіб із розпорядником публічної інформації щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності у частині доступу до публічної інформації.

Як зазначено у п. 3 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 2 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ», критеріями відмежування справ цивільної юрисдикції від інших є, по-перше, наявність у них спору про право цивільне (справи за позовами, що виникають із будь-яких правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого

судочинства), по-друге, суб'єктний склад такого спору (однією зі сторін у спорі є, як правило, фізична особа). Отож, суд має з'ясувати, чи є спір приватноправовим або публічно-правовим; чи виник спір із відносин, урегульованих нормами цивільного права, чи ґрунтуються оспорювані відносини зі здійснення сторонами цивільних або інших майнових прав на засадах рівності; чи виник спір щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єкта владних повноважень під час реалізації ним управлінських функцій.

Якщо суб'єкт владних повноважень бере участь у справі не на виконання своїх владних повноважень, а з інших правових підстав; не здійснює владних управлінських функцій щодо іншого учасника спору (наприклад, надання згоди іншому співвласнику житлового будинку на виконання переобладнання та перепланування), то залежно від змісту вимог і суб'єктного складу сторін справа підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (п. 21 зазначеної постанови Пленуму).

Наприклад, у порядку цивільного судочинства розглядаються спори щодо права особи на житло (приватизація житла, взяття на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, або зняття із такого обліку, надання житла, користування жилим приміщенням у будинку державного чи приватного жилого фонду, житлово-будівельних кооперативів, у гуртожитках, встановлення автономного опалення у приміщенні державного жилого фонду, зняття з реєстраційного обліку місця проживання за наявності спору, зобов'язання органу влади чи органу місцевого самоврядування здійснити необхідні дії щодо утримання у належному стані житлового будинку, виселення, а також спори щодо забезпечення житлових прав мешканців гуртожитків тощо). Такі спори є житловими (цивільними) спорами, незалежно від участі у справі як відповідача суб'єкта владних повноважень (п. 24 постанови Пленуму).

Стаття 16 ЦПК України забороняє об'єднувати в одне провадження вимоги, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом. У такому разі суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які входять до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті

провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд проводиться за правилами іншого судочинства.

Водночас суд має врахувати, що в порядку цивільного судочинства підлягають розгляду справи у разі, якщо однією зі сторін є фізична особа, а вимоги взаємопов'язані й окремії їх розгляд неможливий (п. 3 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 2 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ»).

Відповідно до ч. 3 ст. 15 ЦПК України суди загальної юрисдикції розглядають:

1) **справи позовного провадження.** Ці справи виникають зі спорів про право. Спори можуть бути пов'язані і з порушенням суб'єктивного права (коли діями одного учасника або в результаті його дій применшуються чий-небудь майнові чи особисті блага), і з його оспорюванням (коли в результаті поведінки учасника спору стає неясним зміст правовідношення, а також взаємні права та обов'язки). Про конкретний спір повідомляє зацікавлена особа, звертаючись до суду з позовною заявою про захист порушеного або оспорюваного суб'єктивного права. Спори можуть виникати з різних правовідносин: цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових тощо;

2) **справи наказного провадження.** Відповідно до ст. 96 ЦПК України судовий наказ може бути видано у разі, якщо:

– заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але невилаченої працівникові суми заробітної плати;

– заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника;

– заявлено вимогу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та трьох відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості;

– заявлено вимогу про присудження аліментів на дитину в розмірі тридцяти відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із установленням

чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших зацікавлених осіб;

– заявлено вимогу про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів;

3) **справи окремого провадження** зазначені у ст. 234 ЦПК України. Це справи про:

– обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

– надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;

– визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;

– усиновлення;

– установлення фактів, що мають юридичне значення;

– відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;

– передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;

– визнання спадщини відумерлою;

– надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;

– примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;

– розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб.

У порядку окремого провадження розглядаються також справи про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя та інші справи у випадках, встановлених законом.

Суддя, приймаючи позовну заяву або заяву, повинен перевірити, чи охоплюється розгляд такої справи його юрисдикцією.

Недотримання правил цивільної судової юрисдикції залежно

від часу виявлення порушення і виду цивільної юрисдикції тягне настання таких наслідків:

1) якщо з'ясовано, що заява не підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства на стадії відкриття провадження у справі, суд ухвалою відмовляє у відкритті провадження у справі (п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК України);

2) у разі виявлення недотримання правил цивільної юрисдикції після порушення провадження у справі, суд своєю ухвалою закриває провадження у справі (п. 1 ч. 1 ст. 205, ч. 1 ст. 310, ч. 1 ст. 340 ЦПК України).

Для наочності зазначимо приблизний перелік справ, що розглядаються у порядку цивільного судочинства. **Справи, що виникають із цивільних правовідносин:**

– про захист судом цивільного права та інтересу (ч. 2 ст. 16, ч. 3 ст. 17 ЦК України);

– про визначення розміру грошового відшкодування моральної шкоди (ч. 3 ст. 23 ЦК України);

– про визначення місця проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років (ч. 3 ст. 29 ЦК України);

– про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права (ч. 5 ст. 32 ЦК України);

– про надання повної цивільної дієздатності фізичній особі у разі відсутності на це згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальників (ч. 2 ст. 35 ЦК України);

– про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи (ст. 36 ЦК України), визнання її недієздатною (ст. 39 ЦК України), а також поновлення дієздатності фізичної особи (ст.ст. 38, 42 ЦК України);

– про визнання фізичної особи безвісно відсутньою (ст. 43 ЦК України), оголошення її померлою (ст. 46 ЦК України);

– про встановлення опіки або піклування над фізичною особою (ст. 60 ЦК України);

– про звільнення особи від обов'язків опікуна або піклувальника (ст. 75 ЦК України);

– про визнання правочину дійсним (наприклад, ч. 2 ст. 224, ч. 2 ст. 226 ЦК України) або недійсним (ч. 2 ст. 222, ч. 2 ст. 223, ч. 1 ст. 225 ЦК України тощо);

- про тлумачення змісту правочину (ч. 2 ст. 213 ЦК України);
- про захист гідності та честі фізичної особи (ч. 3 ст. 297 ЦК України) або її ділової репутації (ч. 2 ст. 299 ЦК України);
- про визнання за особою права власності (ст. 376, ст. 392 ЦК України), зокрема за набувальною давністю (ч. 4 ст. 344 ЦК України);
- про припинення права власності (ст. 365, 378 ЦК України);
- про встановлення частки кожного зі співвласників у праві спільної сумісної власності (ч. 2 ст. 370 ЦК України);
- про встановлення сервітуту (ст. 402 ЦК України) або припинення його (ст. 406 ЦК України);
- про захист права інтелектуальної власності (ст. 432 ЦК України);
- про зміну або розірвання договору (ст.ст. 651, 652, 755, 825, 1308 ЦК України та ін.);
- про покладення обов’язку відшкодування шкоди (ч. 2 ст. 1171, ст. 1186 ЦК України); визначення частки, в якій потрібно відшкодувати шкоду (ч. 4 ст. 1178, ст.ст. 1181, 1182, ч. 2 ст. 1190 ЦК України); збільшення (ст. 1208 ЦК України) або зменшення розміру відшкодування (ст. 1193 ЦК України);
- про усунення від права спадкування (ч. 5 ст. 1224 ЦК України);
- про тлумачення заповіту (ч. 2 ст. 1256 ЦК України); визнання його недійсним (ч. 2 ст. 1257 ЦК України);
- про одержання права на спадкування (ч. 2 ст. 1259 ЦК України);
- про визначення додаткового строку для прийняття спадщини (ч. 3 ст. 1272 ЦК України);
- про визнання недійсної відмови від прийняття спадщини (ч. 5 ст. 1274 ЦК України);
- про визнання спадщини відумерлою (ч. 1 ст. 1277 ЦК України);
- про призначення судом виконавця заповіту (ч. 3 ст. 1287 ЦК України), оскарження його дій (ч. 1 ст. 1293 ЦК України);

– про внесення змін до свідоцтва про право на спадщину (ч. 2 ст. 1300 ЦК України); визнання його недійсним (ч. 1 ст. 1301 ЦК України) тощо.

Справи, що виникають із житлових правовідносин:

– про визнання недійсним ордеру на житлове приміщення (ст. 59 ЖК УРСР);

– про визнання особи такою, що втратила право користування жилим приміщенням (ст. 72 ЖК УРСР);

– про розірвання договору найму жилого приміщення (ст.ст. 76, 108 ЖК УРСР);

– про примусовий обмін жилого приміщення (ст.ст. 80, 143 ЖК УРСР);

– про визнання обміну жилого приміщення недійсним (ч. 2 ст. 87 ЖК УРСР);

– про виселення з жилого приміщення (ст.ст. 94, 97, 98, 99, 109, 157 ЖК УРСР);

– про переобладнання чи перепланування жилого приміщення (ч. 2 ст. 100 ЖК УРСР);

– про надання громадянам іншого жилого приміщення (ст. 102 ЖК УРСР);

– про поділ жилого приміщення (ч. 1 ст. 146 ЖК УРСР);

– про розмір участі у витратах з утримання будинку (квартири) і придомової території та проведення ремонту (ч. 3 ст. 156 ЖК УРСР) тощо.

Суди розглядають справи, що виникають із земельних правовідносин:

– про встановлення права спільної часткової власності на земельну ділянку (ст. 87 ЗК України);

– про встановлення порядку володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою, що перебуває у спільній частковій власності (ч. 1 ст. 88 ЗК України);

– про встановлення розміру часток земельної ділянки, що перебуває у спільній сумісній власності (ч. 4 ст. 89 ЗК України);

– про встановлення земельних сервітутів (ч. 1 ст. 100 ЗК України) та припинення їх дії (ст. 102 ЗК України);

– про встановлення обмежень у використанні земель (ч. 2 ст. 111 ЗК України);

– про примусове припинення прав на земельну ділянку (ст. 143 ЗК України);

– про вирішення питання щодо визнання недійсним чи розірвання договору викупу земельної ділянки та відшкодування збитків, пов'язаних з викупом земельної ділянки для суспільних потреб (ч. 3 ст. 153 ЗК України);

– про вирішення земельних спорів з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, а також спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей (ч. 3 ст. 158 ЗК України);

– про визнання недійсними правочинів, укладених із порушенням встановленого законом порядку купівлі-продажу, дарування, застави, обміну земельних ділянок (ст. 210 ЗК України);

– про повернення самовільно зайнятих земельних ділянок (ч. 3 ст. 212 ЗК України) тощо.

Справи, що виникають із сімейних правовідносин:

– про надання права на шлюб (ч. 2 ст. 23, ч. 4 ст. 26 СК України);

– про визнання шлюбу недійсним (ст.ст. 40, 41 СК України);

– про визнання майна особистою приватною власністю дружини або чоловіка (ч. 6 ст. 57 СК України);

– про визнання майна об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (ч. 3 ст. 57, ст. 62 СК України);

– про визначення часток подружжя під час поділу майна (ст. 70 СК України);

– про присудження аліментів (ч. 2 ст. 77, ч. 1 ст. 79, ч. 2 ст. 166 СК України), зміну їх розміру (ч. 3 ст. 80 СК України);

– про припинення права на утримання (ч. 3 ст. 83, ч. 2 ст. 85, ч. 2 ст. 87 СК України), позбавлення такого права або обмеження його строком (ст. 83 СК України);

– про зміну шлюбного договору (ч. 3 ст. 100 СК України), його розірвання (ст. 102 СК України) або визнання недійсним (ст. 103 СК України);

– про розірвання шлюбу (ст.ст. 109 СК України), визнання розірвання шлюбу фіктивним (ст. 108 СК України) та поновлення шлюбу після його розірвання (ст. 118 СК України);

– про встановлення та припинення режиму окремого проживання подружжя (ст. 119 СК України);

– про визначення походження дитини (ст. 124, ч. 2 ст. 125 СК України), визнання батьківства (ст. 128 СК України) або материнства (ст. 131 СК України), встановлення факту батьківства (ст. 130 СК України) або материнства (ст. 132 СК України);

– про визначення прізвища дитини (ч. 3 ст. 145 СК України), її імені (ч. 3 ст. 146 СК України);

– про участь у вихованні дитини (ст.ст. 159, 263 СК України);

– про визначення місця проживання малолітньої дитини (ст. 161 СК України);

– про відібрання дитини (ч. 3 ст. 161, ч. 1 ст. 162, ст. 170 СК України);

– про позбавлення батьківських прав (ст. 164 СК України), їх поновлення (ст. 169 СК України);

– про усиновлення (ч. 1 ст. 207, ч. 2 ст. 208, ч. 4 ст. 211, ст.ст. 223, 224 СК України та ін.), визнання усиновлення недійсним (ст. 236 СК України) або його скасування (ст. 238 СК України);

– про розірвання договору патронату (ч. 2 ст. 256 СК України) тощо.

Справи, що виникають із трудових правовідносин.

Відповідно до ст. 224 КЗпП комісія по трудових спорах є обов'язковим первинним органом з розгляду трудових спорів, що виникають на підприємствах, в установах, організаціях, за винятком спорів, зазначених у ст.ст. 222, 232 КЗпП. Лише у разі незгоди з рішенням комісії по трудових спорах працівник чи власник або уповноважений ним орган можуть оскаржити її рішення у суді (ст. 228 КЗпП).

У судах розглядаються трудові спори за заявами:

– працівників про поновлення на роботі;

– керівника підприємства, установи, організації (його відокремленого підрозділу), його заступників, головного бухгалтера, його заступників, а також службових осіб, митних органів, державних податкових інспекцій, інших, визначених у законі осіб, з питань звільнення, зміни дати і формулювання причини звільнення, переведення на іншу роботу, оплати за час вимушеного прогулу і накладання дисциплінарних стягнень;

– власника або уповноваженого ним органу про відшкодування працівниками матеріальної шкоди, заподіяної підприємству, установі, організації;

– працівників у питанні застосування законодавства про працю.

Суди також розглядають спори про відмову у прийнятті на роботу:

1) працівників, запрошених на роботу в порядку переведення з іншого підприємства, установи, організації;

2) молодих спеціалістів, які закінчили вищий навчальний заклад і в установленому порядку направлені на роботу на підприємство, в установу, організацію;

3) вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до трьох років або дитину-інваліда, а одиноких матерів – за наявності дитини віком до чотирнадцяти років;

4) виборних працівників після закінчення строку повноважень;

5) працівників, яким надано право поворотного прийняття на роботу;

6) інших осіб, з якими власник або уповноважений ним орган відповідно до чинного законодавства зобов'язаний укласти трудовий договір (ст. 232 КЗпП).

Підвідомчість справ, що виникають з інших правовідносин, передбачається різними нормативно-правовими актами. Відтак відповідно до ч. 3 ст. 11 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» в судовому порядку поновлюються порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Крім того, суди можуть розглядати спори:

– з питань користування надрами (ст. 64 Кодексу України про надра);

– з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів (ст. 109 Водного кодексу України);

– у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів осіб (ч. 1 ст. 103 Лісового кодексу України);

– з питань володіння, користування і розпоряджання лісами, які перебувають у власності громадян і юридичних осіб (ч. 2 ст. 103 Лісового кодексу України) тощо.

3. Поняття і види підсудності

Звертаючись до суду за захистом порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів, особа зобов'язана правильно визначити суд, якому підсудна цивільна справа, тобто суд загальної юрисдикції, що має повноваження щодо розгляду такої справи.

Судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Згідно зі ст. 17 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» систему судів загальної юрисдикції становлять:

1) *місцеві суди*. Місцевими загальними судами, які розглядають цивільні справи, є районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди;

2) *апеляційні суди*. Апеляційними судами з розгляду цивільних справ є апеляційні суди областей, апеляційні суди міст Києва та Севастополя, Апеляційний суд АРК;

3) *вищі спеціалізовані суди*. Судом касаційної інстанції з розгляду цивільних справ є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

4) *Верховний Суд України*. Це найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції.

Оскільки кожний з цих судів може вирішувати лише спори, віднесені законом до його компетенції, для розмежування цивільних справ, які підлягають розгляду у тому чи іншому суді, законодавець використовує інститут *підсудності*.

На відміну від цивільної юрисдикції, яка розмежує повноваження на вирішення справ між різними юрисдикційними органами, підсудність розмежує компетенцію між окремими ланками судової системи і між судами однієї ланки щодо розгляду і вирішення цивільних справ.

Під **підсудністю** розуміють, по-перше, *інститут цивільного процесуального права, який встановлює правила розмежування повноважень судів загальної юрисдикції*; по-друге, *сукупність ознак цивільних справ, за допомогою яких їх розгляд і вирішення віднесено законом до відання того чи іншого суду*.

Визначення підсудності різних судів провадиться залежно від виконуваних ними функцій, роду (предмета) справи, суб'єктів спору, що підлягає розгляду, і місця (території), на яку поширюється діяльність певного суду.

У зв'язку з цим **підсудність поділяється на родову (предметну), територіальну.**

Родова (предметна) підсудність визначає компетенцію окремих ланок судової системи України. Значення родової підсудності в тому, щоб розподілити всю сукупність цивільних справ, підвідомчих суду, між окремими ланками судової системи по вертикалі.

Відтак *місцевий суд* є судом першої інстанції і розглядає справи у випадках та порядку, передбаченому процесуальним законом (ч. 2 ст. 22 ЗУ «Про забезпечення права на справедливий суд»). Це справи: про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин (ч. 1 ст. 15 ЦПК України); справи окремого (ст. 234) та наказного провадження (ст. 96).

Апеляційний суд:

1) здійснює правосуддя в апеляційному порядку, встановленому процесуальним законом;

2) у випадках, передбачених процесуальним законом, розглядає справи відповідної судової юрисдикції як суд першої інстанції (ч. 1 ст. 27 ЗУ «Про забезпечення права на справедливий суд»). Однак процесуальне законодавство не передбачає цивільних справ, які можуть розглядати у першій інстанції апеляційні суди.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ:

1) здійснює правосуддя в касаційному порядку згідно з процесуальним законом;

2) у випадках, передбачених процесуальним законом, розглядає справи відповідної судової юрисдикції як суд першої або апеляційної інстанції (ст. 32 ЗУ «Про забезпечення права на справедливий суд»). Водночас ЦПК України не визначає перелік справ, які Вищий спеціалізований суд України з розгляду

цивільних і кримінальних справ розглядає як суд першої або апеляційної інстанції.

Верховний Суд України відповідно до ст. 38 ЗУ «Про забезпечення права на справедливий суд» та ст. 355 ЦПК України розглядає справи щодо:

1) неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих же норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах;

2) неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих же норм процесуального права – у разі оскарження судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі або яке прийнято з порушенням правил підсудності або встановленої законом компетенції судів щодо розгляду цивільних справ;

3) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення цієї справи судом;

4) невідповідності судового рішення суду касаційної інстанції викладеному у постанові ВС України висновку щодо застосування у подібних правовідносинах норм матеріального права.

Рішення, ухвала суду чи судовий наказ переглядаються у зв'язку з нововиявленими обставинами судом, який ухвалив рішення, постановив ухвалу або видав судовий наказ (ч. 1 ст. 363 ЦПК України).

Відповідно до ч. 2 ст. 384 ЦПК України *скарга на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби* під час виконання судового рішення подається до суду, який видав виконавчий документ.

Заява про відновлення втраченого судового провадження подається до суду, який ухвалив рішення по суті справи або постановив ухвалу про закриття провадження у справі (ст. 404 ЦПК України).

Територіальна підсудність розмежовує компетенцію судів у межах однієї ланки. Значення територіальної підсудності у тому, що вона допомагає визначити, який суд цієї ланки

судової системи компетентний розглядати і вирішувати конкретну цивільну справу.

Правила розмежування територіальної підсудності доволі складні, тому її поділяють на кілька видів:

- загальну підсудність;
- альтернативну підсудність;
- виключну підсудність;
- підсудність за зв'язком справ;
- підсудність за ухвалою суду.

Загальна підсудність визначається за місцезнаходженням відповідача. Відповідно до ст. 109 ЦПК України позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або за зареєстрованим у встановленому порядку місцем її перебування.

Зміст понять «місце проживання» і «місце перебування» розкриває ст. 3 ЗУ «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», відповідно до якого *місцем перебування фізичної особи є адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше шести місяців на рік.*

Місце проживання фізичної особи – це житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якому особа проживає постійно або тимчасово.

Відповідно до п. 31 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 2 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» не є місцем проживання фізичної особи місце, в якому вона знаходиться під вартою у вигляді запобіжного заходу, місце, в якому особа відбуває покарання у виді позбавлення волі за вироком суду, місце, в якому особа знаходиться на стаціонарному лікуванні. Поводи до таких осіб пред'являються за останнім місцем проживання до взяття під варту чи до поміщення до медичного закладу.

Позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням. Ним є фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування

діяльністю юридичної особи (зазвичай знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку (ст. 93 ЦК України).

Якщо відповідач змінить своє місце проживання або перебування після пред'явлення позову до суду, це не змінить підсудності справи – справа розглядатиметься в тому ж суді, до якого була подана позовна заява.

Альтернативна підсудність є підсудністю за вибором позивача (заявника). Це підсудність, за якою справа може розглядатися одним з декількох вказаних у законі судів за вибором позивача.

Перелік справ з альтернативною підсудністю закріплений у ст. 110 ЦПК України:

– позови про стягнення аліментів, про визнання батьківства відповідача, позови, що виникають з трудових правовідносин, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача;

– позови про розірвання шлюбу можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача також у разі, якщо на його утриманні є малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача. За домовленістю подружжя справа може розглядатися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування будь-кого з них;

– позови про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, завданої внаслідок скоєння злочину, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача, або за місцем завдання шкоди;

– позови, пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудового слідства, прокуратури або суду, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача;

– позови про захист прав споживачів можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору;

– позови про відшкодування шкоди, завданої майну фізичних або юридичних осіб, можуть пред'являтися також за місцем завдання шкоди;

– позови, що виникають із діяльності філії або представництва юридичної особи, можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням;

– позови, що виникають із договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливість можна тільки в певному місці, можуть пред'являтися також за місцем виконання цих договорів;

– позови до відповідача, місце реєстрації проживання або перебування якого невідоме, пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання або перебування чи постійного його заняття (роботи);

– позови до відповідача, який не має в Україні місця проживання чи перебування, можуть пред'являтися за місцезнаходженням його майна або за останнім відомим зареєстрованим місцем його проживання чи перебування в Україні;

– позови про відшкодування збитків, завданих зіткненням суден, а також про стягнення сум винагороди за рятування на морі, можуть пред'являтися також за місцезнаходженням судна відповідача або порту реєстрації судна;

– позови до стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса, можуть пред'являтися також за місцем його виконання;

– позови Міністерства юстиції України на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, в інтересах і за довіреністю позивача, який не має в Україні зареєстрованого місця проживання чи перебування, можуть також пред'являтися за місцезнаходженням міністерства або його територіальних органів.

У наведених випадках позивач має право на вибір між кількома судами, яким підсудна справа, за винятком виключної підсудності.

Альтернативна підсудність, на відміну від загальної, є процесуальною гарантією для забезпечення інтересів позивача. За

допомогою цього виду підсудності законодавець забезпечує позивачу більш сприятливі умови для звернення за судовим захистом, якщо останній перебуває в несприятливому соціальному чи матеріальному становищі (наприклад, за пред'явлення позову про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом фізичної особи), або можливість більш повного розгляду справи там, де зосереджується більша кількість засобів доказування (наприклад, за пред'явлення позову про відшкодування шкоди, завданої майну).

За виключної підсудності законодавець імперативно визначає суд, який повинен вирішувати справу по суті. Відповідно до ст. 114 ЦПК України:

– позови, що виникають із приводу нерухомого майна, пред'являються за місцезнаходженням майна або основної його частини;

– позови про зняття арешту з майна пред'являються за місцезнаходженням цього майна або основної його частини;

– позови кредиторів спадкодавця, що подаються до прийняття спадщини спадкоємцями, пред'являються за місцезнаходженням спадкового майна або основної його частини;

– позови до перевізників, що виникають із договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти, пред'являються за місцезнаходженням перевізника;

– справи про арешт судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, розглядаються судом за місцезнаходженням морського порту України, в якому перебуває судно, або порту реєстрації судна.

Перелік позовів, для яких установлена виключна підсудність, розширеному тлумаченню не підлягає. Правила виключної підсудності діють також у разі пред'явлення кількох позовних вимог, пов'язаних між собою, якщо на одну з них поширюється виключна підсудність.

Виключна підсудність передбачена також для *справ окремого провадження*:

– заява про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання фізичної особи недієздатною подається до суду за місцем проживання цієї особи, а якщо вона перебуває на лікуванні у наркологічному або психіатричному закладі, – за місцезнаходженням цього закладу (ст. 236 ЦПК України);

– заява неповнолітньої особи, яка досягла шістнадцятирічного віку, про надання їй повної цивільної дієздатності у випадках, установлених ЦК України, за відсутності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника подається до суду за місцем її проживання (ст. 242 ЦПК України).

– заява про усиновлення дитини або повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їх піклування, подається до суду за місцем їх проживання (ст. 251 ЦПК України);

– заява фізичної особи про встановлення факту, що має юридичне значення, подається до суду за місцем її проживання (ст. 257 ЦПК України);

– заява про визнання цінного паперу на пред'явника або векселя недійсними і про відновлення прав на втрачений цінний папір подається до суду за місцезнаходженням емітента цінного папера на пред'явника або за місцем платежу за векселем (ч. 2 ст. 260 ЦПК України);

– заява про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність територіальної громади за умов, визначених ЦК України, подається до суду за місцезнаходженням цієї речі (ст. 269 ЦПК України);

– заява про визнання спадщини відумерлою у випадках, установлених ЦК України, подається до суду органом місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини (ст. 274 ЦПК України);

– заява лікаря-психіатра про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку, про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги та її продовження в примусовому порядку подається до суду за місцем проживання особи, а заява представника психіатричного закладу про госпіталізацію особи до психіатричного закладу у примусовому порядку та заява про продовження такої госпіталізації подається до суду за місцезнаходженням зазначеного закладу (ч. 1 ст. 279 ЦПК України);

– заява особи, якій за рішенням суду надається амбулаторна психіатрична допомога у примусовому порядку, або її законного представника про припинення цієї допомоги подається до суду за місцепроживанням особи, а про припинення госпіталізації до психіатричного закладу у примусовому порядку – до суду

за місцезнаходженням психіатричного закладу (ч. 2 ст. 279 ЦПК України);

– заява про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи у випадках, встановлених законом, подається до суду за місцезнаходженням банку, що обслуговує таку юридичну або фізичну особу (ст. 287 ЦПК України).

Підсудність за зв'язком справ визначається необхідністю сумісного розгляду кількох вимог з метою встановлення дійсних обставин справи.

Така підсудність створює умови для найбільш повного з'ясування дійсних правовідносин сторін, а також для економії процесуальних засобів та часу і суду, а також учасників цивільного процесу внаслідок зосередження доказового матеріалу в одному суді.

Підсудність за зв'язком справ полягає у такому:

1) позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходження одного з відповідачів за вибором позивача (ч. 1 ст. 113 ЦПК України);

2) зустрічний позов, незалежно від його підсудності, пред'являється в суді за місцем розгляду первісного позову (ч. 2 ст. 113 ЦПК України);

3) треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, пред'являють позов до суду, де слухається справа сторін (ст. 125 ЦПК України).

Підсудність за ухвалою суду розмежовує компетенцію судів залежно від суб'єктного складу справи.

Цивільно-процесуальним законодавством (ст.ст. 108, 111 ЦПК України) встановлено такі правила підсудності за ухвалою суду:

1) підсудність цивільних справ, у яких однією із сторін є суд або суддя цього суду, визначається ухвалою судді суду вищої інстанції без виклику сторін.

Відповідно до п. 35 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 2 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції

загальних судів та визначення підсудності цивільних справ», в ухвалі суду може бути зазначено лише місцевий суд, який має розглянути цивільну справу. Якщо однією зі сторін у справі є суддя іншого місцевого суду, апеляційний суд чи суддя цього суду, вищий спеціалізований суд чи суддя цього суду, Верховний Суд України чи суддя цього суду, то слід застосовувати загальні правила підсудності, відповідно до яких справу має розглядати місцевий суд за місцезнаходженням відповідача;

2) підсудність справи про спір між громадянами України, якщо обидві сторони проживають за її межами, за клопотанням позивача визначається ухвалою судді ВС України;

3) підсудність справи про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України, також визначається ухвалою судді ВС України.

4. Наслідки порушення правил про підсудність

У разі порушення правил про підсудність будуть такі наслідки:

1) **повернення заяви** – застосовується на стадії відкриття провадження у справі. Відповідно до ч. 3 ст. 121 ЦПК України, якщо суддя встановить, що справа не підсудна цьому суду, він повертає позовну заяву позивачеві (заяву – заявникові) для подання до належного суду. Про повернення заяви суддя вносить ухвалу, яка може бути оскаржена відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 293 ЦПК України;

2) **передача справи з одного до іншого суду** – відбувається у випадках, коли не підсудність справи суду виявиться після відкриття провадження у справі і до початку судового розгляду. Також така передача справи можлива, якщо:

– до початку розгляду справи задоволено клопотання відповідача, зареєстроване місце проживання або перебування якого раніше не було відоме, про передачу справи за місцем його проживання або перебування;

– після задоволення відводів (самовідводів) неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи;

– ліквідовано суд, який розглядав справу (ч. 1 ст. 116 ЦПК України).

За настання останніх двох зазначених випадків справа передається до суду, найбільш територіально наближеного до такого суду. Передача справи з одного суду до іншого здійснюється на підставі ухвали суду після завершення строку на її оскарження, а в разі її оскарження – після залишення її без задоволення.

Водночас законодавець установлює правило про заборону передачі до іншого суду справи, яка розглядається судом (ч. 4 ст. 116 ЦПК України). Це положення фактично вказує на те, що розгляд судом цивільних справ з порушенням підсудності допустимий. У такому разі суд повинен завершити розгляд справи та ухвалити судові рішення. Розгляд справи з порушенням правил підсудності не є підставою відміни рішення суду.

Проте, якщо під час судового розгляду справи по суті буде встановлено порушення правил виключної підсудності, суд ухвалою передає справу на розгляд іншому суду (п. 6 постанови Пленуму ВС України № 2 від 12 червня 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції»). Під час передачі цивільної справи з одного суду до іншого між судами можуть виникнути суперечки з приводу того, хто з них повинен розглядати справу.

Щоб не допустити тяганину під час передачі справи, забезпечити своєчасний та швидкий її розгляд і вирішення по суті, законодавець установив імперативне правило, згідно з яким справа, передана з одного суду до іншого в установленому законом порядку, повинна бути прийнята до провадження судом, якому вона надіслана. Спори між судами про підсудність не допускаються (ст. 117 ЦПК України).

Питання для самоконтролю

- 1. Що розуміється під цивільною судовою юрисдикцією?*
- 2. Чим виключна цивільна юрисдикція відрізняється від множинної?*

3. Які справи підсудні Верховному Суду України?
4. Які наслідки порушення правил цивільної юрисдикції?
5. Чим цивільна судово юрисдикція відрізняється від підсудності цивільних справ?
6. Які бувають види територіальної підсудності?
7. Чи є в цивільному процесуальному праві договірна підсудність?
8. Які наслідки настають у разі встановлення суддею порушення правил підсудності цивільних справ?
9. У який суд необхідно передати справу у разі ліквідації суду, що розглядав справу?

Тести для самоконтролю

1. Цивільна юрисдикція поділяється за органом, який розглядає справу, на:

- а) адміністративну;
- б) трудову;
- в) судову;
- г) господарську.

2. Юрисдикція за предметом повноважень юрисдикційних органів поділяється на:

- а) апеляційну;
- б) третейського суду;
- в) господарську;
- г) підсудність цивільних, сімейних, трудових та ін. справ.

3. Позови, що виникають з трудових правовідносин, можуть пред'являтися:

- а) до будь-якого суду;
- б) за місцем проживання позивача;
- в) за місцем звільнення;
- г) за місцем фактичного знаходження підприємства;
- г) до найближчого суду.

4. Позови про відшкодування шкоди, завданої майну фізичних або юридичних осіб, можуть пред'являтися:

- а) до будь-якого суду;

- б) за місцем проживання позивача;
- в) за місцем відшкодування шкоди;
- г) за місцем знаходження майна;
- г) за місцем завдання шкоди.

5. Позови, що виникають з договорів, у яких зазначено місце виконання, можуть пред'являтися:

- а) за місцем виконання цих договорів;
- б) за місцем проживання позивача;
- в) за місцем укладення договору;
- г) за місцем знаходження майна;
- г) до найближчого суду.

6. Позови до відповідача, який не має в Україні місця проживання, можуть пред'являтися:

- а) за місцем знаходження позивача;
- б) за місцезнаходженням його майна;
- в) до суду, визначеного вс України;
- г) за останнім місцем роботи відповідача;
- г) до іноземного суду.

7. Суд передає справу на розгляд іншому суду, якщо:

- а) про це клопочуть обидві сторони;
- б) цього вимагає апеляційний суд;
- в) після задоволення відводів (самовідводів) неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи;
- г) суд перевантажений справами понад встановленому норму;
- г) на вимогу позивача або відповідача.

8. Альтернативна підсудність означає:

- а) можливість звернення до будь – якого суду;
- б) можливість позивача вибрати один з декількох судів, вказаних в законі;
- в) можливість звернення до певно визначеного суду;
- г) можливість вибору суду за погодженням сторін.

9. Підсудність кількох вимог, пов'язаних між собою, є у разі:

- а) пред'явлення позову до декількох позивачів;
- б) участі у справі третіх осіб;

- в) пред'явлення позову до декількох відповідачів;
- г) пред'явлення касаційної скарги.

10. У разі порушення правил про підсудність до моменту відкриття провадження у справі суд:

- а) повертає заяву;
- б) відмовляє у відкритті провадження;
- в) самостійно передає заяву до належного суду;
- г) приймає справу до розгляду.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. До суду звернувся В. В. Тимошук з позовною заявою про визнання договору купівлі-продажу автомобіля недійсним. У заяві він зазначав, що купив цей автомобіль на підставі генеральної довіреності з правом користування та відчуження, але власник скасував довіреність та вимагає повернення автомобіля.

Чи належить до компетенції суду загальної юрисдикції така справа, оскільки В. В. Тимошук завідомо порушив закон з метою несплати податку в дохід держави за нотаріальне посвідчення договору купівлі-продажу автомобіля?

Якщо так, то яке рішення має ухвалити суд?

Задача 2. М. І. Клименко як суб'єкт підприємницької діяльності (м. Київ) постачав комп'ютери ПП «МакроМакс» у м. Чернівці. У зв'язку з погодними умовами (повінь у Карпатах) вантаж було невчасно доставлено Південною залізницею, частина товару була пошкоджена. М. І. Клименко було завдано збитків несвочасною доставкою товару та його частковим пошкодженням.

До компетенції якого суду належить цей позов про відшкодування збитків?

Задача 3. Адвокатська компанія «Феміда» взяла в оренду у заводу «Арсенал» приміщення для здійснення адвокатської діяльності. Сторонами було укладено договір оренди. Однією із умов цього договору було те, що адвокатська компанія замість оплати приміщення надає правові послуги заводу. Проте коли до цієї фірми почали звертатися працівники заводу за безоплатними консуль-

таціями, їм відмовляли у наданні такої допомоги. У зв'язку з цим трудовий колектив заводу вирішив розірвати договір оренди. Замки на дверях цього приміщення було замінено, а усі речі адвокатської компанії передано до камери схову заводу.

Чи правомірні дії трудового колективу заводу «Арсенал»?

Як саме має захистити своє порушене право адвокатська компанія та у якому органі?

Задача 4. Під час посвідчення шлюбного договору одним із його пунктів було передбачено, що у разі спору між подружжям сторони мають право передати цей спір на розгляд третейського суду. Коли вони звернулися до третейського суду за вирішенням поділу майна, передбаченого шлюбним договором, та тлумаченням його змісту, їм було відмовлено у прийнятті заяви.

Визначте правомірність дії суду. Порадьте подружжю як саме їм слід вирішити даний спір.

Задача 5. Л. Д. Лисова було звільнено з публічної служби. Він пред'явив адміністративний позов до адміністративного суду про поновлення його на посаді. Під час розгляду справи він доповнив свої позовні вимоги позовом про стягнення зарплати за час вимушеного прогулу та про відшкодування моральної шкоди. Проте йому було відмовлено у прийнятті цих вимог з мотивацією, що позов про відшкодування моральної та матеріальної (зарплати за час вимушеного прогулу) шкоди вирішується у позовному провадженні у порядку цивільного судочинства згідно з ч. 1 ст. 15 ЦПК.

Визначте правильність дії суду.

Задача 6. О. В. Іванова пред'явила до суду позов про розірвання шлюбу, посилаючись на те, що її чоловік дав згоду на розірвання шлюбу, але відмовляється від подання відповідної заяви до органів ДРАЦСу. Дітей у них немає і в питанні розподілу майна згода досягнута. Суд задовольнив позов, чоловік в апеляційній скарзі просив провадження у справі закрити за невідомістю, посилаючись на те, що розірвання шлюбу в таких випадках має бути проведене у органі ДРАЦСу.

Чи правильно визначено юрисдикцію цієї справи?

Які наслідки порушення правил цивільної юрисдикції?

Рекомендована література

1. Балюк М. І. Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарії, рекомендації, пропозиції. Серія «Судова практика» / М. І. Балюк, Д. Д. Луценник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 708 с.
2. Бігун В. Підсудність цивільних справ за участю іноземного елемента / В. Бігун // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 4. – С. 167–177.
3. Білоусов Ю. В. Судовий захист цивільних прав: окремі питання процесуальної юрисдикції / Ю. В. Білоусов // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики. – 2004. – № 29/04. – С. 601–610.
4. Бурак О. Загальні питання розмежування цивільної, господарської та адміністративної юрисдикції / О. Бурак // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2010. – № 1. – С. 76–81.
5. Кучинська О. Проблеми єдності системи судів загальної юрисдикції у світлі Закону України «Про судоустрій і статус суддів» / О. Кучинська // Право України. – 2010. – № 11. – С. 200–205.
6. Притика Ю. Д. Питання компетенції третейського суду та підвідомчості справ / Ю. Д. Притика // Бюлетень міністерства юстиції України. – 2004. – № 8. – С. 21–33.
7. Сілантьєва Е. Є. Деякі проблеми розмежування юрисдикції спеціалізованих судів / Е. С. Сілантьєва // Проблеми законності. – 2008. – № 98. – С. 168–175.
8. Ференц О. Подвідомчість справ, що виникають із житлових відносин, судам загальної юрисдикції / О. Ференц // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 6. – С. 41–45.
9. Ференц О. Понятійний апарат інституту юрисдикції загальних судів: проблеми розмежування / О. Ференц // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 7. – С. 149–151.
10. Ференц О. Практика розмежування цивільної та адміністративної юрисдикції судів / О. Ференц // Вісник Львівського університету. – 2011. – № 52. – С. 205–211.
11. Юшкевич О. Г. Щодо питання розмежування видів судової юрисдикції / О. Г. Юшкевич // Вісник ХНУВС. – 2010. – № 4. – Ч. 1. – С. 29–36.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (станом на 1 липня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. (станом на 26 жовтня 2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.

3. Кодекс законів про працю УРСР від 10 грудня 1971 р. (станом на 7 серпня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

4. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. (станом на 1 липня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 3–4. – Ст. 27.

5. Житловий кодекс УРСР від 30 червня 1983 р. (станом на 5 квітня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>

6. Кодекс адміністративного судочинства від 6 липня 2005 р. (станом на 15 липня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–37. – Ст. 446.

7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. (станом на 1 квітня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.

8. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 р. (станом на 4 червня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 18–20. – Ст. 132.

10. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 р. (станом на 26 квітня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.

10. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 р. (станом на 1 січня 2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – Ст. 412.

11. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 р. (станом на 22 листопада 2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 232.

12. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>.

13. Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 вересня 1997 р. № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-97>

14. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 2 березня 2013 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13/print1386590768048282>

Глава 8. ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ

1. Поняття і значення процесуальних строків

Установлення порядку здійснення правосуддя у цивільних справах є одним з важливих завдань цивільного судочинства, але дотримання термінів вчинення процесуальних дій учасниками цивільного процесу також вимагає значної уваги, адже надзвичайно важливо, щоб цивільне судочинство здійснювалось не лише правильно, але й своєчасно. Саме задля досягнення цієї мети і спрямоване існування цивільних процесуальних строків. Водночас існування та чітке їх дотримання є не лише гарантією здійснення учасниками процесу своїх суб'єктивних процесуальних прав, але й запорукою ефективності здійснення цивільного судочинства.

Оскільки розгляд справи складається із сукупності й послідовного виконання процесуальних дій суду і всіх учасників процесу, то цивільними процесуальними строками будуть строки, встановлені ЦПК України для вчинення процесуальних дій судом і учасниками процесу в цивільному судочинстві. Це строки, в межах яких учиняються процесуальні дії (ст. 84 ЦПК України).

Значення процесуальних строків виражається в тому, що вони:

- 1) забезпечують стабільність і визначеність цивільних процесуальних правовідносин, цивільного провадження у справі;
- 2) забезпечують суб'єктам правовідносин можливість належно підготуватися і виконати певні процесуальні дії;
- 3) є процесуальними засобами впливу на поведінку несумлінних учасників процесу, на виконання ними процесуальних обов'язків засобами реалізації принципу раціональної процесуальної форми.

Призначення процесуальних строків у тому, що вони створюють оптимальний часовий режим для здійснення правосуддя: з одного боку пришвидшують провадження у справі,

а з іншого – допомагають уникнути поспіху в реалізації процесуальних прав та обов'язків, оскільки метою правосуддя є своєчасність, а не швидкість розгляду і вирішення справи.

Строк – це лише момент у часі або певний період часу. Співвідношення між часом і строком – це співвідношення загального та окремого. Водночас співвідношення часу і строку є також співвідношенням об'єктивного та суб'єктивного.

Процесуальний строк – *період часу, встановлений законом або судом, упродовж якого повинна бути виконана певна процесуальна дія судом, сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі.*

З визначення цивільних процесуальних строків можна виокремити такі їх **ознаки**:

1) регулюються нормами цивільного процесуального права та виконують владну функцію, а для учасників містять певні правові наслідки;

2) призначені для конкретних учасників цивільного судочинства (судді, суду, осіб, які беруть участь у справі, інших учасників цивільного процесу);

3) є елементами дії цивільного процесуального права;

4) містять юридичну силу та забезпечуються державою, оскільки пропущення строків має негативні наслідки, а в деяких випадках застосовуються заходи процесуального примусу;

5) виконують завдання цивільного процесуального права (ст. 1 ЦПК України);

6) установлюють конкретні проміжки часу вчинення саме процесуальних дій;

7) установлюються законом або судом

8) особи, які беруть участь у справі, не можуть змінювати процесуальні строки;

9) мають одиниці обчислення (дні, місяці, роки) та підлягають точному обчисленню;

10) встановлюють способи визначення цивільних процесуальних строків (вказівка на подію, що має неминуче настати, календарна дата, період часу).

Аналізуючи судову практику про дотримання строків розгляду цивільних справ, зокрема простежується незадовільна

організація судових процесів, зниження рівня виконавчої дисципліни, несвоєчасне оформлення документів, недостатній контроль за цим з боку голів судів. Не завжди дотримуються вимоги закону, який регламентує порядок прийняття позовних заяв і порушення цивільних справ, що тягне і несвоєчасний їх розгляд, і втрату доказів, додаткові матеріальні затрати та обґрунтовані скарги учасників процесу.

Негативно на дотримання строків розгляду справ впливають такі чинники, як низьке матеріально-технічне забезпечення судів, недоліки в роботі підрозділів органів Національної поліції, несвоєчасне виконання ухвал суду про привід учасників процесу, недосконалість законодавства про колегіальний розгляд справ, а також відсутність можливості забезпечення участі адвокатів у судових процесах тощо.

Процесуальні строки є одним із головних засобів забезпечення дисципліни під час здійснення цивільного судочинства та захисту прав учасників цивільних процесуальних правовідносин, своєчасного розгляду та своєчасного вирішення справ.

2. Види процесуальних строків у цивільному процесі

Для забезпечення швидкого та ефективного розгляду цивільних справ, дотримання належної поведінки учасників цивільного процесу процесуальне законодавство передбачає різноманітні способи визначення проміжку часу, упродовж якого учасники можуть здійснити свої процесуальні повноваження. Чинний ЦПК України передбачає такі види процесуальних строків різноманітної правової природи:

1. За способом установаження строки бувають:

- законні;
- судові строки.

Згідно зі ст. 67 ЦПК України строки, в межах яких вчиняються процесуальні дії, встановлюються законом, а якщо не визначені законом, – установаються судом.

Законні строки – це ті строки, вказівка на які є в нормах ЦПК України і які не можуть бути змінені з волі суб'єктів цивільного судочинства. До них належать: строк проведення попереднього судового засідання (ст. 129 ЦПК України); строки розгляду справи (ст. 157); строк подачі заяви про перегляд заочного рішення (ч. 2 ст. 228); строки апеляційного оскарження (ст. 294); строк касаційного оскарження (ст. 325); строк подачі заяви про перегляд за нововиявленими обставинами (ст. 362) та ін.

Судовий строк – строк, установлений за розсудом суду залежно від обставин справи.

2. За сферою правового регулювання строки поділяються:

– строки в позовному провадженні (наприклад, строк розгляду заяви про забезпечення позову, ч. 2 ст. 153 ЦПК України);

– строки в наказному провадженні (наприклад, строк подання боржником заяви про скасування судового наказу, ч. 1 ст. 105 ЦПК України);

– строки в окремому провадженні (наприклад, строк розгляду справи про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності ст. 244 ЦПК України).

3. Залежно від суб'єкта, якому адресовані процесуальні строки, – це:

– *процесуальні строки для здійснення дій судом (судом)*. Вони завжди встановлюються законом і охоплюють комплекс процесуальних дій, вчинюваних на різних стадіях судочинства. Відтак у разі прийняття заяви стягувача про видачу судового наказу суд у триденний строк видає судовий наказ за заявленими вимогами (ч. 1 ст. 102 ЦПК України); заява про забезпечення доказів розглядається впродовж п'яти днів з дня її надходження (ч. 2 ст. 135 ЦПК України); справа повинна бути призначена до розгляду не пізніше семи днів після закінчення дій підготовки до судового розгляду (ч. 2 ст. 156 ЦПК України); суд розглядає справу впродовж розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі (ч. 1 ст. 157 ЦПК України);

– *процесуальні строки для здійснення дій учасниками процесу*. Звичайно такі строки встановлюються законом, але в низці

випадків можуть установлюватися судом (суддею) або державним виконавцем. Наприклад, відповідач має право до початку розгляду справи по суті пред'явити зустрічний позов (ч. 1 ст. 123 ЦПК України); докази подаються сторонами до або під час попереднього судового засідання у справі. Якщо таке засідання не проводиться докази подаються до початку розгляду справи по суті;

– *процесуальні строки для здійснення дій іншими особами, зобов'язаними виконати приписи суду*. Наприклад, особи, які не мають можливості подати доказ, який вимагає суд, взагалі або у встановлені судом строки, зобов'язані сповістити про це суд із зазначенням причин упродовж п'яти днів з дня отримання ухвали (ч. 4 ст. 137 ЦПК України); відповідні особи чи органи впродовж місяця з дня надходження окремої ухвали повинні повідомити суд про вжиті заходи (ч. 1 ст. 211 ЦПК України); свідок зобов'язаний з'явитися до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини (ч. 2 ст. 50 ЦПК України).

4. За характером учинюваних процесуальних дій – це:

– *строки відкриття провадження* (наприклад, строк для вирішення суддею питання про відкриття провадження у справі – ч. 4 ст. 122 ЦПК України);

– *строки розгляду справи по суті* (наприклад, строк розгляду справ про стягнення аліментів – ч. 1 ст. 157 ЦПК України);

– *строки перегляду судових актів* (наприклад, строки апеляційного оскарження – ст. 294 ЦПК України);

– *строки у виконавчому провадженні* (наприклад, строк оскарження постанови державного виконавця про відкриття виконавчого провадження – ч. 6 ст. 26 ЗУ «Про виконавче провадження»).

5. За способом обчислення строки поділяються на:

– *строки, які обчислюються роками, місяцями, днями* (заяву про поворот виконання можна подати у межах позовної давності – ч. 1 ст. 381 ЦПК України; заява про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку розглядається судом у такі строки з дня надходження до суду: про госпіталізацію особи до психіатричного закладу – впродовж 24 годин, про психіатричний огляд – протягом трьох днів, про надання амбулаторної

психіатричної допомоги – протягом десяти днів – ч. 1 ст. 281 ЦПК України);

– *строки, обумовлені подією, що повинна неминуче настати* (наприклад, провадження у справі зупиняється до припинення перебування сторони у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан, на строковій військовій службі, альтернативній (невійськовій) службі, службового відрядження; на час хвороби сторони; до розшуку відповідача; на час проведення експертизи; до надходження відповіді від суду на доручення щодо збирання доказів – ст. 203 ЦПК України).

6. Залежно від тривалості – це:

– *негайно*. Наприклад, для видачі копії повного рішення суду особам, які брали участь у справі, після проголошення цього рішення (ч. 2 ст. 222 ЦПК України);

– *не пізніше наступного дня після вчинення певної процесуальної дії*. Наприклад, оформлення протоколу вчинення окремої процесуальної дії (ч. 3 ст. 200 ЦПК України);

– *24 години*. Наприклад, про направлення психіатричним закладом, у якому перебуває особа, заяви до суду про її госпіталізацію у примусовому порядку (ч. 4 ст. 280 ЦПК України);

– *в той же день*. Наприклад, для повернення до суду розписки про одержання судової повістки (ч. 2 ст. 76 ЦПК України); для розгляду заяв про забезпечення позову (ч. 1 ст. 153 ЦПК України) тощо;

– *два дні*. Наприклад, для розгляду судом заяв про забезпечення позову, поданої до подання позовної заяви (ч. 2 ст. 153 ЦПК України); для розгляду заяв про скасування заходів забезпечення позову (ч. 4 ст. 154 ЦПК України);

– *три дні*. Наприклад, для видачі судового наказу (ч. 1 ст. 102 ЦПК України), для розгляду судом заяви боржника про скасування судового наказу (ч. 1 ст. 106 ЦПК України), для розгляду заяви про примусовий психіатричний огляд (ч. 1 ст. 281 ЦПК України), для подання до суду особами, які беруть участь у справі, письмових зауважень щодо неповноти або неправильності технічного запису судового засідання та записів у журналі судового засідання (ч. 1 ст. 199 ЦПК України); зауважень щодо

технічного запису судового засідання чи журналу судового засідання (ч. 4 ст. 199 ЦПК України), для вирішення суддею–доповідачем питання про відкриття апеляційного провадження (ч. 1 ст. 297 ЦПК України);

– *п'ять днів*. Наприклад, для розгляду справи про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю (ч. 1 ст. 289 ЦПК України); для подання заяви про апеляційне оскарження ухвали суду першої інстанції (ч. 2 ст. 294 ЦПК України) тощо;

– *сім днів*. Наприклад, для призначення справи до розгляду в апеляційному суді (ч. 2 ст. 302 ЦПК України); для повернення справи до суду першої інстанції, що її розглядав, після закінчення апеляційного провадження (ст. 322 ЦПК України);

– *десять днів*. Наприклад, для розгляду заяви про роз'яснення рішення суду (ч. 3 ст. 221 ЦПК України); для подання заяв про перегляд заочного рішення (ч. 2 ст. 228 ЦПК України), про апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції (ч. 1 ст. 294 ЦПК України) тощо;

– *п'ятнадцять днів*. Наприклад, розгляд заяви про перегляд заочного рішення (ч. 2 ст. 230 ЦПК України); ухвала суду щодо продовження розгляду справи судом (ч. 2 ст. 157 ЦПК України);

– *двадцять днів*. Наприклад, для подання касаційної скарги на рішення апеляційного суду, що набрало законної сили (ч. 1 ст. 325 ЦПК України);

– *один місяць*. Наприклад, для розгляду справ про поновлення на роботі та про стягнення аліментів (ч. 1 ст. 157 ЦПК України), для подання заяви про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами (ч. 1 ст. 362 ЦПК України) тощо;

– *два місяці*. Наприклад, для розгляду майже всіх (за винятком окремих) цивільних справ (ч. 1 ст. 157 ЦПК України);

– *три місяці* – для подання заяви про перегляд рішень ВС України з підстави неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих же норм матеріального права (ч. 1 ст. 356 ЦПК України);

– *три роки*. Зокрема для пред'явлення рішення іноземного суду до примусового виконання в Україні (ст. 391 ЦПК України).

7. Строки можуть бути **загальні** та **спеціальні**. Наприклад, *загальний строк* розгляду справи у суді першої інстанції – не більше двох місяців від дня відкриття провадження у справі. *Спеціальний строк* – один місяць – установлений у справах про поновлення на роботі, про стягнення аліментів (ст. 157 ЦПК України).

3. Перебіг і правила обчислення процесуальних строків

Правила обчислення процесуальних строків зазначені у ст. 68 ЦПК України. Усі строки у цивільному процесі обчислюються роками, місяцями і днями.

Процесуальні строки також можуть визначатися вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати. Наприклад, особа, яка подала касаційну скаргу, має право відмовитися від неї до закінчення касаційного провадження (ч. 3 ст. 330 ЦПК України); у разі перебування сторони у тривалому службовому відраджженні суд може зупинити провадження у справі до припинення цього відраджження (ч. 1 ст. 203 ЦПК України).

Для того, щоб обчислити процесуальний строк, необхідно встановити початок і завершення його перебігу.

Перебіг цивільного процесуального строку – *це послідовна плинність процесуального строку*.

Відповідно до ст. 69 ЦПК України перебіг процесуального строку розпочинається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

Строк, обчислюваний роками, завершується у відповідні місяць і число останнього року строку.

Строк, обчислюваний місяцями, завершується у відповідне число останнього місяця строку. Якщо закінчення строку, обчислюваного місяцями, припадає на такий місяць, що відповідно до числа немає, строк минає в останній день цього місяця.

Якщо закінчення строку припадає на вихідний, святковий чи інший неробочий день, останнім днем строку є перший після нього робочий день.

Необхідно також зважити ще на одну особливість обчислення процесуальних строків. Процесуальний строк спливає безупинно з моменту свого обчислення, тобто із зарахуванням вихідних і неробочих святкових днів. Причому якщо початок строку припадає на неробочий день, то на відміну від його закінчення строк розпочинає спливати саме з неробочого, а не наступного робочого дня.

Перебіг строку, закінчення якого пов'язано з подією, яка повинна неминуче настати, завершується наступного дня після настання події.

Останній день строку триває до 24 години, але коли в цей строк слід було вчинити процесуальну дію в суді, де робочий час завершується раніше, строк закінчується в момент завершення цього часу.

Строк не вважається пропущеним, якщо до його закінчення заява, скарга, інші документи чи матеріали або грошові кошти здано на пошту чи передані іншими відповідними засобами зв'язку (ст. 70 ЦПК України).

Закінчення процесуального строку означає, що:

– юридично зацікавлені в результаті справи особи, що пропустили процесуальні строки, втрачають права на здійснення процесуальної дії (ч. 1 ст. 72 ЦПК України);

– документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, якщо суд за клопотанням особи, що їх подала, не знайде підстав для поновлення або продовження строку;

– для осіб, зобов'язаних виконати припис суду (судді) (подати наявні в неї письмові докази, виконати рішення суду тощо), закінчення процесуального строку не звільняє від виконання покладених на них процесуальних обов'язків і слугує підставою для застосування передбачених законом процесуальних санкцій;

– недотримання судом процесуального строку не припиняє його права (і обов'язку) зробити необхідну процесуальну дію. Суд зобов'язаний, хоча із запізненням, зробити відповідну дію і вирішити справу по суті.

Зупинення провадження у справі зупиняє перебіг процесуальних строків. **Зупинення процесуальних строків** роз-

починається з моменту настання тієї події, внаслідок якої суд зупинив провадження (ст. 71 ЦПК України).

Перелік обставин, з якими закон пов'язує зупинення провадження у справі, закріплений у ст.ст. 201, 202 ЦПК України (смерть або оголошення фізичної особи померлою; злиття, приєднання, поділ, перетворення юридичної особи; перебування сторони у тривалому службовому відрядженні; розшук відповідача тощо).

Особливості зупинення процесуальних строків:

1) зупиняються лише такі процесуальні строки, які не минули до того моменту, коли виникла обставина, що слугувала підставою зупинення провадження у справі;

2) зупинка в обчисленні процесуальних строків відбувається в момент виникнення обставини – підстави зупинення провадження, а не в момент постановлення судом або суддею ухвали про зупинення провадження у справі;

3) якщо початок зупинення процесуальних строків збігається з моментом виникнення обставини, що спричинила зупинення провадження у справі, то завершення зупинення процесуальних строків (продовження їхнього обчислення) визначається за датою постановлення судом ухвали про поновлення зупиненого провадження;

4) під час обчислення строків, ускладнених зупиненням провадження у справі, зважається лише на строк, що минув до моменту настання відповідної перешкоди. Час, що минув за період зупинення провадження у справі, юридичного значення не має, тому що на нього не зважається під час обчислення процесуального строку. Тому з моменту поновлення припиненого провадження може йтися тільки про продовження перебігу строку і, отже, про право зацікавленої особи вчинити процесуальні дії в строк, що залишився.

Продовження процесуального строку – надання суддею (судом) нового строку для здійснення процесуальної дії, не виконаної з поважної причини в призначений строк.

Продовженню підлягають лише строки, встановлені судом (суддею). Строк, установлений законом, може бути продовжений лише у разі прямої вказівки ЦПК України. Відтак згідно з ч. 2

ст. 157 ЦПК України у виняткових випадках за клопотанням сторони з огляду на особливості розгляду справи суд ухвалою може продовжити розгляд справи, але не більш ніж на *п'ятнадцять днів*.

Процедура розгляду та вирішення питання про продовження процесуального строку регламентується ст. 73 ЦПК України.

Поновлення процесуального строку означає визнання судом юридичної дійсності за процесуальною дією, зробленою після завершення процесуального строку.

Особливості поновлення процесуальних строків:

1) поновленню підлягають тільки строки, встановлені законом;

2) юридичною підставою поновлення процесуального строку є пропуск його з поважних причин;

3) питання про поновлення пропущеного строку вирішує суд, у якому належало вчинити процесуальну дію або до якого потрібно було подати документ чи доказ (ч. 2 ст. 73 ЦПК України);

4) про місце і час розгляду питання про поновлення процесуального строку сповіщаються особи, які беруть участь у справі. Присутність цих осіб не є обов'язковою;

5) одночасно з клопотанням про поновлення строку належить учинити ту дію або подати той документ чи доказ, стосовно до якого заявлено клопотання (ч. 3 ст. 73 ЦПК України);

6) відповідь суду (судді) на заяву про поновлення строку дається в ухвалі, якою цей строк або поновлюється, або в його поновленні відмовляється (ч. 4 ст. 73 ЦПК України);

7) згідно з ч. 7 ст. 293 ЦПК України окремо від рішення суду можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції щодо відмови поновити або продовжити пропущений процесуальний строк.

Пропущення процесуального строку тягне настання певних правових наслідків. Відтак із завершенням строку, встановленого законом або судом, втрачається право на вчинення процесуальної дії. Документи, подані після завершення процесуальних строків, залишаються без розгляду, якщо суд за клопотанням особи, що їх подала, не знайде підстав для поновлення або продовження строку (ст. 72 ЦПК України).

В окремих, установлених законом, випадках за порушення строків настають й інші наслідки, крім втрати права на вчинення процесуальних дій. Наприклад, у разі подання заяви про забезпечення доказів до подання позовної заяви заявник повинен подати позовну заяву впродовж *трьох днів* із дня постановлення ухвали про забезпечення доказів. Якщо у зазначений строк особа не подає позовну заяву, вона зобов'язана відшкодувати судові витрати, а також збитки, заподіяні у зв'язку із забезпеченням доказів (ч. 4 ст. 133 ЦПК України).

За неповідомлення суду про неможливість подати докази, а також за неподання доказів, зокрема з причин, визнаних судом неповажними, винні особи несуть відповідальність, установлену законом. Притягнення винних осіб до відповідальності не звільняє їх від обов'язку подати суду докази (частини 5, 6 ст. 137 ЦПК України).

Із пропущенням строку особи втрачають право на вчинення процесуальних дій, але не позбавляються певних процесуальних обов'язків, також до них у деяких випадках можуть бути застосовані визначені законом санкції.

Питання для самоконтролю

1. *Чим зумовлено встановлення строку менше одного дня під час вирішення питання про забезпечення позову?*
2. *Чим відрізняється строк від терміну?*
3. *Які наслідки виникають із дня відновлення провадження у справі щодо процесуальних строків?*
4. *Що означає термін «розумний строк», що міститься у ЦПК України?*
5. *Який порядок перебігу процесуальних строків?*
6. *Які обов'язки сторін у разі поновлення пропущеного строку?*

Тести для самоконтролю

1. Видом процесуальних строків є:

- а) законні строки;
- б) службові строки;

- г) допоміжні строки;
- г) пропущені строки.

2. Хто розглядає та вирішує клопотання про поновлення чи продовження пропущеного строку:

- а) голова суду;
- б) апеляційний суд;
- в) вищий суд;
- г) суд, у якому належало вчинити процесуальну дію або до якого потрібно було подати доказ чи документ.

3. З якого часу зупиняється перебіг строків у разі зупинення провадження у справі:

- а) з моменту прийняття ухвали про зупинення провадження у справі;
- б) з моменту прийняття ухвали про зупинення перебігу строків по справі, в якій зупинено провадження;
- в) з моменту, зазначеного в ухвалі про зупинення провадження у справі;
- г) з моменту проголошення ухвали суду;
- г) з моменту настання події, яка стала підставою для зупинення провадження у справі.

4. Вкажіть неправильну відповідь. Строки встановлені законом або судом обчислюються:

- а) роками;
- б) місяцями;
- в) годинами;
- г) днями;
- г) вказівкою на подію, що повинна настати.

5. Останній день строку закінчується:

- а) о 24 годині відповідного дня;
- б) на наступний день після спливу строку;
- в) на наступний робочий день після спливу строку;
- г) у останній день відповідного місяця.

6. Перебіг процесуального строку розпочинається:

- а) у день вчинення процесуальної дії;
- б) на наступний день після відповідної календарної дати;

- в) у день, встановлений судом;
- г) з моменту ознайомлення особи з судовим рішенням.

7. Зупинення провадження у справі:

- а) не зупиняє перебіг процесуальних строків;
- б) зупиняє перебіг процесуальних строків;
- в) перериває перебіг процесуального строку;
- г) відтермінує перебіг процесуального строку.

8. Про поновлення процесуального строку суд виносить:

- а) постанову;
- б) рішення;
- в) ухвалу;
- г) окрему ухвалу.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Справу за позовом Бубнової Олени Михайлівни про розірвання шлюбу та стягнення аліментів на дитину було порушено 5 серпня. 10 серпня до суду поступила зустрічна позовна заява від Бубнова Сергія Павловича про оспорювання запису про батьківство. 12 серпня суддя постановив ухвалу про прийняття зустрічного позову та призначення генетичної експертизи. Висновки експертизи були отримані 17 грудня. 20 грудня суд ухвалив рішення у справі. Мотивоване рішення було виготовлене 5 січня. 9 січня до суду першої інстанції надійшла апеляційна скарга відповідача на рішення суду. 10 січня справа разом із скаргою була направлена до апеляційного суду. 20 березня суддя-доповідач апеляційної інстанції постановляє ухвалу про залишення скарги без руху, оскільки не була подана заява про поновлення строків.

Чи були допущені процесуальні порушення?

У який строк підлягає розгляду цивільна справа у тих випадках, коли в одному провадженні поєднані вимоги, для яких встановлені різні строки розгляду (загальні та скорочені)?

Задача 2. А. А. Петрова не влаштувало рішення місцевого суду. Він вирішив подати апеляційну скаргу.

Коли закінчиться строк подання апеляційної скарги за правилами обчислення цивільно-процесуальних термінів?

До якого виду цивільно-процесуальних строків відноситься цей строк?

Задача 3. С. В. Москальова подала заяву про перегляд рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами 26.03.2015 р., у той час як обставина, яка стала підставою для подання заяви, була відкрита 24.02.2015 р.

Чи підлягає така заява розгляду в суді?

До якого виду цивільно-процесуальних строків вона належить?

Задача 4. Місцевий суд задовольнив позов А. В. Коротич до В. В. Портного про встановлення батьківства та стягнення аліментів на її доньку Світлану. Через чотири дні В. В. Портнов потрапив до лікарні з інфекційним захворюванням, де перебував на лікуванні один місяць. Одразу після одужання він виїхав до м. Луганська на святкування дня народження своєї матері. Повернувшись, В. В. Портнов вирішив оскаржити судове рішення.

Чи буде апеляційна скарга В. В. Портнова прийнята до розгляду?

Що в цьому разі зробить суд?

Рекомендована література

1. Андрейчук О. В. Классификация временных параметров гражданского процессуального права Украины / О. В. Андрейчук // Закон и жизнь. – 2007. – № 12 (193). – С. 41–45.

2. Андрійчук О. В. Види цивільних процесуальних строків у цивільному процесі України / О. В. Андрійчук // Судова апеляція. – 2007. – № 4. – С. 58–65.

3. Андрійчук О. В. Зміст часових параметрів у цивільному процесі України / О. В. Андрійчук // Право України. – 2007. – № 11. – С. 105–110.

4. Андрійчук О. В. Обчислення цивільно-процесуальних строків / О. В. Андрійчук // Вісник академії прокуратури України. – 2007. – № 3. – С. 113–117.

5. Андрійчук О. В. Про історико-філософський аспект часу щодо цивільного процесу України / О. В. Андрійчук // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – № 14. – С. 5–11.

6. Андрійчук О. В. Процесуальні строки у цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. В. Андрійчук. – К., 2009. – 19 с.
7. Андрійчук О. В. Суть та значення строків у цивільному процесуальному праві України / О. В. Андрійчук // Вісник прокуратури. – 2007. – № 7 (73). – С. 103–108.
8. Баженова Б. Доступ до правосуддя у Великобританії / Б. Баженова // Право України. – 2006. – № 1. – С. 34–36.
9. Бартошук О. Судовий розгляд у розумні строки: мрії чи реальність? / О. Бартошук // Право України. – 2006. – № 7. – С. 46–48.
10. Вахонева Т. Цільове призначення цивільно-правових строків / Т. Вахонева // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 9. – С. 68–71.
11. Вахонева Т. М. Процесуальні строки захисту цивільних прав за новим цивільно-процесуальним законодавством / Т. М. Вахонева // Держава і право: збірник наукових праць. – 2005. – Вип. 27. – С. 342–348.
12. Волинець А. Порушення строків судового розгляду: хто винен? / А. Волинець // Юридичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 129–131.
13. Лічман Л. Г. Підвищення ефективності правозастосування в контексті строків розгляду цивільних справ / Л. Г. Лічман // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 3. – С. 43–48.
14. Рожнов О. В. Деякі питання регламентації строків у цивільному судочинстві / О. В. Рожнов // Проблеми законності. – Х., 2004. – Вип. 67. – С. 55–61.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про строки розгляду судами кримінальних та цивільних справ: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 1 квітня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-94>
2. Про практику застосування судами процесуального законодавства при розгляді цивільних справ по першій інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.1990 р. № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>;
3. Про підготовку цивільних справ до судового розгляду: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 05.03.1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>
4. Про усунення тяганини при розгляді судами справ: Лист Верховного Суду України від 1 грудня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

Глава 9. СУДОВІ ВИКЛИКИ І ПОВІДОМЛЕННЯ

1. Види і зміст судових повісток

Право на справедливий судовий розгляд забезпечується належним повідомленням осіб, які беруть участь у справі, про місце і час його розгляду та вирішення.

Обов'язок сповіщати осіб, що беруть участь у справі, про час і місце судового засідання або вчинення окремих процесуальних дій покладено на судову інстанцію, а саме – секретаря судового засідання (п. 1 ч. 1 ст. 48 ЦПК України).

Є три форми доведення до відома учасників процесу їх права чи обов'язку з'явитися в суд для участі в процесі чи в процесуальній дії. Це:

1) **судові виклики**. Судові виклики здійснюються *судовими повістками про виклик*, які надсилаються особам, які беруть участь у справі, свідкам, експертам, спеціалістам, перекладачам;

2) **судові повідомлення**. Здійснюються *судовими повістками-повідомленнями*, які надсилаються особам, які беруть участь у справі з приводу вчинення процесуальних дій, у яких участь цих осіб не є обов'язкова (ч. 3 ст. 74 ЦПК України);

3) **оголошення про виклик у пресі**. Через оголошення у пресі викликається відповідач, місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме (ч. 9 ст. 74 ЦПК України).

Зміст судової повістки регулює ст. 75 ЦПК України. Відтак **судова повістка про виклик** у суд повинна містити:

- ім'я фізичної особи чи найменування юридичної особи, якій адресується повістка;
- найменування та адресу суду;
- зазначення місця, дня і часу явки за викликом;
- назву справи, за якою робиться виклик;

– зазначення, в якості кого викликається особа (як позивач, відповідач, третя особа, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач);

– зазначення, чи викликається особа в судове засідання чи у попереднє судове засідання, а у разі повторного виклику сторони у зв'язку з необхідністю дати особисті пояснення – про потребу дати особисті пояснення;

– у разі необхідності – пропозицію особі, яка бере участь у справі, подати всі раніше неподані докази;

– зазначення обов'язку особи, яка одержала судову повістку в зв'язку з відсутністю адресата, за першої можливості вручити її адресату;

– роз'яснення про наслідки неявки залежно від процесуального статусу особи, яка викликається (накладення штрафу, примусовий привід, розгляд справи за відсутності, залишення заяви без розгляду), і про обов'язок повідомити суд про причини неявки.

Судова повістка-повідомлення повинна містити:

– найменування та адресу суду;

– назву справи;

– вказівку про те, яку дію буде вчинено;

– місце, день і час учинення процесуальної дії;

– вказівку про те, що участь у вчиненні такої дії для цієї особи не є обов'язковою.

Якщо із судовою повісткою надсилаються копії відповідних документів, у повістці особі, якій вони надсилаються, повинно бути зазначено, які документи надсилаються, а також про її право подати заперечення та відповідні докази на їх підтвердження.

2. Порядок вручення судових повісток і повідомлень

Судові повістки (повідомлення) про явку осіб, які беруть участь у справі, а також свідків, експертів, спеціалістів і перекладачів *направляються*:

- поштою (рекомендованим листом із повідомленням);
- через кур'єрів за адресою, зазначеною стороною чи іншою особою, яка бере участь у справі;
- через сторону чи її представника за їх згодою.

Особи, які беруть участь у справі, а також свідки, експерти, спеціалісти і перекладачі *можуть бути повідомлені або викликані в суд* також:

- телеграмою, факсом чи за допомогою інших засобів зв'язку, які забезпечують фіксацію повідомлення або виклику;
- безпосередньо у суді під розписку про ознайомлення про час і місце наступного засідання у разі відкладення розгляду справи або оголошуючи перерву у її розгляді;
- безпосередньо в суді шляхом вручення повістки на прохання особи, яка є учасником цивільного процесу, у разі відкладення розгляду справи або оголошуючи перерву у її розгляді.

ЦПК України передбачає **строки вручення судових повісток**. Відповідно до ч. 4 ст. 74 кодексу судова повістка про виклик повинна бути вручена з таким розрахунком, щоб особи, які викликаються, мали достатньо часу для явки в суд і підготовки до участі в судовому розгляді справи, але не пізніше ніж за *три дні* до судового засідання, а судова повістка-повідомлення – *завчасно*.

Відповідно до п. 11.1 Інструкції з діловодства у місцевому загальному суді, затвердженої наказом Державної судової адміністрації України № 68 від 27 червня 2006 р., після закінчення підготовки справи до судового розгляду та призначення справи до розгляду особам, які беруть у ній участь, невідкладно надсилаються поштою рекомендованим листом з повідомленням судової повістки про виклик до суду з розпискою з копіями ухвал про відкриття провадження і призначення справи до попереднього розгляду. Відповідачеві надсилаються також копії позовної заяви та доданих до неї документів, про що зазначається в судовій повістці. Крім того, зазначається про право подати письмове заперечення проти позову.

Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, зобов'язані повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) або місцезнаходження під час

провадження справи. У разі відсутності заяви про зміну місця проживання або місцезнаходження судова повістка надсилається на останню відому судові адресу і вважається доставленою, навіть якщо особа за цією адресою більше не проживає або не знаходиться (ч. 1 ст. 77 ЦПК України).

Якщо особа не проживає за адресою, повідомленою суду, судова повістка може бути надіслана за місцем її роботи.

Відповідно до ст. 78 ЦПК України, якщо місцеперебування відповідача в справах за позовами про стягнення аліментів або про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, невідоме, суд ухвалою оголошує його розшук. Розшук проводиться органами Національної поліції, а витрати на його проведення стягуються з відповідача в дохід держави за рішенням суду.

У разі ненадання особами, які беруть участь у справі, інформації щодо їх адреси, судова повістка надсилається:

– юридичним і фізичним особам-підприємцям – за адресою місцезнаходження (місця проживання), що зазначена в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців;

– фізичним особам, які не мають статусу підприємців, – за адресою їх місця проживання чи місця перебування, зареєстрованою у встановленому законом порядку.

У разі відсутності осіб, які беруть участь у справі, за такою адресою, вважається, що судовий виклик або судове повідомлення вручене їм належно.

Судові повістки, адресовані фізичним особам, вручаються їм під розписку. Судова повістка юридичній особі спрямовується за її місцезнаходженням або за місцезнаходженням її представництва, філії, якщо позов виник у зв'язку з їх діяльністю. Судова повістка вручається відповідній службовій особі, яка розписується про одержання повістки.

Розписка про одержання судової повістки з позначкою про дату вручення в той же день особами, які її вручали, повертається до суду. У разі неявки в судове засідання однієї зі сторін або будь-кого з інших осіб, які беруть участь у справі, стосовно яких немає відомостей про вручення їм судових повісток, суд

відкладає розгляд справи в межах строків, установлених ст. 157 ЦПК України (п. 1 ч. 1 ст. 169 ЦПК України).

Судова повістка може бути вручена представникові особи, яка бере участь у справі. У такому разі вважається врученням повістки і цій особі.

Якщо *особу, якій адресовано судову повістку, не виявлено в місці проживання*, повістку під розписку вручають будь-кому з повнолітніх членів сім'ї, які проживають із нею, а за їх відсутності – відповідній житлово-експлуатаційній організації або виконавчому органу місцевого самоврядування.

За відсутності адресата особа, що доставляє судову повістку, негайно повертає її до суду з позначкою про причини невручення.

Якщо *особа, яка бере участь у справі, перебуває під вартою або відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, обмеження волі, арешту*, повістка та інші судові документи вручаються їй під розписку адміністрацією місця утримання особи, яка негайно надсилає розписку та письмові пояснення цієї особи до суду.

Особам, які проживають за межами України, судові повістки вручаються в порядку, визначеному міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України, в разі відсутності таких – за допомогою судових доручень через дипломатичні представництва та консульські установи України за місцем проживання цих осіб.

3. Оголошення про виклик у пресі

Відповідно до ч. 9 ст. 74 ЦПК України через оголошення у пресі викликається відповідач, місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме.

Проте Порядок визначення друкованого засобу масової інформації, у якому розміщуються оголошення про виклик до суду відповідача, третіх осіб, свідків, місце фактичного прожи-

вання (перебування) яких невідоме, затверджений постановою КМУ № 52 від 25 січня 2006 р., вказує на можливість такого способу виклику в суд не лише відповідача, а й третіх осіб та свідків. У цьому разі можемо говорити про вищу юридичну силу ЦПК України, який надає змогу викликати в суд через пресу лише відповідача.

В оголошенні про виклик вказуються:

– ім'я фізичної особи чи найменування юридичної особи, якій адресується повістка;

– найменування та адреса суду;

– зазначення місця, дня і часу явки за викликом;

– назва справи, за якою робиться виклик;

– зазначення, в якості кого викликається особа (як позивач, відповідач, третя особа, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач);

– зазначення, чи викликається особа в судове засідання чи у попереднє судове засідання, а у разі повторного виклику сторони у зв'язку з необхідністю дати особисті пояснення – про потребу дати особисті пояснення;

– у разі необхідності – пропозицію особі, яка бере участь у справі, подати всі раніше неподані докази;

– роз'яснення про наслідки неявки залежно від процесуального статусу особи, яка викликається (накладення штрафу, примусовий привід, розгляд справи за відсутності, залишення заяви без розгляду), і про обов'язок повідомити суд про причини неявки.

Відповідно до ч. 10 ст. 74 ЦПК України друкований орган, у якому розміщуються оголошення про виклик упродовж наступного року, визначається не пізніше 1 грудня поточного року в порядку, встановленому КМУ.

Згідно з п. 2 Порядку визначення друкованого засобу масової інформації, у якому розміщуються оголошення про виклик до суду відповідача, третіх осіб, свідків, місце фактичного проживання (перебування) яких невідоме, затвердженого постановою КМУ № 52 від 25 січня 2006 р., оголошення про виклик до суду публікується в установлені законодавством строки у друкованому засобі масової інформації загальнодержавної

сфери розповсюдження та в друкованому засобі масової інформації місцевої сфери розповсюдження за останнім відомим місцем проживання (перебування) на території України відповідача, третіх осіб, свідків.

Кабінет Міністрів України за поданням Міністерства юстиції щороку до 1 грудня визначає друкований засіб масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та затверджує перелік друкованих засобів масової інформації місцевої сфери розповсюдження, у яких розміщуються оголошення про виклик до суду.

Відтак друкованим засобом масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження, в якому 2015 року розміщуються оголошення про виклик до суду відповідача, третіх осіб, свідків, місце фактичного проживання (перебування) яких невідоме, є газета «Урядовий кур'єр». У Переліку друкованих засобів масової інформації на відповідний рік визначаються також засоби масової інформації місцевої сфери розповсюдження за регіонами (областями) України.

Оголошення про виклик у пресі має бути розміщене завчасно. Відповідно до ч. 9 ст. 74 ЦПК України з опублікуванням оголошення про виклик відповідач вважається повідомленим про час і місце розгляду справи.

Питання для самоконтролю

- 1. Чим судова повістка про виклик відрізняється від судової повістки про повідомлення?*
- 2. Що має зазначатися у судовій повістці про виклик і судовій повістці про повідомлення?*
- 3. Кому вручається судова повістка у разі відсутності особи за місцем проживання?*
- 4. Куди надсилається судова повістка у разі ненадання юридичною особою, яка бере участь у справі, інформації щодо адреси?*
- 5. У яких засобах масової інформації слід друкувати оголошення про виклик у суд?*
- 6. У які терміни особи, які беруть участь у справі, повинні бути повідомленні про явку до суду?*

7. Які настають наслідки у разі неповідомлення осіб, які беруть участь у справі, про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження)?

Тести для самоконтролю

1. Судова повістка-повідомлення повинна бути вручена:

- а) завчасно;
- б) не пізніше 14 днів до дня судового засідання;
- в) не пізніше 7 днів до дня судового засідання;
- г) не пізніше 5 днів до дня судового засідання;
- г) не пізніше 3 днів до дня судового засідання.

2. Судова повістка надсилається поштою:

- а) рекомендованим листом;
- б) рекомендованим листом з повідомленням;
- в) цінним листом;
- г) листом з повідомленням;
- г) телеграмою.

3. У разі відсутності за адресою, зазначеною стороною чи іншою особою, яка бере участь у справі:

- а) вважається, що судовий виклик або судове повідомлення належно вручене;
- б) вважається, що судовий виклик або судове повідомлення не вручене;
- в) вважається, що судовий виклик або судове повідомлення підлягає повторному врученню;
- г) повідомлення про виклик надсилається у пресу.

4. Через повідомлення у пресі викликається (викликаються):

- а) особи, які беруть участь у справі;
- б) боржник;
- в) відповідач;
- г) позивач та відповідач;

5. Свідкам у цивільному процесі вручається:

- а) судова повістка про виклик;

- б) судова повістка-повідомлення;
- в) письмовий виклик до суду;
- г) ухвала суду про виклик.

6. За якими категоріями справ проводиться розшук відповідача:

- а) про стягнення аліментів;
- б) про захист прав інтелектуальної власності;
- в) про стягнення заборгованості за комунальні послуги;
- г) про встановлення батьківства;
- г) про усиновлення.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Н. Иванову була вручена судова повістка з викликом до місцевого суду для участі в судовому засіданні в якості відповідача.

Пізніше, прочитавши та більш детально ознайомившись з судовою повісткою, Н. Иванов виявив той факт, що в ній не вказано про день та час явки за цим викликом. Внаслідок цієї обставини Н. Иванов не з'явився до суду.

Чи буде Н. Иванов нести відповідальність за неявку за викликом?

Чи повинен був Н. Иванов з'явитися до суду для самостійного з'ясування питання про день та місце судового засідання?

Задача 2. Д. Астахову була адресована судова повістка, яка не могла бути вручена йому особисто, оскільки його не було виявлено на місці постійного проживання. Повістка була вручена неповолітньому сину.

Кваліфікуйте дії особи, яка повинна вручити судову повістку.

Задача 3. У справі про відшкодування шкоди, завданої внаслідок протиправних дій А. Науменка, за позовом М. Кривченка, суд, дослідивши матеріали справи, визнав, що для оцінки розміру завданої шкоди необхідною є участь експерта, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 145 ЦПК України.

Виклик експерта було здійснено секретарем судового засідання шляхом телефонного повідомлення про час та місце судового

засідання. На судове засідання експерт не з'явився і суд постановив ухвалу про примусовий привід.

Чи законні дії суду?

Чи є такий порядок виклику належним?

Задача 4. М. Клопов звернувся з позовом до суду до Д. Аронова про відшкодування шкоди, що призвело до каліцтва внаслідок ДТП. Місцевий суд позов задовольнив і стягнув на користь позивача 9 тис. грн. В апеляційній скарзі Д. Аронов просив скасувати зазначене судове рішення, оскільки він не був належно повідомлений про час і місце розгляду справи. Суд апеляційної інстанції встановив, що оскільки на час розгляду справи в суді першої інстанції місцезнаходження відповідача не було відомим, суд здійснив виклик відповідача через оголошення в пресі.

Чи підлягає скарга задоволенню? Обґрунтуйте відповідь.

Задача 5. І. Сидоренко, яка була відповідачем у справі про відшкодування шкоди, завданої здоров'ю М. Пилипенко, після початку розгляду справи виїхала до Грузії. Суд оголосив розшук відповідача і надіслав запит до органів внутрішніх справ Грузії, останні не відреагували.

Які дії повинен здійснити суд?

Рекомендована література

1. Балюк М. І. Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарії, рекомендації, пропозиції. Серія «Судова практика» / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 708 с.

2. Завражнов В. Последствия неявки в судебное заседание лиц, участвующих в деле / В. Завражнов, Л. Терехова // Российская юстиция. – 2004. – № 1. – С. 31–33.

3. Косарева Т. Проблеми інституту судових викликів і повідомлень, що лежать у сфері технічного їх виконання судом (порядок вручення) / Т. Косарева // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 12. – С. 47–50.

4. Косарева Т. Проблеми інституту судових викликів і повідомлень, що лежать у сфері процесуального закріплення їх змісту в нормах цивільного процесуального кодексу України / Т. Косарева // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 11. – С. 89–92.

5. Навроцька Ю. Процесуальна форма інформування через пресу в цивільному судочинстві / Ю. Навроцька // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Випуск 53. – С. 211–217.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15 травня 2003 р. (станом на 28 червня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263.

2. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 р. (станом на 6 листопада 2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 275.

3. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 12 грудня 2003 р. (станом на 22 листопада 2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 232.

4. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ: Наказ державної судової адміністрації України від 17 грудня 2013 р. № 173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/userfiles/Nakaz%20173.pdf>

5. Про порядок визначення друкованого засобу масової інформації, у якому розміщуються оголошення про виклик до суду відповідача, третіх осіб, свідків, місце фактичного проживання (перебування) яких невідоме: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 січня 2006 р. № 52 (станом на 21 листопада 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0860-06>.

6. Про затвердження Правил надання послуг поштового зв'язку: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 березня 2012 р. № 270 (станом на 6 листопада 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/270-2009-%D0%BF>

7. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>.

Глава 10. СУДОВІ ВИТРАТИ

1. Поняття і види судових витрат

Провадження у справі передбачає певні грошові витрати, що виникають у зв'язку з проведенням огляду на місці експертизи, залученням свідків, експертів, спеціалістів, розшуку відповідача та інші.

Метою встановлення судових витрат є застереження сторони (позивача) від подання необґрунтованого позову, покладення витрат на сторони для добровільного виконання своїх обов'язків, самостійного врегулювання правових спорів. Оплата одночасно також є частковим відшкодуванням витрат держави на здійснення правосуддя.

У цивільному процесі історично сформувався інститут судових витрат, який встановлює «платність» процесу судового захисту прав та інтересів, що охороняються законом. Кошти на утримання судової системи можуть бути одержані лише з двох джерел: державне забезпечення та забезпечення заінтересованими у справі сторонами. Забезпечення правосуддя із першого джерела обґрунтоване визнанням правосуддя одним із видів державної влади в Україні (ч. 1 ст. 6 Конституція України), а також визнанням правосуддя як невід'ємної функції держави. Забезпечення правосуддя повністю із другого джерела обумовлює утворення альтернативної державному правосуддю системи вирішення спорів та захисту порушених прав.

На цей момент різноманітність цивільних процесуальних відносин, що функціонують із приводу та у зв'язку з інститутом судових витрат, регулюється ЦПК України (глава 8 розділу 1). Провадження у цивільній справі пов'язане з певними грошовими витратам, які отримали назву судових витрат.

Судові витрати – це витрати, що несуть сторони, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, у справах позовного провадження, заявники і заінтересовані особи у справах наказного та окремого провадження за вчинення в їх

інтересах цивільних процесуальних дій, пов'язаних із розглядом справи у порядку цивільного судочинства.

Судові витрати – це витрати держави, що покладаються на державний бюджет України, а також на заінтересованих у справі осіб, з приводу та у зв'язку з розглядом і вирішенням цивільної справи у суді загальної юрисдикції.

Судові витрати виконують такі **завдання**:

1) кошти, що одержуються від судового збору, дуже незначні у своїй мірі, але усе ж сприяють покриттю тих витрат, які супроводжують судову діяльність. Відшкодування витрат зі здійснення правосуддя не надходить безпосередньо до суду, тому фінансування судів не залежить від суми, яка одержується як судовий збір;

2) існування судових витрат покликане дисциплінувати громадян, юридичних осіб, водночас запобігаючи появі необґрунтованих позовних вимог;

3) судові витрати повинні стимулювати добровільне виконання процесуальних обов'язків.

До **функцій** судових витрат належать:

– *компенсаційна* – полягає у відшкодуванні коштів, витрачених державою на здійснення правосуддя з цивільних справ, а також коштів, витрачених особами, які звертаються до суду, або тих, хто здійснює певні процесуальні дії;

– *превентивна* – полягає в запобіганні необґрунтованих звернень до судів, у забезпеченні виконання юридично заінтересованими у вирішенні справи особами своїх процесуальних обов'язків;

– *соціальна* – виявляється у тому, що судові витрати покликані забезпечити фактичну доступність правосуддя.

До інституту судових витрат повинен застосовуватися принцип процесуальної економії. Вимоги цього принципу виявляються у низці процесуальних норм правового явища, що розглядається, внаслідок якого заощаджується час, сили і кошти суду та учасників судового процесу. Стосовно інституту судових витрат цей принцип можна визначити як нормативно встановлені основоположні засади, що відображають реалізацію компенсаційної та превентивної функцій і які стосуються і суду, і інших учасників процесу.

Інститут судових витрат забезпечує доступність правосуддя з цивільних справ і *виявляється* у:

1) можливості для осіб, які звертаються до суду (а також тих, які залучаються до судового процесу), витримати тягар усіх пов'язаних із цим витрат. Якщо судові витрати непропорційно великі, непосильні для більшості таких осіб, правосуддя не можна визнати доступним;

2) якісному правосуддю, що забезпечує ефективний правовий захист за справедливого судового провадження в розумний строк, об'єктивно не може бути дешевим. Якщо правосуддя не відповідає пред'явленим до нього вимогам, не забезпечує ефективний захист прав, а суд не є незалежним та неупередженим, то і право доступу до правосуддя не може вважатися гарантованим;

3) змагальному процесі, який передбачає професійне юридичне представництво на всіх його стадіях, а це неминуче здорожчує судовий процес, збільшуючи витрати тих, хто бере участь у цьому процесі. Неможливість звернутися до послуг професійного юридичного представництва – означає фактичне утруднення доступу до правосуддя;

4) можливості держави, яка існує за рахунок коштів платників податків, з фінансування правосуддя, забезпечення права доступу до суду не безмежні.

Отже, значна частина витрат, пов'язаних із здійсненням правосуддя, покладається на самих цих осіб, що прагнуть відновити свої права через суд.

Судові витрати – самостійна проблема, яка вимагає свого вирішення:

– з одного боку, необхідно не допустити непропорційне здорожчання процесу для осіб, які беруть участь у змагальному процесі;

– з іншого – забезпечити якісне та справедливе правосуддя з цивільних справ, що вимагає чималих витрат.

Як зазначає Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів від 10 травня 2006 р., судові витрати, які несе особа, не повинні бути перешкодою для судового захисту її прав.

Згідно зі ст. 79 ЦПК України **судові витрати складаються з:**

- 1) судового збору;
- 2) витрат, пов'язаних із розглядом справи.

Відмінність судового збору від судових витрат полягає у такому:

– судовий збір є обов'язковим платежем за дії, що вчиняються судом у зв'язку з розглядом та вирішенням, переглядом справи і видачею документів. Витрати, пов'язані з розглядом справи, складаються із сум, що підлягають сплаті за проведення експертизи, призначеної судом, огляд доказів за місцем їх знаходження;

– розмір судового збору визначений законодавством і залежить від характеру і ціни позову. Розмір судових витрат прямо не залежить від характеру спору і ціни позову та відрізняється за кожною конкретною справою залежно від фактично вчинених витрат;

– судовий збір в усіх справах, що розглядаються судами в Україні, сплачується або стягується до бюджету держави. Сума судових витрат вноситься на депозитний рахунок суду з подальшою їхньою виплатою експертам, перекладачам тощо.

2. Судовий збір

Судовий збір – це законодавчо фіксована грошова сума, що стягується з фізичних і юридичних осіб у дохід держави за здійснення в їхніх інтересах дії під час розгляду та вирішення справи у суді.

Розмір судового збору, порядок його сплати і звільнення від сплати встановлюються ЗУ «Про судовий збір» та ч. 2 ст. 79 ЦПК України.

Платниками судового збору є громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (зокрема іноземні) та фізичні особи-підприємці, які звертаються до суду, чи стосовно яких ухвалене судове рішення (ст. 2 ЗУ «Про судовий збір»).

Об'єктами сплати судового збору є: позовні заяви; заяви у справах наказного та окремого провадження; апеляційні та касаційні скарги на судові рішення, заяви про видачу судами документів.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 ЗУ «Про судовий збір» судовий збір не справляється за подання:

1) заяви про перегляд ВР України судового рішення у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом;

2) заяви про скасування судового наказу;

3) заяви про зміну чи встановлення способу, порядку і строку виконання судового рішення;

4) заяви про поворот виконання судового рішення;

5) заяви про винесення додаткового судового рішення;

6) заяви про розірвання шлюбу з особою, визнаною в установленому законом порядку безвісно відсутньою;

7) заяви про встановлення факту каліцтва, якщо це необхідно для призначення пенсії або одержання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням;

8) заяви про встановлення факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

9) заяви про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;

10) заяви про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;

11) позовної заяви про відшкодування шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, їх посадовою або службовою особою, а також незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури або суду;

12) заяви, апеляційної та касаційної скарги про захист прав малолітніх чи неповнолітніх осіб у разі, якщо представництво

їх інтересів у суді відповідно до закону або міжнародного договору, згоду на обов'язковість якого надано ВР України, здійснюють Міністерство юстиції України, суб'єкти надання безоплатної вторинної правової допомоги та/або органи опіки та піклування або служби у справах дітей;

13) клопотання про визнання і виконання рішення іноземного суду відповідно до міжнародного договору України, згоду на обов'язковість якого надано ВР України та яким не передбачено плату під час звернення до суду, подання апеляційної та касаційної скарги у таких справах;

14) заяви про встановлення факту смерті особи, яка загинула або пропала безвісти в районах проведення воєнних дій або антитерористичних операцій.

Судовий збір перераховується у безготівковій або готівковій формі.

За подання позовів, ціна яких визначається в іноземній валюті, судовий збір сплачується у гривнях з огляду на офіційний курс гривні до іноземної валюти, встановленого НБУ на день сплати.

Види судового збору:

– *простий судовий збір*, що обчислюється у твердих ставках (у розмірах частин офіційно встановленої мінімальної заробітної плати). Наприклад, за подання позовної заяви немайнового характеру, яка подана фізичною особою, справляється судовий збір у розмірі 0,4 розміру мінімальної заробітної плати; у разі подання заяви юридичною особою або фізичною особою – підприємцем судовий збір становить 1 розмір мінімальної заробітної плати.

За подання заяви про видачу судового наказу; заяви у справах окремого провадження; заяви про забезпечення доказів або позову; заяви про перегляд заочного рішення; заяви про скасування рішення третейського суду; заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду; заяви про видачу виконавчого документа на підставі рішення іноземного суду; заяви про роз'яснення судового рішення, які подано фізичною особою, справляється судовий збір у розмірі 0,2 розміру мінімальної заробітної плати. Якщо таку

ж заяву подано юридичною особою або фізичною особою – підприємцем, судовий збір становить 0,5 розміру мінімальної заробітної плати;

– *пропорційний судовий збір*, що обчислюється у відсотковому вираженні до ціни позову. Наприклад, за подання позовної заяви майнового характеру юридичною особою справляється судовий збір у розмірі 1,5% ціни позову, але не менше розміру мінімальної заробітної плати. За подання позовної заяви майнового характеру фізичною особою (фізичною особою-підприємцем) справляється судовий збір у розмірі 1% ціни позову, але не менше 0,4 розміру мінімальної заробітної плати та не більше 5 розмірів мінімальної заробітної плати.

Для правильного обчислення судового збору необхідно коректно визначити ціну позову. Позивач самостійно визначає ціну позову і зазначає її у позовній заяві.

Ціна позову – це грошове вираження майнових претензій позивача, що визначається розміром грошової суми, яка стягується, або вартості майна, що відшкодовується.

Згідно зі ст. 80 ЦПК України *ціна позову визначається*:

- 1) у позовах про стягнення грошових коштів – сумою, стягується;
- 2) у позовах про визнання права власності на майно або його витребування – вартістю майна;
- 3) у позовах про стягнення аліментів – сукупністю всіх виплат, але не більш ніж за шість місяців;
- 4) у позовах про строкові платежі й видачі – сукупністю всіх платежів або видач, але не більш ніж за три роки;
- 5) у позовах про безстрокові або довічні платежі та видачі – сукупністю платежів або видач за три роки;
- 6) у позовах про зменшення або збільшення платежів або видач – сумою, на яку зменшуються або збільшуються платежі чи видачі, але не більш ніж за один рік;
- 7) у позовах про припинення платежів або видач – сукупністю платежів або видач, що залишилися, але не більш ніж за один рік;
- 8) у позовах про розірвання договору найму (оренди) або договору найму (оренди) житла – сукупністю платежів за

користування майном або житлом упродовж строку, що залишається до кінця дії договору, але не більш ніж за три роки;

9) у позовах про право власності на нерухоме майно, що належить фізичним особам на праві приватної власності, – дійсною вартістю нерухомого майна, а на нерухоме майно, що належить юридичним особам, – не нижче його балансової вартості;

10) у позовах, які складаються з кількох самостійних вимог, – загальною сумою всіх вимог.

У разі, якщо судовий збір сплачується за подання позовної заяви до суду в розмірі, визначеному, зважаючи на ціну позову, а встановлена позивачем ціна позову не відповідає дійсній вартості спірного майна або якщо на день подання позову неможливо встановити точну його ціну, розмір судового збору попередньо визначає суд із подальшою сплатою недоплаченої суми або з поверненням суми переплати судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом у процесі розгляду справи.

Якщо розмір позовних вимог збільшено або пред'явлено нові позовні вимоги, недоплачену суму судового збору необхідно сплатити до звернення до суду з відповідною заявою. У разі зменшення розміру позовних вимог питання щодо повернення суми судового збору вирішується відповідно до ст. 7 ЗУ «Про судовий збір».

За подання позовної заяви, що має одночасно майновий і немайновий характер, судовий збір сплачується за ставками, встановленими для позовних заяв майнового та немайнового характеру.

За подання позовної заяви про розірвання шлюбу з одночасним поділом майна судовий збір справляється за розірвання шлюбу і за поділ майна.

У разі, коли в позовній заяві об'єднано дві і більше вимог немайнового характеру, судовий збір сплачується за кожною вимогою немайнового характеру.

За повторно подані позови, що раніше були залишені без розгляду, судовий збір сплачується на загальних підставах.

За подання зустрічних позовних заяв, а також заяв про вступ у справу третіх осіб із самостійними позовними вимогами судовий збір справляється на загальних підставах.

У разі вибуття зі справи позивача судовий збір сплачується його правонаступником, якщо збір не був сплачений.

У разі роз'єднання судом позовних вимог судовий збір, сплачений за подання позову, не повертається і перерахунок не здійснюється.

Після роз'єднання судом позовних вимог судовий збір повторно не сплачується.

У разі, якщо позов подається одночасно кількома позивачами до одного або кількох відповідачів, судовий збір обчислюється з урахуванням загальної суми позову і сплачується кожним позивачем пропорційно долі поданих кожним з них вимог окремим платіжним документом.

У разі, коли позов немайнового характеру подається одночасно кількома позивачами до одного або кількох відповідачів, судовий збір сплачується кожним позивачем окремим платіжним документом у встановлених законом розмірах за подання позову немайнового характеру.

Судовий збір справляється з урахуванням загальної суми позову також у разі:

- подання позову одним позивачем до кількох відповідачів;
- об'єднання суддею в одне провадження кількох однорідних позовних вимог.

Судовий збір сплачується за місцем розгляду справи та зраховується до спеціального фонду Державного бюджету України. Кошти судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення правосуддя, зміцнення матеріально-технічної бази судів, включаючи створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної системи, веб-порталу судової влади, комп'ютерних локальних мереж, сучасних систем фіксування судового процесу, придбання та обслуговування комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки, впровадження електронного цифрового підпису.

Пільги щодо сплати судового збору можна розділити на види:

- звільнення від сплати судового збору;
- відстрочка (розстрочка) сплати судового збору.

Відповідно до ст. 5 ЗУ «Про судовий збір» від сплати судового збору звільняються:

1) позивачі – у справах про стягнення заробітної плати та поновлення на роботі;

2) позивачі – у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи;

3) позивачі – у справах про стягнення аліментів;

4) позивачі – у справах щодо спорів, пов'язаних з виплатою компенсації, поверненням майна, або у справах щодо спорів, пов'язаних з відшкодуванням його вартості громадянам, реабілітованим відповідно до ЗУ «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»;

5) особи, які страждають на психічні розлади, та їх представники – у справах щодо спорів, пов'язаних з розглядом питань стосовно захисту прав і законних інтересів особи під час надання психіатричної допомоги;

6) позивачі – у справах про відшкодування матеріальних збитків, завданих внаслідок вчинення кримінального правопорушення;

7) громадяни, які у випадках, передбачених законодавством, звернулися із заявами до суду щодо захисту прав та інтересів інших осіб;

8) інваліди Великої Вітчизняної війни та сім'ї воїнів (партизанів), які загинули чи пропали безвісти, і прирівняні до них у встановленому порядку особи;

9) інваліди I та II груп, законні представники дітей-інвалідів і недієздатних інвалідів;

10) позивачі – громадяни, віднесені до 1 та 2 категорій постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи;

11) виборці – у справах про уточнення списку виборців;

12) військовослужбовці, військовозобов'язані та резервисти, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, – у справах, пов'язаних з виконанням військового обов'язку, а також під час виконання службових обов'язків;

13) учасники бойових дій, Герої України – у справах, пов'язаних з порушенням їхніх прав;

14) позивачі – у справах у порядку, визначеному ст. 12 ЗУ «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»;

15) фізичні особи (крім суб'єктів підприємницької діяльності) – кредитори, які звертаються з грошовими вимогами до боржника щодо виплати заборгованості із заробітної плати, зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, виплати авторської винагороди та аліментів, – після оголошення про порушення справи про банкрутство, а також після повідомлення про визнання боржника банкрутом;

14) позивачі – за подання позовів щодо спорів, пов'язаних з наданням статусу учасника бойових дій відповідно до пунктів 19, 20 ч. 1 ст. 6 ЗУ «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Відстрочка та розстрочка сплати судового збору регулюється ст. 82 ЦПК України: суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі.

Під *відстрочкою сплати судового збору* розуміється дія зобов'язаної особи – платника по сплаті відповідних сум після закінчення визначеного судом або суддею проміжку часу (строку), обчислювального з моменту здійснення процесуальної дії, що підлягає оплаті.

Під *розстрочкою сплати судового збору* розуміються дії зобов'язаної особи – платника по сплаті відповідних сум не відразу, а вроздріб через установлені судом або суддею проміжки часу (строки).

Якщо у встановлений судом строк судові витрати не будуть оплачені, заява залишається без розгляду або витрати стягуються за судовим рішенням у справі, коли сплата судових витрат була відстрочена або розстрочена до ухвалення цього рішення.

Сплачена сума судового збору повертається за клопотанням особи, яка його сплатила за ухвалою суду в разі:

1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом;

- 2) повернення заяви або скарги;
- 3) відмови у відкритті провадження у справі в суді першої інстанції, апеляційного та касаційного провадження у справі;
- 4) залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям або залишенням позивачем судового засідання без поважних причин та неподання заяви про розгляд справи за його відсутності, або неподання позивачем витребуваних судом матеріалів, або за його заявою (клопотанням);
- 5) закриття (припинення) провадження у справі (крім випадків, якщо провадження у справі закрито у зв'язку з відмовою позивача від позову і така відмова визнана судом), зокрема й в апеляційній та касаційній інстанціях (ст. 7 ЗУ «Про судовий збір»).

У випадках, установлених пунктом 1, судовий збір повертається в розмірі переплаченої суми; в інших випадках – повністю.

Повернення судового збору здійснюється на підставі заяви платника. До заяви додаються відповідні документи, які підтверджують обставини, що є підставою для повного або часткового повернення судового збору, і оригінали документів, що підтверджують сплату судового збору, якщо він підлягає поверненню у повному розмірі. На підставі зазначених документів суд виносить ухвалу про повернення судового збору або вказує це у рішенні.

3. Витрати, пов'язані з розглядом справи

Відповідно до ч. 3 ст. 79 ЦПК України до витрат, пов'язаних із розглядом справи, належать:

- 1) витрати на правову допомогу;
- 2) витрати сторін та їх представників, що пов'язані з явкою до суду;
- 3) витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів і проведенням судових експертиз;

4) витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи;

5) витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача.

Витрати на правову допомогу. Стаття 59 Конституції України закріплює принцип, згідно з яким кожен має право на правову допомогу. Стаття 12 ЦПК України встановлює, що особа, яка бере участь у справі, має право на правову допомогу, яка надається адвокатами або іншими фахівцями у галузі права в порядку, встановленому законом.

Відповідно до ст. 84 ЦПК України витрати, пов'язані з оплатою правової допомоги адвоката або іншого фахівця в галузі права, несуть сторони, крім випадків надання безоплатної правової допомоги. Порядок надання безоплатної правової допомоги у цивільних справах передбачений у ЗУ «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р.

Надання юридичних послуг регламентує також ЗУ «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р., який під такими послугами розуміє комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем.

До складних життєвих обставин закон відносить обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті.

Соціальні послуги (зокрема юридичні) можуть надаватися і за плату, і безоплатно. Соціальні послуги державними та комунальними суб'єктами, а також іншими суб'єктами, що надають соціальні послуги із залученням бюджетних коштів, в обсягах, визначених державними стандартами соціальних послуг, надаються безоплатно:

– громадянам, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю і не мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу;

– громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, бездомністю, стихійним лихом, катастрофами, особам, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, якщо середньомісячний дохід цих осіб нижчий, ніж встановлений прожитковий мінімум;

– дітям і молоді, які знаходяться у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї.

Водночас ЦПК України (ч. 2 ст. 84) передбачає, що граничний розмір компенсації таких витрат на правову допомогу встановлюється законом. Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах» від 20 грудня 2011 р. розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних справах, в яких така компенсація виплачується стороні, на користь якої ухвалено судові рішення, іншою стороною, не може перевищувати 40 відсотків установленої законом мінімальної заробітної плати у місячному розмірі за годину участі особи, яка надавала правову допомогу, у судовому засіданні, під час учинення окремих процесуальних дій поза судовим засіданням і під час ознайомлення з матеріалами справи в суді, що визначається у відповідному судовому рішенні.

У разі, якщо сторона у цивільній справі звільнена від оплати витрат на правову допомогу, компенсація таких витрат виплачується стороні, на користь якої ухвалено судові рішення у розмірі, що не перевищує 2,5 відсотка встановленої законом мінімальної заробітної плати в місячному розмірі за годину участі особи, яка надавала правову допомогу, у судовому засіданні, під час учинення окремих процесуальних дій поза судовим засіданням і під час ознайомлення з матеріалами справи в суді, що визначається у відповідному судовому рішенні.

З цих норм очевидно, що витрати на правову допомогу стягуються не в повному обсязі, а лише частково, тобто в граничних межах, установлених законом. Наведені положення закону

дають змогу запобігти доволі поширеній практиці явного завищення вимог щодо відшкодування з протилежної сторони у складі судових витрат сум, сплачених адвокатом чи іншому фахівцю у галузі права, за участь у розгляді справи.

Витрати сторін та їх представників, що пов'язані з явкою до суду. Включають витрати, пов'язані з:

- 1) переїздом до іншого населеного пункту;
- 2) найманням житла.

Відповідно до Додатку до постанови КМУ «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави» від 27 квітня 2006 р. № 590 витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту та за наймання житла сторони, на користь якої ухвалено судові рішення, її представників не можуть перевищувати встановлені законодавством норми відшкодування витрат на відрядження.

Згідно з п. 7 Постанови КМУ «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів» від 2 лютого 2011 р. № 98 за наявності підтвердних документів відшкодовуються:

– витрати на проїзд (зокрема на перевезення багажу, бронювання транспортних квитків) до місця відрядження і назад, а також за місцем відрядження (зокрема на орендованому транспорті);

– на оплату вартості проживання у готелях (мотелях), інших житлових приміщеннях;

– на побутові послуги, що включені до рахунків на оплату вартості проживання у місцях проживання (прання, чищення, лагодження та прасування одягу, взуття чи білизни) але не більш як 10 відсотків сум добових за всі дні проживання;

– на бронювання місць у готелях (мотелях) у розмірах не більш як 50 відсотків вартості місця за добу;

– на користування постільними речами в поїздах;

– на оплату вартості страхового поліса життя або здоров'я відрядженого працівника або його цивільної відповідальності

(у разі використання транспортного засобу) за наявності оригіналу такого поліса з позначкою про сплату страхового платежу, якщо згідно із законодавством необхідно здійснити таке страхування;

– на обов'язкове страхування та інші документально оформлені витрати, пов'язані з правилами в'їзду та перебування у місці відрядження;

– на оплату службових телефонних розмов;

– комісійні витрати у разі обміну валюти.

Витрати на харчування, вартість якого включена в рахунки на оплату вартості проживання у готелях (мотелях), інших житлових приміщеннях або до проїзних документів, оплачуються відрядженим працівникам за рахунок добових витрат.

Відповідно до положень наказу Міністерства фінансів України № 59 від 13 березня 1998 р. «Про затвердження Інструкції про службові відрядження в межах України та за кордон» витрати на відрядження відшкодовуються лише за наявності документів в оригіналі, що засвідчують вартість цих витрат, а саме: транспортних квитків або транспортних рахунків (багажних квитанцій), зокрема електронних квитків за наявності посадкового талона та документа про сплату за всіма видами транспорту, зокрема чартерних рейсів, рахунків, отриманих з готелів (мотелів) або від інших осіб, що надають послуги з розміщення та проживання відрядженого працівника, зокрема бронювання місць у місцях проживання, страхових полісів тощо.

Витрати, понесені у зв'язку з відрядженням, що не підтверджені відповідними документами (крім добових витрат), працівникові не відшкодовуються.

Гранична норма витрат на наймання житлового приміщення з урахування включених до рахунків на оплату вартості проживання витрат на користування телефоном (крім витрат на службові телефонні розмови), холодильником, телевізором та інших витрат (крім витрат на побутові послуги) у межах України за добу становить не більше 250 гривень (Додаток № 1 до Постанови КМУ від 2 лютого 2011 р. № 98).

З огляду на п. 9 указаної Постанови витрати на проїзд у м'якому вагоні, суднами морського та річкового транспорту,

повітряним транспортом за квитками 1 класу та бізнес-класу, фактичні витрати, що перевищують граничні суми витрат на найм житлового приміщення та на перевезення багажу понад вагу, вартість перевезення якого входить до вартості квитка того виду транспорту, яким користується працівник, відшкодовуються згідно з підтвердними документами з дозволу керівника, тобто у випадку, якщо особа доведе, що вказані витрати були викликані об'єктивними, незалежними від неї, обставинами.

Стороні, на користь якої ухвалено судове рішення, та її представникові сплачуються іншою стороною добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять.

Відповідно до Додатку № 1 до Постанови КМУ «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів» від 2 лютого 2011 р. № 98 встановлено, що *сума добових витрат* у межах України становить 30 гривень.

Компенсація за втрачений заробіток обчислюється за кожну годину пропорційно від розміру середньомісячного заробітку. Розмір середньомісячного заробітку визначається на підставі п. 2 Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого Постановою КМУ від 8 лютого 1995 р. № 100.

Компенсація за відрив від звичайних занять обчислюється пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати, яка визначається ЗУ «Про державний бюджет України» на відповідний рік.

Відповідно до Додатку до постанови КМУ «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави» від 27 квітня 2006 р. № 590 загальний розмір виплати за втрачений заробіток стороні, на користь якої ухвалено судове рішення, її представникові не може перевищувати суму, розраховану за відповідний час, зважаючи на трикратний розмір мінімальної заробітної плати; за відрив від звичайних занять – не може перевищувати розмір мінімальної заробітної плати, обчислений за фактичні години відриву від звичайних занять.

Витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів і проведенням судових експертиз. Добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять свідкам, спеціалістам, перекладачам, експертам сплачуються стороною, не на користь якої ухвалено судове рішення.

Відповідно до ч. 1 ст. 86 ЦПК України *витрати, пов'язані з переїздом* до іншого населеного пункту свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів, найманням ними житла, а також проведенням судових експертиз, несе сторона, яка заявила клопотання про виклик свідків, залучення спеціаліста, перекладача та проведення судової експертизи.

Розмір витрат, пов'язаних із переїздом до іншого населеного пункту свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів, найманням ними житла, визначається, як і розмір витрат, пов'язаних із переїздом до іншого населеного пункту сторін та їх представників, а також найманням житла. Такі витрати не можуть перевищувати встановлені законодавством норми відшкодування витрат на відрядження.

Витрати на оплату послуг спеціаліста і перекладача обчислюються за кожну годину пропорційно до середньої заробітної плати особи. Загальний розмір виплати не може перевищувати суму, розраховану за відповідний час, зважаючи на трикратний розмір мінімальної заробітної плати.

Згідно з Додатком до Постанови КМУ «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави» від 27.04.2006 р. № 590 *витрати, пов'язані з проведенням експертизи* не можуть перевищувати нормативну вартість проведення відповідних видів судової експертизи у науково-дослідних установах Мін'юсту.

Відповідно до Додатку до Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат і виплат винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за

виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, що затверджена постановою КМУ від 1 липня 1996 р. № 710, нормативна вартість однієї експертогодина у державних спеціалізованих установах судових експертиз становить:

- експертиза проста – 31,3 грн;
- експертиза середньої складності – 39,1 грн;
- експертиза особливої складності – 47 грн.

Відповідно до ч. 2 ст. 86 ЦПК України кошти на оплату судової експертизи вносяться стороною, яка заявила клопотання про проведення експертизи.

Якщо клопотання про проведення експертизи заявлено обома сторонами, витрати на її оплату несуть обидві сторони порівну. У разі неоплати судової експертизи у встановлений судом строк суд скасовує ухвалу про призначення судової експертизи.

Проведення експертизи і дача висновку входить до службових обов'язків тільки тих експертів, що спеціально прийняті на цю роботу, тобто експертів державних експертних установ.

Щодо *виплат винагород*, то вона не виплачується експертам державних спеціалізованих установ за дачу висновку, що входить до службових обов'язків.

Розмір винагороди експерта, якщо виконана робота не є його службовим обов'язком, не може перевищувати нормативну вартість проведення відповідних видів судової експертизи у науково-дослідних установах Мін'юсту.

Розмір винагороди спеціаліста або перекладача, якщо виконана робота не є їх службовим обов'язком, обчислюється за кожну годину пропорційно до середньої заробітної плати особи. Загальний розмір виплати не може перевищувати суму, розраховану за відповідний час, зважаючи на трикратний розмір мінімальної заробітної плати.

Частина 3 ст. 86 ЦПК України, Додаток до Постанови КМУ «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави» від 27.04.2006 р. № 590 передбачають, що *компенсація за втрачений заробіток* свідкам, спеціалістам, перекладачам та експертам у зв'язку з явкою до

суду обчислюється за кожну годину пропорційно від розміру середньомісячного заробітку.

Загальний розмір виплати не може перевищувати суму, розраховану за відповідний час, зважаючи на трикратний розмір мінімальної заробітної плати.

Компенсація за відрив від звичайних занять указаним особам обчислюється пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати і не може перевищувати її розмір, обчислений за фактичні години відриву від звичайних занять.

Відповідно до ч. 2 ст. 235 ЦПК України з метою з'ясування обставин справи, яка розглядається в порядку окремого провадження, суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази, тобто викликати свідків, призначати експертизу тощо.

Якщо виклик свідків, призначення експертизи, залучення спеціалістів здійснюються за ініціативою суду, відповідні витрати відшкодовуються за рахунок Державного бюджету України.

Наведені витрати також відшкодовуються за рахунок Державного бюджету у випадках звільнення сторін від сплати судових витрат або зменшення їх розміру.

Витрати, пов'язані зі здійсненням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи.

У тих випадках, коли речові докази не можуть бути доставлені до суду (наприклад, якщо виникла необхідність в огляді будівель, предметів, що швидко псуються, чи з інших причин, що не дають змоги їх доставити до суду), огляд провадиться в місці їхнього перебування.

Судові витрати, пов'язані з проведенням огляду на місці, складаються з оплати проїзду до місця огляду і назад суддів, що беруть участь у справі осіб, секретаря судового засідання.

Для огляду на місці в необхідних випадках можуть бути викликані експерти, перекладачі та свідки. Незважаючи на те, що вони викликаються в зв'язку з оглядом на місці, витрати, яких вони зазнали, покриваються в тому ж порядку і розмірах,

як і у разі їхньої явки до суду для дачі показань і висновку, і здійснення перекладу перекладачем.

Витрати на проведення огляду на місці становлять невеликі суми, тому що ця процесуальна дія провадиться в районі діяльності суду, у якому здійснюється підготовка справи до розгляду, а також забезпечення доказів.

Якщо ці дії необхідно зробити за межами району дії цього суду, то їх необхідно зробити шляхом судових доручень.

Відповідно до ст. 87 ЦПК України витрати, пов'язані зі здійсненням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи, несе сторона, яка заявила клопотання про вчинення цих дій.

Якщо клопотання про вчинення відповідних дій заявлено обома сторонами, витрати на них несуть обидві сторони порівну.

Порядок стягнення витрат, пов'язаних із проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших судових дій з інших суб'єктів процесу, ЦПК України не зазначає. Але за змістом ст. 87 ЦПК України аналогічний порядок стягнення сум повинен поширюватися на всіх осіб, які беруть участь у справі (наприклад, третіх осіб).

Відповідно до Додатку до Постанови КМУ «Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави» від 27 квітня 2006 р. № 590 граничний розмір витрат, пов'язаних із проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи, не може перевищувати 50% розміру мінімальної заробітної плати за сукупність дій, необхідних для розгляду справи.

Витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача. Цивільне процесуальне законодавство України не містить окремої норми, яка б визначала порядок сплати цих витрат, а також їх розмір.

Ці витрати несе позивач під час дачі оголошення про виклик до суду відповідача, місце проживання або фактичне перебування якого невідоме.

Відповідно до ч. 3 ст. 82 ЦПК України суд, враховуючи майновий стан сторони, може зменшити розмір належних до оплати судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, або звільнити від їх оплати.

4. Розподіл судових витрат між сторонами

В основу розподілу витрат між сторонами покладений загальний принцип, відповідно до якого відповідальність за шкоду покладається на особу, дією або бездіяльністю якої заподіяна шкода.

Розподіл судових витрат – це дія зі встановлення зобов'язаної особи, за рахунок коштів якої будуть покриті витрати, пов'язані з веденням судочинства з конкретної справи.

Відносини з приводу розподілу судових витрат – особливий вид цивільних процесуальних правовідносин. Вони виникають між особами, які беруть участь у справі, засновані на їх рівності, автономії, волі і майновій самостійності та мають майново-вартісний характер.

Судові витрати розподіляються між сторонами у такому порядку:

1) стороні, на користь якої ухвалене рішення, суд присуджує з другої сторони понесені нею і документально підтвержені судові витрати;

2) якщо позов задоволено частково, судові витрати присуджуються позивачеві пропорційно до розміру задоволених позовних вимог, а відповідачеві – пропорційно до тієї частини позовних вимог, у задоволенні яких позивачеві відмовлено;

3) якщо сторону, на користь якої ухвалено рішення, звільнено від оплати судових витрат, з другої сторони стягуються судові витрати на користь осіб, що їх понесли, пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог. Якщо обидві сторони

звільнені від оплати судових витрат, вони компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому КМУ;

4) якщо позивача, на користь якого ухвалено рішення, звільнено від сплати судового збору, він стягується з відповідача в дохід держави пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог;

5) у разі залишення позову без задоволення, закриття провадження у справі або залишення без розгляду позову позивача, звільненого від оплати судових витрат, судові витрати, понесені відповідачем, компенсуються за рахунок держави.

У разі відмови позивача від позову понесені ним витрати відповідачем не відшкодовуються, а витрати відповідача за його заявою стягуються з позивача.

Однак, якщо позивач не підтримує свої вимоги унаслідок задоволення їх відповідачем після пред'явлення позову, суд за заявою позивача присуджує стягнення всіх понесених ним у справі витрат із відповідача.

Якщо сторони під час укладення мирової угоди не передбачили порядок розподілу судових витрат, кожна сторона у справі несе половину судових витрат.

В інших випадках закриття провадження у справі, а також у разі залишення заяви без розгляду відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних із розглядом справи, внаслідок необґрунтованих дій позивача (ст. 89 ЦПК України).

Питання розподілу судових витрат вирішуються судом першої інстанції під час розгляду справи, як правило, у резолютивній частині судового рішення.

Якщо судом не вирішено питання про судові витрати за ухвалення рішення, він може за заявою осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи вирішити питання про витрати шляхом ухвалення додаткового рішення.

Якщо суд апеляційної, касаційної інстанції чи ВС України, не передаючи справу на новий розгляд, змінює рішення або ухвалює нове, суд відповідно змінює розподіл судових витрат.

Запитання для самоконтролю

1. Як визначається ціна позову?
2. Які наслідки неправильного визначення позивачем ціни позову?
3. Які судові витрати зобов'язаний сплатити до початку розгляду справи в суді, а які – лише після вчинення відповідних процесуальних дій?
4. Як розподіляються витрати у разі укладання мирової угоди?
5. Чи має право суд звільнити позивача від сплати судового збору?
6. Який порядок сплати судового збору у наказному провадженні?
7. У яких категоріях справ судовий збір не сплачується?
8. Як розподіляються витрати у разі відмови від позову?
9. Які наслідки несплати судового збору?

Тести для самоконтролю

1. До витрат, пов'язаних з розглядом цивільної справи, не належать:

- а) витрати на інформаційно-технічне забезпечення;
- б) витрати на правову допомогу;
- в) витрати сторін та їх представників, що пов'язані з явкою до суду;
- г) витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача.

2. Чи може суд, враховуючи майновий стан сторони, своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору у цивільній справі:

- а) може;
- б) може на визначений строк, але не більше як до початку розгляду справи судом;
- в) може на визначений строк, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі;
- г) не може.

3. Судовий збір справляється у відповідному розмірі:

- а) від мінімальної заробітної плати у місячному розмірі;
- б) від вартості майна;
- в) від неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- г) від соціальної пільги.

4. Ціна позову у справах про строкові платежі та видачі визначається:

- а) сукупністю всіх платежів або видач, але не більше ніж за три роки;
- б) сукупністю всіх платежів або видач, але не більше ніж за один рік;
- в) сукупністю всіх платежів або видач, але не більше ніж за шість місяців;
- г) сукупністю всіх платежів або видач, але не більше ніж за п'ять років;
- г) сукупністю всіх платежів або видач, але не менше як за шість місяців.

5. У разі збільшення розміру позовних вимог або пред'явлення нових вимог несплачену суму судового збору належить сплатити:

- а) після проголошення рішення;
- в) після попереднього судового засідання;
- б) після набрання рішенням законної сили;
- г) до звернення в суд з відповідною заявою;
- г) до виконання рішення суду.

6. Судовий збір за подачу позовної заяви про визнання права власності становить:

- а) 0,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- б) 1 відсоток від ціни позову;
- в) 1 неоподаткований мінімум доходів громадян;
- г) 1 гривню;
- г) 1 мінімальну заробітну плату.

7. В яких випадках відповідач має право заявляти вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, внаслідок необґрунтованих дій позивача:

- а) закриття провадження у справі;

- б) прийняття рішення про відмову в задоволенні позову;
- в) залишення заяви без руху;
- г) зупинення провадження у справі;
- г) відмови у відкритті провадження.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Т. Старченко пред'явив позов про витребування машини вартістю 40 тис. грн з володіння Д. Терещука. У процесі розгляду справи суд здійснив заміну неналежного позивача Т. Старченка належним – В. Старченком.

Як в таких випадках буде вирішуватись питання про судовий збір?

Задача 2. Під час розгляду справи про визнання права власності на приватизовану квартиру вартістю 80 тис. грн у зв'язку зі смертю 78-річного позивача розгляд справи був припинений. Після визначення правонаступника, яким став син померлого справа була відновлена.

Вирішіть питання, пов'язані з оплатою судового збору позивачем і правонаступником.

Задача 3. *Визначіть розмір судового збору, що підлягає стягненню, якщо:*

- М. Кінаш звернувся до суду з проханням відновити факт родинних відносин;
- М. Петренко звернувся з позовом про визначення порядку користування автомобілем вартістю 30 тис. грн;
- П. Сидір звернувся з скаргою на відмову в реєстрації йому мисливської зброї;
- представник позивача звернувся в суд з проханням видати йому повторну копію судового рішення;
- головний лікар психіатричного лікувального закладу звернувся із заявою про визнання Т. Індиченка недієздатним;
- Т. Сидоренко звернулася в суд із скаргою на незаконну відмову в госпіталізації її 17-літньої доньки.

Задача 4. У жовтні 2013 р. А. Романчук звернувся до суду з позовом до М. Амеліної про відшкодування матеріальної

і моральної шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. Рішенням Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 20 лютого 2014 р. позов було задоволено частково, відмовлено у задоволенні вимог про стягнення витрат на правову допомогу. Ухвалою Апеляційного суду Запорізької області від 5 травня 2014 р. рішення суду першої інстанції залишено без змін. Під час розгляду справи А. Романчук уклав договір про надання у цій справі правової допомоги з адвокатом Г. Кожевніковою, якій надав право залучати для виконання наданого їй доручення інших фахівців. У справі немає її свідцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. Платіжним дорученням А. Романчук у загальній сумі перерахував Г. Кожевніковій за зазначеним договором 5612,50 грн. Крім того, ним була надана довіреність М. Резниченку, які безпосередньо брав участь у справі. В судовому засіданні М. Резниченко зазначив, що він є студентом юридичного закладу. До суду були подані також розрахунки витрат, до яких ввійшли витрати на складання, направлення та отримання двох запитів (3 год. 55 хв.) та надання кур'єрських послуг.

Як вирішить справу суд касаційної інстанції?

Що входить до витрат на правову допомогу?

Як проводиться розрахунок таких витрат?

Якими нормативними актами це регламентується?

Задача 5. С. С. Колосов подав позов про розірвання шлюбу до суду, оцінивши його у 1000 грн.

Чи правильно С. С. Колосовим встановлено ціну позову?

У якому розмірі і хто стягуватиме судовий збір за цим позовом?

Рекомендована література

1. Бичкова С. С. Експертиза в цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / С. С. Бичкова. – К., 2003. – 16 с.

2. Білоусов Ю. В. Судові витрати як складова доступності правосуддя / Ю. В. Білоусов // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2005. – № 3. – С. 66–71.

3. Богля С. С. Судові витрати в цивільному судочинстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / С. С. Богля. – Х., 2005. – 17 с.

4. Захарова О. Витрати на правову допомогу за ЦПК України / О. Захарова // Вища школа. – 2008. – № 6. – С. 25–28.
5. Захарова О. С. Відшкодування витрат на правову допомогу за Цивільним процесуальним законодавством України / О. С. Захарова // Часопис Академії адвокатури України. – Число 1 (1), квітень 2008. – С. 56–59.
6. Кондратьєва Л. А. Судові витрати в цивільному процесі / Л. А. Кондратьєва, А. Л. Прокопюк // Вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – 2011. – Вип. 597. – С. 74–78.
7. Угриновська О. І. Витрати на правову допомогу: проблеми відшкодування / О. І. Угриновська // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2009. – № 1. – С. 77–82.
8. Шадура Д. М. До питання про відшкодування витрат на правову допомогу у цивільному процесі / Д. М. Шадура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.realllook.com.ua/>

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. (станом на 26 жовтня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>
2. Про граничні розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах: Закон України від 20 грудня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 29. – Ст. 343.
3. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. (станом на 18 жовтня 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-15/print1347870438081416>
4. Про судовий збір: Закон України від 8 липня 2011 р. (станом на 1 вересня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>
5. Про затвердження Інструкції про службові відрядження в межах України та за кордон: Наказ Міністерства фінансів України № 59 від 13 березня 1998 р. (станом на 30 серпня 2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/98-2011-%D0%BF/print1347870438081416>
6. Про визначення розміру витрат, пов'язаних з розшуком відповідачів у цивільних справах: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 лютого 1995 р. № 78 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/78-95-%D0%BF>
7. Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2006 р.

№ 590 (станом на 28 лютого 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/590-2006-%D0%BF>

8. Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710 (станом на 7 грудня 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF>

9. Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати: Постанова Кабінету Міністрів України № 100 від 8 лютого 1995 р. (станом на 3 лютого 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/100-95-%D0%BF>

10. Про порядок визначення друкованого засобу масової інформації, у якому розміщуються оголошення про виклик до суду відповідача, третіх осіб, свідків, місце фактичного проживання (перебування) яких невідоме: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 січня 2006 р. № 52 (станом на 21 листопада 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/52-2006-%D0%BF>

11. Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів: Постанова Кабінету Міністрів України № 98 від 24 жовтня 2011 р. (станом на 28 травня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/98-2011-%D0%BF>

12. Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-14>

Глава 11. ЗАХОДИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

1. Поняття процесуального примусу

До прийняття ЦПК України цивільне процесуальне законодавство не містило такого консолідованого інституту, як заходи процесуального примусу, хоча в процесуальній літературі у різні часи порушувалося питання про необхідність дослідження проблематики цивільної процесуальної відповідальності. Досліджуючи проблему процесуальної відповідальності, усі вчені погоджувалися з тим, що вид відповідальності доцільно вирізняти на підставі галузевих критеріїв і розглядати цивільну процесуальну відповідальність як різновид юридичної відповідальності.

Доктринальну адаптацію таких методологічних підходів можна знайти у постанові Міжпарламентської асамблеї держав-учасниць СНД від 16 червня 2003 р. № 21-6, якою затверджений перероблений варіант концепції та структури Модельного кодексу цивільного судочинства для держав-учасниць СНД. У Модельному кодексі пропонується спеціальна глава «Підстави та заходи процесуальної відповідальності», яка повинна містити поняття та склад процесуального правопорушення, підстави та заходи відповідальності, порядок розгляду заяв про застосування заходів відповідальності.

Проблема заходів процесуального примусу відображена у Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, що затверджена Указом Президента від 10 травня 2006 р. № 361. Згідно з п. 6 розд. 4 Концепції необхідно посилити відповідальність учасників процесу за недобросовісне користування процесуальними правами та за невиконання процесуальних обов'язків (наприклад, за навмисне зволікання процесу). Формами відповідальності можуть бути не лише існуючі заходи процесуального примусу, а й застосування судом стягнень за невиконання вимог

суду, покладання на учасників процесу відшкодування судових витрат у підвищеному розмірі.

Під час вибору виду і меж процесуальної відповідальності за судом закріплювалась необхідність урахувати ступінь тяжкості вчиненого процесуального порушення і можливість звільнення від процесуальної відповідальності та її пом'якшення.

У більшості країн Європи, США такого інституту, як процесуальна відповідальність чи заходи процесуального примусу, немає. Відтак ЦПК Франції, Німеччини, Польщі, Росії передбачають окремі заходи процесуального примусу, як правило, у главі, яка регулює судовий розгляд. ЦПК Франції, закріпивши принцип належної поваги до суду, передбачає можливість головуючого видалити із зали будь-яку особу, яка не виконує його розпорядження, і можливості порушення проти такої особи кримінального чи дисциплінарного переслідування (ч. 2 ст. 439 ЦПК Франції).

У правовій теорії під правовим примусом розуміють конкретні засоби впливу, які пов'язані з обмеженнями в тій чи іншій формі свободи особи.

Як і правовий примус, цивільний процесуальний примус теоретично має бути спрямований на обмеження в тій чи іншій формі свободи осіб-учасників цивільного процесу. Зазначимо, що примус у цивільному судочинстві виникає не тільки в тих випадках, коли той чи інший засіб впливу спрямований на обмеження передбачених законом прав і свобод, а й і тоді, коли законом обмежується можливість вибору поведінки. Тобто примус у цивільному судочинстві може мати різний ступінь визначеності.

Правовий примус як такий найперше виявляється у різних формах юридичної відповідальності: кримінальної, адміністративної, дисциплінарної і майнової, а також у застосуванні уповноваженими державними органами та посадовими особами інших заходів примусового впливу щодо осіб, які не виконують вимоги правових норм.

Крім того, правовий примус – структурно складне явище, яке охоплює заходи юридичної відповідальності та заходи захисту (відновлення) правопорядку.

Юридична відповідальність полягає у застосуванні заходів правового примусу до правопорушників з метою покарання особи, яка вчинила правопорушення.

Цивільний процесуальний примус – це сукупність передбачених ЦПК України заходів примусового впливу, які покликані забезпечити виконання обов'язків учасниками процесу та належне виконання завдань цивільного судочинства.

Метою застосування цивільно-процесуальних заходів примусу є *припинення порушень процесуальних норм і забезпечення виконання окремими учасниками цивільного процесу своїх процесуальних обов'язків.*

Процесуальний примус охоплює різні за ступенем правові обмеження. Крім того, він повинен, *по-перше*, мати певні заходи процесуального примусу, межі ефективності в механізмі правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, тобто бути оптимальним за результатами свого правового впливу.

По-друге, загальна спрямованість примусу повинна визначатися завданнями, які має виконати судочинство, як справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст. 1 ЦПК України).

Процесуальний примус у регулюванні цивільних процесуальних відносин не може ґрунтуватися на конструкції юридичної відповідальності.

Найбільш характерною та специфічною формою процесуального примусу є *скасування або зміна незаконного або необґрунтованого судового рішення.*

Різновидом процесуального примусу є також *процесуальні тяжкості*. Особливістю процесуальних важкостей у тому, що вони покладаються на особу як наслідок здійснення належного їй права без додержання вимог процесуального закону. До процесуальних тяжкостей належить: відмова у відкритті провадження (ст. 122 ЦПК України), залишення позовної заяви без руху (ч. 1 ст. 121 ЦПК України), повернення заяви (ч. 3 ст. 121 ЦПК

України), залишення заяви без розгляду (ст. 207 ЦПК України), закриття провадження у справі (ст. 205 ЦПК України), позбавлення права та деякі інші процесуальні наслідки.

ЦПК України присвятив заходам процесуального примусу главу 9 розділу 1, у якій закріпив їх систему та зміст. До **заходів процесуального примусу** законодавець відносить (ч. 1 ст. 91 ЦПК України):

- 1) попередження;
- 2) видалення із залу судового засідання;
- 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом;
- 4) привід свідка.

Цим же законодавець звузив систему засобів процесуального примусу тільки до тих, які мають превентивну функцію: застосовуються судом до осіб, які порушують у суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства.

Ознаками заходів процесуального примусу, які передбачені главою 9 ЦПК України, є такі:

- 1) це різновид правового примусу;
- 2) їх застосування можливе тільки в межах цивільного процесу;
- 3) суб'єктом застосування заходів процесуального примусу є суд;
- 4) види примусових процесуальних заходів визначені законом;
- 5) застосування заходів примусу допускається тільки до суб'єктів, указаних у законі;
- 6) застосування заходів примусу здійснюється на підставі та в порядку, вказаному законом;
- 7) державно-владний характер відносин;
- 8) процесуальний примус може виявлятися у фізичному або психологічному впливі на певного учасника судочинства;
- 9) примус застосовується на підставі процесуального акту хвали;
- 10) сфера застосування процесуального примусу має обмежений характер загалом не характеризує специфіку правового регулювання у сфері цивільного судочинства.

2. Підстави застосування заходів процесуального примусу

Застосування превентивних заходів цивільного процесуального примусу передбачає втручання найперше у сферу процесуальних прав учасників процесу, а також у певну сферу особистих прав громадян. Тому застосування заходів примусу можливе лише за наявності достатніх, передбачених законом підстав.

Під підставами застосування заходів цивільного процесуального примусу слід розуміти сукупність передбачених ЦПК обставин, необхідних і достатніх для того, щоб їх застосування було визнане законним.

Підстави застосування заходів цивільного процесуального примусу слід розглядати у двох аспектах:

- 1) загальноюридичному – як сукупність правових норм, відповідно до яких вони встановлюються і застосовуються;
- 2) кожному конкретному випадку їх застосування, коли їх підстави становлять ті чи інші обставини, передбачені законом.

Юридичною підставою застосування заходів процесуального примусу є норми цивільного процесуального права, які передбачають конкретний захід примусу за порушення відповідного правового обов'язку.

Відповідно до ч. 1 ст. 90 ЦПК України *підставами застосування заходів процесуального примусу є порушення встановлених у суді правил або протиправне перешкодження здійсненню цивільного судочинства.* Зазначені обставини як підстави застосування заходів процесуального примусу мають загальний характер і конкретизуються в нормах ЦПК України, які передбачають підстави застосування того чи іншого заходу процесуального примусу.

Згідно зі ст. 92 ЦПК України попередження застосовується за порушення порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого, видалення із зали судового засідання – застосовується у разі повторного вчинення зазначених дій. Тимчасове вилучення доказів для дослідження застосовується у разі неподання без поважних причин письмових чи

речових доказів, що витребувані судом, та неповідомлення причин їх неподання (ч. 1 ст. 93 ЦПК України). Привід свідка може бути застосований до належно викликаного свідка, який без поважних причин не з'явився в судове засідання або не повідомив про причини неявки (ч. 1 ст. 94 ЦПК України).

Отже, на відміну від традиційного визначення єдиної підстави, якою є правопорушення у розумінні винного, протиправного діяння, яке тягне застосування заходів примусового впливу, що характерно для застосування кримінальної, адміністративної відповідальності (злочин чи адміністративний проступок та іншої відповідальності), ЦПК України як підстави застосування заходів процесуального примусу передбачає лише **порушення встановлених у суді правил**, під якими слід розуміти дії, якими порушується порядок під час судового засідання чи не виконуються розпорядження головуючого, та протиправне перешкодження здійсненню цивільного судочинства, яке полягає в неподанні без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, і неповідомлення причин їх неподання, а також неявки без поважних причин у судове засідання або неповідомлення про причини неявки.

Водночас порушення встановлених у суді правил чи протиправне перешкодження здійсненню правосуддя можливе у двох формах:

- 1) діяння, яке порушує правові заборони;
- 2) бездіяльність, яка порушує правові приписи.

Відтак у формі дії здійснюється порушення порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого (ст. 92 ЦПК України). Неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, і неповідомлення причин їх неподання (ст. 93 ЦПК України), неявка в судове засідання або неповідомлення про причини неявки (ч. 1 ст. 94 ЦПК України) – здійснюється у формі бездіяльності.

ЦПК України не зобов'язує суд установлювати вину особи, яка порушує встановлені в суді правила або протиправно перешкоджає здійсненню цивільного судочинства. В усіх цих випадках достатнім для застосування заходів процесуального примусу є факт порушення встановлених у суді правил або

протиправного перешкоджання здійсненню цивільного судочинства. Щодо осіб, до яких можуть бути застосовані заходи процесуального примусу, ЦПК України не встановлює жодних загальних вимог.

Аналіз норм ЦПК України (ст.ст. 92–94), в яких містяться підстави застосування того чи іншого заходу процесуального примусу, дає підстави віднести до таких осіб: *по-перше*, учасників цивільного процесу; *по-друге*, осіб, присутніх у судовому засіданні; *по-третьє*, фізичних та юридичних осіб, у яких знаходяться письмові та речові докази, що були витребувані судом.

Застосування заходів процесуального примусу є правом суду. Це очевидно з норм ЦПК України, які передбачають заходи примусу за конкретні правопорушення, і надають суду право самому вирішувати питання про необхідність застосування чи незастосування заходів процесуального примусу до конкретної особи.

Частина 2 ст. 90 ЦПК України закріплює дві основні вимоги щодо порядку застосування заходів процесуального примусу. Відтак заходи процесуального примусу застосовуються судом *негайно після вчинення порушення*.

Ця вимога свідчить про відсутність розриву в часі між учиненням порушення та застосуванням судом того чи іншого заходу примусу. Наприклад, якщо вчинено порушення порядку під час судового засідання особою, присутньою в судовому засіданні, під час допиту свідка, суд, не припиняючи допит свідка, має право застосувати передбачений ЦПК України захід процесуального примусу.

Інша вимога стосується порядку застосування заходів процесуального примусу і передбачає *необхідність оформлення застосування заходу процесуального примусу шляхом постановлення ухвали*. Водночас ухвали про застосування попередження та видалення із зали судового засідання постановляються судом, не виходячи до нарадчої кімнати, із занесенням до журналу судового засідання, а ухвали про тимчасове вилучення письмових чи речових доказів та про привід свідка оформляються окремим процесуальним документом, постановляються в нарадчій кімнаті. Ухвала суду про застосування заходу процесуального примусу не може бути оскаржена в загальному порядку.

3. Види заходів процесуального примусу

Передбачені ч. 1 ст. 91 ЦПК України заходи процесуального примусу можна умовно розділити на дві групи залежно від їх функціональної спрямованості.

До першої групи заходів процесуального примусу належать:

- 1) попередження;
- 2) видалення із залу судового засідання.

Вони спрямовані на забезпечення належної поведінки учасниками цивільного процесу.

До другої групи заходів належать:

- 1) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом;
- 2) привід.

Ці заходи примусу спрямовані на отримання доказів.

Попередження – це роз'яснення порушнику про те, що його поведінка не відповідає встановленим у суді правилам і що йому слід припинити вчинення подібних дій, інакше до нього буде вжито більш суворий примусовий захід. Отож, змістом попередження є й інформування особи про здійснення нею протиправної поведінки і вимога до особи про те, від яких дій вона має утриматися або які дії вона повинна виконати для припинення правопорушення.

Попередження може бути застосовано судом до учасників цивільного процесу (осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників цивільного процесу) та осіб, які не є учасниками процесу, і присутні в судовому засіданні. Підставою застосування попередження є порушення порядку в судовому засіданні або невиконання розпоряджень головуючого. Порушення порядку в судовому засіданні або невиконання розпоряджень головуючого може виявлятися і у формі дій, і бездіяльності. Порядок поведінки в судовому засіданні учасників процесу, а також осіб, які не є учасниками процесу, передбачає наявність писаних і неписаних (моральних, звичаєвих) правил поведінки, яких слід дотримуватися в судовому засіданні, а також результат дотримання цих правил. Вони зводяться до підкорення всіх своїх дій відповідним розпорядженням головуючого та не перешкоджання нормальному перебігу судового засідання. Застосування до особи

попередження оформляється ухвалою суду, яка заноситься в журнал судового засідання та не підлягає оскарженню.

Видалення із залу судового засідання *полягає у застосуванні судом офіційного припису до особи-порушника покинути зал судового засідання.* Видалення із залу судового засідання може бути застосоване у разі повторного вчинення порушення порядку або невиконання присутніми особами розпоряджень головуючого.

Зміст цього заходу процесуального примусу полягає в позбавленні права учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, знаходитись у залі судового засідання. Стаття 92 ЦПК України пов'язує цей захід процесуального примусу тільки з видаленням із залу судового засідання. Тому можна стверджувати, що його дія обмежена часом проведення процесуальних дій у судовому засіданні в цей момент, тобто до завершення розгляду справи, відкладення розгляду справи, зупинення провадження у справі.

Видалення із залу судового засідання, як і попередження, застосовується до осіб, які беруть участь у справі, інших учасників цивільного процесу, а також осіб, які не є учасниками цивільного процесу, але присутні в судовому засіданні, у разі повторного невиконання розпоряджень головуючого чи повторного порушення порядку під час судового засідання. Повторність виникає тільки в тому разі, коли особа, до якої вже застосовувалось попередження за порушення порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого, вчиняє аналогічне порушення вдруге в межах одного судового засідання.

Видалення із залу судового засідання є заходом припинення порушення, оскільки фактично унеможливорює подальше порушення встановленого порядку цієї особою.

Частина 2 ст. 92 ЦПК України окремо передбачає наслідки видалення із залу судового засідання перекладача у разі повторного порушення ним порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого. У разі повторного порушення порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого перекладачем суд оголошує перерву і надає час для його заміни.

Під час вибору того чи іншого заходу процесуального примусу, зокрема й під час застосування видалення із залу судового засідання, суд має зважати на правові наслідки, що настають у зв'язку із застосуванням цього заходу процесуального примусу, щоб воно не стало апеляційним чи касаційним приводом для оскарження рішення. Відтак застосування окресленого заходу процесуального примусу до осіб, які беруть участь у справі, позбавляє їх процесуальних прав у сфері доказування та впливу на розвиток процесу. Особливо суд повинен зважати на застосування цього заходу до законних представників, оскільки наслідком їх видалення є позбавлення права на захист.

Щодо інших учасників цивільного судочинства, то під час видалення із залу судового засідання їх процесуальні права обмежуються меншою мірою. Водночас суд повинен зважати, що видалення свідка, експерта, спеціаліста може вплинути на можливість установлення того чи іншого факту, що має значення для вирішення справи.

Видалення із залу судового засідання інших осіб, присутніх у судовому засіданні, не позбавляє їх процесуальних прав, оскільки вони ними не наділялись, та не впливає на ухвалення рішення у справі.

Підставою застосування такого заходу, як **тимчасове вилучення доказів для дослідження судом**, є *протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства у формі неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, і неповідомлення причин їх неподання.*

Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом полягає у припиненні володіння, а як наслідок – користування й розпорядження особою, яка вчинила правопорушення, певною річчю або документом. Умовою застосування цього заходу процесуального примусу є наявність ухвали суду про витребування письмових чи речових доказів (ст. 137 ЦПК України), яка має характер владного правозастосовного акта, на підставі якого виникає обов'язок у певної особи надати суду витребуваний доказ або повідомити про причини його неподання. За невиконання цього обов'язку без поважних причин суд виносить ухвалу про тимчасове вилучення письмового чи речового доказу, яка є підставою примусового здійснення цього обов'язку.

Підставою застосування приводу є протиправне перешкодження здійсненню цивільного судочинства у формі неявки в судове засідання свідка без поважних причин або неповідомлення свідком причин неявки.

У першому випадку протиправність дій свідка полягає у тому, що він порушує встановлений ч. 2 ст. 50 ЦПК України обов'язок з'явитися до суду у визначений час, а повідомлені ним причини неявки визнані судом неповажними. В іншому випадку протиправність полягає в порушенні обов'язку, передбаченого ч. 3 ст. 50 ЦПК України, – завчасно повідомити суд у разі неможливості прибуття за викликом.

Основною умовою застосування цього заходу процесуального примусу є наявність доказів, які підтверджують належність виклику свідка до суду.

В ухвалі суду про привід до суду повинно бути зазначено:

- повне ім'я фізичної особи, яка підлягає приводу;
- місце проживання, роботи чи навчання;
- підстави застосування приводу;
- коли і куди ця особа має бути доставлена;
- кому доручається здійснення приводу.

За відсутності в ухвалі окремих даних, що не дає змоги встановити свідка, який підлягає приводу, або місце його перебування, і з'ясувати їх неможливо, орган Національної поліції негайно повинен сповістити про це суд, що виніс ухвалу про привід.

Суд має право визначати конкретний орган Національної поліції, який буде здійснювати привід свідка. Ухвала про привід у суд передається до виконання до органу Національної поліції за місцем провадження в справі або за місцем проживання, роботи чи навчання особи, яка підлягає приводу. Але, як правило, ухвала про привід виконується органом Національної поліції за місцем фактичного проживання свідка.

Не підлягають приводу в суд особи, зазначені у ст. 52 ЦПК України, а саме фізична особа має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи уси-

новлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), а також малолітні та неповнолітні особи, вагітні жінки, інваліди першої і другої груп, жінки, які мають дітей віком до шести років або дітей-інвалідів.

Особа, яка виконує привід після встановлення свідка, який підлягає приводу, зобов'язана оголосити йому ухвалу про привід під розписку.

Відмова від підпису із зазначенням мотивів вказується в ухвалі і затверджується виконавцем приводу. Така вимога забезпечує виконання п. 2 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо негайного поінформування свідка, який доставляється приводом, зрозумілою для нього мовою про підстави його приводу, фактичне затримання.

У разі посилання особи, яка підлягає приводу, на хворобу або інші обставини, що фактично перешкоджають виконанню приводу, негайно оповіщається суд, що виніс ухвалу.

До повідомлення додається: рапорт виконавця, копії листків непрацездатності та інші документи, що підтверджують зазначені обставини.

Якщо в особи, яка підлягає приводу, відсутні поважні причини неявки, їй оголошується строк прибуття чи виїзду до місця виклику, роз'яснюються порядок і правила оплати витрат, наслідки ухилення від явки.

Якщо особа, яка підлягає приводу, виявила бажання добровільно слідувати до місця виклику, від неї береться письмове зобов'язання про явку в зазначений строк, яке начальник органу Національної поліції негайно надсилає в суд, що виніс ухвалу.

У разі відмови від добровільної явки особа, яка підлягає приводу, доставляється до місця виклику примусово у супроводі працівника поліції. Застосування зброї, наручників, зв'язування або інших спеціальних засобів забороняється.

У разі неможливості приводу особа, яка виконує ухвалу суду, через начальника органу Національної поліції негайно повертає її до суду з письмовим поясненням причин невиконання.

Запитання для самоконтролю

1. Як у цивільному судочинстві співвідносяться поняття «примус» і «процесуальний примус»?
2. Які заходи правового примусу можуть бути застосовані у сфері цивільного судочинства?
3. Чи є процесуальний примус різновидом юридичної відповідальності?
4. Яким є призначення передбачених ЦПК України заходів процесуального примусу?
5. Чи зобов'язаний суд установлювати вину особи для застосування заходів процесуального примусу?
6. Чи передбачені ЦПК України обмеження щодо віку особи, до якої може бути застосовано заходи процесуального примусу?

Тести для самоконтролю

1. Заходом процесуального примусу є:

- а) витребування доказів;
- б) забезпечення доказів;
- в) доручення щодо збирання доказів;
- г) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом.

2. Заходом процесуального примусу є:

- а) попередження;
- б) догана;
- в) відмова у позові;
- г) подання;
- г) звільнення з роботи.

3. Привід свідка здійснюють:

- а) органи Національної поліції;
- б) судовий розпорядник;
- в) судовий виконавець;
- г) сторони.

4. У разі повторного порушення порядку під час судового засідання перекладачем суд:

- а) вносить ухвалу про притягнення перекладача до адміністративної відповідальності;

- б) закриває провадження у справі;
- в) відкладає судове засідання і вживає заходів до заміни перекладача;
- г) оголошує перерву і надає час для заміни перекладача.

5. Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, як захід процесуального примусу, застосовується у разі:

- а) потреби дослідити письмові чи речові докази;
- б) неподання письмових чи речових доказів незалежно від поважності таких причин;
- в) неподання без поважних причин письмових чи речових доказів;
- г) потреби забезпечити докази у справі.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Розглядаючи справу за позовом О. Ванджури до виробничого об'єднання «Аладін», суд встановив низку вагомих недоліків у діяльності адміністрації підприємства, порушень законодавства про працю і постановив окрему ухвалу про нагальне усунення недоліків, про що повідомив адміністрацію. Відповідач ніяк не відреагував на окрему ухвалу суду і не повідомив суду у встановлені терміни про вжиті у зв'язку з нею заходи.

Чи можуть бути застосовані до відповідача санкції та які саме?

Задача 2. За позовом К. Борового до М. Кривошії в судове засідання були викликані свідки М. Иванов, Т. Соколов, І. Кравець та експерт А. Знаменський. У залі судового засідання перебували близькі і рідні К. Борового та М. Кривошії. Під час судового засідання між свідком М. Ивановим та присутнім О. Гаврилюком почалась сварка, в зв'язку з чим суд постановив ухвалу про видалення їх із залу судового засідання.

Щодо свідка І. Кравець за неявку до судового засідання було постановлено ухвалу про його привід, експерт А. Знаменський, який не підкорився розпорядженню судді, був видалений із залу судового засідання.

Чи законні всі ці дії суду? Обґрунтуйте відповідь.

Задача 3. На подання державного виконавця місцевий суддя постановив ухвалу про накладання штрафу на боржника, який за рішенням суду зобов'язаний був особисто виконати на користь стягувача певні дії, не пов'язані з передачею майна та сплатою грошових сум.

Чи мав право накласти цей штраф суддя? Обґрунтуйте відповідь.

Задача 4. У справі за позовом ТОВ «Зліт» до комірника Л. Маковіччика про відшкодування заподіяних збитків за клопотанням відповідача судом була призначена бухгалтерська експертиза для точного встановлення розміру завданої шкоди. Виконання експертизи було доручено головному бухгалтеру податкової адміністрації К. Іванову, який злісно ухилився від явки до суду і повідомив суд, що категорично відмовляється від виконання покладених на нього обов'язків.

Чи можна застосувати до головного бухгалтера К. Іванова заходи процесуального примусу? Якщо так – то які? Обґрунтуйте відповідь.

Задача 5. Викликаний повторно до судового засідання свідок А. Деркач категорично відмовився від явки до суду; свідок О. Ворона відмовився від свідчень в суді; свідок І. Прокопчук дав у судовому засіданні неправдиві свідчення.

Яку відповідальність можуть понести свідки А. Деркач, О. Ворона, І. Прокопчук?

Які заходи процесуального примусу можуть бути застосовані до вказаних осіб?

Поясніть в чому полягає відмінність цивільно-процесуальної відповідальності від кримінальної та адміністративної.

Рекомендована література

1. Бондарук А. Ю. Застосування заходів процесуального примусу по забезпеченню цивільного позову / А. Ю. Бондарук // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 4. – С. 118–120.

2. Кожевников С. Н. Государственное принуждение: особенности и содержание / С. Н. Кожевников // Сов. государство и право. – 1978. – № 5. – С. 52–53.

3. Лукіна І. М. Заходи процесуальної відповідальності щодо позбавлення порушника суб'єктивного цивільного процесуального права / І. М. Лукіна // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 347–354.

4. Лукіна І. М. Немайнова відповідальність як один з видів цивільної процесуальної відповідальності / І. М. Лукіна // Вісник НУВС. – 2005. – № 29. – С. 347–351.

5. Лукіна І. М. Проблеми класифікації цивільної процесуальної відповідальності / І. М. Лукіна // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 9. – С. 46–49.

6. Лукіна І. М. Цивільна процесуальна відповідальність (на прикладі майнової відповідальності) / І. М. Лукіна // Право і безпека. – 2005. – № 4/2. – С. 149–151.

7. Лукіна І. М. Цивільне процесуальне правопорушення як підстава цивільної процесуальної відповідальності / І. М. Лукіна // Право і безпека. – 2012. – № 1. – С. 267–271.

8. Тертишнік В. Верховенство права і закону / В. Тертишнік // Право України. – 2010. – № 6. – С. 87.

9. Штефан М. Й. Санкції у цивільному процесуальному праві / М. Й. Штефан // Вісник Академії правових наук. – 2003. – № 2–3. – С. 482–495.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента від 10 травня 2006 р. № 361 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>

2. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>

Глава 12. ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ПОЗОВУ

1. Позов: поняття, елементи та види

Однією з особливостей позовного провадження є наявність позову. Позов – це належно оформлена вимога про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових та інших правовідносин.

Ця категорія використовується в нормативних актах не лише процесуального, а й матеріально-правового характеру (наприклад, гл. 19 ЦК України), проте з'ясування поняття і сутності позову здійснюється в межах теорії цивільного процесу. Поняття позову пов'язане з поняттям позовного судочинства, в порядку якого здійснюється захист порушеного або оскарженого права.

Оскільки особа, яка вважає себе власником порушеного або оскарженого права, звертаючись до суду, шукає у суді захисту порушеного права і просить суд розглянути спір, що виник, з порушником права в передбаченому законом процесуальному порядку, то звернення цієї особи до суду має назву позову, а провадження за цим зверненням – позовного провадження.

Позовній формі захисту властива не тільки форма звернення до суду, але і порядок звернення до суду, а також однак-

вий порядок розгляду спору. У цьому і полягають процесуальні гарантії права на судовий захист.

Позов – це вимога заінтересованої особи, що ґрунтується на спірних матеріальних правовідносин, про захист свого або чужого права законного інтересу, що підлягає розгляду та вирішенню у встановленому законом порядку.

Визначення позову як вимоги про захист порушеного або оскаржуваного права або охоронюваного законом інтересу дає змогу сформулювати істотні ознаки позову і позовної форми процесу.

Ознаки позову:

1) наявність матеріально-правової вимоги, що впливає з порушеного або оскаржуваного права;

2) розгляд і вирішення цієї вимоги у встановленому законом процесуальному порядку;

3) наявність спору про право або законний інтерес;

4) наявність двох наділених законом рівними процесуальними правами сторін із протилежними матеріально-правовими інтересами;

5) наявність сторін, що сперечаються, і третьої, не заінтересованої у вирішенні справи особи, передбачає змагальність і рівне праве положення тих, хто змагається. Із цього очевидно, що позовна форма процесу – це форма змагальна. І навпаки, будь-яка змагальна форма процесу – позовна.

Як і у будь-якому складному явищі, у позові прийнято виокремлювати його складові – елементи позову. Елементи позову визначають його внутрішні специфічні ознаки, містять інформацію про суб'єктивне право, що потребує, на думку позивача, судового захисту, про фактичні обставини, на яких ґрунтується подана вимога.

Кожний позов складається з **трьох елементів**:

– предмет позову;

– підстави позову;

– зміст позову.

Предметом позову є матеріально-правова вимога позивача до відповідача, щодо якої суд повинен винести рішення. Ця вимога повинна мати правовий характер, тобто бути врегульова-

ною нормами матеріального права, а також підпадати під цивільну юрисдикцію суду.

Наприклад, у позові про стягнення аліментів предметом позову буде стягнення певних платежів з відповідача, який добровільно не виконує свої обов'язки щодо позивача (ст.ст. 180, 198 СК України); у позові про розірвання договору довічного утримання (догляду) у зв'язку з невиконання або неналежним виконанням набувачем обов'язків за договором предметом буде вимога позивача (відчужувача) розірвати зазначений договір (ст. 756 ЦК України) тощо.

Право визначення предмета позову належить позивачу, який сам обирає спосіб захисту свого права. Відповідно до ст. 31 ЦПК України позивач до початку судового розгляду має право змінити предмет позову, тобто замінити матеріально-правову вимогу іншою.

Наприклад, позивач пред'явив позов тільки з вимогою про визнання правочину недійсним, не заявляючи вимог, пов'язаних із правовими наслідками задоволення позову судом. Змінивши предмет позову, позивач може вимагати від суду як визнання правочину недійсним, так і застосування наслідків його недійсності (проведення двосторонньої реституції, відшкодування збитків та моральної шкоди).

Предмет позову характеризується певним змістом, а в багатьох випадках – і окремим об'єктом. Тому *необхідно відрізнити предмет позову в його безпосередньому розумінні від матеріального об'єкта або матеріального предмета позову*. Відтак предметом позову про виселення будуть спірні правовідносини – право на дострокове розірвання договору житлового найму, а об'єктом – жиле приміщення (ст. 107 ЖК УРСР).

Підстави позову – це обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги.

Такі обставини становлять юридичні факти, які тягнуть певні правові наслідки. Підстава позову складається з таких юридичних фактів, які підтверджують наявність спірних взаємовідносин, належність сторін до цієї справи та привід до позову.

Факти, що входять до підстав позову, традиційно у процесуальному праві поділяють на три групи:

– *правовстановлюючі факти*, тобто ті, що свідчать про наявність у позивача спірного матеріального права, за захистом якого він звертається до суду;

– *факти активної та пасивної легітимації*, що вказують на зв'язок відповідно позивача та відповідача зі спірними матеріально-правовими відносинами;

– *факти приводу до позову*, що є причиною звернення до суду (порушення суб'єктивного права позивача або втрата цим правом визначеності внаслідок дій відповідача).

Наприклад, у позові про стягнення аліментів на дитину фактами підстави позову будуть такі: наявність шлюбу між батьками (*правоустановчий факт*); народження дитини за час шлюбу (*правоустановчий факт*); запис відповідача батьком у свідоцтві про народження дитини (*факт пасивної легітимації*); проживання дитини з матір'ю (*факт активної легітимації*); залишення батьком сім'ї та не надання ним допомоги в утриманні дитини (*факт приводу до позову*).

Коло фактів, що входять до підстав позову, вказується позивачем у позовній заяві. Якщо позивач неповно вказав ці факти, суд має право запропонувати йому доповнити підстави позову, надати докази на підтвердження наявності або відсутності тих юридично значущих фактів, на які позивач не вказав через свою правову непоінформованість або з інших причин. У підсумку належне коло фактів, що входять до підстав позову, визначається нормою матеріального права, що підлягає застосуванню у справі.

Підставу позову становлять *фактична* і *правова підстави*.

Фактична підстава позову – це юридичні факти, на яких ґрунтуються позовні вимоги позивача до відповідача. Як правило, підстава має складний фактичний склад. Ці юридичні факти, фактичні обставини становлять фактичну підставу позову.

Правова підстава позову – це посилання в позовній заяві на закони та інші нормативно-правові акти, на яких ґрунтується вимога позивача.

Відповідно до ст. 31 ЦПК України позивач до початку судового розгляду має право змінити підставу позову.

Усі елементи позову перебувають у взаємозв'язку. Юридичні факти, що підтверджують суб'єктивне матеріальне право

і є підставою позову, визначають у той же час юридичну природу матеріально-правової вимоги, яка становить предмет позову. Водночас матеріально-правова вимога зумовлює процесуальну форму захисту – зміст позову.

Зміст позову – це звернена до суду вимога позивача про здійснення судом певних дій із зазначенням способу судового захисту.

Зміст позову визначається позивачем, зважаючи на спосіб судового захисту, передбаченого законом. Способи захисту цивільних прав визначені в ч. 2 ст. 16 ЦК України і полягають, зокрема, в такому:

- визнання права;
- визнання правочину недійсним;
- припинення дії, яка порушує право;
- відновлення становища, яке існувало до порушення;
- примусове виконання обов'язку в натурі;
- зміна правовідношення;
- припинення правовідношення;
- відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Відокремлення елементів позову має не тільки теоретичне, але й неабияке практичне **значення**. За елементами проводиться класифікація позовів на види, визначається юрисдикція справи, межі судового розгляду і предмет доказування.

Елементи позову мають важливе значення для організації захисту відповідача проти позову, для вирішення питання про прийняття позову до судового провадження. Вони визначають суть вимоги, на яку суд повинен дати відповідь у своєму рішенні.

Види позовів класифікуються за предметом позову, за об'єктом захисту, за характером інтересу, що захищається.

За предметом позови класифікуються на позови про присудження, про визнання, перетворювальні позови.

Позов про присудження – це позов, спрямований на примусове виконання підтвердженого судом обов'язку відповідача.

Позивач вимагає не тільки визнання за ним певного суб'єктивного права, але і примушення відповідача до здійснення конкретних дій на свою користь. Позовом про присудження позивач вимагає від суду зобов'язати відповідача виконати певну дію (наприклад, відшкодувати заподіяну шкоду, сплатити аліменти) або утриматися від її вчинення (наприклад, усунення перешкод в користуванні майном).

Звернення до суду за захистом права у вигляді присудження звичайно зумовлено тим, що боржник заперечує право позивача, не виконуючи свої обов'язки. Внаслідок спору право втрачає визначеність; його не можна примусово здійснити доти, доки не буде встановлено, чи є справді оскаржуване право і яка його сутність. Це питання вирішує суд. Примусове виконання обов'язку боржником є кінцевою метою позову про присудження. Тому позови про присудження називають також «виконавчими».

Позови про присудження слугують примусовому здійсненню матеріально-правових обов'язків, які не виконуються добровільно або виконуються неналежно.

Предметом позову про присудження є право позивача вимагати від відповідача певної поведінки у зв'язку з невиконанням ним відповідного обов'язку добровільно.

Підставами позову про присудження є:

- факти, з якими пов'язане виникнення права;
- факти, з якими пов'язане виникнення права на позов: настання строку, відкладальної умови, порушення права.

Зміст позову про присудження виражається у вимозі позивача до суду про примушення відповідача до здійснення певних дій або утримання від її вчинення. Вимога виражена у прохальному пункті позовної заяви: стягнути зарплату, відновити на роботі, виселити та ін.

Позов про визнання – це вимога, спрямована на підтвердження судом існування або відсутності певних правовідносин.

Оскільки рішенням суду у цих позовах встановлюється існування або відсутність спірних правовідносин, ці позови називають також «встановлювальними».

Є два різновиди встановлювальних позовів:

- позитивні позови про визнання;
- негативні позови про визнання.

Позитивний позов про визнання спрямований на встановлення факту існування спірних прав і юридичних обов'язків, тобто правовідносин, що пов'язують сторони, між якими виник спір (позивача й відповідача). Це може бути позов про визнання батьківства за рішенням суду (ст. 128 СК України), визнання права власності на самочинне будівництво (ст. 376 ЦК України) або визнання авторських прав (глава 36 ЦК України) тощо.

Негативний позов про визнання спрямований на встановлення факту відсутності суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, тобто правовідносин, що пов'язують сторони (позивача і відповідача). До негативних позовів можна віднести позов про визнання правочину недійсним (ст.ст. 215–236 ЦК України); визнання недійсним шлюбу (ст.ст. 40, 41 СК України) тощо.

Предметом позову про визнання здебільшого є правовідносини між позивачем і відповідачем.

Підставами позитивного позову про визнання є факти, з якими позивач пов'язує виникнення спірних правовідносин (наприклад, проживання впродовж тривалого строку як член сім'ї наймача).

Підстави негативного позову про визнання утворюють факти, внаслідок яких спірні правовідносини, за ствердженням позивача, не могли виникнути (наприклад, відсутність нотаріально оформленого договору у випадках, коли таке оформлення відповідно до закону або за згодою сторін необхідно для дійсності правочину).

Захист інтересу у визначеності права може бути досягнутий судовим визнанням того, що спірні правовідносини в тому або іншому певному змісті або обсязі дійсно існують або не існують.

Зміст позову про визнання – це вимога до суду ухвалити рішення про визнання наявності або відсутності правовідносин,

указаних позивачем (визнати правочин недійсним, визнати право на житлову площу тощо).

Перетворювальні позови – це позови, спрямовані на зміну або припинення існуючих із відповідачем правовідносин. Судове рішення в такому разі є юридичним фактом матеріального права, що змінює структуру матеріальних правовідносин.

Залежно від мети, яку обирає позивач, звертаючись до суду, перетворювальні позови поділяються на:

а) позови, спрямовані на зміну правовідносин (наприклад, про набуття права власності на знахідку, на скарб; про визнання права власності на нерухоме майно за набувальною давністю та ін.);

б) позови, спрямовані на припинення правовідносин (наприклад, про розірвання договору, розірвання шлюбу та ін.).

Предметом перетворювального позову слугує право позивача одностороннім волевиявленням припинити або змінити правовідносини (наприклад, вимагати розірвання шлюбу, договору).

Підстави перетворювального позову становлять факти подвійного значення:

а) факти, з якими пов'язане виникнення правовідносин, що підлягають зміні або припиненню;

б) факти, з якими пов'язана можливість здійснення перетворювального повноваження на зміну або припинення правовідносин.

Змістом перетворювального позову є вимога до суду ухвалити рішення про припинення або зміну правовідносин (про розірвання шлюбу, поділ спільного майна).

Розглядаючи перетворювальний позов і ухвалюючи у ньому перетворювальне рішення, суд не створює нові права, а захищає право позивача на зміну або припинення існуючих правовідносин, що за законом не може бути здійснене без рішення суду.

За характером інтересу, що захищається, позови поділяються на:

- 1) особисті;
- 2) для захисту державних і публічних інтересів;
- 3) для захисту інтересів інших осіб.

Особисті позови спрямовані на захист власних інтересів позивача, коли він і учасник спірних матеріальних правовідносин, і безпосередній вигодонабувач.

Позови щодо захисту державних і публічних інтересів спрямовані на захист здебільшого майнових прав держави або інтересів суспільства, коли неможливо виокремити конкретного вигодонабувача (наприклад, позов прокурора в інтересах держави).

Позови щодо захисту інтересів інших осіб спрямовані на захист не самого позивача, а інших осіб у тих випадках, коли позивач згідно з законом уповноважений на порушення справи в їхніх інтересах (наприклад, позови органів опіки та піклування щодо захисту прав неповнолітніх дітей).

Неабияке практичне значення має класифікація позовів за об'єктом захисту. У судовій практиці справи виокремлюються за категоріями матеріально-правових відносин: сімейні, трудові, житлові.

Така матеріально-правова класифікація позовів покладена в основу судової статистики, що відображає динаміку різних категорій цивільних справ.

Залежно від того, чи є об'єктом порушеного права (інтересу) благо, що піддається грошовій оцінці, позови поділяються на **майнові та немайнові**.

Ця класифікація позовів має практичне значення для визначення розміру судового збору.

Майновий позов – це вимога про захист права або інтересу, об'єктом якої є благо, що піддається грошовій оцінці.

Це означає, що будь-який майновий позов має ціну, тому розмір судового збору визначається у відсотковому відношенні до ціни позову.

Немайновий позов – це вимога про захист права або інтересу, об'єктом якої є благо, що не піддається грошовій оцінці.

Отже, немайновий позов не має ціни, тому розмір судового збору визначається в кратному відношенні до встановленого законом розміру мінімальної заробітної плати.

2. Право на позов

Право на звернення до суду за судовим захистом займає важливе місце серед інших прав, що забезпечують захист порушеного чи оскаржуваного права або охоронюваного законом інтересу. Право на позов – поняття збірне, оскільки поєднує дві правочинності, а саме:

- право на пред'явлення позову;
- право на задоволення позову.

Ці правочинності повинні поєднуватися, тому що без права на пред'явлення позову не може бути права на задоволення позову. Водночас право на пред'явлення позову не буде для позивача засобом захисту порушеного або оскаржуваного права, якщо в нього не буде права на задоволення позову.

Право на пред'явлення позову й право на задоволення позову мають самостійний характер. Особі може належати право на задоволення позову за відсутності в неї права на пред'явлення позову. І навпаки, наявність у особи права на пред'явлення позову не завжди означає наявність у неї права на задоволення позову, оскільки суд може встановити, що вимоги не засновані на законі, і відмовити в їх задоволенні.

Право на пред'явлення позову – це право відкрити та підтримувати судовий розгляд конкретного матеріально-правового спору в суді першої інстанції з метою його вирішення. Це – право на правосуддя щодо конкретного матеріально-правового спору.

Правом на пред'явлення позову наділені усі заінтересовані фізичні та юридичні особи особи (зокрема й іноземні) та держава. Вони можуть звернутися до суду з позовом про захист суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу. Право на пред'явлення позову є невід'ємним правом кожної особи, тому відмова від права на звернення до суду за захистом недійсна (ч. 3 ст. 3 ЦПК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 45 ЦПК України до органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду з позовом про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів, належать: Уповноважений ВР України

з прав людини; прокурор; органи державної влади, органи місцевого самоврядування; фізичні особи; юридичні особи.

За змістом право на пред'явлення позову означає право на процес незалежно від його результату, право на діяльність суду щодо розгляду та вирішення вимоги про захист порушеного або оскаржуваного права або законного інтересу, тобто право на одержання рішення незалежно від його змісту і характеру. Отож, право на пред'явлення позову є процесуальною категорією, оскільки наявність цього права в зацікавленій особі зовсім не залежить від наявності в неї того суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу, які підлягають захисту.

Право на позов – самостійне суб'єктивне право. Як усяке суб'єктивне право, право на позов є не у всіх осіб, а лише у конкретних осіб із конкретних справ за наявності певних умов (передумов).

Передумови права на пред'явлення позову – обставини, з наявністю або відсутністю яких закон пов'язує виникнення суб'єктивного права певної особи на пред'явлення позову з конкретної справи.

Якщо такі передумови є, це означає, що в цієї особи є право на судовий розгляд її цивільно-правової вимоги. Якщо будь-яка із передумов відсутня, то немає і цього права. Звернення до суду в такому разі не може спричинити судовий розгляд зазначеного спору і суд не має права (і не зобов'язаний) зробити відповідний акт правосуддя.

Вирізняють дві **групи передумов права на пред'явлення позову**: суб'єктивні та об'єктивні.

Суб'єктивні передумови – це обставини, які пов'язані з особою позивача і за наявності яких у позивача виникає право на пред'явлення позову в суді. До них належать правоздатність і процесуальна заінтересованість.

Об'єктивні передумови – це обставини, які не залежать від особи позивача і з наявністю чи відсутністю яких закон пов'язує можливість пред'явлення конкретного позову. Їх, своєю чергою, можна поділити на:

– *позитивні*, тобто ті обставини, які повинні існувати для того, щоб заява була прийнята. До них можна віднести: 1) підвідомчість справи суду; 2) правовий характер вимоги;

– *негативні* – обставини, яких не повинно бути:

1) відсутність такого, що набрало законну силу, рішення суду, постановленого між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав;

2) відсутність затвердженої ухвали суду про відмову позивача від позову або про затвердження мирової угоди;

3) відсутність справи щодо тотожного спору;

4) відсутність договору про передачу справи на розгляд у третейський суд.

Усі зазначені передумови права на пред'явлення позову належать до **загальних**. Своєю чергою, **спеціальні** передумови визначають наявність у суб'єкта права на пред'явлення позову в окремих категоріях справ.

Ці передумови права на звернення до суду мають виключно процесуальний характер і не стосуються питань про наявність чи відсутність у позивача суб'єктивного матеріального права. У зв'язку з тим суддя не має права відмовити у відкритті провадження або повернути заяву з тих причин, що у позивача немає матеріального права, тобто права на задоволення позову, якщо ця категорія справ підлягає розгляду у суді.

Відсутність права на пред'явлення позову є підставою для відмови у відкритті провадження або повернення заяви, а якщо справа прийнята до провадження суду, – закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду. Такі дії оформляються ухвалою.

3. Захист проти позову

Одним із процесуальних наслідків відкриття провадження у справі є виникнення у особи, до якої пред'явлено позов, правового статусу відповідача.

Відповідач не є стороннім спостерігачем у цивільній справі, адже відповідно до принципів процесуальної рівноправності та змагальності йому надається змога захищатися проти пред'явленого до нього позову. Для цього він може використувати і загальні засоби, що надані усім особам, які беруть

участь у справі, і спеціальні, що визначаються його особливим процесуальним статусом.

У цивільному процесі для відповідача є **три способи захисту проти позову**:

- 1) невизнання позову;
- 2) заперечення проти позову;
- 3) пред'явлення зустрічного позову.

Невизнання позову – це *немотивоване відхилення вимог позивача*. Цей спосіб захисту, інакше кажучи, можна назвати пасивним захистом відповідача, за якого він не вдається до жодних заходів, оскільки обов'язок доказування має позивач.

Заперечення проти позову. Під ним розуміють *доводи (пояснення) відповідача необґрунтованості позовних вимог або їх частини чи щодо неправомірності судового розгляду цих вимог*.

Подання заперечень проти позову є правом, а не обов'язком відповідача. Такі заперечення можуть бути усними або письмовими. Усні заперечення проти позову відповідач оголошує, даючи пояснення на попередньому судовому засіданні та під час розгляду справи по суті, а письмові він може подати до суду після одержання копій ухвали про відкриття провадження у справі, позовної заяви і доданих до неї документів. Письмові заперечення відповідача проти позову приєднуються до справи.

Подання письмових заперечень щодо позову доцільно, адже у такому разі посилюється сприйняття необхідної інформації судом та учасниками цивільного процесу через її повторення усно і у письмовому вигляді (щоправда, за умови нормального викладення цієї інформації). Доцільність подання таких заперечень також підтверджується тим, що це дає змогу відповідачеві повністю і більш наочно довести до суду та осіб, які беруть участь у справі, свої міркування з приводу позову; допомагає попередньо критично зважити на ті вимоги, які пред'явлені до нього позивачем, чітко та максимально повно викласти свій погляд на їх обґрунтованість і доведеність.

Закон прямо не встановлює часові обмеження для подання письмових заперечень проти позову. Проте відповідно до ч. 5 ст. 122 ЦПК України в ухвалі про відкриття провадження

у справі суд визначає відповідачу строк для подачі письмових заперечень проти позову та посилення на докази, якими вони обґрунтовуються. Як правило, такий строк пов'язується із датою проведення попереднього судового засідання.

У разі неподання відповідачем письмових заперечень проти позову в установлений судом строк, він у подальшому не позбавляється права подати свої заперечення чи пояснення. Однак слід зважити, що відповідно до ст. 131 ЦПК України, сторони зобов'язані подати свої докази чи повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання у справі, а якщо попереднє судове засідання у справі не здійснюється, до початку розгляду справи по суті. Докази, подані з порушенням цих вимог, не приймаються, якщо сторона не доведе, що докази подано несвоєчасно з поважних причин.

У законі не встановлено обов'язкові вимоги щодо змісту і реквізитів заперечень проти позову як процесуального документа.

Тому, зважаючи на традиційну практику складання процесуальних документів, ці *заперечення проти позову мають містити:*

- 1) найменування суду;
- 2) прізвище та ініціали судді, який розглядає справу;
- 3) номер цивільної справи;
- 4) ім'я (найменування) відповідача, місце його проживання або місцезнаходження, поштовий індекс, номер засобів зв'язку;
- 5) дані щодо ухвали про відкриття провадження у справі та позовної заяви;
- 6) виклад обставин, якими відповідач заперечує доводи позовної заяви. Він може заперечувати проти позову, посилаючись на незаконність вимог позивача, їх необґрунтованість; відсутність у позивача права на звернення до суду; наявність перешкод для відкриття провадження у справі;
- 7) зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, на які посилається відповідач, наявність підстав для звільнення від доказування;
- 8) перелік документів, що додаються до заяви.

Заперечення проти позову підписуються відповідачем або його уповноваженим представником із зазначенням дати їх подання.

У теорії цивільного процесуального права розрізняють матеріально-правові і процесуально-правові заперечення проти позову.

Матеріально-правові заперечення відповідача проти позову можуть, з одного боку, стосуватися обґрунтованості вимог позивача, а з іншого – їх недоведеності. Ці заперечення спрямовані на спростування позову. Відтак відповідач може спростувати підставу позову, вказати на неправильну кваліфікацію спірної ситуації позивачем, обґрунтувати відсутність предмета позову.

Обставини матеріально-правового заперечення проти позову: незаконність вимог позивача; необґрунтованість вимог позивача.

Матеріально-правові заперечення проти позову спрямовані на те, щоб домогтися відмови у задоволенні вимог позивача.

Процесуально-правові заперечення проти позову вказують на неприпустимість його судового розгляду, тобто на порушення процесуального закону, які виникали за пред'явлення позову і відкриття провадження у справі. Процесуально-правовим запереченням є вказівка на наявність перешкод для відкриття провадження у справі. Такі заперечення мають на меті обґрунтувати підстави для закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду.

І матеріально-правові, і процесуальні заперечення відповідача проти позову спрямовані на те, щоб не допустити задоволення судом вимог позивача.

Заперечення проти позову можуть бути *повними* та *частковими*.

Зустрічний позов. Згідно з ч. 1 ст. 123 ЦПК України відповідач має право до початку розгляду справи по суті пред'явити зустрічний позов.

Зустрічний позов – це самостійна позовна вимога, заявлена відповідачем у процесі, який вже виник, для спільного розгляду з первісним із метою захисту своїх інтересів.

Особливостями зустрічного позову є те, що:

- 1) це позов відповідача;
- 2) позов заявлений у процесі, який вже виник;
- 3) позов заявлений для спільного розгляду з первісним позовом.

Із реалізацією права на звернення за судовим захистом, яке могло бути реалізоване відповідачем і в самостійному провадженні, пред'явлення зустрічного позову у процесі, який вже виник, сприяє виконанню завдання процесуальної економії.

Зв'язок зустрічного позову з первісним може обумовлюватися різними причинами і відповідно мати різний зміст:

а) відповідач протиставляє вимозі позивача однорідну вимогу, строк якої настав, пред'являючи її для заліку первісної вимоги;

б) задоволення зустрічного позову виключає повністю або частково задоволення первісного позову;

в) закон допускає і інші випадки взаємного зв'язку між первісним і зустрічним позовами, коли їх спільний розгляд призводить до більш швидкого та правильного вирішення спорів.

Необхідність зв'язку між зустрічною та первісною вимогами не усуває самостійний характер зустрічного позову. Практично це виявляється у такому:

а) хоча задоволення зустрічного позову звичайно спричиняє відмову від первісного позову, є можливість відмови від основного позову з причин, які не стосуються зустрічного позову, в якому суд також відмовляє з причин його незаконності або необґрунтованості;

б) через самостійний характер зустрічного позову суд зобов'язаний вирішити його і у тому разі, якщо стосовно первісного позову рішення не ухвалюється (наприклад, унаслідок відмови позивача від позову). Але і у тих випадках, коли обидва позови розглядаються судом, кожному з них – первісному і зустрічному – повинна бути надана у спільному рішенні у справі окрема відповідь разом із мотивуванням, яке стосується того, що саме присуджується первісному і зустрічному позивачеві та у якій частині.

Зустрічна позовна заява, надана з дотриманням загальних правил пред'явлення позову, повинна відповідати вимогам ЦПК України. Якщо зустрічна позовна заява подана з порушенням вимог ЦПК України, вона може бути залишена без руху або повернута заявникові (ст. 124 ЦПК України).

4. Об'єднання та роз'єднання позовів

Згідно з ч. 1 ст. 126 ЦПК України суддя під час відкриття провадження у справі, підготовки справи до судового розгляду або суд під час її розгляду мають право постановити *ухвалу про об'єднання* в одне провадження кількох однорідних позовних вимог за позовами одного й того ж позивача до одного й того ж відповідача чи до різних відповідачів або за позовом різних позивачів до одного й того ж відповідача.

Вимоги, що об'єднуються в одному провадженні, мають бути однорідними. Однорідність вимог ґрунтується на особливостях тих спірних матеріально-правових відносин, які зумовлюють позов.

Об'єднання позовів дає змогу досягти єдності судових рішень за відповідними вимогами, а також заощадити час і засоби цивільного процесу.

Питання об'єднання справ вирішується *ухвалою*. Така ухвала не оскаржується в апеляційному порядку окремо від рішення суду.

Об'єднання позовів може бути здійснене і позивачем (позивачами), і судом.

Суб'єктивне об'єднання позовів – *об'єднання в одне провадження декількох позовів між різними особами*. Суб'єктивне об'єднання позовів – процесуальна співучасть.

Суб'єктивне об'єднання позовів характеризується множинністю осіб на стороні позивача або відповідача або на тій й іншій стороні та відповідно декількома позовними вимогами (об'єднання за суб'єктами).

Об'єктивне об'єднання позовів – *об'єднання в одне провадження позовів, за яких позивачем і відповідачем є ті ж особи*.

В одне провадження поєднуються матеріально-правові вимоги (об'єднання за об'єктами), наприклад, у разі, коли наймодавець пред'являє до наймача вимогу про виселення, вимогу про заборгованість із квартирної плати та вимогу про стягнення вартості поточного ремонту житлового приміщення, обов'язок провадження якого покладений на наймача.

У деяких випадках закон прямо передбачає об'єднання позовів. Відтак під час ухвалення рішення щодо позову про позбавлення батьківських прав суд одночасно вирішує питання про стягнення аліментів (ч. 2 ст. 166 СК України).

У практиці вважається недоцільним об'єднання позовів щодо спорів, які виникають із правовідносин, що належать до різних галузей права, особливо якщо їх розгляд пов'язаний з різними методами дослідження або має різні соціальні завдання. Наприклад, не можуть бути об'єднані позови про поновлення на роботі і про відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки, пред'явлені до однієї і тієї ж організації.

У разі об'єднання позовів кожний із них зберігає окреме значення і підлягає вирішенню судом. У судовому рішенні обов'язково повинно бути відображено, чи задовольнив суд і в якому обсязі кожний з об'єднаних позовів. Розгляд кількох пов'язаних між собою вимог в одному процесі сприяє найбільш повному, швидкому та правильному вирішенню справи, усуває можливість ухвалення суперечливих судових рішень.

Хоча від належного вирішення питання про об'єднання позовів залежить швидкий та правильний розгляд заявлених вимог, проте об'єднання позовних вимог може мати *негативні наслідки*. Сумісний розгляд декількох вимог, навіть пов'язаних і однорідних, розширює предмет доказування у справі, збільшує коло учасників процесу, ускладнює розгляд і вирішення справи.

Закон передбачає також можливість роз'єднання позовів.

Роз'єднання позовів – це виокремлення судом у самостійні провадження об'єднаних в одному провадженні вимог.

Залежно від обставин справи суддя чи суд мають право постановити ухвалу про роз'єднання кількох поєднаних в одному провадженні вимог у самостійні провадження, якщо їх спільний розгляд ускладнює вирішення справи (ч. 2 ст. 126 ЦПК України).

Доцільно роз'єднати позови, коли в одній позовній заяві є вимоги про розірвання шлюбу та стягнення аліментів, але суд вважає доцільним вжити заходів щодо збереження сім'ї, тобто надати подружжю строк для примирення. Щодо аліментів, то батько не заперечує їх стягнення, а мати наполягає на їх виплаті. Тому суд може роз'єднати позови про розірвання шлюбу та надати особам строк для примирення, а щодо аліментів – постановити рішення про їх стягнення.

Виокремлення в самостійне провадження вимог – право, а не обов'язок суду, тобто його здійснення цілком залежить від його розсуду. Оформлюється роз'єднання позовів ухвалою, яка також не може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду.

У разі роз'єднання позовів підставою для провадження за виділеними вимогами є ухвала суду про роз'єднання позовів і копія позовної заяви.

5. Розпорядження засобами захисту сторін

У цивільному процесі, як відомо, діє принцип диспозитивності, відповідно до якого сторони на власний розсуд визначають обсяг і засоби захисту своїх прав і охоронюваних законом інтересів. Вони мають право змінити заявлену матеріально-правову вимогу через різні обставини об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Можливості розпорядження позивачем і відповідачем власними правами передбачені у ст. 31 ЦПК України. Зокрема **позивач має право:**

- до початку розгляду судом справи по суті *змінити предмет або підставу позову;*
- впродовж розгляду справи *збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову.*

Відповідач має право:

- до початку розгляду судом справи по суті *пред'явити зустрічний позов;*

– упродовж розгляду справи *визнати позов повністю або частково*.

Крім того, сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії цивільного процесу.

Зміна підстав позову – *заміна спочатку зазначених обставин для обґрунтування заявлених вимог новими, внесення додаткових або виключення деяких із зазначених позивачем фактів*. Подібні перетворення у підставі позову неминучі, якщо змінюється предмет позову. Наприклад, вимагаючи замість розірвання шлюбу визнання його недійсним, позивач повинен замінити підставу позову, оскільки обставини, що дають змогу суду вирішити ці вимоги, різні.

Зміна предмета позову – *заміна первісно зазначеного позивачем предмета іншим*.

Найчастіше така зміна здійснюється або шляхом переходу від диспозиції однієї правової норми до іншої, або шляхом вибору нового способу захисту своїх суб'єктивних прав (заміна санкції). В обох випадках йдеться про зміну матеріально-правової вимоги позивача до відповідача.

Водночас, якщо згідно з нормою матеріального права можливий тільки один спосіб захисту права зацікавленої особи, то зміна заявленої позивачем вимоги в процесі неможлива, тому що це спричинило б зміну і підстави позову, що не допускається процесуальним законом.

Зміну предмета позову варто відрізнити від доповнення заявлених позовних вимог, коли позивач, підтримуючи раніше заявлені вимоги, пред'являє для спільного з ними розгляду нові позовні вимоги, хоча б і пов'язані з раніше заявленими. Вирішення питання про об'єднання додатково заявлених позовних вимог для спільного розгляду здійснюється судом відповідно до ст. 126 ЦПК України.

Збільшення або зменшення розміру позовних вимог упорядковує обсяг матеріального об'єкта позову відповідно до дійсності. Наприклад, позивач уточнив суму заподіяних збитків, розмір суми, яка стягується. Тому ці дії не є за загальним правилом зміною предмета позову.

Всі види зміни позову, що допускаються законом, слугують не лише завданням захисту дійсного інтересу, але і вимозі

процесуальної економії: зберігаються кошти і час сторін та суду в процесі; позивач позбавляється необхідності пред'явлення нового позову для захисту того ж інтересу.

Формою відмови сторони у процесі від судового захисту належних їй прав є: на стороні позивача – відмова від позову; на стороні відповідача – визнання позову.

Відмова від позову – це розпорядницька дія позивача, спрямована на припинення подальшого розгляду судом заявленої вимоги, яка містить відмову від спірного матеріального права або охоронюваного законом інтересу.

Відмова від позову – акт розпорядження процесуальним правом, тобто правом на судовий захист. Вона може бути спричинена різними мотивами (прощенням боргу, виконанням відповідачем обов'язку перед позивачем, безперспективністю позову та ін.), однак відповідно до чинного законодавства ця процесуальна дія позивача є безумовною підставою для закриття судом провадження у справі (ст. 205 ЦПК України).

У випадках, коли відмова від позову пов'язана з добровільним задоволенням вимоги відповідачем, позивач відмовляється не від матеріального права, а від подальшого розгляду судом заявленої вимоги про його захист. Відмова від позову має безумовний характер, вона не може бути пов'язана позивачем із настанням або ненастанням певних умов. Право на відмову від позову має також третя особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, – стосовно пред'явлених нею вимог, кожний зі співпозивачів – щодо своєї вимоги, відповідач – стосовно зустрічного позову. Відмова третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, від свого позову, відмова відповідача від зустрічного позову за умови прийняття їх судом тягнуть припинення провадження в справі у відповідній частині. Відмова від позову, заявлена одним зі співпозивачів, не позбавляє інших позивачів права вимагати розгляду справи по суті.

Визнання позову – це розпорядницька дія відповідача, його згода на задоволення заявлених позовних вимог, спрямована на закінчення розгляду судом заявленої вимоги шляхом ухвалення рішення про її задоволення.

Мотивами визнання позову можуть бути необґрунтованість заперечень відповідача та переконання в справедливості

вимоги позивача, повна або часткова добровільна відмова відповідача від належного йому суб'єктивного права на користь позивача, небажання продовжувати спір. Визнанням позову відповідач припиняє матеріально-правовий спір з позивачем, забезпечуючи позивачеві вираш процесу.

Від визнання позову варто відрізнити *визнання відповідачем якого-небудь факту*. Визнання позову є розпорядницькою дією відповідача і означає безумовну згоду з вимогами позивача та з ухваленням судом рішення на користь позивача незалежно від наявності та доведеності фактів, що входять у підставу позову. Визнання факту є різновидом пояснень відповідача як засобу доказування і спрямоване на підтвердження наявності певної обставини, доказування якої згідно з правилами про розподіл тягара доказування покладається на позивача. Відтак відповідач у позові про відшкодування шкоди може визнати факт заподіяння його діями шкоди життю, здоров'ю або майну позивача, однак заперечувати проти задоволення вимог, посиляючись на те, що шкода була заподіяна внаслідок непереборної сили або наміру потерпілого.

Визнання позову буває різним за формою та змістом. *За формою* – це або *окрема заява відповідача*, що долучається до матеріалів справи, або *запис у журналі судового засідання*. *За змістом* воно може бути *повним* або *частковим*.

Відповідно до ч. 3 ст. 31 ЦПК України сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії цивільного процесу.

Мирова угода – *розпорядницька дія сторін щодо взаємного врегулювання матеріально-правового спору, який виник на взаємоприйнятних умовах, і припинення відкритої судом справи*.

Мирова угода укладається сторонами з метою врегулювання спору на основі взаємних поступок і може стосуватися лише прав і обов'язків сторін і предмета позову (ч. 1 ст. 175 ЦПК України).

Мирова угода відрізняється і від відмови від позову, і від його визнання, тому що є взаємним договором. Вона може ґрунтуватися на взаємних процесуальних поступках, але може бути і односторонньою поступкою.

Вимоги до мирової угоди:

- 1) повинна бути спрямована на закінчення судової справи;
- 2) будучи за змістом цивільно-правим договором, мирова угода повинна відповідати всім вимогам, які звичайно пред'являються до правочинів;
- 3) зрозумілість змісту мирової угоди, повна визначеність і безумовність установлених угодою прав і обов'язків сторін;
- 4) оформляється ухвалою суду про закриття провадження у справі.

Мирова угода може бути укладена тільки учасниками спірних матеріальних правовідносин – сторонами і третіми особами, але не прокурором, не органом державного управління, не громадською організацією або громадянином, що пред'явили позов на захист інтересів інших осіб. Не належить таке право і третім особам, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору.

До постанови судового рішення у зв'язку з укладенням сторонами мирової угоди суд роз'яснює сторонам наслідки такого рішення, перевіряє, чи не обмежений представник сторони, що висловив намір зробити ці дії, у повноваженнях на їх здійснення.

Якщо умови мирової угоди суперечать закону чи порушують права, свободи чи інтереси інших осіб, суд постановляє ухвалу про відмову у визнанні мирової угоди і продовжує судовий розгляд (ч. 5 ст. 175 ЦПК України).

Суд не визнає мирову угоду у справі, в якій одну зі сторін представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє (ч. 6 ст. 175 ЦПК України).

Суд повинен виявляти ініціативу у примиренні сторін. Можливість вирішення спору мировою угодою повинна з'ясуватися суддею в процесі провадження у справі до судового розгляду (ч. 3 ст. 130 ЦПК України), на початку розгляду справи по суті (ч. 1 ст. 173 ЦПК України).

Правові наслідки мирової угоди:

- 1) особи, які уклали мирову угоду, можуть підтвердити спірне правовідношення між ними, не змінюючи його зміст, а лише надаючи йому певний, безперечний характер;

2) мирова угода може бути формою конкретизації спірного права. Учасники спору у випадках, коли зміст суб'єктивного права не регламентований законом, своєю угодою можуть визначити його зміст. Така угода не є угодою в цивільно-правовому значенні, тому що не спрямована на встановлення, зміну або припинення прав і обов'язків. Водночас вплив такої мирової угоди на спірне право відрізняється від простого підтвердження існування до процесуальних правовідносин, оскільки суб'єктивне право не просто змінює свій стан, але і має конкретний зміст. Наприклад, мировою угодою можуть бути визначені частки в праві спільної власності;

3) мирова угода може встановлювати, змінювати або припиняти права та обов'язки для осіб, які її уклали. У разі, якщо мирова угода укладена зі спору з цивільних правовідносин, вона є цивільно-правовим договором.

Мирова угода може змінювати правовідносини між особами, які її уклали. Правовідносини можуть змінюватися у двох напрямках – за її змістом і за суб'єктами. Однак судовою мировою угодою не може бути змінений суб'єктний склад правовідносин, адже це суперечить суті такої мирової угоди.

Крім мирової угоди, що укладається в суді щодо розглянутої справи (судової мирової угоди), виділяється мирова угода, укладена поза межами судового процесу (позасудова мирова угода). Остання є різновидом угоди, юридичним фактом і за наступного розгляду спору в суді підлягає доказуванню у судовому процесі на загальних підставах. Відмова від позову, визнання позову, укладання мирової угоди можливі також у судах апеляційної та касаційної інстанцій.

6. Забезпечення позову

Звернення з позовом до суду здійснюється внаслідок спору. Його вирішення не завжди означає, що та особа, на користь якої ухвалено рішення, зможе реально отримати вказаний у ньому позитивний матеріально-правовий результат. На жаль, практика органів державної виконавчої служби свідчить про низький

рівень виконання судових рішень. Часто причиною цього є несумлінні дії відповідача (боржника у виконавчому провадженні), спрямовані на унеможливлення такого виконання. Тому у позивача та інших осіб, які мають зацікавленість у вирішенні справи, можуть виникати побоювання з приводу реальності виконання майбутнього рішення суду.

Забезпечення дійсного й ефективного захисту порушених, оспорюваних чи невизнаних прав, свобод та інтересів передбачає створення дієвих гарантій того, що у разі ухвалення рішення на користь позивача, воно буде виконане. Такі гарантії в цивільному процесі встановлює інститут забезпечення позову, основні положення якого викладено у ст.ст. 151–155 ЦПК України.

Забезпечення позову – це *вжиття судом на прохання осіб, які беруть участь у справі, передбачених законом заходів, спрямованих на реальне виконання подальшого судового рішення.*

Забезпечення позову – встановлення судом обмежень суб'єктивних прав, інтересів і свобод для гарантування реалізації в подальшому актів правосуддя, а, отже, і задоволення законних претензій позивача.

Відповідно до ст. 152 ЦПК України **видами забезпечення позову є:**

1. *Накладення арешту на майно або кошти, що належать відповідачеві і знаходяться у нього або в інших осіб.* Це найпоширеніший спосіб забезпечення позову. Він використовується для забезпечення позовних вимог майнового характеру, хоча закон встановлює деякі обмеження щодо його застосування.

Відтак відповідно до ч. 4 ст. 152 ЦПК України не допускається забезпечення позову шляхом накладення арешту на заробітну плату, пенсію та стипендію, допомогу по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, яка виплачується у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (включаючи догляд за хворою дитиною), вагітністю та пологами, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на допомогу, яка виплачується касами взаємодопомоги, благодійними організаціями, а також на вихідну допомогу, допомогу по безробіттю.

Однак ця заборона не поширюється на позови про стягнення аліментів, про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом,

іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, про відшкодування збитків, завданих злочином. Крім того, не може бути накладено арешт на предмети, що швидко псуються.

Накладення арешту на майно, право на яке підлягає державній реєстрації (автотранспорт, нерухомість тощо), здійснюється шляхом унесення запису до відповідних реєстрів про заборону відчуження такого майна.

2. *Заборона вчиняти певні дії або встановлення обов'язку вчинити певні дії.* Ці способи забезпечення позову застосовуються для позовів будь-якого характеру. Наприклад, коли вирішується питання про визначення місця проживання дитини, суд може позивачці заборонити перешкоджати зустрічатися батькові з дитиною. Також під час розгляду справи, пов'язаної із захистом інтелектуальної власності, суд може заборонити видавництву друкувати тираж книг.

Однак не допускається забезпечення позову шляхом зупинення тимчасової адміністрації або ліквідації банку, заборони або встановлення обов'язку вчиняти певні дії тимчасовому адміністратору, ліквідатору банку або НБУ під час здійснення тимчасової адміністрації чи ліквідації банку (ч. 6 ст. 152 ЦПК України).

Не допускається забезпечення позову шляхом зупинення тимчасової адміністрації або ліквідації банку, заборони або встановлення обов'язку вчиняти певні дії Фонду гарантування вкладів фізичних осіб під час здійснення тимчасової адміністрації чи ліквідації банку. Також не допускається забезпечення позову шляхом зупинення рішень, актів НБУ, а також встановлення для НБУ заборони або обов'язку вчиняти певні дії (чч. 6–7 ст. 152 ЦПК України).

3. *Заборона іншим особам здійснювати платежі або передавати майно відповідачеві чи виконувати щодо нього інші зобов'язання.* Вказаний спосіб використовується лише щодо вимог майнового характеру. Дотримання зазначеної заборони покладається на третіх осіб.

4. *Зупиненням продажу арештованого майна, якщо подано позов про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту.* Такий спосіб спрямований на органи Державної

виконавчої служби і застосовується лише для забезпечення позовів про визнання права власності.

5. *Зупинення стягнення на підставі виконавчого документа, який оскаржується боржником у судовому порядку.* Цей спосіб забезпечення притаманний позову про визнання недійсним виконавчого документа (ст. 3 ЗУ «Про виконавче провадження») і також спрямований на органи Державної виконавчої служби, у провадженні яких знаходиться відповідний виконавчий документ.

6. *Передача речі, яка є предметом спору, на зберігання іншим особам (секвестр).* Цей спосіб забезпечення позову застосовується у разі вирішення спору про право на певну річ. Матеріально-правові питання щодо нього урегульовані загальними положеннями про договір зберігання (гл. 66 ЦК України та ч. 2 ст. 976 ЦК України). Зокрема законодавець передбачає, що зберігач, яким є особа, призначена судом, має право на плату за рахунок сторін, між якими виник спір.

Указаний перелік заходів забезпечення позову не є виключним, оскільки у разі необхідності суд може застосувати й інші види забезпечення позову. Дозволяється одночасне застосування кількох видів забезпечення позову (ч. 2 ст. 152 ЦПК України).

Забезпечення позову допускається *на будь-якій стадії розгляду справи*, якщо невжиття заходів забезпечення може утруднити чи унеможливити виконання рішення суду. В окремих випадках, а саме для запобігання порушенню права інтелектуальної власності, за заявою заінтересованої особи суд може забезпечити позов *до подання позовної заяви* (частини 3, 4 ст. 151 ЦПК України), тобто у такому разі виникає забезпечення майбутнього позову.

Заходи забезпечення позову можуть вживатися і стосовно відповідача (відповідачів), і щодо третіх осіб, які перебувають з відповідачем у певних стосунках, що можуть вплинути на виконання рішення суду. Наприклад, якщо відповідач видав третій особі (повіреному) довіреність на право відчуження транспортного засобу, позивач може вимагати забезпечити його позов до відповідача, заборонивши повіреному відчужувати транспортний засіб.

Вжиття заходів забезпечення позову допускається щодо будь-яких позовних вимог із дотриманням установлених у зако-

нодавстві обмежень, якщо сутність спірних правовідносин передбачає можливість застосування відповідних заходів (зокрема допускається вжиття заходів щодо забезпечення позову про компенсацію моральної шкоди). Відповідно до ч. 3 ст. 152 ЦПК України види і розмір забезпечення позову мають бути співмірними із заявленими позивачем вимогами.

Суб'єктом права вимагати забезпечення позову може бути будь-яка особа, яка бере участь у справі (ч. 1 ст. 151 ЦПК України).

Для забезпечення позову уповноважені особи звертаються до суду із заявою. Вона має відповідати загальним вимогам, які ставляться до документів, що подаються до суду.

У заяві про забезпечення позову потрібно зазначити:

- 1) причини, у зв'язку з якими потрібно забезпечити позов;
- 2) вид забезпечення позову, який належить застосувати, з обґрунтуванням його необхідності;
- 3) інші відомості, потрібні для забезпечення позову.

Заява про забезпечення позову розглядається судом, у провадженні якого перебуває справа, *в день її надходження* без повідомлення відповідача та інших осіб, які беруть участь у справі. Якщо така заява подана під час судового засідання, вона розглядається у цьому ж судовому засіданні при особах, присутніх на ньому.

Якщо суд установить, що заяву про забезпечення позову подано без додержання вимог законодавства (ст. 151 ЦПК України), він повертає її заявнику, про що постановляє ухвалу.

Оскільки цивільний процес ґрунтується на принципах змагальності й рівноправності сторін, суд, допускаючи забезпечення позову, може вимагати від позивача забезпечити його вимогу заставою, достатньою для того, щоб запобігти зловживанню забезпеченням позову, яка вноситься на депозитний рахунок суду. Розмір застави визначається судом з огляду на обставини справи, але не повинен бути більшим за розмір ціни позову (ч. 4 ст. 153 ЦПК України). Предмет застави повертається позивачеві, якщо набрало законної сили рішення суду про задоволення позову або якщо сторони уклали мирову угоду (ч. 3 ст. 155 ЦПК України).

Залежно від обставин справи суд може забезпечити позов повністю або частково. Під час вирішення цього питання врахо-

ується суть спору між позивачем і відповідачем, вартість і вид конкретних речей, матеріальне становище відповідача тощо.

Про вжиття заходів забезпечення позову суд постановляє ухвалу, в якій зазначає вид забезпечення позову і підстави його обрання, порядок виконання, розмір застави, якщо така призначена. Копія ухвали надсилається заявнику та заінтересованим особам негайно після її постановлення.

У разі постановлення ухвали без повідомлення особи, щодо якої просили вжити заходів стосовно забезпечення позову, копія ухвали надсилається цій особі негайно після її виконання.

Ухвала про забезпечення позову виконується негайно в порядку, встановленому для виконання судових рішень. Відтак накладення арешту на майно здійснюється державною виконавчою службою.

Така ухвала може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від судового рішення (п. 2 ч. 1 ст. 293 ЦПК України). Оскарження ухвали про забезпечення позову не зупиняє її виконання, а також не перешкоджає подальшому розгляду справи.

У процесі розгляду справи може виникнути потреба замінити спосіб забезпечення позову (наприклад, випадково знищено або пошкоджено річ, на яку було накладено арешт). У такому разі суд може за заявою однієї зі сторін, і зважаючи на пояснення другої сторони, допустити заміну одного способу забезпечення позову іншим. Заява про заміну способу забезпечення позову розглядається судом не пізніше *двох днів* із дня її подання.

На заміну способу забезпечення позову за заявою відповідача потрібна згода позивача, за винятком випадку, коли відповідач з дозволу суду замість певного виду забезпечення позову про стягнення грошових коштів вносить на депозитний рахунок суду суму, зазначену в позовній заяві (ч. 2 ст. 154 ЦПК України).

Такий спосіб забезпечення найбільш прийнятний, оскільки в разі задоволення позову дає змогу у найпростіший спосіб задовольнити вимоги позивача, стягнувши на його користь суму, що перебуває на депозиті суду.

Про заміну виду забезпечення позову суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду. Оскарження такої ухвали автоматично зупиняє її виконання.

Суд, який розглядає справу, може також скасувати заходи щодо забезпечення позову. Їх скасування можливе за заявою особи, щодо якої вжито заходів забезпечення позову без її повідомлення. Така заява має бути подана впродовж *п'яти днів* із дня отримання копії ухвали про забезпечення позову і розглядається судом протягом *двох днів*. Питання про скасування заходів забезпечення позову вирішується в судовому засіданні з повідомленням осіб, які беруть участь у справі. Неявка цих осіб не перешкоджає розгляду питання про скасування заходів забезпечення позову (ч.ч. 4, 5 ст. 154 ЦПК України).

У разі відмови у задоволенні позову, закриття провадження у справі або залишенні заяви без розгляду вжиті заходи забезпечення позову застосовуються до набрання судовим рішенням законної сили. Проте суд може одночасно з ухваленням судового рішення постановити ухвалу про скасування заходів забезпечення позову.

Трапляються випадки, коли особи не дотримуються заходів забезпечення позову. У цивільно-процесуальному законодавстві не передбачена конкретна відповідальність таких осіб, а лише вказано, що особи, винні у порушенні заходів забезпечення позову, несуть відповідальність, установлену законом (ч. 12 ст. 153 ЦПК України). Такі особи відповідають на підставі норм матеріального права, зокрема вони зобов'язані відшкодувати завдані позивачу збитки відповідно до ст. 1166 ЦК України.

Не завжди вимоги позивача задовольняються, тому ЦПК України визначає гарантії інтересів особи, щодо якої вжито заходи щодо забезпечення позову. У разі скасування заходів забезпечення позову, набрання законної сили рішенням про відмову у задоволенні позову чи ухвалою про закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду така особа має право на відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову. Ці збитки має відшкодувати позивач або інша особа, за заявою якої було встановлено забезпечення позову. У разі внесення позивачем предмета застави відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, здійснюється найперше за рахунок предмета застави. Предмет застави повертається позивачеві, якщо позов про відшкодування збитків не подано упродовж

двох місяців після настання обставин, які спричинили скасування забезпечення позову (ст. 155 ЦПК України).

Забезпечення майбутнього позову. Норми цивільного процесуального законодавства щодо забезпечення позову до подання позовної заяви спрямовані на те, щоб не допустити порушення прав інтелектуальної власності, адже не завжди можна відновити такі права повністю після їх порушення.

Забезпечення майбутнього позову ґрунтується на загальних нормах про забезпечення позову і має такі *особливості*:

1) звертаючись до суду з вимогою про забезпечення позову до подання позовної заяви, особа має додати до заяви документи та інші докази, які підтверджують, що саме вона є суб'єктом відповідного права інтелектуальної власності і що її права можуть бути порушені у разі невжиття заходів забезпечення позову. Крім того, до заяви обов'язково додаються її копії відповідно до кількості осіб, щодо яких заявник просить вжити заходів стосовно забезпечення позову та документ, що підтверджує сплату судового збору за подання заяви про забезпечення позову (ч. 4 ст. 151 ЦПК України);

2) суд, розглядаючи заяву про забезпечення позову до подання позовної заяви, може вимагати від заявника подати додаткові документи та інші докази, що підтверджують необхідність забезпечення позову (ч. 3 ст. 153 ЦПК України);

3) така заява розглядається судом не пізніше *двох днів* із дня її подання. У разі обґрунтованої вимоги заявника заява про забезпечення позову, подана до подання позовної заяви, розглядається лише за його участю без повідомлення особи, щодо якої просять вжити заходів стосовно забезпечення позову (ч. 2 ст. 153 ЦПК України);

4) у разі подання заяви про забезпечення позову до подання позовної заяви заявник повинен подати відповідну позовну заяву впродовж *трьох днів* із дня постановлення ухвали про забезпечення позову (ч. 5 ст. 151 ЦПК України);

5) заходи забезпечення позову, вжиті судом до подання позовної заяви, скасовуються у разі:

– неподання заявником відповідної позовної заяви у вказаний вище трьохденний строк;

- повернення позовної заяви;
- відмови у відкритті провадження у справі (ч. 7 ст. 154 ЦПК України).

Запитання для самоконтролю

1. *Хто має право на пред'явлення позову?*
2. *Як співвідносяться поняття «право на позов» і «право на пред'явлення позову»?*
3. *У яких випадках допускається об'єднання позовів?*
4. *У яких випадках допускається роз'єднання позовів?*
5. *Які зміни можуть бути внесені до позову?*
6. *Чи може суд порушити межі позову?*
7. *Що таке «відмова від позову» і які її правові наслідки?*
8. *Що таке «визнання позову» і які його правові наслідки?*
9. *Що таке «мирова угода сторін», як вона оформлюється і які її правові наслідки?*
10. *Що розуміють під поняттям «забезпечення позову»?*
11. *Які є види (заходи) забезпечення позову?*
12. *Який процесуальний порядок забезпечення позову?*
13. *У чому особливості вжиття заходів щодо забезпечення позову до подання позовної заяви?*

Тести для самоконтролю

1. Види позовів за способом захисту:

- а) про стягнення позики;
- б) про визнання;
- в) про розірвання шлюбу;
- г) про відшкодування завданих збитків.

2. До умов права на пред'явлення позову належать:

- а) наявність цивільної процесуальної дієздатності;
- б) наявність цивільної процесуальної правоздатності;
- в) додержання правил підсудності;
- г) подання позовної заяви.

3. Змінити предмет та підставу позову позивач має право:

- а) до дочатку розгляду судом справи по суті;
- б) впродовж розгляду справи;

- в) до моменту відкриття провадження у справі;
- г) до набуття рішенням законної сили.

4. Про об'єднання (роз'єднання) позовних вимог суд виносить:

- а) ухвалу;
- б) постанову;
- в) рішення;
- г) окрему ухвалу.

5. У разі укладення сторонами мирової угоди суд:

- а) закриває провадження у справі;
- б) залишає позов без задоволення;
- в) відмовляє позивачу у задоволенні позову;
- г) зупиняє провадження у справі.

6. Позов забезпечується:

- а) відібранням дитини;
- б) встановленням обов'язку вчинити певні дії;
- в) зменшенням аліментів;
- г) присудженням до виконання обов'язку в натурі;
- г) стягненням заробітної плати за один місяць.

7. Не є способом забезпечення позову у цивільній справі:

- а) накладення арешту на майно або грошові кошти, що належать відповідачеві та знаходяться у нього або в інших осіб;
- б) заборона вчиняти певні дії;
- в) встановлення обов'язку вчинити певні дії;
- г) зупинення ліквідації банку.

8. Упродовж якого строку суд розглядає заяву про забезпечення позову:

- а) 3 днів;
- б) 7 днів;
- в) у день надходження до суду;
- г) 2 днів;
- г) негайно.

9. Забезпечення позову допускається:

- а) до виходу суду в нарадчу кімнату;

- б) до або під час попереднього засідання;
- в) до переходу до судових дебатів;
- г) на будь-якій стадії розгляду справи;
- г) на будь-якій стадії судочинства.

10. До подання позовної заяви суд може вжити заходів забезпечення позову у справах:

- а) про стягнення аліментів;
- б) про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи;
- в) про захист права інтелектуальної власності;
- г) в будь-якій категорії справ;
- г) про стягнення заробітної плати.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Г. Дмитрук подав заяву про забезпечення позову про повернення позики у розмірі 5 тис. грн шляхом накладення арешту на депозитний рахунок Н. Іванчук. Сума депозиту на рахунок 15 тис. грн. Суд постановив ухвалу про забезпечення позову.

Проаналізуйте ситуацію. Які Ви знаєте правила забезпечення позову?

Чи підлягає оскарженню ухвала про забезпечення позову?

Задача 2. Г. Фляк пред'явив позов до гр-ки О. Фляк про розірвання шлюбу, поділ спільного майна та визначення місця проживання малолітньої дитини (4 роки).

Проаналізуйте ситуацію. Назвіть підстави та порядок об'єднання та роз'єднання позовних вимог. Як повинен діяти суд у вказаній ситуації?

Задача 3. М. Степаненко подав позов про розірвання шлюбу. У позовній заяві причинами розладу сімейних відносин була названа зрада дружини. Не погоджуючись з таким обґрунтуванням позову, О. Степаненко пред'явила зустрічний позов, у якому причиною припинення шлюбних відносин назвала зловживання М. Степаненком алкоголем та фізичне насильство. Суд постановив ухвалу про об'єднання позовів в одне провадження.

Назвіть підстави об'єднання позовів.

Чи правильно вчинив суд?

Задача 4. Ж. Крут, який володів будинком на праві приватної власності, здавав його частину наймачам: О. Кіт та Г. Кость. Г. Кость своєю поведінкою створював нестерпні умови для дальшого спільного проживання з О. Котом. Заходи громадського впливу виявились недієвими. Тоді Г. Кость звернувся до власника Ж. Крута з проханням виселити О. Кота.

Ситуація 1. Ж. Крут звернувся з позовом у суд про виселення О. Кота з квартири.

Проаналізуйте ситуацію. Чи є зазначені відносини цивільно-процесуальними? Визначіть процесуальне положення зазначених суб'єктів, предмет, підставу, зміст та вид позову.

Задача 5. М. Римко звернувся до суду з заявою про повернення боргу в сумі 450 грн, які він позичив Р. Лойку. Р. Лойко борг заперечив і подав заяву про стягнення з М. Римка вартості телевізора – 400 грн, який М. Римко чотири роки тому розбив під час сварки з Р. Лойко.

Чи є позов Р. Лойка зустрічним позовом? Чи повинен суд розглядати справу, якщо сплив строк позовної давності?

Рекомендована література

1. Андріїв Д. Забезпечення цивільного позову у справах про злочини, об'єктом яких є право власності на жиле приміщення / Д. Андріїв // Вісник Львівського університету. – 2011. – № 52. – С. 358–365.
2. Бичкова С. Особливості цивільної процесуальної правосуб'єктності іноземних осіб в Україні / С. Бичкова, Н. Чучкова // Право України. – 2011. – № 2. – С. 217.
3. Бичкова С. С. Подання позовної заяви та участь у цивільних справах як форма участі у позовному провадженні органів та осіб, яким законом надано право захищати права та інтереси інших осіб / С. С. Бичкова // Вісник ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка. – 2010. – № 3. – С. 113–138.
4. Бичкова С. С. Загальні суб'єктивні процесуальні права осіб, які беруть участь у справах позовного провадження / С. С. Бичкова // Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія юридична. – 2010. – № 3. – С. 119–127.
5. Бичкова С. С. Зустрічний позов як цивільна процесуальна форма захисту інтересів відповідача / С. С. Бичкова // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 10. – С. 41–44.
6. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: монографія / С. С. Бичкова. – К.: Атіка, 2011. – 420 с.
7. Буга Г. Історичний розвиток інституту забезпечення позову / Г. Буга // Підприємство, господарство і право. – 2010. – № 4. – С. 107–111.

8. Буга Г. Способи забезпечення позову й їх особливості в цивільному процесуальному праві / Г. Буга // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 2. – С. 97–100.

9. Літвінова О. В. Особливі відмінності цивільного позову у кримінальному та цивільному судочинстві / О. В. Літвінова // Право і безпека. – 2009. – № 4. – С. 158–162.

10. Мельниченко Р. С. Проблеми застосування судом непоіменованих способів захисту цивільних прав та інтересів / Р. С. Мельниченко // Молодий вчений. – 2015. – № 8. – С. 99–102.

11. Позовне провадження: монографія / В. В. Комаров та ін.; за ред. проф. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 552 с.

12. Примак В. Питання забезпечення позову в нормах процесуального законодавства України / В. Примак // Юридична Україна. – 2003. – № 2. – С. 76–84.

13. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишников, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. проф. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 928 с.

14. Тарнавська М. І. Вибір способу захисту цивільного права та інтересу: практичний аспект / М. І. Тарнавська // Митна справа. – 2014. – № 4. – С. 199–204.

15. Тимченко Г. Мирова угода в науці цивільного процесуального права / Г. Тимченко // Право України. – 2004. – № 8. – С. 104–107.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квітня 1999 р. (станом на 6 червня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14>

2. Про державну виконавчу службу: Закон України від 24 березня 1998 р. (станом на 1 січня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/202/98-%D0%B2%D1%80>

3. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. (станом на 28 серпня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>

4. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. (станом на 16 липня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>

5. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. (станом на 1 січня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/776/97>.

6. Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va009700-06>

Глава 13. ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ

1. Подання позовної заяви

Діяльність суду із захисту порушеного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу виражаються в різних процесуальних формах, основною з яких є позовна. Формою звернення заінтересованої особи до суду з проханням вирішити правовий конфлікт є позов.

Пред'явлення позову здійснюється шляхом подачі позовної заяви. *Позовна заява є формою (зовнішнім вираженням) позову.* Звернення до суду з позовом є підставою для виникнення процесуальних відносин та активізує обов'язок суду розглянути і вирішити його по суті.

Позовна заява підлягає обов'язковій реєстрації в автоматизованій системі документообігу суду, що здійснюється працівниками апарату відповідного суду в день надходження документів. До автоматизованої системи документообігу суду обов'язково вносяться:

- дата надходження документів;
- інформація про предмет спору та сторони у справі;
- прізвище працівника апарату суду, який здійснив реєстрацію;
- інформація про рух судових документів;
- інші дані, передбачені Положенням про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженим Рішенням Ради суддів України від 26 листопада 2010 р. № 30.

Визначення судді або колеги суддів для розгляду конкретної справи здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних документів за принципом вірогідності, який ураховує кількість справ, що перебувають у провадженні суддів, заборону брати участь у перегляді рішення для судді, який брав участь в ухваленні судового рішення, про перегляд якого порушується питання, перебування суддів у відпустці, на лікарняному, у відрядженні та закінчення терміну повноважень.

Справи розподіляються, зважаючи на спеціалізацію суддів. Після визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи, внесення змін до реєстраційних даних щодо цієї справи, а також видалення цих даних із автоматизованої системи документообігу суду не допускається, крім випадків, установлених законом.

Позивач має право об'єднати в позовній заяві декілька позовних вимог, які взаємопов'язані. Вимоги вважаються такими, що взаємопов'язані, якщо ґрунтуються на одному правовідношенні та мають спільні підстави. Наприклад, в одному позові може бути об'єднана вимога про відшкодування збитків і відшкодування моральної шкоди; вимога про визнання договору недійсним і повернення сторін у попереднє становище (реституцію); вимога про розірвання договору найму та виселення з приміщення; вимога про визнання ордера недійсним і про виселення. У сфері трудового права часто виникає об'єднання вимог про поновлення на роботі з вимогою про стягнення заробітної плати за час вимушеного прогулу.

Недоцільне об'єднання позовів, які перешкоджають розгляду справи. Питання про можливість прийняття заяви, яка містить об'єднані вимоги, вирішує суддя. У разі об'єднання в одній позовній заяві кількох вимог судовий збір сплачується за кожен вимогу окремо.

Форма і зміст позовної заяви передбачені у ст. 119 ЦПК України. Позовна заява подається до суду в письмовій формі. За формою позовна заява – це письмовий документ. Письмова форма вважається додержаною, якщо позовна заява викладена на папері. Вимоги до формату паперу не передбачені, однак традиційне використання формату А4. Текст може бути надрукований або написаний від руки. Колір чорнила може бути будь-яким.

Позовна заява повинна містити:

- 1) найменування суду, до якого подається заява;
- 2) ім'я (найменування) позивача і відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається представником, їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження, поштовий індекс, номери засобів зв'язку, якщо такі відомі;
- 3) зміст позовних вимог;

- 4) ціну позову щодо вимог майнового характеру;
- 5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги;
- 6) зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, наявність підстав для звільнення від доказування;
- 7) перелік документів, що додаються до заяви (ч. 2 ст. 119 ЦПК України).

Позовна заява підписується позивачем або його представником із зазначенням дати її подання.

Процесуальне законодавство не передбачає обов'язкову форму (шаблону) позовної заяви. Однак закон установлює обов'язкові її реквізити. Від якості позовної заяви, юридично правильного змісту позовних вимог, зазначення способу судового захисту залежить швидкий і ефективний розгляд справи. Законодавство не вимагає матеріально-правове обґрунтування вимог, однак обґрунтування позову неправовими фактами може негативно вплинути на наслідки вирішення вимоги по суті.

У позовній заяві обов'язково має вказуватись повне ім'я (найменування) позивача і відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається представником, їх місце проживання або місцезнаходження, поштовий індекс, номер засобів зв'язку, якщо такий відомий. Зазначення лише ініціалів, замість імен, не відповідає вимогам закону. Найменування юридичної особи охоплює організаційно-правову форму та назву.

Зміст позовних вимог – це певна форма захисту, яку просить позивач від суду (наприклад, установлення права власності на земельну ділянку).

Ціна позову визначається в гривнях, оскільки відповідно до ст. 3 Декрету КМУ «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» саме вона є єдиним засобом платежу на території України, який приймається без обмежень для оплати будь-яких вимог та зобов'язань. Саме на зазначені положення повинен зважати суд під час заявлення вимог про здійснення стягнень у іноземній валюті.

Порядок визначення ціни позову визначається ст. 80 ЦПК України.

Стаття 119 ЦПК України вимагає вказівки в позовній заяві на фактичну підставу позову, але не вимагає посилання на норму

права, що регулює це спірне правовідношення (правова підстава позову). Однак під час звернення до суду прокурора, адвоката, юриста-консультанта в їх заяві повинна міститися і правова підстава позову. До цього їх зобов'язує професійна етика.

Підстави позову, як указує ВС України, – це обставини, якими обґрунтовуються позовні вимоги. Як зазначає Пленум ВС України в постанові «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ», підставою для пред'явлення позову про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням земельного законодавства, є зобов'язання, що виникає внаслідок заподіяння такої шкоди організації або громадянину (п. 5).

Виклад обставин підстави позову також необхідний для визначення тотожності позову, захисту відповідача від позову, зміни позову позивачем і, найголовніше, – для визначення предмету доказування у цій справі.

У цьому разі тлумачення потребує така обставина, як значення доказів, що підтверджують кожну обставину, а також наявність підстав для звільнення від доказування.

Позовна заява повинна бути підписана особою, яка її подає. Необхідність такого реквізиту пояснюється тим, що розгляд анонімних позовних заяв не допускається. Зазначення ж часу подання свідчить про пред'явлення позову в межах строків позовної давності і забезпечує своєчасний розгляд. Водночас днем подання заяви до суду є не дата, зазначена на позовній заяві, а день її реєстрації в автоматизованій системі документообігу суду або день відправлення заяви на адресу суду поштою.

Якщо позивач звільнений від сплати судового збору, то в позовній заяві доцільно вказати на це з посиланням на конкретну норму закону, яка надає йому такі пільги. Якщо ж він не звільнений від сплати судового збору, але у зв'язку зі скрутним фінансовим становищем не може його заплатити, то він повинен додати до позовної заяви клопотання про відстрочку, розстрочку або звільнення від сплати судового збору.

Із заяв і скарг, що подаються до суду та за дії, які він учиняє, судовий збір сплачується за місцем знаходження відповідного суду і зараховується до місцевого бюджету. Документи про сплату судового збору подаються суду в оригіналі.

До позовної заяви, що подається у випадках, визначених ч. 3 ст. 118 ЦПК України, мають бути додані копії ухвали про відмову у прийнятті заяви про видачу судового наказу або ухвали про скасування судового наказу.

У разі пред'явлення позову особами, які діють на захист прав, свобод та інтересів іншої особи, в заяві повинні бути зазначені підстави такого звернення.

Якщо позовна заява подається представником позивача, до неї додається довіреність чи інший документ, що підтверджує його повноваження, а саме: ким, щодо кого, коли і які заходи забезпечення були вжиті.

Позовна заява, подана після забезпечення доказів або позову, повинна містити, крім зазначеного у ЦПК України, відомості про забезпечення доказів або позову.

Відповідно до ст. 120 ЦПК України позивач повинен додати до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб.

Копії документів не додаються у разі заявлення вимог, що виникають з трудових правовідносин, а також про відшкодування шкоди, завданої внаслідок злочину чи каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Після реєстрації позовна заява передається судді, який визначається автоматизованою системою документообігу суду. Суддя, якому передана позовна заява, встановлює, чи дотримані вимоги закону щодо змісту і форми позовної заяви та сплати необхідних платежів, чи додані до неї необхідні документи.

Відповідно до ст. 121 ЦПК України **позовна заява залишається без руху** в таких випадках:

1) *якщо вона подана без дотримання вимог, викладених у ст.ст. 119 і 120 ЦПК України.* Підставою для залишення позовної заяви без руху можуть стати лише прямо зазначені в законі недоліки позовної заяви;

2) *якщо не сплачено судовий збір.*

Позовна заява залишається без руху, якщо позивачем до звернення до суду судовий збір не сплачений або сплачений

внаслідок арифметичної помилки, неправильного визначення ціни позову або з інших причин у меншому розмірі, ніж це потрібно за законом, або документ про сплату судового збору не доданий до позовної заяви, або доданий не оригінал, а копія такого документа.

Про залишення позовної заяви без руху *суд постановляє ухвалу*, в якій зазначаються конкретні обставини, що слугували підставою для залишення позовної заяви без руху. Ухвала надсилається або вручається позивачеві. В ухвалі суд визначає особі, яка звернулася до суду, строк для усунення недоліків. Цей строк визначається за розсудом суду, проте не може перевищувати *п'яти днів* з дня отримання позивачем ухвали.

Якщо позивач відповідно до ухвали суду у встановлений строк виконає вимоги, визначені ст.ст. 119 і 120 ЦПК України, сплатить суму судового збору, позовна заява вважається поданою в день первісного її подання до суду. Інакше заява вважається неподаною і *повертається позивачеві* (ч. 2 ст. 121 ЦПК України).

Крім зазначеної підстави, **позовна заява також повертається** у випадках, коли:

- позивач до відкриття провадження у справі подав заяву про повернення йому позову;
- заяву подано недієздатною особою;
- заяву від імені позивача подано особою, яка не має повноважень на ведення справи;
- справа не підсудна цьому суду;
- подана заява про розірвання шлюбу під час вагітності дружини або до досягнення дитиною одного року без дотримання вимог, установлених СК України;
- подана заява без дотримання порядку, визначеного ч. 3 ст. 118 ЦПК України (до позовної заяви не були додані копії ухвали про відмову у прийнятті заяви про видачу судового наказу або ухвали про скасування судового наказу).

Про повернення позовної заяви суддя постановляє ухвалу. Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо припинять існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви.

2. Порядок відкриття провадження у справі

Відкриття провадження у справі як стадія цивільного процесу – це сукупність процесуальних дій суду та інших учасників процесу, які спрямовані на визначення передумов, підстав і порядку реалізації права на звернення до суду за судовим захистом.

Відкриття провадження у справі пов'язується із наявністю права на позов, а також процесуальним порядком його реалізації. Право на позов є похідним поняттям від загального права на судовий захист, закріпленого та гарантованого ст. 55 Конституції України.

Перелік підстав для відмови у відкритті провадження у справі вичерпний і розширеного тлумачення не потребує (ч. 2 ст. 122 ЦПК України). До них належать:

1. Заява не підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства. Практично йдеться найперше про судову підвідомчість. Заява підлягає розгляду в суді, якщо:

а) особа, яка звертається з вимогою про судовий захист, правоздатна, юридично заінтересована в цій справі;

б) її вимога підвідомча суду;

в) захист цієї вимоги законом не забороняється. Наприклад, закон не дозволяє подачу заяви про розлучення чоловіком, якщо його дружина вагітна або має дитину віком до одного року (ч. 2 ст. 110 СК України);

г) вимога не належить до байдужих для права. До байдужих для права належать, наприклад, вимоги про стягнення карткового боргу, боргу за парі тощо. В науковій юридичній літературі часто стверджують, що відмовляти у відкритті провадження у такій справі за цими підставами можна тільки тоді, коли захист права законом прямо заборонений, а якщо вимоги не мають правовий характер, то такі вимоги треба приймати і відмовляти в задоволенні позову.

Однак це, як видається, суперечить принципу процесуальної економії. Крім того, прийняття таких вимог до розгляду суду суперечить змісту ст. 15 ЦПК України, яка відносить до підвідомчості суду правові спори, правові вимоги.

2. Є таке, що набрало законну силу, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову або укладенням мирової угоди сторін у спорі між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав. Відмова від позову не позбавляє іншу сторону права пред'явити такий же позов до особи, яка відмовилась від позову.

Зазначена підстава для відмови у відкритті провадження у справі спрямована на усунення випадків повторного вирішення судом спорів, які вже розглянуті і остаточно вирішені по суті. Перешкодою для звернення до суду є наявність у тотожному спорі рішення суду, що набрало законної сили, або ухвали суду про закриття провадження у справі у зв'язку із відмовою позивача від позову, або ухвали про закриття провадження у справі у зв'язку із укладенням мирової угоди сторін. У цих випадках спір остаточно вирішено судом або безпосередньо сторонами під контролем суду, і повторне звернення до суду не допускається.

Позови вважаються тотожними лише тоді, коли в них збігаються сторони, предмет і підстави. У разі зміни хоча б одного з цих елементів позови вважаються нетотожними і суддя не має права відмовити у відкритті провадження у справі.

Позови, в яких не збігаються сторони, але які ґрунтуються на тих же підставах і містять ті ж вимоги (предмет позову), називають аналогічними.

Наприклад, кожен з акціонерів має право оскаржити рішення загальних зборів акціонерів і вимагати визнання його недійсним у зв'язку із порушенням порядку скликання зборів. Суд не має права відмовити у відкритті провадження десятому акціонеру, якщо в цьому чи в іншому суді вже вирішено декілька аналогічних справ.

3. У провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав.

Однією з засад цивільного процесу є положення про те, що з конкретним позовом до суду можна звертатися лише раз. Позивач не має права одночасно порушити одну й ту ж справу в декількох судах. Розгляд і вирішення тотожних справ одночасно в різних судах суперечить загальним принципам право-

суддя. Наприклад, оскільки під час розірвання шлюбу суд зважає на його дійсність, у тому разі, коли позов про визнання його недійсним пред'явлено до скасування рішення про розірвання шлюбу, що набрало законної сили, у відкритті провадження має бути відмовлено.

Практичне застосування вказаної норми зумовлює складнощі у зв'язку із неможливістю встановити факт наявності тотожної справи не лише в іншому, а навіть й у тому самому суді. На час вирішення питання про відкриття провадження у справі суд не зобов'язаний і фактично не може перевіряти, чи є тотожна справа в суді. Найбільш ймовірним джерелом надходження цієї інформації є сторони, насамперед відповідач. Однак його у стадії відкриття провадження суд не опитує. Тому про наявність тотожної справи суд найчастіше дізнається під час попереднього судового розгляду і у разі підтвердження цього факту залишає заяву без розгляду (п. 4 ч. 1 ст. 207 ЦПК України).

4. Є рішення третейського суду, ухвалене в межах його компетенції, щодо спору між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому ж третейському суді виявився неможливим.

Ця підстава для відмови у відкритті провадження у справі ґрунтується на попередньому принципі. Якщо спір між сторонами вже розглянутий і вирішений третейським судом, то повторне звернення до суду з тотожною вимогою не допускається. Тим паче, що рішення третейського суду має ті ж властивості, що й рішення суду. Зокрема ст. 50 ЗУ «Про третейські суди» передбачає обов'язковість рішення третейського суду. Сторони, які передали спір на вирішення третейського суду, зобов'язані добровільно виконати рішення третейського суду, без будь-яких зволікань чи застережень. Сторони та третейський суд вживають усіх необхідних заходів з метою забезпечення виконання рішення третейського суду.

Рішення третейського суду остаточне і оскарженню не підлягає, крім випадків, передбачених Законом (ст. 51). Рішення

третейського суду виконуються зобов'язаною стороною добровільно, в порядку та строки, що встановлені в рішенні. Якщо в рішенні строк його виконання не встановлений, рішення підлягає негайному виконанню.

Рішення третейського суду, яке не виконано добровільно, підлягає примусовому виконанню в порядку, встановленому ЗУ «Про виконавче провадження».

Звернення до суду з вимогами, які розглянуті та вирішені третейським судом, допускається лише у випадках, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання цього рішення (а це означає, що реальний захист порушених прав позивача не відбувся) або якщо після скасування рішення третейського суду розгляд справи в тому ж третейському суді неможливо.

5. Після смерті фізичної особи, а також у зв'язку з припиненням юридичної особи, які є однією зі сторін у справі, спірні правовідносини не допускають правонаступництва. Законодавець, вписуючи таку норму, мав на увазі саме ті правовідносини, які мають особистий характер.

Недопустима відмова у відкритті провадження у справі з мотиву пред'явлення позову неналежним позивачем чи до неналежного відповідача.

У цих випадках відповідно до правил ст. 33 ЦПК України питання про заміну відповідача або притягнення до участі у справі належного відповідача вирішує суд за клопотанням позивача, він же у разі вибуття неналежного позивача та відмови належного позивача вступити в справу закриває провадження згідно з п. 3 ч. 1 ст. 205 ЦПК України, а в інших випадках – відмовляє в позові неналежному позивачу.

У разі, якщо відповідачем у позовній заяві, поданій і оформленій у встановленому у ЦПК України порядку, вказана фізична особа, що не є суб'єктом підприємницької діяльності, суд не пізніше *двох днів* з дня надходження позовної заяви до суду звертається до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи щодо надання інформації про зареєстроване місце проживання (перебування) такої фізичної особи.

Інформація про місце проживання (перебування) фізичної особи має бути надана впродовж *трьох днів* із моменту отримання відповідним органом реєстрації місця проживання та перебування особи відповідного звернення суду.

Суддя відкриває провадження у цивільній справі лише на підставі заяви, поданої і оформленої в порядку, встановленому ЦПК України.

Частина 4 ст. 122 ЦПК України встановлює **строк вирішення судом питання про відкриття провадження у справі**.

Суд повинен постановити ухвалу про відкриття або відмову у відкритті провадження не *пізніше трьох днів* з дня надходження заяви до суду або закінчення строку, встановленого для усунення недоліків, та не пізніше *наступного дня* після отримання судом інформації про місце проживання (перебування) фізичної особи.

Триденний строк обчислюється не з дня передачі матеріалів конкретному судді, а з дня їх надходження до суду. Днем надходження матеріалів до суду вважається дата їх реєстрації в автоматизованій системі документообігу суду.

Про відкриття провадження у справі чи відмову у відкритті провадження у справі суддя постановляє *ухвалу*, яка має бути відповідно мотивованою.

Оскільки ухвала про відмову у відкритті провадження перешкоджає подальшому цивільної справи, вона повинна бути невідкладно надіслана позивачеві із заявою та всіма доданими до неї документами і може бути оскаржена в апеляційному порядку за правилами ст. 293 ЦПК України.

В *ухвалі про відкриття провадження у справі зазначаються*:

1) найменування суду, прізвище та ініціали судді, який відкрив провадження у справі, номер справи;

2) ким і до кого пред'явлено позов;

3) зміст позовних вимог;

4) час і місце попереднього судового засідання, якщо суддя вирішив, що його проведення необхідне, або час і місце судового розгляду справи, якщо суддя вирішив, що прове-

дення попереднього судового засідання у справі не є необхідним;

5) пропозиція відповідачу подати в зазначений строк письмові заперечення проти позову та посилання на докази, якими вони обґрунтовуються.

У разі відмови у прийнятті позовної заяви документи справи підшиваються в такій послідовності: ухвала про відмову в прийнятті позовної заяви та повернення позивачеві позовної заяви; конверт, у якому надійшла позовна заява; копія супровідного листа щодо надіслання позивачеві ухвали про відмову в прийнятті позовної заяви з позовною заявою та всіма доданими до неї документами; інше листування (у хронологічному порядку).

Відмова у відкритті провадження у справі перешкоджає повторному зверненню до суду з таким же позовом.

3. Правові наслідки відкриття провадження у справі

Право на судовий захист – юридичний інститут і матеріального, і процесуального права. Він має матеріальний зміст і процесуальну форму і тягне матеріальні та процесуальні наслідки.

Його процесуальна форма – це цивільні процесуальні правовідносини, які виникають у разі звернення особи до суду і передбачають межі дозволеної законом поведінки осіб, що беруть участь у справі.

Право на судовий захист може бути реалізоване в суді першої інстанції і результатом цих правовідносин може стати рішення суду, яке задовольнить позивача. Проте право на судовий захист охоронюваного законом інтересу та порушеного чи оспорюваного права конкретного суб'єкта не зобов'язує суд до задоволення позову.

Наслідком права на судовий захист і подання позовної заяви є відкриття провадження у справі.

Відкриття провадження у справі тягне **матеріально-правові та процесуально-правові наслідки.**

До матеріально-правових належать:

1) переривання перебігу строку позовної давності: з моменту прийняття позовної заяви позовна давність розпочинається ще раз;

2) аліменти присуджуються з моменту відкриття провадження (ст. 79 СК України);

3) добросовісному власнику (відповідачу) відшкодовуються витрати з утримання спірного майна у разі його відчуження;

4) майно вважається спірним і може бути обмежено в обороті шляхом забезпечення позову за правилами статей ЦПК України.

Процесуально-правові наслідки:

1) цивільна справа вважається порушеною і не застосовуються правила альтернативної підвідомчості;

2) виникають цивільно-процесуальні правовідносини, а отже, і передбачені законом процесуальні права та обов'язки;

3) боржник і кредитор стають сторонами;

4) допускається забезпечення позову;

5) не допускається пред'явлення тотожного позову.

У зв'язку з цим громадяни і юридичні особи стають сторонами й іншими суб'єктами правовідносин, набувають процесуальних прав і обов'язків таких осіб і можуть їх реалізувати, спрямовуючи свої дії на захист суб'єктивних матеріальних прав і законних інтересів та інтересів держави. З виникненням цивільного процесу припиняється право альтернативної підсудності, а також зупиняється примусове виконання, коли боржник оспорує виконавчий напис нотаріуса чи вимагає виключення майна з опису.

Процесуальними наслідками пред'явлення позову до суду є вступ у цивільні процесуальні відносини. Відтак, якщо судом винесена ухвала про відмову у прийнятті позовної заяви, то позивач або його представник наділяються правами щодо її оскарження. Якщо відкрито провадження у справі, виникає низка цивільних процесуальних правовідносин між сторонами та іншими особами.

У межах цивільних процесуальних відносин можна окреслити комплекс прав та обов'язків їх суб'єктів, зокрема:

– праву на звернення до суду за судовим захистом кореспондується обов'язок суду щодо розгляду такого звернення;

– праву на розгляд пред'явленого позову кореспондує обов'язок суду розглянути прийнятий ним позов із дотриманням прав інших осіб, але основою обов'язку суду є дотримання вимог законодавства;

– право особи користуватися належними їй правами підсилюється обов'язком позивача довести суду законність своїх позовних вимог і фактичне існування юридичних обставин, пов'язаних із заявленим позовом. Як не парадоксально, оскільки право перетворюється в обов'язок, але реальність задоволення позову зумовлюється об'єктивними обставинами (наявністю відповідних доказів, законністю пред'явлених вимог тощо) та суб'єктивними, необхідністю належно користуватися правами, щоб довести суду своє право на захист;

– право доводити в судах апеляційної та касаційної інстанції, а також у провадженнях у зв'язку з винятковими і нововиявленими обставинами законність і обґрунтованість пред'явленого позову і необхідність його задоволення судом.

Питання для самоконтролю

1. *Які процесуальні наслідки реалізації права на пред'явлення позову?*

2. *Які підстави для відмови у відкритті провадження у справі?*

3. *Які особливості позовного провадження?*

4. *Хто належить до осіб, які мають право вимоги у наказному провадженні?*

5. *Яким вимогам повинна відповідати заява про видачу судового наказу?*

6. *В якому розмірі сплачується судовий збір за подання заяви про видачу судового наказу?*

7. *Які матеріально-правові наслідки відкриття провадження у справі?*

Тести для самоконтролю

1. Яка з перелічених вимог відповідно до ЦПК України не є обов'язковою для позовної заяви:

- а) ціна позову;
- б) перелік документів, що додаються;
- в) зазначення доказів;
- г) зазначення серії, номеру паспорту, ідентифікаційного номеру;
- г) номер телефону позивача.

2. До позовної заяви додаються її копії та копії усіх документів відповідно до:

- а) кількості осіб, які беруть участь у справі;
- б) кількості відповідачів;
- в) кількості відповідачів і третіх осіб;
- г) кількості учасників процесу.

3. Позовна заява повертається у випадках, коли:

- а) у позовній заяві не зазначено ціни позову;
- б) не сплачено судового збору;
- в) позовні вимоги об'єднані неправильно;
- г) відповідач не з'являється до суду повторно.

4. Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо:

- а) заява не підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства;
- б) у попереднє засідання сторони не з'явилися;
- в) позивач помер або ліквідований;
- г) спір не може бути вирішено до розгляду судом іншої справи;
- г) позивач до відкриття провадження у справі подав заяву про повернення йому позову.

5. Зустрічний позов приймається до спільного розгляду з первісним позовом, якщо:

- а) цього вимагає відповідач;
- б) обидва позови взаємопов'язані;

- в) це прямо передбачено законом;
- г) вимоги є однорідними;
- г) вимоги стосуються тих же сторін.

6. Який строк надає суд позивачеві для усунення недоліків позовної заяви в разі залишення заяви без руху:

- а) 7 днів;
- б) не більше 15 днів;
- в) не більше 5 днів;
- г) 3 дні.

7. Якщо позовну заяву подано особою недієздатною, суд:

- а) зупиняє провадження у справі;
- б) відкладає розгляд справи;
- в) залишає заяву без розгляду;
- г) залишає заяву без руху;
- г) повертає позовну заяву.

8. Упродовж якого строку суддя вирішує питання про відкриття провадження у справі:

- а) 3 днів після надходження заяви до суду;
- б) 7 днів після надходження заяви до суду;
- в) 3 днів після отримання заяви суддею;
- г) 7 днів після отримання заяви суддею;
- г) протягом розумного строку.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. 17 серпня 2014 р. В. Сидоренко звернувся до Галицького районного суду м. Львова з позовом про поновлення на роботі. 27 серпня 2014 р. суддя повернув позовну заяву, оскільки В. Сидоренко не додав до позовної заяви копії всіх документів, що були додані до неї.

Проаналізуйте ситуацію. Чи були допущені суддею порушення норм процесуального права? Якщо так, то які саме?

Які шляхи їх усунення? Чи підлягають оскарженню ухвала про повернення позовної заява та ухвала про залишення її без руху?

Задача 2. В. Ільченко та Ю. Железов пред'явили позов до З. Грицунь про звільнення від виплати періодичних платежів, послаучись на те, що вони з грудня 2012 р. сплачують їй по 1000 грн на відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю. Сьогодні здоров'я відповідачки відновилося, а їх матеріальний стан погіршився. Суддя ухвалою відмовив у відкритті провадження у справі. Відмовляючи у прийнятті позовної заяви, суд послався на те, що позивачі не подали документи з приводу того, що здоров'я З. Грицунь відновлено, або інших доказів, які свідчили б про необхідність зміни розміру платежів.

Проаналізуйте ситуацію. Чи законна така ухвала суду?

Чи вправі суд відмовити в прийнятті заяви з мотиву, що позивач не подав доказів на підтвердження своїх позовних вимог?

Задача 3. Галицький районний суд м. Львова, розглядаючи справу про розірвання шлюбу між М. Мельник та І. Мельник, в задоволенні позову відмовив. Через рік М. Мельник повторно звернулася з позовом до І. Мельника про розірвання шлюбу. Суддя Галицького районного суду м. Львова відмовив у відкритті провадження у справі, зазначивши, що така справа вже розглядалася судом.

Проаналізуйте ситуацію. Які підстави для відмови у відкритті провадження у справі Ви знаєте?

Які правові наслідки відмови у відкритті провадження у справі?

Чи правомірні дії судді?

Рекомендована література

1. Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 708 с.

2. Воробель У. Б. Правові наслідки недотримання форми та змісту позовної заяви в цивільному процесі / У. Б. Воробель // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 10. – С. 1–8.

3. Грабовська О. О. Проблеми реалізації змагальних прав у цивільному судочинстві / О. О. Грабовська // Судова апеляція. – 2011. – № 4 (25). – С. 93–98.

4. Луспенник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції / Д. Д. Луспенник. – Х.: Харків юридичний, 2006. – 480 с.
5. Макарчук В. В. Актуальні питання забезпечення доступу до правосуддя / В. В. Макарчук // Судова апеляція. – 2010. – № 2 (19). – С. 17–23.
6. Позовне провадження: монографія / В. В. Комаров та ін.; за ред. проф. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 552 с.
7. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишников, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. проф. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 928 с.
8. Сенік С. Відмова у відкритті провадження у цивільній справі / С. Сенік // Вісник Львівського університету. – 2011. – Вип. 53. – С. 218–224.
9. Тимченко Г. П. Принцип доступності судового захисту в історичному та теоретичному аспектах / Г. П. Тимченко // Судова апеляція. – 2010. – № 3 (20). – С. 6–12.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. (станом на 26 жовтня 2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 40–42. – Ст. 135.
2. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 р. (станом на 1 січня 2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – Ст. 412.
3. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квітня 1999 р. (станом на 6 червня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 24. – Ст. 207.
4. Про судовий збір: Закон України від 08 липня 2011 р. (станом на 1 вересня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.
5. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. (станом на 27 вересня 2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.
6. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>
7. Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va007700-04>

Глава 14. ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

1. Поняття, мета та завдання провадження у справі до судового розгляду

Належна в установлені законом строки підготовка цивільних справ до судового розгляду має важливе значення для якісного їх вирішення з метою охорони захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Суди в кожному випадку після відкриття провадження у справі зобов'язані здійснити передбачені в ЦПК України дії з підготовки цивільних справ до розгляду по суті, що й забезпечить своєчасність і правильність вирішення спору. Результатом неналежної організації і проведення підготовчих дій є відкладання розгляду спорів, несвоєчасне поновлення порушених прав і законних інтересів громадян та організацій.

Відповідно до положень постанови Пленуму ВС України від 12 червня 2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» стадія підготовки справи до судового розгляду є самостійною і важливою та створює необхідні умови для правильного і своєчасного вирішення справи, ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення.

Провадження у справі до судового розгляду (підготовка цивільної справи) – друга за розвитком судочинства стадія цивільного процесу. Підготовку здійснює суддя, який виконує комплекс процесуальних дій. Процесуальні дії осіб, які беруть участь у справі, і осіб, які не беруть участь у справі, виконуються, як правило, на вимогу судді, є відповіддю на його дії і така залежність пояснюється існуванням між ними процесуальних правовідносин, сукупністю взаємно кореспондуючих прав і обо-

в'язків цих суб'єктів. Але особи, які беруть участь у справі, мають право за своєю ініціативою виконувати процесуальні дії, спрямовані на підготовку справи до розгляду (подавати докази, заявляти клопотання тощо).

Якщо проаналізувати причини та передумови виникнення стадії підготовки цивільних справ до судового розгляду, стає очевидним, що поява інституту провадження у справі до судового розгляду (підготовки цивільних справ) в цивільному процесі обумовлена практичною необхідністю у створенні проміжного етапу в процесі здійснення правосуддя. В цивільному процесі значний відсоток процесуальних дій, які мають бути вчинені під час вирішення цивільно-правового спору, – це дії пересічних громадян, які не завжди можуть юридично грамотно оцінити спірні правовідносини, учасниками яких вони є, і, відповідно, надати всі необхідні докази в обґрунтування своїх вимог або заперечень.

Мета стадії підготовки цивільної справи до судового розгляду має проміжний характер і спрямована на створення умов для досягнення кінцевої мети цивільного судочинства. Мета стадії підготовки цивільних справ до судового розгляду досягається діяльністю не лише суду, але й інших учасників процесу (сторін, третіх осіб тощо).

Підготовка цивільних справ до судового розгляду є окремою самостійною стадією в кожному з видів процесуальних проваджень. Кожна з цих стадій має окрему процесуальну мету, яка хоча і зорієнтована на забезпечення умов правильного та своєчасного розгляду та вирішення цивільної справи, проте має свої особливості, обумовлені специфікою відповідного провадження.

Мета стадії провадження у справі до судового розгляду зводиться до забезпечення правильного і своєчасного вирішення справи, ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення.

Щоб цивільна справа була обґрунтовано вирішена в судовому засіданні без невиправданих, неодноразових призначень нових строків її розгляду, останню належить старанно підготувати до судового розгляду. В цьому і значення цієї стадії цивільного процесу.

Одночасно, маючи на меті забезпечення своєчасного і правильного вирішення справи, підготовка сприяє найбільш повному і реальному захисту прав, охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб, з найменшою за можливості витратою коштів, а також часу, тобто забезпечує реалізацію принципів законності і об'єктивної істини за послідовного впровадження принципу економії процесуальних засобів.

Завданням підготовки справи до розгляду є:

- 1) створення можливостей для врегулювання спору до судового розгляду, зокрема примирення сторін;
- 2) визначення характеру спірного правовідношення та матеріальної норми права, яка підлягає застосуванню;
- 3) визначення предмета доказування, тобто фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи;
- 4) визначення складу учасників процесу у справі, їх процесуального становища та способів забезпечення своєчасної явки цих суб'єктів у судове засідання;
- 5) з'ясування кола доказів, необхідних для вирішення справи, та забезпечення їх своєчасного надання.

Завдання підготовки справи до розгляду виконуються суддею шляхом здійснення численних процесуальних дій, перелік яких передбачений ст. 130 ЦПК України і може бути за необхідності розширений з огляду на конкретні обставини спірної справи.

Отже, провадження у справі до судового розгляду – це сукупність процесуальних дій, що вчиняються одноособово суддею, за участю сторін, інших заінтересованих осіб, і спрямовані на з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або забезпечення правильного та швидкого вирішення справи.

2. Процесуальний порядок провадження у справі до судового розгляду

Підготовка справи до судового розгляду може здійснюватися суддею лише після відкриття провадження у цивільній справі, тобто після постановлення відповідної ухвали.

Відповідно до ст. 127 ЦПК України після відкриття провадження у справі суд *невідкладно надсилає особам, які беруть участь у справі, копії ухвали про відкриття провадження у справі*. ЦПК України не встановлює конкретний строк для надсилання сторонам копії цієї ухвали з моменту її прийняття, вказуючи лише на те, що ця процесуальна дія повинна бути вчинена *невідкладно*.

Невідкладне надсилання ухвали – це надсилання її у день постановлення. Отже, суддя повинен відслати відповідні копії так, щоб сторони мали можливість їх отримати і ознайомитися до настання передбаченої в ухвалі про відкриття провадження в справі дати попереднього судового засідання.

На суд покладається також обов'язок відслати відповідачу разом з ухвалою про відкриття провадження у цивільній справі також копії позовної заяви разом із копіями доданих до неї документів, а третій особі – копію позовної заяви (ч. 2 ст. 127 ЦПК України).

Можна побачити певну невідповідність ст. 127 і ст. 120 ЦПК України. У ст. 120 ЦПК України передбачається обов'язок позивача подати копії позовної заяви і доданих до неї документів у кількості відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб. Своєю чергою, ст. 127 ЦПК України передбачає, що третім особам надсилаються лише копії позовної заяви, а копії доданих до неї документів не надсилаються. Крім того, позивач не може передбачити кількість третіх осіб, які братимуть участь у судовому засіданні.

Слід зважити й на те, що в процесі розгляду справи по суті може відбутися заміна відповідача, залучення співвідповідача.

З моменту отримання копії ухвали про відкриття провадження у цивільній справі відповідачу надається право подавати письмові заперечення проти позову із зазначенням доказів, що підтверджують його заперечення. Письмове заперечення не є обов'язковим. Такі дії є правом відповідача, а не його обов'язком. Тому за неподання письмових заперечень щодо нього не можуть бути застосовані жодні заходи процесуального примусу.

Відповідач має право подати кілька заперечень. Це право не обмежується часом, а тому подати заперечення можна у будь-який час до завершення судового розгляду.

Заперечення проти позову можуть стосуватися всіх заявлених вимог чи їх певної частини або обсягу. Заперечення проти позову ускладнюють процесуальну діяльність позивача, оскільки змушують його відповідати, доводити навіть очевидні речі. З цих причин відповідачеві недоцільно визнавати небажані факти.

Попереднє судове засідання є однією з процесуальних форм підготовки справи до судового розгляду. Відповідно до ст. 129 ЦПК України встановлюється *десятиденний строк*, у межах якого суд зобов'язаний призначити та провести попереднє судове засідання. Цей строк обчислюється з дня постановлення ухвали про відкриття провадження у справі.

Згаданий у ст. 129 ЦПК України строк стосується лише дати попереднього судового засідання і не поширюється на проведення судом інших процесуальних підготовчих дій, передбачених цивільним процесуальним законодавством.

Учасниками попереднього судового засідання є сторони, інші особи, які беруть участь у справі, і, звичайно, суд.

Мета попереднього судового засідання складається з двох частин і передбачає, що суд вживає заходів щодо примирення сторін. Якщо ці заходи не дадуть належних результатів, суд проводить дії, спрямовані на правильне та швидке вирішення справи (ч. 1 ст. 130 ЦПК України).

Для досягнення вказаної мети суд спочатку з'ясовує:

- 1) чи не відмовляється позивач від позову;
- 2) чи визнає позов відповідач;
- 3) чи не бажають сторони укласти мирову угоду;
- 4) чи не бажають сторони передати справу на розгляд третейського суду.

У разі *відмови позивача від позову* суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі. В разі *визнання позову відповідачем* суд зобов'язаний встановити, чи таке визнання не суперечить закону, чи не порушує права, свободи, інтереси інших осіб. Якщо визнання позову здійснюється законним представником особи, суд з'ясовує, чи не суперечать дії представника інтересам особи, яку він представляє. У разі відсутності зазначених застережень суд ухвалює рішення про задоволення позову.

До ухвалення судом рішення у зв'язку з *укладенням сторонами мирової угоди* суд роз'яснює сторонам наслідки такої

дії – недопустимість у подальшому звернення до суду кожної зі сторін з приводу того ж предмета спору і з тих же підстав та перевіряє: чи не суперечать умови мирової угоди вимогам закону, чи не порушують права, свободи чи інтереси інших осіб, чи не обмежений представник сторони, який висловив намір укласти мирову угоду у повноваженнях на її укладення, чи не суперечать дії законного представника з укладення мирової угоди інтересам особи, яку він представляє.

Мирова угода укладається між сторонами спору в письмовій формі шляхом здійснення взаємних уступок і може стосуватися лише прав (обов'язків) сторін і предмета спору.

У кожному разі мирова угода, укладена між сторонами, повинна бути визнана судом. За клопотанням сторін, суд постановляє ухвалу про визнання мирової угоди, якщо під час її укладення дотримано вказані у ст. 174 ЦПК України вимоги і постановляє ухвалу про закриття провадження у справі.

Сторони мають право передати спір на вирішення до третейського суду, якщо між ними укладено відповідний договір. У такому разі суд постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду. Порядок звернення до третейського суду та категорії справ, які йому підвідомчі, передбачено в ЗУ «Про третейські суди».

У разі, коли спір урегульовано не буде, надалі метою цього провадження стає забезпечення правильного та швидкого вирішення справи. Для її досягнення здійснюється підготовка справи до судового розгляду.

У ч. 6 ст. 130 ЦПК України зазначаються дії, які **вчиняються судом у зв'язку із підготовкою справи до розгляду:**

1. *Уточнення позовних вимог або заперечень проти позову.* Уточнення змісту позовних вимог (предмета спору), заперечень проти позову здійснюється судом у попередньому судовому засіданні, на яке викликаються усі особи. Виклик позивача або відповідача до суду без повідомлення про це іншої сторони суперечить принципам змагальності та неупередженого розгляду справи та дає підстави сумніватися у безсторонності судді, який спілкується з однією зі сторін таємно від іншої.

З метою забезпечення найбільш повного, всебічного і об'єктивного з'ясування обставин справи в судовому засіданні суддя

повинен роз'яснити сторонам і третім особам, що вони повинні довести обставини, на які посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, а також їхні інші права і обов'язки, передбачені ст. 27 ЦПК України.

Відповідно до позицій Пленуму ВС України, з'ясовуючи у позивача суть заявлених вимог, суддя допомагає йому визначити підстави і предмет позову. Крім того, щоб зрозуміти характер спірних правовідносин, суддя уточнює заперечення відповідача проти позову, тобто з'ясовує, які саме факти заперечуються та з яких підстав. Опитуючи відповідача, суддя повинен роз'яснити йому право на пред'явлення зустрічної вимоги за загальними правилами пред'явлення позову.

2. Вирішення питання про склад осіб, які братимуть участь у справі. Такі дії суду дають змогу зекономити час розгляду справи. Цим суддя має можливість оптимізувати свою роботу, забезпечити швидкий розгляд і вирішення справи. Склад осіб, які братимуть участь у справі, визначається з огляду на обставини конкретного спору та суть позовних вимог. Насамперед суд повинен з'ясувати, чиїх прав та інтересів стосується спір, з'ясувати у сторін, чи є інші особи, які претендують (заявляють свої права) на предмет спору, чи знають вони про спір. Якщо право на позов належить й іншим особам (наприклад, співвласникам), суд повинен з'ясувати у позивача позицію цих осіб. Суд повинен також з'ясувати, яких осіб доцільно було б залучити до участі у справі як третіх осіб.

3. Визначення фактів, які необхідно встановити для вирішення спору і які з них визнаються кожною стороною, а які підлягають доказуванню. У попередньому судовому засіданні суд повинен з'ясувати предмет доказування у справі, а саме: які обставини необхідно встановити для вирішення спору. Конкретний перелік цих обставин залежить насамперед від підстав позову та заперечень проти нього. Водночас суд установлює лише коло доказових фактів, а не перелік засобів доказування.

Після цього суд з'ясовує у сторін, які факти з тих, які треба встановити, вони визнають, а які заперечують. У відповідача з'ясовують, які факти, про які стверджує позивач, він не заперечує, а у позивача, своєю чергою, з'ясовується, які факти, стверджені відповідачем, він визнає.

Факт є визнаним, якщо сторона в попередньому судовому засіданні свідомо, без будь-якого примусу чи попереднього обговорення певних фактів, заявляє суду, що визнає їх. Водночас мотиви та причини, з яких особа визнає чи заперечує ці факти, судом не з'ясовуються.

Відповідно до ст. 178 ЦПК України відмова від визнання в попередньому судовому засіданні обставин приймається судом, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має вагоме значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини або обставини, визнаної у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною. Тому, приймаючи заяву про визнання обставин, суду слід з'ясовувати, чи не помиляється сторона, чи не перебуває під впливом обману чи погрози, чи перебуває особа в адекватному стані та чи не впливають на її волевиявлення зовнішні життєві обставини.

Слід мати на увазі, що відповідно до ч. 1 ст. 61 ЦПК України не підлягають доказуванню обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. З урахуванням вимог цієї статті факт, визнаний стороною в попередньому судовому засіданні, не підлягає доказуванню, якщо його визнають також інші особи, які беруть участь у справі. Тому, якщо сторона визнала певний факт, але його заперечує, наприклад, третя особа, то він підлягає доказуванню на загальних підставах.

У частині визнаних фактів сторони звільняються від обов'язку подавати суду докази, які підтверджують ці факти.

4. З'ясування доказів, якими кожна сторона обґрунтовуватиме свої доводи чи заперечення щодо невизнаних обставин, і встановлення строків їх подання. В попередньому судовому засіданні суд з'ясовує у сторін, які докази будуть надані суду в обґрунтування їх доводів і заперечень. Сторона повинна назвати суду ці докази та які обставини ними підтверджуватимуться.

Відповідно ст. 131 ЦПК України сторони зобов'язані подати свої докази суду до або під час попереднього судового засідання у справі, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться, – до початку розгляду справи по суті. Докази, подані з порушенням встановлених вимог не приймаються,

якщо сторона не доведе, що докази подано несвоєчасно з поважних причин.

5. *Вирішення питання про витребування доказів і виклик свідків, про проведення експертизи, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, особи, яка надає правову допомогу, або про судові доручення щодо збирання доказів, якщо про це заявлене клопотання осіб, які беруть участь у справі.* Ці дії суд застосовує лише за клопотанням осіб, які беруть участь у справі. З власної ініціативи суд це робити не може.

6. *Здійснення огляду на місці, огляду письмових і речових доказів у невідкладних випадках.* Дослідження письмових і речових доків здійснюється, як правило, в приміщенні суду. Проте, коли ці докази не можуть бути доставлені до суду, вони оглядаються за їх місцезнаходженням. Не можуть бути доставлені до суду, наприклад, нерухоме майно або пошкоджений транспортний засіб, які є речовим доказом, письмові докази, які потребують спеціальних умов зберігання (наприклад, оригінали архівних документів, раритети) тощо.

Здійснення огляду доказів за їх місцезнаходженням на стадії провадження у справі до судового розгляду є обов'язком суду, у провадженні якого є справа, оскільки під час судового розгляду досліджуються лише протоколи огляду письмових і речових доказів (ст.ст. 185, 187 ЦПК України).

Про час і місце проведення огляду доказів за їх місцезнаходженням суд повинен повідомити в установленому законом порядку осіб, які беруть участь у справі, проте їх неявка не перешкоджає здійсненню такого огляду.

Огляд доказів за їх місцезнаходженням здійснюється судом за участю осіб, які беруть участь у справі. Під час проведення такого огляду особи, які беруть участь у справі, мають право давати свої пояснення щодо доказів, що оглядаються. Залучення до огляду письмових і речових доказів свідків, перекладачів, експертів, спеціалістів і проведення фотографування, звуко- і відеозапису здійснюється за клопотанням особи, яка бере участь у справі, або, у разі необхідності, – за ініціативою суду. В необхідних випадках під час огляду письмових чи речових доказів за їх місцезнаходженням суд може ставити питання

експерту, перекладачеві, свідкам, а також користуватися допомогою спеціаліста.

Про проведення огляду доказів за їх місцезнаходженням складається протокол, який містить інформацію про перебіг огляду, а також зміст пояснень осіб, які беруть участь у справі, та показань експерта, перекладача, спеціаліста чи свідків щодо доказів, які досліджуються. Цей протокол підписується усіма учасниками огляду. До нього також додаються всі складені або звірені плани, креслення, копії документів, а також зроблені під час огляду фотознімки письмових і речових доказів, відеозаписи тощо, які є невід'ємною частиною цього протоколу. Про наявність цих додатків зазначається безпосередньо у тексті протоколу огляду.

Якщо особи, які беруть участь в огляді доказів за їх місцезнаходженням, не згодні зі змістом протоколу або додатками до нього, вони мають право робити свої зауваження щодо протоколу або його додатків. Ці зауваження оформляються письмово і додаються до протоколу. Ці зауваження розглядаються судом у судовому засіданні за участю осіб, які беруть участь у справі.

Протокол огляду письмових і речових доказів за їх місцезнаходженням є об'єктом дослідження на стадії судового розгляду відповідно до правил ст.ст. 185, 187 ЦПК України. У разі необхідності суд має право провести огляд доказів за їх місцезнаходженням повторно.

7. Вирішення питання про вжиття заходів щодо забезпечення позову за клопотанням осіб, які беруть участь у справі. Забезпечення позову – це вжиття судом, у провадженні якого знаходиться справа, заходів щодо охорони матеріально-правових інтересів позивача проти несумлінних дій відповідача (який може сховати майно, продати знищити або знецінити його), що гарантує реальне виконання позитивно ухваленого рішення. Забезпечення позову здійснюється за письмовою заявою особи, яка бере участь у справі. З власної ініціативи суд забезпечувати позов не може*.

---

* Детальніше про заходи забезпечення позову див. у § 6 глави 12.

8. *Вчинення інших дій, необхідних для підготовки справи до судового розгляду.* Суддя під час відкриття провадження у справі, підготовки справи до судового розгляду має право постановити ухвалу про об'єднання в одне провадження кількох однорідних позовних вимог за позовами одного й того самого позивача до одного й того самого відповідача чи до різних відповідачів або за позовом різних позивачів до одного й того самого відповідача.

Залежно від обставин справи суддя чи суд мають право постановити ухвалу про роз'єднання кількох поєднаних в одному провадженні вимог у самостійні провадження, якщо їх спільний розгляд ускладнює вирішення справи (ст. 126 ЦПК України).

9. *Визначення часу і місця судового розгляду.* На цій стадії суд визначає час і місце судового розгляду. Суддя зважає на підготовленість справи і вирішує це питання на власний розгляд. Відповідно до ст. 156 ЦПК України після закінчення підготовки справи до судового розгляду суддя постановляє ухвалу, в якій зазначає, які підготовчі дії ним проведені, і встановлює дату розгляду справи. Справа має бути призначена до розгляду не пізніше *семи днів* після закінчення дій підготовки до судового розгляду.

Попереднє судове засідання не є обов'язковим. Питання про необхідність його проведення вирішується суддею під час відкриття провадження у справі.

У разі неможливості явки до суду однієї або обох сторін проведення попереднього судового засідання може бути відкладено, якщо причини неявки буде визнано судом поважними. Для цього стороні необхідно до початку судового засідання повідомити про це суд і надати докази, які підтверджують поважність причин відсутності.

Поважними причинами неявки в судове засідання можуть бути визнані хвороба, знаходження в відрядженні, участь у іншому судовому засіданні в той же час, що дає підстави вважати, що особа, будучи повідомленою про дату і місце проведення попереднього засідання, була позбавлена можливості брати участь у ньому, та інші обставини. Визнавши причину неявки сторони (сторін) в судове засідання поважною, суд у ухвалі про відкла-

дення попереднього судового засідання повинен вказати мотиви, через які він зробив такі висновки.

Відкладання попереднього судового засідання незалежно від підстав допускається лише *раз*.

ЦПК України встановлює наслідки неявки сторін у попереднє судове засідання або неповідомлення причин такої неявки. В такому разі з'ясування обставин у справі здійснюється на підставі доказів, які було подано до або під час попереднього судового засідання. Сторона не матиме права надалі під час судового розгляду справи по суті надавати суду докази в обґрунтування власної позиції, якщо не доведе поважність причин їх неподання під час попереднього судового засідання.

За вирішення в порядку підготовки справи до судового розгляду питання про подання доказів особами, які беруть участь у справі, суддя має зважати на конституційні положення про свободу сторін у цьому питанні. Сторони самі мають право вирішувати питання про те, які докази їм подавати і чи подавати їх узагалі.

На цій стадії суд не має права давати оцінку доказам на предмет їх достовірності та допустимості, але не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування (ч. 3 ст. 58 ЦПК України), тобто неналежні докази. Ці докази до справи не долучаються. Водночас сторона, яка подає докази, має право наводити суду свої доводи та міркування щодо їх належності. Свої міркування мають право висловити й інші особи, які беруть участь у справі.

Оцінка поданих доказів здійснюється в процесі розгляду справи по суті. Докази, які збираються або подаються сторонами (показання свідків, письмові і речові докази), повинні стосуватися суті спору. Тому, вирішуючи питання про виклик свідків, в усіх випадках слід вимагати від сторін пояснення про те, які саме обставини можуть бути підтверджені ними. Це ж стосується питання витребування й інших доказів (письмових, речових). Недопустимим є прийняття доказів, які не стосуються справи, і тих доказів, якими не можуть бути підтверджені певні обставини.

У кожному разі, коли суд вирішить учинити певні процесуальні дії з метою підготовки справи до розгляду, він

зобов'язаний постановити ухвалу, в якій зазначаються дії, які слід учинити до судового розгляду, та хто їх повинен учинити. Питання про призначення експертизи, про забезпечення позову, про судові доручення вирішують ухвалами, які складаються як окремі процесуальні документи.

Питання для самоконтролю

- 1. Хто здійснює підготовку цивільної справи до судового розгляду?*
- 2. Яка мета провадження у справі до судового розгляду?*
- 3. Які причини виникнення стадії підготовки цивільних справ до судового розгляду?*
- 4. Які завдання підготовки справи до судового розгляду?*
- 5. Яка кінцева мета цивільного судочинства в Україні?*
- 6. З якого моменту відповідачу надається право подавати письмові заперечення проти позову?*
- 7. Який граничний строк призначення та проведення попереднього судового засідання?*
- 8. Хто є учасниками попереднього судового розгляду справи?*

Тести для самоконтролю

1. До якого моменту сторони зобов'язані подати свої докази суду, якщо попереднє судове засідання у цивільній справі не проводиться:

- а) до початку розгляду справи;
- б) до моменту постановлення судом рішення у справі;
- в) до початку судових дебатів;
- г) законодавство не визначає термін подачі доказів.

2. Упродовж якого строку після відкриття провадження у справі суд надсилає особам, які беруть участь у справі, копії ухвали:

- а) 3 днів;
- б) 1 дня;
- в) 7 днів;
- г) невідкладно;
- г) протягом розумного строку.

3. Попереднє судове засідання повинно бути призначено і проведено упродовж:

- а) одного місяця з дня відкриття провадження у справі;
- б) двох тижнів з дня відкриття провадження у справі;
- в) 10 днів з дня відкриття провадження у справі;
- г) розумного строку;
- г) невідкладно.

4. Чи допускається відкладення попереднього судового засідання?

- а) не допускається;
- б) допускається один раз;
- в) допускається необмежену кількість раз;
- г) закон не регулює це питання.

5. Проведення попереднього судового засідання:

- а) не є обов'язковим. Питання про його проведення вирішується суддею під час відкриття провадження у справі;
- б) є обов'язковим. Проводиться у кожній цивільній справі;
- в) не є обов'язковим. Питання про його проведення вирішується суддею за участю сторін;
- г) є факультативним. Питання про його проведення вирішується суддею стадії провадження у справі до судового розгляду.

6. У попередньому судовому засіданні суд:

- а) приймає позовну заяву;
- б) уточнює позовні вимоги;
- в) залишає заяву без руху;
- г) повертає позовну заяву.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Р. Кузьмінська працювала інженером на фабриці ВАТ «Провесінь» в м. Львові. 14 січня 2014 року вона була звільнена з роботи внаслідок скорочення штату працівників (п. 1 ст. 40 КЗпП). Вважаючи звільнення незаконним, Р. Кузьмінська 15 лютого 2014 року звернулась до суду з позовом про поновлення її на роботі і стягнення з фабрики на її користь за 20 днів вимушеного прогулу заробітної плати у сумі 1850 грн.

Які дії повинен вчинити суддя для підготовки справи до розгляду?

Задача 2. Під час проведення попереднього судового засідання суд переконав сторін укласти мирову угоду та допоміг визначити її умови. Після цього суд виніс ухвалу про затвердження мирової угоди та закриття провадження по справі.

Чи правомірні дії суду?

Чи передбачає підготовка справи до судового розгляду таке завдання як примирення сторін?

Задача 3. Д. Смола заявив до своєї дочки Н. Фалюти позов про стягнення коштів на утримання.

Які дії мусить провести суддя для підготовки цієї справи до розгляду?

Задача 4. В. Сокольник подав до суду позов про повернення суми депозитного вкладу до банку, строк якого відповідно до договору минув. Для видачі йому депозиту позивач подав до банку відповідну заяву, у відповідь на яку банк надав пояснення, що видати депозит не може, оскільки не має коштів для цього. На стадії провадження справи до судового розгляду позивач подав до суду клопотання про забезпечення позову шляхом накладення арешту на рахунки банку.

Як повинен вчинити суд?

Задача 5. А. Громова звернулася до суду з позовом до М. Громова про поділ спільної сумісної власності. Також у порядку забезпечення позову вона просила накласти арешт на автомобіль. Суддя задовольнив клопотання позивачки та наклав арешт. Відповідач подав клопотання про зняття арешту, в результаті чого суддя його зняв, взявши до уваги доводи відповідача.

Оцініть правомірність дій судді.

Рекомендована література

1. Балюк М. І. Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 708 с.

2. Васильєв С. В. Довідник з підготовки до судового розгляду окремих категорій цивільних справ / С. В. Васильєв. – 3-є вид. – Х.: Еспада, 2010. – 464 с.

3. Грабовська О. О. Провадження у справі до судового розгляду: проблеми теорії та судової практики / О. О. Грабовська // *Держава і право*. – 2009. – Вип. 46. – С. 311–315.
4. Іванченко О. П. Мета та завдання попереднього судового засідання як елементу підготовки цивільної справи до судового розгляду / О. П. Іванченко // *Вісник Академії адвокатури України*. – 2009. – № 3 (16). – С. 27–32
5. Іванченко О. П. Процедура розкриття доказів на стадії підготовки справи до судового розгляду у цивільному процесі України / О. П. Іванченко // *Часопис Київського університету права*. – 2010. – № 1. – С. 173–178.
6. Іванченко О. П. Примирення сторін як мета проведення попереднього судового засідання / О. П. Іванченко // *Часопис Академії адвокатури України*. – 2009. – № 5. – С 1–5.
7. *Позовне провадження: монографія* / В. В. Комаров та ін.; за ред. проф. В. В. Комарова. – Х.: *Право*, 2011. – 552 с.
8. *Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія* / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. проф. В. В. Комарова. – Х.: *Харків юридичний*, 2008. – 928 с.
9. Тимченко Г. П. Підготовка справи до судового розгляду: витоки та сучасний стан / Г. П. Тимченко // *Часопис Київського університету права*. – 2010. – № 3. – С. 142–146.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 р. (станом на 1 січня 2013 р.) // *Відомості Верховної Ради України*. – 1994. – № 13. – Ст. 64.
2. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 р. (станом на 5 грудня 2012 р.) // *Відомості Верховної Ради України*. – 2004. – № 35. – Ст. 64.
3. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09>
4. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>

Глава 15. СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

1. Поняття і зміст судового розгляду

Судовий розгляд – основна стадія цивільного процесу, сутність якої полягає в розгляді та вирішенні судом цивільної справи по суті, ухваленні законного та обґрунтованого рішення.

Судовий розгляд як стадія процесу характеризується певною сукупністю процесуальних дій, зміст і послідовність яких спрямовує провадження на забезпечення повного, всебічного й об'єктивного з'ясування необхідних обставин.

Значення судового розгляду визначається змістом діяльності суду, адже під час судового розгляду на основі всебічного та повного дослідження доказів, наданих сторонами, встановлюються фактичні обставини справи і здійснюється рішення по суті справи.

Розгляд цивільних справ здійснюється у судовому засіданні, яке є процесуальною формою судового розгляду.

У судовому засіданні:

– з найбільшою повнотою діють принципи правосуддя (змагальності, диспозитивності, безпосередності, безперервності, усності тощо);

– вирішується головне завдання правосуддя – правильний і своєчасний розгляд і вирішення справи (інші стадії лише забезпечують вирішення цього завдання);

– досягається мета цивільного судочинства – захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

З огляду на принцип гласності та відкритості судового розгляду судові засідання також виконує виховну функцію, спрямовуючи свою діяльність на зміцнення законності і правопорядку в Україні.

Основними принципами судового розгляду є:

1) **безпосередність** – суд під час розгляду справи зобов'язаний безпосередньо досліджувати докази у справі (ч. 1 ст. 159 ЦПК України): заслухати пояснення осіб, які беруть участь у справі, показання свідків, висновки експертів, ознайомитися з письмовими доказами і оглянути речові докази;

2) **безперервність** – судові засідання у кожній справі відбуваються безперервно і відповідно до ч. 2 ст. 159 ЦПК України одним і тим же складом суду. У разі заміни одного із суддів під час судового розгляду справа розглядається спочатку. У судовому засіданні можуть бути оголошені перерви, тривалість яких визначається відповідно до обставин розгляду справи, що їх спричинили;

3) **усність** – розгляд справи здійснюється усно. Процесуальна діяльність суддів і учасників процесу відбувається в словесній формі. Показання свідків, зібрані за судовим дорученням у порядку забезпечення доказів під час допиту їх за місцем проживання, повинні бути оголошені та досліджені в судовому засіданні. Також у судовому засіданні оголошуються і досліджуються письмові докази і протоколи їх огляду. Винятком з принципу усності є лише використання свідком письмових записів, що передбачено у ст. 181 ЦПК України. Зокрема свідок, даючи показання, може користуватися записами в тих випадках, якщо його показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими даними, які важко за пам'ятати. Ці записи подаються судові та особам, які беруть участь у справі, і можуть бути приєднані до справи за ухвалою суду.

Строки розгляду справи визначені у ст. 157 ЦПК України. Відтак суд розглядає справи впродовж розумного строку, але не більше *двох місяців* з дня відкриття провадження у справі, а справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів – *одного місяця*. У виняткових випадках за клопотанням сторони, зважаючи на особливості розгляду справи, суд ухвалою може продовжити розгляд справи, але не більш як на *п'ятнадцять днів*.

Стаття 157 ЦПК України оперує поняттям «розумний строк розгляду справи». Пленум Вищого спеціалізованого суду

України у постанові № 11 від 17 жовтня 2010 р. «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» висловив свої міркування щодо цього поняття. Розумним Пленум вважає строк, що є об'єктивно необхідним для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень та розгляду і вирішення справи з метою забезпечення своєчасного (без невиправданих зволікань) судового захисту.

З урахуванням практики Європейського суду з прав людини критеріями розумних строків у цивільних справах є: правова та фактична складність справи; поведінка заявника, а також інших осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу; поведінка органів державної влади (насамперед суду); характер процесу та його значення для заявника (справи «Федіна проти України» від 02 вересня 2010 року, «Смірнова проти України» від 08 листопада 2005 року, «Матіка проти Румунії» від 02 листопада 2006 року, «Літоселітіс Проти Греції» від 05 лютого 2004 року та інші).

Оцінюючи правову та фактичну складність справи, слід враховувати, зокрема, наявність обставин, що ускладнюють розгляд справи; кількість співпозивачів, співвідповідачів та інших учасників процесу; необхідність проведення експертиз та їх складність; необхідність допиту значної кількості свідків; участь у справі іноземного елемента та необхідність з'ясування і застосування норм іноземного права. Така обставина, як розгляд цивільної справи судами різних інстанцій, не може сама свідчити про її складність.

Оцінюючи поведінку заявника, а також осіб, які беруть участь у справі, інших учасників процесу, слід взяти до уваги факти невиконання ними процесуальних обов'язків, наприклад, ненадання чи надання з порушенням строку, передбаченого ЦПК України, доказів у справі; неодноразові неявки в судове засідання без поважних причин.

Поведінка органів державної влади (насамперед суду) має значення під час врахування своєчасності призначення справи до судового розгляду; проведення судових засідань у призначений час; строки виготовлення суддею мотивованого судового рішення та направлення його особам, які брали участь у справі та ін.

Характер процесу як критерій розумності строку залежить від важливості предмета розгляду та ступеня ризику для заявника. Наприклад, якщо йдеться про справи, що потребують оперативного ухвалення рішення; трудові справи; справи, що пов'язані зі станом здоров'я заявника; справи щодо опіки над дітьми тощо.

Судове засідання в режимі відеоконференції. За загальним правилом судовий розгляд здійснюється з обов'язковою участю осіб, які беруть участь у справі. Особа, яка бере участь у справі, має право заявити клопотання про розгляд справи за її відсутності.

Відповідно до ст. 158¹ ЦПК України суд за власною ініціативою або за клопотанням сторони чи іншого учасника цивільного процесу може постановити ухвалу про їх участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. У клопотанні про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції обов'язково зазначається суд, в якому необхідно забезпечити її проведення. Таке клопотання може бути подано не пізніше як за *сім днів* до дня проведення судового засідання, в якому відбудуватиметься така участь.

Питання про участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції вирішується судом не пізніше як за *п'ять днів* до дня проведення такого судового засідання. Ухвала про участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції має містити:

1) найменування суду, якому доручається забезпечити проведення відеоконференції;

2) ім'я (найменування) особи, яка братиме участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, та її процесуальний статус;

3) дату і час проведення судового засідання.

Копія ухвали про участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції негайно надсилається до суду, який зобов'язаний організувати її виконання, та особі, яка братиме участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Учасникам судового процесу має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового засідання, ставити запитання і отримувати відповіді, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені ЦПК України.

Хід і результати процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, фіксуються судом, який розглядає цивільну справу, за допомогою технічних засобів відеозапису.

Головуючий судового засідання. У судовому засіданні основну роль виконує головуючий. Суддя, який розглядає справу одноособово, виконує обов'язки головуючого. Головуючий керує ходом судового розгляду також під час колегіального розгляду справи. Наприклад, відповідно до ч. 4 ст. 234 ЦПК України розгляд справи у визначених законом випадках здійснюється судом у складі одного судді та двох народних засідателів.

Відповідно до ст. 160 ЦПК України *головуючий*:

- керує ходом судового засідання;
- забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками цивільного процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків;
- спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має суттєвого значення для вирішення справи;
- вживає необхідних заходів щодо забезпечення в судовому засіданні належного порядку;
- розглядає скарги на дії чи бездіяльність судового розпорядника стосовно виконання покладених на нього обов'язків, про що постановляє ухвалу.

У разі виникнення заперечень у будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, а також свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів щодо дій головуючого ці заперечення заносяться до журналу судового засідання і про їх прийняття чи відхилення суд постановляє ухвалу.

Учасники цивільного процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про зневагу до суду або встановлених у суді правил. За неповагу до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення особи до відповідальності за вияв неповаги до суду вирішується судом

негайно після вчинення порушення, для чого у судовому засіданні з розгляду цивільної справи оголошується перерва.

Особи, які беруть участь у справі, передають документи та інші матеріали головуючому через судового розпорядника.

Особи, які беруть участь у справі, свідки, перекладачі, експерти, спеціалісти звертаються до суду словами «Ваша честь». Крім того, вони дають пояснення, показання, висновки, консультації тощо стоячи. Особи, присутні в залі судового засідання, повинні встати, коли входить і виходить суд, також стоячи вони заслуховують рішення суду. Недотримання цих вимог допускається тільки з дозволу головуючого (ст. 162 ЦПК України).

2. Порядок судового розгляду

Порядок проведення судового розгляду в цивільній справі детально визначається цивільним процесуальним законодавством. Процесуальні дії, які проводяться на стадії судового розгляду, впорядковані, утворюють послідовні частини (етапи), кожна з яких призначена для вирішення певного кола питань.

Судове засідання складається з:

- підготовчої частини;
- розгляду справи по суті;
- судових дебатів;
- ухвалення та проголошення рішення.

Підготовча частина полягає у сукупності процесуальних дій суду та інших учасників процесу, спрямованих на визначення можливості розгляду справи по суті в конкретному судовому засіданні.

Підготовча частина судового засідання складається з таких процесуальних дій:

1) *відкриття судового засідання*. У призначений для розгляду справи час головуючий відкриває судове засідання і оголошує, яка справа розглядатиметься;

2) *доповідь секретаря судового засідання судові*:

- хто з викликаних у справі осіб з'явився в судове засідання;

– чи вручено судові повістки та повідомлення тим, хто не з'явився;

– повідомляє причини неявки осіб, якщо вони відомі;

3) *установлення судом особи тих, хто з'явився, та перевірка повноважень представників;*

4) *роз'яснення головуючим перекладачеві його прав та обов'язків, попередження про кримінальну відповідальність та приведення до присяги.* У разі участі під час розгляду справи перекладача відповідно до ст. 164 ЦПК України головуючий роз'яснює його права та обов'язки, визначені у ст. 55 ЦПК України, попереджає під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Після приведення перекладача до присяги текст присяги підписується перекладачем і разом із розпискою долучається до справи;

5) *видалення свідків із зали судового засідання.* Свідки видаляються у відведені для цього приміщення. Водночас судовий розпорядник вживає заходів щодо того, щоб свідки, які допитані судом, не спілкувалися з тими, яких суд ще не допитав;

6) *оголошення складу суду та роз'яснення права відводу.* Відповідно до ч. 1 ст. 166 ЦПК України головуючий оголошує склад суду, а також прізвища експерта, перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання і роз'яснює особам, які беруть участь у справі, право заявляти відводи.

У разі заявлення відводу суд повинен вислухати особу, якій заявлено відвід, якщо вона бажає дати пояснення, а також думку осіб, які беруть участь у справі.

Заява про відвід вирішується в нарадчій кімнаті ухвалою суду, що розглядає справу. Заява про відвід кільком суддям або всьому складу суду вирішується більшістю голосів.

У разі задоволення заяви про відвід судді, який розглядає справу одноособово, справа розглядається в тому ж суді іншим суддею, який визначається автоматизованою системою документообігу суду.

У разі задоволення заяви про відвід комусь із суддів або всьому складу суду, якщо справа розглядається колегією суддів, справа розглядається в тому ж суді тим же кількісним складом

колегії суддів без участі відведеного судді або іншим складом суддів, який визначається автоматизованою системою документообігу суду.

Якщо після задоволення відводів (самовідводів) або за наявності підстав, зазначених у ст. 21 ЦПК України, неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи, суд постановляє ухвалу про визначення підсудності справи в порядку, встановленому ЦПК України;

7) *роз'яснення особам, які беруть участь у справі, їх прав та обов'язків* (ст. 167 ЦПК України);

8) *розгляд судом заяв і клопотань осіб, які беруть участь у справі*. Відповідно до ст. 168 ЦПК України заяви і клопотання осіб, які беруть участь у справі, розглядаються судом після того, як буде заслухана думка решти присутніх у судовому засіданні осіб, які беруть участь у справі, про що постановляється ухвала. Ухвала суду про відмову в задоволенні клопотання не перешкоджає повторному його заявленню з інших підстав;

9) *вирішення питання про наслідки неявки в судове засідання особи, яка бере участь у справі, та відкладення розгляду справи*;

10) *вирішення питання про наслідки неявки в судове засідання свідка, експерта, спеціаліста, перекладача*. Відповідно до ст. 170 ЦПК України у разі неявки в судове засідання свідка, експерта, спеціаліста, перекладача суд постановляє ухвалу про продовження судового розгляду або про відкладення розгляду справи на певний строк. Одночасно суд вирішує питання про відповідальність свідка, експерта, спеціаліста, перекладача, які не з'явилися;

11) *роз'яснення експерту його прав та обов'язків, попередження про кримінальну відповідальність та приведення до присяги*. Відповідно до ст. 171 ЦПК України головуючий роз'яснює експертові його права та обов'язки, попереджає експерта під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Після приведення експерта до присяги текст присяги підписується експертом і з розпискою приєднується до справи.

Якщо експертиза призначається під час судового розгляду, права, обов'язки експертів і їхня відповідальність роз'яснюються головуючим одразу після залучення їх до участі в цивільному процесі.

Експертам, які працюють у державних експертних установах, роз'яснення прав і обов'язків експерта та приведення його до присяги здійснюються керівником експертної установи під час призначення особи на посаду та присвоєння кваліфікації судового експерта. Підписаний текст присяги та розписка про ознайомлення з правами і обов'язками експерта та про кримінальну відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків за завідомо неправдивий висновок приєднується до особової справи. Засвідчені печаткою експертної установи копії цих документів подаються на вимогу суду;

12) *роз'яснення спеціалістові його прав та обов'язків* (ст. 172 ЦПК України), які визначені у ст. 54 ЦПК України.

Розгляд справи по суті – основна частина судового засідання, яка має на меті встановити та перевірити фактичні обставини справи.

Порядок вчинення процесуальних дій на цьому етапі такий:

1. Відповідно до ст. 173 ЦПК України *розгляд справи по суті розпочинається доповіддю головуючого* про зміст заявлених вимог і про визнання сторонами певних обставин під час попереднього судового засідання.

Після цього *головуючий з'ясовує:*

- у позивача, чи підтримує він свої вимоги;
- у відповідача, чи визнає він вимоги позивача. За часткового визнання позову відповідачем головуючий з'ясовує, у якій саме частині позов визнається;
- у позивача та відповідача, чи не бажають вони укласти мирову угоду або звернутися для вирішення спору до третейського суду.

У разі розгляду справи за відсутності відповідача головуючий доповідає про позицію останнього щодо заявлених вимог, викладає у письмових поясненнях.

Позивач може відмовитися від позову, а відповідач – визнати позов упродовж усього часу судового розгляду, зробивши

відповідну усну чи письмову заяву. У такому разі суд роз'яснює сторонам наслідки відповідних процесуальних дій. Якщо такі дії вчиняє представник – суд перевіряє повноваження представника на їх вчинення. У разі відмови позивача від позову суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі. У разі визнання відповідачем позову суд за наявності для того законних підстав ухвалює рішення про задоволення позову.

Вирішити спір у суді також можна за допомогою мирової угоди. Відповідно до ст. 175 ЦПК України про укладені мирової угоди сторони повідомляють спільною заявою. У такому разі суд роз'яснює сторонам наслідки процесуальної дії, а у разі її вчинення представником – перевіряє повноваження представника на її вчинення, після чого виносить ухвалу про закриття провадження у справі.

2. У разі продовження розгляду справи *суд заслуховує пояснення осіб, які беруть участь у справі* (ст. 176 ЦПК України), а саме: позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, відповідача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших осіб, які беруть участь у справі. Якщо у справі беруть участь представники сторони чи третьої особи, суд після пояснень сторони, третьої особи заслуховує пояснення їхніх представників. За клопотанням сторони, третьої особи пояснення може давати тільки представник.

Якщо у справі заявлено кілька вимог, суд може зобов'язати сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, дати окремо пояснення щодо кожної з них.

Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, можуть ставити питання один одному.

Якщо у справі є письмові пояснення сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, головуєчий оголошує зміст цих пояснень.

3. Після цього *суд установлює порядок з'ясування обставин справи та дослідження доказів* (ст. 177 ЦПК України). У разі потреби порядок дослідження доказів може бути змінений судовою ухвалою.

Якщо інше не встановлено судом, *порядок з'ясування обставин і дослідження доказів* такий:

а) *допит свідків* (ст.ст. 180–184 ЦПК України). Водночас кожний свідок допитується окремо. Свідки, які ще не дали показання, не можуть перебувати в залі судового засідання під час розгляду справи. Кожний допитаний свідок залишається в залі судового засідання до завершення розгляду справи.

Перед допитом свідка головуючий встановлює його особу, вік, вид занять, місце проживання і стосунки зі сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, роз'яснює його права і з'ясовує, чи не відмовляється свідок із установлених законом підстав від давання показань. Відмова від давання показань приймається судом шляхом постановлення ухвали.

Якщо перешкод для допиту свідка не встановлено, головуючий під розписку попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання і відмову від давання показань і приводить його до присяги, текст якої підписується свідком. Підписаний свідком текст присяги та розписка приєднуються до справи.

Допит свідка розпочинається з пропозиції суду розповісти все, що йому особисто відомо у справі, після чого першою ставить питання особа, за заявою якої викликано свідка, згодом – інші особи, які беруть участь у справі.

Головуючий має право за заявою осіб, які беруть участь у справі, відхилити питання, поставлені свідку, якщо вони за змістом ображають честь чи гідність особи, є навідними або не стосуються предмета розгляду.

Свідок може бути допитаний повторно за його власною заявою, заявою сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, або з ініціативи суду.

Суд може одночасно допитати свідків для з'ясування причин розходжень у їхніх показаннях.

Особливий порядок допиту малолітніх і неповнолітніх свідків регламентує ст. 182 ЦПК України: допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків здійснюється в присутності батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі, або представників органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей.

Свідкам, які не досягли шістнадцятирічного віку, головуючий роз'яснює обов'язок про необхідність дати правдиві

показання, не попереджуючи про відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги.

Закон дає змогу у виняткових випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин справи, на час допиту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, із зали судового засідання за ухвалою суду може бути видалена та чи інша особа, яка бере участь у справі. Після повернення цієї особи до зали судового засідання головуючий повідомляє її про показання цього свідка і надає можливість поставити йому питання.

Свідок, який не досяг шістнадцятирічного віку, після закінчення його допиту видається із зали судового засідання, крім випадків, коли суд визнав необхідною присутність цього свідка в залі судового засідання.

У разі відкладення розгляду справи показання свідків, зібрані за судовими дорученнями в порядку забезпечення доказів під час допиту їх за місцем проживання, або показання, дані ними у судовому засіданні, в якому було ухвалено скасоване рішення, повинні бути оголошені та досліджені в судовому засіданні, в якому ухвалено рішення, якщо участь цих свідків у новому судовому засіданні неможлива. Особи, які беруть участь у справі, мають право висловити своє ставлення до цих показань і дати щодо них свої пояснення.

З уваги на те, що пояснення сторін не визнаються законом (ст. 57 ЦПК України) засобом доказування, відповідно до ст. 184 ЦПК України, якщо сторона, третя особа, їхні представники заявлять, що факти, які мають значення для справи, їм відомі особисто, вони за їхньою згодою можуть бути допитані як свідки, за встановленими у ЦПК України правилами допиту свідків, зокрема із попередженням їх про кримінальну відповідальність;

б) *дослідження письмових доказів* (ст. 185 ЦПК України). Письмові докази або протоколи їх огляду оголошуються в судовому засіданні та надаються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках – також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, які беруть участь у справі, можуть давати свої пояснення, ставити питання свідкам, експертам, спеціалістам з приводу цих доказів або протоколу їх огляду.

У разі подання заяви про те, що доданий до справи або поданий до суду особою, яка бере участь у справі, для ознайомлення документ викликає сумнів з приводу його достовірності або є фальшивим, особа, яка подала цей документ, може просити суд виключити його з доказів і розглядати справу на підставі інших доказів.

Зміст особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інших видів кореспонденції фізичних осіб може бути оголошений і досліджений у відкритому судовому засіданні лише за згодою осіб, визначених ст. 306 ЦК України;

в) *дослідження речових доказів* (ст. 187 ЦПК України) проводиться шляхом їх огляду в залі судового засідання або іншим способом. Після цього речові докази пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках – також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, яким пред'явлено для ознайомлення речові докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з оглядом. Ці заяви заносяться у журнал судового засідання.

У разі дослідження речових доказів за місцем їх знаходження протоколи огляду речових доказів оголошуються в судовому засіданні. Особи, які беруть участь у справі, можуть дати свої пояснення з приводу цих протоколів.

Особи, які беруть участь у справі, можуть ставити питання з приводу речових доказів свідкам, а також експертам, спеціалістам, які їх оглядали;

г) *відтворення звукозапису, демонстрація відеозапису та їх дослідження* (ст. 188 ЦПК України). Відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису проводяться в судовому засіданні або в іншому приміщенні, спеціально підготовленому для цього, з відображенням у журналі судового засідання особливостей оголошуваних матеріалів і зазначенням часу демонстрації. Після цього суд заслуховує пояснення осіб, які беруть участь у справі.

У разі потреби відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису можуть бути повторені повністю або у певній частині.

З метою з'ясування відомостей, що містяться у матеріалах звуко- і відеозапису, а також у зв'язку з надходженням заяви про їх фальшивість судом може бути залучено спеціаліста або призначено експертизу;

г) *дослідження висновку експерта* (ст. 189 ЦПК України) здійснюється шляхом оголошення його в судовому засіданні. Для роз'яснення і доповнення висновку експерту можуть бути поставлені питання. Першою ставить питання експертові особа, за заявою якої призначено експертизу, та її представник, а згодом – інші особи, які беруть участь у справі. Якщо експертизу призначено за клопотанням обох сторін, першим ставить питання експертові позивач і його представник. Викладені письмово та підписані експертом роз'яснення і доповнення висновку приєднуються до справи.

Відповідно до ст. 190 ЦПК України під час дослідження доказів можлива *участь спеціаліста*, який може надавати усні консультації або письмові роз'яснення (висновки). Водночас спеціалісту можуть бути поставлені питання щодо наданих усних консультацій чи письмових роз'яснень. Викладені письмово і підписані спеціалістом роз'яснення приєднуються до справи;

д) *закінчення з'ясування обставин і перевірки їх доказами* (ст. 192 ЦПК України). Після з'ясування всіх обставин справи та перевірки їх доказами головуючий з'ясовує у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, чи не бажають вони дати додаткові пояснення, які можуть доповнити ці матеріали справи.

Вислухавши додаткові пояснення і вирішивши заявлені водночас клопотання, або за відсутності таких, суд постановляє ухвалу про завершення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами і розпочинає наступну частину судового засідання – судові дебати.

Судові дебати є частиною судового засідання, яка складається з промов сторін та інших осіб, які беруть участь у справі.

У своїх промовах учасники процесу дають оцінку дослідженим доказам, наводять власну думку щодо результату розгляду та вирішення справи судом. Порядок судових дебатів регулює ст. 193 ЦПК України.

У своїх промовах особам, які беруть участь у справі, можна посилатися лише на обставини і докази, досліджені в судовому засіданні.

У судових дебатах першим надається слово позивачеві та його представникові.

Треті особи без самостійних вимог виступають у судових дебатах після особи, на стороні якої вони беруть участь. Третя особа, яка заявила самостійні позовні вимоги щодо предмета спору, та її представник у судових дебатах виступають після сторін. За клопотанням сторін і третіх осіб у судових дебатах можуть виступати лише їхні представники.

Органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, виступають у судових дебатах першими. За ними виступають особи, в інтересах яких відкрито провадження у справі.

Суд не може обмежувати тривалість судових дебатів. Головуючий може зупинити промовця лише тоді, коли він порушує межі справи, що розглядається судом, або повторюється. З дозволу суду промовці можуть обмінюватися репліками.

Реплікою є коротка відповідь, заперечення, зауваження, які висловлюються учасниками судових дебатів у зв'язку зі сказаним у промовах. Право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представникові.

Під час судових дебатів не можна подавати нові докази, заяву про залишення позову без розгляду, збільшувати або зменшувати розмір позовних вимог.

Якщо під час судових дебатів виникає необхідність з'ясування нових обставин, що мають значення для справи, або дослідження нових доказів, суд постановляє ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі, тобто до другої частини судового засідання – розгляду справи по суті. Після завершення з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами судові дебати проводяться в загальному порядку.

Судові дебати закінчуються виходом суду до нарадчої кімнати для ухвалення рішення. Відповідно до ст. 195 ЦПК України суд зобов'язаний оголосити орієнтовний час його проголошення.

Ухвалення та проголошення рішення – це заключна частина судового засідання, під час якої суд вирішує справу по суті і проголошує судове рішення.

Під час ухвалення судового рішення повинна дотримуватися таємниця нарадчої кімнати (ст. 196 ЦПК України), під якою розуміють такі правила:

– під час ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу;

– під час перебування в нарадчій кімнаті суддя не має права розглядати інші судові справи;

– судді не мають права розголошувати процес обговорення та ухвалення рішення у нарадчій кімнаті.

Відповідно до ст. 214 ЦПК України під час ухвалення рішення суд вирішує такі питання:

1) чи виникали обставини, якими обґрунтовувалися вимоги і заперечення, та якими доказами вони підтверджуються;

2) чи є інші фактичні дані (пропущення строку позовної давності тощо), які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження;

3) які правовідносини сторін впливають із установлених обставин;

4) яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин;

5) чи слід позов задовольнити або в позові відмовити;

6) як розподілити між сторонами судові витрати;

7) чи є підстави допустити негайне виконання судового рішення;

8) чи є підстави для скасування заходів забезпечення позову.

Під час колегіального розгляду справи зазначені питання вирішуються більшістю голосів суддів. Водночас головуючий голосує останнім. Під час ухвалення рішення з кожного питання жоден із суддів не має права утримуватися від голосування та підписання рішення. Суддя, не згодний з рішенням, може письмово викласти свою окрему думку. Цей документ не оголошується в судовому засіданні, приєднується до справи і відкритий для ознайомлення (ст. 19 ЦПК України).

Якщо під час ухвалення рішення виникає потреба з'ясувати будь-яку обставину шляхом повторного допиту свідків або вчинення іншої процесуальної дії, суд, не ухвалюючи рішення, постановляє ухвалу про *поновлення судового розгляду*. Розгляд справи у такому разі здійснюється лише в межах з'ясування обставин, що потребують додаткової перевірки.

Після завершення поновленого розгляду справи суд, залежно від його результатів, відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин і виходить до нарадчої кімнати для ухвалення рішення або, якщо вчинення необхідних процесуальних дій у цьому судовому засіданні виявилось неможливим, постановляє ухвалу про відкладення розгляду справи чи оголошує перерву.

Суди ухвалюють рішення іменем України негайно після завершення судового розгляду.

Рішення суду підписується суддею, а в разі колегіального розгляду – судьями, які розглядали справу.

Відповідно до ч. 3 ст. 209 ЦПК України у виняткових випадках залежно від складності справи складання повного рішення може бути відкладено на строк не більш як *п'ять днів* з дня завершення розгляду справи, але вступну і резолютивну частини суд має проголосити у тому ж засіданні, в якому закінчився розгляд справи. Рішення суду, що містить вступну та резолютивну частини, має бути підписане всім складом суду і приєднане до справи.

Рішення суду або його вступна та резолютивна частини проголошуються прилюдно, крім випадків, коли розгляд здійснювався у закритому судовому засіданні. Після проголошення рішення суд, який його ухвалив, не може сам скасувати або змінити це рішення.

Головуючий роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. У разі проголошення у судовому засіданні лише вступної та резолютивної частин судового рішення суд повідомляє, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним рішенням суду.

Відповідно до ст. 222 ЦПК України негайно після проголошення рішення особам, які брали участь у справі, видаються копії повного рішення. У разі проголошення тільки вступної та резолютивної частин судового рішення, особам, які брали участь у справі та були присутні у судовому засіданні, негайно після його проголошення видаються копії судового рішення із викладом вступної та резолютивної частин.

Особам, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні, копії повного судового рішення надси-

лаються рекомендованим листом з повідомленням про вручення протягом *двох днів* з дня його складання або за їх зверненням вручаються їм під розписку безпосередньо в суді.

Якщо судовим рішенням відповідачеві заборонено вчиняти певні дії, що потребуватиме вчинення дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами, копія такого судового рішення також надсилається цим органам (особам) у вказані строки.

Повторно копії судових рішень видаються за заявою особи за плату у встановленому законодавством розмірі.

3. Тимчасове припинення провадження у справі

За загальним правилом розгляд справи в суді завершується ухваленням судового рішення, у якому суд дає відповіді на заявлені вимоги позивача. Проте під час розгляду та вирішення конкретної цивільної справи трапляються обставини, які ускладнюють або унеможливають її подальший розгляд, – *ускладнення у процесі судового розгляду цивільних справ*.

Цивільне процесуальне законодавство розрізняє такі **форми ускладнень цивільного судочинства**:

1. *Тимчасове припинення провадження у справі* (відкладення розгляду справи; оголошення перерви в судовому засіданні; зупинення провадження у справі).

2. *Завершення провадження у справі без постановлення рішення* (закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду).

Відкладення розгляду справи – це *перенесення розгляду справи по суті з визначенням точної дати та місця нового судового засідання*.

Основною метою відкладення розгляду справи є створення умов для розгляду і вирішення справи по суті. Водночас обставини, які слугують причиною відкладення розгляду справи, можуть бут усунені до наступного судового засідання.

Суд відкладає розгляд справи у межах строку її розгляду, передбаченого ст. 157 ЦПК України. Перелік підстав відкладення розгляду справи вичерпний і наведений у ст.ст. 169 і 170 ЦПК України.

Обов'язковими підставами відкладення розгляду справи судом є:

1) неявка в судове засідання однієї зі сторін або будь-кого з інших осіб, які беруть участь у справі, про яких нема відомостей, що їм вручені судові повістки;

2) перша неявка в судове засідання сторони або будь-кого з інших осіб, які беруть участь у справі, оповіщених у встановленому порядку про час і місце судового розгляду, якщо вони повідомили про причини неявки, які судом визнані поважними;

3) перша неявка без поважних причин належно повідомленого позивача в судове засідання або неповідомлення ним про причини неявки, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності;

4) якщо суд визнає потрібним, щоб сторона, яка подала заяву про розгляд справи за її відсутності, дала особисті пояснення. Викликати позивача або відповідача для особистих пояснень можна і тоді, коли в справі беруть участь їх представники (ч. 1 ст. 169 ЦПК України);

5) неможливість розгляду справи у зв'язку з необхідністю заміни відведеного судді або залучення до участі в справі інших осіб (ч. 1 ст. 191 ЦПК України).

Суд має право відкласти розгляд справи, якщо:

1) у судове засідання не з'явився представник без поважних причин або не повідомив про причини неявки, проте сторона заявила обґрунтоване клопотання про відкладення розгляду справи (ч. 2 ст. 169 ЦПК України);

2) сторона залишила залу судового засідання (ч. 5 ст. 169 ЦПК України);

3) у разі неявки в судове засідання свідка, експерта, спеціаліста, перекладача. Водночас суд вирішує питання про їх відповідальність (ст. 170 ЦПК України);

4) у разі виникнення технічних проблем, що унеможливають участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції (ч. 8 ст. 158¹ ЦПК України).

За наявності необов'язкових підстав відкладення судового розгляду справи суд зважить на думки осіб, які беруть участь у справі.

У разі відкладення розгляду справи суд повинен допитати свідків, які з'явилися. Лише у виняткових випадках за ухвалою суду свідки не допитуються і викликаються знову.

Про відкладення розгляду справи суд виносить ухвалу, призначаючи день нового судового засідання. Водночас справа розглядається спочатку. У разі, якщо склад суду не змінився і до участі у справі не було залучено інших осіб, суд має право надати учасникам цивільного процесу можливість підтвердити раніше надані пояснення без їх повторення, доповнити їх і поставити додаткові запитання.

Перерва в судовому засіданні – це тимчасове зупинення судового засідання на порівняно нетривалий проміжок часу.

Оголошення перерви під час розгляду справи допускається у разі:

1) необхідності надання нових доказів (ч. 2 ст. 191 ЦПК України);

2) вирішення питання про притягнення особи, присутньої у залі судового засідання, до відповідальності за вияв неповаги до суду (ч. 3 ст. 162 ЦПК України);

3) заміни видаленого із залу судового засідання перекладача (ч. 2 ст. 92 ЦПК України).

Допускається перерва судового засідання, пов'язана з відпочинком суду та учасників процесу в нічний час, обідньою перервою, святковими та вихідними днями тощо.

Тривалість перерви визначається відповідно до обставин, що її зумовили. Оголошуючи перерву, суд зазначає, коли буде продовжено слухання справи, про що постановляє відповідну ухвалу.

Ухвали про оголошення перерви в судовому засіданні та про відкладення розгляду справи оскарженню не підлягають.

Перерва на відміну від відкладення судового розгляду справи не потребує розгляду справи спочатку.

Зупинення провадження у справі – це тимчасове зупинення провадження у справі на невизначений строк у зв'язку

з наявністю визначених законом обставин, що унеможливають його проведення.

На відміну від відкладення розгляду справи та оголошення перерви зупинення провадження у справі зумовлює припинення процесуальних дій суду за незначними винятками (наприклад, дій із забезпечення доказів). Якщо під час відкладення розгляду справи та оголошення перерви суд вказує день і час розгляду справи, то строк зупинення провадження у справі не вказується. Розгляд справи відновлюється лише за настання передбачених у законі умов.

Зупинення провадження у справі поділяється залежно від підстав на *обов'язкове* та *необов'язкове (факультативне)*.

Відповідно до ст. 201 ЦПК України *суд зобов'язаний зупинити провадження у справі* у разі:

1) смерті або оголошення фізичної особи померлою, яка була стороною у справі, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво;

2) злиття, приєднання, поділу, перетворення юридичної особи, яка була стороною у справі;

3) перебування позивача або відповідача у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан;

4) неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального чи адміністративного судочинства;

5) призначення або заміни законного представника у випадках, передбачених частинами 1–3 ст. 43 ЦПК України;

6) звернення із судовим дорученням про надання правової допомоги до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави;

7) надання сторонам у справі про розірвання шлюбу строку для примирення. Відповідно до ч. 5 ст. 191 ЦПК України встановлений судом строк для примирення подружжя не може перевищувати *шести місяців*.

Підстави *необов'язкового (факультативного) зупинення провадження у справі* зазначені у ст. 202 ЦПК України. Відтак

суд може за заявою особи, яка бере участь у справі, а також із власної ініціативи зупинити провадження у справі у випадках:

- 1) перебування сторони на строковій військовій службі або альтернативній (невійськовій) службі не за місцем проживання;
- 2) захворювання сторони, підтвердженого медичною довідкою, що унеможливує явку до суду впродовж тривалого часу;
- 3) перебування сторони у тривалому службовому відрадженні;
- 4) розшуку відповідача в разі неможливості розгляду справи за його відсутності;
- 5) призначення судом експертизи;
- 6) направлення судового доручення щодо збирання доказів у порядку, встановленому ст. 132 ЦПК України.

Суд не зупиняє провадження за перших трьох факультативних підстав, якщо відсутня сторона веде справу через свого представника.

Про зупинення провадження у справі суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Відновлення провадження у справі відбувається ухвалою суду за заявою особи, яка бере участь у справі, або з ініціативи суду після усунення обставин, що спричинили його зупинення. Після відновлення провадження суд викликає сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, і продовжує судовий розгляд.

4. Завершення провадження у справі без ухвалення рішення

Є дві форми завершення провадження без ухвалення рішення суду по справі:

- 1) *закриття провадження в цивільній справі;*
- 2) *залишення заяви без розгляду.*

Закриття провадження у справі – це форма завершення судового розгляду цивільної справи без ухвалення рішення із зазначених у законі підстав, яка унеможливує повторне звернення до суду із таким же позовом.

Перелік підстав закриття провадження у справі вичерпний і зазначений у ст. 205 ЦПК України. До них належать:

1) справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства. У такому разі суд повинен повідомити заявникові, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи;

2) набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову або укладенням мирової угоди сторін, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав;

3) позивач відмовився від позову і відмова прийнята судом;

4) сторони уклали мирову угоду і вона визнана судом;

5) є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, з приводу спору між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або повернув справу на новий розгляд до третейського суду, який ухвалив рішення, але розгляд справи у тому ж третейському суді виявився неможливим;

6) померла фізична особа, яка була однією зі сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва;

7) ліквідовано юридичну особу, яка була однією зі сторін у справі.

Закриття провадження у справі можливе під час попереднього судового засідання, під час вчинення інших дій щодо підготовки справи до судового розгляду, а також безпосередньо під час судового розгляду цивільної справи.

Закриття провадження у справі оформляється мотивованою ухвалою, яка може бути оскаржена у апеляційному порядку. Процесуальним наслідком закриття провадження є неможливість повторного звернення до суду з приводу спору між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав. Проте наявність ухвали про закриття провадження у зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача в цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору (ч. 3 ст. 206 ЦПК України).

Залишення заяви без розгляду – це форма завершення розгляду цивільної справи без ухвалення судового рішення, наслідком якої є можливість повторного звернення до суду з то- жою ж позовом.

Перелік підстав залишення заяви без розгляду вичерпний і закріплений у ст. 207 ЦПК України:

1) заяву подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності;

2) заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи;

3) належно повідомлений позивач повторно не з'явився в судові засідання, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності;

4) спір між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав розглядається в іншому суді;

5) позивач подав заяву про залишення позову без розгляду;

6) між сторонами укладено договір про передачу спору на вирішення до третейського суду і від відповідача надійшло до початку з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказам заперечення проти вирішення спору в суді;

7) особа, в інтересах якої у встановлених законом випадках відкрито провадження у справі за заявою іншої особи, не підтримує заявлені вимоги і від неї надійшла відповідна заява;

8) провадження у справі відкрито за заявою, поданою без додержання вимог до позовної заяви, викладених у ст.ст. 119 і 120 ЦПК України, та не було сплачено судовий збір і позивач не усунув ці недоліки у встановлений судом строк;

9) позивач до завершення розгляду справи покинув судові засідання і не подав до суду заяву про розгляд справи за його відсутності.

Залишення заяви без розгляду оформляється мотивованою ухвалою суду, яка може бути оскаржена у апеляційному порядку.

Після усунення умов, що були підставою для залишення заяви без розгляду, заінтересована особа має право звернутися до суду повторно.

5. Фіксування цивільного процесу

Фіксування цивільного судочинства – одна з гарантій захисту прав, свобод та інтересів осіб.

Фіксування цивільного процесу – це офіційна діяльність суду із послідовного відображення ходу судового розгляду, закріплення процесуальних дій, які вчиняються учасниками судового процесу поза судовим засіданням, за допомогою використання технічних засобів, ведення журналу судового засідання та складання відповідних протоколів.

Фіксування цивільного процесу здійснюється у **трьох формах**:

- 1) за допомогою технічних засобів;
- 2) шляхом ведення журналу судового засідання;
- 3) шляхом складання протоколів про окремі процесуальні дії, які проводяться за межами судового засідання.

Відповідно до ст. 129 Конституції України однією з основних засад судочинства є його повне фіксування технічними засобами.

Це конституційне положення відображено у ст. 197 ЦПК України та Інструкції про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання), затвердженої Наказом Державної судової адміністрації України № 108 від 20 вересня 2012 р.

Відповідно до ч. 8 ст. 6 ЦПК України хід судового розгляду може фіксуватися за допомогою фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису. Крім того, фіксування може мати неофіційний характер: учасники цивільного процесу та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, мають право використовувати портативні аудіотехнічні пристрої.

Фіксування судового засідання технічним засобом здійснює секретар судового засідання або за розпорядженням головного інший працівник апарату суду.

Відповідно до Інструкції про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання) № 108 від 20 вересня 2012 р. **звукозапис судового засідання** здійснюється за допомогою звукозаписувального технічного

засобу, тобто сукупності програмно-апаратних засобів і приладів, що забезпечують належне фіксування, зберігання, копіювання (дублювання) і використання інформації, яка відображає хід судового процесу (судового засідання).

Звуковий запис судового засідання розпочинається з моменту відкриття судового засідання.

Носій інформації, на який здійснювався технічний запис судового засідання (касета, дискета тощо), є додатком до журналу судового засідання і після завершення судового засідання приєднується до матеріалів справи. Секретар або інший працівник апарату суду створює також архівну копію фонограми, яку передає архіваріусу суду.

За клопотанням особи, яка бере участь у справі, може бути за плату здійснено повне або часткове роздрукування технічного запису судового засідання за розпорядженням головуєчого, тобто переведення інформації з технічного носія в друкований вигляд. Особа, яка бере участь у справі, має право отримати копію інформації з носія, на який здійснювався технічний запис цивільного процесу.

У разі неявки в судове засідання всіх осіб, які беруть участь у справі, чи в разі, якщо розгляд справи здійснюється судом за відсутності осіб, які беруть участь у справі, фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного засобу не здійснюється (ч. 2 ст. 197 ЦПК України).

Відеозапис судового засідання регламентується ст. 11 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів», ст.ст. 6 та 158¹ ЦПК України.

Цивільне процесуальне законодавство не визначає порядок проведення відеозапису судового засідання, за винятком здійснення відеозапису в режимі відеоконференції (ст. 158¹ ЦПК України).

Відповідно до Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, здійснених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження) № 155 від 15 листопада 2012 р., затвердженої Державною судовою адміністрацією України, відеоконференцією є телекомунікаційна технологія інтерактивної взаємодії двох або більше віддалених учасників

судового провадження з можливістю обміну аудіо- та відеоінформацією у реальному масштабі часу з огляду на керуючі дані.

Відповідно до ч. 7 ст. 158¹ ЦПК України хід і результати процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, фіксуються судом, який розглядає цивільну справу, за допомогою технічних засобів відеозапису.

За результатами проведеної відеоконференції виготовляється відеофонограма, тобто відео- та аудіозапис, здійснений за допомогою технічних засобів відеозапису, що є вихідним матеріалом для виготовлення робочої та архівної копій.

Носій відеозапису відеоконференції є додатком до журналу судового засідання і після завершення судового засідання приєднується до матеріалів справи.

Журнал судового засідання – це процесуальний документ, в якому відображаються всі процесуальні дії учасників судового засідання. Секретар судового засідання веде журнал такого засідання одночасно з фіксуванням судового розгляду технічними засобами.

Відповідно до ст. 198 ЦПК України у ньому зазначаються:

- 1) рік, місяць, число і місце судового засідання;
- 2) найменування суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання;
- 3) справа, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших осіб, які беруть участь у справі;
- 4) порядковий номер учинення процесуальної дії;
- 5) назва процесуальної дії;
- 6) час учинення процесуальної дії;
- 7) інші відомості, визначені ЦПК України.

Журнал судового засідання підписується секретарем судового засідання невідкладно після судового засідання і приєднується до справи.

Правильність і повнота здійснення технічного запису та ведення журналу судового засідання забезпечується наданням особам, які беруть участь у справі, права ознайомлення з ними і подання до суду письмових зауважень щодо неповноти або неправильності їх запису впродовж *трьох днів* з дня проголошення рішення у справі.

Головуючий розглядає такі зауваження не пізніше *трьох днів* з дня їх подання, про що постановляє відповідну ухвалу, яка не підлягає оскарженню в апеляційному порядку окремо від рішення суду.

У разі пропуску строку подання зауважень щодо технічного запису чи журналу судового засідання та відсутності підстав для його поновлення суд залишає їх без розгляду.

Під час учинення окремої процесуальної дії поза судовим засіданням складається **протокол про вчинення окремої процесуальної дії**. Під час його складання можуть використовуватися технічні засоби, зокрема звуко-, відеозапис, фотографування.

Відповідно до ст. 140 ЦПК України речові та письмові докази, які не можна доставити в суд, можуть оглядатися за їх місцезнаходженням.

Протоколом фіксується вчинення процесуальних дій щодо забезпечення доказів, наприклад, допит свідків, витребування та (або) огляд доказів (ч. 5 ст. 135 ЦПК України). Відповідно до ст. 200 ЦПК України він повинен містити:

- 1) рік, місяць, число і місце вчинення процесуальної дії;
- 2) час початку вчинення процесуальної дії;
- 3) найменування суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання;
- 4) справу, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших осіб, які беруть участь у справі;
- 5) відомості про явку осіб, які беруть участь у справі, експертів, спеціалістів, перекладачів, свідків;
- 6) відомості про роз'яснення сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх процесуальних прав та обов'язків;
- 7) усі розпорядження головуючого та постановлені ухвали;
- 8) заяви і клопотання сторін та інших осіб, які беруть участь у справі;
- 9) основний зміст пояснень сторін, третіх осіб, їх представників та інших осіб, які беруть участь у справі, а також показання свідків, усне роз'яснення експертами своїх висновків і відповідей на поставлені їм додаткові питання; консультацій та висновків спеціалістів;

10) докази, а в разі, якщо докази не додаються до справи, – номер, дата та зміст письмових доказів, опис доказів;

11) час закінчення вчинення процесуальної дії;

12) інші відомості, визначені ЦПК України.

Протокол про вчинення окремої процесуальної дії підписується всіма особами, які беруть у ній участь. Вони мають право робити зауваження з його приводу.

Протокол повинен бути оформлений не пізніше *наступного дня* після вчинення окремої процесуальної дії і приєднаний до справи.

До нього додаються усі складені або звірені під час цієї процесуальної дії плани, креслення, копії документів, а також зроблені фотознімки, відеозаписи тощо.

Протоколи оголошуються в судовому засіданні та надаються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках – також експертам, спеціалістам і свідкам.

Особи, які беруть участь у справі, можуть давати щодо протоколів свої пояснення (ч. 1 ст. 185, ч. 2 ст. 187 ЦПК України).

Питання для самоконтролю

- 1. З яких частин складається судове засідання?*
- 2. Чому розгляд справи по суті вважається основною частиною судового засідання?*
- 3. Як повинен учинити суд, якщо під час постановлення рішення у справі виникає потреба дослідити докази?*
- 4. Чим відкладення розгляду справи відрізняється від зупинення провадження у справі?*
- 5. Які є підстави закриття провадження у справі?*
- 6. Чим залишення заяви без розгляду відрізняється від закриття провадження у справі?*
- 7. Який порядок фіксування цивільного процесу під час проведення відеоконференції?*
- 8. Які відомості зазначаються у журналі судового засідання?*
- 9. У яких випадках складається протокол проведення окремої процесуальної дії?*

Тести для самоконтролю

1. Після оголошення складу суду головуючий:

- а) роз'яснює особам, які беруть участь у справі їх права та обов'язки;
- б) роз'яснює перекладачеві його права та обов'язки і приводить його до присяги;
- в) роз'яснює особам, які беруть участь у справі заявляти відводи;
- г) дає розпорядження про видалення із залу судового засідання свідків.

2. Загальний строк розгляду і вирішення цивільних справ у судах:

- а) до двох місяців;
- б) до одного місяця;
- в) до шести місяців;
- г) до одного року.

3. Упродовж якого строку суд розглядає справи про стягнення аліментів:

- а) двох місяців з дня надходження заяви до суду;
- б) одного місяця з дня надходження заяви до суду;
- в) двох місяців з дня надходження заяви до суду;
- г) розумного строку;
- г) одного місяця з дня відкриття провадження у справі.

4. У разі необхідності залучення до справи співучасників суд:

- а) закриває провадження у справі;
- б) відкладає розгляд справи;
- в) залишає заяву без розгляду;
- г) повертає позовну заяву.

5. У разі реорганізації юридичної особи суд:

- а) відкладає розгляд справи;
- б) закриває провадження у справі;
- в) залишає заяву без розгляду;
- г) зупиняє провадження у справі.

6. У разі оголошення перерви у судовому засіданні:

- а) справа розглядається спочатку;
- б) розгляд справи продовжується;
- в) суд зупиняє провадження у справі;
- г) розгляд справи відстрочується.

7. Суд закриває провадження у справі, якщо:

- а) позивач відмовився від позову;
- б) позивач повторно не з'явився в судове засідання;
- в) позивач до закінчення розгляду справи покинув судове засідання;
- г) відповідач не з'явився в судове засідання;

8. Після доповіді свідка першим ставить йому запитання:

- а) суд;
- б) особа, за заявою якої він був викликаний;
- в) позивач;
- г) відповідач.

9. Які запитання до свідка суддя може зняти під час розгляду цивільної справи?

- а) незрозумілі запитання;
- б) неконкретні запитання;
- в) запитання, що не стосуються предмета розгляду;
- г) будь-які запитання.

10. Суд постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду, якщо:

- а) закон, який регулює спірні правовідносини, визнано неконституційним;
- б) справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;
- в) позивач відмовився від позову і відмова прийнята судом;
- г) позивач не подає доказів;
- г) заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи.

11. Кому належить право останньої репліки під час розгляду цивільної справи?

- а) позивачу та його представнику;

- б) відповідачу та його представнику;
- в) третій особі з самостійними вимогами;
- г) третій особі без самостійних вимог;
- г) прокурору.

12. В якому разі суд не зобов'язаний зупинити провадження у справі:

- а) смерті або оголошення фізичної особи померлою, яка була стороною у справі, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво;
- б) злиття, приєднання, поділу, перетворення юридичної особи, яка була стороною у справі;
- в) призначення або заміни законного представника;
- г) перебування сторони на строковій військовій службі або альтернативній (невійськовій) службі не за місцем проживання.

13. Суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо:

- а) закон, який регулює спірні правовідносини, визнано неконституційним;
- б) справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;
- в) позивач не з'явився до суду вдруге;
- г) цього вимагає позивач;
- г) відсутнє спеціальне законодавство, яке регулює спір.

14. У разі відкладення розгляду справи:

- а) справа розглядається спочатку;
- б) розгляд справи продовжується;
- в) суд зупиняє провадження у справі;
- г) розгляд справи відстрочується.

15. Суд може за заявою особи, яка бере участь у справі, зупинити провадження у справі у випадках:

- а) неявки відповідача;
- б) неявки свідка з поважних причин;
- в) витребування доказів;
- г) виконання судового доручення;
- г) призначення судом експертизи.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. К. Тарасюк звернулася до суду із заявою до П. Новикова про стягнення аліментів на утримання сина Валентина, що народився 26 січня 2008 року. В позовній заяві позивачка вказала, що з відповідачем вона перебуває в зареєстрованому шлюбі з 1992 р. Нині він залишив сім'ю і не надає ніякої матеріальної допомоги дитині. В судовому засіданні відповідач П. Новиков позов визнав, однак запропонував укласти мирову угоду, згідно з якою він погоджується виплачувати щомісячно на користь сина по 300 грн і, крім того, не буде пред'являти претензій на житло. Позивачка погодилася з цими умовами. Місцевий суд Личаківського району м. Львова закрив провадження по справі.

Чи правильно вчинив суд?

Який порядок укладення мирової угоди між сторонами?

Задача 2. Під час розгляду справи в судовому засіданні за позовом К. Марченко до її чоловіка про стягнення аліментів на дитину суд встановив, що позивачка знаходиться в зареєстрованому шлюбі з відповідачем і їй 17 років. Тому суд дійшов висновку, що позивачка не володіє процесуальною дієздатністю та у зв'язку з цим виніс ухвалу про залишення заяви без розгляду.

Чи допустив суддя порушення вимог процесуального закону?

Задача 3. В. Багін звернувся до суду з позовом до Б. Багіної про вселення його в квартиру, оскільки після розірвання шлюбу відповідачка поміняла замки і не пускала його. В судове засідання за цією справою сторони не з'явилися. Місцевий суд Личаківського району м. Львова, вважаючи, що сторони вирішили свій спір добровільно, залишив позов В. Багіна без розгляду. Через місяць після залишення заяви без розгляду, від В. Багіна поступила заява, в якій він повідомляв, що внаслідок хвороби він не зміг з'явитися в судове засідання і просить призначити справу до слухання, бо відповідачка і далі перешкоджає можливості його проживання в квартирі.

Чи правильні дії суду? Чи може суд поновити провадження у справі?

Задача 4. Під час судового розгляду справи за позовом підприємства про стягнення з відповідача 3000 грн за викрадене на підприємстві майно суддею було встановлено, що в суд надійшла

та невдовзі розглядатиметься кримінальна справа за обвинуваченням відповідача у крадіжці майна у Р. Сороки. Суддя виніс ухвалу про зупинення провадження по справі.

Чи правильно вчинив суддя?

Задача 5. Позивач заявив суду клопотання про приєднання до матеріалів справи медичної довідки. У задоволенні клопотання було відмовлено. Під час судових дебатів позивач стверджував, що через відсутність в матеріалах справи медичної довідки суд не зможе встановити важливі обставини для справи. Суддя пояснив, що не має права повертатися до з'ясування питання щодо довідки, оскільки таке ж клопотання вже було офіційно відхилено, а повторно його заявляти позивач не має права.

Чи правильні дії суду?

Задача 6. *Які дії повинен вчинити суд, якщо в момент перевірки явки учасників процесу з'ясувалося, що:*

- а) відповідач не повідомлений про день судового розгляду;
- б) свідок написав на повістці, що відмовляється від явки до суду;
- в) представник комерційного банку – позивач у справі не пред'явив жодних документів для підтвердження своїх повноважень;
- г) до повістки, яка вручена позивачеві, додана довідка про те, що він знаходиться в стаціонарному відділенні в госпіталі;
- г) з поважних причин не з'явився експерт, письмовий висновок якого є в матеріалах справи;
- д) в залі судового засідання присутні декілька підлітків, які оголосили себе групою «підтримки» особи, яка викликана в суд як свідок;
- е) представник відповідача заявив про намір провести відеозапис процесу;
- є) Р. Левочко, який з'явився як перекладач, погано знає мову, на якій розмовляє позивач.

Задача 7. *Чи має право суд закрити провадження по справі у таких випадках:*

- а) сторони уклали мирову угоду у справі про встановлення батьківства;
- б) позивач, який звернувся до суду з позовом по зміні причини звільнення, помер;

в) позивачем по справі про компенсацію шкоди, заподіяної зіпсуттям вантажу під час його перевезення залізничним транспортом, не дотримано претензійного порядку;

г) між подружжям укладено договір про передачу на вирішення третейському суду справи про розірвання шлюбу та поділ спільної сумісної власності;

г) працівник відмовився від позову про визнання незаконним його звільнення, оскільки його прийняли на роботу назад.

Рекомендована література

1. Воробель У. Б. Залишення позивачем судового засідання як підстава залишення заяви без розгляду / У. Б. Воробель // Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія юридична. – 2010. – № 4. – С. 140–152.

2. Воробель У. Б. Процедурні особливості залишення заяви без розгляду у зв'язку з повторною неявкою позивача / У. Б. Воробель // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 1 (9). – С. 73–93.

3. Комлик В. В. Судовий розгляд цивільної справи протягом розумного строку / В. В. Комлик // Університетські наукові записки. – 2009. – № 1. – С. 151–154.

4. Луспенник Д. Д. Допит сторін, третіх осіб, їх представників як свідків (під присягою) у цивільному процесі: проблеми теорії і судової практики та шляхи їх вирішення / Д. Д. Луспенник // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 3. – С. 28–34.

5. Луспенник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції: навч.-практ. посібник / Д. Д. Луспенник. – Х.: Харків юридичний, 2006. – 480 с.
6. Позовне провадження: монографія / В. В. Комаров та ін.; за ред. проф. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 552 с.

7. Смуригин О. Проблеми з оцінкою доказів у судовому засіданні / О. Смуригин // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 10. – С. 36–40.

8. Тимченко Г. П. Принцип гласності й відкритості судового розгляду в цивільному судочинстві / Г. П. Тимченко // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 3. – С. 114–118.

9. Тимченко Г. Судові дебати як етап судового розгляду в цивільному процесі / Г. Тимченко // Право України. – 2008. – № 6. – С. 125–128.

10. Тимченко Г. П. Принципи гласності і відкритості судового розгляду: теорія, історія та перспективи розвитку / Г. П. Тимченко // Держава і право. – 2010. – № 49. – С. 258–265.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. (станом на 1 квітня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.

2. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 р. (станом на 4 червня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 18–20. – Ст. 132.

3. Про судовий збір: Закон України від 8 липня 2011 р. (станом на 1 вересня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.

4. Про затвердження Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження): Наказ Державної судової адміністрації України від 15 листопада 2012 р. № 155 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/

5. Про затвердження Інструкції про порядок роботи з технічними засобами фіксування судового процесу (судового засідання): Наказ Державної судової адміністрації України від 20 вересня 2012 р. № 108 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/dsa/14/N1082012/>

6. Про затвердження Положення про автоматизовану систему документообігу суду: Рішення Ради суддів України від 26 листопада 2010 р. № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.court.gov.ua/>

7. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ: Наказ Державної судової адміністрації України від 17 грудня 2013 р. № 173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/userfiles/Nakaz%20173>

8. Про затвердження Положення про автоматизовану систему документообігу суду: Рішення Ради суддів України від 26 листопада 2010 р. № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.court.gov.ua/969076/Ppads1/>

9. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>

10. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>

11. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>

12. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення: Постанова Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 р. № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14>

Глава 16. СУДОВІ РІШЕННЯ

1. Поняття і види судових рішень

Провадження щодо розгляду та вирішення цивільних справ у суді завершується ухваленням судових рішень.

Судові рішення – це владні волюві акти, обов'язкові для виконання всіма учасниками процесу і забезпечені державним примусом.

Поняття судового рішення розкривається через систему його ознак. По-перше, судові рішення – це акт органу судової влади. По-друге, це правозастосовний акт, що містить одночасно наказ і підтвердження. Наказ у рішенні суду – це вияв владного характеру рішення суду; підтвердження в рішенні відображає усунення судом спору про право і констатацію наявності матеріально-правових відносин, суб'єктивних прав і обов'язків. По-третє, рішення суду є процесуальним актом – документом, оскільки приймається в певній формі та у визначеному законом порядку, повинно мати зазначені в законі зміст і реквізити.

Значення судового рішення полягає у тому, що воно:

1) припиняє спір про право через його вирішення по суті та завершує судочинство у справі;

2) відновлює законність, порушену однією зі сторін, упорядковує і стабілізує відносини цивільного обігу;

3) здійснює профілактичні функції правосуддя, має превентивне значення, запобігаючи можливості виникнення аналогічних спорів надалі;

4) рішення суду в окремих випадках мають значення судового прецеденту, що орієнтує правозастосовну, а в низці випадків і нормотворчу практику. Відповідно до ч. 2 ст. 214 ЦПК України під час вибору та застосування правової норми до спірних правовідносин суд повинен враховувати висновки ВС України, які викладені у судових рішеннях у подібних правовідносинах. Відступлення від зазначених правових позицій має бути мотивованим.

Судові рішення слід розглядати як узагальнювальний термін судових актів, які суд ухвалює за вирішення будь-якого питання. Узагальнювальний характер судового рішення пояснюється змістом ч. 1 ст. 208 ЦПК України, відповідно до якої **судові рішення викладаються у формі:**

- 1) *ухвали;*
- 2) *рішення;*
- 3) *постанови.*

Постановленням ухвал судом вирішуються питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду тощо.

Рішення суду як друга форма судових рішень – *це акт суду, яким вирішується спір по суті*. Крім рішення суду, судовий розгляд може завершуватися постановленням ухвали за правилами ухвалення рішення (у разі оскарження рішення третейського суду – ст. 389⁶ ЦПК України, а також за результатами розгляду заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду – ст. 389¹¹ ЦПК України).

Постанова є третьою формою судових рішень. Зокрема ухваленням постанов завершується перегляд судових рішень ВС України.

2. Рішення суду: види та вимоги до нього

Рішення суду – основний і найважливіший акт правосуддя, постановлений у передбаченому законом порядку іменем України і спрямований на захист гарантованих Конституцією України прав, свобод і законних інтересів громадян й організацій, державних і громадських інтересів.

Рішення суду *залежно від способу захисту права* поділяються на такі **види**:

- 1) *про присудження* – це рішення суду, яким відповідачу присуджується виконати на користь позивача певні дії (стягнути кошти, передати майно тощо);

2) *про визнання* – це рішення суду, яким підтверджується наявність або відсутність між сторонами певних юридичних відносин, обставин чи юридичних фактів (визнання права власності, визнання договору недійсним тощо);

3) *конститутивні рішення* – які спрямовані на зміну чи припинення правовідносин (про розірвання чи зміну договору, розірвання шлюбу тощо).

Залежно від обсягу вирішених питань рішення поділяються на:

1) *основні* – щодо позовних вимог, заявлених у позовній заяві;

2) *додаткові* – щодо окремих позовних вимог, які не були вирішені основним рішенням.

Залежно від резолютивної частини рішення:

1) *альтернативні* – якими встановлюється декілька можливих способів виконання рішення;

2) *факультативні* – які зобов'язують відповідача до виконання певних дій і які у разі неможливості їх виконання одночасно визначають інший спосіб виконання (наприклад, повернути майно, а за неможливості – стягнути його вартість).

Законодавець також передбачає наявність *заочного рішення*, тобто такого, яке ухвалюється у разі неявки в судове засідання відповідача, який належно повідомлений і від якого не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності або якщо повідомлені ним причини неявки визнані судом неповажними (ч. 1 ст. 224 ЦПК України).

Щоб судове рішення виконувало функцію захисту порушених, не визнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, воно має відповідати певним вимогам. Основними **вимогами, що пред'являються до рішення суду**, є його **законність** і **обгрунтованість** (ст. 213 ЦПК України).

У науковій юридичній літературі згадуються й інші вимоги, яким має відповідати рішення суду. Серед них можна виокремити вимогу *повноти, визначеності, завершеності, категоричності, безумовності, вмотивованості* та інші.

Рішення **законне** у разі, якщо воно прийняте за точного дотримання норм процесуального права і повної відповідності

нормам матеріального права, що підлягають застосуванню до таких правовідносин.

Суд повинен не тільки вибрати і застосувати належний нормативно-правовий акт, але і правильно витлумачити його норми. Обов'язком суду також є обов'язок переконатися, що ця норма чинна, тобто не скасована і не змінена. Крім того, може виникнути питання про її відповідність положенням Конституції України.

Відповідно до п. 2 постанови Пленуму ВС України № 14 від 18 грудня 2009 р. «Про судові рішення у цивільній справі», якщо є суперечності між нормами процесуального чи матеріального права, які підлягають застосуванню під час розгляду та вирішення справи, то рішення законне, якщо судом застосовано відповідно до ч. 4 ст. 8 ЦПК України норми, що мають вищу юридичну силу. У разі наявності суперечності між нормами законів (кодексів), що мають однакову юридичну силу, застосуванням підлягає той з них, який прийнято пізніше.

Якщо спірні правовідносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – суд зважає на загальні засади законодавства (аналогія права).

Рішення суду вважається незаконним з погляду матеріального права, якщо суд:

- 1) застосував закон, який не підлягає застосуванню;
- 2) не застосував закон, який підлягає застосуванню;
- 3) неправильно витлумачив норми законодавчого акта.

Як правило, це виникає за неправильної кваліфікації юридичних взаємовідносин сторін, хибного визначення предмета правового регулювання, кола осіб, до яких застосовується закон, тощо.

Обгрунтоване рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні (ч. 3 ст. 213 ЦПК України).

Водночас рішення суду має ґрунтуватися на доказах, які відповідають вимогам закону про їх належність і допустимість, або обставинах, що не підлягають доказуванню, та містити вичерпні висновки суду, що відповідають установленим на

підставі достовірних доказів обставинам, які мають значення для вирішення справи.

Від обґрунтованості необхідно відрізнити **вмотивованість** рішення суду, що забезпечується його мотивувальною частиною, а також оголошенням мотивів, з яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення. Мотивуючи, суд зважає на докази або відхиляє їх, зазначає, чи були порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду.

Рішення суду **безумовне**, якщо в ньому чітко і вичерпно викладені порядок і спосіб його виконання.

Вимога безумовності означає, що дія судового рішення не може узалежнюватися від настання або ненастання якихось умов. Воно повинно бути остаточним. Наявність тих чи інших умов, застережень залишає невизначеність у взаєминах сторін і здатне призвести до конфлікту.

Рішення **визначене та категоричне**, якщо в ньому в категоричній формі сформульовано відповідь суду на питання про права та обов'язки кожної зі сторін, зрозуміло виражений висновок про задоволення позову повністю або в частині або про незадоволення позову. Рішення повинне підтвердити одне конкретне суб'єктивне право або юридичний обов'язок, унеможлививши вибір способу і порядку виконання. Хоча цивільне процесуальне законодавство допускає факультативні рішення, тобто такі, через які відповідач зобов'язаний вчинити певні дії, але якщо це неможливо – здійснити натомість іншу дію.

Рішення суду **повне**, якщо воно містить розгорнуті відповіді на всі заявлені вимоги і заперечення сторін. У рішенні має бути чітко сформульовано, що постановив суд щодо кожної вимоги. Неприпустимо, наприклад, визнання права подружжя на рівні частки щодо спільно нажитого майна без вказівки речей, які присуджуються кожному з них. Виявом неповноти судового рішення може бути те, що суд задовольнив вимоги не всіх позивачів або щодо частини відповідачів.

Вимогами до рішення суду є також вимоги ЦПК України щодо його змісту. Зміст рішення суду – це його структура у взаємозв'язку, взаємообумовленості та послідовності його частин та їх складових.

Зміст рішення суду регламентується ст. 215 ЦПК України.

У вступній частині рішення зазначається:

– найменування документа. Вказується, що документ є рішенням і воно постановляється іменем України;

– час і місце його ухвалення. Час ухвалення рішення – це дата його підписання суддею. В рішенні зазначається лише день. Година та хвилини ухвалення рішення не зазначаються. Назва місяця зазначається прописом. Місце ухвалення рішення – це населений пункт, в якому знаходиться суд, котрий ухвалив рішення;

– найменування суду, що ухвалив рішення. Зазначається повне найменування відповідного суду;

– прізвище та ініціали судді (суддів – за колегіального розгляду);

– прізвище та ініціали секретаря судового засідання;

– імена (найменування) сторін та інших осіб, які брали участь у справі. Вказується повне найменування, прізвища та ініціали усіх осіб, які брали участь у справі, та процесуальний статус кожного;

– предмет позовних вимог. Зазначається, про що подано позов.

В описовій частині рішення зазначається:

– узагальнений виклад позиції відповідача. Незважаючи на те, що у нормі йдеться лише про виклад позиції відповідача, в описовій частині рішення суду зазначається короткий зміст позовних вимог, уточнень до позову, якщо такі були, чи визнав відповідач позов, які є заперечення проти позову та чим вони доводяться;

– пояснення осіб, які беруть участь у справі. Вказується, хто з осіб які дав пояснення, визнав позов чи заперечив;

– інші докази, досліджені судом. У рішенні описуються, які обставини з'ясувалися, які засоби доказування досліджувалися судом та їх короткий зміст.

В описовій частині зазначається також, чи вживалися судом заходи щодо забезпечення позову.

У мотивувальній частині зазначаються:

– встановлені судом обставини і визначені відповідно до них правовідносини. Зазначається, які обставини суд вважає встановленими, висновок про те, які між сторонами виникли правовідносини і як слід вирішити спір;

– мотиви, з яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи запереч-

чення, зважає або відхиляє докази, застосовує зазначені в рішенні нормативно-правові акти.

Мотивувальна частина рішення є відображенням аналізу фактичних обставин справ та оцінки доказів судом. Суд повинен навести свої міркування щодо того, які докази підтверджують кожну обставину, яку він вважає встановленою, зазначити, чому він відхиляє ті докази, які цю обставину спростовують. Саме мотивувальна частина рішення дає змогу зрозуміти, чому суд вирішив справу так, а не інакше.

У мотивувальній частині суд наводить свої міркування щодо розрахунку позовних вимог, складу та розподілу судових витрат, про скасування заходів забезпечення позову, про порядок виконання рішення, відстрочку або розстрочення виконання, вжиття заходів для забезпечення його виконання.

Якщо суд не прийняв відмову від позову, визнання позову, він зобов'язаний це мотивувати.

Висновки суду повинні бути логічними та переконливими, а процес їх формування слід відображати у тексті рішення. Висновки суду нелогічні, якщо вони суперечать фактичним обставинам справи, або є недоведеними, тобто не мають достатніх підстав;

– чи були порушені, невизнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду, а якщо були, то ким. Зазначається, які саме права захищаються і на підставі чого ці права виникли у позивача, чи встановлено факт їх порушення, в чому порушення полягає, хто є порушником;

– назва, стаття, її частина, абзац, пункт, підпункт закону, на підставі якого вирішено справу, а також процесуального закону, згідно з яким діяв суд. Поняття «закон» вживається тут у широкому значенні. Суд застосовує і діє не лише відповідно до закону, а й до підзаконних актів. Назва закону хоча б раз зазначається повністю. Для того, що б не повторювати назву повністю, допускається зазначення у рішенні скороченої назви закону.

Якщо нормативний акт містить нумерацію статей, частин, абзаців, пунктів і підпунктів, застосовується саме ця нумерація. Вона незмінна і тоді, коли котрись із частин чи пунктів згодом було виключено.

Якщо текст нормативного акта не містить нумерації, суд повинен визначити статтю і частину самостійно. Традиційно вважається, що частиною є кожний абзац статті. Зважається на редакцію норми, яка діяла на визначений судом час.

У необхідних випадках мотивувальна частина рішення повинна мати посилання на відповідні керівні постанови Пленуму ВС України з питання застосування законодавства під час вирішення цивільних справ. Мотивувальна частина рішення має бути у рішенні і в тому разі, коли відповідач визнав позов.

Процесуальний закон, яким керувався суд, – це традиційно норми ЦПК України про завдання судочинства, змагальність, обов'язок доказування, судові витрати, вимоги до рішення суду, а також спеціальні норми, які застосовувалися судом саме під час розгляду конкретної справи (наприклад, про забезпечення позову, про визнання позову, про розгляд справ окремого провадження).

Резолютивна частина рішення найважливіша, оскільки саме тут суд чітко і однозначно зазначає, як він вирішує спір. У резолютивній частині рішення зазначається:

– висновок суду про задоволення позову або відмову в позові повністю чи частково. Зазначається фраза «Позов задовольнити» або «У позові відмовити». Якщо задовольняється лише частина позовних вимог, то зазначається «Позов задовольнити частково»;

– висновок суду по суті позовних вимог. Ця частина рішення формулюється залежно від обраного позивачем способу захисту своїх порушених прав. Тут зокрема має бути зазначено, які саме права позивача визнано або поновлено; розмір грошових сум чи перелік майна, присуджених стороні; вартість майна, яке належить стягнути з відповідача, якщо за виконання рішення присудженого майна у наявності не буде; які конкретно дії і на чію користь відповідач повинен вчинити або яким іншим передбаченим законом способом підлягає захисту порушене право; в яких межах допускається негайне виконання рішення, коли суд зобов'язаний або має право його допустити.

У разі об'єднання в одному провадженні кількох вимог або прийняття зустрічного позову чи позову третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги, має бути сформульовано, що саме постановив суд щодо кожної позовної вимоги.

У резолютивній частині рішення зазначається також про порядок виконання рішення, відстрочку або розстрочення виконання, вжиття заходів для забезпечення його виконання, якщо ці дії вживаються судом:

- розподіл судових витрат. Зазначається, на кого слід віднести судові витрати та в якому розмірі;
- строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження.

Резолютивна частина рішення суду не може мати умовний характер. Вона повинна відповідати мотивувальній частині.

Вирішуючи спір, суд має право з своєї ініціативи з метою необхідності захисту прав і охоронюваних законом інтересів фізичних і юридичних осіб вийти за межі заявлених позивачем вимог у разі, коли таке його право прямо передбачено законом.

В інших випадках вихід за межі позовних вимог слід вважати порушенням принципу диспозитивності та в цій частині рішення підлягає скасуванню.

Закон не передбачає включення до резолютивної частини рішення висновків з питань, не пов'язаних із вирішенням справи по суті. Тому в ній неприпустимо вирішувати питання про виділення частини вимог в самостійне провадження або про закриття провадження у них, залишення заяви без розгляду тощо.

Висновки з таких питань викладаються у формі ухвал, які постановляються у вигляді самостійного процесуального документа і можуть постановлятися одночасно з рішенням.

Суд, ухвалюючи рішення на користь кількох позивачів або проти кількох відповідачів, повинен зазначити, в якій частині рішення стосується кожного з них, або зазначити, що обов'язок чи право стягнення є солідарним (ст. 217 ЦПК України). Крім зазначених вимог, які пред'являються до рішень суду, останні повинні бути ухвалені (ст. 209 ЦПК України) та проголошені у встановленому порядку (ст. 218 ЦПК України)*.

---

* Детальніше про порядок ухвалення і проголошення рішення суду див. § 2 глави 15.

3. Виправлення недоліків рішення судом, який його ухвалив

Після проголошення рішення суду, який його ухвалив, не може самостійно скасувати або змінити це рішення (ч. 2 ст. 218 ЦПК України). Якщо за ухвалення рішення були допущені помилки, вони можуть бути виправлені лише вищим судом.

Законодавець дозволяє суду, який ухвалив рішення, виправляти деякі його недоліки шляхом:

- 1) виправлення описок та арифметичних помилок у судовому рішенні (ст. 219 ЦПК України);
- 2) ухвалення додаткового рішення (ст. 220 ЦПК України);
- 3) роз'яснення рішення суду (ст. 221 ЦПК України).

Виправити допущені у судовому рішенні описки чи арифметичні помилки суд може з власної ініціативи або за заявою осіб, які беруть участь у справі. Заява про виправлення описок чи арифметичних помилок у судовому рішенні розглядається впродовж *десяти днів* із дня її надходження.

Опискою є несвідома помилка у написаному. Це можуть бути помилки, допущені за друкування окремих слів і висловів, прізвиськ учасників процесу, складу суду тощо.

Арифметична помилка – це неправильно зроблені арифметичні обчислення. Якщо помилка є не в розрахунках, а в методі визначення грошової компенсації, то вона не може бути виправлена ухвалою суду.

Питання про внесення таких виправлень вирішується в судовому засіданні, про час і місце якого повідомляються особи, які беруть участь у справі. Однак їх неявка не перешкоджає розглядові питання.

Про внесення виправлень у рішення постановляється ухвала, що може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду (п. 10 ч. 1 ст. 293 ЦПК України).

Додаткове рішення є засобом виправлення неповного основного рішення. Суд, який ухвалив рішення, може за заявою осіб, які беруть участь у справі, чи з власної ініціативи ухвалити додаткове рішення, якщо:

– стосовно якої-небудь позовної вимоги, з приводу якої сторони подавали докази і давали пояснення, не ухвалено рішення;

– суд, вирішивши питання про право, не зазначив точну суму грошових коштів, які підлягають стягненню, майно, яке підлягає передачі, або які дії треба виконати;

– суд не допустив негайне виконання рішення у випадках, установлених ст. 367 ЦПК України;

– судом не вирішено питання про судові витрати.

Особи, які беруть участь у справі, можуть подати заяву про ухвалення додаткового рішення до закінчення строку на виконання рішення суду.

Суд ухвалює додаткове рішення після розгляду питання в судовому засіданні з повідомленням про його час і місце сторін, хоча їх присутність не є обов'язковою. На додаткове рішення може бути подано скаргу.

Про відмову в ухваленні додаткового рішення суд постановляє ухвалу, яку можна оскаржити в апеляційному порядку окремо від рішення суду (п. 11 ч. 1 ст. 293 ЦПК України).

Суд роз'яснює своє рішення, якщо воно незрозуміле для осіб, які брали участь у справі, або для державного виконавця. Роз'яснення рішення суду допускається за їхньою заявою, не змінюючи водночас його зміст.

Подання заяви про роз'яснення рішення суду допускається у разі, коли воно ще не виконане або не завершився строк, упродовж якого рішення може бути пред'явлене до примусового виконання.

Така заява розглядається судом упродовж *десяти днів*. Невяка осіб, які брали участь у справі, і (або) державного виконавця не перешкоджає розгляду питання про роз'яснення рішення суду.

Ухвала, в якій роз'яснюється рішення суду, надсилається особам, які брали участь у справі, а також державному виконавцю, якщо рішення суду роз'яснено за його заявою. Ухвалу щодо роз'яснення рішення може бути оскаржено в апеляційному порядку окремо від рішення суду (п. 12 ч. 1 ст. 293 ЦПК України).

4. Набрання рішенням суду законної сили

Законна сила рішення суду – це властивість рішення суду, яка полягає в його обов'язковості для осіб, які беруть участь у справі, для інших громадян та організацій, а також для суду, що його ухвалив.

Відповідно до ст. 223 ЦПК України рішення суду набирає законної сили після завершення строку для подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом.

З моменту вступу в законну силу рішення суду набуває значення закону для певного кола осіб.

Законна сила рішення суду виявляється в низці *правових властивостей*:

1) *обов'язковості* – полягає в неухильному дотриманні рішення суду всіма органами, організаціями, посадовими особами та громадянами;

2) *незмінності* – полягає у тому, що суд, який постановив рішення не має право змінити рішення по суті справи, яку він розглядав;

2) *виключності* – полягає у неприпустимості вирішення такого самого спору між тими ж сторонами, про такий же предмет спору і за тих же підстав. Відповідно до ч. 2 ст. 223 ЦПК України після набрання рішенням суду законної сили сторони та треті особи із самостійними вимогами, а також їх правонаступники не можуть знову заявляти в суді ту ж позовну вимогу з тих же підстав, а також оспарювати в іншому процесі встановлені судом факти і правовідносини. Якщо до суду подається заява з вимогою, за якою існує рішення суду, яке набрало законної сили, то суддя під час вирішення питання про відкриття провадження у справі повинен постановити ухвалу про відмову у його відкритті (ст. 122 ЦПК України). У разі, якщо суддя помилково порушив цивільну справу, то на будь-якій стадії цивільного процесу, провадження може бути припинено, про що постановляється ухвала про закриття провадження у справі (ст. 205 ЦПК України);

4) *преюдиціальності* – тобто факти, встановлені судом у рішенні, обов’язкові для всіх інших судів;

5) *виконуваності* – означає, що рішення суду, яке набрало в законної сили, обов’язкове до виконання. Окремі рішення суду підлягають негайному виконанню (ст. 367 ЦПК України). Не виконане добровільно рішення може бути виконане в примусовому порядку. Ця властивість дає змогу реалізувати остаточну мету процесу – реально захистити порушені чи оспорювані права і законні інтереси суб’єктів спірного правовідношення.

Законна сила рішення суду має **об’єктивні та суб’єктивні межі**.

Об’єктивні межі встановлені правовідносинами і фактами, з’ясованими судом за вирішення справи. На інші правовідносини між тими ж особами законна сила рішення суду не поширюється. Відтак на підставі рішення суду про виселення з кімнати в комунальній квартирі не може бути здійснено виселення з іншої кімнати, наданої відповідачу після винесення рішення суду (або ж зайнятої ним без дозволу), оскільки питання про виселення з цієї кімнати не було предметом судового розгляду.

Суб’єктивні межі законної сили рішення суду визначаються колом осіб, які беруть участь у справі. Законна сила поширюється на цих осіб і на їх правонаступників.

5. Ухвали суду першої інстанції

Ухвалами суду першої інстанції вирішуються питання, спрямовані на виникнення, розвиток або припинення цивільних процесуальних правовідносин, на створення належних умов для всебічного, повного і об’єктивного розгляду та вирішення справи, на реалізацію і захист процесуальних прав суб’єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Ухвали суду першої інстанції поділяються на два види:

1) *ухвали, які оформляються окремим документом*. Такі ухвали постановляються в нарадчій кімнаті, підписуються суддею (суддями) і приєднуються до справи;

2) *протокольні ухвали*, зміст яких фіксується в журналі судового засідання. Такі ухвали можуть постановлятися, не виходячи до нарадчої кімнати і оголошуються негайно після їх постановлення. Протокольні ухвали можливі у судових засіданнях, у нескладних питаннях, наприклад, визначення порядку дослідження доказів, допиту свідків, експертів тощо.

За змістом і впливом на розвиток процесу ухвали поділяються на:

1) *підготовчі* – ними вирішуються питання, пов'язані з виникненням і розвитком процесу (про відкриття провадження у справі, судові доручення, забезпечення доказів, витребування за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, письмових, речових доказів, звуко- і відеозаписів, призначення експертизи, притягнення до процесу нових осіб, які беруть участь у процесі, тощо). До цієї групи можуть бути віднесені і ухвали, які постановляються в процесі судового розгляду з клопотань осіб, які беруть участь у справі;

2) *такі, що перешкоджають виникненню і руху процесу* – це ухвали про залишення позовної заяви без руху, повернення заяви, відмову в порушенні цивільної справи, про зупинення провадження в справі, про відмову ухвалити додаткове рішення тощо;

3) *заключні* – це ухвали, якими завершується провадження справи без ухвалення судового рішення. До них належать ухвали про закриття провадження у справі та про залишення заяви без розгляду.

Різновидом ухвал суду першої інстанції є **окремі ухвали**. Вони не вирішують питання, пов'язані з розглядом справи, і мають спеціальну профілактично-виховну мету.

Відповідно до ст. 211 ЦПК України суд, виявивши під час розгляду справи порушення закону і встановивши причини та умови, що сприяли вчиненню порушення, може постановити окрему ухвалу і направити її відповідним особам чи органам для вжиття заходів щодо усунення цих причин та умов. Про вжиті заходи впродовж *місяця* з дня надходження окремої ухвали повинно бути повідомлено суд, який постановив окрему ухвалу. Залишення відповідною службовою особою без розгляду окремої

ухвали суду або невжиття заходів до усунення зазначених у ній порушень закону, а також несвоєчасна відповідь на окрему ухвалу тягнуть за собою відповідальність згідно із ст. 185^б КпАП.

Зміст ухвали регламентує ст. 210 ЦПК України. Ухвала суду, що постановляється як окремий документ, складається з:

- 1) *вступної частини* із зазначенням:
  - часу і місця її постановлення;
  - прізвища та ініціалів судді (суддів – при колегіальному розгляді справи);
  - прізвища та ініціалів секретаря судового засідання;
  - імен (найменувань) сторін та інших осіб, які брали участь у справі;
  - предмета позовних вимог;
- 2) *описової частини* із зазначенням суті питання, що вирішується ухвалою;
- 3) *мотивувальної частини* із зазначенням мотивів, з яких суд зробив висновок, і закону, яким керувався суд, постановляючи ухвалу;
- 4) *резолютивної частини* із зазначенням:
  - висновку суду;
  - строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

Ухвала, яка постановляється судом, не виходячи до нарадчої кімнати, повинна містити мотивувальну та резолютивну частини.

Якщо ухвала має силу виконавчого документа і підлягає виконанню за правилами, встановленими для виконання судових рішень, вона оформляється з огляду на вимоги, встановлені Законом України «Про виконавче провадження».

Питання для самоконтролю

1. Що розуміється під судовим рішенням?
2. Які є форми судових рішень?
3. Яким вимогам повинно відповідати рішення суду?
4. За якими ознаками судові рішення відрізняються від актів інших органів публічної влади?

5. Які засоби усунення недоліків рішення судом, який його ухвалив?

6. Які є підстави для ухвалення додаткового рішення?

7. Які є підстави для роз'яснення рішення?

8. Які є підстави для виправлення описок та арифметичних помилок у судовому рішенні?

9. Охарактеризуйте законну силу судового рішення та його правові наслідки.

10. Які є види ухвал суду першої інстанції?

Тести для самоконтролю

1. Судові рішення викладаються у таких формах:

а) ухвали та рішення;

б) рішення;

в) ухвали, протоколи та рішення;

г) ухвали та протоколи окремих процесуальних дій;

г) правильної відповіді немає.

2. Які частини рішення повинні бути проголошені негайно після закінчення судового розгляду цивільної справи?

а) описова та резолютивна частини;

б) вступна та резолютивна частини;

в) вступна та мотивувальна частини;

г) вступна, описова, мотивувальна, регулятивна.

3. На який строк може бути відкладено складення повного тексту рішення?

а) на 10 днів;

б) 5 днів;

в) 7 днів;

г) два тижні;

г) не передбачено законом.

4. Копії судового рішення видаються особам:

а) негайно;

б) не пізніше п'яти днів з дня проголошення рішення;

в) не пізніше десяти днів з дня проголошення рішення;

г) протягом п'яти днів з дня проголошення рішення.

5. У резолютивній частині судового рішення зазначається:

- а) встановлені судом обставини;
- б) час та місце ухвалення рішення;
- в) процесуальний закон, яким суд керувався;
- г) порядок набрання рішенням законної сили.

6. На який строк може бути відкладено складення повного тексту рішення?

- а) на 10 днів;
- б) 5 днів;
- в) 7 днів;
- г) два тижні.

7. Суд, що ухвалив рішення, може ухвалити додаткове рішення, якщо:

- а) судом не вирішено питання про судові витрати;
- б) рішення є недостатньо аргументованим;
- в) виявлено арифметичну помилку після підписання рішення;
- г) рішення є двозначним;
- г) виявлено нові обставини, які не було враховано судом під час розгляду справи.

8. Додаткове рішення суду ухвалюється у разі:

- а) виправлення описки;
- б) виправлення арифметичної помилки;
- в) якщо рішення є незрозумілим для осіб;
- г) судом не вирішено питання про судові витрати.

9. Суд ухвалює додаткове рішення, якщо:

- а) не була призначена експертиза;
- б) суд не допустив негайного виконання рішення;
- в) не було допитано свідка, про якого просив відповідач;
- г) суддя не підписав рішення;

10. Який порядок надання копій судового рішення справі, але не були присутні у судовому засіданні?

- а) протягом п'яти днів з дня проголошення рішення клопотанням про надання їм копії судового рішення;
- б) копії судового рішення їм надсилаються протягом двох днів з дня проголошення рішення рекомендованим листом з повідомленням про вручення;

- в) копії судового рішення особам, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні, не видаються;
- г) правильної відповіді немає.

11. Однією з частин ухвали суду є:

- а) висновок суду;
- б) прикінцеві положення;
- в) строки набрання рішенням законної сили;
- г) описова частина.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Рішенням Залізничного районного суду м. Львова позовні вимоги І. Карімової до А. Карімова про поділ спільного сумісного майна подружжя на суму 186400 грн був задоволений повністю. Через місяць І. Карімова звернулася до цього ж суду із заявою про додатковий поділ майна: музичного центру, двох килимів, бібліотеки та колекції поштових марок (12 тис. грн), які вона забула зазначити у позовній заяві. Додатковим рішенням суду було здійснено поділ зазначеного майна.

Чи правильні дії суду?

Задача 2. Задовольнивши позов Борисових до Левчук про визнання договору обміну квартири недійсним, суд у резолютивній частині рішення зазначив: «Визнати за Борисовими право на відшкодування витрат, пов'язаних з виконанням рішення про переїзд, проведенням експертизи і оплатою послуг адвоката».

У чому полягає недолік рішення?

Як він може бути усунутий?

Задача 3. Не встигаючи розглядати справи, суд оголошував лише резолютивні частини рішень. За двома справами було відкладено і складання резолютивних частин. У протоколах судових засідань не зазначалось, коли сторони можуть ознайомитись з повним текстом рішення. Рішення складались у строк від 5 до 10 днів.

Вкажіть процесуальні помилки суду.

Задача 4. *Чи можна вважати обґрунтованим рішення:*

– про стягнення аліментів у твердій грошовій сумі на утримання дитини без з'ясування матеріального стану заявниці;

– якщо після визнання позову відповідачем суд призупинив дослідження інших доказів і виніс рішення про задоволення позову, спираючись тільки на пояснення сторін;

– якщо в мотивувальній частині рішення перелічені всі докази, але без вказівки на їх зміст;

– якщо у справі про встановлення батьківства рішення ґрунтується на записі розмови позивача з відповідачем. Причому відповідач заперечував проти прослуховування запису в судовому засіданні;

– якщо за позовом підприємства до працівника про відшкодування матеріальної шкоди рішенням суду розмір стягнення зменшений на основі пояснень відповідача про складне матеріальне становище.

Задача 5. Вкажіть, у яких випадках суд виносить рішення, а у яких ухвалу:

– про збільшення у зв'язку із індексацією платежів з відшкодування шкоди, спричиненої здоров'ю;

– про анулювання заборгованості за аліментними платежами у зв'язку з досягненням стягувачем повноліття;

– про зняття арешту з майна за заявою боржника;

– за заявою одного з подружжя про зміну домовленості про сплату аліментів;

– про неможливість розглянути цивільну справу до винесення вироку.

Рекомендована література

1. Андронов І. В. Джерела рішення суду / І. В. Андронов // Митна справа. – 2006. – № 6 (48). – С. 47–52.

2. Андронов І. В. Межі законної сили рішення суду / І. В. Андронов // Юридичний вісник. – 2007. – № 2. – С. 35–39.

3. Андронов І. В. Питання класифікації рішень суду в цивільному процесі України / І. В. Андронов // Університет. наук. записки. – 2006. – № 3–4 (19–20). – С. 204–207.

4. Андронов І. В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / І. В. Андронов. – Одеса, 2008. – 20 с.

5. Гаврік Р. О. Виключність як властивість рішення суду в цивільній справі, що набрало законної сили / Р. О. Гаврік // Юридична Україна. – 2010. – № 6. – С. 74–81.

6. Гаврік Р. О. Динамічний елемент законної сили рішення суду першої інстанції / Р. О. Гаврік // Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2010. – № 1. – С. 32–39.

7. Гаврік Р. О. Стабільність як елемент законної сили рішення суду у цивільній справі / Р. О. Гаврік // Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2009. – № 3. – С. 97–104.

8. Гаврік Р. О. Сутність та зміст законної сили рішення суду у цивільній справі / Р. О. Гаврік // Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2008. – № 2. – С. 79–86.

9. Луспенік Д. Д. Законність, обґрунтованість і справедливість судового рішення – основні чинники авторитету судової влади / Д. Д. Луспенік // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 1. – С. 10–12.

10. Луспенік Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції: навчально-практичний посібник / Д. Д. Луспенік. – Х.: Харків юридичний, 2006. – 480 с.

11. Позовне провадження: монографія / В. В. Комаров та ін.; за ред. проф. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 552 с.

12. Талан Л. До питання про сутність судового рішення в цивільному й господарському судочинстві / Л. Талан // Проблеми законності. – 2009. – № 103. – С. 75–81.

13. Фазикош Г. В. Становлення та розвиток доктрини судового рішення в цивільному процесуальному праві / Г. В. Фазикош // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право. – 2008. – № 9. – С. 219–223.

14. Шиманович О. Поняття та сутність ухвал суду першої інстанції в цивільному процесуальному праві України / О. Шиманович // Підприємство, господарство і право. – 2010. – № 6. – С. 36–40.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22 грудня 2005 р. (станом на 28 березня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3262-15>.

2. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>.

3. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

4. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>.

Глава 17. ЗАОЧНИЙ РОЗГЛЯД СПРАВИ

1. Поняття та особливості заочного розгляду справи

Глава 8 ЦПК України «Заочний розгляд справи» розділу «Позовне провадження» встановлює умови й особливості розгляду справи в порядку заочного провадження.

За загальним правилом, постановленню рішення має передувати судовий розгляд справи, в якому беруть участь дві сторони спірного правовідношення. Але судова практика засвідчує, що відповідачі не завжди прагнуть брати участь у змагальному цивільному судочинстві. Така ситуація обумовлена низкою обставин, зокрема усвідомленням відповідачами законності та доведеності звернених до них позовних вимог, відсутністю належних юридичних процесуальних знань і навичок захисту, небажанням залучати до процесу доволі дорогу адвокатську допомогу, а також коли відповідач ігнорує виклик суду, намагаючись затягнути процес. За таких умов, через неявку відповідача, суди змушені відкладати розгляд справи зі всіма правовими наслідками (порушення строків розгляду справ, додаткові судові витрати тощо).

Небажання відповідачів з'являтися до суду відоме і світової практиці, а тому в низці країн (Великобританія, Німеччина, Франція, США, Росія) прийняті та діють інститути заочного судочинства.

Метою інституту заочного провадження є те, що він спрямований, з одного боку, на розширення судового захисту суб'єктивних прав громадян і організацій, свободи їх вибору (принципу диспозитивності), а з іншого – на недопущення можливості зловживання відповідачем суб'єктивними процесуальними правами і встановлення несприятливих наслідків за зловживання ними.

У теорії цивільного процесу вирізняють різноманітні передумови, що становлять основу заочного розгляду справи.

Якщо зважати на аналіз ч. 1 ст. 224 ЦПК України, то основою заочної справи є презумпція неповажності причин неявки відповідача до суду, якщо він, будучи належно повідомлений про дату та місце розгляду справи, не повідомив суду про причини своєї неявки (ч. 2 ст. 77 ЦПК України) або якщо зазначені ним причини визнані судом неповажними. За таких умов суд може ухвалити заочне рішення на підставі наявних у справі доказів, якщо позивач не заперечує проти такого вирішення справи.

Вирішення питання про відкладення розгляду справи або розгляд справи за відсутності відповідача негативно впливає на оперативність розгляду справи, а також формування повної доказової бази та встановлення дійсних обставин справи. Тому для уникнення таких негативних явищ цивільний процесуальний закон і допускає заочний розгляд справи. Найменування такої форми судового розгляду цивільної справи вказує на заочність для відповідача, оскільки позивач у такій справі повинен бути присутній на судовому засіданні.

Отже, заочний розгляд справи – це форма судового розгляду цивільної справи за відсутності відповідача, який не з'явився до суду без поважних причин, з наданням йому права звернутися із заявою про перегляд рішення у справі судом, який його ухвалив.

Запровадження заочного розгляду справи спрямоване на забезпечення своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту прав, свобод чи інтересів фізичних, юридичних осіб та держави.

Заочний розгляд цивільних справ має подвійну природу: з одного боку, він признаний гарантувати права відповідача, коли справа розглядається без його особистої участі, а з іншого – має на меті захистити права позивача, коли відповідач своєю неявкою затягує вирішення спору.

Заочний розгляд справи не є самостійною формою розгляду та вирішення спору про право цивільне, адже підстави для його застосування з'ясовуються, як правило, у підготовчій частині судового засідання. Тому головуючий у разі неявки відповідача, запитавши про згоду позивача та вислухавши думку інших осіб, які беруть участь у справі, з приводу заочного розгляду справи, постановляє щодо цього питання ухвалу.

Безпосередній розгляд справи та ухвалення рішення здійснюється за загальними правилами з винятками і доповненнями, встановленими законом, які обумовлені відсутністю у судовому засіданні відповідача. Суд заслуховує пояснення позивача та інших осіб, які беруть участь у справі, досліджує усі докази, які є у справі. У судовому засіданні відповідно до ч. 2 ст. 173 ЦПК України можуть заслуховуватися і досліджуватися письмові пояснення відповідача щодо заявлених вимог. За результатами розгляду справи суд ухвалює рішення, зважаючи на заявлені позовні вимоги та на підставі доказів, які подані чи повідомлені про котрі було здійснено до чи під час попереднього судового засідання.

Особливість заочного розгляду цивільної справи у тому, що за нього *неможлива зміна позивачем предмета або підстави позову, зміна розміру позовних вимог* (ст. 224 ЦПК України), *неможливим* видається також *прийняття та дослідження судом інших доказів*, незважаючи навіть на поважність причин несвоечасності їх подання до суду. Це не означає, що права позивача обмежені, адже якщо він бажає скористатися такими правами, то суд зобов'язаний відкласти розгляд у такій справі.

У науковій літературі заочним провадженням називають також установлений законом порядок проведення судового засідання і ухвалення рішення щодо позову під час відсутності відповідача. Однак за відсутності відповідача чи в разі явки в судове засідання одного з кількох відповідачів допускається розгляд справи і в порядку загального провадження. За наявності тих же умов: відсутності відомостей про причини неявки відповідача, або у разі визнання судом причин неявки в судове засідання неповажними, або коли відповідач навмисне затягує процес, – суд має право розглянути справу у загальному порядку.

Головною відмінною рисою заочного розгляду справи є правові наслідки, які настають у результаті заочного провадження та ухвалення рішення.

Основним правовим наслідком заочного розгляду справи є ухвалення *заочного рішення* і встановлення способів його перегляду: спрощеного – шляхом подання заяви про перегляд заочного рішення; загального – апеляційного або касаційного.

2. Умови і порядок заочного розгляду справи

Для розгляду цивільної справи в порядку заочного провадження необхідне дотримання передбачених законом умов та правил.

Процедура заочного провадження можлива за наявності одночасно кількох умов:

1) *неявка в судове засідання відповідача, який належно повідомлений і від якого не надійшло повідомлення про причини неявки або якщо зазначені ним причини визнані неповажними;*

2) *згода позивача на таке вирішення справи.*

Повідомлення сторін про час і місце розгляду справи здійснюється відповідно до вимог ст.ст. 74–76 ЦПК України, які регламентують докладний порядок вручення судових повісток. Якщо ж у матеріалах справи немає доказів інформування відповідача про час і місце розгляду справи, то він не може вважатися належно повідомленим. Відповідно не буде підстав для заочного розгляду цивільної справи. Коли ж справа була розглянута за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, не повідомлених про час і місце судового засідання, рішення в будь-якому разі підлягає скасуванню (ст. 311 ЦПК України).

Слід зауважити, що відповідно до ст. 27 ЦПК України участь у судових засіданнях – це право, а не обов'язок сторін. Тому не можна вважати основою заочного провадження один лише факт неявки відповідача в судове засідання. *Необхідним елементом є неповідомлення ним причин неявки або визнання таких причин судом неповажними.* Якщо ж відповідач повідомив суд про причини неявки в судове засідання і вони визнані судом поважними, то суд відкладає розгляд справи відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 169 ЦПК України.

Якщо ж від відповідача надійшло клопотання про розгляд справи у його відсутності, то говорити про можливість заочного розгляду справи також немає підстав.

Для заочного провадження значення має лише факт неявки відповідача, оскільки наслідки неявки позивача інші – або відкладення розгляду справи (у разі першої неявки без поважних

причин належно повідомленого позивача або неповідомлення ним про причини неявки, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності – п. 3 ч. 1 ст. 169 ЦПК України), або ж залишення заяви без розгляду (у разі повторної неявки позивача, повідомленого належно, без поважної причини або неповідомлення ним про причину повторної неявки, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності – ч. 3 ст. 169 ЦПК України).

Українське законодавство під **неявкою** розуміє фактичну відсутність відповідача на судовому засіданні під час розгляду і вирішення справи і як наслідок цього – відсутність словесних змагань сторін.

Водночас допускається ухвалення заочного рішення і в разі, якщо сторона, зокрема відповідач, залишила залу судового засідання. Така норма видається необґрунтованою і такою, що суперечить ч. 1 ст. 224 ЦПК України.

Говорячи про неявку відповідача як умову заочного розгляду справи, слід мати на увазі й особисту відсутність відповідача в залі судового засідання, і відсутність його представника. Коли відповідач фактично присутній в залі судового засідання, але не бере активну участь у справі, то таку його поведінку не можна прирівнювати до неявки, і постановлене водночас рішення не вважатиметься заочним.

Проблемою заочного провадження є *неявка на судове засідання представника відповідача* та допустимість у зв'язку з цим заочного розгляду справи. Неявка представника, від якого не надійшло повідомлення про причини неявки або такі причини визнані судом неповажними, не є перешкодою для ухвалення заочного рішення на підставі доказів справи і якщо позивач не заперечує проти такого вирішення справи. Крім того, вважається, що неявка представника, якщо присутній відповідач, не є перешкодою для розгляду справи на загальних підставах.

Значно ускладнити процес може співучасть відповідачів та їх неявка на судові засідання. Частина 2 ст. 224 ЦПК України встановлює правило, що в разі участі у справі кількох відповідачів заочний розгляд можливий у разі неявки всіх відповідачів. Така норма введена, очевидно, з тією метою, аби запобігти

ситуації, коли одне і те ж рішення суду щодо одних відповідачів вважатиметься заочним, а щодо інших – звичайним. Адже в такому разі проблемним на практиці буде питання оскарження такого рішення суду та набрання ним чинності.

Пропозиція здійснити заочний розгляд справи може ініціюватися будь-ким з осіб, які беруть участь у справі, або судом. Якщо у справі бере участь кілька позивачів, то для заочного розгляду справи потрібна згода (відсутність заперечень) усіх позивачів. Якщо позивач подає до суду клопотання про проведення заочного розгляду справи, то, очевидно, що він погоджується із заочним розглядом. Тому в такому разі його про згоду окремо запитувати не потрібно.

Згода позивача на заочний розгляд справи може бути висловлена усно або письмово. Якщо позивач не згоден на заочний розгляд справи, то суд відкладає розгляд справи.

ЦПК України встановлює певні обмеження прав позивача за заочного розгляду справи. Якщо позивач у межах заочного провадження змінює підставу або предмет позову, розмір позовних вимог, розгляд справи відкладається, а відповідачеві направляється копія заяви про уточнення або збільшення позовних вимог.

Такі обмеження захищають права відповідача, який не з'явився в судові засідання і ознайомлений лише з первинними вимогами позивача.

Порядок заочного розгляду справи. У призначений для розгляду справи час головуєчий відкриває судові засідання і оголошує, яка справа розглядатиметься. Секретар судового засідання доповідає судові, хто з викликаних у справі осіб з'явився в судові засідання, чи вручено судові повістки та повідомлення тим, хто не з'явився, та повідомляє про причини їх неявки (ст. 163 ЦПК України). Саме на цьому етапі судового розгляду виявляється факт неявки відповідача в судові засідання, з'ясовуються причини його неявки та наявність чи відсутність клопотання про розгляд справи у його відсутності.

Якщо є підстави для заочного розгляду справи, про які вже згадувалося, суд зобов'язаний роз'яснити позивачу порядок і наслідки заочного розгляду справи та з'ясувати, чи згодний він на таке вирішення справи. Якщо позивач не заперечує, суд

вирішує питання про можливість заочного розгляду справи, постановляючи про це ухвалу.

Ухвала може постановлятися без виходу суду до нарадчої кімнати. Така ухвала згідно зі ст. 293 ЦПК України не може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду.

Хоча ЦПК України не встановлює, в який момент повинна бути винесена ухвала суду про заочний розгляд справи, логічно припустити, що це слід робити не раніше, ніж суд з'ясує всі питання, пов'язані з можливістю такого розгляду справи, тобто в підготовчій частині судового засідання.

Зміст ухвали про заочний розгляд справи повинен відповідати ст. 210 ЦПК України з обов'язковим зазначенням суті питання, що вирішується ухвалою, та мотивів, з яких суд зробив висновок про можливість заочного розгляду справи.

У разі заочного провадження розгляд справи і ухвалення рішення здійснюються за загальними правилами судового розгляду. Відповідно, суд допитує свідків, якщо вони викликалися, оголошує висновок експерта, досліджує наявні у справі письмові та речові докази.

Специфіка розгляду справи по суті в заочному провадженні полягає в обмеженні кола доказів, які досліджуються судом. Фактично суд зважає на пояснення та докази позивача, не заслуховує пояснення відповідача по суті спору. Якщо відповідачем були подані докази, то суд все ж повинен дослідити їх у судовому засіданні. Також неможливим під час заочного розгляду справи виявляється допит відповідача як свідка на підставі ст. 184 ЦПК України.

Заочне рішення. *Ухвалення рішення* під час заочного розгляду справи повинно підпорядковуватися правилам ст. 209 ЦПК України. За змістом і формою заочне рішення, як і рішення, ухвалене в звичайному порядку, повинно відповідати вимогам ст.ст. 213 і 215 ЦПК України.

Заочне рішення повинно бути законним і обґрунтованим. Законним воно буде тоді, коли суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства, вирішив справу згідно із законом, а обґрунтованим – коли ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилалися як на підставу своїх

вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Зміст рішення відображається у тексті рішення. Текст рішення складається особисто суддею (під час колегіального розгляду – одним із суддів) у послідовності, яка визначена ст. 215 ЦПК України.

Постановлене у справі рішення має бути гранично повним, зрозумілим, чітким, обов'язково мати вступну, описову, мотивувальну і резолютивну частини і викладеним у послідовності, встановленій ст. 215 ЦПК України. Рішення не повинно містити зайву деталізацію, яка не має правового значення в цій справі.

Хоча ЦПК України прямо і не вказує, доцільно іменувати таке рішення «заочним», щоб назва вказувала на його особливості.

Текст рішення повинен відображати специфіку заочної процедури:

1) в описовій частині буде відсутнім узагальнений виклад позицій відповідача, оскільки розгляд справи відбувався у його відсутності, а також буде зазначено, що справа розглядалася заочно;

2) у мотивувальній частині не буде вказівки на докази, якими обґрунтовуються заперечення відповідача, якщо вони не були подані відповідачем до або під час попереднього судового засідання відповідно до ст. 131 ЦПК України;

3) у резолютивній частині рішення, окрім вказівки на строк і порядок його апеляційного оскарження, повинно бути зазначено строк і порядок подання заяви про перегляд заочного рішення.

Копія заочного рішення направляється відповідачеві рекомендованим листом із повідомленням. Отож, у суду повинно бути підтвердження (повідомлення про вручення) копії заочного рішення.

Положення ст. 227 ЦПК України дублюють ч. 3 ст. 222 ЦПК України, відповідно до якої особам, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні, копії судового рішення надсилаються впродовж *трьох днів* з дня проголошення рішення рекомендованим листом з повідомленням про вручення.

У разі, якщо справа слухалася за відсутності позивача, про що він просив, даючи одночасно згоду на заочний розгляд справи, копія заочного рішення направляється йому, як і відповідачу, у *триденний строк* із дня його проголошення.

Слід зауважити, що відповідно до ст. 209 ЦПК України у виняткових випадках залежно від складності справи складання повного рішення може бути відкладено на строк не більше ніж *п'ять днів* із дня закінчення розгляду справи, але вступну і резолютивну частини суд повинен проголосити в тому ж засіданні, в якому завершився розгляд справи. Тому строк для направлення сторонам копій заочного рішення повинен обчислюватися з дня його проголошення (як це прямо вказано у ч. 3 ст. 222 та ст. 227 ЦПК України), а не з дня складання судом мотивувальної частини рішення.

3. Перегляд, оскарження та скасування заочного рішення

Суттєвою відмінністю заочного провадження від звичайного є встановлення особливого порядку перегляду заочного рішення судом першої інстанції за ініціативою відповідача. Інші особи заяву про перегляд заочного рішення подавати не можуть.

Це може стати перешкодою до широкого застосування заочного розгляду справи, оскільки позивачі не даватимуть згоду на таке вирішення справи, розуміючи, що в такому разі відповідачі отримують додаткову можливість перегляду заочного рішення (тим же судом), якої в них немає.

Заяву про перегляд заочного рішення може бути подано впродовж *десяти днів* з дня отримання його копії. Момент початку перебігу строку подання заяви про перегляд заочного рішення законодавець прив'язує до факту отримання його копії відповідачем, а не до дня проголошення рішення суду (як це є, наприклад, щодо апеляційного оскарження).

Оскільки відповідачам, які не з'явилися в судові засідання, направляється копія заочного рішення рекомендованим

листом із повідомленням, то днем отримання його копії слід уважати число, зазначене у повідомленні про вручення рекомендованого поштового відправлення.

Десятиденний строк для подання заяви про перегляд заочного рішення, як строк, установлений законом, може бути поновлений судом за клопотанням відповідача у разі його пропущення з поважних причин у порядку, передбаченому ст. 73 ЦПК України.

У ст. 229 ЦПК України викладені вимоги щодо змісту та форми заяви про перегляд заочного рішення. За формою заява про перегляд заочного рішення не відрізняється від інших документів, що подаються сторонами до суду, – вона повинна бути викладена письмово. Оскільки немає жодних застережень, то заява про перегляд заочного рішення може бути і написана від руки, і надрукована.

У заяві про перегляд заочного рішення зазначається найменування суду, який таке рішення ухвалив, далі – найменування відповідача або його представника, які подають заяву, їх місце проживання чи місцезнаходження, номер засобів зв'язку. Такі відомості мають важливе значення з огляду на те, що право звернення із заявою про перегляд заочного рішення належить тільки відповідачу, і звернутися він може лише в суд, що ухвалив заочне рішення (ст. 228 ЦПК України).

Не менше значення у заяві про перегляд заочного рішення надається зазначенню обставин і доказів, що свідчать про поважність причин неявки в судове засідання і неповідомлення їх суду, та посилання на докази, якими відповідач обґрунтовує свої заперечення проти вимог позивача. Адже відповідно до ст. 232 ЦПК України заочне рішення підлягає скасуванню лише у випадку, якщо судом буде встановлено, що відповідач не з'явився в судове засідання та не повідомив про причини неявки з поважних причин, і докази, на які він посилається, мають вагоме значення для правильного вирішення справи.

Поважними можуть бути визнані причини, які дають змогу припускати, що особа, яка належно була повідомлена про час і місце розгляду справи, не змогла з'явитися в судове засідання та повідомити суд про причини своєї неявки через обставини, які

не залежали від її волі, наприклад, хвороба, відрядження, обставини надзвичайного характеру, реорганізація юридичної особи тощо. Поважною причиною неявки буде також те, що відповідач насправді не отримував повідомлення про час і місце розгляду справи, тобто не був належно повідомлений.

У заяві про перегляд заочного рішення також повинно бути зазначено, в чому ж полягає прохання відповідача – клопотання про перегляд заочного рішення. Можна зазначати також клопотання про скасування заочного рішення і призначення справи до розгляду в загальному порядку, оскільки саме такі повноваження суду першої інстанції щодо заочного рішення передбачає ЦПК України (ч. 3 ст. 231).

Обов'язковим реквізитом заяви про перегляд заочного рішення є підпис особи, яка її подає. Це може бути і відповідач, у зв'язку з неявкою якого ухвалене заочне рішення, і його представник. Такий елемент заяви необхідний для виявлення дійсної волі особи на подання заяви про перегляд заочного рішення. Якщо ж підпис особи, що подає заяву про перегляд заочного рішення, відсутній, то форма її не може вважатися дотриманою.

До заяви про перегляд заочного рішення додаються її копії за кількістю осіб, які беруть участь у справі, та копії всіх доданих до неї матеріалів. Така вимога закону забезпечує можливість усім учасникам процесу отримати повну та достовірну інформацію про нього та підготуватися до розгляду заяви про перегляд заочного рішення.

Якщо заява про перегляд заочного рішення подається представником відповідача, то необхідно додати довіреність або інший документ, який підтверджує його повноваження.

Відповідно до ст. 42 ЦПК України повноваження представників сторін мають бути посвідчені такими документами:

- 1) довіреністю фізичної особи;
- 2) довіреністю юридичної особи або документами, що посвідчують службове становище і повноваження її керівника;
- 3) свідоцтвом про народження дитини або рішенням про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадково-го майна.

Повноваження адвоката як представника можуть також посвідчуватись ордером, який виданий відповідним адвокатським об'єднанням, або договором.

За подання заяви про перегляд заочного рішення справляється судовий збір у розмірі, встановленому у ст. 4 ЗУ «Про судовий збір».

ЦПК України містить чітку вказівку на наслідки недотримання вимог закону щодо форми та змісту заяви про перегляд заочного рішення. Щодо цього питання ч. 7 ст. 229 ЦПК України містить норму, яка відсилає до ст. 121 ЦПК України. В розглядуваних ситуаціях закон вказує на необхідність застосування наслідків недотримання вимог закону щодо форми і змісту позовної заяви.

Отож, суддя, встановивши, що заяву про перегляд заочного рішення подано без додержання вимог, викладених у частинах 1–5 ст. 229 ЦПК України, постановляє ухвалу, в якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє відповідача і надає йому строк для усунення недоліків. Якщо відповідач відповідно до ухвали суду у встановлений строк виконає вимоги, визначені частинами 1–6 ст. 229 ЦПК України, заява про перегляд заочного рішення вважається поданою в день первісного її подання до суду. Інакше заява вважається неподаною і повертається відповідачеві.

Про повернення заяви про перегляд заочного рішення суддя постановляє ухвалу, яка відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 293 ЦПК України може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду.

З метою всебічного та своєчасного розгляду заяви про перегляд заочного рішення ЦПК України зобов'язує суд надіслати її копію та копії доданих до неї матеріалів іншим особам, які беруть участь у справі, та повідомити їх про час і місце розгляду такої заяви. Причому встановлений максимально короткий строк на вчинення такої процесуальної дії – день надходження заяви до суду, оскільки саме так треба трактувати передбачений ЦПК України термін «невідкладно».

У цей строк суддя повинен не лише надіслати копії заяви про перегляд заочного рішення і доданих до неї матеріалів,

а й вирішити питання щодо призначення заяви до розгляду, оскільки одночасно з надісланням копій він має повідомити це особам, які беруть участь у справі. ЦПК України не передбачає, що дата розгляду заяви встановлюється ухвалою суду, як це є, наприклад, щодо призначення справи до розгляду (ст. 156 ЦПК України).

Надіслання копії заяви про перегляд заочного рішення та копій доданих до неї матеріалів, а також повідомлення осіб, які беруть участь у справі, про час і місце розгляду такої заяви повинно відбуватися за правилами судових викликів і повідомлень (ст.ст. 74–76 ЦПК України).

Строк розгляду заяви про перегляд заочного рішення становить *п'ятнадцять днів* із дня її надходження. Отже, дата розгляду заяви повинна бути призначена так, щоб у п'ятнадцятиденний строк із дня надходження заяви її розгляд був уже завершений.

Прийняття належно оформленої заяви про перегляд заочного рішення не тягне автоматичне скасування заочного рішення. Заява про перегляд заочного рішення розглядається в судовому засіданні. Особи, які беруть участь у розгляді справи, повинні бути завчасно повідомлені про час і місце розгляду заяви (ч. 4 ст. 74 ЦПК України), однак їх неявка не перешкоджає її розгляду.

У призначений для розгляду заяви про перегляд заочного рішення час головуєчий відкриває судові засідання і з'ясовує, хто з осіб, які беруть участь у справі, з'явився. Якщо хтось із них не з'явився, очевидно, немає потреби з'ясовувати причини неявки, оскільки вони не впливають на подальший перебіг розгляду заяви. Однак суддя повинен переконатися, що всі особи, які беруть участь у справі, були належно повідомлені про час і місце засідання.

Неповідомлення осіб, які беруть участь у справі, вважається грубим порушенням процесуального законодавства і перешкоджає розгляду заяви про перегляд заочного рішення. В такому разі суд повинен відкласти розгляд заяви і здійснити повідомлення осіб, які беруть участь у справі, про час і місце розгляду заяви про перегляд заочного рішення.

Відтак головуючий встановлює особи тих, хто з'явився, перевіряє повноваження представників відповідно до вимог ст. 42 ЦПК України, повідомляє зміст заяви та з'ясовує думку сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, щодо вимог про перегляд заочного рішення.

ЦПК України містить вичерпний перелік повноважень суду, якими він наділений під час розгляду заяви про перегляд заочного рішення.

Відтак **результатом розгляду судом заяви про перегляд заочного рішення** може бути:

- 1) *залишення такої заяви без задоволення;*
- 2) *скасування заочного рішення та призначення справи до розгляду в загальному порядку.*

Про залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення або про скасування заочного рішення та призначення справи до розгляду в загальному порядку суд постановляє ухвалу.

Під час розгляду заяви про перегляд заочного рішення можуть з'ясуватися обставини, які тягнуть *залишення її без розгляду* відповідно до ст. 207 ЦПК України, хоча глава ЦПК, що регламентує заочний розгляд справи, не містить пряму вказівку на таку можливість.

Зокрема це може виникати, якщо заяву про перегляд заочного рішення подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності; заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноваження на ведення справи; відповідач подав заяву про залишення його заяви про перегляд заочного рішення без розгляду тощо. Питання про залишення заяви про перегляд заочного рішення без розгляду вирішується ухвалою суду, яка за вказівкою п. 16 ч. 1 ст. 293 ЦПК України підлягає апеляційному оскарженню.

У разі залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення заочне рішення може бути оскаржене в загальному порядку, встановленому ЦПК України. У цьому разі строк на апеляційне оскарження рішення розпочинає відраховуватися з дати постановлення ухвали про залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення.

У заяві про перегляд заочного рішення відповідач повинен навести обставини та докази, що свідчать про поважність причин неявки в судове засідання та неповідомлення їх суду, а також посилення на докази, якими відповідач обґрунтовує свої заперечення проти вимог позивача (пункти 3, 4 ч. 2 ст. 229 ЦПК України). Якщо на підставі таких доказів судом буде встановлено, що відповідач не з'явився в судове засідання та не повідомив причини неявки з поважних причин і докази, на які він посилається, мають істотне значення для правильного вирішення справи, *заочне рішення підлягає скасуванню* (ч. 1 ст. 232 ЦПК України).

Право «пільгового» оскарження заочного рішення до суду, що його ухвалив, належить тільки відповідачу. Позивач має право оскаржити заочне рішення в загальному порядку, встановленому ЦПК України. Відповідно до ст. 294 ЦПК України позивач упродовж *десяти днів* із дня проголошення заочного рішення може подати на нього апеляційну скаргу. У разі, якщо заочне рішення було постановлено без участі особи, яка її оскаржує, апеляційна скарга подається впродовж *десяти днів* із дня отримання копії такого рішення. Тобто процедура апеляційного оскарження заочного рішення позивачем не буде відрізнятися від оскарження рішення суду, ухваленого в загальному порядку.

Якщо заочне рішення було скасовано судом і справа була призначена до розгляду в загальному порядку, то повторна неявка відповідача на такий розгляд справи не спричинятиме екстраординарні наслідки. Рішення, водночас ухвалене, не вважатиметься заочним за правовими наслідками. Правом подання заяви про перегляд заочного рішення відповідач, у відсутності якого постановлене рішення суду, за таких обставин наділитися не буде. І позивач, і відповідач повторно заочне рішення можуть оскаржити в загальному порядку, встановленому ЦПК України.

Важливим є момент набрання заочного рішення законної сили. Щодо порядку набрання заочним рішенням законної сили ЦПК України не встановлює особливості. Тому, за загальним правилом, *заочне рішення набирає законної сили після закінчення строку подання заяви про апеляційне оскарження, якщо заяву про апеляційне оскарження не було подано*.

У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законну силу після розгляду справи апеляційним судом (ст. 223 ЦПК України).

За такого підходу законодавця поза увагою залишається те, що заочне рішення відповідачем і позивачем оскаржується не однаково, адже відповідач має ще й додатковий спосіб оскарження заочного рішення – до суду, що його постановив. А за сучасного законодавчого регулювання легко припустити ситуацію, коли строк апеляційного оскарження заочного рішення щодо позивача вже мине, а щодо відповідача лише розпочнеться (або ще і взагалі не настане).

Як у такому разі визначати момент вступу заочного рішення в законну силу? Це питання у ЦПК України невирішено. Тому необхідно найперше узгодити строки оскарження заочного рішення (щодо відповідача і позивача, а також стосовно способу оскарження заочного рішення, який обирається відповідачем).

Питання для самоконтролю

- 1. Кому належить ініціатива заочного розгляду справи?*
- 2. Які особливості заочного розгляду цивільної справи?*
- 3. Які вимоги встановлені для заочного розгляду справи?*
- 4. Які правові наслідки заочного розгляду справи?*
- 5. У якому разі можливий заочний розгляд справи за множинності учасників на боці відповідача?*
- 6. Який зміст ухвали про заочний розгляд справи?*
- 7. Яка специфіка розгляду справи по суті в заочному провадженні?*
- 8. Коли заочне рішення набирає законної сили?*

Тести для самоконтролю

1. Про заочний розгляд справи суд постановляє:

- а) постанову;
- б) ухвалу;
- в) рішення;
- г) протокол.

2. Протягом якого терміну відповідачам, які не з'явилися в судове засідання направляється копія заочного рішення:

- а) п'ять днів;
- б) десять днів;
- в) три дні;
- г) сім днів.

3. Протягом якого часу розглядається заява про перегляд заочного рішення:

- а) десять днів;
- б) п'ятнадцять днів;
- в) три дні;
- г) двадцяти днів.

4. Заочне рішення набирає законної сили:

- а) протягом 10 днів з дня винесення;
- б) протягом 15 днів з дня винесення;
- в) протягом 20 днів;
- г) після закінчення строку для подання апеляційної скарги.

5. Повторне заочне рішення може оскаржити:

- а) позивач;
- б) відповідач;
- в) позивач та відповідач;
- г) адвокат.

6. Строк подання заяви про перегляд заочного рішення:

- а) 15 днів з дня отримання копії рішення;
- б) 5 днів з дня отримання копії рішення;
- в) 10 днів з дня отримання копії рішення;
- г) 10 днів з дня винесення рішення.

7. Умовою заочного розгляду справи є:

- а) заперечення позивачем щодо розгляду справи;
- б) неявка в судове засідання позивача без поважних причин;
- в) неявка в судове засідання відповідача без поважних причин;
- г) неявка в судове засідання відповідача з поважних причин.

8. Вкажіть положення, які є правильними щодо порядку і строків подання заяви про перегляд заочного рішення:

а) заочне рішення може бути оскаржене лише в апеляційному порядку;

б) заочне рішення може бути переглянуте судом, що його ухвалив, за письмовою заявою позивача;

в) заяву про перегляд заочного рішення може бути подано протягом десяти днів з дня його проголошення;

г) заочне рішення може бути переглянуте судом, що його ухвалив, за письмовою заявою відповідача, яку може бути подано протягом десяти днів з дня отримання його копії.

9. У разі участі у справі кількох відповідачів заочний розгляд справи:

а) можливий у разі неявки в судове засідання одного з відповідачів;

б) можливий у разі неявки в судове засідання усіх відповідачів;

в) можливий у разі неявки в судове засідання більшості відповідачів;

г) не можливий.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Яготинським місцевим судом ухвалено заочне рішення про виселення О. Мосіна з квартири, ордер на яку виданий А. Сімонову. Відповідач подав до суду, який ухвалив заочне рішення, заяву про скасування цього рішення, посилаючись на поважність причин неявки до судового засідання і на помилковість висновку суду про відсутність у нього права на користування спірним житловим приміщенням. Під час розгляду судом заяви про скасування судового рішення О. Мосін пояснив, що про слухання справи він був оповіщений належно, однак у судове засідання не з'явився через хворобу, повідомляти про яку суду не вважав потрібним. На доказ помилковості висновків суду про його виселення О. Мосін представив висновок, наданий фахівцями юридичної фірми «Юрист».

Чи підлягає задоволенню заява О. Мосіна про скасування заочного рішення?

Задача 2. М. Семенова позивала проти К. Карпова про розірвання договору купівлі-продажу квартири. Судове засідання було призначено на 30 травня 2013 р. 29 травня 2013 р. до суду надійшла заява від К. Карпова, в якій він зазначив, що в суд не прийде, але з позовом не згодний. У судовому засіданні позивачка заявила клопотання про ухвалення заочного рішення і подала докази на підтвердження своїх вимог.

Як повинен вчинити суд?

Задача 3. У перше судове засідання через поважні причини не з'явився відповідач і суд відклав розгляд справи. В друге судове засідання надійшло клопотання відповідача про розгляд справи у його відсутності. За згодою позивача суд розглянув справу в порядку заочного провадження і ухвалив рішення на користь позивача. Відповідач оскаржив заочне рішення у вищій суд.

Який порядок оскарження заочного рішення?

Чи є підстави для відміни заочного рішення в цій ситуації?

Задача 4. В судове засідання за позовом К. Щурата до редакції газети «Галицький шлях» про захист честі, гідності та ділової репутації головний редактор газети тричі не забезпечив явку представника редакції.

Про розгляд справи редакція повідомлялася повістками, зокрема під розписку. Заперечень проти позову та підтвердження правдивості поширених про К. Щурата відомостей відповідач не представив. Копія позовної заяви ним отримана. В черговому судовому засіданні 15 жовтня 2014 р. суд виніс ухвалу про заочний розгляд цивільної справи та задовольнив позов, стягнувши одночасно з редакції 10000 грн у рахунок відшкодування завданої моральної шкоди. 25 жовтня 2014 р. від редакції надійшла заява про перегляд заочного рішення.

За цією заявою 15 січня 2015 р. відбулося судове засідання. Відповідач не з'явився, не повідомивши суд про причини неявки. Розгляд справи відклали на 04 березня 2015 р. Виклик сторін повторили. Однак на цей раз не з'явилися обидві сторони. Суд розглянув справу у їх відсутності, постановивши ухвалу про залишення заяви редакції газети «Галицький шлях» про перегляд заочного рішення без задоволення. Відповідач оскаржив цю ухвалу.

Проаналізуйте ситуацію.

Рекомендована література

1. Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 708 с.
2. Великорода О. М. Скасування та оскарження заочного рішення / О. М. Великорода // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 3 (22). – С. 17–21.
3. Кучерук К. І. Заочний розгляд цивільних справ як форма цивільного судочинства / К. І. Кучерук // Держава та регіони. – 2010. – № 2. – С. 45–48.
4. Луспенник Д. Д. Заочний розгляд справи: проблемні новели ЦПК / Д. Д. Луспенник // Юридичний вісник України. – 2006. – № 9. – С. 35–39.
5. Навроцька Ю. В. Заочний розгляд справи в цивільному процесі України: монографія / Ю. В. Навроцька. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 680 с.
6. Навроцька Ю. В. Згода позивача на заочний розгляд справи в цивільному судочинстві / Ю. В. Навроцька // Часопис Академії адвокатури України. – 2009. – № 4. – С. 1–5.
7. Навроцька Ю. В. Підстави та наслідки скасування заочного рішення судом, що його ухвалив / Ю. В. Навроцька // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – Вип. 48. – С. 142–150.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про судовий збір: Закон України від 8 липня 2011 р. (станом на 1 вересня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.
2. Про затвердження Правил надання послуг поштового зв'язку: Постанова Кабінету міністрів України від 5 березня 2009 р. (станом на 6 листопада 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/270-2009-%D0%BF>.
3. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>
4. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>
5. Практика ухвалення та перегляду судами заочних рішень у цивільних справах: Узагальнення Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sudpraktika.in.ua/praktika-uxvalennya-ta-pereglyadu-sudami-zaochnix-rishen-u-civilnix-spravax/>

Глава 18. НАКАЗНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

1. Поняття, права природа та особливості інституту наказного провадження

Одним із етапів судово-правової реформи в Україні стало реформування цивільного процесуального законодавства. Запровадження наказного провадження, за задумом законодавця, мало на меті пришвидшити судочинство. Як свідчить судова практика, чимало справ, що розглядаються в порядку позовного провадження, фактично безспірні, оскільки вимоги позивача відповідачем не заперечуються.

Можливість спрощення і скорочення процедури у встановлених законом випадках підвищує ефективність правового захисту та дає змогу звільнити суди від розгляду за повною процедурою безспірних за суттю справ. У правовому механізмі цивільного судочинства, що закріплений у ЦПК України, здійснено спрощення провадження у справах, які ґрунтуються на безспірних фактах.

Пошук шляхів оптимізації та раціоналізації правосуддя, досягнення мети спрощення, підвищення ефективності та диференціації цивільного процесу, обмежена кількість штатних одиниць у судовій системі сприяло відновленню правового закріплення інституту судового наказу у цивільному процесуальному законодавстві України.

Нині такий спосіб здійснення судочинства або подібні до нього судові процедури успішно використовуються в багатьох країнах світу, зокрема Німеччині, Греції, Данії, Франції, Російській Федерації, Республіці Білорусь, Угорщині, Швейцарії, Швеції, Італії, Англії тощо.

Правова регламентація процедури наказного провадження та вимог до судового наказу як особливої форми судового рішення здійснюється положеннями розділу 2 ЦПК України. Однак вони визначають лише особливості здійснення наказного провадження. У разі відсутності в цьому розділі спеціальної норми щодо вирішення того чи іншого питання діє правило застосування відповідних положень ЦПК України. Наприклад, зважаючи на положення, закріплене у частинах 1 та 2 ст. 18 ЦПК України, питання про видачу судового наказу вирішуються одноособово суддею, який діє від імені суду; правовий статус осіб, які беруть участь у наказному провадженні, визначається за ст.ст. 27–29 ЦПК України.

Відповідно до законодавства України наказне провадження здійснюється у формі видачі судового наказу, а власне наказне провадження є структурним компонентом цивільного процесу, разом із позовним та окремим провадженнями.

Наказне провадження, на відміну від інших видів цивільного судочинства, є «документарним» чи «письмовим», а не усним, оскільки всі дії у ньому вчиняються виключно у письмовій формі. Його ще можна назвати непротокольним, оскільки хід провадження не фіксується у протоколах чи інших процесуальних документах (журналі судового засідання тощо).

*Отже, **наказне провадження** – це спрощена ініційована процедура захисту майнових прав і законних інтересів кредитора, вимоги якого до боржника щодо стягнення коштів або вилучення майна ґрунтуються на безспірних документах та обставинах, що здійснюється за відсутності позову шляхом видачі судового наказу.*

Особами, які беруть участь у справі, у наказному провадженні є *заявник та заінтересовані особи*, а також їхні *представники*. Також є можливість участі у процесі органів та осіб, визначених ст. 45 ЦПК України.

Заявником є особа, що звертається до суду із заявою про видачу судового наказу і якій належить право вимоги, що є предметом судового вирішення, – *стягувач*. *Заінтересованою* є особа, з якої слід стягнути гроші чи витребувати майно для погашення вимоги заявника, – *боржник*.

Зважимо на запровадження законодавцем у тексті ЦПК України кількох термінів, що позначають особу, яка звертається до суду із заявою про видачу судового наказу. Відтак у ч. 2 ст. 26, частинах 2–4 ст. 98, ч. 2 ст. 101, п. 6 ч. 1 ст. 103 ЦПК України вживається термін «заявник», а в ч. 2 ст. 99, ст. 102, ч. 3 ст. 103, ч. 2 ст. 104, ч. 4 ст. 105 ЦПК України – «стягувач». Це пов'язано з тим, що особа, яка звертається із заявою про видачу судового наказу, набуває прав та обов'язків стягувача лише в тому разі, коли суд видасть судовий наказ. Проте такий дуалізм термінів може призвести до негативної термінологічної плутанини у правозастосовній практиці.

Вирішення справи у порядку наказного провадження здійснюється у формі видачі **судового наказу**, який *можна визначити як вид судового рішення, що видається у передбачених законом випадках, без розгляду справи по суті, на підставі наданих заявником документів за умови відсутності заперечень з боку боржника з метою захисту порушених прав та інтересів фізичних або юридичних осіб, яке має особливі формальні вимоги та процедуру виконання*.

Можливість стягнення на підставі судового наказу за заявленою вимогою заявника до боржника залежить від *суб'єктивної та об'єктивної підстав*.

Суб'єктивною підставою є воля особи, якій належить право вимоги, тобто заявника. Якщо особа вважає, що боржник не може пред'явити обґрунтовані заперечення проти її вимоги, і якщо із наданих нею письмових доказів безспірно вбачається право такої вимоги, вона може ініціювати наказне провадження, звернувшись до суду із заявою про видачу судового наказу. Якщо, на думку особи, справа вимагає складної юридичної оцінки, вона може звернутися до суду із позовною заявою, тобто вимагати розгляду її вимоги у порядку позовного провадження.

Об'єктивною підставою стягнення на основі судового наказу є зміст вимоги, за якою він може бути виданий. Перелік

установлених вимог, за якими видаються судові накази, визначений у ст. 96 ЦПК України.

Під час визначення правової природи судового наказу простежується взаємозв'язок цивільного процесу і виконавчого провадження.

Зокрема сукупність правових норм, що регулюють відносини між судом, з одного боку, та заявником (кредитором), боржником, – з іншого, які виникають щодо видачі судового наказу, є інститутом цивільного процесуального права. А регулювання правовідносин, пов'язаних із примусовим виконанням судового наказу, здійснюється за нормами законодавства про виконавче провадження.

Проте судовий наказ має суттєву особливість, що виокремлює його серед інших судових актів. Адже він одночасно є і актом, що приймається органом судової влади, та процесуальним документом, і виконавчим документом, що виконується органами державної виконавчої служби відповідно до процедури виконавчого провадження. Така його подвійна правова природа є винятком із загального правила та зумовлена необхідністю захисту безспірних прав стягувача у спрощеному порядку на підставі безспірних доказів. Але, дотримуючись принципу рівності сторін (стягувача та боржника), боржнику також законом гарантується захист його прав шляхом спрощеної процедури скасування судового наказу.

Узагальнюючи поняття судового наказу, можна виокремити такі його **ознаки**:

1) судовий наказ є судовим рішенням, яке видається суддею одноособово;

2) судовий наказ видається у спрощеному порядку, без розгляду справи по суті;

3) судовий наказ наділяється силою норми матеріального права, а винесення судом наказу становить видання правозастосовного акта держави;

4) судовий наказ видається за доказами, наданими лише однією зі сторін (стягувачем);

5) судовий наказ видається з вимог, які можна назвати безспірними. У цьому разі уточненню підлягає той аспект, що спір

між стягувачем і боржником є, оскільки стягувач звертається до суду із заявою про видачу судового наказу, однак докази правочину для суду є безспірними, надані стягувачем докази достатні для вирішення справи в порядку наказного провадження, інакше спір підлягатиме вирішенню за правилами позовного провадження.

2. Стадії наказного провадження

Стадії наказного провадження – це сукупність процесуальних дій, здійснюваних у порядку, визначеному цивільним процесуальним законодавством, і спрямованих на досягнення самостійної найближчої мети у межах загальної мети наказного провадження.

Особливості стадій наказного провадження виявляються у тому, що вони:

- 1) мають скорочений строк спливу;
- 2) характеризуються спрощеним порядком: кожна стадія складається з невеликої кількості процесуальних дій;
- 3) процесуальні дії у стадіях наказного провадження не протоколюються;
- 4) у наказному провадженні відсутні стадії, притаманні іншим видам цивільного судочинства (судовий розгляд, апеляційне оскарження тощо);
- 5) наказне провадження характеризується особливою стадією скасування судового наказу суддею, який його виніс.

У процедурі наказного провадження необхідно виокремити такі три стадії:

- 1) відкриття наказного провадження;
- 2) видача судового наказу;
- 3) скасування судового наказу.

Відкриття наказного провадження. У порядку наказного провадження можуть бути захищені не будь-які права, свободи та інтереси заявника, а лише ті, що встановлені законодавцем, за якими може бути видано судовий наказ. Такі вимоги називаються

об'єктивними умовами або підставами для видачі судового наказу. Відповідно до ч. 1 ст. 96 ЦПК України *об'єктивною умовою для видачі судового наказу є заявлення однієї з таких вимог:*

1) про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати;

2) про компенсацію витрат на здійснення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника;

3) про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та трьох відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості;

4) про присудження аліментів на дитину в розмірі тридцяти відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із установленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

5) про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законну силу, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів.

Суб'єктами, що мають право ініціювання відкриття справи про видачу судового наказу, є:

1) особа, якій належить право вимоги згідно зі ст. 96 ЦПК України, тобто заявник – кредитор за зобов'язанням, працівник тощо. Водночас можлива активна співучасть на стороні заявника, зокрема кілька кредиторів можуть звертатися за видачею судового наказу в разі, якщо вони пов'язані з боржником єдиним матеріальним правовідношенням. Співучасть можлива й на стороні боржника;

2) від імені та в інтересах заявника може виступати його представник, який подає заяву про видачу судового наказу. У таких випадках до заяви має бути доданий документ, що посвідчує повноваження представника.

Спірне питання щодо участі у наказному провадженні прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування як суб'єктів, що можуть ініціювати наказне провадження. Слід зважати, що і прокурор, і органи державної влади та

місцевого самоврядування можуть звертатися до суду лише «у випадках, встановлених законом», як це зазначено у ст. 45 ЦПК України.

Для відкриття наказного провадження кредитор-заявник має подати до суду письмову заяву про видачу судового наказу з її копіями та копіями доданих до неї документів, що підтверджують вимоги кредитора, відповідно до кількості боржників. Подання заяви про видачу судового наказу здійснюється до суду першої інстанції за загальними правилами підсудності, встановленими ЦПК України.

За виявлення порушення правил про підсудність під час звернення із заявою про видачу судового наказу суд за аналогією з п. 4 ч. 3 ст. 121 ЦПК України може відмовити у прийнятті цієї заяви і повернути її заявникові, про що постановляє відповідну ухвалу. Таку ухвалу може бути оскаржено в апеляційному порядку.

Заява про видачу судового наказу подається особисто заявником (його представником) до суду першої інстанції, де вона реєструється, оформляється і передається судді в порядку черговості або надсилається поштою.

Заява про видачу судового наказу має бути подана у письмовій формі. У заяві відповідно до ст. 98 ЦПК України *необхідно зазначити:*

- 1) найменування суду, до якого подається заява;
- 2) ім'я (найменування) заявника та боржника, а також ім'я (найменування) представника заявника, якщо заява подається представником, їх місце проживання або місцезнаходження, тобто у заяві про видачу судового наказу необхідно зазначити основні дані, що ідентифікують зазначених осіб;
- 3) вимоги заявника і обставини, на яких вони ґрунтуються;
- 4) перелік документів, що додаються до заяви.

До заяви про видачу судового наказу необхідно додати документи, які доводять обґрунтованість і безспірність вимог заявника. Заява підписується заявником або його представником і подається з її копіями та копіями доданих до неї документів відповідно до кількості боржників (ч. 3 ст. 98 ЦПК України); а у разі подання заяви про видачу судового наказу представни-

ком – документ, який посвідчує його повноваження (ч. 4 ст. 98 ЦПК України).

У заяві про видачу судового наказу має бути зазначена дата її подання до суду.

Також до цієї заяви додаються документи, що підтверджують сплату судового збору (ч. 1 ст. 99 ЦПК України).

До неналежно оформленої заяви про видачу судового наказу застосовуються положення ст. 121 ЦПК України. Тобто суддя, встановивши, що заяву про видачу судового наказу подано без додержання вимог, викладених у ст. 98 ЦПК України, або не сплачено судовий збір, постановляє ухвалу, в якій зазначаються підстави *залишення заяви без руху*, про що повідомляє заявника і надає йому строк для усунення недоліків заяви та сплати судового збору.

Якщо заявник, відповідно до ухвали суду, у встановлений строк виконає вимоги закону щодо належного оформлення заяви та сплати судового збору, заява про видачу судового наказу вважається поданою в день першого її подання до суду. Інакше заява вважається неподаною і повертається заявникові. Про повернення заяви заявникові суддя постановляє ухвалу, яка відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 293 ЦПК України може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду.

Окрім повернення заявнику неналежно оформленої заяви, **заява про видачу судового наказу повертається заявникові** також у випадках:

- 1) до моменту відкриття наказного провадження надійшло звернення заявника про повернення заяви про видачу судового наказу;
- 2) заяву подано недієздатною особою;
- 3) заяву від імені позивача подано особою, яка не має повноважень на ведення справи;
- 4) справа не підсудна цьому суду.

Правовими наслідками повернення заяви про видачу судового наказу є можливість повторного звернення із заявою до суду, якщо зникнуть обставини, що стали підставою для повернення заяви. Про повернення заяви про видачу судового наказу

суддя виносить ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційній інстанції (п. 3 ч. 1 ст. 293 ЦПК України).

За подання заяви про видачу судового наказу справляється судовий збір у розмірі та порядку, встановленому у ЗУ «Про судовий збір». У ч. 2 ст. 99 ЦПК України зазначається, що у разі відмови в прийнятті заяви про видачу судового наказу або в разі скасування судового наказу внесена сума судового збору стягувачу не повертається. У разі пред'явлення стягувачем позову до боржника у порядку позовного провадження сума судового збору, сплаченого за подання заяви про видачу судового наказу, зараховується до суми судового збору, встановленої за позовну заяву.

Відповідно до ч. 2 ст. 100 ЦПК України **суддя відмовляє у прийнятті заяви про видачу судового наказу у разі, якщо:**

1) заявлено вимогу, не передбачену ст. 96 ЦПК України;
2) із заяви і поданих документів убачається спір про право;
3) є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову або укладенням мирової угоди сторін у спорі між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав. Відмова від позову не позбавляє другу сторону права пред'явити такий же позов до особи, яка відмовилась від позову;

4) у провадженні цього чи іншого суду є справа із спору між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав;

5) є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому ж третейському суді виявився неможливим;

б) після смерті фізичної особи, а також у зв'язку з припиненням юридичної особи, які є однією зі сторін у справі, спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

Зазначений перелік підстав для відмови у прийнятті заяви вичерпно.

Правовими наслідками відмови у прийнятті заяви про видачу судового наказу є неможливість повторного звернення заявника з такою ж заявою в порядку наказного провадження, що не виключає його звернення з тими ж вимогами у позовному порядку.

Рішення судді про відмову у прийнятті заяви про видачу судового наказу оформляється ухвалою, яка може бути оскаржена у апеляційному порядку (п. 1 ч. 1 ст. 293 ЦПК України). Ухвала про відмову у прийнятті заяви про видачу судового наказу має бути обґрунтованою і в ній потрібно зазначити конкретну підставу для такої відмови, передбачену ЦПК України.

У разі, якщо апеляційний суд відхилить апеляційну скаргу і залишить вказану ухвалу без змін (п. 1 ч. 1 ст. 312 ЦПК України), ухвала суду першої інстанції про повернення заяви та ухвала апеляційного суду про відхилення апеляційної скарги та залишення ухвали суду першої інстанції без змін може бути оскаржена у касаційному порядку (ч. 1 ст. 324 ЦПК України).

Якщо в заяві про видачу судового наказу є вимоги, частина з яких не підлягає розгляду в порядку наказного провадження, суд постановляє ухвалу про відмову у прийнятті заяви про видачу судового наказу лише в частині цих вимог. Якщо заявлені вимоги взаємопов'язані й окремих їх розгляд неможливий, то суд відмовляє у прийнятті заяви про видачу судового наказу.

Якщо боржником у заяві про видачу судового наказу, щодо якої відсутні підстави для її повернення чи відмови у видачі судового наказу, вказана фізична особа, яка не має статусу підприємця, суддя не пізніше *двох днів* із дня надходження такої заяви звертається до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи щодо надання інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання фізичної особи-боржника.

Інформація про місце проживання (перебування) фізичної особи-боржника має бути надана впродовж *трьох днів* із моменту отримання відповідним органом реєстрації місця проживання (перебування) особи відповідного звернення суду.

Якщо за результатами розгляду отриманої судом інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце

проживання (перебування) фізичної особи-боржника буде встановлено, що заява про видачу судового наказу не підсудна цьому суду, суд повертає стягувачу заяву про видачу судового наказу.

Якщо отримана судом інформація не дає змоги встановити зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи-боржника, суд відмовляє у прийнятті заяви про видачу судового наказу.

Питання про відкриття наказного провадження або відмову у прийнятті заяви про видачу судового наказу суддя вирішує не пізніше наступного дня з дня надходження заяви до суду, закінчення строку, встановленого для усунення недоліків заяви про видачу судового наказу та не пізніше наступного дня після отримання судом інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи-боржника.

Про відкриття наказного провадження суддя постановляє ухвалу.

Видача судового наказу. У разі відкриття наказного провадження суд повинен видати судовий наказ по суті заявлених вимог.

Відповідно до ст. 102 ЦПК України судовий наказ видається судом у *триденний строк* з моменту постановлення ухвали про відкриття наказного провадження.

Процедура видачі судового наказу здійснюється у *спрощеному порядку*:

- не відбувається судові засідання;
- заявник і боржник не викликаються у судові засідання;
- не заслуховуються їхні пояснення;
- доказами можуть бути лише певні документи.

Розгляд питання про видачу судового наказу здійснюється суддею одноособово (ч. 1 ст. 18 ЦПК України).

Судовий наказ є особливим видом судових рішень.

Судовий наказ видається за наявними у справі матеріалами у письмовій формі згідно з вимогами, передбаченими положеннями ст. 103 ЦПК України. У судовому наказі зазначається:

- 1) дата видачі наказу;

2) найменування суду, прізвище та ініціали судді, який видав судовий наказ;

3) ім'я (найменування) стягувача і боржника, їх місце проживання або місцезнаходження;

4) посилання на закон, на підставі якого підлягають задоволенню заявлені вимоги;

5) сума грошових коштів, які підлягають стягненню, а також рахунок боржника (юридичної особи) в установі банку, з якого повинні бути стягнуті грошові кошти, якщо такий повідомлений заявником;

6) сума судових витрат, що сплачена заявником і підлягає стягненню на його користь з боржника;

7) дата набрання судовим наказом законної сили та строк пред'явлення судового наказу до виконання;

8) відомості про порядок та строки подання заяви про скасування судового наказу.

За своїм значенням юридичною силою та наслідками судовий наказ має певні аналогічні ознаки зі звичайним рішенням суду, зокрема:

1) судовий наказ – один із видів судових рішень у цивільних справах;

2) судовий наказ – правозастосовний акт судової влади, обов'язковий для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб і громадян та підлягає виконанню на всій території України;

3) судовий наказ – правозастосовний акт захисту цивільних прав;

4) судовий наказ – процесуальний документ, оскільки процесуальне законодавство передбачає вимоги щодо його процесуально-документального оформлення.

Однак, якщо порівнювати судовий наказ із судовим рішенням, можна виокремити низку суттєвих відмінностей, зважаючи на такі критерії:

1. *За характером заявлених вимог.* Судове рішення ухвалюється у будь-якій цивільній справі позовного або окремого провадження, у ньому викладається владна правозастосовна

позиція суду з будь-якої заявленої позивачем вимоги, яка ґрунтується на положеннях процесуального закону. У наказному провадженні вирішується обмежене законом коло вимог, передбачених ст. 96 ЦПК України, що означає неможливість видачі судового наказу в усіх інших випадках.

2. *За процесуальною формою розгляду.* Судове рішення ухвалюється судом як результат змагальної форми процесу, з дотриманням принципів гласності та відкритості судового розгляду, де кожна сторона повинна довести обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Судовий наказ видається без судового засідання, тобто без розгляду справи по суті, без виклику стягувача та боржника та на підставі письмових документів.

3. *За правовим механізмом дослідження доказів.* Судове рішення ухвалюється після судового засідання, де сторони та інші особи, які беруть участь у справі, відповідно до принципу диспозитивності розпоряджалися своїми процесуальними правами, в якому надавалися та досліджувалися докази, особи, які беруть участь у справі, виступали в судових дебатах, здійснювалося повне фіксування судового засідання. Судовий наказ видається на підставі ознайомлення судді з наданими документами.

4. *За ознакою обґрунтованості.* Судове рішення має бути мотивованим. Зокрема в мотивувальній частині судового рішення зазначаються обставини, встановлені судом, і правовідносини, визначені відповідно до них; мотиви, з яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення; бере до уваги або відхиляє докази; застосовує зазначені в рішенні нормативно-правові акти; визначає, чи були порушені, не визнані або оспорені права, свободи, інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду. Судовий наказ унаслідок своєї юридичної природи, на відміну від мотивувальної частини судового рішення, має частину, у якій окреслена модель поведінки боржника, тобто зобов'язання виконати певні дії.

5. *За порядком ухвалення.* Рішення суду ухвалюється, оформляється і підписується в нарадчій кімнаті та проголошується прилюдно, водночас головуючий роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. Щодо видачі судового

наказу простежується спрощена процедура. Однак базові та основні принципи правосуддя, які застосовуються у позовному провадженні, повинні забезпечуватись і під час постановлення судового наказу.

6. *За часом набрання законної сили.* Рішення суду набирає законної сили після завершення строку подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. Судовий наказ набирає законної сили впродовж *трьох днів* у разі ненадходження заяви від боржника після закінчення строку на її подання та за наявності даних про отримання боржником копії наказу, після чого суд видає його стягувачеві для пред'явлення до виконання.

7. *За юридичною силою.* Після проголошення рішення суд, який його ухвалив, не може сам скасувати або змінити рішення. Це належить до повноважень суду вищої інстанції та лише в разі оскарження рішення. Судовий наказ, навпаки, може бути скасований судом, що його видав, за заявою боржника в разі заперечення проти вимог стягувача, про що судом постановляється ухвала.

8. *За порядком оскарження.* Судове рішення може бути оскаржене з підстав та в порядку, передбаченому законом. Судовий наказ може лише оспорюватися, після чого він підлягає обов'язковому скасуванню, про що судом постановляється ухвала. В ухвалі про скасування судового наказу суд одночасно роз'яснює, що заявлені стягувачем вимоги можуть бути розглянуті в позовному провадженні з додержанням загальних правил щодо пред'явлення позову.

9. *За змістом.* Якщо розглядати судові рішення як процесуальний документ, то воно складається із вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин. Судовий наказ складається лише зі вступної та резолютивної частин.

10. *За суб'єктним складом.* Термінологія щодо стягувача і боржника як сторін наказного провадження була запозичена з виконавчого провадження, де ст. 8 ЗУ «Про виконавче провадження» визначає стягувача як фізичну або юридичну особу, на користь чи в інтересах якої видано виконавчий документ, а боржника – як фізичну або юридичну особу, яка зобов'язана за рішенням вчинити певні дії (передати майно,

виконати інші обов'язки, передбачені рішенням) або утриматися від їх учинення.

11. *За зверненням до виконання.* На підставі судового рішення, що набрало законної сили (за винятком випадків негайного виконання рішення), видається виконавчий лист, що є виконавчим документом. Судовий наказ є виконавчим документом, тому отримання будь-яких інших документів у суді після його видачі не потрібно.

Судовий наказ складається і підписується суддею у двох примірниках, один із яких залишається у справі, а другий скріплюється печаткою суду і видається стягувачу після набрання ним законної сили. Для боржника виготовляється копія судового наказу.

Після видачі судового наказу його копія невідкладно надсилається боржникові рекомендованим листом із повідомленням, із яким боржник отримує й копію заяви стягувача з копіями доданих до неї документів.

Водночас боржникові письмово роз'яснюється його право на подання заяви про скасування судового наказу в разі, коли боржник не погоджується з вимогами стягувача, впродовж *десяти днів* із дня отримання копії судового наказу.

Днем отримання боржником копії судового наказу є дата, зазначена у поштовому повідомленні про вручення. Якщо боржник відмовляється від отримання копії судового наказу або відсутній за вказаною адресою, днем отримання боржником копії судового наказу є день проставлення у поштовому повідомленні позначки про відмову боржника отримати копію судового наказу чи позначки про відсутність боржника за вказаною адресою.

Судовий наказ видається судом стягувачеві після набрання ним законної сили, що здійснюється за дотримання певних, установлених законом вимог. Якщо від боржника впродовж *трьох днів* після завершення строку на подання заяви про скасування судового наказу не надійшла відповідна заява, суд перевіряє, чи була отримана боржником копія судового наказу, тобто встановлює, чи надійшла до суду розписка про одержання копії судового наказу боржником з позначкою про дату її вручення. Якщо у справі є відповідні дані, суд видає судовий наказ стягувачеві для пред'явлення до виконання.

Що стосується процедури видачі судового наказу стягувачеві, доцільно застосовувати положення ст. 222 ЦПК України. Оскільки присутність стягувача під час видачі судового наказу не передбачена ЦПК України, копії повного судового рішення надсилаються судом рекомендованим листом із повідомленням про вручення впродовж *двох днів* із дня його складання або за його зверненням вручаються йому під розписку безпосередньо в суді.

У ЦПК України не зазначено, що судовий наказ може направлятися судом безпосередньо державному виконавцеві, але у правозастосовній діяльності не повинно бути для цього перешкод. Відтак, якщо стягувач просить суд про передачу судового наказу державному виконавцеві у зв'язку з тим, що з поважних причин він не може його отримати особисто для пред'явлення до виконання, суд може направити судовий наказ на виконання за аналогією, як направляє виконавчий лист.

Судовий наказ має силу виконавчого документа, стягнення за ним здійснюється в порядку, передбаченому для виконання судових рішень, тобто всі загальні правила виконавчого провадження, передбачені ЗУ «Про виконавче провадження», повинні діяти і щодо виконання судового наказу.

Судовий наказ, як й інші судові акти, що набрали чинності, відповідно до ст. 14 ЦПК України обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягає виконанню на всій території України, а у випадках, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України, – і за її межами.

Скасування судового наказу. Цивільне процесуальне законодавство встановлює спрощену процедуру його скасування. Скасувати судовий наказ може лише суд, який його видав, і тільки за заявою боржника.

Скасування судового наказу є останнім, третім етапом наказного провадження. Якщо боржник не згоден із пред'явленими вимогами, він повинен подати *заяву про скасування судового наказу* впродовж *десяти днів* після отримання копії судового наказу. Заява боржника про скасування судового наказу, подана після завершення зазначеного строку, залишається без розгляду, якщо

суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення строку для подання цієї заяви. Якщо суд зробив висновок про поновлення строку на подання заяви про скасування судового наказу, який набрав законну силу, в ухвалі про прийняття такої заяви до розгляду суд має вирішити питання про зупинення виконання судового наказу.

Заява боржника про скасування судового наказу має відповідати вимогам, передбаченим у ст. 105 ЦПК України. Така заява подається в суд у письмовій формі й у ній має бути зазначено:

- 1) найменування суду, до якого подається заява;
- 2) ім'я (найменування) стягувача та боржника, а також ім'я (найменування) представника боржника, якщо заява подається представником, їхнє місце проживання або місцезнаходження;
- 3) наказ, що оспорується;
- 4) посилання на обставини, які свідчать про повну або часткову необґрунтованість вимог стягувача;
- 5) посилання на докази, якими боржник обґрунтовує свої заперечення проти вимог стягувача;
- 6) перелік документів, що додаються до заяви.

Якщо така заява подається представником, він повинен її підписати та додати до неї документ, який підтверджує його повноваження. До заяви про скасування судового наказу необхідно додати її копії та копії доданих до неї документів відповідно до кількості стягувачів.

Заява про скасування судового наказу реєструється у день її надходження до суду в автоматизованій системі документообігу суду, та не пізніше наступного дня передається визначеному судді. До неналежно оформленої заяви про скасування судового наказу застосовуються положення ст. 121 ЦПК України (залишення заяви без руху, повернення заяви).

Про залишення заяви про скасування судового наказу без розгляду чи про прийняття такої заяви до розгляду суд постановляє ухвалу. Питання про прийняття заяви про скасування судового наказу до розгляду суд вирішує не пізніше наступного дня після її передачі визначеному судді.

Копія ухвали про прийняття заяви про скасування судового наказу до розгляду не пізніше наступного дня з дня її постановлення надсилається стягувачу та боржнику.

Із копією ухвали стягувачу та боржнику надсилається повідомлення про час і місце розгляду заяви про скасування судового наказу, а стягувачу надсилається також копія такої заяви та доданих до неї документів.

Заява про скасування судового наказу розглядається судом упродовж *десяти днів* із дня постановлення ухвали про прийняття такої заяви до розгляду у відкритому судовому засіданні.

Неявка осіб, належно повідомлених про час і місце розгляду заяви про скасування судового наказу, не перешкоджає розгляду такої заяви. Головуючий відкриває судове засідання і з'ясовує, хто із викликаних осіб з'явився, встановлює їх особу, перевіряє повноваження представників, після чого повідомляє зміст заяви про скасування судового наказу і з'ясовує думку осіб, які беруть участь у розгляді такої заяви.

За результатами розгляду заяви про скасування судового наказу суд має право:

1) залишити заяву про скасування судового наказу без задоволення;

2) скасувати судовий наказ і роз'яснити, що заявлені стягувачем вимоги можуть бути розглянуті у позовному провадженні з додержанням загальних правил щодо пред'явлення позову;

3) змінити судовий наказ.

Про залишення заяви про скасування судового наказу без задоволення та про скасування судового наказу суд постановляє ухвалу, а в разі зміни судового наказу видає судовий наказ.

Змінений судовий наказ чи судовий наказ, щодо якого суд прийняв ухвалу про залишення заяви про його скасування без задоволення, можуть бути оскаржені в апеляційному порядку, встановленому у ЦПК України.

Відповідно до ч. 2 ст. 106 ЦПК України, якщо суд за результатами розгляду заяви про скасування судового наказу прийняв ухвалу про залишення такої заяви без задоволення або змінив судовий наказ, то судовий наказ чи змінений судовий наказ набирає законну силу після закінчення строку на подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано.

У разі подання апеляційної скарги судовий наказ чи змінений судовий наказ, якщо його не скасовано, набирає законну силу після розгляду справи апеляційним судом.

Запитання для самоконтролю

1. *Що розуміють під судовим наказом?*
2. *Які особливості наказного провадження?*
3. *Який зміст заяви про видачу судового наказу?*
4. *Які документи додаються до заяви про видачу судового наказу?*
5. *Чим судовий наказ відрізняється від рішення суду першої інстанції?*
6. *Упродовж якого часу судовий наказ набирає законну силу?*
7. *Який порядок скасування судового наказу?*

Тести для самоконтролю

1. Який процесуальний документ постановлює суд у разі відмови у прийнятті заяви про видачу судового наказу?

- а) постанову;
- б) ухвалу;
- в) протокол;
- г) судовий наказ.

2. У ЦПК України передбачено таку вичерпну кількість випадків, в яких може бути видано судовий наказ:

- а) три;
- б) не дано вичерпний перелік;
- в) чотири;
- г) два;
- г) п'ять.

3. Особи, які беруть участь у наказному провадженні, це:

- а) стягувач, боржник;
- б) позивач, відповідач;
- в) заявник, зацікавлені особи;
- г) заявник, зацікавлені особи, держава.

4. Заява боржника про скасування судового наказу, подана в установленний строк, розглядається судом протягом:

- а) трьох днів з дня її надходження;
- б) п'яти днів з дня її надходження;

- в) десяти днів з дня постановлення ухвали про прийняття заяви до розгляду;
- г) не більше місяця з дня її надходження.

5. Суддя відмовляє у прийнятті заяви про видачу судового наказу, якщо:

- а) заявлено вимогу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг;
- б) із заяви вбачається спір про право;
- в) заявлено вимогу про стягнення нарахованої але не виплаченої заробітної плати;
- г) заявлено вимогу про компенсацію витрат на розшук боржника.

6. Яким процесуальним документом порушуються справи наказного провадження?

- а) заявою;
- б) протестом прокурора;
- в) поданням громадської організації;
- г) позовною заявою.

7. Заява про видачу судового наказу розглядається судом впродовж:

- а) 3 днів;
- б) 1 місяця;
- в) 10 днів;
- г) 2 місяців.

8. За результатами розгляду цивільної справи у наказову провадженні суд виносить:

- а) ухвалу;
- б) рішення суду;
- в) постанову;
- г) судовий наказ.

9. В яких випадках постановляється ухвала про скасування наказу?

- а) у разі подачі боржником заяви про скасування наказу з доданими до нею письмовими доказами, що спростовують заявлені заявником вимоги;
- б) у разі прийняття апеляційним судом ухвали про скасування судового наказу;

- в) у разі прийняття апеляційним судом рішення про скасування судового наказу;
- г) у всіх випадках подання боржником заяви про скасування судового наказу;
- г) на вимогу вищого суду.

10. Протягом якого строку суд зобов'язаний надіслати копію наказу боржникові рекомендованим листом із повідомленням?

- а) негайно після видачі судового наказу;
- б) протягом трьох днів після його постановлення;
- в) не пізніше наступного дня після видачі судового наказу;
- г) протягом десяти днів після його постановлення.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. До Галицького районного суду м. Львова звернулася М. Карпан із заявою про видачу судового наказу про стягнення з М. Кізим аліментів на 3-річну дитину у розмірі 3 тис. грн на підставі договору про сплату аліментів на дитину. Оскільки місце проживання М. Кізим невідоме, у заяві було вказано його останнє відоме місце проживання. Галицький районний суд м. Львова відмовив у видачі судового наказу у зв'язку з неможливістю надіслання копії судового наказу та з'ясування позиції стягувача. Тому справа повинна розглядатися, на думку суду, у позовному провадженні.

Чи є підстави для відмови у прийнятті заяви про видачу судового наказу?

Чи підлягає апеляційному оскарженню ухвала про відмову у прийнятті заяви про видачу судового наказу?

Задача 2. Л. Совик звернувся до суду з заявою про видачу судового наказу про відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої неналежною якістю купленої ним кави. Свою вимогу він обґрунтовував набранням законної сили рішенням суду у справі за позовом Львівського обласного управління захисту прав споживачів до фірми АТ «Нептун» і декількох торговельних організацій про визнання їх дій щодо продажу кави неналежної якості протиправними щодо невизначеного кола споживачів і припинення таких дій.

Чи є підстави для видачі судового наказу?

З яких підстав суд може постановити ухвалу про відмову у видачі судового наказу?

Задача 3. В. І. Нестеренко (боржник) звернувся до суду із заявою про скасування судового наказу. Заяву він написав у довільній формі. Суддя залишив її без руху на підставі ст. 121 ЦПК та зазначив, що заяву слід написати згідно з вимогами ЦПК.

Як може усунути такі недоліки В. І. Нестеренко, якщо зміст заяви про скасування судового наказу у ЦПК не передбачено?

Задача 4. Після видачі судового наказу до суду звернувся стягувач з проханням скасувати судовий наказ, який був виданий на підставі вимоги про виплату нарахованої, але не виплаченої зарплати. Своє звернення він мотивував тим, що на роботі його попросили підписати відомість про те, що він отримав зарплату, оскільки діяльність підприємства перевіряється прокуратурою, та пообіцяли, що за покращення фінансового стану підприємства вони виплатять йому зарплату у подвійному розмірі. Суд відмовив стягувачеві у прийнятті заяви про скасування судового наказу.

Чи правомірні дії суду?

Задача 5. Суддею районного суду м. Києва було видано судовий наказ. Копію судового наказу у передбачені ЦПК строки була надіслано боржникові рекомендованим листом з повідомленням. Проте повідомлення про отримання боржником копії судового наказу не повернулося до суду. Не надійшла до суду заява боржника про скасування судового наказу. Пройшло майже 20 днів, стягувач наполягав на видачі йому судового наказу для пред'явлення його до виконання. Суд видав судовий наказ.

Чи правомірні дії суду. Які дії суду, якщо заява про скасування судового наказу надійде з пропуском строку на звернення з такою заявою?

Рекомендована література

1. Бичкова С. С. Можливість участі в наказному провадженні інших учасників цивільного процесу / С. С. Бичкова // Науковий вісник КНУВС. – 2009. – № 6. – С. 51–59.

2. Грабар Н. Особливості наказного провадження як спрощеної правової процедури / Н. Грабар // Право України. – 2011. – № 4. – С. 169.

3. Дубчак Л. С. Наказне та окреме провадження в цивільному судочинстві України: навч. посібник / Л. С. Дубчак. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 137 с.

4. Логінова С. Наказне провадження у цивільному судочинстві України / С. Логінова // Право України. – 2006. – № 7. – С. 76–79.

5. Пасенюк О. Судовий наказ як засіб посилення судового контролю за виконанням постанови адміністративних судів / О. Пасенюк // *Право України*. – 2010. – № 5. – С. 40.
6. Пертов Є. В. Наказне провадження: сучасний стан та перспективи розвитку / Є. В. Петров // *Порівняльно-аналітичне право*. – 2014. – № 2. – С. 123–126.
7. Сенік С. Особливості наказного провадження / С. Сенік // *Підприємництво, господарство і право*. – 2008. – № 6. – С. 35–38.
8. Сенік С. Поняття та характерні ознаки наказного провадження / С. Сенік // *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. – 2010. – № 51. – С. 218–222.
9. Шабалін А. Особливості становлення та розвитку інституту наказного провадження в європейському процесуальному праві / А. Шабалін // *Право України*. – 2010. – № 12. – С. 276.
10. Шабалін А. В. Історія розвитку наказного провадження у цивільному процесі України / А. В. Шабалін // *Держава і право*. – 2008. – № 40. – С. 329–334.
11. Шабалін А. В. Стадії наказного провадження: поняття, класифікація та характеристика / А. В. Шабалін // *Держава і право*. – 2008. – № 42. – С. 391–395.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квітня 1999 р. (станом на 6 червня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606-14>
2. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. (станом на 28 серпня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>
3. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>
4. Про узагальнення судової практики розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 грудня 2011 р. № 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2011_rik
5. Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження: Постанова Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 грудня 2011 р. № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2011_rik

Глава 19. ОКРЕМЕ ПРОВАДЖЕННЯ

1. Поняття і сутність окремого провадження

Розділ 4 ЦПК України присвячено правовому регулюванню такого виду неповного провадження, як окреме провадження. Правова природа справ окремого провадження у теорії процесуального права визначається по-різному. Деякі вчені вважають, що в справах окремого провадження відсутній спір про право. Інші виокремлюють мету процесуальної діяльності суду, що спрямована на захист охоронюваних законом правових інтересів фізичних та юридичних осіб, а треті здебільшого зважають на предмет окремого провадження, який полягає в установленні юридичного факту чи певної обставини.

Окреме провадження – це самостійний вид цивільного судочинства, у якому суд під час розгляду безспірних справ установлює юридичні факти або обставини з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів фізичних та юридичних осіб.

Розділ 4 ЦПК України охоплює дванадцять глав. У порядку окремого провадження суд розглядає і вирішує справи про:

– обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи (глава 2);

– надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності (глава 3);

– визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою (глава 4);

– усиновлення (глава 5);

– установлення фактів, що мають юридичне значення (глава 6);

– відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі (глава 7);

– передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність (глава 8);

– визнання спадщини відумерлою (глава 9);

– надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку (глава 10);

– примусову госпіталізація до протитуберкульозного закладу (глава 11);

– розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб (глава 12).

У порядку окремого провадження розглядаються також справи:

– про надання права на шлюб (ч. 3 ст. 234 ЦПК України). За заявою особи, яка досягла 16 років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо суд установить, що це відповідає її інтересам (ч. 2 ст. 23 СК України). За рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним (ч. 4 ст. 26 СК України);

– за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього зашуджений до позбавлення волі (ч. 3 ст. 234 ЦПК України);

– про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя (ч. 3 ст. 234 ЦПК України). За заявою подружжя або позовом одного з них суд може постановити рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно. Режим окремого проживання припиняється у разі поновлення сімейних відносин або за рішенням суду на підставі заяви одного з подружжя (ч. 3 ст. 234 ЦПК України).

Кожна із перелічених категорій справ має певні особливості, але для них характерні спільні **ознаки**:

1) у порядку окремого провадження може вирішуватися спір про факт, про стан, але не спір про право цивільне;

2) мета судового розгляду – встановлення наявності або відсутності факту;

3) факт, що встановлюється судом у порядку окремого провадження, повинен мати юридичне значення;

4) факт повинен мати безспірний характер. Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах (ч. 6 ст. 235 ЦПК України);

5) закон здебільшого точно встановлює коло осіб, які можуть порушити справу (ст.ст. 237, 260, 269, 274 ЦПК України);

б) справи окремого провадження розглядаються судом за участю заявника, заінтересованих осіб (справи порушуються заявою, а тому – немає позовної заяви, немає і позову; немає сторін, тому що не вирішується спір про право, а є заявники, заінтересовані особи);

7) немає окремих інститутів і категорій, властивих позовному провадженню (співучасті, зустрічного позову, забезпечення позову, мирової угоди, третіх осіб тощо).

За загальним правилом всі справи окремого провадження розглядаються суддею *одноособово*.

Що стосується справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи безвісно відсутною чи оголошення її померлою, усиновлення, надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу, то вони розглядаються судом у складі *одного судді та двох народних засідателів*.

Судові рішення у справах окремого провадження не підлягають примусовому виконанню. Вони є підставою для оформлення майнових або особистих немайнових прав громадян.

Отож, **окреме провадження** – це один із трьох видів проваджень у суді першої інстанції, де розглядається визначене судом коло справ, загальною рисою яких є відсутність у них спору про право і метою яких є встановлення юридичного факту або стану.

2. Порядок розгляду справ окремого провадження

Стаття 235 ЦПК України закріплює особливості судового розгляду справ окремого провадження. Порівняно з позовним провадженням, розглядаючи справи окремого провадження, суд зобов'язаний вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єк-

тивного з'ясування обставин справи. Отже, ЦПК України закріпив активну позицію суду під час з'ясування обставин справи.

З метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 239 ЦПК України суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи призначає для встановлення її психічного стану судово-психіатричну експертизу. Судово-психіатрична експертиза повинна бути призначена, коли в справі зібрані всі докази, необхідні для призначення цієї експертизи. У тому разі, коли заявник припускає, що громадянин страждає на хронічний, стійкий психічний розлад, унаслідок якого не здатний усвідомлювати значення своїх дій та/або керувати ними, але за подання заяви в суд не представить офіційні документи про це з лікувальної установи, суд може за власною ініціативою витребувати їх.

Заявник не зможе отримати певні дані, що стосуються лікарської таємниці від лікарського закладу і вони можуть бути надані лише на вимогу суду.

Справи окремого провадження розглядаються за загальним правилом у тому ж порядку, що і справи позовного провадження. Однак відсутність у них спору про право цивільне обумовлює встановлення для них деяких особливостей. *Справи окремого провадження порушуються не інакше, як за заявою, яка містить вимогу до суду, а отже окреме провадження – непозовне і одностороннє, воно не містить ні матеріально-правових вимог, ні адресатів такої вимоги.* Якщо в процесі розгляду справи окремого провадження з'явиться сторона, то окреме провадження припинить існувати.

Саме односторонність форми окремого провадження і визначає всі інші особливості.

На відміну від позовного, *окреме провадження не ґрунтується на принципі змагальності* та відрізняється від позовного провадження межами судового розгляду.

Безспірне одностороннє окреме провадження характеризується і такою особливістю, як *обов'язкова участь у ньому заявника та заінтересованих осіб.*

Рішення суду у справі не набуває ознак винятковості. Обставини, встановлені рішенням суду у справі, яка розглядалася

в порядку окремого провадження, можуть бути оспорені шляхом пред'явлення позову в загальному порядку.

Законодавець установив *заборону передачі справ окремого провадження на розгляд третейського суду та закриття справи у зв'язку з укладенням мирової угоди*. Оскільки ці інститути пов'язані зі спором про право цивільне, то, відповідно, в окремо провадженні мирові угоди застосовуватися не можуть.

Якщо під час розгляду справи в порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду й роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

У постановах Пленуму ВС України неодноразово зазначалися наслідки виникнення спору про право цивільне в порядку окремого провадження. Відповідно до п. 4 Постанови Пленуму ВС України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» в порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, якщо встановлення факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право.

Проте є і винятки з правила. Відповідно до п. 8 Постанови Пленуму ВС України від 28 березня 1972 р. «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним» одночасно зі спором про право цивільне питання про недієздатність громадянина може вирішуватись судом лише в тому разі, коли спір виник після смерті цього громадянина.

Законодавцем встановлено загальне правило, що під час ухвалення судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом. Відповідно до ч. 2 ст. 240 ЦПК України судові витрати, пов'язані з провадженням справи про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, здійснюються за рахунок держави. Розмір судового збору у таких категоріях справ, оскільки немає спору про право цивільне, встановлено законодавцем у твердому розмірі. Заяви у справах окремого провадження оплачуються судовим збором згідно зі ст. 4 ЗУ «Про судовий збір».

3. Особливості розгляду справ окремого провадження

3.1. Розгляд судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи

Глава 2 розділу 4 ЦПК України регулює порядок розгляду справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи.

На значення цих справ зауважує Пленум ВС України у постанові від 28 березня 1972 р. «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним», в якій указано, що вирішення питання про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним є важливою гарантією захисту прав і законних інтересів громадян.

Обмеження в дієздатності громадянина внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами, крім того, спрямовано на посилення боротьби з пияцтвом та зловживанням наркотичними засобами і має неабияке значення для запобігання порушенням громадського порядку та виховання у громадян свідомого ставлення до праці, сім'ї, додержання Конституції та законів України, поважання прав і свобод, честі й гідності інших людей.

Стаття 36 ЦК України встановлює такі **підстави для обмеження в дієздатності**:

а) якщо особа страждає на психічний розлад, який істотно впливає на здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними;

б) зловживання фізичною особою спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо, якими ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

У ст. 39 ЦК України зазначено, що підставою для визнання фізичної особи недієздатною є хронічний, стійкий психічний розлад, унаслідок якого вона не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Згідно зі ст. 1 ЗУ «Про психіатричну допомогу» тяжкий (стійкий) психічний розлад – це розлад психічної діяльності (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), який позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати навколишню дійсність, свій психічний стан і поведінку.

Факт наявності психічної хвороби не є достатньою підставою для визнання особи недієздатною. Необхідно встановити неможливість особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними внаслідок хронічного стійкого психічного розладу.

Якщо підстави обмеження фізичної особи в дієздатності зникли, за рішенням суду особа може бути поновлена в дієздатності, зокрема у разі видужання фізичної особи, цивільна дієздатність якої обмежена, або такого поліпшення її психічного стану, внаслідок чого її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними відновлена в повному обсязі. Суд поновлює фізичну особу в дієздатності у разі припинення нею зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо (ст. 38 ЦК України).

Підсудність розгляду цієї категорії справ судом визначається місцем проживання цієї особи, а якщо вона перебуває на лікуванні у наркологічному або психіатричному закладі, за місцем знаходження цього закладу.

Підсудність справ про обмеження цивільної дієздатності чи визнання недієздатним громадянина України, який проживає за її межами, визначається за клопотанням заявника ухвалою судді ВС України.

Місцем проживання фізичної особи є житло, в якому фізична особа проживає постійно або тимчасово.

Місцем проживання недієздатної особи є місце проживання її опікуна або місце знаходження відповідної організації, яка виконує щодо неї функції опікуна. Фізична особа може мати кілька місць проживання (ст. 29 ЦК України).

Справа про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним може бути порушена лише за заявою осіб, зазначених у ст. 237 ЦПК України:

– заява про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи може бути подана членами її сім'ї, органом опіки та піклування, наркологічним або психіатричним закладом;

– заява про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права може бути подана батьками (усиновлювачами), піклувальниками, органом опіки та піклування;

– заява про визнання фізичної особи недієздатною може бути подана членами її сім'ї, близькими родичами, незалежно від їх спільного проживання, органом опіки та піклування, психіатричним закладом.

Чинним законодавством суду не надано право зі своєї ініціативи порушувати справу про визнання громадянина обмежено дієздатним або недієздатним.

До членів сім'ї фізичної особи відповідно до ст. 3 СК України належать особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Це, зокрема, чоловік (дружина), діти, батьки, непрацездатні особи, які перебувають на утриманні, інші родичі, які проживають з цією особою і ведуть спільне господарство.

Заява повинна відповідати загальним вимогам щодо форми і змісту позовної заяви (ст. 119 ЦПК України), зважаючи на особливості, передбачені ст. 238 ЦПК України. Відповідно до п. 2 постанови Пленуму ВС України «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним», якщо під час розгляду справи буде встановлено, що заява подана неправомочною особою, суд повинен, не закриваючи провадження в справі, обговорити питання про заміну неналежного заявника належним. Але оскільки чинним ЦПК України не передбачено інститут заміни заявника, суддя відмовляє в задоволенні заяви і закриває провадження у справі на підставі п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК України (заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства).

Якщо провадження у справі буде закрито у зв'язку з відмовою заявника від своєї вимоги (п. 3 ч. 1 ст. 205 ЦПК України), то ця обставина передбачає можливість порушення цим же заявником справи про обмеження дієздатності тієї ж особи у разі, якщо останній за твердженням заявника продовжує зловживати спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо після закриття судового провадження у справі.

Повнолітні члени сім'ї особи, яких стосується порушення справи про визнання такої особи обмежено дієздатною чи недієздатною, беруть участь у процесі як заявники тоді, коли звертаються до суду або у разі залучення їх до справи за заявою, поданою в їх інтересах громадською організацією, прокурором, органом опіки та піклування, психіатричним лікувальним закладом.

До близьких родичів, які можуть подати заяву про визнання фізичної особи недієздатною, належать особи, пов'язані між собою походженням одного від іншого або спільним походженням від одного предка, а також родичі подружжя. Відповідно до ст. 52 ЦПК України до близьких родичів належать: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб.

Не виключено звернення до суду і кількох уповноважених заявників. Хто б не подав заяву, всі повнолітні члени сім'ї особи, яку хочуть обмежити в дієздатності, обмежити неповнолітню особу в праві самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права, або визнати недієздатною беруть участь у судовому процесі як заявники, адже процес здійснюється в їх спільних інтересах.

Після порушення справи суддя повинен здійснити в порядку провадження у справі до судового розгляду таке коло процесуальних дій: визначити склад учасників, необхідні докази, призначити справу до розгляду, зробити виклики і повідомлення учасникам процесу. Судово-психіатрична експертиза повинна бути призначена, коли в справі зібрані всі докази, необхідні для призначення цієї експертизи.

У тому разі, коли заявник припускає, що фізична особа страждає на хронічний, стійкий психічний розлад, унаслідок якого не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, але під час подання заяви в суд не може представити офіційні документи про це з лікувальної установи, заява не може бути прийнята судом. Відтак суд залишає заяву без руху і пропонує заявникові надати такі документи. В іншому разі суддя повертає таку заяву заявникові.

В ухвалі про призначення експертизи на вирішення експертів мають бути поставлені такі питання:

- 1) чи хворіє фізична особа на психічну хворобу;
- 2) чи розуміє вона значення своїх дій та чи може керувати ними.

Зазначена ухвала обов'язкова для особи, тобто вона зобов'язана з'явитися на судово-психіатричну експертизу.

У виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу.

Відповідно до ч. 1 ст. 240 ЦПК України та п. 5 постанови Пленуму ВС України «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним» *справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання фізичної особи недієздатною суд розглядає за участю заявника та представника органу опіки та піклування.*

У тому разі, якщо справа буде розглянута без участі органу опіки і піклування, рішення все ж підлягає скасуванню. Суд повинен вжити необхідних заходів щодо явки представників органу опіки і піклування в судове засідання, аж до застосування стосовно них заходів адміністративної відповідальності.

Фізична особа, щодо якої розглядається справа, викликається в судове засідання, якщо це можливо за станом його здоров'я. Неявка такої особи в судове засідання не позбавляє суд права розглянути справу в її відсутності за додержання вимог, передбачених ст. 169 ЦПК України.

Слід мати на увазі, що від вирішення питання про дієздатність фізичної особи залежить можливість її участі у вирішенні інших цивільних справ. Тому заяви про визнання особи обмежено дієздатною або недієздатною підлягають розглядові окремо від інших вимог у порядку, передбаченому ст.ст. 236–241 ЦПК України.

Одночасно зі спором про право цивільне питання про обмежену дієздатність або недієздатність особи може вирішуватись судом лише в тому разі, коли спір виник після смерті цього громадянина (п. 8 постанови Пленуму ВС України «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним»). Проте ВС України не вказав, у порядку якого судочинства повинна вирішуватися ця категорія справ. Очевидно, що питання про обмежену дієздатність або недієздатність фізичної особи може вирішуватись судом, коли спір виник після смерті цього громадянина в порядку позовного провадження.

Своєрідно вирішується питання про судові витрати у цих справах: заявник звільнений від сплати судових витрат і вони здійснюються за рахунок держави. Але якщо суд установить, що заявник діяв несумлінно, з метою позбавлення дієздатності або обмеження дієздатності психічно здорової особи, суд стягне всі судові витрати із заявника.

Відповідно до п. 9 Постанови Пленуму ВС України «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним» за загальним правилом громадянин вважається недієздатним з часу набрання законної сили рішенням суду про визнання його недієздатним. У тих випадках, коли від часу виникнення недієздатності залежать певні правові наслідки, суд на прохання осіб, які беруть участь у справі, зважаючи на висновок судово-психіатричної експертизи й інші дані про психічний стан громадянина, в рішенні може зазначити, з якого часу громадянин є недієздатним.

Така правова позиція ВС України згодом була законодавчо закріплена у ст. 40 ЦК України. Якщо від часу виникнення недієздатності залежить визнання недійсним шлюбу, договору або іншого правочину, суд, з урахуванням висновку судово-

психіатричної експертизи та інших доказів щодо психічного стану особи, може визначити у своєму рішенні день, з якого вона визнається недієздатною.

Рішення суду в цих справах повинно відповідати вимогам ст.ст. 209, 210, 213, 215 ЦПК України та ін. У резолютивній частині рішення слід зазначати лише висновок суду про визнання фізичної особи обмежено дієздатною чи недієздатною або про відмову в задоволенні заявлених про це вимог. Задовольняючи заяву, суд визнає особу обмежено дієздатною або недієздатною. Неправильно роблять ті суди, які вказують на конкретні обмеження в дієздатності (наприклад, про позбавлення права одержувати заробітну плату, про призначення конкретної особи як опікуна чи піклувальника).

Рішення суду в справі набуває законної сили в звичайному порядку, тобто воно може бути оскаржене в суді апеляційної інстанції.

Законодавець закріпив положення, згідно з яким рішення після набрання ним законної сили надсилається органам опіки та піклування, а також органам ведення Державного реєстру виборців за місцем проживання фізичної особи (ч. 5 ст. 241 ЦПК України).

Таке рішення є підставою для призначення фізичній особі, обмеженій у цивільній дієздатності, піклувальника, а недієздатній фізичній особі – опікуна.

Якщо особа, визнана судом обмежено дієздатною, припинить зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо, суд *поновлює її цивільну дієздатність*.

Із заявою до суду за місцем проживання особи може звернутися особа, її піклувальник, члени сім'ї або орган опіки та піклування.

Для цього суду повинні бути надані такі документи:

- копія рішення суду про обмеження дієздатності особи;
- докази, що підтверджують припинення особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми: медичні висновки; довідка про стан здоров'я; виписка з історії хвороби; довідка наркологічного

диспансеру або лікаря-нарколога; характеристики з місця проживання, роботи та ін.

Особа, визнана судом недієздатною або обмежено дієздатною через психічні розлади, може бути поновлена у дієздатності у разі її видужання або значного поліпшення її психічного стану. Недієздатна особа поновляється у дієздатності у разі, якщо у неї поновилася здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними (ч. 1 ст. 42 ЦК України). Обмежено дієздатна особа поновлюється судом у цивільній дієздатності у разі її видужання або такого поліпшення її психічного стану, який відновив у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (ч. 1 ст. 38 ЦПК України).

Ініціаторами цих справ відповідно до ч. 4 ст. 241 ЦПК України можуть бути опікун, орган опіки та піклування.

До поданої заяви повинні бути додані такі документи:

– копія рішення суду про визнання особи недієздатною або копія рішення суду про обмеження дієздатності особи;

– документи, що свідчать про видужання або значне поліпшення здоров'я особи, визнаної недієздатною; медичні висновки; довідка про стан здоров'я; виписка з історії хвороби та ін.

Рішення суду про поновлення цивільної дієздатності постановляється на підставі висновку судово-психіатричної експертизи.

3.2. Розгляд судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності

Стаття 35 ЦК України встановлює випадки набуття повної цивільної дієздатності неповнолітніми. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини.

У законодавстві інших країн такий інститут відомий під назвою «емансипація». Надання повної цивільної дієздатності здійснюється за рішенням органу опіки чи піклування за заявою заінтересованої особи та письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника.

За відсутності такої згоди надання повної цивільної дієздатності здійснюється за рішенням суду в порядку, передбаченому розділом 4 главою 3 ЦПК України (ст.ст. 242–245).

Підсудність такої категорії справ визначається місцем проживання заявника. Місцем проживання фізичної особи є житло, в якому фізична особа проживає постійно або тимчасово.

Водночас підсудність справ про надання неповнолітній особі – громадянину України, який проживає за її межами, повної цивільної дієздатності визначається за клопотанням заявника ухвалою судді ВС України.

Фізична особа, яка досягла чотирнадцять років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Місцем проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна.

У разі спору місце проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років визначається органом опіки та піклування або судом. Місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає. Місцем проживання недієздатної особи є місце проживання її опікуна або місцезнаходження відповідної організації, яка виконує щодо неї функції опікуна. Фізична особа може мати кілька місць проживання (ст. 29 ЦК України).

Розгляд справи про надання неповнолітній особі, яка досягла шістнадцятирічного віку, повної цивільної дієздатності розглядається судом за участю заявника (неповнолітньої особи), одного або обох батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а також представників органів опіки та піклування, участь яких у розгляді цієї заяви обов'язкова.

Відповідно до п. 1.7 Правил опіки та піклування від 26 травня 1999 р., затверджених наказом Державного комітету

України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України, органи опіки та піклування відповідно до покладених на них завдань та розподілу повноважень між структурними підрозділами відповідних управлінь і відділів місцевої державної адміністрації беруть участь у розгляді судами спорів, пов'язаних із захистом прав неповнолітніх дітей та осіб, які перебувають під опікою (піклуванням).

У тому разі, якщо справа буде розглянута без участі органів опіки і піклування, рішення все ж підлягає скасуванню. Суд повинен вжити необхідних заходів щодо явки представників органів опіки та піклування в судове засідання аж до застосування стосовно них заходів адміністративної відповідальності.

Розглянувши заяву про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, суд, залежно від обґрунтованості заяви, може ухвалити рішення про задоволення вимоги заявника або відмову у задоволенні.

Рішення суду в цих справах повинно відповідати вимогам ст.ст. 209, 210, 213, 215 ЦПК України.

Моментом надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності є набрання рішенням суду законної сили.

Після набрання законної сили рішення суду про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності надсилається органу опіки та піклування. Це рішення є підставою для *зняття піклування органами опіки і піклування*. Повна цивільна дієздатність, надана неповнолітній фізичній особі, яка досягла шістнадцятирічного віку, поширюється на усі цивільні права і обов'язки (ст. 35 ЦК України).

3.3. Розгляд судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення померлою

Оскільки в законодавстві не вказано осіб, які мають право подати заяву про визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою, таку заяву може подати будь-яка зацікавлена фізична чи юридична особа (зокрема органи та особи, яким зако-

ном надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб у порядку ст. 46 ЦПК України).

Відповідно до ст. 246 ЦПК України заява про визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою подається в суд за місцем проживання заявника або останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місце перебування якої невідоме, або за місцезнаходженням її майна.

Згідно зі ст. 43 ЦК України фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо впродовж *одного року* в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування. У разі неможливості встановити день одержання останніх відомостей про місцеперебування особи початком її безвісної відсутності вважається перше число місяця, що йде за тим, у якому були одержані такі відомості, а в разі неможливості встановити цей місяць – перше січня наступного року.

Відповідно до ст. 46 ЦК України фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування впродовж *трьох років*, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – впродовж *шести місяців*, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом *одного місяця* після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена судом померлою після спливу *двох років* від дня завершення воєнних дій.

З огляду на конкретні обставини справи суд може оголошити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу *шести місяців*.

Провадження у справах про оголошення фізичної особи померлою потрібно відрізнити від провадження про встановлення факту смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом ДРАЦС факту смерті, яке здійснюється за прави-

лами провадження про встановлення судом фактів, що мають юридичне значення (глава 6 розділу 4 ЦПК України). У цьому виді провадження встановлюється час смерті особи, яка померла. Натомість, у провадженні про оголошення особи померлою встановлюється презумпція її смерті, причому часом смерті такої особи вважається день набрання законної сили рішенням суду про це або конкретна дата її вірогідної смерті, яку встановить суд.

Окрім того, провадження про встановлення факту смерті особи в певний час відрізняється також правилами про підсудність, вимогами до заяви, яка подається до суду, та змістом рішення суду у таких справах.

Стаття 248 ЦПК України передбачає особливості підготовки справи до розгляду, покладаючи на суд обов'язок учинити конкретні дії.

Предметом доказування у цих справах є обставини, які підтверджують відсутність відомостей про місце перебування особи у місці її постійного проживання впродовж певного часу. Такі обставини можуть підтвердити лише особи, які найчастіше контактували з особою, місце перебування якої невідоме. Тому суд у порядку підготовки справи до судового розгляду визначає коло осіб (родичів, співробітників тощо), які можуть повідомити дані про зниклу фізичну особу, надсилає запити відповідним організаціям за останнім місцем проживання та місцем роботи відсутнього.

Водночас суд через органи опіки та піклування вживає заходів щодо встановлення опіки над майном зниклої особи. Збирання даних здійснюється у формі запитів. Закон не передбачає можливість оголошення розшуку особи у цих справах.

Підготовка справи до судового розгляду, як і в інших випадках, повинна завершуватися постановленням ухвали про призначення справи до судового розгляду з викликом і повідомленням учасників процесу.

Розгляд справ такої категорії відповідно до ч. 4 ст. 234 ЦПК України провадиться судом у складі одного судді та двох народних засідателів. Розгляд здійснюється за загальними правилами ЦПК України. Учасниками процесу є заявник, інші

заінтересовані особи, свідки та інші особи, яких суд визнає за необхідне допитати.

Якщо під час розгляду справи будуть встановлені підстави для задоволення заяви, суд ухвалює рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Рішення має відповідати загальним вимогам ЦПК України.

Фізична особа визнається безвісно відсутньою та оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті.

До набрання рішенням законної сили його можна оскаржити в апеляційному порядку.

Після набрання законної сили рішенням про оголошення фізичної особи померлою копія рішення надсилається: в орган ДРАЦС – для реєстрації смерті фізичної особи та у нотаріальну контору за місцем відкриття спадщини – для вжиття заходів з охорони спадкового майна.

У населеному пункті, де немає нотаріуса, рішення надсилається відповідному органу місцевого самоврядування, а у разі наявності в населеному пункті кількох нотаріусів, а також у випадках, коли місце відкриття спадщини невідоме, рішення надсилається до державного нотаріального архіву з метою передання його за належністю уповноваженому нотаріусу.

Відповідно до ст. 1221 ЦК України місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця (у цьому разі – фізичної особи, визнаної померлою).

Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна.

Згідно зі ст. 45 ЦК України, якщо фізична особа, яка була визнана безвісно відсутньою, з'явилася, або якщо одержано відомості про місце її перебування, суд за місцем її перебування або суд, що постановив рішення про визнання цієї особи безвісно відсутньою, за заявою цієї особи або іншої заінтересованої

особи скасовує рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою.

Відповідно до ст. 250 ЦПК України у разі одержання заяви про появу фізичної особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, або відомостей про місцеперебування цієї особи суд за місцеперебуванням особи або суд, який ухвалив рішення про визнання особи безвісно відсутньою або оголосив її померлою, призначає справу до слухання за участю цієї особи, заявника та інших заінтересованих осіб і *скасовує своє рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою*. Заяву може бути подано особою, яку було визнано безвісно відсутньою або померлою, або іншою заінтересованою особою.

Незалежно від часу своєї появи фізична особа, яка була оголошена померлою, має право вимагати від особи, яка володіє її майном, повернення цього майна, якщо воно збереглося та безоплатно перейшло до неї після оголошення фізичної особи померлою, за винятком майна, придбаного за набувальною давністю, а також грошей та цінних паперів на пред'явника.

Особа, до якої майно перейшло за відплатним договором, зобов'язана повернути його, якщо буде встановлено, що на момент набуття цього майна вона знала, що фізична особа, яка була оголошена померлою, жива.

У разі неможливості повернути майно в натурі особі, яка була оголошена померлою, відшкодовується вартість цього майна. Якщо майно фізичної особи, яка була оголошена померлою і з'явилася, перейшло у власність держави, АРК або територіальної громади і було реалізоване ними, цій особі повертається сума, одержана від реалізації цього майна (ст. 48 ЦК України).

Ці питання вирішуються в позовному провадженні.

Про день розгляду справи повідомляються фізична особа, стосовно якої ухвалено рішення, заявник у справі про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, інші заінтересовані особи.

Копію рішення суд надсилає відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для анулювання актового запису про смерть.

3.4. Розгляд судом справ про усиновлення

Відповідно до ст. 207 СК України **усиновленням** є *прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду*, крім випадку, передбаченого ст. 282 СК України (усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України).

Особа, яка бажає усиновити дитину, подає до суду заяву про усиновлення за місцем проживання дитини або повнолітньої особи, яка усиновлюється. Подання такої заяви через представника не допускається (ст. 223 СК України). Заява про усиновлення може бути відкликана до набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Стаття 211 СК України встановлює вимоги до осіб, які можуть бути усиновлювачами, а отже і заявниками у справі: усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа віком не молодше 21 року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини. Усиновлювачем може бути особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років. У разі усиновлення повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою, ніж вісімнадцять років. Усиновлювачами може бути подружжя. Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі.

Особи, які не перебувають у шлюбі між собою, не можуть усиновити одну і ту ж дитину. Якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини.

Якщо дитина має лише матір, вона не може бути усиновлена чоловіком, з яким її мати не перебуває у шлюбі. Якщо дитина має лише батька, вона не може бути усиновлена жінкою, з якою він не перебуває у шлюбі. Якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини.

Якщо дитина має лише матір або лише батька, які у зв'язку з усиновленням втрачають правовий зв'язок з нею, усиновлювачем дитини може бути один чоловік або одна жінка.

Відповідно до ст. 252 ЦПК України заява про усиновлення дитини повинна містити: найменування суду, до якого подається

заява, ім'я, місце проживання заявника, а також прізвище, ім'я, по батькові, вік усиновлюваної дитини, її місце проживання, відомості про стан здоров'я дитини. Заява про усиновлення дитини може також містити клопотання про зміну прізвища, імені, по батькові, дати, місця народження дитини, про запис заявника матір'ю або батьком дитини.

Відповідно до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою КМУ № 905 від 8 жовтня 2008 р. до заяви додаються такі документи:

1) копія паспорта або іншого документа, що посвідчує особу;

2) довідка про заробітну плату за останні шість місяців або копія декларації про доходи за попередній календарний рік, засвідчена органами державної податкової служби;

3) копія свідоцтва про шлюб, укладений в органах реєстрації актів цивільного стану, якщо заявники перебувають у шлюбі;

4) висновок про стан здоров'я кожного заявника;

5) засвідчена нотаріально письмова згода другого з подружжя на усиновлення дитини (у разі усиновлення дитини одним з подружжя), якщо інше не передбачено законодавством;

6) довідка про наявність чи відсутність судимості для кожного заявника, видана органами внутрішніх справ за місцем проживання заявника;

7) копія документа, що підтверджує право власності або користування житловим приміщенням та інші документи.

Громадяни України, які проживають за межами України, та іноземці, які бажають усиновити дитину, що проживає в Україні, крім зазначених документів із заявою подають:

1) копію паспорта або іншого документа, що посвідчує особу;

2) висновок компетентного органу країни проживання, який підтверджує можливість заявників бути усиновлювачами. У висновку зазначаються адреса, житлово-побутові умови (кількість спальних кімнат, наявність умов для проживання дитини), біографічні дані, склад сім'ї (кількість осіб, які проживають разом із заявником, ступінь родинного зв'язку, наявність власних

дітей), ставлення заявників до усиновлення. Висновок повинен містити рекомендації щодо кількості, віку та стану здоров'я дітей, яких можуть усиновити заявники;

3) дозвіл компетентного органу країни проживання заявників на в'їзд і постійне проживання усиновленої дитини; крім іноземців, які проживають на території країни, з якою Україна має безвізовий режим;

4) нотаріально засвідчене зобов'язання заявника:

– поставити дитину на облік у відповідній консульській установі чи дипломатичному представництві України упродовж місяця після в'їзду до країни проживання;

– забезпечити право усиновленої дитини зберігати громадянство України до досягнення нею 18 років;

– подавати консульській установі чи дипломатичному представництву України не менш як раз на рік упродовж перших трьох років після усиновлення та в подальшому один раз на три роки до досягнення дитиною вісімнадцяти років звіт про умови проживання та стан здоров'я усиновленої дитини;

– надавати можливість представникові консульської установи чи дипломатичного представництва України спілкуватися з дитиною;

– повідомляти консульську установу чи дипломатичне представництво України про зміну місця проживання усиновленої дитини;

– протягом 20 робочих днів повідомляти консульській установі чи дипломатичному представництву України про передачу під опіку (піклування) усиновленої дитини іншим іноземцям, закладам для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також відібрання дитини правоохоронними органами та органами соціальної опіки;

– негайно, але не пізніше ніж через три дні, повідомляти консульській установі чи дипломатичному представництву України про випадки порушення прав та законних інтересів усиновленої дитини, а також про нещасні випадки з усиновленою дитиною та її смерть.

Також іноземці мають надати інші документи, передбачені п. 33 вказаного Порядку.

Зазначені документи іноземців легалізуються (крім копії паспорта або іншого документа, що посвідчує особу) у відповідній закордонній дипломатичній установі України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, і подаються з їх перекладом українською мовою, який має бути засвідчений нотаріально відповідно до ч. 6 ст. 252 ЦПК України.

Заява про усиновлення повнолітньої особи також повинна містити зазначені відомості, а також дані про відсутність матері, батька або позбавлення піклування.

Провадження у справах про усиновлення потрібно відрізнити від провадження про встановлення факту усиновлення, яке здійснюється за правилами провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення. У цьому виді провадження встановлюється факт усиновлення, яке відбулось у минулому. Метою такого провадження є підтвердження факту усиновлення рішенням суду, якщо цей факт неможливо підтвердити іншими документами (наприклад, документи були втрачені). Цей вид провадження відрізняється також правилами про підсудність, вимогами до заяви, яка подається до суду та змістом рішення суду у цих справах.

Відповідно до ст. 217 СК України усиновлення дитини здійснюється за вільною згодою її батьків. Згода батьків на усиновлення дитини має бути безумовною. Угода про надання усиновлювачем плати за згоду на усиновлення дитини батькам, опікунам чи іншим особам, з якими вона проживає, нікчемна. Згода батьків на усиновлення може бути дана ними лише після досягнення дитиною двомісячного віку. Якщо мати чи батько дитини неповнолітні, крім їхньої згоди на усиновлення потрібна згода їхніх батьків. Письмова згода батьків на усиновлення засвідчується нотаріусом. Мати, батько дитини мають право відкликати свою згоду на усиновлення до набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Згідно зі ст. 218 СК України для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові та стану здоров'я. Згода дитини на усиновлення не потрібна, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками.

Стаття 220 СК України встановлює обов'язковість письмової згоди другого з подружжя, засвідченої нотаріально, у разі усиновлення дитини одним із подружжя.

Стаття 221 СК України закріплює необхідність письмової згоди опікуна або піклувальника у разі усиновлення дитини, над якою або над батьками якої встановлено опіку або піклування.

На усиновлення дитини, яка не має батьків і перебуває у закладі охорони здоров'я або навчальному закладі, потрібна письмова згода цього закладу (ст. 222 СК України).

Відповідно до ст. 253 ЦПК України суддя під час підготовки справи про усиновлення дитини до розгляду вирішує питання про участь у ній як заінтересованих осіб відповідного *органу опіки та піклування*, а у справах, провадження в яких відкрито за заявами іноземних громадян, – *уповноваженого органу виконавчої влади*.

Орган опіки та піклування повинен подати суду *висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини*.

До висновку органу опіки та піклування мають бути додані:

- 1) акт обстеження умов життя заявника, складений за місцем його проживання;
- 2) свідоцтво про народження дитини;
- 3) медичний висновок про стан здоров'я дитини, про її фізичний і розумовий розвиток;
- 4) у випадках, встановлених законом, згода батьків, опікуна, піклувальника дитини, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, а також самої дитини на усиновлення.

Суд у разі необхідності може вимагати подання інших документів.

В стадії підготовки справи до розгляду усі зацікавлені особи (зокрема орган опіки та піклування; у разі усиновлення іноземцем – уповноважений орган виконавчої влади) мають бути повідомлені про час і місце судового засідання.

Розгляд справ цієї категорії відповідно до ч. 4 ст. 234 ЦПК України провадиться судом у складі одного судді та двох народних засідателів за клопотанням заявника або зацікавлених осіб у закритому судовому засіданні.

У розгляді справи обов'язково повинні брати участь заявники (кандидати в усиновителі) та зацікавлені особи (органи опіки і піклування, у справах за заявами іноземних громадян – уповноважений орган виконавчої влади). Також в судовому засіданні обов'язковою є участь дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення. Суд може викликати і допитати й інших осіб, наприклад, представників дитячої виховної установи, свідків тощо.

Суд повинен перевірити в судовому засіданні наявність і законність підстав усиновлення. Суд, зокрема, повинен перевірити: чи може ця особа бути усиновителем; чи не порушені права осіб, які мають переважне право на усиновлення цієї дитини; чи є підстави для усиновлення такої дитини (дані про батьків, наявність їх згоди, їх правове становище, їх участь у вихованні й утриманні дитини); чи додержаний порядок взяття на облік кандидатів в усиновителі, чи є необхідні документи.

Для забезпечення таємниці усиновлення у випадках, встановлених СК України, суд розглядає справу в закритому судовому засіданні.

За результатами розгляду справи суд ухвалює рішення, яке має відповідати і загальним вимогам, передбаченими в ЦПК України, і вимогам ст. 255 ЦПК України. Ця стаття вказує тільки на особливості резолютивної частини рішень у справах про усиновлення. Якщо суд задовольняє заяву про усиновлення, то в резолютивній частині рішення повинно бути зазначено про усиновлення дитини або повнолітньої особи заявником (заявниками).

За клопотанням заявника (заявників) суд вирішує питання про зміну імені, прізвища та по батькові, дати і місця народження усиновленої дитини, про зміну імені, прізвища, по батькові усиновленої повнолітньої особи, про запис усиновлювачів батьками, стягнення з них судових витрат.

Відповідно до ст. 224 СК України суд, постановляючи рішення про усиновлення дитини, враховує обставини, що мають істотне значення, зокрема:

- 1) стан здоров'я та матеріальне становище особи, яка бажає усиновити дитину, її сімейний стан та умови проживання, ставлення до виховання дитини;

2) мотиви, на підставі яких особа бажає усиновити дитину;
3) мотиви того, чому інший із подружжя не бажає бути усиновлювачем, якщо лише один із подружжя подав заяву про усиновлення;

4) взаємовідповідність особи, яка бажає усиновити дитину, та дитини, а також те, впродовж якого часу ця особа опікується вже дитиною;

5) особу дитини та стан її здоров'я;

6) ставлення дитини до особи, яка бажає її усиновити.

За дотримання всіх умов, установлених СК України, здатності особи, яка бажає усиновити дитину, забезпечити стабільні та гармонійні умови для життя дитини суд постановляє рішення, яким оголошує цю особу усиновлювачем дитини. Суд не може відмовити особі в усиновленні на тій підставі, що вона вже має або може народити дитину.

Суд, постановляючи рішення про усиновлення повнолітньої особи, зважає на мотиви, на підставі яких особи бажають усиновлення, можливість їхнього спільного проживання, їхній сімейний стан і стан здоров'я, а також інші обставини, що мають суттєве значення.

Згідно зі ст. 225 СК України усиновлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Для внесення змін до актового запису про народження усиновленої дитини або повнолітньої особи копія рішення суду надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення, а у справах про усиновлення дітей іноземцями – також до уповноваженого органу виконавчої влади.

За бажанням усиновлювача державний орган реєстрації актів цивільного стану видає на підставі рішення суду Свідоцтво про усиновлення, зразок якого затверджує КМУ.

Відповідно до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою КМУ від 8 жовтня 2008 р., суд видає засвідчене в установленому порядку рішення про усиновлення дитини службі у справах дітей.

Служба у справах дітей впродовж *п'яти днів* після набрання чинності рішенням суду про усиновлення дитини надсилає засвідчену в установленому порядку копію такого рішення: до служби у справах дітей за місцем обліку кандидатів в усиновлювачі – для здійснення нагляду за умовами проживання і виховання усиновленої дитини; до служби у справах дітей, де дитина перебуває на місцевому обліку, – для зняття дитини з місцевого обліку; до Міністерства соціальної політики у разі усиновлення громадянами України, які проживають за її межами, або іноземцями – для зняття з обліку дитини, кандидатів в усиновлювачі та подання рішення суду до Міністерства закордонних справ України.

3.5. Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення

ЦПК України, а також постанова Пленуму ВС України від № 5 від 31 березня 1995 р. «Про судову практику у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» розкриває зміст судової діяльності з розгляду справ цієї категорії.

Факти, що мають юридичний характер, – *це факти, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення правовідносин*. У ст. 256 ЦПК України наведений невичерпний перелік юридичних фактів, які можуть бути встановлені в судовому порядку.

У порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення фактів, якщо:

– згідно з законом такі факти спричиняють юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян;

– чинним законодавством не передбачено інший порядок їх установлення;

– заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення;

– установлення факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право.

Ст. 256 ЦПК України передбачає встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав лише фізичних осіб, а не будь-яких суб'єктів. Тому заяви про встановлення фактів, що стосуються прав юридичних осіб, суду не підвідомчі та можуть розглядатися в порядку позовного провадження.

Факт родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК) устанавлюється в судовому порядку, коли цей факт безпосередньо спричиняє юридичні наслідки. Наприклад, якщо підтвердження такого факту необхідне заявникові для одержання в органах, що вчиняють нотаріальні дії, свідoctва про право на спадщину, для оформлення права на пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 256 ЦПК устанавлення *факту перебування особи на утриманні померлого* має значення для одержання спадщини, призначення пенсії або відшкодування шкоди. Одержання заявником заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів не є підставою для відмови у встановленні факту перебування на утриманні, коли суд устанавить, що основним і постійним джерелом засобів до існування була для заявника допомога з боку особи, яка надавала йому утримання.

Видана відповідним органом довідка про те, що за його даними особа не перебувала на утриманні померлого, не виключає можливість устанавлення в судовому порядку факту перебування на утриманні.

Під час вирішення заяв про встановлення факту перебування на утриманні необхідно зважати, що: за загальним правилом право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по інвалідності, а в разі смерті пенсіонера або осіб у період проходження строкової військової служби – незалежно від тривалості страхового стажу; для встановлення факту перебування на утриманні з метою оформлення права на спадщину необхідно, щоб утриманець був неповнолітньою або непрацездатною особою, яка не була членом сім'ї спадкодавця, і перебувала

на його утриманні не менше *п'ять років* (ч. 2 ст. 1265 ЦК України); встановлення факту перебування на утриманні під час відшкодування шкоди в разі втрати годувальника не має значення, чи перебував непрацездатний утриманець у родинних чи шлюбних відносинах із годувальником (ст. 1200 ЦК України).

Суди можуть встановлювати *факт каліцтва*, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги по загально-обов'язковому державному соціальному страхуванню (п. 3 ч. 1 ст. 256 ЦПК України).

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України суди можуть установлювати *факти реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу та усиновлення*. Такі факти підлягають установленню в порядку окремого провадження, якщо в органах реєстрації актів цивільного стану не зберігся відповідний запис чи відмовлено у його відновленні або ж він може бути відновлений лише на підставі рішення суду про встановлення факту реєстрації акта цивільного стану.

Відповідно до СК України державна реєстрація шлюбу встановлена для забезпечення стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави та суспільства. Факт розірвання шлюбу реєструється в державному органі реєстрації актів цивільного стану та засвідчується Свідоцтвом про розірвання шлюбу.

Усиновлення здійснюється на підставі рішення суду. Державний орган реєстрації актів цивільного стану видає на підставі рішення суду Свідоцтво про усиновлення. Питання про встановлення цих фактів виникає за умови втрати відповідного свідоцтва або запису в Книзі реєстрації актів цивільного стану.

У порядку окремого провадження підлягають установленню *факти проживання чоловіка та жінки без шлюбу однією сім'єю* (п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України).

У ст. 3 СК України зазначається, що сім'єю утворюють особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Встановлення факту спільного проживання має значення для захисту матеріальних інтересів осіб, які спільно проживають, оскільки ст. 74 СК України передбачено, що якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі

між собою, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними.

Під час розгляду справ про встановлення відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 256 ЦПК України *факту належності правовстановлювальних документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті* (зокрема факту належності правовстановлювального документа, в якому допущені помилки у прізвищі, імені, по батькові або замість імені чи по батькові зазначені ініціали), суд повинен запропонувати заявникові подати докази про те, що правовстановлювальний документ належить йому і що організація, яка видала документ, не має можливості внести до нього відповідні виправлення. Водночас цей порядок не застосовується, якщо виправлення в таких документах належно не застережені або ж їх реквізити нечітко виражені внаслідок тривалого використання, неналежного зберігання тощо. Це є підставою для вирішення питання про встановлення факту, про який ідеться в документі, відповідно до чинного законодавства.

Цивільне процесуальне законодавство визначає особливості *провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України* (ст. 257 ЦПК України). Ухвалене судом рішення у справах про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, підлягає негайному виконанню.

За наявності відповідних умов суд може встановлювати й інші факти, що мають юридичне значення, якщо законом не визначений інший порядок їх установлення.

Судова практика до таких фактів відносить: факти визнання та реєстрації батьківства; факти прийняття спадщини, встановлення місця відкриття спадщини; факти володіння будівлею на праві приватної власності; факти народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження; факти смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної

реєстрації актів цивільного стану факту смерті; факти смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Суд розглядає заяви про *встановлення факту батьківства в разі смерті особи, яку заявник вважає батьком дитини*, і вирішує їх з огляду на обставини, передбачені ст. 130 СК України. Заяви про встановлення факту батьківства розглядаються судом, якщо матір дитини не перебуває у шлюбі, коли немає спільної заяви батьків, заяви батька або рішення суду, а запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться за прізвиськом та громадянством матері, а ім'я та по батькові батька дитини записуються за її вказівкою (ст. 135 СК України).

Заява про *встановлення факту прийняття спадщини та місця її відкриття* може бути розглянута судом у порядку окремого провадження, якщо орган, який вчиняє нотаріальні дії, не має права видати заявникові свідоцтво про право на спадщину через відсутність або недостатність документів, що необхідні для підтвердження в нотаріальному порядку факту вступу в управління або володіння спадковим майном.

Суди повинні мати на увазі, що *факт володіння громадянином жилим будинком* на праві власності встановлюється судом, якщо у заявника був правовстановлювальний документ на цей будинок, але його втрачено і немає можливості підтвердити наявність права власності не в судовому порядку. В таких справах заявник має подати докази про відсутність можливості одержання чи відновлення відповідного документа про право власності та про те, що на підставі цього документа жилий будинок належав йому на праві власності.

Заяви про встановлення факту володіння будинком на праві власності не підлягають розгляду в порядку окремого провадження, якщо будівництво не було завершено і будинок не був прийнятий в експлуатацію або його було збудовано самовільно чи зареєстровано за іншою особою. Відповідно до ч. 4 ст. 277 ЦК України, якщо особа, яка поширила недостовірну інформацію, невідома, фізична особа, право якої порушено, може звернутися до суду із заявою про *встановлення факту неправдивості цієї інформації та її спростування*.

Справи про встановлення факту належності особі паспорту, військового квитка, квитка про членство в об'єднанні громадян, а також свідоцтв, що їх видають органи державної реєстрації актів цивільного стану, судовому розгляду в окремому провадженні не підлягають. З цього приводу законодавцем ураховано позицію ВС України, який зазначив, що ці питання вирішуються органом, який видав документ.

Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо із заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, вбачається спір про право, а якщо спір про право буде виявлений під час розгляду справи, – залишає заяву без розгляду.

Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, порушуються в суді поданням письмової заяви. Така заява подається за місцем проживання фізичної особи – заявника.

Однак необхідно зауважити, що підсудність справ за заявою громадянина України, який проживає за її межами, про встановлення факту, що має юридичне значення, визначається за його клопотанням ухвалою судді ВС України. Рішення, ухвалені у справі про встановлення факту, що має юридичне значення, повинно відповідати насамперед загальним вимогам, які встановлені главою 7 ЦПК України.

Крім того, ст. 259 ЦПК України встановлює особливі **вимоги до судового рішення про встановлення факту**, що має юридичне значення. Суд повинен також навести в рішенні відомості про факт, установленний судом, мету його встановлення, а також докази, на підставі яких суд установив цей факт.

З приводу постановлення рішень у цій категорії справ Пленум ВС України у своїй постанові зазначає, що рішення про встановлення факту, що має юридичне значення, яке набрало законну силу, обов'язкове для органів, які реєструють такі факти або оформляють права, що виникають у зв'язку зі встановленим судом фактом. У разі встановлення у судовому порядку факту реєстрації акта цивільного стану орган реєстрації актів цивільного стану провадить відповідний запис на підставі рішення суду.

Рішення суду про встановлення факту, що має юридичне значення, не замінює документи, що видають зазначені органи, а є лише підставою для їх одержання.

Рішення суду набирає законну силу в загальному порядку, а тому може бути оскаржене в апеляційному порядку.

3.6. Розгляд судом справ про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі

Відповідно до ст. 194 ЦК України **цінним папером** є документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його видала (емітентом), і особи, яка має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам.

Цінні папери класифікуються на групи та види. За порядком їх розміщення (видачі) поділяються на *емісійні* та *неемісійні*; за формою існування поділяються на *документарні* та *бездокументарні*; за формою випуску можуть бути *на пред'явника, іменні* або *ордерні*.

Цінні папери на пред'явника обертаються вільно, тобто передаються від однієї особи іншій простим врученням.

Іменний цінний папір – це такий вид цінного паперу, що надає можливість здійснення виражених у ньому прав у тому разі, якщо держатель зазначений як уповноважений суб'єкт у тексті цінного паперу. Іменний цінний папір може бути переданий лише в порядку переуступки вимоги.

Права, посвідчені *ордерним цінним папером*, передаються шляхом учинення на цьому папері індосаменту. Індосант відповідає за наявність і здійснення цього права.

Отже, навіть якщо особа незаконно заволодіє іменним цінним папером, вона не зможе скористатися правами, які ним посвідчуються. Відтак законному держателю іменного цінного папера, у разі його втрати, немає необхідності звертатися до суду з метою відновлення прав, посвідчених останнім або визнання його недійсним.

Відновлення прав, посвідчених цінним папером на пред'явника, або визнання його недійсним здійснюється в порядку окремого провадження. Це єдиний спосіб захисту прав законного держателя цінного паперу на пред'явника, оскільки виконання боржником зобов'язання, що впливає з цінного паперу на пред'явника, вважається належним виконанням незалежно від того, чи пред'явник законно володів цінним папером, чи ні.

Крім відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника здійснюється відновлення прав на втрачені векселі.

Вексель – цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

Особа, яка втратила цінний папір на пред'явника або вексель, може звернутися до суду із заявою про визнання їх недійсними і про відновлення її прав на втрачений цінний папір.

Заява подається до суду за місцезнаходженням емітента цінного паперу на пред'явника або за місцем платежу за векселем.

У заяві до суду про визнання втраченого цінного паперу на пред'явника або векселя недійсним та відновлення прав на них повинно бути зазначено:

1) ім'я і місце проживання заявника, найменування та місцезнаходження юридичної особи-заявника;

2) обставини, за яких втрачено цінний папір на пред'явника або вексель;

3) повну і точну назву емітента втраченого цінного паперу на пред'явника і його реквізити, а для векселя – вид, номер бланку, суму векселя, дату і місце складання, строк та місце платежу, найменування векселедавця та інших, відомих заявнику, зобов'язаних за векселем осіб, а також першого векселедержателя (ст. 261 ЦПК України).

Після відкриття провадження у справі суд у порядку підготовки справи до розгляду з метою захисту прав законного держателя цінного паперу на пред'явника або векселя суд своєю ухвалою постановляє зробити публікацію про виклик держателя втраченого цінного паперу на пред'явника або векселя до суду та заборонити здійснювати будь-які операції за втраченим цінним папером на пред'явника або за векселем. Ухвала оскарженню не підлягає.

Ці дії суду обов'язкові та вживаються незалежно від того, чи було заявлене таке клопотання заінтересованою особою.

Статтею 262 ЦПК України визначається коло осіб, яким надсилається ухвала.

Такими особами є:

– *емітент втраченого цінного паперу на пред'явника* – особа, яка випустила цінний папір на пред'явника. Емітентом цінних паперів може бути держава в особі уповноваженого органу, юридична особа й у випадках, передбачених законодавством, фізична особа;

– *зобов'язані за векселем особи* – особи, які зобов'язані платити за векселем за настання певних обставин. До них належить: векседавець – юридична або фізична особа, яка видала простий або переказний вексель; акцептант векселя – юридична або фізична особа, яка акцептує (підписує) вексель (тратту), беручи на себе зобов'язання здійснити платіж за переказним векселем під час настання строку платежу; індосант – юридична або фізична особа, яка володіє векселем і здійснює передатний напис (індосамент).

Ухвала суду надсилається також всім *нотаріусам* відповідного нотаріального округу, на території якого знаходиться місце платежу за векселем. У разі неакцепту векселя платником, відмови у здійсненні платежу за векселем векседавцем векселедержатель має право опротестувати вексель.

Протест – це офіційно засвідчена вимога щодо здійснення встановлених законодавством про вексельний обіг дій за векселем і свідчення про їх невиконання. Протест є фактом, що свідчить про ухиляння від законодавчо встановленого порядку обігу векселя і про настання певних правових наслідків.

З дати постановлення ухвали суду зупиняється перебіг усіх строків щодо обігу втраченого цінного папера на пред'явника або векселя, встановлених законодавством про обіг векселів.

Публікація про виклик держателя втраченого цінного паперу на пред'явника або векселя, з приводу яких подано заяву до суду, повинна містити таку інформацію:

- 1) найменування суду, в який надійшла заява про визнання втраченого цінного паперу на пред'явника або векселя недійсним і відновлення прав на них;
- 2) ім'я та місце проживання заявника;
- 3) найменування та місцезнаходження юридичної особи-заявника;

4) обставини, за яких втрачено цінний папір на пред'явника або вексель;

5) повну і точну назву емітента втраченого цінного паперу на пред'явника і його реквізити, а для векселя – вид, номер бланка, суму векселя, дату і місце складання, строк і місце платежу, найменування векселедавця та інших, відомих заявнику, зобов'язаних за векселем осіб, а також першого векселедержателя;

б) пропозиція, адресована держателю втраченого цінного папера на пред'явника або векселя, повідомити суд у *тримісячний строк* про свої права на цінний папір або вексель.

Публікація здійснюється за рахунок заявника у місцевій газеті за місцезнаходженням емітента цінного папера або за місцем платежу векселя, а також в одному з офіційних друкованих видань. Офіційними друкованими виданнями є: «Офіційний вісник України», газета «Урядовий кур'єр». Офіційними друкованими виданнями, в яких здійснюється офіційне оприлюднення законів та інших актів ВР України, є також газета «Голос України», «Відомості Верховної Ради України». Офіційним друкованим виданням, в якому здійснюється офіційне оприлюднення законів, актів Президента України, є також інформаційний бюлетень «Офіційний вісник Президента України».

З моменту виходу публікації вважається, що усі зацікавлені особи повідомлені про наявність спору, а держателі цінного папера (векселя) можуть заявити про свої права.

Статтею 264 ЦПК України закріплено обов'язок держателя цінного папера на пред'явника або векселя у встановлений строк подати до суду, який постановив ухвалу, разом із цінним папером на пред'явника або векселем заяву про те, що він є його держателем. Така заява повинна бути подана у *тримісячний строк*.

Заява подається до суду особисто держателем цінного паперу на пред'явника або надсилається до суду поштою. Подання заяви без цінного паперу (векселя) є підставою для витребування у держателя додаткових відомостей. Якщо, незважаючи на вимогу суду, цінний папір (вексель) суду не надано, заява держателя правові наслідки не зумовлює.

Пропущення зазначеного строку не позбавляє держателя втраченого документа звернутися до суду із відповідною заявою

і пізніше. Проте результат такого звернення залежатиме від того, чи не було ухвалено рішення суду у справі до моменту звернення держателя.

Статтею 265 ЦПК України передбачені наслідки подання заяви держателя цінного паперу (векселя). В такому разі виникає спір про право на цінні папери між держателем та заявником – особою, яка втратила цінний папір на пред'явника або вексель.

Суд у порядку окремого провадження не може вирішити цей спір, тому постановляє ухвалу про залишення заяви про визнання втраченого цінного паперу на пред'явника або векселя недійсним і відновлення прав на нього без розгляду.

Постановлення такої ухвали надає право заявнику у строк, установлений судом, пред'явити позов в загальному порядку до держателя втраченого цінного папера на пред'явника або векселя про їх витребування. Конкретний строк установлюється судом, але не може перевищувати *два місяці*.

У разі пропущення строку, встановленого судом, для пред'явлення позову заявником до держателя втраченого цінного паперу на пред'явника або векселя, *суд своєю ухвалою знімає (скасовує) заборону здійснювати будь-які операції за цінним папером на пред'явника або за векселем*. Інші правові наслідків пропуску цього строку законом не передбачено.

Копія ухвали про зняття заборони здійснювати будь-які операції за цінним папером на пред'явника або за векселем надсилається особам, зазначеним у ч. 2 ст. 262 ЦПК України, тобто емітенту втраченого цінного папера на пред'явника, зобов'язаним за векселем особам (у справі про визнання недійсним втраченого векселя та відновлення прав на нього), якщо їх адреси відомі суду, а також на адресу всіх нотаріусів відповідного нотаріального округу, на території якого знаходиться місце платежу за векселем.

У разі, якщо держатель втраченого цінного паперу на пред'явника або векселя не заявить про володіння втраченим цінним папером упродовж *тримісячного строку* з дня публікації, суд призначає справу до розгляду в порядку окремого провадження.

Про день розгляду справи повідомляються заявник, емітент втраченого цінного паперу на пред'явника або зобов'язані за векселем особи.

Рішення суду в цій категорії справ повинно відповідати загальним вимогам, які ставляться до рішень суду відповідно до ст. 215 ЦПК України.

У разі задоволення вимоги заявника суд ухвалює рішення про визнання втраченого цінного папера на пред'явника або векселя недійсним.

Таке рішення є підставою для видачі заявникові цінного паперу на пред'явника замість визнаного недійсним або проведення визначених ним операцій; для здійснення платежу за векселем або для видачі заявникові векселя замість визнаного недійсним і для відновлення зобов'язаними за векселем особами передавальних написів.

Рішення суду може бути оскаржене в апеляційному порядку.

Рішення суду публікується у пресі після набрання ним законної сили. Публікація здійснюється за рахунок заявника у місцевій газеті за місцезнаходженням емітента цінного паперу або за місцем платежу векселя, а також в одному з офіційних друкованих видань.

Стаття 268 ЦПК України визначає права держателя втраченого цінного папера на пред'явника або векселя та встановлює форми їх захисту залежно від ухваленого судом рішення за результатами розгляду справи.

Якщо рішенням суду відмовлено в задоволенні заявленої вимоги, то держатель цінного паперу на пред'явника або векселя має право звернутися до суду із заявою про відшкодування за рахунок заявника збитків, заподіяних йому заборороною здійснювати будь-які операції за цінним папером на пред'явника або за векселем.

У разі, коли держатель цінного паперу на пред'явника або векселя з будь-яких причин не заявив вчасно про своє право на цінний папір на пред'явника або вексель і рішенням суду визнано втрачений цінний папір на пред'явника або вексель недійсним, він має право пред'явити позов до особи, за якою визнано право на цінний папір на пред'явника або на вексель.

3.7. Розгляд судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність

Відповідно до ч. 1 ст. 335 ЦК України *безхазяйною є річ, яка не має власника або власник якої невідомий*. ЦПК України встановлює порядок розгляду справ про передачу у комунальну власність лише нерухомих речей.

Під час поділу речей на рухомі та нерухомі застосовуються два критерії: *матеріальний* – здатність, властивість речі до просторового переміщення без зменшення її цінності, тобто ступінь зв'язку цих речей із земельною ділянкою, і *юридичний* – поширення режиму нерухомих речей на окремі рухомі речі, зважаючи на їх функціональне призначення, важливість, ролі в цивільному обігу.

За матеріальним критерієм до нерухомих речей належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельних ділянках, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни призначення (житлові будинки, інші будівлі, споруди, майнові комплекси підприємств). За юридичним критерієм правовий режим нерухомих речей може бути поширений на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти.

Безхазяйні нерухомі речі беруться на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, за заявою органу місцевого самоврядування, на території якого вони розміщені. Про взяття безхазяйної нерухомої речі на облік здійснюється оголошення у друкованих засобах масової інформації (ч. 2 ст. 335 ЦК України).

Після того як мине *один рік* з дня взяття на облік безхазяйної нерухомої речі вона за заявою органу, уповноваженого управляти майном відповідної територіальної громади, може бути передана за рішенням суду у комунальну власність.

Органом, уповноваженим управляти майном відповідної територіальної громади, є органи місцевого самоврядування, які від імені та в інтересах територіальних громад відповідно до закону здійснюють правомочності щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами права комунальної власності, зокрема виконують усі майнові операції, можуть передавати об'єкти

права комунальної власності у постійне або тимчасове користування юридичним та фізичним особам, здавати їх в оренду, продавати і купувати, використовувати як заставу, вирішувати питання їхнього відчуження, визначати в правочинах та договорах умови використання та фінансування об'єктів, що приватизуються та передаються у користування і оренду (ст. 60 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Цими органами є сільські, селищні та міські ради та їх виконавчі органи. У містах безпосереднім органом, яким подається заява до суду, є департамент комунальної власності (управління комунальної власності) відповідної міської ради.

Розгляд справ цієї категорії здійснюється місцевим судом загальної юрисдикції *за місцезнаходженням безхазяйної нерухомої речі*.

Законодавець установлює додаткові підстави для відмови у прийнятті заяви про передачу безхазяйної речі у власність відповідної територіальної громади:

- річ не взята на облік органом, який здійснює державну реєстрацію права на нерухоме майно;
- заяву подано до завершення *одного року* з дня прийняття нерухомої речі на облік.

Заява повинна відповідати встановленій формі та змісту, недотримання яких призводить до залишення заяви без руху відповідно до ст. 121 ЦПК України. У заяві про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність відповідної територіальної громади повинно бути зазначено, яку нерухому річ заявник просить передати у власність територіальної громади, основні характеристики нерухомої речі, посилання на документи про взяття безхазяйної нерухомої речі на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, друковані засоби масової інформації, в яких було зроблено оголошення про взяття відповідної нерухомої речі на облік.

Розгляд справи здійснюється суддею одноособово. Розгляд справ цієї категорії здійснюється за участю заявника (органу, уповноваженого управляти майном відповідної територіальної громади) та усіх заінтересованих осіб. Законодавець не називає осіб, яких суд повинен визнати заінтересованими. Проте можна припустити, що до таких осіб треба віднести тих, які добросовіс-

но, відкрито та безперервно володіють цим нерухомим майном дотримуючись умов набуття права власності за давністю володіння (ст. 344 ЦК України), права власності відповідно до закону на це майно ще не набули. Суддя зобов'язаний повідомити останніх про час і місце судового засідання.

Під час розгляду справи про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність територіальної громади суд зобов'язаний роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи.

З метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази.

Стаття 273 ЦПК України визначає обставини, які повинен установити суддя для ухвалення рішення про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність відповідної територіальної громади:

- а) нерухома річ є безхазяйною;
- б) нерухома річ взята на облік органом, який здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно;
- в) з дня взяття на облік нерухомої речі минув *один рік*.

Дослідження цих обставин на підставі поданих доказів становитиме мотивувальну частину рішення суду.

Якщо перелічені обставини не будуть установлені, то відповідно до ст. 271 ЦПК України суд відмовляє у прийнятті заяви.

Рішення суду про передачу безхазяйної речі у комунальну власність є підставою для реєстрації права власності на це нерухоме майно за відповідною територіальною громадою.

3.8. Розгляд судом справ про визнання спадщини відумерлою

Відповідно до ст. 1277 ЦК України *у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття суд визнає спадщину відумерлою* за заявою органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини.

Тобто термін «відумерлість спадщини» стосується випадків, коли після смерті особа, яка залишила спадщину, не має спадкоємців.

Заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу *одного року* з часу відкриття спадщини. Згідно з ч. 2 ст. 1220 ЦК України часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою.

Оскільки територіальна громада визнана потенційним правонаступником померлого, саме органу місцевого самоврядування належить звернутися до суду з заявою про визнання спадщини відумерлою. Такими є сільська, селищна, міська ради та їх виконавчі органи. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини. Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна.

Законодавець устанавлює одну додаткову умову, за якої суд може відмовити в прийнятті заяви про визнання спадщини відумерлою, – якщо орган місцевого самоврядування подасть заяву до закінчення *одного року* з часу відкриття спадщини.

У заяві про визнання спадщини відумерлою повинно бути наведено відомості про час і місце відкриття спадщини, про майно, що становить спадщину, а також докази, які свідчать про належність цього майна спадкодавцю, про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом, або про усунення їх від права на спадкування, або про неприйняття ними спадщини, або про відмову від її прийняття.

Одночасно суд має право застосувати правила ст. 121 та ст. 122 ЦПК України за наявності підстав для залишення заяви без руху та її повернення заявникові, а також для відмови у відкритті провадження у справі.

Розгляд справи здійснюється суддею одноособово. Розгляд справ такої категорії здійснюється за участю заявника (органу місцевого самоврядування) та заінтересованих осіб. Склад заін-

тересованих осіб визначає суд. Такими особами можуть бути спадкоємці, що відмовились від прийняття спадщини, особи, що не прийняли спадщину через різні причини, та інші особи. Суддя зобов'язаний повідомити останніх про час і місце судового засідання. Такі особи, як нотаріус, який вчиняв нотаріальні дії за місцем відкриття спадщини, виконавець заповіту (ст. 1284 ЦК України), управитель спадщиною (ст. 1285 ЦК України) можуть бути залучені судом як свідки.

Під час розгляду справи про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність територіальної громади суд зобов'язаний роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи. З метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази.

Рішення про визнання спадщини відумерлою та про передачу її територіальній громаді за місцем відкриття спадщини повинно відповідати загальним вимогам, які ставляться до рішення суду.

Стаття 278 ЦПК України визначає *перелік обставин, які повинен установити суд* для ухвалення такого рішення:

– спадкоємці за заповітом і за законом відсутні, а саме:
а) немає фізичних осіб, які живі на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини; б) немає юридичної особи чи інших учасників цивільних відносин, які вказані в заповіті як спадкоємці;

– спадкоємці усунені від права на спадкування (спадкоємці були усунені від права спадкування згідно зі ст. 1224 ЦК України);

– спадкоємці не прийняли спадщину чи відмовились від її прийняття (до нотаріальної контори не подано заяву про прийняття спадщини впродовж *шести місяців* з часу відкриття спадщини; нема рішення суду про призначення спадкоємцю, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини,

додаткового строку для подання ним заяви про прийняття спадщини; у книзі обліку спадкових справ є заяви про відмову спадкоємців від прийняття спадщини).

Ці обставини повинні бути підтвержені доказами і становити мотивувальну частину рішення – ними підтверджується факт відсутності спадкоємців. Також мотивувальна частина рішення повинна містити посилання на докази того, що з часу відкриття спадщини до подання заяви до суду про визнання її відумерлою минув *один рік*.

3.9. Розгляд судом справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку

Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про психіатричну допомогу» **психіатрична допомога** визначається як *комплекс спеціальних заходів, спрямованих на обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд і медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади.*

Амбулаторна психіатрична допомога – це психіатрична допомога, що охоплює обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах і в порядку, передбачених вказаним Законом та іншими законами, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, в амбулаторних умовах.

До психіатричних закладів, що надають амбулаторну психіатричну допомогу, належать психоневрологічні диспансери, диспансерні відділення, кабінети тощо.

Стаціонарна психіатрична допомога – це психіатрична допомога, що передбачає обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах і в порядку, передбачених Законом та іншими законами, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, і надається в стаціонарних умовах понад 24 години підряд.

Стаття 279 ЦПК України визначає підсудність такої категорії справ, а також виключне коло осіб, які мають право подавати заяву до суду.

Заява лікаря-психіатра про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку, про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги та її продовження в примусовому порядку подається до суду *за місцем проживання особи*.

Таку заяву подати має право лише лікар-психіатр, який повинен мати сертифікат лікаря-спеціаліста за фахом «психіатрія» або відповідну кваліфікаційну категорію за цією спеціальністю та володіти новими методиками їх проведення. Лікарі-психіатри, що не мають відповідної підготовки, не допускаються до здійснення оглядів.

Заява представника психіатричного закладу про госпіталізацію особи до психіатричного закладу у примусовому порядку та заява про продовження такої госпіталізації подається до суду *за місцезнаходженням зазначеного закладу*.

Психіатричний заклад – це психо-неврологічний, наркологічний чи інший спеціалізований заклад, центр, відділення тощо всіх форм власності, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної допомоги. Представником психіатричного закладу може бути і керівник цього закладу, й інша уповноважена бути представником особа.

Законодавець називає лише двох суб'єктів, які можуть звернутися до суду з заявою про припинення надання амбулаторної психіатричної допомоги та про припинення госпіталізації до психіатричного закладу, що здійснювались у примусовому порядку:

- 1) особа, якій за рішенням суду надається така психіатрична допомога;
- 2) законний представник такої особи.

Закон України «Про психіатричну допомогу» до законних представників відносить таких осіб (ст. 1): батьків (усиновителів), опікунів або інших осіб, які уповноважені законом представляти інтереси інших осіб.

Право подати заяву мають також орган опіки та піклування, прокурор у порядку ст. 45 ЦПК України, у разі, якщо цим правом не скористалися законні представники.

Заява про припинення надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку подається вказаними суб'єктами до суду *за місцем проживання особи*, а про припинення госпіталізації до психіатричного закладу у примусовому порядку – до суду *за місцезнаходженням психіатричного закладу*.

У заяві про проведення психіатричного огляду фізичної особи у примусовому порядку, про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку та її продовження, про госпіталізацію до психіатричного закладу у примусовому порядку та продовження такої госпіталізації повинні бути зазначені підстави для надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, встановлені законом.

До заяви про психіатричний огляд або надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку додається висновок лікаря-психіатра, а про продовження примусово амбулаторної психіатричної допомоги, про примусову госпіталізацію, її продовження – висновок комісії лікарів-психіатрів та інші відповідні матеріали.

У заяві фізичної особи або її законного представника про припинення амбулаторної психіатричної допомоги чи госпіталізації до психіатричного закладу у примусовому порядку мають бути наведені обставини і докази, на яких ґрунтуються ці вимоги.

У випадках, коли госпіталізація у примусовому порядку здійснена за рішенням лікаря-психіатра та визнана доцільною комісією лікарів-психіатрів, психіатричний заклад, в якому перебуває особа, спрямовує до суду заяву про її госпіталізацію у примусовому порядку *впродовж 24 годин*.

Заява фізичної особи або її законного представника про припинення надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку може бути подана через *три місяці* з дня ухвалення рішення суду про надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку або її продовження, госпіталізацію у примусовому порядку, її продовження.

Стаття 281 ЦПК України визначає строки та порядок розгляду судом справ цієї категорії. Заява лікаря-психіатра про здійснення психіатричного огляду особи в примусовому порядку розглядається судом *у триденний строк* із дня її надходження.

Заява лікаря-психіатра про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, її продовження та продовження госпіталізації розглядаються судом у *десятиденний строк* із дня їх надходження.

Заява про госпіталізацію особи до психіатричного закладу в примусовому порядку розглядається судом упродовж *24 годин* із дня її надходження.

Розгляд справ цієї категорії здійснюється судом у складі *одного судді та двох народних засідателів*.

Судові справи щодо надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, про припинення надання амбулаторної психіатричної допомоги, госпіталізацію у примусовому порядку розглядаються в присутності особи, щодо якої вирішується питання про надання їй такої допомоги. Участь під час розгляду цих справ прокурора, лікаря-психіатра чи представника психіатричного закладу, що подав заяву, та законного представника осіб, щодо яких розглядаються питання, пов'язані з наданням їм психіатричної допомоги, обов'язкова.

Суд, дослідивши усі обставини справи, вивчивши усі подані докази, ухвалює одне з двох рішень – або про задоволення заяви, або про відмову в її задоволенні.

Судове рішення повинно відповідати загальним вимогам до рішення суду, встановленим у ЦПК України.

Рішення про задоволення заяви лікаря-психіатра про проведення психіатричного огляду у примусовому порядку, про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги та її продовження в примусовому порядку, а також рішення про задоволення заяви представника психіатричного закладу про госпіталізацію особи до цього закладу та її продовження у примусовому порядку у мотивувальній частині повинні містити посилання на докази та обставини, що підтверджують наявність визначених Законом України «Про психіатричну допомогу» підстав для надання таких видів психіатричної допомоги у примусовому порядку.

Відповідно, рішення про відмову в задоволенні таких заяв повинно містити обґрунтування та підтвердження відсутності таких підстав.

Рішення про задоволення заяви особи, якій надається психіатрична допомога у примусовому порядку, або її законного представника про припинення цієї допомоги у мотивувальній частині повинно містити обґрунтування та підтвердження зібраними доказами факту видужання особи або такої зміни стану її психічного здоров'я, що не потребує надання психіатричної допомоги в примусовому порядку. Відповідно, рішення суду про відмову в задоволенні такої заяви повинно містити обґрунтування та підтвердження відсутності такого факту.

Рішення про задоволення заяви лікаря-психіатра, представника психіатричного закладу є єдиною законною підставою для надання відповідного виду психіатричної допомоги у примусовому порядку.

Рішення про відмову в задоволенні заяви про продовження амбулаторної психіатричної допомоги, продовження госпіталізації, а також рішення про задоволення заяви фізичної особи чи її законного представника є підставою для припинення надання зазначеної примусової психіатричної допомоги.

3.10. Розгляд судом справ про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу

Хворі на заразні форми туберкульозу, зокрема соціально дезадаптовані, із супутніми захворюваннями на хронічний алкоголізм, наркоманію чи токсикоманію, які ухиляються від лікування та становлять загрозу розповсюдження хвороби серед населення, за рішенням суду підлягають примусовій госпіталізації до протитуберкульозних закладів, визначених місцевими органами виконавчої влади.

Порядок госпіталізації, лікування та медичного (диспансерного) нагляду за хворими на туберкульоз визначається центральним органом виконавчої влади в галузі охорони здоров'я. Своєчасне виявлення хворих на туберкульоз забезпечується лікарями, іншими медичними працівниками, які зобов'язані усіх хворих із будь-якими ознаками туберкульозу спрямувати для подальшого обстеження до відповідного протитуберкульозного закладу чи до лікаря-спеціаліста (фтизіатра).

Заява про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації хворого на заразну форму туберкульозу подається до суду *за місцезнаходженням протитуберкульозного закладу, який здійснює медичний (диспансерний) нагляд за цим хворим, або за місцем виявлення такого хворого.*

Відповідно до ст. 284 ЦПК України у заяві про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації повинні бути зазначені встановлені законом підстави для такої госпіталізації. До заяви додається мотивований висновок лікаря про необхідність примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації, в якому зазначається строк, упродовж якого буде проведено лікування.

Заява подається впродовж *24-х годин* із часу виявлення порушення хворим на заразну форму туберкульозу протиепідемічного режиму. Законодавець установлює такий строк із метою якнайшвидшого розгляду справи та ухвалення рішення, оскільки хворий на заразну форму туберкульозу становить небезпеку для інших.

Стаття 285 ЦПК України встановлює порядок розгляду справи про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження лікування.

Розгляд справи здійснюється судом у складі одного судді і двох народних засідателів.

Справи такої категорії суд зобов'язаний розглянути не пізніше *24 годин* після відкриття провадження у справі, тобто з моменту винесення ухвали про відкриття провадження.

Проте незрозуміла позиція стосовно можливості участі хворої особи у судовому засіданні. Стаття 285 ЦПК України встановлює, що особі має бути надано право особистої участі в судовому засіданні, за винятком випадків, коли за даними протитуберкульозного закладу така особа становить загрозу поширення хвороби. Але ж у судовому засіданні йдеться про примусову госпіталізацію хворого на заразну форму туберкульозу, який є джерелом інфекції для осіб, які з ним контактують. Тому, як такий хворий не може становити загрозу розповсюдження хвороби, незрозуміло.

ЦПК України встановлює обов'язковість участі у розгляді справи представника протитуберкульозного закладу, за заявою якого відкрито провадження у справі, а також представника особи, стосовно якої вирішується питання про госпіталізацію.

Представником протитуберкульозного закладу може бути і керівник такого закладу, й інша уповноважена ним особа.

Представником особи, стосовно якої вирішується питання про госпіталізацію, може бути адвокат, інша особа, яка досягла вісімнадцять років, має цивільну процесуальну дієздатність і належно посвідчені повноваження на здійснення представництва в суді (за винятком осіб, установлених у ст. 41 ЦПК України), а також законні представники.

Стаття 286 ЦПК України встановлює, що, розглянувши заяву про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження лікування, суд ухвалює рішення, яким *відхиляє* або *задовольняє заяву представника протитуберкульозного закладу*.

Рішення повинно відповідати загальним вимогам до рішення суду, встановлених у ЦПК України. У мотивувальній частині рішення повинно бути встановлено, якими зібраними у справі доказами підтверджено (або не підтверджено) наявність визначених законом підстав для примусової госпіталізації особи.

Рішення про задоволення заяви представника протитуберкульозного закладу підлягає негайному виконанню та є підставою для примусової госпіталізації або продовження строку примусової госпіталізації особи у такому закладі на встановлений законом строк.

Такий строк повинен бути встановлений у мотивованому висновку лікарської комісії, який додається до заяви відповідно до ч. 1 ст. 284 ЦПК України.

Після набрання законної сили рішенням суду про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження строку примусової госпіталізації суд надсилає рішення відповідному органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони майна особи, стосовно якої ухвалено рішення суду.

3.11. Розгляд судом справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних і фізичних осіб

Відповідно до ст. 1076 ЦК України банк гарантує таємницю банківського рахунку, операцій за рахунком і відомостей про клієнта.

Відомості про операції та рахунки можуть бути надані лише клієнтам або їхнім представникам. Іншим особам, зокрема органам державної влади, їхнім посадовим і службовим особам такі відомості можуть бути надані виключно у випадках і в порядку, встановлених ЗУ «Про банки і банківську діяльність».

У разі розголошення банком відомостей, що становлять банківську таємницю, клієнт має право вимагати від банку відшкодування завданих збитків і моральної шкоди.

Відповідно до ст. 60 ЗУ «Про банки і банківську діяльність» інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам під час надання послуг банку, є банківською таємницею.

Банківською таємницею є:

1) відомості про банківські рахунки клієнтів, зокрема кореспондентські рахунки банків у НБУ;

2) операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди;

3) фінансово-економічний стан клієнтів;

4) системи охорони банку та клієнтів;

5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи – клієнта, її керівників, напрями діяльності;

6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;

7) інформація щодо звітності стосовно окремого банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;

8) коди, що використовуються банками для захисту інформації.

Інформація про банки чи клієнтів, що збирається під час проведення банківського нагляду, становить банківську таємницю.

Банки зобов'язані забезпечити збереження банківської таємниці шляхом:

- 1) обмеження кола осіб, що мають доступ до інформації, яка становить банківську таємницю;
- 2) організації спеціального діловодства з документами, що містять банківську таємницю;
- 3) застосування технічних засобів для запобігання несанкціонованому доступу до електронних та інших носіїв інформації;
- 4) застосування застережень щодо збереження банківської таємниці та відповідальності за її розголошення у договорах і угодах між банком і клієнтом.

Інформація щодо юридичних і фізичних осіб, яка містить банківську таємницю, розкривається банками:

- 1) на письмовий запит або з письмового дозволу відповідної юридичної чи фізичної особи;
- 2) за рішенням суду;
- 3) органам прокуратури України, Служби безпеки України, Державному бюро розслідувань, Національній поліції, Національному антикорупційному бюро України, Антимонопольного комітету України – на їх письмову вимогу стосовно операцій за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи-суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу;
- 4) центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, на його письмову вимогу щодо наявності банківських рахунків;
- 5) центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, на його запит щодо фінансових операцій, пов'язаних з фінансовими операціями, що стали об'єктом фінансового моніторингу (аналізу) згідно з законодавством щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а також учасників зазначених операцій;
- 6) органам державної виконавчої служби на їх письмову вимогу з питань виконання рішень судів та рішень, що підлягають примусовому виконанню відповідно до Закону України

«Про виконавче провадження», стосовно стану рахунків конкретної юридичної особи або фізичної особи, фізичної особи-суб'єкта підприємницької діяльності;

7) Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку у разі самостійного подання банком інформації про банк як емітент та адміністративних даних відповідно до законів про цінні папери та фондовий ринок;

8) за рішенням суду Національному агентству з питань запобігання корупції стосовно наявності та стану рахунків, операцій за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи, фізичної особи-суб'єкта підприємницької діяльності відповідно до ЗУ «Про запобігання корупції»;

9) іншим суб'єктам у випадках, передбачених законодавством.

Стаття 287 ЦПК України визначає правила підсудності для такої категорії справ, відповідно до яких заява про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи подається до суду *за місцезнаходженням банку, що обслуговує юридичну або фізичну особу.*

У заяві має бути зазначено:

- найменування суду, до якого подається заява;
- ім'я (найменування) заявника та особи, щодо якої вимагається розкриття інформації, яка містить банківську таємницю, їх місце проживання або місцезнаходження, а також ім'я представника заявника, коли заява подається представником;
- найменування та місцезнаходження банку, що обслуговує особу, щодо якої необхідно розкрити банківську таємницю;
- обґрунтування необхідності та обставини, за яких вимагається розкрити інформацію, що містить банківську таємницю, щодо особи, із зазначенням положень законів, які надають відповідні повноваження, або прав та інтересів, які порушено;
- обсяги (межі розкриття) інформації, яка містить банківську таємницю, щодо особи та мету її використання.

Для цієї категорії справ про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, ст. 289 ЦПК України встановлено *п'ятиденний строк* із дня надходження заяви.

Справа розглядається *у закритому судовому засіданні* з повідомленням заявника, особи, щодо якої вимагається розкриття банківської таємниці, та банку, за винятком випадків,

коли справа розглядається з метою охорони державних інтересів і національної безпеки, – з повідомленням тільки заявника.

Статтею 289 ЦПК України встановлюються наслідки неявки в судове засідання без поважних причин заявника та (або) особи, щодо якої вимагається розкриття банківської таємниці, чи їх представників або представника банку. Така неявка не перешкоджає розгляду справи, але лише у тому разі, якщо суд не визнав їхню участь обов'язковою.

У результаті розгляду справи про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю щодо юридичної або фізичної особи, *суд ухвалює рішення або про задоволення заяви, або про відмову у задоволенні заяви.*

Якщо суд ухвалює рішення про задоволення заяви, то воно повинно містити обов'язкові реквізити:

- ім'я (найменування) одержувача інформації, його місце проживання або місцезнаходження, а також ім'я представника одержувача, коли інформація надається представникові;

- ім'я (найменування) особи, щодо якої банк має розкрити інформацію, яка містить банківську таємницю, місце проживання або місцезнаходження цієї особи;

- найменування та місцезнаходження банку, що обслуговує особу, щодо якої необхідно розкрити банківську таємницю;

- обсяги (межі розкриття) інформації, яка містить банківську таємницю, що має бути надана банком одержувачу, та мету її використання.

Суд ухвалює рішення про відмову в задоволенні заяви, якщо під час судового розгляду буде встановлено, що заявник вимагає розкрити інформацію, яка містить банківську таємницю щодо юридичної або фізичної особи, без підстав і повноважень, визначених законом. Йдеться про ЗУ «Про банки і банківську діяльність» і положення ст. 1076 ЦК України.

Ухвалене рішення підлягає негайному виконанню. На виконання ухваленого рішення не впливає його оскарження, на яке мають право: особа, щодо якої банк розкриває банківську таємницю, і заявник *у п'ятиденний строк*. Оскаржується ухвалене судом рішення до апеляційного суду в установленому порядку. Копії рішення суд надсилає банку, що обслуговує юридичну або фізичну особу, заявнику та особі, щодо якої надається інформація.

Питання для самоконтролю

1. Які категорії справ вирішуються у порядку окремого провадження?
2. Яка ставка судового збору під час розгляду справ окремого провадження?
3. Чи може застосовуватись мирова угода у справах окремого провадження?
4. Яка відмінність у розгляді справ окремого та позовного провадження?
5. Які особливості судового розгляду справ окремого провадження?
6. Які підстави для обмеження в дієздатності фізичної особи?
7. Який склад суду під час розгляду справ про усиновлення?
8. Які є види цінних паперів?
9. За яких обставин суд визнає спадщину відумерлою?

Тести для самоконтролю

1. Процесуальний засіб, яким порушуються справи окремого провадження це:

- а) позовна заява;
- б) позов;
- в) заява;
- г) вимога про захист.

2. У порядку окремого провадження колегіально розглядаються справи про:

- а) встановлення фактів, що мають юридичне значення;
- б) визнання спадщини відумерлою;
- в) надання права на шлюб;
- г) усиновлення.

3. Коли заява у справі окремого провадження може бути залишена без розгляду?

- а) у зв'язку з укладенням мирової угоди;
- б) якщо особу представляє особа, яка не має повноважень на ведення справи;

- в) коли померла фізична особа, яка брала участь у справі, а спірні правовідносини не допускають правонаступництва;
- г) якщо виник спір про право цивільне.

4. Ким подається заява про визнання спадщини відумерлою?

- а) прокурором за місцем відкриття спадщини;
- б) органи опіки та піклування;
- в) адвокатом;
- г) представником юридичної особи за місцем відкриття спадщини;
- г) органом місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини.

5. За правилами якого провадження розглядаються та вирішуються справи про скасування усиновлення?

- а) позовне провадження;
- б) наказне провадження;
- в) окреме провадження;
- г) виконавче провадження.

6. Участь яких суб'єктів є обов'язковою під час розгляду справи про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності?

- а) одного або обох батьків (усиновлювачів) або піклувальника;
- б) представників органів опіки та піклування;
- в) заявника.

7. Заява про примусову госпіталізацію особи до психіатричного закладу розглядається судом у такі строки з дня її надходження до суду:

- а) протягом десяти днів.
- б) протягом трьох днів;
- в) протягом 24-х годин;
- г) протягом 8-х годин.

8. Суд розглядає в порядку окремого провадження справи про:

- а) визнання права власності;
- б) відшкодування шкоди;
- в) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;

г) оскарження дій суду першої інстанції або відмови в їх вчиненні;

г) оскарження рішень, прийнятих щодо релігійних організацій.

9. Заява про визнання особи недієздатною може бути подана:

- а) наркологічним закладом;
- б) психіатричним закладом;
- в) прокурором;
- г) місцевою радою.

10. Судові витрати, пов'язані з провадженням справи про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, відносяться на рахунок:

- а) заявника;
- б) держави;
- в) такі витрати не сплачуються ніким;
- г) психіатричним закладом.

11. У порядку окремого провадження суд розглядає справи про:

- а) встановлення факту;
- б) встановлення фактичних даних;
- в) встановлення фактів, що мають значення;
- г) встановлення фактів, що мають юридичне значення.

12. Заява про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи у випадках, встановлених законом, подається до суду за:

- а) місцем проживання позивача;
- б) місцезнаходженням банку, що обслуговує таку юридичну або фізичну особу;
- в) правильні обидві відповіді;
- г) правильної відповіді немає.

13. Які справи про встановлення факту судовому розгляду в окремому провадженні не підлягають?

а) каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню;

б) належності особі паспорта, військового квитка, квитка про членство в об'єднанні;

в) смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті;

г) належності особі свідоцтв, що їх видають органи державної реєстрації актів цивільного стану;

ґ) факт безпосередньої участі у ліквідації наслідків на ЧАЕС;

д) правильні відповіді б, з.

14. Які справи окремого провадження розглядаються судом у складі одного судді та двох народних засідателів?

а) про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

б) про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;

в) про встановлення фактів, що мають юридичне значення;

г) про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;

ґ) про визнання спадщини відумерлою;

д) про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі.

15. Яких суб'єктів зобов'язаний повідомити суд про розгляд справи про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, з метою охорони державних інтересів та національної безпеки?

а) заявника;

б) особу, щодо якої вимагається розкриття банківської таємниці;

в) банк.

16. справи про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження лікування суд розглядає не пізніше:

а) 24-х годин;

б) трьох днів після відкриття провадження;

в) десяти днів після відкриття провадження;

г) п'яти днів після відкриття провадження.

17. Який документ зобов'язаний подати орган опіки та піклування під час розгляду справи про усиновлення?

- а) медичний висновок про стан здоров'я дитини;
- б) висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини;
- в) акт обстеження умов життя заявника, складений за місцем його проживання.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Під час підготовки справи про усиновлення суддя місцевого суду за місцем проживання усиновлюваної дитини направив відповідному органу опіки і піклування за місцем проживання заявників (вони проживали в іншому місті) вимогу подати до суду документи, що підтверджують доцільність усиновлення. Необхідні документи були відправлені поштою й одержані судом ще до судового розгляду. В процесі судового розгляду, коли вказані документи були уже досліджені, в судове засідання з'явився представник органу опіки і піклування, який звернувся з клопотанням залучити його до участі в справі. Суддя відмовив у задоволенні клопотання, мотивуючи тим, що участь органу опіки і піклування в справах про усиновлення є не обов'язковою і заслуховувати думку його представника немає потреби, оскільки необхідні суду документи уже досліджені.

Оцініть дії суду.

Задача 2. Під час розгляду справи про визнання громадянина Т. Калачика недієздатним суд запросив в судове засідання експерта-психіатра, який надав суду свій висновок. З усних пояснень експерта стало зрозуміло, що його висновок ґрунтується на поверховому огляді Т. Калачика та багаторічному досвіді. Представник Т. Калачика просив суд не брати до уваги цей доказ, оскільки він не відповідає вимогам ЦПК, і вирішити справу на підставі інших доказів, що є в справі, – показаннях свідків, медичній довідці з відомчої поліклініки.

Які вимоги передбачені ЦПК до висновку експерта?

Як має діяти суддя в цьому разі?

Задача 3. До суду з заявою про визнання Л. Абрамець обмежено дієздатним звернулася його мати М. Абрамець, яка проживає окремо від сім'ї сина. В заяві зазначалося, що Л. Абрамець зловжи-

ває спиртними напоями та ставить свою дружину та малолітнього сина, які живуть з ним разом, в тяжке матеріальне становище.

Чи може мати М. Абрамець звернутись до суду із заявою?

Відповідно до яких умов М. Абрамець може бути надане право на звернення до суду в цій справі?

Хто може звернутись до суду за захистом інтересів неповнолітнього сина?

Задача 4. Під час стоянки військового судна біля берегів Греції матрос Д. Світлик, який стояв на вахті, вночі зник. Оскільки в той час була штормова погода, то є підстави вважати, що він загинув. Однак незначна відстань від берега дає можливість говорити про втечу.

Як має вирішити справу суддя, до якого звернулось командування Військово-морських сил через чотири місяці після зазначеної події з заявою про оголошення Д. Світлик померлим?

Задача 5. Після відсутності понад один рік Т. Лаврика його дружина звернулася до суду з заявою про визнання його безвісно відсутнім з метою отримання пенсії та відшкодування шкоди, оскільки останній зник під час перебування у службовому відрядженні на Кавказі. Коли його бачили співробітники востаннє, геологорозвідувальна експедиція, до якої належав, займалась пошуком нафти у гірському районі поблизу місця військових дій.

Які дії має провести суддя з підготовки цієї справи до судового розгляду?

Хто має бути притягнений до участі у справі?

Визначте предмет доказування.

Задача 6. Л. Шевунко звернулася до суду з заявою про оголошення її чоловіка померлим з метою отримання спадщини, оскільки він був направлений командуванням військової частини для проходження служби в Афганістан. Повідомлення командування військової частини, що її чоловік пропав без вісті, надійшло п'ять років тому. До особистого майна чоловіка належав будинок, який він одержав від батька в дар, та в якому вона проживала разом з двома неповнолітніми дітьми.

Які дії судді? Хто має брати участь у справі як заінтересована особа?

Задача 7. Р. Жолудь та П. Мироненко тривалий час перебували у фактичних шлюбних відносинах, але шлюб не зареєстрували. Від цього шлюбу Р. Жолудь народила дитину, а через рік сторони зареєстрували шлюб в органах ДРАЦС. П. Мироненко загинув у ДТП. Для того, що одержати для дочки пенсію, Р. Жолудь звернулася до суду з заявою про встановлення факту батьківства. Її вимога була задоволена. Орган ДРАЦС видав свідоцтво про народження доньки Р. Жолудь, в якому батьком дитини був зазначений П. Мироненко.

Чи підлягає судовому встановленню факт батьківства? Суб'єктний склад по справі.

Рекомендована література

1. Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 708 с.
2. Бичкова С. С. Визначення складу осіб, які беруть участь у деяких справах, що можуть розглядатися в порядку окремого провадження / С. С. Бичкова // Приватне право і підприємництво. – 2011. – Вип. 8. – С. 89–93.
3. Болокан І. В. Правове регулювання особливостей розгляду судами справ про визнання спадщини відумерлою / І. В. Болокан // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 2. – С. 130–135.
4. Гузь Л. Е. Судебное установление фактов, имеющих юридическое значение / Л. Е. Гузь. – Х.: Полиграфист, 2007. – 702 с.
5. Комаров В. В. Окреме провадження: монографія / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. проф. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 311 с.
6. Окреме провадження в цивільному процесі України: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / С. В. Ківалов та ін.; під ред. Р. М. Мінченко. – Одеса: Фенікс, 2010. – 222 с.
7. Олійник А. С. Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про усиновлення дітей, позбавлення батьківських прав, встановлення опіки та піклування над дітьми / А. С. Олійник // Судова апеляція. – 2009. – № 1. – С. 136–158.
8. Осипова О. О. Деякі процесуальні аспекти звернення до суду із заявою про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу / О. О. Осипова // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2010. – № 1 (3). – С. 32–139.

9. Погребняк О. Визначення цивільної юрисдикції щодо справ про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку / О. Погребняк // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 5. – С. 53–56.

10. Шиманович О. М. Процесуальні особливості розгляду судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою / О. М. Шиманович // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2010. – № 1. – С. 85–93.

11. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект): монографія / М. М. Ясинок. – Суми: Сум. нац. аграр. ун-т, 2011. – 380 с.

12. Ясинок М. М. Розкриття банківської таємниці – новий вид справ в окремому провадженні / М. М. Ясинок // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 2 (88). – С. 67–71.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. (станом на 26 жовтня 2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 40–42. – Ст. 135.

2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (станом на 1 липня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

3. Про судовий збір: Закон України від 8 липня 2011 р. (станом на 1 вересня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.

4. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 р. (станом на 26 жовтня 2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 19. – Ст. 143.

5. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. (станом на 10 липня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.

6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. (станом на 7 серпня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

7. Про вексельний обіг в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. (станом на 6 листопада 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2374-14>

8. Деякі аспекти набуття права власності на об'єкти безхазяйного нерухомого майна: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 21 жовтня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0065323-11>

9. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верхов-

ного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>

10. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95>

11. Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 1972 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-72>

12. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>

13. Про судову практику в цивільних справах про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб: Постанова Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 вересня 2011 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2011_rik

**Розділ
4****ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ****Глава 20. АПЕЛЯЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ****1. Поняття та значення
апеляційного провадження**

Право на судовий захист передбачає наявність конкретних гарантій, які б дали змогу повністю реалізувати його і забезпечити ефективне відновлення прав за допомогою правосуддя, що відповідає вимогам справедливості.

Рішення суду не завжди безпомилкове. Суд може неправильно оцінити факти або застосувати закон, і як наслідок – матеріальна істина не буде встановлена. Передбачаючи це, законодавець не дає судовим рішенням вступити в законну силу негайно після його прийняття, а визначає термін, після якого його можна виконувати, якщо воно не було оскаржено.

Апеляційне провадження є однією з гарантій забезпечення законності й обґрунтованості судових рішень, забезпечення однакового застосування судами законів під час вирішення цивільних справ. Це особливий за формою і змістом інститут перегляду рішень та ухвал суду першої інстанції, які не вступили в законну силу.

Значення такої стадії полягає у новому (повторному) розгляді та перевирішенні справи судом апеляційної інстанції. Розгляд справ за апеляційними скаргами дає можливість виправляти помилки судів першої інстанції і спрямовувати їх роботу, забезпечуючи правильний та однаковий підхід до застосування норм матеріального і процесуального права. Крім того, апеля-

ційне провадження має превентивний характер, тобто попереджує порушення норм права громадянами, організаціями, посадовими і службовими особами.

Завдання апеляційного провадження прямо в законі не сформульовані, але оскільки воно є частиною єдиного цивільного судочинства, то в ньому діють передбачені ст. 1 ЦПК України спільні завдання.

Проаналізувавши норми, що регламентують апеляційне провадження, можна визначити такі *характерні ознаки цієї стадії*:

1) апеляційна скарга подається на рішення, ухвалу суду першої інстанції, що не набрали законну силу. Подання апеляції обумовлюється неправильністю рішення суду першої інстанції, що виявляється, на думку особи, яка подає апеляційну скаргу, або в неправильному встановленні фактичних обставин справи, або в неправильному застосуванні закону;

2) у зв'язку із поданням апеляційної скарги справа направляється на розгляд суду вищої інстанції (апеляційного суду). Відповідно до ст. 291 ЦПК України апеляційною інстанцією у цивільних справах є судові палати у цивільних справах апеляційних загальних судів, у межах територіальної юрисдикції яких знаходиться місцевий суд, який ухвалив судові рішення, що оскаржується. Цивільні справи у судах апеляційної інстанції розглядаються колегією у складі трьох суддів;

3) виконання рішення, оскарженого в апеляційному порядку, зупиняється, крім випадків негайного виконання рішення. Відповідно до ст. 367 ЦПК України негайне виконання рішень допускається у справах про стягнення аліментів; присудження працівникові виплати заробітної плати; відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи; поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника; відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала; розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб; примусову госпіталізацію чи продовження строку примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу;

4) суд розглядає справу у апеляційному порядку у встановлених у ст. 303 ЦПК України межах:

– апеляційний суд перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції. Апеляційний суд не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення;

– якщо доводами апеляційної скарги не зауважено на очевидну незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції у справах окремого провадження, апеляційний суд перевіряє справу в повному обсязі.

Отож, під **апеляційним провадженням** слід розуміти діяльність суду апеляційної інстанції з метою перевірки законності й обґрунтованості рішень та ухвал суду першої інстанції, що не набрали законної сили.

Об'єктом апеляційного оскарження є рішення суду першої інстанції, яке не набрало законної сили. Воно може оскаржуватися повністю або частково.

В апеляційному порядку можуть бути переглянуті значна частина ухвал суду першої інстанції, якими вирішуються процесуальні питання, що виникають під час розгляду справи. Їх неправильне вирішення також порушує нормальний розвиток процесу, створює загрозу реалізації закріплених у законі кінцевих цілей судочинства або взагалі перешкоджає можливості їх реалізації, як це буває, наприклад, під час необґрунтованої відмови у відкритті провадження.

Подання апеляційної скарги на ухвалу суду першої інстанції не перешкоджає продовженню розгляду справи цим судом.

Ухвали суду можуть оскаржуватися окремо від рішення суду лише у випадках, передбачених ст. 293 ЦПК України. Це ухвали щодо:

- 1) відмови у прийнятті заяви про видачу судового наказу або скасуванні судового наказу;
- 2) забезпечення позову, а також щодо скасування забезпечення позову;
- 3) повернення заяви позивачеві (заявникові);
- 4) відмови у відкритті провадження у справі;

- 5) відкриття провадження у справі з недотриманням правил підсудності;
- 6) передання справи на розгляд іншому суду;
- 7) відмови поновити або продовжити пропущений процесуальний строк;
- 8) визнання мирової угоди за клопотанням сторін;
- 9) визначення розміру судових витрат;
- 10) внесення виправлень у рішення;
- 11) відмови ухвалити додаткове рішення;
- 12) роз'яснення рішення;
- 13) зупинення провадження у справі;
- 14) закриття провадження у справі;
- 15) залишення заяви без розгляду;
- 16) залишення заяви про перегляд заочного рішення без розгляду;
- 17) відмови у відкритті провадження за нововиявленими обставинами;
- 18) видачі дубліката виконавчого листа;
- 19) поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання;
- 20) відстрочки та розстрочки, зміни чи встановлення способу і порядку виконання рішення;
- 21) тимчасового влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу;
- 22) оголошення розшуку відповідача (боржника) або дитини;
- 23) примусового проникнення до житла;
- 24) звернення стягнення на грошові кошти, що знаходяться на рахунках;
- 25) тимчасового обмеження у праві виїзду за межі України;
- 26) заміни сторони виконавчого провадження;
- 27) визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами;
- 28) рішень, дій або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби;
- 29) повороту виконання рішення суду;
- 30) виправлення помилки у виконавчому листі або визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню;

- 31) відмови в поновленні втраченого судового провадження;
- 32) звільнення (призначення) опікуна чи піклувальника;
- 33) відмови у відкритті провадження у справі про скасування рішення третейського суду;
- 34) повернення заяви про скасування рішення третейського суду;
- 35) повернення заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду.

Інші ухвали окремо від рішення суду не можуть бути оскаржені до апеляційної інстанції. Заперечення проти ухвал, що не підлягають оскарженню, можна включити до апеляційної скарги.

У разі подання апеляційної скарги на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду, суд першої інстанції повертає її заявнику, про що постановляє ухвалу, яка не підлягає оскарженню.

Право на апеляційне оскарження – це надана особі можливість звернутися до суду апеляційної інстанції з апеляційною скаргою на рішення або ухвалу суду першої інстанції, які не набрали законної сили.

Правом на апеляційне оскарження рішень або ухвал суду першої інстанції, які не набрали законної сили, наділені:

- 1) сторони;
- 2) інші особи, які беруть участь у справі (треті особи, представники сторін та третіх осіб);
- 3) особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки.

Особа, яка подала апеляційну скаргу, має право:

- 1) доповнити чи змінити апеляційну скаргу впродовж строку на апеляційне оскарження;
- 2) відкликати таку скаргу до початку розгляду справи в апеляційному суді. В такому разі суддя, який готував справу до розгляду в апеляційному суді, постановляє ухвалу про повернення скарги;
- 3) відмовитися від апеляційної скарги повністю або частково впродовж усього часу розгляду справи. Питання про прийняття відмови від апеляційної скарги і закриття у зв'язку

з цим апеляційного провадження вирішується апеляційним судом, що розглядає справу, в судовому засіданні.

Повторне оскарження цього рішення, ухвали з тих же підстав не допускається.

Інша сторона має право визнати апеляційну скаргу обгрунтованою і повністю, і частково. Водночас таке визнання враховується апеляційним судом у частині наявності або відсутності фактів, які мають значення для вирішення справи.

Особи, які беруть участь у справі, мають право приєднатися до апеляційної скарги, поданої особою, на стороні якої вони виступали, подавши про це заяву, до початку розгляду справи в апеляційному суді (ст. 299 ЦПК України).

Апеляційне провадження можна поділити на такі частини:

- 1) відкриття апеляційного провадження (прийняття апеляційної скарги до розгляду);
- 2) підготовка апеляційним судом справи до судового розгляду;
- 3) судовий розгляд справи апеляційним судом.

2. Вимоги до апеляційної скарги та порядок її подання

Апеляційна скарга на рішення чи ухвалу суду першої інстанції, які не набрали законної сили, подається у письмовій формі.

Відповідно до ст. 295 ЦПК України в апеляційнійскарзі мають бути зазначені:

- найменування суду, до якого подається скарга;
- ім'я (найменування) особи, яка подає скаргу, її місце проживання або місцезнаходження;
- ім'я (найменування) осіб, які беруть участь у справі, їх місце проживання або місцезнаходження;
- рішення або ухвала, що оскаржуються;
- у чому полягає незаконність і (або) необгрунтованість рішення або ухвали (неповнота встановлення обставин, які

мають значення для справи, та (або) неправильність установлення обставин, які мають значення для справи, внаслідок необґрунтованої відмови у прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінки, неподання доказів з поважних причин та (або) неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин);

– нові обставини, що підлягають установленню, докази, які підлягають дослідженню чи оцінці, обґрунтування поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції, заперечення проти доказів, використаних судом першої інстанції;

– клопотання особи, яка подала скаргу;

– перелік документів та інших матеріалів, що додаються.

Апеляційна скарга підписується особою, яка її подає, або представником такої особи. До апеляційної скарги, поданої представником, має бути додана довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника, якщо ці документи раніше не подавалися.

До апеляційної скарги додаються копії скарги та доданих письмових матеріалів відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі, а також документ, що підтверджує сплату суми судового збору.

Строк апеляційного оскарження визначений у ст. 294 ЦПК України. Зокрема апеляційна скарга на рішення суду подається впродовж *десяти днів* із дня його проголошення. Особи, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні під час проголошення судового рішення, можуть подати апеляційну скаргу впродовж *десяти днів* із дня отримання копії цього рішення.

Апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції подається впродовж *п'яти днів* з дня її проголошення. У разі, якщо ухвалу було постановлено без участі особи, яка її оскаржує, апеляційна скарга подається впродовж *п'яти днів* з дня отримання копії ухвали.

Порядок подання апеляційної скарги полягає у її поданні апеляційному суду через суд першої інстанції, який ухвалив оскаржуване судове рішення. Суд першої інстанції на наступний день після закінчення строку для подання апеляційної скарги

надсилає її разом зі справою до апеляційного суду. Апеляційні скарги, що надійшли після цього (наприклад, поштовим зв'язком), не пізніше наступного робочого дня після їхнього надходження направляються до апеляційного суду (ст. 296 ЦПК України).

3. Відкриття апеляційного провадження та підготовка розгляду справи апеляційним судом

Після надходження до апеляційного суду справа реєструється в автоматизованій системі документообігу суду та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу.

Впродовж *трьох днів* після надходження справи суддя-доповідач вирішує питання про **відкриття апеляційного провадження**.

До апеляційної скарги, не оформленої відповідно до вимог, установлених ЦПК України, а також у разі несплати суми судового збору застосовуються правила, передбачені ст. 121 ЦПК України, – суддя-доповідач постановляє ухвалу про *залишення скарги без руху*, про що повідомляє особу, що подала скаргу, і надає строк для виправлення недоліків, який не може перевищувати *п'яти днів* із дня отримання ухвали. У разі виправлення недоліків скарги в зазначений строк, сплати суми судового збору апеляційна скарга вважається поданою в день первісного подання до суду, інакше скарга вважається неподаною і повертається особі, яка її подала, про що суддя-доповідач постановляє ухвалу.

Апеляційна скарга залишається без руху також у разі, якщо вона подана після завершення строків апеляційного оскарження, встановлених ст. 294 ЦПК України, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, або якщо підстави, вказані нею у заяві, визнані неповажними.

Водночас впродовж *тридцяти днів* із моменту отримання ухвали про залишення апеляційної скарги без руху

особа має право звернутися до апеляційного суду з заявою про поновлення строків або вказати інші підстави для поновлення строку.

Якщо заяву не буде подано особою в зазначений строк або вказані нею підстави для поновлення строку апеляційного оскарження будуть визнані неповажними, суддя-доповідач *відмовляє у відкритті апеляційного провадження*.

Суддя-доповідач *відмовляє у відкритті апеляційного провадження* у справі також у випадках, якщо:

1) справа не підлягає апеляційному розгляду у порядку цивільного судочинства;

2) є ухвала про закриття апеляційного провадження у зв'язку з відмовою особи від апеляційної скарги;

3) є ухвала про відмову у задоволенні апеляційної скарги цієї особи або про відмову у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою.

Про відкриття або відмову у відкритті апеляційного провадження у справі, залишення апеляційної скарги без руху або повернення скарги суддя-доповідач постановляє *ухвалу*. Копія ухвали про повернення апеляційної скарги або про відмову у відкритті апеляційного провадження разом із доданими до скарги матеріалами надсилається особі, яка подавала апеляційну скаргу, а апеляційна скарга залишається у справі.

Іншим особам, які беруть участь у справі, надсилається копія відповідної ухвали.

Ухвала про повернення апеляційної скарги, про відмову у відкритті апеляційного провадження у справі може бути оскаржена в касаційному порядку.

За надходження неналежно оформленої справи, з нерозглянутими зауваженнями на правильність і повноту фіксування судового процесу технічними засобами або з нерозглянутими письмовими зауваженнями щодо повноти чи неправильності протоколу судового засідання, або без вирішення питання про ухвалення додаткового рішення суддя-доповідач *повертає справу до суду першої інстанції*, про що постановляє ухвалу із зазначенням строку, впродовж якого суд першої інстанції має усунути недоліки.

Відповідно до ст. 298 ЦПК України апеляційний суд не пізніше наступного дня після постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до розгляду надсилає копії апеляційної скарги та доданих до неї матеріалів особам, які беруть участь у справі, і встановлює строк, упродовж якого можуть бути подані ними заперечення на апеляційну скаргу.

Підготовка розгляду справи апеляційним судом регламентується ст. 301 ЦПК України.

Відтак упродовж *десяти днів* із дня отримання справи суддя-доповідач учиняє такі дії:

1) з'ясовує питання про склад осіб, які беруть участь у справі;

2) визначає характер спірних правовідносин та закон, який їх регулює;

3) з'ясовує обставини, на які посилаються сторони та інші особи, які беруть участь у справі, як на підставу своїх вимог і заперечень;

4) з'ясовує, які обставини визнаються чи заперечуються сторонами та іншими особами;

5) вирішує питання щодо поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції;

6) за клопотанням сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання про виклик свідків, призначення експертизи, витребування доказів, судових доручень щодо збирання доказів, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача;

7) за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання щодо вжиття заходів забезпечення позову;

8) учиняє інші дії, пов'язані із забезпеченням апеляційного розгляду справи.

Після проведення підготовчих дій суддя-доповідач доповідає про них колегії суддів, яка в разі необхідності вирішує питання про проведення додаткових підготовчих дій та призначення справи до розгляду.

Справа має бути призначена до розгляду у *розумний строк, але не пізніше семи днів* після завершення дій підготовки справи до розгляду (ст. 302 ЦПК України).

4. Розгляд справи судом апеляційної інстанції

Строки розгляду апеляційної скарги визначені у ст. 303¹ ЦПК України. Зокрема:

1) впродовж *двох місяців* із дня постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до розгляду розглядається апеляційна скарга на рішення суду першої інстанції;

2) упродовж *п'ятнадцяти днів* із дня постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до розгляду розглядається апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції.

У виняткових випадках за клопотанням сторони з огляду на особливості розгляду справи апеляційний суд може продовжити строк розгляду справи, але не більш як на *п'ятнадцять днів*, про що постановляє відповідну ухвалу.

Справа розглядається апеляційним судом за правилами, встановленими для розгляду справи судом першої інстанції, зважаючи на особливості глави 1 розділу 5 «Апеляційне провадження».

У призначений для розгляду справи час головуєчий відповідно до ст. 163 ЦПК України відкриває судове засідання і оголошує, яка справа, за чиєю скаргою та на рішення (ухвалу) якого суду розглядатиметься.

Згодом секретар судового засідання доповідає суду, хто з викликаних у справі осіб з'явився в судове засідання, чи вручено судові повістки та повідомлення тим, хто не з'явився, та повідомляє причини їх неявки, якщо вони відомі. Суд установлює особи тих, хто з'явився, а також перевіряє повноваження представників.

Відповідно до ст. 305 ЦПК України суд апеляційної інстанції відкладає розгляд справи в разі неявки у судове засідання особи, яка бере участь у справі, щодо якої немає відомостей про вручення їй судової повістки, або за її клопотанням, коли повідомлені нею причини неявки буде визнано поважними. Неявка сторін або інших осіб, які беруть участь у справі, належно повідомлених про час і місце розгляду справи, не перешкоджає такому розгляду.

Якщо розгляд справи розпочався і у справі викликаний перекладач, то головуючий відповідно до ст. 164 ЦПК України роз'яснює перекладачеві його права та обов'язки, попереджає під розписку про кримінальну відповідальність, приводить до присяги.

Викликані свідки видаляються із зали судового засідання у відведені для цього приміщення.

Відтак головуючий оголошує склад суду, а також прізвища експерта, перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання і роз'яснює особам, які беруть участь у справі, право заявляти відводи.

Головуючий роз'яснює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, після чого розглядає заяви та клопотання осіб, які беруть участь у справі, про що постановлюється ухвала.

Якщо у судове засідання викликано експерта, йому роз'яснюються права та обов'язки. Він попереджається під розписку про кримінальну відповідальність, складає присягу.

У разі залучення у справі спеціаліста йому роз'яснюються його права та обов'язки.

Після цього суд розпочинає розгляд справи по суті з доповіді судді-доповідача про:

- 1) зміст рішення (ухвали), яке оскаржено;
- 2) доводи апеляційної скарги;
- 3) межі, в яких повинні здійснюватися перевірка рішення (ухвали), встановлюватися обставини і досліджуватися докази.

Позивач має право відмовитися від позову в апеляційному суді, а сторони – укласти мирову угоду незалежно від того, хто подав апеляційну скаргу (ст. 306 ЦПК України).

Якщо сторони вирішили продовжувати розгляд справи, то після доповіді судді-доповідача пояснення дає особа, яка подала апеляційну скаргу. Якщо апеляційні скарги подали обидві сторони, – першим дає пояснення позивач. Потім дають пояснення інші особи, які беруть участь у справі.

Апеляційний суд досліджує докази, які судом першої інстанції були досліджені з порушенням встановленого порядку або в дослідженні яких було неправомірно відмовлено, а також нові докази, неподання яких до суду першої інстанції було

зумовлено поважними причинами (ч. 2 ст. 303 ЦПК України). Такі докази досліджуються судом за правилами ст.ст. 179–189 ЦПК України.

Відповідно до положень постанови Пленуму ВС України № 12 від 24 жовтня 2008 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» дослідження нових доказів провадиться, зокрема, у таких випадках:

– якщо докази існували на час розгляду справи судом першої інстанції, але особа, яка їх подає до апеляційного суду, з поважних причин не знала й не могла знати про їх існування;

– докази існували на час розгляду справи в суді першої інстанції й учасник процесу знав про них, однак з об'єктивних причин не міг подати їх до суду;

– додаткові докази, які витребовувалися раніше, з'явилися після ухвалення рішення судом першої інстанції;

– суд першої інстанції неправомірно виключив із судового розгляду подані учасником процесу докази, що могли мати значення для вирішення справи;

– суд першої інстанції необґрунтовано відмовив учаснику процесу в дослідженні доказів, що могли мати значення для вирішення справи (необґрунтовано відмовив у призначенні експертизи, витребуванні доказів, якщо їх подання до суду для нього становило певні труднощі тощо);

– наявні інші поважні причини для їх неподання до суду першої інстанції у разі відсутності умислу чи недбалості особи, яка їх подає, або вони не досліджені судом унаслідок інших процесуальних порушень.

Завершивши з'ясування обставин і перевірку їх доказами, апеляційний суд надає особам, які беруть участь у справі, можливість виступити у судових дебатах у такій послідовності, в якій вони давали пояснення. На початку судового засідання суд може оголосити про час, який відводиться для судових дебатів. Кожній особі, яка бере участь у розгляді справи, надається однаковий час для виступу.

Після завершення дебатів суд виходить до нарадчої кімнати для постановлення ухвали (ухвалення рішення).

За необхідності під час розгляду справи може бути оголошено перерву або розгляд її відкладено.

5. Повноваження суду апеляційної інстанції

Повноваженнями суду апеляційної інстанції є сукупність прав та обов'язків цього суду, пов'язаних із застосуванням процесуально-правових наслідків щодо перегляду рішень та ухвал суду першої інстанції, які не набрали законної сили.

Такі повноваження та підстави їх застосування визначені у ст.ст. 307–313 ЦПК України.

За наслідками розгляду апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції апеляційний суд має право:

1) *постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення рішення без змін.* Апеляційний суд відхиляє апеляційну скаргу і залишає рішення без змін, якщо визнає, що суд першої інстанції ухвалив рішення з додержанням норм матеріального і процесуального права. Не може бути скасоване правильне по суті та справедливе рішення суду з одних лише формальних міркувань (ст. 308 ЦПК України);

2) *скасувати рішення суду першої інстанції та ухвалити нове рішення по суті позовних вимог.* Відповідно до ст. 309 ЦПК України підставами цього можуть бути:

– неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи;

– недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважав установленими;

– невідповідність висновків суду обставинам справи;

– порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права, а також розгляд і вирішення справи неповноважним судом; участь в ухваленні рішення судді, якому було заявлено відвід на підставі обставин, що викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою; ухвалення чи підписання постанови не тим суддею, який розглядав справу.

Норми матеріального права вважаються порушеними або неправильно застосованими, якщо застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, або не застосовано закон, який підлягав застосуванню.

Порушення норм процесуального права можуть бути підставою для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи;

3) *змінити рішення;*

4) *постановити ухвалу про скасування рішення суду першої інстанції та закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду.* Відповідно до ч. 1 ст. 310 ЦПК України рішення суду підлягає скасуванню в апеляційному порядку із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без розгляду з підстав, визначених ст.ст. 205 і 207 ЦПК України.

Відповідно до ст. 205 ЦПК України до підстав *закриття провадження у справі* належать:

– справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства. У такому разі суд повинен повідомити заявникові, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи;

– набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову або укладенням мирової угоди сторін, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав;

– позивач відмовився від позову і відмова прийнята судом;

– сторони уклали мирову угоду і вона визнана судом;

– є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, з приводу спору між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або повернув справу на новий розгляд до третейського суду, який ухвалив рішення, але розгляд справи у тому ж третейському суді виявився неможливим;

– померла фізична особа, яка була однією зі сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництво;

– ліквідовано юридичну особу, яка була однією зі сторін у справі.

Відповідно до ч. 2 ст. 310 ЦПК України, якщо судом першої інстанції ухвалено законне і обґрунтоване рішення, смерть фізичної особи чи припинення юридичної особи – сторони у спірних правовідносинах після ухвалення рішення, що не допускає

правонаступництво, не може бути підставою для використання судом апеляційної інстанції такого повноваження.

Відповідно до ст. 207 ЦПК України до підстав *залишення заяви без розгляду* відносять:

– заяву подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності;

– заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи;

– належно повідомлений позивач повторно не з'явився в судові засідання, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності. Проте відповідно до ч. 2 ст. 305 ЦПК України неявка сторін або інших осіб, які беруть участь у справі, належно повідомлених про час і місце розгляду справи, не перешкоджає розглядові справи;

– спір між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав розглядається в іншому суді;

– позивач подав заяву про залишення позову без розгляду;

– між сторонами укладено договір про передачу спору на вирішення до третейського суду і від відповідача надійшло до початку з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказаних заперечення проти вирішення спору в суді;

– особа, в інтересах якої у встановлених законом випадках відкрито провадження у справі за заявою іншої особи, не підтримує заявлені вимоги і від неї надійшла відповідна заява;

– провадження у справі відкрито за заявою, поданою без додержання вимог до позовної заяви, викладених у ст.ст. 119 і 120 ЦПК України, та не було сплачено судовий збір і позивач не усунув ці недоліки у встановлений судом строк;

– позивач до завершення розгляду справи покинув судові засідання і не подав до суду заяву про розгляд справи за його відсутності.

За наслідками розгляду скарги на ухвалу суду першої інстанції апеляційний суд має право:

1) *постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення ухвали без змін;*

2) *скасувати ухвалу і постановити нову;*

3) *змінити ухвалу;*

4) скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції. Відповідно до ст. 311 ЦПК України підставами для скасування ухвали суду, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направлення справи для продовження розгляду до суду першої інстанції є:

– неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи;

– недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд першої інстанції вважає встановленими;

– невідповідність висновків суду обставинам справи;

– порушення норм матеріального чи процесуального права, які призвели до неправильного вирішення питання.

За наслідками розгляду скарги на судовий наказ апеляційний суд має право:

1) постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення судового наказу без змін;

2) постановити ухвалу про скасування судового наказу та роз'яснити, що заявлені стягувачем вимоги можуть бути розглянуті в позовному провадженні з додержанням загальних правил щодо пред'явлення позову;

3) змінити судовий наказ.

Ухвала апеляційного суду про відхилення апеляційної скарги на судовий наказ і залишення судового наказу без змін остаточна і оскарженню не підлягає.

Відповідно до положень постанови Пленуму ВС України № 12 від 24 жовтня 2008 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» апеляційний суд має право ухвалити додаткове рішення за заявою особи, яка бере участь у справі, або з власної ініціативи в разі, якщо він скасував рішення суду першої інстанції та ухвалив нове рішення чи змінив його за наявності підстав, передбачених ст. 220 ЦПК України. Відповідно до ст. 219 ЦПК України апеляційний суд може виправити допущені у своєму рішенні описки чи арифметичні помилки, не змінюючи зміст рішення. Апеляційний суд відповідно до ст. 221 ЦПК України може роз'яснити своє рішення.

У цивільному процесі трапляються випадки, коли особа подала апеляційну скаргу на рішення або ухвалу суду у встанов-

лені строки, але вона надійшла до суду апеляційної інстанції після завершення апеляційного розгляду справи. Крім того, могли бути поновлені або продовжені строки на подання апеляційної скарги у зв'язку з пропущенням їх з поважних причин і особа, яка подала апеляційну скаргу, не була присутня під час розгляду справи. В таких випадках суд апеляційної інстанції розглядає скаргу за загальними правилами апеляційного розгляду, в результаті чого залежно від обґрунтованості скарги постановляє ухвалу або ухвалює рішення. Водночас за наявності підстав може бути скасовано ухвалу або рішення суду апеляційної інстанції (ст. 318 ЦПК України).

6. Ухвали та рішення апеляційного суду

Процесуальними актами апеляційного суду є ухвали та рішення. Відповідно до ст. 314 ЦПК України, розглянувши справу, **апеляційний суд постановляє ухвалу у випадках:**

1) відхилення апеляційної скарги і залишення рішення суду без змін;

2) скасування ухвали, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направлення справи для продовження розгляду до суду першої інстанції;

3) скасування рішення суду із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без розгляду;

4) відхилення апеляційної скарги і залишення ухвали суду без змін;

5) зміни ухвали суду першої інстанції;

6) скасування ухвали та вирішення питання по суті.

Ухвала суду апеляційної інстанції складається з:

1) *вступної частини*, у якій зазначаються:

– час і місце її постановлення;

– найменування суду;

– прізвища та ініціали головуючого і суддів;

– прізвище та ініціали секретаря судового засідання;

– найменування справи та повні імена (найменування) осіб, які беруть участь у справі;

2) *описової частини*, у якій зазначаються:

– короткий зміст вимог апеляційної скарги і судового рішення суду першої інстанції;

– узагальнені доводи особи, яка подала апеляційну скаргу;

– узагальнені доводи та заперечення інших осіб, які беруть участь у справі;

– встановлені судом першої інстанції обставини;

3) *мотивувальної частини*, у якій зазначаються:

– мотиви, відповідно до яких апеляційний суд постановив ухвалу, і положення закону, відповідно до якого діяв;

4) *резольютивної частини*, у якій вказуються:

– висновок апеляційного суду;

– розподіл судових витрат;

– строк і порядок набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

У разі відхилення апеляційної скарги в ухвалі зазначаються мотиви її відхилення.

У разі скасування ухвали суду, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направлення справи для продовження розгляду до суду першої інстанції в ухвалі має бути зазначено, які порушення закону були допущені судом першої інстанції (ст. 315 ЦПК України).

Від ухвали необхідно відрізнити *окрему ухвалу апеляційного суду*. Відповідно до положень ст.ст. 211 та 320 ЦПК України апеляційний суд, виявивши під час розгляду справи порушення закону, на які не зважив суд першої інстанції, і, встановивши причини та умови, що сприяли вчиненню порушення, може постановити окрему ухвалу та направити її відповідним особам чи органам для вжиття заходів щодо усунення цих причин та умов. Суд може також постановити окрему ухвалу, в якій зазначити порушення норм права і помилки, допущені судом першої інстанції, які не є підставою для скасування рішення чи ухвали суду першої інстанції.

Відповідно до положень постанови Пленуму ВС України № 12 від 24 жовтня 2008 р. «Про судову практику розгляду

цивільних справ в апеляційному порядку» окремі ухвали про допущені судом першої інстанції порушення норм права і помилки направляються для їх усунення та з метою запобігання їх виникненню (залежно від характеру та кількості) до суду першої інстанції чи судді, які розглядали справу, або до відповідної кваліфікаційної комісії суддів.

Окрема ухвала апеляційного суду може бути оскаржена в касаційному порядку особами, щодо яких вона постановлена.

Апеляційний суд ухвалює рішення у випадках скасування рішення судового рішення і ухвалення нового або зміни рішення.

Відповідно до ст. 316 ЦПК України *рішення апеляційного суду складається з:*

1) *вступної частини*, у якій зазначаються:

- час і місце його ухвалення;
- найменування суду;
- прізвища та ініціали головуючого і суддів;
- прізвище та ініціали секретаря судового засідання;
- найменування справи та повні імена (найменування) осіб, які беруть участь у справі;

2) *описової частини*, у якій зазначаються:

- короткий зміст позовних вимог і рішення суду першої інстанції;
- короткий зміст вимог апеляційної скарги;
- узагальнені доводи особи, яка подала апеляційну скаргу;
- узагальнені доводи та заперечення інших осіб, які беруть участь у справі;

3) *мотивувальної частини*, у якій зазначаються:

- мотиви зміни рішення, скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення;
- встановлені судом першої інстанції та не оспорені обставини, а також обставини, встановлені апеляційним судом, і визначені відповідно до них правовідносини;
- чи були і ким порушені, невизнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду;
- назва, стаття, її частина, абзац, пункт, підпункт закону, на підставі якого вирішено справу, а також процесуальний закон, яким суд керувався;

4) *резолютивної частини*, у якій зазначаються:

- висновок апеляційного суду про зміну чи скасування рішення, задоволення позову або відмову в позові повністю чи частково;
- висновок апеляційного суду по суті позовних вимог;
- розподіл судових витрат;
- строк і порядок набрання рішенням законної сили та його оскарження.

Постановлена ухвала, ухвалене рішення суду апеляційної інстанції проголошуються за правилами, встановленими ст. 218 ЦПК України. Рішення суду або його вступна та резолютивна частини проголошуються негайно після закінчення судового розгляду і прилюдно, якщо справа розглядалася у відкритому судовому розгляді. У разі проголошення у судовому засіданні тільки вступної та резолютивної частин судового рішення суд повідомляє, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним рішенням суду.

Рішення або ухвала апеляційного суду набирають законної сили з моменту їх проголошення (ст. 319 ЦПК України).

Рішення апеляційного суду оформлюється суддею-доповідачем і підписується всім складом суду, який розглядав справу.

Копії повного рішення суду видаються особам, які брали участь у справі, негайно після проголошення такого рішення. У разі проголошення тільки вступної та резолютивної частин судового рішення, особам, які брали участь у справі та були присутні у судовому засіданні, негайно після його проголошення видаються копії судового рішення із викладом вступної та резолютивної частин.

Особам, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні, копії повного судового рішення надсилаються рекомендованим листом із повідомленням про вручення впродовж *двох днів* із дня його складання або за їх зверненням вручаються їм під розписку безпосередньо в суді.

Копії судових рішень апеляційного суду повторно видаються судом першої інстанції, куди відповідно до ст. 322 ЦПК України справа повертається у *семиденний термін* після закінчення апеляційного провадження і де вона зберігається.

Питання для самоконтролю

1. Яке значення стадії апеляційного провадження?
2. Які судові рішення можна оскаржити?
3. У чому сутність порядку апеляційного оскарження судових рішень?
4. Які є стадії апеляційного провадження?
5. У яких межах апеляційний суд розглядає цивільну справу?
6. Чи має право апеляційний суд спрямовувати справу в суд першої інстанції на новий судовий розгляд?
7. Які рішення повинен ухвалити апеляційний суд, якщо суд першої інстанції розглянув цивільну справу неповноважним складом суду?
8. Чим відрізняється ухвала від окремої ухвали апеляційного суду?
9. З якого моменту рішення та ухвала апеляційного суду набувають законної сили?

Тести для самоконтролю

1. Заяву про приєднання до апеляційної скарги може бути подано:

- а) протягом строку на апеляційне оскарження;
- б) до початку розгляду справи в апеляційному суді;
- в) до виходу суду в нарадчу кімнату.
- г) у будь-який час.

2. Заяву про апеляційне оскарження ухвали суду першої інстанції може бути подано протягом:

- а) п'яти днів з дня проголошення рішення;
- б) десяти днів з дня проголошення рішення;
- в) двадцяти днів з дня проголошення ухвали;
- г) трьох днів з дня проголошення ухвали.

3. Рішення суду підлягає скасуванню в апеляційному провадженні з направленням справи на новий розгляд, якщо:

- а) справу розглянуто неповноважним суддею або складом суду;
- б) рішення ухвалено чи підписано не тим суддею, який розглядав справу;

в) справу розглянуто за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, належно не повідомлених про час і місце судового засідання;

г) порушення норм матеріального чи процесуального права, які призвели до неправильного вирішення питання.

4. Рішення апеляційного суду набирають законної сили:

а) негайно;

б) на наступний день після проголошення;

в) після закінчення строку на касаційне оскарження;

г) з моменту їх проголошення.

5. Право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції мають:

а) свідки;

б) спеціалісти;

в) особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки;

г) державний виконавець;

г) особа, яка надає правову допомогу.

6. Окремо від рішення суду можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції щодо:

а) відмови поновити або продовжити пропущений процесуальний строк;

б) відкладення розгляду справи;

в) визначення розміру судового збору;

г) призначення експертизи;

г) відмови у виклику свідка.

7. Підставами для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення або зміни рішення є:

а) неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи;

б) необ'єктивність судового розгляду;

в) безпідставна відмова у призначення експертизи;

г) вирішення питання про права осіб, які не були залучені до участі у справі;

г) розгляд справи неповноважним судом.

8. Цивільні справи у судах апеляційної інстанції розглядаються колегією у складі:

- а) трьох суддів;
- б) п'яти суддів;
- в) семи суддів;
- г) більшістю складу апеляційного суду.

9. Рішення або ухвала апеляційного суду набирають законної сили:

- а) протягом десяти днів з моменту їх проголошення;
- б) протягом трьох днів з моменту підпису всіма суддями, які і розглядали цю справу;
- в) з моменту їх проголошення;
- г) з наступного дня після їх проголошення.

10. У який строк після закінчення апеляційного провадження справа направляється до суду першої інстанції, який її розглянув?

- а) у триденний строк;
- б) у п'ятиденний строк;
- в) у семиденний строк;
- г) у десятиденний строк.

11. Підставами для скасування рішення суду першої інстанції апеляційним судом у цивільній справі й ухвалення нового рішення або зміни рішення є:

- а) невідповідність судових рішень Конституції України, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи інше неправильне застосування норм матеріального права;
- б) порушення або неправильне застосування судом норм матеріального або процесуального права;
- в) виявлення різного застосування судом одного й того ж положення закону чи іншого нормативно-правового акта у аналогічних справах;
- г) невідповідність висновків суду обставинам справи.

12. Підстави для скасування рішення суду першої інстанції апеляційним судом із закриттям провадження у справі:

- а) справа не підлягає розгляду у порядку цивільного судочинства;

- б) позивач відмовився від позову та відмова прийнята судом;
- в) особа, яка подала апеляційну скаргу протягом усього розгляду справи відмовилась від неї повністю або частково;
- г) порушення або неправильне застосування судом норм матеріального або процесуального права.

13. Під час перегляду цивільної справи апеляційний суд постановляє ухвалу у випадках:

- а) ухвалення нового рішення;
- б) відхилення апеляційної скарги і залишення рішення суду без змін;
- в) скасування рішення суду;
- г) зміни рішення суду.

14. Заява про апеляційне оскарження та апеляційна скарга подаються:

- а) в апеляційний суд;
- б) в суд, який ухвалив оскаржуване судове рішення;
- в) в апеляційний суд через суд першої інстанції, який ухвалив оскаржуване судове рішення;
- г) в суд першої інстанції.

15. Заяву про присудження до апеляційної скарги може бути подано:

- а) протягом строку на апеляційне оскарження;
- б) до початку розгляду справи в апеляційному суді;
- в) до виходу суду в нарадчу кімнату;
- г) у будь-який час;
- г) протягом 10 днів з моменту проголошення рішення суду першої інстанції.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Під час розгляду справи в апеляційному порядку у справі О. Деркача до Г. Пирій про поділ спільно нажитого майна з'ясувалось, що один із суддів судової колегії раніше брав участь у розгляді цієї справи як суддя у суді I інстанції, а другий – як прокурор.

Чи мають право ці члени колегії суддів брати участь у розгляді цієї справи? Відповідь аргументуйте.

Задача 2. Під час розгляду справи з перевірки рішення суду про розірвання шлюбу між І. Голуб та Я. Голуб апеляційний суд відклав розгляд справи на один місяць, надавши сторонам строк для примирення. Я. Голуб подала на цю ухвалу суду апеляційної інстанції касаційну скаргу, вважаючи, що ніяких перспектив зберегти сім'ю не має.

Зробіть правовий аналіз фабули.

Задача 3. Місцевий суд розглянув справу за позовом С. Шевчука до О. Іванова про відшкодування збитків і компенсацію моральної шкоди. Позовні вимоги С. Шевчука були задоволені в частині відшкодування збитків, а в частині компенсації моральної шкоди – залишені без задоволення. С. Шевчук оскаржив це рішення суду в частині відмови у компенсації моральної шкоди. Апеляційна інстанція, розглянувши скаргу, скасувала рішення суду I інстанції і ухвалила нове рішення, яким відмовила С. Шевчуку у задоволенні позову.

Дайте правову оцінку процесуальним діям апеляційної інстанції.

Задача 4. Марченко пред'явила позов до своїх доньок Світлани й Галини про визнання недійсним договору дарування жилого будинку. Позивачка зазначала, що на вимогу відповідачів, які обіцяли не порушувати її права володіння та користування будинком, допомагати у веденні домашнього господарства, вона оформила договір дарування їм будинку. Відповідачі не виконували своїх зобов'язань (відповідачі цей факт заперечували). Посилаючись на те, що угоду було укладено помилково, позивачка просила задовольнити її позов. Суд відмовив у позові. К. Марченко подала апеляційну скаргу.

Якими мають бути дії апеляційного суду? Відповідь обґрунтуйте.

Задача 5. Апеляційний суд розглянув цивільну справу за апеляційною скаргою С. С. Гречко на рішення місцевого суду у справі за позовом С. С. Гречко до Б. А. Петренко про відшкодування шкоди, спричиненої внаслідок ДТП. При апеляційному розгляді справи було встановлено, що суд першої інстанції розглянув справу за відсутності С. С. Гречко. Даних про повідомлення позивача належно про час і місце розгляду справи не було.

Як в цьому разі повинен діяти суд апеляційної інстанції?

Рекомендована література

1. Белкін М. Проблемні питання апеляційного та касаційного оскарження судових рішень / М. Белкін // *Право України*. – 2010. – № 5. – С. 154–160.
2. Бортник Ю. М. Історичний розвиток апеляційного провадження / Ю. М. Бортник // *Держава і право*. – 2006. – № 31. – С. 328–334.
3. Гнатенко А. В. Повноваження апеляційного суду при перегляді рішення суду: теоретичні та практичні спірні питання / А. В. Гнатенко, Д. Д. Луспенник // *Вісник Верховного Суду України*. – 2008. – № 12. – С. 38–45.
4. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.03 / К. В. Гусаров. – Х., 2011. – 35 с.
5. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку: монографія / К. В. Гусаров. – Х.: Право, 2010. – 352 с.
6. Гусаров К. В. Європейські стандарти доступності правосуддя на стадії апеляційного й касаційного перегляду судових рішень / К. В. Гусаров // *Проблеми законності*. – 2008. – № 99. – С. 153–162.
7. Дем'янова О. В. Заява про апеляційне оскарження: окремі питання правового регулювання / О. В. Дем'янова // *Часопис Хмельницького університету управління та права*. – 2005. – № 4. – С. 114–116.
8. Дем'янова О. В. Підстави застосування повноважень апеляційного суду при перегляді ухвал / О. В. Дем'янова // *Держава і право*. – 2006. – № 32. – С. 321–326.
9. Дем'янова О. В. Ухвала як об'єкт апеляційного оскарження / О. В. Дем'янова // *Судова апеляція*. – 2006. – № 3. – С. 22–26.
10. Діденко Л. В. Суб'єкти, які мають право на апеляційне оскарження / Л. В. Діденко, Д. Д. Позова // *Південноукраїнський правничий часопис*. – 2007. – № 3. – С. 141–144.
11. Ємельянова І. Проблеми призначення та проведення судової експертизи на стадії апеляційного провадження у цивільному процесі / І. Ємельянова // *Право України*. – 2005. – № 8. – С. 3–7.
12. Казьміна К. Є. Деякі теоретичні аспекти розгляду цивільних справ у порядку апеляційного провадження / К. Є. Казьміна // *Вісник Луганського державного університету імені Є. О. Дідоренка*. – 2010. – Спец. випуск. – № 3. – Ч. 2. – С. 229–234.
13. Корчевий Г. В. Право на оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку / Г. В. Корчевий // *Судова апеляція*. – 2006. – № 1. – С. 23–29.
14. Костюченко О. Ю. Історія зародження та розвитку інституту апеляційного оскарження судових рішень на території України / О. Ю. Костюченко // *Судова апеляція*. – 2006. – № 2. – С. 107–124.

15. Кройтор В. А. Принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду / В. А. Кройтор // Право і безпека. – 2009. – № 1. – С. 198–205.

16. Луспенник Д. Особливості підготовки цивільних справ до розгляду в суді апеляційної інстанції: спірні питання / Д. Луспенник // Право України. – 2007. – № 6. – С. 69–74.

17. Наумчук М. І. Узагальнення судової практики розгляду цивільних справ у апеляційному порядку / М. І. Наумчук // Судова апеляція. – 2006. – № 4. – С. 150–169.

18. Ніколів М. Деякі питання суб'єктивного складу процесу доказування в суді апеляційної інстанції / М. Ніколів // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 2. – С. 69–72.

19. Тимченко П. М. Апеляційне провадження у цивільному процесі: теоретичні аспекти проблеми / П. М. Тимченко // Судова апеляція. – 2006. – № 2. – С. 73–80.

20. Факас І. Б. Конституційно-правова природа принципу забезпечення апеляційного оскарження рішення суду / І. Б. Факас // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 1. – С. 46–50.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. (станом на 1 квітня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.

2. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 р. (станом на 4 червня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 18–20. – Ст. 132.

3. Про судовий збір: Закон України від 8 липня 2011 р. (станом на 1 вересня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.

4. Про затвердження Положення про автоматизовану систему документообігу суду: Рішення Ради суддів України від 26 листопада 2010 р. № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.court.gov.ua/969076/Ppadsd1>

5. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08>.

Глава 21. КАСАЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

1. Поняття та значення касаційного провадження

Після розгляду справи судом апеляційної інстанції не виключено, що апеляційний суд замість того, щоб виправити помилку суду першої інстанції, може її ускладнювати, внаслідок чого допускається набрання чинності незаконного рішення.

Касаційне провадження є додатковою гарантією ухвалення законних судових рішень. Можливість касаційного оскарження та перевірки судових рішень і ухвал сприяє формуванню у фізичних осіб, службових і посадових осіб переконаності в тому, що кожне незаконне рішення буде скасовано, що їх права, свободи та інтереси, права та інтереси юридичних осіб, публічні інтереси будуть належно судово захищені.

Касаційне провадження – це діяльність суду касаційної інстанції щодо перевірки законності рішень та ухвал суду першої та апеляційної інстанції, що набрали законної сили. Судом касаційної інстанції є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Суть касаційного провадження у тому, що суд касаційної інстанції за скаргою осіб, які беруть участь у справі, і осіб, котрі не брали участь у справі, стосовно яких суд вирішив питання про їх права і обов'язки, перевіряє законність рішень і ухвал суду першої інстанції, а також рішень і ухвал суду апеляційної інстанції з метою захисту прав, свобод таких заінтересованих громадян, прав і охоронюваних законом інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Значення касаційного провадження у тому, що воно забезпечує законність рішень і ухвал суду першої й апеляційної інстанції, захист прав, свобод і охоронюваних законом інтересів осіб, які беруть участь у справі та держави, захист публічних інтересів, а також забезпечує однакове застосування закону судами України.

Крім того, касаційне провадження має превентивний характер, спрямований на попередження порушення законності громадянами, юридичними, службовими і посадовими особами.

Завданням касаційного провадження є перевірка правильності застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права.

Касаційному провадженню характерні такі ознаки:

1) об'єктами касаційного оскарження є судові акти, що набрали законної сили, зокрема апеляційної інстанції. В касаційній інстанції не може оскаржуватись рішення суду, яке не було предметом розгляду в апеляційній інстанції;

2) метою касаційного провадження є перевірка законності судових актів;

3) підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права;

4) касаційний суд розглядає справу у встановлених у ст. 335 ЦПК України межах:

– суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права в межах касаційної скарги: суд не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими. Суд не обмежений доводами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення;

– касаційний суд перевіряє законність судових рішень лише в межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції.

Об'єктом касаційного оскарження є:

1) рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку;

2) рішення і ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду;

3) ухвали суду першої інстанції, вказані у пунктах 1, 3, 4, 13–18, 20, 24–29, 31–33 ч. 1 ст. 293 ЦПК України, після їх перегляду в апеляційному порядку;

4) ухвали апеляційного суду, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі. Зокрема це ухвали апеляційного суду, які утруднюють право на апеляційне оскарження (залишення апеляційної скарги без руху у зв'язку з несплатою суми судового збору, зупинення апеляційного провадження у зв'язку з призначенням експертизи тощо).

Право на касаційне оскарження – це надана особі можливість звернутися до суду касаційної інстанції з касаційною скаргою на рішення (ухвалу) суду першої або апеляційної інстанції, які набрали законної сили.

Правом на касаційне оскарження рішень (ухвал) суду першої або апеляційної інстанції, які набрали законної сили, наділені:

- 1) сторони;
- 2) інші особи, які беруть участь у справі (треті особи, представники сторін та третіх осіб);
- 3) особи, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки.

У разі оскарження судового рішення кількома особами у встановленому ЦПК України порядку суд касаційної інстанції відкриває касаційне провадження у справі за всіма скаргами, якщо вони відповідають вимогам ЦПК України, та розглядає їх в одному касаційному провадженні.

Особа, яка подала касаційну скаргу, має право:

- 1) доповнити чи змінити її впродовж строку на касаційне оскарження;
- 2) відкликати скаргу до початку розгляду справи в суді касаційної інстанції. В такому разі суддя, який готував справу до розгляду, постановляє ухвалу про повернення скарги;
- 3) відмовитися від скарги повністю або частково до завершення касаційного провадження. Питання про прийняття відмови від касаційної скарги і закриття у зв'язку з цим касаційного провадження вирішується судом шляхом постановлення ухвали. Повторне оскарження цього рішення, ухвали цією особою не допускається.

*Особи, які беруть участь у справі, мають право приєднатися до касаційної скарги, поданої особою, на стороні якої вони виступали. До касаційної скарги мають право приєднатися особи, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їх права і обов'язки (ст. 329 ЦПК України). Заява про приєднання до касаційної скарги може бути подана протягом *трьох днів* з дня одержання копії касаційної скарги.*

Касаційне провадження можна поділити на такі частини:

- 1) відкриття касаційного провадження у справі;
- 2) підготовка справи до касаційного розгляду;
- 3) попередній розгляд справи;
- 4) розгляд справи судом касаційної інстанції.

2. Вимоги до касаційної скарги та порядок її подання

Касаційна скарга подається у письмовій формі. Відповідно до ст. 326 ЦПК України у касаційній скарзі повинно бути зазначено:

- найменування суду, до якого подається скарга;
- ім'я (найменування) особи, яка подає скаргу, її місце проживання або місцезнаходження;
- ім'я (найменування) осіб, які беруть участь у справі, їх місце проживання або місцезнаходження;
- рішення (ухвала), що оскаржується;
- в чому полягає неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права;
- клопотання особи, яка подає скаргу;
- перелік письмових матеріалів, що додаються до скарги.

Касаційна скарга підписується особою, яка подає скаргу, або її представником. До касаційної скарги, поданої представником, повинна бути додана довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника.

До касаційної скарги додаються копії скарги та доданих до неї матеріалів відповідно до кількості осіб, які беруть участь

у справі, а також копії оскаржуваних рішень (ухвал) судів першої та апеляційної інстанцій. До скарги також додається документ, що підтверджує сплату суми судового збору.

Порядок подання касаційної скарги полягає у її поданні безпосередньо до суду касаційної інстанції, де вона реєструється у автоматизованій системі документообігу суду. Автоматизована система документообігу визначає склад суду, який розглядатиме справу. Після реєстрації касаційна скарга не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу.

Строк касаційного оскарження визначений у ст. 325 ЦПК України: касаційна скарга може бути подана впродовж *двадцяти днів* із дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду.

У разі пропущення зазначеного строку з причин, визнаних поважними, суддя касаційної інстанції за заявою особи, яка подала скаргу, може поновити цей строк. У такому разі особа, яка має право на касаційне оскарження, звертається до суду з клопотанням про поновлення строку на касаційне оскарження, у якому слід зазначити причини пропущення строку на касаційне оскарження та докази, що підтверджують наявність поважних причин його пропущення. Таке клопотання подається разом із касаційною скаргою.

3. Відкриття касаційного провадження та підготовка справи до касаційного розгляду

Відповідно до ст. 328 ЦПК України, одержавши належно оформлену касаційну скаргу, суддя-доповідач:

- впродовж *трьох днів* вирішує питання про **відкриття касаційного провадження**, про що постановляє відповідну ухвалу;
- витребує справу;
- надсилає копії касаційної скарги та доданих до неї матеріалів особам, які беруть участь у справі;
- встановлює строк, упродовж якого можуть бути подані заперечення на касаційну скаргу;

– за наявності клопотання особи, яка подала касаційну скаргу, у разі необхідності вирішує питання про зупинення виконання рішення (ухвали) суду.

У разі неоформлення скарги належно, а також у разі несплати суми судового збору застосовуються правові наслідки, передбачені ст. 121 ЦПК України, – суддя-доповідач постановляє ухвалу про *залишення скарги без руху*, про що повідомляє особу, що подала скаргу, і надає строк для виправлення недоліків, який не може перевищувати *п'ять днів* із дня отримання ухвали. У разі виправлення недоліків скарги в зазначений строк, сплати суми судового збору касаційна скарга вважається поданою в день первісного подання до суду, інакше скарга вважається неподаною і повертається особі, яка її подала, про що суддя-доповідач постановляє ухвалу.

Касаційна скарга *залишається без руху* також у разі, якщо вона подана після завершення встановлених для касаційного оскарження строків, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, або якщо підстави, наведені нею у заяві, визнані неповажними. Водночас впродовж *тридцяти днів* із дня отримання ухвали про залишення касаційної скарги без руху особа має право звернутися до суду касаційної інстанції з заявою про поновлення строків або навести інші підстави для поновлення строку.

Якщо заяву не буде подано особою в зазначений строк або наведені підстави для поновлення строку касаційного оскарження визнані неповажними, суддя-доповідач *відмовляє у відкритті касаційного провадження*.

Суддя-доповідач *відмовляє у відкритті касаційного провадження* у справі також у випадках, якщо:

- 1) справа не підлягає касаційному розгляду у порядку цивільного судочинства;
- 2) справа не переглядалася в апеляційному порядку;
- 3) є ухвала про закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою цієї особи від касаційної скарги на це ж рішення чи ухвалу;
- 4) є ухвала про відхилення касаційної скарги цієї особи або про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою цієї особи на це ж рішення чи ухвалу;

5) касаційна скарга необґрунтована та викладені в ній доводи не зумовлюють необхідність перевірки матеріалів справи.

Неправильне застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права є підставою для відкриття касаційного провадження незалежно від обґрунтованості касаційної скарги.

Копія ухвали про повернення касаційної скарги або про відмову у відкритті касаційного провадження разом із доданими до скарги матеріалами направляються особі, яка подавала касаційну скаргу, а касаційна скарга залишається в суді касаційної інстанції.

Підготовка справи до касаційного розгляду регламентується ст. 331 ЦПК України та має на меті створення умов для швидкого та правильного вирішення касаційної скарги. Після отримання справи суддя-доповідач упродовж *десяти днів* готує доповідь, у якій викладає обставини, необхідні для ухвалення рішення суду касаційної інстанції, з'ясовує питання про склад осіб, які беруть участь у справі.

Попередній розгляд справи є окремою процедурою касаційного провадження, метою якого є з'ясування всіх необхідних обставин для правильного висновку про законність оскаржуваного судового рішення та здійснюється у формі попереднього судового засідання без повідомлення осіб, які беруть участь у справі, колегією у складі трьох суддів.

Попередній розгляд справи повинен бути здійснений впродовж *п'яти днів* після складення доповіді суддею-доповідачем. У попередньому судовому засіданні суддя-доповідач доповідає колегії суддів про проведення підготовчої дії та обставини, необхідні для ухвалення судового рішення судом касаційної інстанції.

За результатами попереднього розгляду суд касаційної інстанції має право:

1) відхилити касаційну скаргу і залишити рішення без змін, якщо відсутні підстави для скасування судового рішення;

2) скасувати судові рішення за наявності підстав, які тягнуть обов'язкове скасування судового рішення;

3) призначити справу до судового розгляду, якщо відсутні підстави для відхилення касаційної скарги і для скасування

судового рішення. Для призначення справи до судового розгляду необхідно, щоб хоч один суддя із складу суду зробив такий висновок. Про призначення справи до судового розгляду постановляється ухвала, яка підписується всім складом суду (ст. 332 ЦПК України).

4. Розгляд справи судом касаційної інстанції

Строки розгляду касаційної скарги визначені у ст. 330¹ ЦПК України. Зокрема:

1) впродовж *місяця* з дня постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження у справі розглядається касаційна скарга на рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку; рішення і ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду;

2) впродовж *п'ятнадцяти днів* із дня постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження у справі розглядається касаційна скарга на ухвали суду першої інстанції, вказані у пунктах 1, 3, 4, 13–18, 20, 24–29 ч. 1 ст. 293 ЦПК України, після їх перегляду в апеляційному порядку і ухвали апеляційного суду, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі.

Відповідно до ч. 1 ст. 333 ЦПК України цивільні справи у суді касаційної інстанції розглядаються колегією у складі п'яти суддів без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. За необхідності особи, які брали участь у справі, можуть бути викликані для надання пояснень у справі.

Головуючий відкриває судові засідання і оголошує, яка справа, за чиєю скаргою та на рішення, ухвалу якого суду розглядається.

Суддя-доповідач доповідає в необхідному обсязі зміст оскаржуваного рішення суду та доводи касаційної скарги.

Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, дають свої пояснення. Першою дає пояснення сторона, яка подала

касаційну скаргу. Якщо рішення оскаржили обидві сторони, першим дає пояснення позивач. Суд може обмежити тривалість пояснень, установивши для всіх осіб, які беруть участь у справі, рівний проміжок часу, про що оголошується на початку судового засідання. У своїх поясненнях сторони та інші особи, які беруть участь у справі, можуть наводити тільки ті доводи, які стосуються підстав касаційного розгляду справи.

Відповідно до положень постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 10 від 14 червня 2012 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» у касаційній інстанції не застосовуються правила про передачу спору на розгляд третейського суду (ст. 17 ЦПК України), про зміну предмета або підстави позову, збільшення або зменшення розміру позовних вимог (ст. 31), про пред'явлення зустрічного позову (ст. 123), про прийняття позову третьої особи із самостійними вимогами (ст. 125), про об'єднання і роз'єднання позовів (ст. 126), про визнання позову (ст. 174), про залишення позову без розгляду (п. 5 ч. 1 ст. 207).

Незалежно від того, за касаційною скаргою кого з осіб, які беруть участь у справі, було відкрито касаційне провадження, у суді касаційної інстанції позивач має право відмовитися від позову, а сторони мають право укласти між собою мирову угоду з додержанням правил ЦПК України, що регулюють порядок і наслідки вчинення цих процесуальних дій. Вислухавши пояснення осіб, які беруть участь у справі, суд виходить до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення.

У разі потреби під час розгляду справи може бути оголошено перерву або розгляд її відкладено.

5. Повноваження суду касаційної інстанції

Повноваження суду касаційної інстанції – це сукупність прав та обов'язків цього суду, пов'язаних із застосуванням процесуально-правових наслідків щодо перегляду рішень та ухвал суду першої та апеляційної інстанції, які набрали законної сили.

Такі повноваження та підстави їх застосування визначені у ст.ст. 336–342 ЦПК України. **За наслідками розгляду касаційної скарги на рішення суду касаційної інстанції має право:**

1) *постановити ухвалу про відхилення касаційної скарги і залишення рішення без змін.* Суд касаційної інстанції відхиляє касаційну скаргу, якщо визнає, що рішення ухвалено з додержанням норм матеріального і процесуального права. Не може бути скасоване правильне по суті і справедливе рішення лише з формальних міркувань;

2) *постановити ухвалу про повне або часткове скасування рішення і передати справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції.* Підставою для скасування судових рішень судів першої та (або) апеляційної інстанцій і направлення справи на новий судовий розгляд є порушення норм процесуального права, що унеможливили встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

Якщо порушення закону було допущено судом першої інстанції і не було усунуто апеляційним судом або одночасно допущено апеляційним судом після скасування судових рішень, справа передається на новий розгляд до суду першої інстанції. У разі допущення цих порушень лише апеляційним судом справа передається на новий апеляційний розгляд.

За нового розгляду справи суд першої інстанції та апеляційний суд обов'язково повинні враховувати висновки і мотиви скасування рішення, передбачені у відповідній ухвалі суду касаційної інстанції. Суд першої інстанції або (та) апеляційної інстанції зобов'язаний зважити на мотиви ухвали суду касаційної інстанції і тоді, коли він із мотивацією та висновками не згідний;

3) *постановити ухвалу про скасування рішення апеляційного суду і залишити в силі судове рішення суду першої інстанції, що було помилково скасоване апеляційним судом.* Суд касаційної інстанції скасовує судові рішення суду апеляційної інстанції та залишає в силі судові рішення суду першої інстанції, якщо встановить, що апеляційним судом скасовано судові рішення ухвалені згідно із законом;

4) *постановити ухвалу про скасування судових рішень і закрити провадження в справі або залишити заяву без розгляду.*

Судове рішення підлягає скасуванню в касаційному порядку із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без розгляду з підстав, визначених ст.ст. 205 і 207 ЦПК України.

Якщо суд першої або апеляційної інстанції ухвалив законне і обґрунтоване рішення, смерть фізичної особи чи припинення юридичної особи – сторони в спірних правовідносинах, що не допускають правонаступництва, після ухвалення рішення не може бути підставою для закриття провадження у справі;

5) *скасувати судові рішення й ухвалити нове рішення або змінити рішення, не передаючи справу на новий розгляд.* Суд касаційної інстанції має право скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення або змінити рішення, якщо застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, чи не застосовано закон, який підлягав застосуванню.

За наслідками розгляду касаційної скарги на ухвалу суду касаційної інстанції має право:

1) *постановити ухвалу про відхилення касаційної скарги і залишення ухвали без змін* – у разі прийняття судом ухвали з додержанням вимог закону;

2) *скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої або апеляційної інстанції* – у разі порушення норм матеріального чи процесуального права, що призвели до постановлення незаконної ухвали;

3) *змінити або скасувати ухвалу і вирішити питання по суті* – у разі, якщо воно було вирішено всупереч нормам процесуального права або за правильного вирішення було помилково сформульовано суть процесуальної дії чи підстави її застосування;

4) *скасувати ухвалу і залишити в силі ухвалу, що була помилково скасована апеляційним судом.*

Відповідно до положень постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 10 від 14 червня 2012 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку» суд касаційної інстанції має право ухвалити додаткове рішення за заявою особи, яка бере участь у справі, або з власної ініціативи в разі, якщо він скасував рішення суду першої інстанції та ухвалив нове рішення чи

змінив його за наявності підстав, передбачених ст. 220 ЦПК України. Відповідно до ст. 219 ЦПК України цей суд також може виправити допущені у своєму рішенні описки чи арифметичні помилки, не змінюючи зміст рішення. Суд касаційної інстанції відповідно до ст. 221 ЦПК України може роз'яснити своє рішення.

Під час здійснення судочинства трапляються випадки, коли особа подала касаційну скаргу на судові рішення у встановлені строки, але вона надійшла до суду касаційної інстанції після завершення касаційного розгляду справи. Крім того, могли бути поновлені або продовжені строки на подання касаційної скарги у зв'язку з пропусшенням їх з поважних причин і особа, яка подала касаційну скаргу, не була присутня під час розгляду справи. В таких випадках суд касаційної інстанції розглядає скаргу за загальними правилами касаційного розгляду, в результаті чого залежно від обґрунтованості скарги постановляє ухвалу або ухвалює рішення. Водночас за наявності підстав може бути скасовано ухвалу або рішення суду касаційної інстанції (ст. 348 ЦПК України).

6. Ухвали та рішення суду касаційної інстанції

Процесуальними актами суду касаційної інстанції є ухвали та рішення, які приймаються відповідно до правил, установлених ст. 19 та главою 7 розділу III ЦПК України з винятками і доповненнями, зазначеними у ст.ст. 344–346 ЦПК України.

Жоден із суддів не має права утримуватися від висловлення думки з питань, які обговорюються, та щодо правильності судового рішення, що оскаржене.

Рішення або ухвала суду касаційної інстанції оформлюється суддею-доповідачем і підписується всім складом суду, який розглядав справу.

Судді не мають права розголошувати міркування, що були висловлені у нарадчій кімнаті.

Відповідно до ст. 344 ЦПК України, розглянувши справу, **суд касаційної інстанції постановляє ухвалу у випадках:**

1) відхилення касаційної скарги і залишення судових рішень без змін;

2) скасування судових рішень із передачею справи на новий розгляд;

3) скасування судових рішень із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без розгляду;

4) скасування судових рішень і залишення в силі судового рішення, що було помилково скасоване апеляційним судом;

5) відхилення касаційної скарги і залишення ухвали без змін;

6) зміни ухвали або скасування ухвали та вирішення питання по суті;

7) скасування ухвали, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і передання справи для продовження розгляду до суду першої або апеляційної інстанції.

Ухвала суду касаційної інстанції складається з:

1) *вступної частини*, в якій вказується:

– час і місце її постановлення;

– найменування суду;

– прізвища та ініціали головуючого і суддів;

– найменування справи та імена (найменування) осіб, які беруть участь у справі;

2) *описової частини*, яка містить:

– короткий зміст вимог касаційної скарги і оскаржених судових рішень;

– узагальнені доводи особи, яка подала касаційну скаргу;

– узагальнений виклад доводів і заперечень інших осіб, які беруть участь у справі;

– установлені судами першої та апеляційної інстанцій обставини;

3) *мотивувальної частини*, в якій зазначається:

– мотиви, відповідно до яких суд касаційної інстанції діяв під час постановлення ухвали;

– положення закону, яким він керувався;

4) *резольютивної частини*, в якій містяться:

– висновок суду касаційної інстанції;

– розподіл судових витрат;

– строк і порядок набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

У разі відхилення апеляційної скарги в ухвалі зазначаються мотиви її відхилення.

У разі скасування судового рішення і направлення справи на новий розгляд, скасування ухвали, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і передання справи для продовження розгляду в ухвалі суду касаційної інстанції має бути зазначено, які порушення права були допущені судом першої або апеляційної інстанції.

Від ухвали необхідно відрізнити *окрему ухвалу суду касаційної інстанції*. Відповідно до положень ст.ст. 211 та 350 ЦПК України суд касаційної інстанції, виявивши під час розгляду справи порушення закону, на які не зважив суд першої або апеляційної інстанції, і встановивши причини та умови, що сприяли вчиненню порушення, може постановити окрему ухвалу і направити її відповідним особам чи органам для вжиття заходів щодо усунення цих причин та умов. Суд може також постановити окрему ухвалу, в якій зазначити порушення норм права і помилки, допущені судом першої або апеляційної інстанції, які не є підставою для скасування їх рішення чи ухвали.

Суд касаційної інстанції ухвалює рішення у випадках скасування судових рішень і ухвалення нового або зміни рішення.

Рішення суду касаційної інстанції, як і ухвала, складається з:

1) *вступної частини*, в якій зазначається:

- час і місце його ухвалення;
- найменування суду;
- прізвища та ініціали головуючого і суддів; .
- найменування справи та імена (найменування) осіб, які беруть участь у справі;

2) *описової частини*, яка містить:

- короткий зміст вимог заявника;
- посилання на рішення суду першої та апеляційної інстанції, встановлені факти і визначені відповідно до них правовідносини;
- узагальнені доводи особи, яка подала касаційну скаргу;
- узагальнений виклад позиції інших осіб, які беруть участь у справі;

3) *мотивувальної частини*, в якій вказуються:

- мотиви, на підставі яких суд касаційної інстанції змінив або скасував судові рішення і ухвалив нове;
- чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких було звернення до суду;
- назва, стаття, її частина, абзац, пункт, підпункт закону, на підставі якого вирішено справу, а також процесуального закону, якими суд керувався;

4) *резолютивної частини*, в якій зазначається:

- висновок про скасування чи зміну рішення, задоволення позову або відмову в позові повністю чи частково;
- розподіл судових витрат;
- строк і порядок набрання рішенням законної сили та його оскарження.

Про прийняте рішення (ухвалу) суд касаційної інстанції у судовому засіданні оголошує особам, які беруть участь у справі.

Рішення та ухвала суду касаційної інстанції набирають законну силу з моменту їх проголошення. З цього ж моменту скасовані рішення та ухвали суду першої або апеляційної інстанції втрачають законну силу.

Копії повного рішення суду видаються особам, які брали участь у справі, негайно після проголошення такого рішення. Особам, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні, копії повного судового рішення надсилаються рекомендованим листом із повідомленням про вручення впродовж *двох днів* із дня його складання або за їх зверненням вручаються їм під розписку безпосередньо в суді.

Копії судових рішень суду касаційної інстанції повторно видаються судом першої інстанції, куди відповідно до ст. 352 ЦПК України у *десятиденний термін* повертається справа, де вона і зберігається.

Питання для самоконтролю

1. У чому відмінності між апеляційним і касаційним провадженнями?
2. Який суд розглядає справи у касаційному порядку?

3. Який порядок касаційного оскарження судових рішень?
4. З яких підстав зацікавлені особи мають право оскаржити судові рішення в касаційному порядку?
5. У яких межах суд касаційної інстанції розглядає справу?
6. Які судові рішення має право ухвалити суд касаційної інстанції?
7. З яких підстав суд касаційної інстанції має право скасувати рішення суду першої та апеляційної інстанції?
8. У чому зміст рішення та ухвали суду касаційної інстанції?
9. Який строк касаційного розгляду справи?
10. З якого моменту рішення та ухвала суду касаційної інстанції набувають законної сили?

Тести для самоконтролю

1. За наслідками розгляду касаційної скарги у попередньому судовому засіданні справа призначається до розгляду, якщо:

- а) за це проголосувало більшість суддів;
- б) за це проголосувало 2/3 колеги суддів;
- в) хоча б один суддя дійшов такої думки;
- г) з касаційним поданням звернувся Генеральний прокурор України;
- г) за це проголосувало 3 суддів.

2. Касаційна скарга подається:

- а) в апеляційний суд;
- б) в суд, який ухвалив оскаржуване судові рішення;
- в) безпосередньо до суду касаційної інстанції;
- г) в суд першої інстанції.

3. Про повернення касаційної скарги постановляється:

- а) постановою;
- б) ухвалою;
- в) рішенням.

4. Які з перелічених рішень суд касаційної інстанції не має права приймати на попередньому судовому засіданні:

- а) відмовити у відкритті касаційного провадження;

- б) відхилити касаційну скаргу і залишити рішення без змін;
- в) скасувати оскаржуване рішення.

5. Питання про відмову у відкритті касаційного провадження вирішується:

- а) колегією суддів у складі не менше трьох суддів;
- б) колегією суддів у складі не менше шести суддів;
- в) одноособово суддею-доповідачем;
- г) колегією суддів у складі не менше дев'яти суддів.

6. Суддя-доповідач відмовляє у відкритті касаційного провадження у справі, якщо:

- а) касаційна скарга не оформлена належно;
- б) касаційна скарга не оплачена судовим збором;
- в) справа не переглядалася в апеляційному порядку;
- г) рішення суду першої інстанції апеляційним судом було залишено без змін;
- г) касаційна скарга надійшла без додатків.

7. Касаційна скарга може бути подана:

- а) протягом тридцяти днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду;
- б) протягом двадцяти днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду;
- в) протягом тридцяти днів з дня прийняття рішення (ухвали) апеляційним судом;
- г) протягом шести місяців з дня прийняття рішення (ухвали) апеляційним судом.

8. Касаційний суд постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду, якщо:

- а) сторони уклали мирову угоду і вона визнана судом;
- б) заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи;
- в) померла фізична особа, яка була однією із сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва;
- г) спір між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав розглядається в іншому суді;
- г) позивач відмовився від позову і відмову прийнято судом.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Рішенням місцевого суду М. Семчишину відмовлено у задоволенні позову до О. Петрова про відшкодування збитків. За апеляційною скаргою М. Семчишина, на підставі додатково поданих ним доказів, суд апеляційної інстанції скасував рішення суду І інстанції і ухвалив нове рішення про задоволення позову. У касаційній скарзі О. Петров просив скасувати рішення апеляційного суду, посилаючись на те, що суд апеляційної інстанції незаконно дослідив додатково подані М. Семчишиним докази.

Які процесуальні дії повинна вчинити касаційна інстанція?

До суду якої інстанції повинна бути направлена справа у разі задоволення касаційної скарги?

Задача 2. Рішенням місцевого суду, залишеним без змін ухвалою апеляційного суду, задоволено заяву Н. Прокіп про визнання недієздатним В. Онопрієнка. На ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення рішення місцевого суду без змін прокурором, який не брав участі у справі у нижчих судових інстанціях, подано касаційну скаргу. Доводом для скасування ухвали, на думку прокурора, є те, що заява про визнання недієздатним В. Онопрієнка була подана його сусідкою Н. Прокіп, яка не належить до переліку суб'єктів, які мають право на подання відповідної заяви.

Які процесуальні дії повинна вчинити касаційна інстанція?

Задача 3. В. С. Ласточка подала касаційну скаргу. Вона просила суд касаційної інстанції скасувати рішення суду апеляційної інстанції та ухвалити нове рішення. Але, крім того, у скарзі вона зазначала про те, що ні суд першої, ні суд апеляційної інстанції не вжили заходів щодо забезпечення позову. Тому вона клопотала про вжиття таких заходів судом касаційної інстанції. Суддя-доповідач відкриваючи касаційне провадження відмовив їй у задоволенні такого клопотання, мотивуючи свою відмову тим, що інститут забезпечення позову не поширюється на суд касаційної інстанції.

Визначте правомірність дій судді-доповідача.

Задача 4. Рішенням місцевого суду, залишеним без змін апеляційною інстанцією, відмовлено в задоволенні позову Д. Крищенко до Р. Зінченка про повернення боргу і компенсації моральної шкоди. Д. Крищенко подав касаційну скаргу на ухвалу апеляційного суду.

Під час відкриття провадження у справі суддя-доповідач дійшов висновку, що зазначені доводи не потребують перевірки матеріалів справи. Проте ним з'ясовано, що справу в суді I інстанції було розглянуто за відсутності відповідача. У матеріалах справи документів, які б підтверджували належне повідомлення Д. Кришенка про час і місце розгляду справи, немає.

Які процесуальні дії повинен вчинити суддя-доповідач?

Задача 5. Місцевий суд Залізничного району м. Львова рішенням від 21 квітня 2014 р. задовольнив позов М. Петрик до ТзОВ «Комфорт» про відшкодування збитків у розмірі 5 тис. гривень. 27 квітня 2014 р. до зазначеного суду звернулось АТ «Комфортбуд» із заявою про заміну відповідача, посилаючись на те, що воно є правонаступником ТзОВ «Комфорт». Місцевий суд ухвалою від 7 червня 2014 р., залишеною без змін ухвалою апеляційного суду Львівської області від 31 липня 2014 р., у задоволенні цієї заяви відмовив. У касаційній скарзі АТ «Комфортбуд», посилаючись на порушеннями судами норм процесуального права, просило ухвалу місцевого суду Залізничного р-ну м. Львова від 7 червня 2014 р. та ухвалу Апеляційного суду Львівської області від 31 липня 2014 р. скасувати і постановити нову, якою замінити відповідача у справі.

Які процесуальні дії повинна вчинити касаційна інстанція?

Рекомендована література

1. Гусаров К. В. Деякі проблеми касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах / К. В. Гусаров // Проблеми законності: республ. міжвідом. наук. зб. – Х., 2007. – Вип. 87. – С. 38–46.
2. Гусаров К. В. До питання визначення суду касаційної інстанції у цивільному судочинстві / К. В. Гусаров // Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2008. – Вип. 3. – С. 82–86.
3. Гусаров К. В. Європейські стандарти доступності правосуддя на стадіях апеляційного й касаційного перегляду судових рішень / К. В. Гусаров // Проблеми законності: республ. міжвідом. наук. зб. – Х., 2008. – Вип. 99. – С. 153–162.
4. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / К. В. Гусаров. – Х., 2011. – 35 с.
5. Гусаров К. В. Оскарження судових ухвал в касаційному порядку за правилами п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК України / К. В. Гусаров // Проблеми законності: республ. міжвідом. наук. зб. – Х., 2009. – Вип. 105. – С. 65–70.

6. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух: монографія / К. В. Гусаров. – Х.: Право, 2010. – 352 с.
7. Гусаров К. В. Повноваження суду касаційної інстанції у цивільному судочинстві / К. В. Гусаров // Право і безпека. – 2006. – № 55. – С. 54–63.
8. Гусаров К. В. Проблеми модернізації процесуальної форми касаційного провадження в цивільному процесі / К. В. Гусаров // Проблеми законності: республ. міжвідом. наук. зб. – Х., 2010. – Вип. 106. – С. 158–167.
9. Гусаров К. В. Учасники цивільно-правових правовідносин як суб'єкти касаційного оскарження / К. В. Гусаров // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Х., 2010. – № 929. – Спец. вип. – Серія «Право». – С. 419–424.
10. Заяць Н. Межі розгляду цивільної справи судом касаційної інстанції / Н. Заяць // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – № 48. – С. 137–141.
11. Луспенник Д. Межі розгляду цивільної справи судом касаційної інстанції: деякі спірні питання / Д. Луспенник // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 9. – С. 27–33.
12. Луспенник Д. Українська модель касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах: проблеми та перспективи удосконалення / Д. Луспенник, Н. Сакара // Право України. – 2008. – № 7. – С. 99–107.
13. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишников, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. проф. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 928 с.
14. Сердюк В. Дублювання касаційних повноважень суддів як викривлення суті касації / В. Сердюк // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 3. – С. 39–42.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. (станом на 1 квітня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.
2. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 р. (станом на 4 червня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 18–20. – Ст. 132.
3. Про судовий збір: Закон України від 8 липня 2011 р. (станом на 1 вересня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.
4. Про затвердження Положення про автоматизовану систему документообігу суду: Рішення Ради суддів України від 26 листопада 2010 р. № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.court.gov.ua/>
5. Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 червня 2012 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>

Глава 22. ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

1. Поняття, предмет, підстави та суб'єкти перегляду рішень Верховним Судом України

Розвиток норм українського цивільного процесуального законодавства про перегляд судових рішень у межах міжнародно-правових стандартів досі актуальний. Загальна Декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основних свобод є основами цивільного процесуального законодавства України.

Аналіз судової практики свідчить, що суди внаслідок суб'єктивних і об'єктивних причин часто ухвалюють рішення, які не відповідають обставинам справи чи нормам матеріального права, або з порушенням норм процесуального права. За таких обставин важливим є наявність гарантії захисту прав і свобод заінтересованих осіб, публічних інтересів, забезпечення законності й обґрунтованості судових рішень.

Однією з гарантій справедливого судового захисту прав і свобод суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин є право на звернення до ВС України про перегляд судових рішень у цивільних справах. Перегляд судових рішень ВС України становить самостійну стадію провадження у справі. Особливостями є те, що за допомогою цієї стадії переглядаються рішення та ухвали, що набрали законної сили. Що ж до підстав, процедури та об'єкта перегляду залежно від судового органу, що його постановив, – то це самостійний вид перегляду законності й обґрунтованості судових рішень.

Верховний Суд України – це найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції. Здійснює правосуддя, забезпечує єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Діяльність ВС України регулюється ЗУ «Про судоустрій і статус судів». До складу ВС України

входять сорок вісім суддів, з яких обираються Голова ВС України та заступники Голови ВС України.

Верховний Суд України:

1) здійснює правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом;

2) здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики;

3) надає висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням судової системи України;

4) надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

5) звертається до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України;

6) забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом;

7) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Суддею ВС України може бути суддя, який за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердив здатність здійснювати правосуддя у найвищому судовому органі у системі судів загальної юрисдикції України, має досвід роботи суддею не менше п'ятнадцяти років або має науковий ступінь, отриманий до призначення на посаду судді, та стаж наукової діяльності у галузі права або науково-педагогічної діяльності у галузі права у вищому навчальному закладі або вищих навчальних закладах, що здійснюють підготовку фахівців освітнього ступеня «магістр», до призначення на посаду судді не менше п'ятнадцяти років.

У ВС України діють: судова палата в адміністративних справах; судова палата у господарських справах; судова палата у кримінальних справах; судова палата у цивільних справах. До складу судової палати входять судді відповідної спеціалізації (адміністративної, господарської, кримінальної, цивільної).

У ВС України діє Пленум ВС України для вирішення питань, визначених Конституцією України та ЗУ «Про судоустрій і статус суддів».

Суддя ВС України:

- 1) здійснює судочинство в порядку, встановленому процесуальним законом;
- 2) бере участь у розгляді питань, що виносяться на засідання Пленуму ВС України;
- 3) аналізує судову практику, бере участь у її узагальненні;
- 4) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Особливостями перегляду судових рішень ВС України у цивільному судочинстві, які відрізняють його від інших видів проваджень цивільного процесу є:

- 1) перегляд судових рішень регулюється окремою групою цивільних процесуальних норм, тобто зазначений вид перегляду є окремим правовим інститутом;
- 2) цей вид перегляду є виключним, тому що він може здійснюватися лише після перегляду судових рішень у касаційному порядку;
- 3) підстави перегляду за суттю також виключні. Заява про перегляд може бути подана тільки за наявності підстав, передбачених ст. 355 ЦПК України.

Перегляд рішень ВС України – це сукупність цивільних процесуальних відносин між ВС України і сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, та особами, які не брали участь у справі, коли суд вирішив питання про їх права і обов'язки щодо перевірки законності судових рішень, після їх перегляду судом касаційної інстанції.

Метою перегляду рішень ВС України у цивільному судочинстві є дотримання Україною вимог єдності судової практики та міжнародних зобов'язань держави.

Предметом перегляду є рішення судів у цивільних справах після їх перегляду судом касаційної інстанції. Це положення закону є головною умовою для перегляду рішень у цьому провадженні.

Особа має право звертатись до ВС України лише після розгляду її справи усіма судовими інстанціями (судом першої, апеляційної та касаційної інстанції).

Суб'єктами права оскарження судових рішень до ВС України є:

1) сторони та інші особи, які брали участь у справі, мають право подати заяву про перегляд судових рішень у цивільних справах після їх перегляду в касаційному порядку;

2) особи, на користь яких постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною.

Об'єктом права перегляду судових рішень ВС України є ухвали та рішення судів першої та апеляційної інстанції після їх перегляду у касаційному порядку, якщо вони оскаржуються з підстав ст. 355 ЦПК України. Не може бути подана заява про перегляд ухвал суду касаційної інстанції, які не перешкоджають провадженню у справі. Заперечення проти таких ухвал можуть бути включені до заяви про перегляд судового рішення, ухваленого за результатами касаційного провадження.

Відповідно до ст. 355 ЦПК України **підставами перегляду судових рішень ВС України є:**

1) неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих же норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах;

2) неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих же норм процесуального права – у разі оскарження судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі або яке прийнято з порушенням правил підсудності або встановленої законом компетенції судів щодо розгляду цивільних справ;

3) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення цієї справи судом;

4) невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції викладеному у постанові Верховного Суду України висновку щодо застосування у подібних правовідносинах норм матеріального права.

Цей перелік підстав перегляду судових рішень ВС України є вичерпний.

Найчастіше ВС України переглядає судові рішення з підстави *неоднакового застосування судом (судами) касаційної*

інстанції одних і тих же норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. Заява про перегляд судових рішень у цивільних справах із підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, може бути подана за сукупності таких умов:

– судом (судами) касаційної інстанції за розгляду двох або більше справ неоднаково застосовано одні й ті ж норми матеріального права;

– справи стосуються спорів, які виникли з подібних правовідносин;

– виникає ухвалення різних за змістом судових рішень судом (судами) касаційної інстанції.

Неоднакове застосування одних і тих же норм матеріального права полягає:

– у різному тлумаченні судами змісту та сутності правових норм, що призвело до різних висновків про наявність чи відсутність суб'єктивних прав та обов'язків учасників відповідних правовідносин;

– у різному застосуванні правил конкуренції правових норм за вирішення колізій між ними з огляду на юридичну силу цих правових норм, а також їх дію у часі, просторі та за колом осіб, тобто різне незастосування закону, який підлягав застосуванню;

– у різному визначенні предмета регулювання правових норм, зокрема застосуванні різних правових норм для регулювання одних і тих же правовідносин або поширенні дії норми на певні правовідносини в одних випадках і незастосуванні цієї ж норми до аналогічних відносин в інших випадках, тобто різне застосування закону, який не підлягав застосуванню;

– у різному застосуванні правил аналогії права чи закону у подібних правовідносинах.

Ухвалення різних за змістом судових рішень означає, що суд (суди) касаційної інстанції під час розгляду двох або більше справ за подібних правовідносин за однакового їх матеріально-правового регулювання зробив (зробили) неоднакові правові висновки.

Перелік судових рішень, на які заявник може посилатися для підтвердження підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК

України, є вичерпним і наводиться у п. 9 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 вересня 2011 р. № 11 «Про судову практику застосування статей 353–360 ЦПК України».

Це можуть бути рішення:

- Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ;
- Вищого адміністративного суду України;
- Вищого господарського суду України;
- Судової палати у цивільних справах ВС України, ухвалені судом касаційної інстанції;
- апеляційних судів загальної юрисдикції як судів касаційної інстанції в цивільних справах, яким право на перегляд у касаційному порядку цивільних справ було надано ЗУ «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ» від 22 лютого 2007 р. № 697-V.

Обов'язкова умова, щоб цими рішеннями, які набрали законної сили, вирішено спір по суті, та в них судом (судами) касаційної інстанції неоднаково застосовано одні й ті ж норми матеріального права.

Заяву про перегляд судових рішень Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, постановлених із процесуальних питань, із підстави *неоднаково застосування судом касаційної інстанції одних і тих же норм процесуального права* може бути подана у разі:

- ухвала перешкоджає провадженню у справі (зокрема, залишення касаційної скарги без розгляду, закриття касаційного провадження);
- судом (судами) порушено правила підсудності;
- судове рішення прийнято з порушенням встановленої законом компетенції судів щодо розгляду цивільних справ.

Щодо перегляду судових рішень ВС України з підстави, зазначеної у п. 3 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, то третя підстава для подання заяви до ВС України про перегляд судових рішень – це *встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом*. Зазначена підстава є наслідком

реалізації ч. 1 ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з якою держави-учасниці цієї Конвенції зобов'язуються виконувати кінцеві рішення Європейського суду з прав людини щодо справ, в яких держава є стороною.

Ця підстава для перегляду ґрунтується на Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи від 19 січня 2000 р. № R(2000)2 «Щодо повторного розгляду або відновлення провадження у справі на внутрішньодержавному рівні у зв'язку з рішеннями Європейського суду з прав людини». Перегляд на цій підставі може мати формальний характер, оскільки, зважаючи на Міжнародні зобов'язання, взяті на себе Україною, рішення Європейського суду з прав людини мають для неї обов'язковий характер (ст. 2 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р.).

Особа має право оскаржувати рішення судів України до Європейського суду з прав людини тільки після того, як вичерпано всі національні засоби правового захисту відповідно до загальноновизнаних норм міжнародного права, і впродовж *шести місяців* від дати ухвалення остаточного рішення (ст. 35 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р.). Вичерпний перелік таких засобів передбачається національним законодавством.

2. Порядок подання заяви про перегляд судових рішень ВС України з розгляду цивільних і кримінальних справ

Стаття 356 ЦПК України встановлює **строк подання заяви про перегляд судових рішень**. Заява про перегляд ВС України судових рішень у цивільних справах подається впродовж *трьох місяців* із дня ухвалення судового рішення, щодо якого подано заяву про перегляд, або з дня ухвалення судового рішення, на яке здійснюється посилення на підтвердження підстав, передбачених пп. 1 і 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, якщо воно ухвалено пізніше, але не пізніше *одного року* з дня ухвалення судового рішення, про перегляд якого подається заява.

Заява про перегляд судових рішень з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, подається не пізніше *одного місяця* з дня, коли особі, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, стало або мало стати відомо про набуття цим рішенням статусу остаточного.

Заява про перегляд судових рішень з підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК, подається протягом *трьох місяців* з дня ухвалення судового рішення, щодо якого подається заява про перегляд, або з дня прийняття постанови ВС України, на яку здійснюється посилання на підтвердження підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, але не пізніше *одного року* з дня ухвалення судового рішення, про перегляд якого подається заява.

У разі пропущення строку для подання заяви про перегляд судових рішень з причин, визнаних поважними, суд за клопотанням особи, яка подала заяву про перегляд судового рішення, може поновити цей строк у межах *одного року* з дня ухвалення судового рішення, про перегляд якого подається заява. Питання про поновлення строку вирішується колегією суддів під час вирішення питання допуску справи до провадження.

Заява про перегляд судового рішення залишається без розгляду, якщо особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, а також якщо в поновленні строку відмовлено.

Питання про поновлення строку для подання заяви про перегляд судового рішення або про залишення заяви без розгляду вирішується судом без виклику осіб, які беруть участь у справі, та за результатами розгляду постановляється відповідна ухвала.

Відповідно до ст. 357 ЦПК України *заява про перегляд судових рішень подається у письмовій формі та у ній зазначаються:*

- 1) найменування суду, до якого подається заява;
- 2) ім'я (найменування), поштова адреса особи, яка подає заяву, та осіб, які беруть участь у справі, а також їхні номери засобів зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
- 3) обґрунтування підстав для перегляду судового рішення, передбачених ст. 355 ЦПК України;
- 4) вимоги особи, яка подає заяву;

- 5) клопотання (у разі необхідності);
- 6) перелік матеріалів, що додаються.

Заява підписується особою, яка її подає, чи її представником, який додає належно оформлений документ про свої повноваження.

До заяви додаються:

- 1) копії заяви відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі;
- 2) копії судових рішень, про перегляд яких подано заяву;
- 3) копії різних за змістом судових рішень, якщо заява подається з підстав, передбачених п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України;
- 4) копія постанови ВС України, якщо заява подається з підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України;
- 5) копія рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, або клопотання особи про витребування копії такого рішення в органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи, якщо її немає у розпорядженні особи, яка подала заяву, – у разі подання заяви про перегляд судових рішень з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 355 ЦПК України.

До заяви також додається документ про сплату судового збору. За подання і розгляд заяви з підстави, встановленої п. 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК, судовий збір не сплачується.

Заява про перегляд судового рішення подається безпосередньо до ВС України. Заява реєструється у день її надходження та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу, визначеному автоматизованою системою документообігу суду.

Суддя-доповідач протягом *трьох днів* здійснює перевірку відповідності заяви вимогам процесуального законодавства. У разі встановлення, що заяву подано без додержання вимог статей 357 та 358 ЦПК України, заявник письмово повідомляється про недоліки заяви та строк, протягом якого він зобов'язаний їх усунути.

Якщо заявник усунув недоліки заяви в установленний строк, вона вважається поданою у день її первинного подання до ВС України.

Заява повертається заявнику, якщо:

1) заяву подано без додержання вимог статей 357 та 358 ЦПК і заявник не усунув недоліки протягом встановленого строку;

2) заяву подано особою, яка не має права на подання такої заяви;

3) заяву від імені заявника підписано особою, яка не має повноважень на ведення справи;

4) є ухвала ВС України про відмову у прийнятті справи до провадження за наслідками розгляду заяви, поданої у цій справі з аналогічних підстав.

Повернення заяви із зазначених підстав не перешкоджає повторному зверненню у разі належного оформлення заяви або з інших підстав, ніж ті, що були предметом розгляду.

За відсутності підстав для повернення заяви, в якій міститься клопотання особи про витребування копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, суддя-доповідач невідкладно постановляє ухвалу про витребування такої копії рішення разом з її автентичним перекладом від органу, відповідального за координацію виконання рішень міжнародної судової установи.

3. Допуск справи до провадження. Підготовка та розгляд справи ВС України

Допуск справи до провадження. Питання про допуск справи до провадження вирішується суддею-доповідачем, визначеним автоматизованою системою документообігу суду у порядку, встановленому ч. 3 ст. 11¹ ЦПК України.

У разі, якщо суддя-доповідач дійде висновку, що подана заява є обгрунтованою, він відкриває провадження. Якщо суддя-доповідач дійде висновку, що подана заява є необгрунтованою, вирішення питання про допуск справи до провадження здійснюється колегією з трьох суддів у складі судді-доповідача та двох суддів, визначених автоматизованою системою документообігу суду додатково. Провадження відкривається, якщо хоча б один

суддя із складу колегії дійшов висновку про необхідність його відкриття.

Сама ухвала про відкриття провадження або ухвала про відмову у допуску справи до провадження вноситься протягом *п'ятнадцяти днів* з дня надходження заяви або з дня усунення заявником недоліків, а в разі витребування копії рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, – з дня надходження такої копії.

Розгляд питання про допуск справи до провадження відбувається без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. Копія ухвали про відкриття провадження або про відмову у допуску справи до провадження надсилається разом із копією заяви особам, які беруть участь у справі.

Підготовка справи до розгляду у ВС України. Суддя-доповідач протягом *п'ятнадцяти днів* з дня відкриття провадження здійснює підготовку справи до розгляду ВС України:

1) надсилає ухвалу про відкриття провадження та витребування матеріалів справи до відповідного суду, який не пізніше трьох робочих днів з дня її надходження надсилає справу до ВС України;

2) вирішує питання про зупинення виконання відповідних судових рішень;

3) звертається до відповідних фахівців Науково-консультативної ради при ВС України щодо підготовки наукового висновку про норму права, яка неоднаково застосована судом (судами) касаційної інстанції, крім випадків, коли висновок щодо застосування цієї норми права у подібних правовідносинах був раніше отриманий ВС України;

4) за необхідності визначає органи державної влади, представники яких можуть дати пояснення в суді щодо застосування норми права, та викликає цих представників до суду;

5) здійснює інші заходи, необхідні для розгляду справи.

Після надходження витребуваних матеріалів справи та завершення інших підготовчих дій суддя-доповідач вносить ухвалу про призначення справи до розгляду ВС України.

Розгляд справи ВС України. У ВС України справа про перегляд судового рішення з підстави неоднакового застосування

судом касаційної інстанції одних і тих же норм матеріального права, що мало наслідком ухвалення різних за змістом судових рішень, розглядається на засіданні Судової палати у цивільних справах ВС України. Засідання судової палати є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від загального складу Судової палати у цивільних справах ВС України.

Якщо судове рішення оскаржується з підстав неоднакового застосування однієї і тієї ж норми права судами касаційної інстанції різної юрисдикції, справа розглядається на спільному засіданні відповідних судових палат ВС України. Засідання є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від загального складу кожної з відповідних судових палат ВС України.

У разі, якщо під час розгляду справи ВС України встановить необхідність відійти від висновку про застосування норми права, викладеного у постанові ВС України, яка була прийнята іншим складом суду (іншою палатою чи палатами, які брали участь у спільному засіданні), справа передається на розгляд спільного засідання палат ВС України, яке проводиться за участю палати (палат), що розглядала справу до моменту її передання, та палати (палат), яка приймала відповідну постанову ВС України. Засідання є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від загального складу кожної з відповідних судових ВС України.

Справа про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, розглядається на спільному засіданні всіх судових палат ВС України. Засідання є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від загального складу кожної з судових палат ВС України.

Справи розглядаються ВС України за правилами, встановленими главами 2 та 3 розділу V ЦПК України. Відповідно до ст. 333 ЦПК України у разі необхідності особи, які брали участь у справі, можуть бути викликані для надання пояснень у справі. На засіданнях Судової палати у цивільних справах ВС України або на спільному засіданні судових палат головує суддя-доповідач. Головуючий відкриває судові засідання і оголошує, яка справа, за чиєю скаргою та на рішення, ухвалу якого суду

розглядається. Суддя-доповідач доповідає в необхідному обсязі зміст оскаржуваного рішення суду та доводи скарги. Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, дають свої пояснення; першою дає пояснення сторона, яка подала скаргу. Якщо рішення оскаржили обидві сторони, першим дає пояснення позивач. У своїх поясненнях сторони та інші особи, які беруть участь у справі, можуть наводити тільки ті доводи, які стосуються підстав перегляду судового рішення, що передбачені у ст. 355 ЦПК України. Вислухавши пояснення осіб, які беруть участь у справі, суд виходить до нарадчої кімнати для винесення постанови. У разі потреби під час розгляду справи може бути оголошено перерву або розгляд її відкладено.

Відповідно до ч. 5 ст. 360² ЦПК України строк розгляду справи ВС України не може перевищувати *одного місяця* з дня призначення справи до розгляду.

4. Повноваження ВС України за результатами розгляду заяви про перегляд судового рішення

Повноваження Верховного Суду України – це сукупність прав ВС України на вчинення установлених законом процесуальних дій щодо судових актів, які були предметом розгляду в суді касаційної інстанції.

За наслідками розгляду справи більшістю голосів від складу суду приймається одна з таких постанов:

- 1) про повне або часткове задоволення заяви;
- 2) про відмову в задоволенні заяви.

До постанови можуть бути додані окремі думки суддів, які не погоджуються з постановою (ст. 360³ ЦПК України).

Задовольняючи заяву про перегляд судового рішення з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, суд має право:

- 1) у разі порушення судом (судами) норми процесуального права, що перешкоджає подальшому провадженню у справі або

полягає у порушенні правил підсудності справ або встановленої законом компетенції судів щодо розгляду цивільних справ:

а) скасувати судові рішення повністю або частково і передати справу на розгляд до відповідного суду першої, апеляційної чи касаційної інстанції;

б) скасувати судові рішення повністю або частково і закрити провадження у справі повністю або в певній частині;

2) у разі неправильного застосування судом (судами) норми матеріального права, що призвело до неправильного вирішення спору:

а) скасувати судові рішення (судові рішення) та ухвалити нове судові рішення чи змінити судові рішення;

б) скасувати судові рішення (судові рішення) та залишити в силі судові рішення (судові рішення), що було помилково скасовано судом апеляційної та (або) касаційної інстанції.

За наявності підстави, передбаченої п. 3 ч. 1. ст. 355 ЦПК України, суд має право:

1) скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково і прийняти нове судові рішення чи змінити судові рішення;

2) скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду, який ухвалив оскаржуване судові рішення;

3) скасувати судові рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду.

У постанові ВС України, прийнятій за результатами розгляду заяви про перегляд судового рішення з підстав, передбачених п. 1 і 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, має бути висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, що була неоднаково застосована.

Верховний Суд України *відмовляє у задоволенні заяви*, якщо обставини, які стали підставою для перегляду справи, не підтвердилися, або норми права у рішенні, про перегляд якого подана заява, були застосовані правильно. Постанова про відмову у задоволенні заяви має бути вмотивованою.

Постанова ВС України повинна бути виготовлена та направлена особам, які беруть участь у справі, не пізніше *п'яти днів* з дня закінчення розгляду справи.

Висновок ВС України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених пунктами 1 та 2 ст. 355 ЦПК України, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права.

Висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові ВС України, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції під час застосування таких норм права. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках ВС України, з одночасним наведенням відповідних мотивів. Невиконання судових рішень тягне відповідальність, установлену законом.

Постанови ВС України, прийняті за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення, підлягають опублікуванню на офіційному веб-сайті Верховного Суду України не пізніше як через *п'ятнадцять днів* з дня їх прийняття.

Рішення та ухвали ВС України набувають законної сили з моменту їх проголошення, тобто підлягають виконанню негайно. Оскарженню ці рішення та ухвали не підлягають, оскільки ВС України є найвищою судовою установою України. Винятком є право оскарження судового рішення в Європейській суд з прав людини з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 355 ЦПК України. Зазначене право відповідає ст. 55 Конституції України, згідно з якою кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, зокрема до Європейського суду з прав людини.

Запитання для самоконтролю

- 1. Які суб'єкти можуть звернутися до ВС України щодо перегляду судового рішення?*
- 2. Який зміст заяви про перегляд рішень ВС України?*
- 3. Які межі повноважень ВС України?*

4. Які підстави перегляду рішень ВС України?
5. Які повноваження має ВС України за результатами перегляду рішень судів України?

Тести для самоконтролю

1. Судові рішення можуть бути переглянуті ВС України, якщо вони оскаржені з мотивів:

- а) виявлення вагомих для справи обставин, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи;
- б) необґрунтованості рішення суду;
- в) вирішення питання про права та обов'язки осіб, не залучених до участі у справі;
- г) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом;
- г) порушення Конституції України.

2. Підстави для перегляду рішення ВС України:

- а) неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих же норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах;
- б) істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається з заявою, на час розгляду справи;
- в) невідповідність рішення суду обставинам справи;
- г) порушення норм матеріального права.

3. Питання про допуск справи про перегляд рішень Верховним Судом України вирішується:

- а) суддею-доповідачем;
- б) колегією у складі п'яти суддів;
- в) Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних та кримінальних справ;
- г) колегією у складі п'яти суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ.

4. Рішення ВС України приймається:

- а) третиною складу суду;
- б) більшістю голосів;

- в) двома третинами складу суду.
- г) немає правильної відповіді.

5. За результатами розгляду справи ВС України приймас:

- а) рішення суду;
- б) постанову;
- в) окрему думку;
- г) ухвалу.

6. В який термін суддя-доповідач здійснює підготовку справи до розгляду ВС України:

- а) 10 днів;
- б) 15 днів;
- в) 5 днів;
- г) не пізніше наступного дня, після отримання матеріалів справи.
- г) немає правильної відповіді.

7. Строк розгляду справи ВС України не може перевищувати:

- а) одного місяця;
- б) двох місяців;
- в) 60 днів;
- г) строку, встановленого колегією суддів ВС України.

8. Рішення ВС України підлягають опублікуванню:

- а) на офіційному веб-сайті суду;
- б) у офіційних виданнях України;
- в) у виданні Вісник Верховного Суду України;
- г) у журналі «Офіційний вісник України».

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Під час розгляду справи ВС України було з'ясовано, що суд касаційної інстанції неправильно застосував норму закону щодо договору про завдаток у 1999 році, а виявилось це під час перегляду аналогічного рішення у 2007 році.

Які повноваження ВС України можуть бути застосовані у цій правовій ситуації?

Задача 2. Особа, якій суд апеляційної інстанції не дав можливості висловити свою правову позицію, а суд касаційної інстанції залишив без змін ухвалене рішення, має намір звернутися до ВС України.

Обґрунтуйте можливість такого звернення та знайдіть варіанти захисту прав такої особи.

Задача 3. Після розгляду скарги громадянки України Г. Л. Наливайченко Європейським судом з прав людини вона звернулася до ВС України із заявою про перегляд її справи про розподіл спадкового майна, оскільки вважала сатисфакцію у дві тисячі євро несправедливою та неспівмірною тій шкоді, яка була їй завдана упередженим, несвоєчасним та несправедливим правосуддям та ціні позову – 10000 євро. Своє звернення вона мотивувала посиланням на ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та тим, що рішення Європейського суду з прав людини є обов’язковими для України. Верховний Суд України відмовив Г. Л. Наливайченко у допуску її скарги до провадження у зв’язку з винятковими обставинами.

Вирішіть цю спірну ситуацію. Обґрунтуйте свої відповіді щодо правомірності дій ВС України та Г. Л. Наливайченко.

Задача 4. Після розгляду справи громадянина України Л. К. Неділька про поновлення його на роботі (публічна служба) Європейським судом з прав людини, останній звернувся до ВС України зі скаргою про перегляд його справи на підставі п. 3 ч. 1 ст. 255 ЦПК. Скарга Неділька була допущена до провадження. Під час розгляду скарги ВС України постановив ухвалу про скасування судових рішень і закриття провадження у справі, у зв’язку із тим, що така справа не належить до компетенції ВС України, оскільки рішення Європейського суду з прав людини у справі Л. К. Неділька не є підставою для перегляду рішень усіх інстанцій у його справі. Крім того, ВС України в ухвалі зазначив, що первісно у процесі прийняття заяви Л. К. Неділька про поновлення його на публічній службі справа не належала до компетенції суду загальної юрисдикції, а повинна була розглядатися у порядку адміністративного судочинства.

Визначте правомірність дій ВС України.

Задача 5. До Європейського Суду з прав людини звернувся В. М. Кость. У своєму зверненні він посилався на ту обставину, що

ухвала ВС України про відмову у допуску його скарги про перегляд справи у зв'язку з нововиявленими обставинами була підписана тими ж суддями, які розглядали його касаційну скаргу та відмовили у її задоволенні.

Проаналізуйте цю ситуацію та висловіть свою думку щодо законності постановленої ВС України ухвали.

Рекомендована література

1. Артемов А. Является ли Верховный Суд Украины судом, установленным законом? / А. Артемов // Юрид. практика. – 2008. – № 1/2. – 8 янв. – С. 12.
2. Дудаш Т. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичний аспект) / Т. Дудаш // Право України. – 2010. – № 2. – С. 173.
3. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України та постанов Верховного Суду України у справах цивільної юрисдикції / упоряд.: Н. О. Гуторова, О. О. Житний, Т. В. Сараскіна. – Х.: Одіссей, 2012. – 456 с.
4. Комаров В. В. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранковата ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008.
5. Питання цивільного процесу у практиці Верховного Суду України (1961–2011 рр.) / В. В. Комаров. – Х., 2011. – 536 с.
6. Правові позиції Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо застосування законодавства у справах цивільної юрисдикції / упоряд.: Н. О. Гуторова, О. О. Житний, Т. В. Сараскіна. – Х.: Одіссей, 2013. – 512 с.
7. Постанови, узагальнення судової практики, правові висновки Верховного Суду України у справах цивільної юрисдикції (2011–2013) / упоряд. Ю. І. Руснак. – К.: Центр навч. л-ри, 2013. – 744 с.
8. Сердюк В. В. Дублювання касаційних повноважень судів як викривлення суті касації / В. В. Сердюк // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 3. – С. 39–42.
9. Сердюк В. В. Єдність судової системи в контексті судово-правової реформи / В. В. Сердюк // Юридичний Вісник України. – 2008. – № 5. – 2–8 лют. – С. 7.
10. Судова практика Верховного Суду України з цивільних справ (2008–2012) / уклад.: А. В. Чухно, Р. Д. Давиденко. – Х.: Одіссей, 2012. – 528 с.
11. Фастовець В. Зміни до процесуального законодавства: перші враження / В. Фастовець // Юридичний вісник України. – 2011. – № 3 (811). – 15–21 січня.

12. Шевчук П. І. Інститут повторної касації в цивільному судочинстві / П. І. Шевчук // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 5. – С. 51.

13. Шицький І. Компетенція Верховного Суду України в контексті захисту права / І. Шицький // Право України. – 2010. – № 10. – С. 199–206.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. (станом на 2 грудня 2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 30. – Ст. 260.

3. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 р. (станом на 4 червня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 18–20. – Ст. 132.

4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. (станом на 1 квітня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.

5. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>

6. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ: Наказ Державної судової адміністрації України від 17 грудня 2013 р. № 173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/userfiles/Nakaz%20173.pdf>

7. Про судову практику застосування статей 353–360 Цивільного процесуального кодексу України: Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 вересня 2011 р. № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-12>.

Глава 23. ПРОВАДЖЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

1. Сутність провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами

У межах провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами здійснюється перегляд рішень або ухвал, якими завершено розгляд справи, що набрали законної сили, а також судові накази. Такий перегляд є одним із засобів перевірки правильності судових рішень, ухвал і судових наказів.

Цей інститут сприяє належному здійсненню правосуддя у цивільних справах, постановленню законних та обґрунтованих рішень, ухвал і судових наказів, захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Однак він має специфічну мету, яка полягає у встановленні наявності або відсутності нововиявлених обставин.

Інститут перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами значно відрізняється від інших інститутів перегляду судових рішень.

Відмінність у підставах перегляду, об'єктах перегляду, судових інстанціях, які здійснюють перегляд, строках звернення із заявою про перегляд тощо. У зв'язку з нововиявленими обставинами переглядаються тільки рішення, ухвали, якими завершено розгляд справи (ухвали про закриття справи, про залишення заяви без розгляду), які набрали законну силу, судові накази.

Провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами є одним із особливих у цивільному судочинстві, в процесі якого відбувається перегляд рішень та ухвал суду на підставі нових, виявлених вже після ухвалення рішення суду у справі обставин. Це провадження має величезне значення для встановлення істини у справі, справедливого і неупередженого її розгляду та вирішення, оскільки не всі обставини справи можуть бути відомі його учасникам на момент судового провадження.

Відповідно до ст. 361 ЦПК України рішення або ухвала суду, якими завершено розгляд справи, що набрали законної сили, а також судовий наказ можуть бути переглянуті у зв'язку з нововиявленими обставинами. Такий перегляд є процесуальним способом, що забезпечує законність і обґрунтованість, захист прав та охоронюваних законом інтересів громадян, юридичних осіб і держави, а, отже, й виконання завдань і досягнення мети цивільного судочинства.

Цей спосіб гарантує введення у сферу судового розгляду нововиявлених обставин, які не були його предметом з незалежних від суду причин, для встановлення можливого впливу на результати розгляду справи і скасування судових рішень, що не відповідають об'єктивній істині, правам і обов'язкам сторін.

Вагомі для справи обставини, які не могли бути відомі заявнику, є однією з підстав перегляду судових рішень, оскільки вони впливають на повноту обставин, котрі мають значення для справи, на висновки суду, тобто свідчать про необґрунтованість певного судового рішення.

Однак вони не є наслідком неправильного застосування судом норм матеріального права або порушення норм процесуального права, що тягне скасування судових рішень в апеляційному чи (та) касаційному порядку, а є результатом виявлення таких обставин, що існували під час ухвалення рішення, не були відомі суду й могли змінити ухвалене рішення.

Предметом перегляду справи за нововиявленими обставинами, як правило, є рішення суду першої інстанції. Може бути також переглянуто ухвалу суду про закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду. Всі решта ухвали суду першої інстанції не є предметом перегляду справи за нововиявленими обставинами, оскільки закріплені у них висновки суду не мають незворотного характеру і суд має право самостійно корегувати їх у процесі розгляду справи без попереднього скасування ухвали.

Предметом перегляду справи за нововиявленими обставинами також є рішення або ухвали суду вищої інстанції. Тут також йдеться лише про такі акти, якими завершується провадження у справі, тобто рішення суду у справі, ухвали про

залишення заяви без розгляду, про припинення провадження у справі, нові рішення вищих судів, які ухвалюються по суті справи. Переглядати ухвалу про передачу справи на повторний розгляд не має сенсу, оскільки вона не перешкоджає можливості розгляду справи у зв'язку з нововиявленими обставинами. Переглянути за нововиявленими обставинами можна також судовий наказ.

Перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами рішень, ухвал і судових наказів може виникнути лише за наявності так званих нововиявлених обставин. У зв'язку з цим виникає потреба визначити поняття нововиявлених обставин. Правильне вирішення цього питання має вагомe значення для судової практики. У судовій практиці виникають значні недоліки, бо в низці випадків обставини визнаються нововиявленими лише тому, що суд не знав про їх наявність, без з'ясування того, чи могли вони бути відомі заявникові.

Цивільне процесуальне законодавство не дає поняття нововиявлених обставин, але у науці цивільного процесуального права **нововиявлені обставини** визначаються як *юридичні факти, які існували в момент розгляду справи та мали істотне значення для його вирішення, але не були та не могли бути відомі ні заявникові, ні суду*. Нововиявлені обставини – це:

- 1) юридичний факт, який існував на час розгляду справи;
- 2) юридичний факт, який має істотне значення для справи, тобто тягне виникнення, зміну, припинення правовідносин;
- 3) обставина, яка не була та не могла бути відома під час розгляду справи ні заявникові, ні суду, який розглядав справу.

Оскільки нововиявлені обставини – це факти, від яких залежать виникнення, зміна та припинення прав та обов'язків осіб, які беруть участь у справі, то їх треба відрізнити від судових доказів, які призначені для встановлення цих фактів.

Крім того, *нововиявлені обставини необхідно відрізнити від нових обставин*, які виникли після розгляду справи та постановлення рішення, ухвали або судового наказу, а також *від обставин, які змінилися*, тобто обставин, які були покладені в обґрунтування судових актів, але надалі змінилися. І виникнення нових обставин, і зміна обставин може слугувати підставою для

пред'явлення нового позову, але не для перегляду справи у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Цивільне судочинство містить декілька проваджень, основною метою яких є перегляд ухвалених судових рішень з метою встановлення законності та справедливості у справі, але вони відрізняються за суттю, що тягне відмінності у процесуальному порядку.

Мета і зміст апеляційного провадження відрізняється від мети і змісту провадження у зв'язку із нововиявленими обставинами, оскільки у першому випадку йдеться про перевірку законності та обґрунтованості рішення суду першої інстанції, тобто про встановлення наявності судових помилок. У провадженні в зв'язку із нововиявленими обставинами суд перевіряє вже ухвалене судове рішення не з огляду на вимоги законності та обґрунтованості, відповідність висновків суду дослідженим матеріалам справи і додатково наданим доказам, а в зв'язку із нововиявленими обставинами.

Перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами не є доповненням апеляційного та (чи) касаційного способів і різновидом їх перевірки. Це самостійний вид перевірки законності та обґрунтованості судових актів. Ця відмінність полягає у характері підстав перегляду, об'єктах і суб'єктах останнього, компетенції суду і процесуально-правовому становищі осіб, які беруть участь у справі, строках подання заяви про перегляд.

Для вирішення питання про скасування рішення або ухвали у зв'язку з нововиявленими обставинами не потрібно перевіряти правильність застосування судом матеріального закону, здійснення тих чи інших процесуальних дій, правильність оцінки доказів, а важливо встановити наявність або відсутність нововиявлених обставин. Ці обставини мають бути доведені. Суд, який розглядає справу, повинен бути переконаний у наявності підстав для скасування та перегляду рішення.

Основною метою провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами є перегляд та ухвалення судового рішення на підставі нововиявлених обставин, які істотно впливають на цивільну справу. Отже, нововиявлені обставини і їх істотний

вплив на суть справи є єдиною і достатньою підставою відкриття відповідного провадження.

Ще однією визначальною ознакою провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами є *об'єкт такого перегляду*. Ним можуть бути судові рішення, які ухвалені після розгляду судової справи і набрали законної сили, тобто або після апеляційного перегляду, або після спливу строку апеляційного оскарження. Відповідно до ч. 1 ст. 361 ЦПК України можуть бути переглянуті у зв'язку з нововиявленими обставинами: рішення суду або його ухвала, якими завершено розгляд справи, що набрали законної сили; судовий наказ.

Чинне законодавство визначає перелік обставин, що можуть бути визнані судом нововиявленими. Відповідно до ч. 2 ст. 361 ЦПК України **підставами перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами є:**

1) *істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи;*

2) *установлені вироком суду, що набрав законної сили, завідомо неправдиві показання свідка, завідомо неправильний висновок експерта, завідомо неправильний переклад, фальшивість документів або речових доказів, що потягли ухвалення незаконного або необгрунтованого рішення;*

2¹) *установлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалено незаконне або необгрунтоване рішення;*

3) *скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, що підлягають перегляду;*

4) *установлена Конституційним Судом України неконституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом за вирішення справи, якщо рішення суду ще не виконано.*

Під передбаченими у п. 1 ч. 2 ст. 361 ЦПК України істотними для справи обставинами слід розуміти факти, які мають юридичне значення для взаємовідносин сторін, які сперечаються. Потрібно, щоб ці факти існували під час розгляду справи, але

не були і не могли бути відомі ні особам, які беруть участь у справі, ні суду, який її розглядає та вирішує. Тому і рішення було винесено без урахування цих юридичних фактів. Якщо б ці факти були відомі, то з їх урахуванням було б постановлене інше рішення.

Пункт 2 ч. 2 ст. 361 ЦПК України передбачає таку групу підстав перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами, які пов'язані з недоброякісністю доказового матеріалу (завідомо неправдиві показання свідка, завідомо неправильний висновок експерта, фальшивість документів або речових доказів), що потягли постановлення незаконного або необґрунтованого рішення. Крім недоброякісності засобів доказування, до цієї групи підстав перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами п. 2 ч. 2 ст. 361 ЦПК України відносить також і завідомо неправильний переклад, який не є засобом доказування, але може призвести до постановлення незаконного або необґрунтованого рішення. Також це вчинення суддею злочину, внаслідок якого було ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення.

Судові акти можуть бути переглянуті у тому випадку, якщо передбачені у п. 2 ч. 2 ст. 361 ЦПК України підстави будуть установлені вироком суду, що набрав законної сили. Під час вирішення питання про перегляд суд повинен переконатися, що встановлені вироком суду обставини вплинули на правильність постановленого рішення, ухвали або судового наказу. Тому не може бути підставою для перегляду судової постанови у зв'язку з нововиявленими обставинами встановлений вироком суду факт недостовірності того чи іншого доказового матеріалу, якщо юридичні факти, які були покладені в підставу рішення, ухвали або постанови, підтверджуються іншими достовірними матеріалами.

Підставою перегляду у зв'язку нововиявленими обставинами є скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, що підлягає перегляду (п. 3 ч. 2 ст. 361 ЦПК України).

В основу цієї підстави покладена преюдиціальна залежність між актами правосуддя. Розглядаючи цю підставу, слід мати на увазі, що замість скасованого судового рішення, яке стало

підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, що підлягають перегляду, повинно бути постановлено нове, протилежне за змістом, судове рішення, яке набрало законної сили.

Підставою перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами є також установлена Конституційним Судом України неконституційність закону іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом під час вирішення справи. Але слід мати на увазі, що скасувати судові рішення на цій підставі можливо тільки у тому разі, якщо рішення, яке переглядається у зв'язку з нововиявленими обставинами, ще не виконано (п. 4 ст. 361 ЦПК України).

Нововиявленими можуть бути обставини, наприклад, виявлення факту, що сторона була недієздатною, правочин чи актовий запис недійсні, існує скасований заповіт, наявність даних про недійсність розірваного судом шлюбу, вказівки Конституційного Суду України про преюдиціальність його рішення під час розгляду судами загальної юрисдикції позовів, пов'язаних із правовідносинами, що виникли внаслідок дії неконституційного акта, тощо.

Законом не встановлено вичерпний перелік таких обставин, що можуть належати до нововиявлених. Слід зважити на те, що життєві обставини різноманітні за суттю і визначити вичерпний перелік обставин, які можуть бути нововиявленими в справі, не уявляється можливим, унаслідок цього слід визначити їх ознаки, за умови наявності яких обставини можуть бути визнані судом нововиявленими.

Ознаки нововиявлених обставин:

1) за часовим фактором нововиявлені обставини – це такі, що на момент розгляду справи існували, на відміну від нових обставин, які не існували на момент розгляду справи;

2) за зв'язком із предметом доказування нововиявлені обставини відрізняються тим, що повинні були входити до такого предмета. Нові обставини, на відміну від останніх, не входять до предмета доказування, оскільки не існували і не могли бути прихованими для суду та учасників процесу.

Судова практика свідчить, що непоодинокі випадки, коли під час розгляду заяви про перегляд рішення суду у зв'язку

з нововиявленими обставинами заявник посилається на процесуальні недоліки, допущені під час розгляду цивільної справи, а суд визнає цю обставину нововиявленою, зокрема неналежне виконання судом обов'язків щодо встановлення складу учасників судового розгляду, належного відповідача, вивчення обставин справи тощо. Безумовно, такі обставини не можуть вважатися нововиявленими.

Не можуть бути визнані нововиявленими такі обставини, як неналежне повідомлення учасників судового розгляду, що перешкодило їм взяти участь у судовому засіданні; неналежне дослідження обставин справи; неналежне сприяння всебічному і повному з'ясуванню обставин справи тощо. У таких випадках рішення суду може бути переглянute у порядку апеляційного або касаційного провадження.

Для визначення, чи є нововиявлена обставина *істотною* (п. 1 ч. 2 ст. 361 ЦПК України), що впливає на судові рішення, суду необхідно вивчити матеріали справи, рішення в якій просить переглянути заявник, зокрема визначити, на підставі яких доказів таке рішення ухвалено.

Істотність впливу нововиявлених обставин на судові рішення можна визначити за такими ознаками:

– нововиявлена обставина може спростувати факти, прийняті судом до уваги та використані як підстава або мотиви ухвалення судового рішення;

– нововиявлена обставина може стати додатковим підтвердженням або достеменно доводить факти, не взяті судом до уваги під час ухвалення судового рішення;

– нововиявлена обставина може визначити нові обставини справи, щодо яких істина встановлена не була і які не вирішені в судовому рішенні, але є такими, що визначені вимогами позивача.

Сутність інституту перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами виявляється і в тому, що притаманним для такого перегляду є *відсутність помилки суду*, який постановив рішення, ухвалу чи постанову, яка переглядається. Перевірка ж судового рішення зумовлена не помилкою суду або порушенням закону, а виявленням невідомих заявникові обставин.

2. Процесуальний порядок реалізації права на перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами

Цивільне процесуальне законодавство окреслило коло суб'єктів процесуальної діяльності, які мають право порушувати перед судом питання про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами рішень, ухвал і судових наказів. Такими суб'єктами є сторони та інші особи, які беруть участь у справі (ст. 362 ЦПК України).

Правонаступник сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво, також може ставити питання про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами судового рішення, оскільки процесуальне правонаступництво допускається у всіх стадіях процесу.

Цивільне процесуальне законодавство встановило **вимоги щодо змісту і форми заяви про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами**.

Відповідно до ст. 364 ЦПК України заяви про перегляд рішення, ухвали суду чи судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами за формою і змістом повинні відповідати вимогам щодо оформлення заяв до суду першої інстанції.

У заяві зазначаються:

- найменування суду, якому адресується заява;
- повне ім'я (найменування) особи, яка подає заяву, місце її проживання чи знаходження;
- інші особи, які брали участь у справі; дата ухвалення чи постановлення і зміст рішення, ухвали чи судового наказу, про перегляд яких подано заяву;
- нововиявлені обставини, якими обґрунтовується вимога про перегляд рішення, ухвали чи судового наказу, і дата їх відкриття або встановлення;
- посилення на докази, що підтверджують наявність нововиявлених обставин.

До заяви додаються її копії відповідно до кількості осіб, які брали участь у справі, а також документ про сплату судового збору.

Заява реєструється в автоматизованій системі документо-обігу суду та передається визначеному судді. Якщо заява про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами оформлена відповідно до вимог ЦПК України, суддя впродовж *трьох днів* після надходження заяви до суду вирішує питання про відкриття провадження за нововиявленими обставинами та призначає дату і час судового засідання.

У разі, якщо заява про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами оформлена з порушенням вимог цивільного процесуального законодавства щодо форми і змісту такої заяви, подання відповідної кількості її копій або сплати судового збору, вона залишається без руху, про що судом постановляється ухвала (ст.ст. 121, 364¹ ЦПК України). У такому разі про підстави залишення заяви без руху повідомляється заявник і йому надається строк для усунення недоліків поданої заяви, який не може перевищувати *п'ять днів* із дня отримання заявником ухвали.

Якщо заявник відповідно до ухвали суду у встановлений строк виправить недоліки поданої заяви і подасть її до суду, така заява вважається поданою в день первісного її подання до суду. Інакше заява вважається неподаною і повертається заявнику.

Відповідні суб'єкти права звернення із заявою про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами можуть звернутися з відповідною заявою до суду впродовж *одного календарного місяця* з дня встановлення обставини, що є підставою для перегляду (ст. 362 ЦПК України). Початком перебігу цього строку визначається день установлення обставини, що є підставою для перегляду.

У ч. 2 ст. 362 ЦПК України чітко визначено, що слід уважати днем установлення обставини.

Початок перебігу строку залежить від підстав перегляду справи у зв'язку з нововиявленими обставинами. Зазначений **термін на звернення до суду із заявою про перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами** обчислюється:

1) у випадках наявності істотних для справи обставин, що не були і не могли бути відомі заявникові, – з дня встановлення обставин, що мають істотне значення для справи. Водночас заява

про перегляд судового рішення з цієї підстави може бути подана не пізніше *трьох років* з дня набрання судовим рішенням законної сили. У випадку пропуску зазначеного строку суд відмовляє у відкритті провадження у справі незалежно від поважності причини пропуску строку;

2) у випадках установлення вироком суду, що набрав законної сили, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправильного перекладу, фальшивості документів або речових доказів, що потягли постановлення незаконного або необґрунтованого рішення, – з дня, коли вирок у кримінальному провадженні набрав законної сили;

3) у випадках установлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення, – з дня, коли вирок у кримінальному провадженні набрав законної сили;

4) у випадках скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, що підлягають перегляду, – з дня набрання законної сили судовим рішенням, яким скасовано судове рішення, що стало підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, які підлягають перегляду;

5) у випадках установлення Конституційним Судом України неконституційності закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом за вирішення справи, якщо рішення суду ще не виконане, – з дня ухвалення Конституційним Судом України відповідного рішення.

Відповідно до ст. 363 ЦПК України *рішення, ухвала суду чи судовий наказ переглядаються у зв'язку з нововиявленими обставинами судом, який ухвалив рішення, постановив ухвалу або видав судовий наказ.*

Ухвала суду апеляційної чи касаційної інстанції, якою було відхилено скаргу на рішення суду першої чи апеляційної інстанції, у разі перегляду рішення чи ухвали у зв'язку з нововиявленими обставинами втрачає законну силу.

Компетенція суду щодо перегляду рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами потребує аналізу, оскільки у ст. 363

ЦПК України її дві частини мають суперечливий характер, який має розбіжності зі змістом ч. 1 ст. 361 ЦПК України. Колізія обумовлена тим, що оскаржувати пропонується, з одного боку, останнє рішення чи ухвалу суду, але такий підхід не зовсім обґрунтований. Відтак переглядати потрібно не останню ухвалу, якою залишено в силі рішення суду, наприклад, першої або апеляційної інстанції, а те рішення, на яке могли вплинути нововиявлені обставини. Наприклад, якщо рішення суду набрало законної сили після апеляційного його оскарження, то слід зважати на те, чи було змінено рішення суду першої інстанції. Якщо рішення було змінено, то перегляду підлягає рішення апеляційної інстанції, якщо ні, то має бути переглянуте рішення суду першої інстанції. Саме це положення підкреслюється у ч. 2 ст. 363 ЦПК України.

У разі скасування рішення і постановлення нового судом касаційної інстанції чи ВС України саме ці суди мають переглядати справу у зв'язку з нововиявленими обставинами. Це положення очевидне з буквального аналізу цієї норми.

Інакше, коли рішенням або ухвалою суду завершено розгляд справи, наприклад, було закрито провадження у справі. У такому разі і за наявності підстав такі ухвали можуть переглядатися тим судом, який їх ухвалив.

У заяві можна порушувати питання про перегляд рішення, ухвали або судового наказу щодо однієї справи. У тих випадках, коли нововиявлені обставини стосуються судових рішень взаємозв'язаних справ, заява подається і розглядається у кожній справі окремо.

Відповідно до ст. 365 ЦПК України заява про перегляд рішення, ухвали суду чи судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами розглядається у судовому засіданні. Заявник та інші особи, які беруть участь у справі, повідомляються про час і місце засідання. Неявка цих осіб не є перешкодою для розгляду заяви.

Заяви про перегляд судового рішення розглядаються за правилами, які регулюють розгляд справи у судовому засіданні з огляду на особливості цього питання. Особа, яка подала заяву, виступає у процесі як заявник, першою дає пояснення і бере

участь у дебатах; за рештою осіб, які беруть участь у справі, зберігається їх попереднє процесуальне становище.

Особи, які беруть участь у справі, до розгляду справи та в судовому засіданні відповідно до принципу змагальності мають право подавати докази і обґрунтування або заперечення наявності підстав для відповідного перегляду. Ці докази досліджуються та оцінюються судом за загальними правилами цивільного судочинства.

Подані до суду докази за перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами оцінюються судом тільки з погляду існування або неіснування нововиявлених обставин, а також впливу цих обставин на правосудність ухваленого, такого, що набрало законної сили, рішення, ухвали чи судового наказу.

За результатами розгляду заяви суд може:

– скасувати судові рішення, що переглядається, і ухвалити нове. Після скасування рішення, ухвали суду або судового наказу справа розглядається судом за правилами, встановленими у ЦПК України, тобто з початку;

– залишити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без задоволення.

З набранням законної сили новим судовим рішенням втрачають законну силу судові рішення інших судів у цій справі.

Питання для самоконтролю

1. Які є підстави перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами?

2. Що є предметом перегляду справи за нововиявленими обставинами?

3. Які судові акти можуть бути переглянуті у зв'язку з нововиявленими обставинами?

4. Яка мета провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами?

5. Які вимоги закону щодо форми та змісту заяви про перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами?

6. Який процесуальний порядок перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами?

7. Які особи мають право на звернення до суду із заявою про перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами?

8. Який термін встановлено законодавством на звернення до суду із заявою про перегляд судових постанов у зв'язку з нововиявленими обставинами?

Тести для самоконтролю

1. Підставами для перегляду рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами є:

- а) істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи;
- б) незаконність рішення суду, встановлена апеляційним судом;
- в) неможливість виконання рішення суду;
- г) порушення Конституції України;
- г) неправдивість показань свідка.

2. Чи може бути переглянутий у зв'язку з нововиявленими обставинами судовий наказ?

- а) так;
- б) ні;
- в) так, за умови участі представника;
- г) так, за умови участі прокурора.

3. Хто може вимагати перегляду судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами?

- а) сторони та інші особи, які беруть участь у справі;
- б) суд, який виніс рішення;
- в) Верховний Суд України;
- г) треті особи, які заявляють самостійні вимоги.

4. Підставами для перегляду рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами є:

- а) фальшивість документів;
- б) наявність документів, які отримані незаконним шляхом;
- в) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, що підлягає перегляду;
- г) наявність документів, отриманих з порушенням порядку, передбаченого ЦПК.

5. Заяви про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами можуть бути подані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, протягом:

- а) одного місяця з дня встановлення обставини, що є підставою для перегляду;
- б) трьох місяців з дня встановлення обставини, що є підставою для перегляду;
- в) шести місяців з дня встановлення обставини, що є підставою для перегляду.
- г) немає правильної відповіді.

6. Судовий наказ переглядається у зв'язку з нововиявленими обставинами:

- а) апеляційним судом;
- б) касаційним судом;
- в) судом, який видав судовий наказ;
- г) судом першої інстанції.

7. Як обчислюється строк подання заяви про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами:

- а) у законодавстві не визначено;
- б) з дня, коли суд призначив строк;
- в) з дня, коли вирок у кримінальній справі набрав законної сили;
- г) з дня встановлення обставин, які не мають істотного значення для розгляду справи.

8. Яким вимогам повинна відповідати заява про перегляд рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами:

- а) спеціальним вимогам, які пред'являються до написання цього процесуального акта;
- б) вимогам, які пред'являються до написання апеляційної скарги;
- в) вимогам, які пред'являються до написання касаційної скарги;
- г) загальноприйнятим вимогам.

9. Заява про перегляд рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами подаються:

- а) протягом трьох років з дня встановлення обставин справи;
- б) протягом 1-го місяця з дня встановлення обставин справи;

- в) протягом 15-и днів з дня встановлення обставин справи;
г) немає правильної відповіді.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. У 2014 році А. Ю. Іванов звернувся до суду із заявою про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами рішення районного суду від 15.12.2013 р. про розподіл житлового будинку. Суд зобов'язав А. Ю. Іванова обладнати окремих вхід. Однак після ухвалення рішення районний архітектор дав висновок про неможливість обладнати окремих вхід. У зв'язку з цим А. Ю. Іванов просив переглянути рішення суду у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Які підстави для перегляду справи у зв'язку з нововиявленими обставинами?

Яка специфіка перегляду справи у зв'язку з нововиявленими обставинами?

Чи є в цій ситуації підстави для перегляду справи у зв'язку з нововиявленими обставинами?

Задача 2. 21.03.2014 р. шлюб між К. Л. Івановою та О. П. Сидоренком було розірвано у судовому порядку. К. Л. Іванова звернулася із позовом про стягнення аліментів на утримання їх неповнолітнього сина у розмірі 1500 грн. Суд задовольнив позовні вимоги у повному обсязі. 19.04.2015 р. у О. П. Сидоренка народилась дівчинка від жінки, з якою він перебуває у новому шлюбі. У зв'язку з тим, що він мав намір зменшити розмір аліментів, звернувся до суду із заявою про перегляд рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Чи можна ці обставини вважати нововиявленими?

Як саме має діяти суд?

Задача 3. П. Р. Ракова звернулася до місцевого суду із заявою про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами рішення суду про стягнення з неї 21 тис. грн за відшкодування збитків, заподіяних унаслідок нестачі товарно-матеріальних цінностей в крамниці, де вона працювала завідувачем. В обґрунтуванні заяви вона вказала, що розглядаючи документацію бухгалтерії вже після набуття рішенням сили, вона знайшла документ, який не був відомий ревізоріві.

Зміст документа свідчить про те, що нестачі в крамниці дійсно не було.

Як повинен діяти суд?

Задача 4. Л. М. Брюлова звернулася із заявою до місцевого суду про перегляд рішення по справі про розподіл спадщини, яка залишилась після смерті її матері. Рішення не було оскарженим і набрало законної сили. Через тиждень після набрання рішенням законної сили, зі слів П. А. Сажинної (подруги покійної матері), їй стало відомо, що мати таємно від родичів, зберігала золоті прикраси у свого знайомого В. В. Власова, а тому нікому з осіб, які проходили по справі, про це відомо не було, і речі не ввійшли до спадкового майна.

Які процесуальні дії повинен був провести суддя після отримання заяви?

Задача 5. Під час розгляду заяви про перегляд справи за нововиявленими обставинами заявник до судового засідання не з'явився і про причини неявки суд не повідомив, хоча його свосчасно було повідомлено про час і місце розгляду справи. Суд відклав судове засідання і направив заявникові повідомлення про день і час нового слухання справи.

Як повинен діяти суддя?

Рекомендована література

1. Бородін М. Перегляд рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими обставинами за новим ЦПК України / М. Бородін // Право України. – 2009. – № 11. – С. 42–43.
2. Ізарова І. О. Поняття та ознаки нововиявлених обставин у цивільному процесі / І. О. Ізарова // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 3 (22). – С. 57–61.
3. Колобродова О. В. Місце та значення перегляду судових актів у зв'язку з нововиявленими обставинами в цивільному процесі / О. В. Колобродова // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 3 (7). – С. 60–71.
4. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. проф. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 928 с.
5. Тимченко Г. П. Проблеми реалізації принципів судочинства на стадії перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами / Г. П. Тимченко // Держава і право. – 2010. – Вип. 47. – С. 312–318.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про судовий збір: Закон України від 8 липня 2011 р. (станом на 1 вересня 2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – Ст. 87.

2. Про затвердження Положення про автоматизовану систему документообігу суду: Рішення Ради суддів України від 26 листопада 2010 р. № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.court.gov.ua/969076/Ppasds1/>

3. Про застосування цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинам: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2012_rik.html

4. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>

5. Узагальнення практики перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами в порядку цивільного судочинства: Лист Верховного Суду України від 1 січня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/uzagalnennja-praktiki-peregljadu-sudovih-rishen-uzvjazku-z--doc28828.html>

Глава 24. ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ

1. Поняття, принципи та значення виконавчого провадження

Захист майнових та особистих немайнових прав, свобод, інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави здійснюється судами загальної юрисдикції та іншими несудовими юрисдикційними органами, що діють у межах і порядку, передбачених для них законодавством України.

У процесі виконання своїх функцій судові органи постановляють рішення, які після набрання ними законної сили обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України (ст. 14 ЦПК України).

Рішення, не виконані добровільно, виконуються примусово органами державної виконавчої служби і посадовими особами у порядку виконавчого провадження, встановленого законодавством України.

У примусовому порядку виконуються державним виконавцем, як правило, рішення суду в цивільних справах, якими задоволені позовні вимоги про присудження боржника до виконання певних дій (про присудження майна, грошових коштів, відібрання дитини, поновлення на роботі, виселення, вселення, примусовий обмін жилого приміщення тощо).

Рішення про відмову в позовах про присудження, про визнання і встановлення фактів і правовідносин і перетворення правовідносин (перебування громадянина на утриманні, визнання договору недійсним, розірвання шлюбу тощо) не потребують примусового виконання, але в частині стягнення судових витрат вони можуть виконуватися в примусовому порядку. В іншій частині рішення про визнання і перетворення правовідносин не потребують примусового виконання внаслідок їх загальної обов'язковості (ст. 14 ЦПК України) і є підставами для їх реалізації іншими способами, зокрема реєстрацією компетентними органами держави встановлених судом правовідносин (державна реєстраційна служба – видачею свідоцтва про право власності на жилий будинок), чи правового статусу громадянина (органи ДРАЦС – свідоцтва про розірвання шлюбу, про смерть громадянина тощо).

Підлягають примусовому виконанню і ухвали суду у випадках, передбачених законом, які за змістом характеризуються реалізованістю і вимагають примусового виконання, зокрема про забезпечення позову (ст. 152 ЦПК України); поворот виконання (ст.ст. 380–382 ЦПК України), а також ухвали апеляційної та касаційної інстанції.

Рішення (ухвали) виконуються в примусовому порядку Державною виконавчою службою, яка входить до системи органів державної виконавчої влади.

Виконавче провадження врегульоване законодавством про виконавче провадження України, до якого належать: Закони України «Про державну виконавчу службу» від 24 березня 1998 р., «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р., Інструкція Міністерства юстиції України від 15 грудня 1999 р. «Про проведення виконавчих дій», інші законодавчі акти.

Законодавство про виконавче провадження – це сукупність правових норм, які належать до системи адміністративно-процесуального права і предметом регулювання яких є суспільні відносини, що виникають у процесі діяльності органів державної виконавчої служби України, спрямованої на примусове виконання рішень, ухвал, постанов судових і несудових органів у передбачених законом випадках.

Такі правовідносини виконавчого провадження встановлюють адміністративно-процесуальний порядок примусового

виконання рішень судових і несудових органів, який визначається: системою процесуальних дій, котрі вчиняються державними виконавцями державної виконавчої служби України, особами, що беруть участь у виконавчому провадженні, – учасниками виконавчого провадження (сторонами, їх представниками, експертами, спеціалістами, перекладачами), а також особами, які залучаються до проведення виконавчих дій (понятими, органами Національної поліції, представниками органів опіки і піклування, іншими органами та установами в передбачених законом випадках); змістом, формою, умовами виконання процесуальних дій; системою процесуальних прав і обов'язків суб'єктів адміністративно-процесуальних виконавчих правовідносин, котрі визначають зміст таких процесуальних дій; гарантіями реалізації процесуальних прав і обов'язків та процесуальних дій.

Виконавче провадження – це сукупність дій спеціально уповноважених державних органів, спрямованих на примусове виконання рішень судів, а також інших органів (посадових осіб) у випадках, передбачених законом.

Відповідно до ст. 8 ЗУ «Про виконавче провадження» сторонами у виконавчому провадженні є стягувач і боржник.

Стягувач – це фізична або юридична особа, на користь чи в інтересах якої видано виконавчий документ.

Боржник – це фізична або юридична особа, яка зобов'язана за рішенням суду вчинити певні дії (передати майно, виконати інші обов'язки, передбачені рішенням) або утриматися від їх учинення.

Такі правовідносини виникають, як правило, за схемою: державний виконавець – стягувач, державний виконавець – боржник, державний виконавець – експерт тощо.

Що стосується **принципів виконавчого провадження**, то їх варто поділяти на три групи:

1) **загальноправові принципи**: законність, юридична рівність, одержання юридичної допомоги;

2) **галузеві принципи** – характерні і для виконавчого провадження, і для цивільного процесуального права (диспозитивності, національної мови, рівноправності сторін);

3) **специфічні принципи** – характерні тільки для виконавчого провадження (неупередженості, повноти і своєчасності,

обов'язковості вимог державного виконавця, переважного захисту стягувача).

Із загальноправових принципів і основних засад виконавчого провадження можна виокремити та розкрити такі.

Принцип законності визначається як неухильне дотримання всіма учасниками виконавчого провадження норм матеріального і процесуального права. Гарантії дотримання принципу законності стосуються і організаційних засад, форми здійснення виконавчих дій, форм відповідальності за її порушення, і гарантій дотримання прав учасників виконавчого провадження, пов'язаних із можливістю оскарження дій (бездіяльності) представників органів виконавчої служби, що порушують права і законні інтереси учасників виконавчого провадження.

Принцип диспозитивності стосовно стягувача розкривається в такому:

1) стягувач має право самостійно розпоряджатися належними йому правами у виконавчому провадженні;

2) ніхто, крім стягувача, за винятком випадків, передбачених законом, не може розпоряджатися зазначеними правами.

Принцип національної мови виконавчого провадження є реалізацією конституційного принципу національної мови (ст. 10 Конституції України). Учасникам виконавчого провадження повинно бути гарантоване адекватне сприйняття всіх виконавчих дій, що вчиняються. Незнання мови не повинне призводити до дискредитації особистості та порушення особистих або майнових прав будь-якого учасника виконавчого провадження. Гарантією забезпечення реалізації цього принципу є закріплений у ЗУ «Про виконавче провадження» механізм залучення у виконавче провадження перекладача, встановлення можливості відводу (самовідводу) і оплати його послуг (ст.ст. 14 і 16).

Принцип неупередженості державного виконавця за здійснення виконавчих дій в тому, що державний виконавець повинен здійснювати виконавчі дії об'єктивно і неупереджено, не допускати порушення прав і інтересів обох сторін виконавчого провадження. Неупередженість виконання забезпечується наданням можливості сторонам виконавчого провадження

і їх представникам ознайомитися з матеріалами виконавчого провадження, заявляти у встановленому порядку відводи державному виконавцеві та іншим учасникам виконавчого провадження, які повинні не мати ні правової, ні процесуальної заінтересованості у виконанні.

Принцип повноти і своєчасності виконання рішення закріплений у ст. 5 ЗУ «Про виконавче провадження», відповідно до якої державний виконавець зобов'язаний вживати заходів щодо своєчасного та повного здійснення виконавчих дій.

Відтак з метою забезпечення повноти та своєчасності виконання рішення закон наділяє державного виконавця правами:

1) проводити перевірку виконання боржниками рішень, що підлягають виконанню відповідно ЗУ «Про виконавче провадження»;

2) здійснювати перевірку виконання юридичними особами всіх форм власності, фізичними особами, фізичними особами-підприємцями рішень стосовно працюючих у них боржників;

3) з метою захисту інтересів стягувача одержувати безоплатно від органів, установ, організацій, посадових осіб, сторін та учасників виконавчого провадження необхідні для проведення виконавчих дій пояснення, довідки та іншу інформацію, зокрема й конфіденційну;

4) безперешкодно входити до приміщень і сховищ, що належать боржникам або зайняті ними, проводити огляд зазначених приміщень і сховищ, у разі необхідності примусово відкривати та опечатувати такі приміщення і сховища;

5) накладати арешт на майно боржника, опечатувати, вилучати, передавати таке майно на зберігання та реалізовувати його в установленому законодавством порядку;

6) накладати арешт на кошти та інші цінності боржника, зокрема на кошти, які перебувають на рахунках і вкладах у банках, інших фінансових установах, на рахунки в цінних паперах, а також опечатувати каси, приміщення і місця зберігання грошей;

7) за згодою власника використовувати приміщення, у тому числі комунальної власності, для тимчасового зберігання вилученого майна, а також транспортні засоби стягувача або боржника для перевезення майна;

8) звертатися до суду, який видав виконавчий документ, із заявою про роз'яснення рішення, про видачу дубліката виконавчого документа, про встановлення чи зміну порядку і способу виконання, про відстрочку та розстрочку виконання рішення;

9) звертатися до органу (посадової особи), який видав виконавчий документ, про роз'яснення змісту документа;

10) звертатися до суду з поданням про розшук боржника – фізичної особи або дитини чи про постановлення вмотивованого рішення про примусове проникнення до житла чи іншого володіння боржника – фізичної або іншої особи, в якій перебуває майно боржника чи майно та кошти, належні боржникові від інших осіб, або дитина, стосовно якої складено виконавчий документ про її відібрання;

11) викликати фізичних осіб, посадових осіб з приводу виконавчих документів, що знаходяться у виконавчому провадженні, а в разі неявки боржника без поважних причин виносити постанову про його привід через органи Національної поліції;

12) залучати у встановленому порядку до провадження виконавчих дій понятих, працівників органів Національної поліції, інших осіб, а також експертів, спеціалістів, а для оцінки майна – суб'єктів оціночної діяльності, суб'єктів господарювання;

13) накладати стягнення у вигляді штрафу на фізичних, юридичних та посадових осіб у випадках, передбачених законом;

14) застосовувати під час провадження виконавчих дій відеозапис, фото- і кінозйомку;

15) у процесі виконання рішень за наявності вмотивованого рішення суду про примусове проникнення до житла чи іншого володіння фізичної особи безперешкодно входити на земельні ділянки, до житлових та інших приміщень боржника – фізичної особи, особи, у якій знаходиться майно боржника чи майно та кошти, належні боржникові від інших осіб, проводити в них огляд, у разі необхідності примусово відкривати їх в установленому порядку із залученням працівників органів Національної поліції, опечатувати такі приміщення, арештовувати, опечатувати та вилучати належне боржникові майно, яке там перебуває та на яке за законом можливо звернути стягнення;

16) вимагати від матеріально відповідальних і посадових осіб боржників – юридичних осіб або від боржників – фізичних

осіб надання пояснень за фактами невиконання рішень або законних вимог державного виконавця чи іншого порушення вимог законодавства про виконавче провадження;

17) з метою профілактичного впливу повідомляти органам державної влади, громадським об'єднанням, трудовим колективам і громадськості за місцем проживання або роботи особи про факти порушення нею вимог законодавства про виконавче провадження;

18) у разі ухилення боржника від виконання зобов'язань, покладених на нього рішенням, звертатися до суду за встановленням тимчасового обмеження у праві виїзду боржника – фізичної особи або керівника боржника – юридичної особи за межі України – до виконання зобов'язань за рішенням;

19) у разі необхідності залучати до проведення чи організації виконавчих дій суб'єктів господарювання, у тому числі на платній основі, за рахунок авансового внеску стягувача;

20) здійснювати інші повноваження, передбачені законодавством.

Принцип повноти виконання рішень забезпечується і гарантується закріпленими в ЗУ «Про виконавче провадження» обов'язками державного виконавця вживати заходів щодо повного виконання рішення, зазначеного у виконавчому документі; надати сторонам виконавчого провадження і їх представникам можливість ознайомитися з усіма матеріалами; роз'яснити стягувачу і боржникові їх права і обов'язки.

Принцип обов'язковості вимог державного виконавця за здійснення виконавчих дій гарантується ч. 3 ст. 5 ЗУ «Про виконавче провадження», яка вказує, що невиконання законних вимог державного виконавця тягне відповідальність згідно з законом.

Наприклад, державний виконавець під час здійснення виконавчого провадження має право накладати стягнення у вигляді штрафу на громадян і посадових осіб у випадках, передбачених законом (ст. 11 Закону).

Принцип переважного захисту стягувача ґрунтується на цілях судового розгляду і виконавчого провадження. Цей принцип необхідно розглядати у двох аспектах.

По-перше, перевага прав стягувача перед іншими учасниками виконавчого провадження, насамперед стосовно боржника. Це положення очевидне зі сутності правовідносин, що виникають у виконавчому провадженні, коли виконавче провадження виникає з волі стягувача і в інтересах задоволення прав стягувача та його законних інтересів.

По-друге, жодні відомчі інтереси не можуть перекривати права і законні інтереси стягувача у виконавчому провадженні, тобто за примусового виконання боржником обов'язків перед стягувачем, підтверджених у судовому акті. Інтереси стягувача не можуть бути підмінені іншими інтересами, зокрема державними. У протилежному випадку ефективність виконавчого провадження буде надзвичайно низькою.

Значення судового виконання в тому, що воно гарантує фактичну реалізацію рішень судових і несудових органів, завершує юрисдикційну діяльність із захисту суб'єктивних прав громадян і організацій, забезпечує зміцнення законності в сфері матеріально-правових відносин, запобігає правопорушенням у галузі цивільного та цивільно-процесуального права, виховує громадян, службових і посадових осіб у дусі розуміння необхідності виконання законів України.

2. Звернення судового рішення до виконання

Питання, пов'язані зі **зверненням судового рішення до виконання**, вирішує *місцевий суд, який розглянув справу*.

За загальним правилом, судові рішення підлягає примусовому виконанню після набрання ним законної сили. Винятком є лише випадки звернення рішення до негайного виконання, коли виконавчий лист видається негайно після ухвалення рішення.

Відповідно до ч. 1 ст. 367 ЦПК України суд допускає негайне виконання рішень у справах про:

– стягнення аліментів – у межах суми платежу за один місяць;

- присудження працівникові виплати заробітної плати, але не більше ніж за один місяць;
- відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, – у межах суми стягнення за один місяць;
- поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника;
- відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала;
- розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб;
- примусову госпіталізацію чи продовження строку примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу;
- встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній ВР України.

Судовий наказ видається стягувачеві для пред'явлення до виконання через *три дні* після завершення строку на подання заяви боржником про скасування судового наказу, якщо така заява не надійшла до суду і є дані про отримання боржником копії наказу (ст. 106 ЦПК України).

Відповідно до ч. 2 ст. 368 ЦПК України на підставі кожного судового рішення, що набрало законної сили, видається один виконавчий лист за заявою осіб, на користь яких це рішення ухвалене, чи прокурора, який здійснював у цій справі представництво в інтересів громадянина або держави.

Проте, якщо на підставі ухваленого рішення потрібно передати майно, що перебуває в кількох місцях, або якщо рішення ухвалено на користь кількох позивачів чи проти кількох відповідачів, суд має право за заявою стягувачів видати кілька виконавчих листів, точно зазначивши, яку частину рішення треба виконати за кожним виконавчим листом.

Вимоги до змісту виконавчого листа визначені у ст. 18 ЗУ «Про виконавче провадження». Відповідно до зазначеної статті у виконавчому листі, підписаному уповноваженим суддею і скріпленому печаткою, повинні бути зазначені:

- 1) його назва, дата видачі та найменування суду, що видав виконавчий лист;
- 2) дата і номер рішення, за яким видано виконавчий лист;

3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, власне ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) стягувача і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код суб'єкта господарської діяльності стягувача та боржника (для юридичних осіб), індивідуальний ідентифікаційний номер стягувача та боржника (для фізичних осіб-платників податків) або номер і серія паспорта стягувача та боржника для фізичних осіб-громадян України, які через свої релігійні або інші переконання відмовилися від прийняття ідентифікаційного номера, офіційно повідомили про це відповідні органи державної влади та мають позначку в паспорті громадянина України, а також інші дані, якщо вони відомі суду чи іншому органу, що видав виконавчий документ, які ідентифікують стягувача та боржника чи можуть сприяти примусовому виконанню, зокрема дата народження боржника та його місце роботи (для фізичних осіб), місцезнаходження майна боржника, рахунки стягувача та боржника тощо;

4) резолютивна частина рішення;

5) дата набрання чинності рішенням;

6) строк пред'явлення виконавчого листа до виконання.

У випадку, коли суд вживав заходів щодо забезпечення позову за заявою осіб, на користь яких ухвалено судові рішення, суд разом із виконавчим листом видає копію документів, що підтверджують виконання ухвали суду про забезпечення позову.

Відповідно до ст. 369 ЦПК України суд, який видав виконавчий лист, може за заявою стягувача або боржника виправити помилку, допущену під час його оформлення або видачі, чи визнати виконавчий лист таким, що не підлягає виконанню, та стягнути на користь боржника безпідставно одержане стягувачем за виконавчим листом.

Суд розглядає заяву в *десятиденний строк* у судовому засіданні з повідомленням стягувача та боржника і постановляє ухвалу. Неявка стягувача і боржника не є перешкодою для розгляду заяви. До розгляду заяви суд має право своєю ухвалою зупинити стягнення за виконавчим листом, а також витребувати виконавчий лист.

Суд ухвалою вносить виправлення до виконавчого листа, а у разі, якщо його було видано помилково або якщо обов'язок боржника відсутній повністю чи частково у зв'язку з його припиненням добровільним виконанням боржником чи іншою особою або з інших причин, суд визнає виконавчий лист таким, що не підлягає виконанню повністю або частково. Якщо стягнення за таким виконавчим листом уже відбулося повністю або частково, суд одночасно на вимогу боржника стягує на його користь безпідставно одержане стягувачем за виконавчим листом.

Виконавчий лист може бути пред'явлений до примусового виконання органу державної виконавчої служби *впродовж року* (а посвідчення комісій по трудових спорах, постанови судів у справах про адміністративні правопорушення та постанови органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, – протягом *трьох місяців*).

Цей строк вираховується з наступного дня після набрання рішенням законної сили чи завершення строку, встановленого в разі відстрочки чи розстрочки виконання (якщо судове рішення підлягає негайному виконанню – з наступного дня після його постановлення).

Рішення про стягнення періодичних платежів (у справах про стягнення аліментів, про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, втратою годувальника тощо) можуть бути пред'явлені для виконання протягом усього періоду, на який присуджені платежі (ст. 21 ЗУ «Про виконавче провадження»).

Державний виконавець відмовляє у *прийнятті до провадження виконавчого документа*, строк пред'явлення для примусового виконання якого завершився, про що виносить відповідну постанову.

Стягувач, який пропустив строк для пред'явлення виконавчого листа до виконання, може звернутися із заявою до суду, який видав виконавчий документ, або до суду за місцем виконання про поновлення пропущеного строку.

Така заява розглядається судом у *десятиденний строк* (ст. 24 ЗУ «Про виконавче провадження») і за наслідками розгляду постановляється відповідна ухвала.

У разі втрати оригіналу виконавчого листа або судового наказу суд, який видав виконавчий лист або судовий наказ, має право за заявою стягувача або поданням державного виконавця видати його дублікат. Суд, який видав виконавчий лист про стягнення аліментів, має право за поданням державного виконавця у разі встановлення кількох місць роботи чи отримання доходів боржника видати дублікат виконавчого листа. Така заява розглядається в судовому засіданні з викликом сторін і заінтересованих осіб, їх неявка не перешкоджає вирішенню питання про видачу дубліката.

За видачу стягувачу дубліката виконавчого листа або судового наказу справляється судовий збір у розмірі, встановленому ЗУ «Про судовий збір».

3. Порядок здійснення виконавчого провадження

Відкриття виконавчого провадження. Державний виконавець згідно зі ст. 19 ЗУ «Про виконавче провадження» відкриває виконавче провадження на підставі виконавчого документа:

- 1) за заявою стягувача або його представника про примусове виконання рішення;
- 2) за заявою прокурора у випадках представництва інтересів громадянина або держави в суді;
- 3) в інших передбачених законом випадках.

Державний виконавець зобов'язаний прийняти до виконання виконавчий документ і відкрити виконавче провадження, якщо не завершився строк пред'явлення виконавчого документа до виконання і цей документ відповідає визначеним у ЗУ «Про виконавче провадження» вимогам та пред'явлений до виконання до органу державної виконавчої служби за належним місцем виконання рішення.

Виконавчий лист пред'являється за місцем проживання, перебування, роботи боржника або за місцезнаходженням його майна. У разі, якщо боржник є юридичною особою, то виконавчий лист пред'являється за місцезнаходженням його постійно діючого органу або майна.

Стаття 26 ЗУ «Про виконавче провадження» визначає підстави для відмови у відкритті виконавчого провадження. Державний виконавець відмовляє у відкритті виконавчого провадження у разі:

1) пропуску встановленого строку пред'явлення документів до виконання;

2) неподання виконавчого документа, зазначеного у ст. 17 ЗУ «Про виконавче провадження», та неподання заяви про відкриття виконавчого провадження у випадках, передбачених цим Законом;

3) якщо рішення, на підставі якого видано виконавчий документ, не набрало законної (юридичної) сили, крім випадків, коли воно у встановленому законом порядку допущено до негайного виконання;

4) пред'явлення виконавчого документа до органу державної виконавчої служби не за місцем або не за підвідомчістю виконання рішення;

5) якщо не закінчилася відстрочка виконання рішення, надана судом, яким постановлено рішення;

6) невідповідності виконавчого документа встановленим законом вимогам;

7) офіційного оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;

8) якщо виконавчий документ повернуто стягувачу за його заявою, крім виконавчих документів про стягнення аліментів та інших періодичних платежів;

9) наявності інших передбачених законом обставин, що виключають здійснення виконавчого провадження.

Про відмову у відкритті виконавчого провадження державний виконавець вносить *постанову* протягом *трьох робочих днів*, а за рішенням, що підлягає негайному виконанню, – не пізніше *наступного робочого дня* з дня надходження виконавчого документа і не пізніше наступного дня надсилає її заявникові разом з виконавчим документом. Ця постанова державного виконавця може бути оскаржена заявником у *десятиденний строк* з дня її надходження у порядку, встановленому законом.

У разі відсутності підстав для відмови у відкритті виконавчого провадження державний виконавець у *3-денний строк*

із дня надходження до нього виконавчого документа вносить *постанову про його відкриття*.

У постанові державний виконавець установлює строк для добровільного виконання рішення, який не може *перевищувати сім днів*, а рішень про примусове виселення – *п'ятнадцять днів*, і попереджає боржника про примусове виконання рішення після закінчення встановленого строку зі стягненням з нього виконавчого збору і витрат, пов'язаних із провадженням виконавчих дій, передбачених законом.

Копія постанови про відкриття виконавчого провадження не пізніше наступного робочого дня надсилається стягувачу та боржнику.

За заявою стягувача, з метою забезпечення виконання рішення про майнові стягнення державний виконавець постановою про відкриття виконавчого провадження має право накласти арешт на майно та кошти боржника та оголосити заборону на його відчуження. Постанова про відкриття виконавчого провадження може бути оскаржена сторонами начальнику відповідного органу державної виконавчої служби або до відповідного суду *у 10-денний строк*.

Стимулом для добровільного виконання судового рішення є *розмір судового збору*, встановлений у ст. 28 ЗУ «Про виконавче провадження». У разі невиконання боржником рішення майнового характеру у встановлені законом строки для самостійного його виконання, постановою державного виконавця з боржника стягується виконавчий збір у розмірі 10% суми, що підлягає стягненню чи поверненню, або вартості майна боржника, що підлягає передачі стягувачу за виконавчим документом.

У разі невиконання боржником у той же строк рішення, за яким боржник зобов'язаний особисто вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення, виконавчий збір стягується в розмірі шістдесяті неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з боржника-фізичної особи і в розмірі ста двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з боржника-юридичної особи. У зазначених розмірах виконавчий збір стягується з боржника також у разі повернення виконавчого документа без виконання за письмовою заявою стягувача та у разі виконання

рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки та виконання боржником рішення після закінчення строку для самостійного його виконання, зокрема шляхом перерахування коштів безпосередньо на рахунок стягувача. Постанова про стягнення виконавчого збору може бути оскаржена в десятиденний строк у порядку, встановленому ЗУ «Про виконавче провадження».

Виконавчий збір стягується незалежно від вчинення державним виконавцем заходів примусового виконання, передбачених цим Законом.

Виконавчий збір не стягується за виконавчими документами про конфіскацію майна, стягнення періодичних платежів, накладення арешту на майно для забезпечення позовних вимог, стягнення виконавчого збору, витрат, пов'язаних з організацією та проведенням виконавчих дій, штрафів, накладених за виконавчими документами, які підлягають негайному виконанню, а також в інших встановлених у законодавстві випадках.

Дії зі здійснення виконавчого провадження. Державний виконавець, розпочинаючи виконувати рішення, повинен переконатися, чи отримана боржником копія постанови про відкриття виконавчого провадження і чи здійснені ним дії, спрямовані на добровільне виконання рішення у встановлений постановою строк.

У разі повного добровільного виконання рішення боржником у встановлений для добровільного виконання строк державний виконавець складає про це акт, який є підставою для завершення виконавчого провадження.

Якщо боржник у встановлений строк добровільно не виконав рішення, державний виконавець невідкладно розпочинає його примусове виконання.

Державний виконавець зобов'язаний провести виконавчі дії з виконання рішення впродовж *шести місяців* із дня винесення постанови про відкриття виконавчого провадження, а з виконання рішення немайнового характеру – у *двомісячний строк*.

Строк здійснення виконавчого провадження не охоплює час відкладення провадження виконавчих дій або зупинення виконавчого провадження на період проведення експертизи чи оцінки майна, виготовлення технічної документації на майно,

реалізації майна боржника, час перебування виконавчого документа на виконанні в адміністрації підприємства, установи чи організації, фізичної особи, фізичної особи-підприємця, які здійснюють відрахування із заробітної плати (заробітку), пенсії та інших доходів боржника. Виконавчі дії провадяться державним виконавцем у робочі дні не раніше шостої і не пізніше двадцять другої годин. Конкретний час проведення виконавчих дій визначається державним виконавцем.

Сторони виконавчого провадження мають право пропонувати зручний для них час проведення виконавчих дій.

Проведення виконавчих дій у неробочі та святкові дні, встановлені законодавством, допускається лише у випадках, коли зволікання неможливе, або у разі, коли вони не можуть бути здійснені в інші дні з вини боржника.

Проведення виконавчих дій у нічний час допускається лише у випадках, коли невиконання рішення створює загрозу життю чи здоров'ю громадян або якщо виконавчі дії, розпочаті до 22 години, необхідно продовжити з наступним повідомленням начальника відділу не пізніше наступного робочого дня після проведення таких дій. Проведення виконавчих дій у неробочі та святкові дні або у нічний час здійснюється на підставі постанови державного виконавця, затвердженої начальником відповідного органу державної виконавчої служби, якому він безпосередньо підпорядкований.

Про відкладення провадження виконавчих дій державний виконавець виносить відповідну постанову, про що повідомляє сторони, суд або інший орган, який видав виконавчий документ.

За наявності обставин, що перешкоджають провадженню виконавчих дій, або у разі несвоєчасного одержання сторонами документів виконавчого провадження, внаслідок чого вони були позбавлені можливості скористатися наданими їм правами, державний виконавець може відкласти виконавчі дії за заявою стягувача чи боржника або з власної ініціативи на строк до *десяти робочих днів*. Про відкладення провадження виконавчих дій державний виконавець виносить відповідну постанову, про що повідомляє сторонам.

За наявності обставин, що ускладнюють виконання рішення або унеможливають його, державний виконавець за влас-

ною ініціативою або за заявою сторін, а також сторони мають право звернутися до суду, який видав виконавчий документ, із заявою про відстрочку або розстрочку виконання, а також про встановлення чи зміну способу і порядку виконання.

Завершення виконавчого провадження. Виконавче провадження підлягає закінченню у випадках:

1) визнання відмови стягувача від примусового виконання рішення суду;

2) визнання судом мирової угоди між стягувачем і боржником у процесі виконання;

3) смерті або оголошення померлим стягувача чи боржника, визнання безвісно відсутнім боржника або стягувача, ліквідації юридичної особи – сторони виконавчого провадження, якщо виконання їх обов'язків чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва;

4) прийняття НБУ рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку-боржника;

5) скасування рішення суду або іншого органу (посадової особи), яке підлягало виконанню на підставі виконавчого документа, або визнання судом виконавчого документа таким, що не підлягає виконанню;

6) письмової відмови стягувача від одержання предметів, вилучених у боржника під час виконання рішення про передачу їх стягувачеві, або знищення речі, яка мала бути передана стягувачеві в натурі;

7) завершення передбаченого законом строку для цього виду стягнення;

8) визнання боржника банкрутом;

9) фактичного повного виконання рішення згідно з виконавчим документом;

10) повернення виконавчого документа без виконання на вимогу суду або іншого органу (посадової особи), які видали виконавчий документ;

11) направлення виконавчого документа за належністю до іншого відділу державної виконавчої служби;

12) повернення виконавчого документа до суду чи іншого органу (посадової особи), які видали виконавчий документ, у випадку, передбаченому законом;

13) якщо рішення фактично виконано під час виконання рішення Європейського суду з прав людини;

14) непред'явлення виконавчого документа за відновленим виконавчим провадженням у встановлені у законі строки;

15) списання згідно із ЗУ «Про деякі питання заборгованості за спожитий природний газ та електричну енергію» заборгованості, встановленої рішенням суду, яке підлягало виконанню на підставі виконавчого документа.

Про завершення виконавчого провадження державний виконавець виносить постанову, яка затверджується начальником відповідного органу державної виконавчої служби, якому він безпосередньо підпорядкований. Копія постанови у *триденний строк* надсилається сторонам та суду або іншому органу (посадовій особі), які видали виконавчий документ.

Постанова державного виконавця про закінчення виконавчого провадження може бути оскаржена сторонами до начальника відповідного органу державної виконавчої служби, якому він безпосередньо підпорядкований, або до суду у *десятиденний строк*.

4. Вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням судових рішень

Поворот виконання рішення. Якщо рішення після його виконання скасовано, в позові відмовлено або позовні вимоги задоволено в меншому розмірі, або провадження у справі закрито чи заяву залишено без розгляду, суд, ухвалюючи рішення, повинен зобов'язати позивача повернути відповідачеві безпідставно стягнене з нього за скасованим рішенням, тобто зробити поворот виконання.

Отже, *поворот виконання рішення – це відновлення через суд прав боржника, порушених виконанням згодом скасованого судового рішення.*

Питання про поворот виконання вирішує суд апеляційної чи касаційної інстанції, якщо, скасувавши рішення, він закриває провадження у справі, залишає позов без розгляду, відмовляє

в позові повністю або задовольняє позовні вимоги в меншому розмірі (ст. 380 ЦПК України).

Якщо рішення після його виконання скасовано і справу повернено на новий розгляд, а під час нового розгляду справи в позові відмовлено або позовні вимоги задоволено в меншому розмірі, або провадження у справі закрито чи заяву залишено без розгляду, суд, ухвалюючи рішення, повинен зобов'язати позивача повернути відповідачеві безпідставне стягнення з нього за скасованим рішенням.

У разі неможливості повернути майно в рішенні або ухвалі суду передбачається відшкодування вартості цього майна в розмірі грошових коштів, одержаних від його реалізації.

За судовим рішенням про поворот виконання видається виконавчий лист у встановленому порядку (ст. 381 ЦПК України).

Якщо питання про поворот виконання рішення не було вирішено судом апеляційної чи касаційної інстанції, заява відповідача про повернення стягненого з нього за скасованим рішенням майна розглядається судом, у якому перебуває справа.

Заяву про поворот виконання можна подати у межах позовної давності. За подання заяви про поворот виконання судовий збір не сплачується. Суд розглядає заяву про поворот виконання в судовому засіданні з повідомленням сторін і постановляє ухвалу.

Відповідно до ст. 382 ЦПК України у разі скасування у зв'язку з нововиявленими обставинами рішень у справах про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, поворот виконання допускається, якщо скасоване рішення було обґрунтоване на повідомлених позивачем неправдивих відомостях або поданих ним підроблених документах.

У справах про стягнення аліментів, а також у справах про стягнення заробітної плати чи інших виплат, що ґрунтуються на трудових правовідносинах, поворот виконання не допускається незалежно від того, у якому порядку ухвалено рішення, за винятком випадків, коли рішення було обґрунтоване на підроблених документах або на завідомо неправдивих відомостях позивача.

Мирова угода у виконавчому провадженні. Чинним законодавством передбачена можливість і врегульовано укладення

мирової угоди між сторонами на стадії виконання ухваленого рішення суду.

Мирова угода у виконавчому провадженні відрізняється від поняття миркової угоди, поданого у ч. 1 ст. 175 ЦПК України, де сформульовано поняття миркової угоди на стадії до вирішення спору судом. Мирова угода в процесі виконання не може укладатись із метою врегулювання спору.

Передбачається, що спір уже врегульований певним судом рішенням, яке набрало законної сили, за цим рішенням видано виконавчий документ, що надійшов для примусового виконання державному виконавцю.

Мирова угода, що розглядається, покликана сприяти завершенню виконавчого провадження, зокрема шляхом визначення конкретних заходів, дій, рішень тощо, що сторони мають на меті вчинити.

Відповідно до ст. 372 ЦПК України мирова угода, укладена між сторонами, подається в письмовій формі державному виконавцеві, який не пізніше *триденного строку* передає її до суду за місцем виконання рішення для визнання.

Суд має право перевірити і не визнати мирову угоду, якщо це суперечить закону або порушує права чи свободи інших осіб. За результатами розгляду миркової угоди суд постановляє ухвалу відповідно до положень ЦПК України.

Відмова стягувача від примусового виконання. Окрім укладення миркової угоди, стягувач має право відмовитись від примусового виконання рішення, зробивши про це відповідну заяву. Слід відрізнити відмову стягувача від примусового виконання рішення від відмови позивача від позову. Ці процесуальні дії не тотожні за змістом, наслідками та формою тощо.

Відповідно до ст. 372 ЦПК України відмова стягувача від примусового виконання в процесі виконання рішення подається в письмовій формі державному виконавцеві, який не пізніше *триденного строку* передає її до суду за місцем виконання рішення для визнання. Суд має право перевірити і не прийняти відмову стягувача від примусового виконання, якщо це суперечить закону або порушує права чи свободи інших осіб. За результатами розгляду відмови від примусового виконання суд постановляє ухвалу відповідно до положень ЦПК України.

Відстрочка та розстрочка виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання. За правилом ст. 217 ЦПК України суд, який ухвалив рішення, може визначити порядок його виконання, надати відстрочку або розстрочити виконання, вжити заходів щодо забезпечення його виконання, про що зазначає в рішенні.

У разі, якщо суд не встановив порядок виконання свого рішення під час його постановлення за відсутності для цього об'єктивних підстав, або у подальшому виникнуть обставини, які вимагатимуть від суду встановлення або зміни способу і порядку виконання рішення, він має право вирішити таке питання після відкриття виконавчого провадження у зв'язку з виникненням чи наявністю обставин, що ускладнюють його виконання.

Відповідно до ст. 373 ЦПК України відстрочка і розстрочка виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання повинна стосуватися виконання лише судових виконавчих документів. Суб'єктом звернення є державний виконавець або сторона виконавчого провадження. Формою процесуального документа, за яким розпочинається подібний розгляд, є заява.

Належним судом є суд, який розглядає справи в порядку цивільного судочинства та видав виконавчий документ. Для розгляду подібних заяв встановлено виключну підсудність.

Відповідно до ст. 373 ЦПК України за заявою державного виконавця або за заявою сторони суд, який видав виконавчий документ, у *десятиденний строк* розглядає питання про відстрочку або розстрочку виконання, зміну чи встановлення способу і порядку виконання рішення в судовому засіданні з викликом сторін і у виняткових випадках може відстрочити або розстрочити виконання, змінити чи встановити спосіб і порядок виконання рішення.

Єдиною підставою для відстрочки і розстрочки виконання, зміни чи встановлення способу і порядку виконання є наявність *обставин, що ускладнюють виконання рішення*. Примірний перелік, що не є вичерпним, підстав для відстрочки і розстрочки виконання, зміни чи встановлення способу і порядку виконання міститься у ст. 373 ЦПК України, зокрема ними є хвороба боржника або членів його сім'ї, відсутність присутнього майна в натурі, стихійне лихо тощо.

Відстрочка виконання рішення – це відтермінування у часі належного строку виконання рішення суду загалом, тобто перенесення строку виконання рішення, встановленого законом або судом, на більш пізній період.

Надання відстрочки судом полягає у визначенні нової, більш пізньої ніж первинна, дати, з настанням якої й після завершення строку відстрочки рішення має бути виконано повністю. Відстрочка виконання рішення може стосуватись його загалом, а також надаватися лише щодо окремих задоволених позовних вимог.

Розстрочка виконання рішення – це розподіл виконання рішення на частини, що підлягають виконанню впродовж певного періоду або через певні періоди, що призводить до перенесення строку виконання рішення на пізніші періоди.

Зокрема розстрочка полягає в розподілі належних до сплати сум платежу на певні частини з установам конкретного строку для виконання кожної з визначених частин рішення. Суд має встановити, в яких частинах та в які строки має бути виконане рішення суду.

Зазвичай відбувається виконання рівними частинами через певні однакові проміжки часу.

Способи виконання рішення суду слід визначати через ті заходи, що вживаються задля досягнення мети захисту порушених прав і свобод осіб, їх відновлення.

Відповідно до ст. 32 ЗУ «Про виконавче провадження» заходами примусового виконання рішень є:

– звернення стягнення на кошти та інше майно (майнові права) боржника, зокрема якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб;

– звернення стягнення на заробітну плату (заробіток), доходи, пенсію, стипендію боржника;

– вилучення в боржника і передача стягувачу певних предметів, зазначених у рішенні;

– інші заходи, передбачені рішенням.

Суд не може встановити новий спосіб захисту порушеного права, його дії щодо зміни чи встановлення способу і порядку виконання повинні бути спрямовані лише на забезпечення виконання резолютивної частини рішення, відповідати його меті, не спотворювати його зміст.

Законом встановлено спеціальні правила щодо окремих правових ситуацій, пов'язаних із необхідністю втручання суду в процес виконання рішення суду.

Такі ситуації зумовлені їх особливим значенням та охоплюють вирішення питань про:

- тимчасове влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу (ст. 374 ЦПК України);
- оголошення розшуку боржника або дитини (ст. 375);
- примусове проникнення до житла чи іншого володіння (ст. 376);
- звернення стягнення на грошові кошти, що знаходяться на рахунках, тощо (ст. 377);
- тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України (ст. 377¹);
- заміну сторони виконавчого провадження (ст. 378);
- визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами (ст. 379).

5. Захист прав стягувача, боржника та інших осіб під час здійснення виконавчих дій

У виконавчому провадженні на дії (бездіяльність) державного виконавця та інших посадових осіб державної виконавчої служби з виконання рішення або відмову у здійсненні передбачених ЗУ «Про виконавче провадження» дій стягувачем чи іншими учасниками виконавчого провадження (крім боржника) може бути подана скарга до начальника відповідного органу державної виконавчої служби, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, або до суду.

Боржник має право оскаржувати рішення, дії або бездіяльність державного виконавця та інших посадових осіб державної виконавчої служби виключно в судовому порядку.

Скарга у виконавчому провадженні подається у письмовій формі та повинна охоплювати:

- 1) назву органу державної виконавчої служби, до якого подається скарга;

2) точну назву стягувача та боржника, їх місце проживання (для фізичних осіб) або знаходження (для юридичних осіб), а також назву представника сторони виконавчого провадження, коли скарга подається представником;

3) реквізити виконавчого документа (назва виконавчого документа, орган, який його видав, дата видачі виконавчого документа та його номер, резолютивна частина виконавчого документа);

4) зміст оскаржуваних дій (бездіяльності) та норму Закону, яка порушена;

5) виклад обставин, якими скаржник обґрунтовує свої вимоги;

6) підпис скаржника або його представника із зазначенням дати подання скарги.

Скарга, подана у виконавчому провадженні до начальника органу державної виконавчої служби, якому він безпосередньо підпорядкований, розглядається у *десятиденний строк*.

За наслідками розгляду скарги начальник органу державної виконавчої служби виносить постанову про задоволення чи відмову в задоволенні скарги, яка у *десятиденний строк* може бути оскаржена до вищого органу державної виконавчої служби або до суду.

Згідно зі ст. 383 ЦПК України учасники виконавчого провадження та особи, які залучаються до проведення виконавчих дій, мають право звернутися до суду із скаргою, якщо вважають, що рішенням, дією або бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до ЦПК, порушено їхні права чи свободи.

Скаргу може бути подано до суду безпосередньо або після оскарження рішення, дії або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби до начальника відповідного відділу державної виконавчої служби.

Скарга подається до суду, який видав виконавчий документ. Про подання скарги суд повідомляє відповідний відділ державної виконавчої служби *не пізніше наступного дня* після прийняття її судом (ст. 384 ЦПК України).

Скаргу може бути подано до суду:

1) у *десятиденний строк* з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав чи свобод;

2) у *триденний строк* з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав чи свобод, у разі оскарження постанови про відкладення провадження виконавчих дій.

Пропущений з поважних причин строк для подання скарги може бути поновлено судом (ст. 385 ЦПК України).

Скарга розглядається у *десятиденний строк* у судовому засіданні за участю заявника і державного виконавця або іншої посадової особи державної виконавчої служби, рішення, дія чи бездіяльність якої оскаржуються.

Якщо заявник, державний виконавець або інша посадова особа державної виконавчої служби не можуть з'явитися до суду з поважних причин, справу може бути розглянуто за участю їх представників.

Якщо суд установить, що особа, рішення, дія чи бездіяльність якої оскаржуються, не працює на попередній посаді, він залучає до участі в справі посадову особу, до компетенції якої належить вирішення питання про усунення порушення прав чи свобод заявника (ст. 386 ЦПК України).

За результатами розгляду скарги суд постановляє ухвалу. У разі встановлення обґрунтованості скарги суд визнає оскаржені рішення, дії чи бездіяльність неправомірними і зобов'язує державного виконавця або іншу посадову особу державної виконавчої служби задовольнити вимогу заявника та усунути порушення або іншим шляхом поновлює його порушені права чи свободи.

Про виконання ухвали відповідний орган державної виконавчої служби повідомляє суд і заявника не пізніше ніж у *місячний строк* із дня одержання ухвали суду (ст. 389 ЦПК України).

Якщо оскаржені рішення, дії чи бездіяльність були прийняті або вчинені відповідно до закону, в межах повноважень державного виконавця або іншої посадової особи державної виконавчої служби і права чи свободи заявника не було порушено, суд постановляє ухвалу про відмову в задоволенні скарги.

Судові витрати, пов'язані з розглядом скарги, покладаються судом на заявника, якщо було постановлено рішення про

відмову в задоволенні його скарги, або на відділ державної виконавчої служби, якщо було постановлено ухвалу про задоволення скарги заявника.

З метою роз'яснення питань, що виникають під час розгляду зазначених скарг, забезпечення правильного та однакового застосування законодавства, Пленум Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ України прийняв постанову № 16 від 21 грудня 2012 р. «Про узагальнення судової практики розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення у цивільній справі».

Запитання для самоконтролю

- 1. Які підстави виконання судових рішень у виконавчому провадженні?*
- 2. Які виконавчі документи підлягають виконанню державною виконавчою службою?*
- 3. Які вимоги пред'являються законом до змісту виконавчого документа?*
- 4. Що таке строки давності у виконавчому провадженні?*
- 5. Упродовж якого строку можуть бути пред'явлені до виконання виконавчі документи?*
- 6. Назвіть підстави переривання строку давності.*
- 7. Перелічіть підстави для відкриття виконавчого провадження.*
- 8. За якими правилами визначається місце виконання рішення?*

Тести для самоконтролю

- 1. Суд допускає негайне виконання рішень у справах про:**
  - а) стягнення аліментів – у межах суми платежу за три місяці;
  - б) присудження працівникові виплати заробітної плати, але не більше ніж за три місяці;
  - в) відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, – у межах суми стягнення за три місяці;

г) поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника;

г) поміщення особи в психіатричний лікувальний заклад.

2. Суд допускає негайне виконання рішення в справах:

а) про поновлення на роботі незаконно звільненого працівника;

б) про усиновлення;

в) про стягнення боргу;

г) про стягнення судового збору.

3. До якого органу подається скарга на дії чи бездіяльність державного виконавця:

а) прокурора;

б) в органи Національної поліції;

в) суду, який видав виконавчий документ.

4. Поворот виконання допускається:

а) поворот виконання рішення суду;

б) поворот виконання виконавчого напису нотаріуса;

в) поворот виконання постанови у справі про адміністративне правопорушення;

г) поворот виконання договору.

5. Скаргу на рішення, дію або бездіяльність державного виконавця може бути подано:

а) лише після оскарження до начальника відділу державної виконавчої служби;

б) лише до оскарження до начальника відділу державної виконавчої служби;

в) після і до оскарження до начальника відділу державної виконавчої служби.

6. Скаргу на рішення, дію або бездіяльність державного виконавця може бути подано до суду:

а) у десятиденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав чи свобод;

б) протягом строку позовної давності;

в) протягом одного року;

г) у п'ятиденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав чи свобод.

7. Клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду не задовольняється у випадках, якщо:

а) рішення іноземного суду за законодавством держави, на території якої воно постановлено, не набрало законної сили;

б) рішення іноземного суду не ґрунтується на законодавстві України;

в) рішення іноземного суду стосується державного органу України;

г) рішення іноземного суду порушує державні інтереси України;

ґ) рішення іноземного суду постановлено без участі відповідача.

8. Як називаються сторони у виконавчому провадженні?

а) стягувач і боржник;

б) позивач і відповідач;

в) державний виконавець і боржник;

г) кредитор і боржник.

9. Державний виконавець вправі входити до жилого приміщення боржника:

а) з санкції прокурора;

б) за ухвалою суду;

в) безперешкодно;

г) за постановою прокурора.

10. Виконання рішення, яке зобов'язує боржника вчинити певні дії, провадиться державним виконавцем за:

а) місцем проживання стягувача;

б) місцезнаходженням боржника;

в) місцем здійснення таких дій.

11. Копія постанови про відкриття виконавчого провадження не пізніше наступного дня надсилається:

а) стягувачу;

б) боржнику;

в) органу (посадовій особі), який видав виконавчий документ;

г) правильні всі відповіді.

12. Виконавчі дії провадяться державним виконавцем у робочі дні не раніше шостої години і не пізніше:

а) 18 години;

- б) 20 години;
- в) 22 години;
- г) 24 години.

13. Ким має подаватися виконавчий лист до відділу державної виконавчої служби?

- а) направляється судом, що ухвалив рішення у справі;
- б) подається стягувачем особисто;
- в) подається боржником особисто.

14. У який строк може бути подано скаргу на дії чи бездіяльність державного виконавця до суду:

- а) у десятиденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав чи свобод;
- б) у місячний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав чи свобод;
- в) у двадцятиденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав чи свобод;
- г) у триденний строк з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення її прав чи свобод.

15. У разі відсутності оригінала виконавчого документа до відділу державної виконавчої служби для примусового виконання має подаватися:

- а) ксерокопія виконавчого документа;
- б) дублікат виконавчого документа;
- в) нотаріально посвідчена копія виконавчого документа;
- г) копія судового рішення.

16. Заява про поворот виконання рішення подається:

- а) протягом строку позовної давності;
- б) протягом 1 року;
- в) протягом 6 місяців;
- г) протягом 3 місяців.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. А. Ю. Петров пред'явив у суд позов до магазину «Київські торти» про відшкодування шкоди, заподіяної його

здоров'ю. Шевченківський районний суд м. Києва задовольнив позов і це рішення суду було виконане. За апеляційною скаргною, строк подання якої був поновлений, судова колегія в цивільних справах позов залишила без розгляду, оскільки вимоги А. Ю. Петрова не були предметом розгляду в позасудовому порядку. Після цього магазин звернувся до суду із заявою про поворот виконання, який був допущений. З А. Ю. Петрова на користь магазину були повернені суми проведеного стягнення.

Що необхідно розуміти під поворотом виконання судового рішення?

Хто вирішує питання щодо повороту виконання судового рішення?

Яка специфіка повороту виконання судового рішення?

Визначте правильність допуску повороту виконання у цій справі.

Задача 2. Рішенням районного суду на користь Л. Ю. Іваненко з Б. Б. Іваненка присуджено аліменти на утримання доньки. У зв'язку з втратою виконавчого листа Л. Ю. Іваненко звернулася в суд із заявою про видачу його дубліката. Суд постановив видати дублікат виконавчого листа і водночас, враховуючи, що донька відповідача від першого шлюбу досягла повноліття, змінив розмір стягнення аліментів на користь Л. Ю. Іваненко, постановив стягувати з відповідача 1/4 частину всіх видів заробітку до повноліття дитини.

Чи правильне таке рішення суду?

Який порядок видачі дубліката виконавчого листа?

Який процесуальний порядок звернення стягнення на заробітну плату (заробіток) боржника?

Задача 3. Рішенням Деснянського районного суду м. Києва від 12 жовтня 2005 р. за позовом про відшкодування шкоди внаслідок ДТП було вирішено стягнути на користь позивача 21000 грн. Рішення набрало законної сили і було відкрито виконавче провадження, під час якого сторони вирішили укласти мирову угоду.

Чи можливе укладення мирової угоди під час виконавчого провадження?

Чи має право стягувач відмовитись від продовження виконавчого провадження?

Задача 4. Рішенням Голосіївського районного суду м. Києва від 1 листопада 2006 р. у справі за позовом гр. Н. М. Коломоєць про розподіл спільного майна подружжя було вирішено виділити сервіз на 12 персон «Мадонна» загальною вартістю 7500 грн позивачеві. Рішення набрало законної сили та розпочалось виконавче провадження.

Цей сервіз знаходився у квартирі відповідача та під час проведення виконання рішення суду його не було виявлено, про що складено відповідний акт. Відповідач з цього приводу пояснив, що під час проведення ремонтних робіт у його квартирі, будівельники ненавмисно під час перенесення сервізу з однієї кімнати в іншу розбили його.

Який порядок зміни способу та порядку виконання рішення?

Задача 5. Після смерті В. Фоменка, стягувача за виконавчим листом про стягнення грошової суми на відшкодування збитків за договором позики, до державного виконавця звернувся М. Жуков, родич померлого, і подав заповіт на своє ім'я. До того часу грошові суми були отримані від боржника і перебували на депозитному рахунку відділу державної виконавчої служби.

Як вирішити цю ситуацію?

Перший варіант: направити М. Жукова в суд для оформлення правонаступництва в порядку ЦПК.

Другий варіант: провести заміну В. Фоменка на правонаступника М. Жукова в порядку Закону України «Про виконавче провадження».

Третій варіант: направити М. Жукова до нотаріуса для оформлення спадкових прав.

Який з наведених варіантів є правильним?

Рекомендована література

1. Білоусов Ю. В. Виконавче провадження: навч. посібник / Ю. В. Білоусов. – К.: Прецедент, 2004. – 480 с.

2. Виконавче провадження: законодавство, судова практика / за ред. Г. В. Стаднік; упоряд. В. С. Ковальський. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 336 с.

3. Жуковський О. Г. Закон України «Про виконавче провадження»: наук.-практ. коментар / О. Г. Жуковський. – Х.: Одісей, 2011. – 280 с.

4. Макушев П. В. До питання умов та порядку здійснення виконавчого провадження / П. В. Макушев // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 1. – С. 122–126.

5. Скомороха Л. В. Державна виконавча служба: історія і сучасність / Л. В. Скомороха // Право України. – 2002. – № 8. – С. 94–98.

6. Фурса С. Я. Виконавче провадження в Україні: навч. посібник / С. Я. Фурса, С. В. Щербак. – К.: Атіка, 2002. – 480 с.

7. Фурса С. Я. Законодавство України про виконавче провадження: науково-практичний коментар / С. Я. Фурса, С. В. Щербак. – К.: Ін Юре, 2004. – 976 с.

8. Хотинська О. Загальні аспекти відкриття виконавчого провадження / О. Хотинська // Право України. – 2003. – № 2. – С. 92–97.

9. Чеголя Є. О. Недоліки правозастосовної діяльності державної виконавчої служби при виконанні рішень суду / Є. О. Чеголя // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління: збірник наукових праць економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2009. – Т. 12. – Вип. 26. – Ч. 2. – С. 220–223.

10. Щербак С. Виконавче провадження як одна з правозахисних функцій держави / С. Щербак // Право України. – 2002. – № 11. – С. 86–90.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квітня 1999 р. (станом на 6 червня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606-14/ed20131011>.

2. Про державну виконавчу службу: Закон України від 24 березня 1998 р. (станом на 1 січня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/202/98-вр

3. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень: Наказ Міністерства юстиції України № 512/5 від 2 квітня 2012 р. (станом на 10 березня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12>

4. Про практику розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судових рішень у цивільних справах: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ України № 6 від 7 лютого 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0006740-14>

5. Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення у цивільній справі: Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ України № 24-152/0/4-13 від 28 січня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/152740-13>

Глава 25. ВІДНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1. Поняття втраченого судового провадження

Інститут відновлення втраченого провадження не новий для законодавства України, оскільки ЦПК УРСР містив процесуально-правовий механізм урегулювання цього питання.

Відновлення втраченого судового провадження виділено в розділі 9 ЦПК України.

Цей інститут відрізняється від інших видів провадження цивільних справ у загальних судах загальної юрисдикції. Порядок відновлення втраченого судового провадження не має характерних ознак позовного провадження.

Зазначимо, що правова природа цієї категорії справ є наближена до процесуально-правової природи справ окремого провадження, оскільки для неї характерні відсутність спору про право цивільне та наявність у справі однієї сторони – заявника.

Цей різновид цивільного провадження має низку особливостей. Зокрема під час розгляду справ про відновлення втраченого судового провадження захищаються не порушені матеріальні суб'єктивні права чи свободи, а процесуальні права, пов'язані з утратою судового провадження та усуненням перешкод у їх реалізації.

Якщо безпосередньо зважати на зміст розділу 9 ЦПК України, а також логічно-граматичний аналіз зазначеного терміна, то під «втратою судового провадження» слід розуміти знищення (знищення, загублення) матеріалів справи або всієї справи. Може загубитися і справа загалом, і окремі документи цивільної справи і у суді, і у процесі пересилки справи з суду однієї інстанції в суд іншої.

Іноді виникає потреба поновити судове провадження, яке було знищено у зв'язку із завершенням строку зберігання судових справ і документів. На цю підставу зважив Пленум ВС

України у своїй постанові № 2 від 12 червня 2009 р. (п. 38) «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції».

Перешкоди в реалізації процесуальних прав у тому, що всупереч ст. 27 ЦПК особи, які брали участь у справі, не можуть ознайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень, ухвал, ознайомитися із журналом судового засідання, знімати з нього копії подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами, робити з нього копії, подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти, оскаржувати рішення і ухвали суду, тому що судові провадження втрачено.

Відповідно до Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді АРК та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 173 від 17 грудня 2013 р. усі працівники апарату суду зобов'язані виконувати вимоги Інструкції, відповідальні за збереження процесуальних та інших документів, а також за нерозголошення інформації, що міститься в них (п. 1.9).

Організація обліку, зберігання справ та інших матеріалів в архіві регламентуються чинним законодавством та Інструкцією про порядок передання до архіву місцевого та апеляційного суду, зберігання в ньому, відбору та передання до державних архівних установ та архівних відділів міських рад судових справ та управлінської документації суду, затвердженою наказом Державної судової адміністрації України 15 грудня 2011 р.

Судові справи та документи, строк зберігання яких завершився, вилучаються для знищення. Строк зберігання судових справ визначається залежно від категорії цивільної справи від 3 до 75 років, на підставі Переліку судових справ, що утворюються в діяльності суду, із зазначенням строків зберігання документів, затвердженого наказом Державної судової адміністрації України № 22 від 11 лютого 2010 р. Вилучення справ і документів для знищення здійснюють секретарі суду (колегій) спільно

із завідувачем архіву суду або особою, яка відповідає за роботу архіву.

До порушення провадження та відновлення втраченого судового провадження посадові особи суду, а також особи, які брали участь у справі, повинні вчинити усі від них залежні дії, спрямовані на розшук повністю загубленої цивільної справи або окремих її документів. У разі, якщо після ретельної перевірки щодо розшуку загубленої справи або її частини справу не буде знайдено, ані серед поточних справ, ані серед справ, що знаходяться в архіві та ін., судове провадження вважатиметься втраченим, і у цьому випадку виникає потреба звернутися до його відновлення.

Підставами для відновлення судового провадження у цивільній справі є:

- 1) повна або часткова втрата судового провадження у цивільній справі, яке завершилося ухваленням рішення;
- 2) повна або часткова втрата судового провадження у цивільній справі, провадження у якій закрито.

Під втратою судового провадження слід розуміти втрату заведеної судом цивільної справи, якій присвоєно певний порядковий номер і заведено статистичну картку та у якій відображено хід цивільного процесу, усі процесуальні акти, які супроводжували такий процес, включаючи ухвалені рішення чи ухвалу суду. Тобто відсутні відомості про відкриття провадження та подальший рух справи на усіх стадіях цивільного процесу.

Крім того, під втратою судового провадження можна розуміти зникнення (загублення, знищення) частини матеріалів справи або всієї справи із судового провадження.

Також може йтися про втрату судового провадження й у разі наявності справи або окремих її матеріалів за умов, якщо справа загалом чи окремі матеріали справи втратили ознаки документів, наприклад, у результаті довготривалого зберігання тощо.

Відповідно до ст. 402 ЦПК України відновлення втраченого судового провадження здійснюється у порядку, встановленому цим Кодексом. Це означає, що розгляд заяви про відновлення втраченого судового провадження регулюється не лише розділом 9 ЦПК України, а й загальними правилами, що стосуються, зокрема, змісту заяви (ст. 119 ЦПК), наслідків недодержання вимог щодо змісту заяви, викладених у ст.ст. 119, 121, 405 ЦПК, відмови у відкритті провадження у справі (ч. 2 ст. 122 ЦПК), порядку

дослідження доказів (ст.ст. 177–190 ЦПК), змісту рішення (ст. 215 ЦПК) та ін.

Безпосереднім **об'єктом відновлення** є конкретний перелік відсутніх повністю або частково матеріалів у процесуальних документів чи їх частин, що містились у втраченій цивільній справі. Винятком із загального правила є положення, що виключає з об'єктів відновлення втраченого судового провадження цивільні справи, матеріали та документи з яких стали відсутніми до завершення судового розгляду (ч. 3 ст. 406 ЦПК України).

У такому разі заявнику роз'яснюється його право пред'явити новий позов, а в ухвалі суду про відкриття провадження у новій справі у зв'язку з втратою незакінченого провадження про цю обставину повинно бути обов'язково зазначено.

Об'єкти відновлення втраченого провадження у цивільній справі можуть бути класифіковані:

1) *за обсягом відсутніх матеріалів цивільної справи, що підлягає відновленню*: цілі об'єкти, в яких відновленню підлягають всі матеріали цивільної справи; часткові об'єкти, в яких відновлення потребують лише окремі матеріали цивільної справи;

2) *за стадією, на якій було припинено провадження за розгляду та вирішення цивільної справи, розрізняють об'єкти, що охоплюють матеріали*: втрачені після ухвалення рішення по суті цивільної справи; у справах, у яких провадження в цивільних справах було закрито.

Аналіз змісту норм законодавчої регламентації вказаного питання дає змогу розмежувати різні **причини втрати судового провадження**:

– *підстави об'єктивного характеру*, до яких можна віднести: причини стихійного характеру (землетрус, повінь тощо); вплив строку зберігання, що визначається Переліком судових справ, що утворюються в діяльності суду, із зазначенням строків зберігання документів, затвердженого наказом Державної судової адміністрації України № 22 від 11 лютого 2010 р.;

– *підстави суб'єктивного характеру*, які охоплюють: злочинні дії посадових осіб (наприклад, неповернення відповідної справи) або заінтересованих громадян (наприклад, знищення або крадіжка цивільної справи); недоліки обліку та зберігання справ, що не унеможливили збереження цілісності цивільних справ.

Отже, можна зробити висновок, що **основними ознаками інституту відновлення втраченого судового провадження є:**

1) *диспозитивність*, тому що відкриття провадження у справі залежить від волевиявлення заявника;

2) *цільове призначення*, тому що мета звернення до суду є обов'язковою складовою заяви про відновлення судового провадження і має бути пов'язана із захистом прав та інтересів заявника;

3) *безстроковість*, тому що строк зберігання судового провадження не має значення для вирішення заяви про його відновлення, за винятком випадків, коли завершився строк на пред'явлення виконавчого листа до виконання;

4) *завершений характер провадження*, тому що відновлюватися може лише закінчене провадження;

5) *повнота та всебічність дослідження*, тому що за недостатності зібраних матеріалів для точного відновлення втраченого судового провадження суд ухвалою закриває розгляд заяви про відновлення провадження і роз'яснює особам, які беруть участь у справі, право на повторне звернення з такою самою заявою за наявності необхідних документів;

6) *відповідність*, тому що поновлена справа має відповідати за змістом матеріалам втраченого судового провадження.

Редакція порядку відновлення втраченого судового провадження у ЦПК України відповідає сучасним тенденціям розвитку матеріально-правових і процесуально-правових відносин, спрямована на підвищення ролі судових органів у суспільстві, хоча й потребує законодавчого удосконалення.

2. Порядок відкриття провадження у справі про його відновлення

Процесуально-правовою передумовою права на звернення до суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження є процесуальна заінтересованість заявника, тобто він повинен бути особисто зацікавлений у відновленні провадження.

У разі, якщо мета звернення до суду, зазначена заявником, не пов'язана із захистом його прав та інтересів, суд своєю

ухвалою відмовляє у відкритті провадження у справі. Якщо ж це з'ясовано після відкриття провадження у справі, то суд постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду.

Із заявою про втрачене судове провадження у цивільній справі можуть звернутися *особи, які брали участь у справі*, оскільки втрата провадження впливатиме на реалізацію їхніх прав щодо отримання копії рішення та його реалізації. Це – позивач, відповідач, третя особа, їх правонаступники, представник, заявник або заінтересована особа, а також як орган та особа, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Якщо заяву про відновлення втраченого судового провадження подано особою, яка не брала участі у справі, то настають наслідки, передбачені п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК України (відмова у відкритті провадження у справі), а якщо таку заяву подано особою, яка не мала повноважень на звернення до суду та на ведення справи, то застосовуються положення, передбачені п. 3 ч. 3 ст. 121 ЦПК України (повернення заяви).

Залежно від мети, для якої необхідне поновлення судових документів, *втрачене провадження у цивільній справі може бути також відновлене за ініціативою суду*. Пленум ВС України у постанові № 2 від 12 червня 2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» роз'яснює, що втрачене судове провадження у цивільній справі може бути відновлене за ініціативою суду, коли це потрібно для вирішення іншої справи, надіслання справи до суду вищої інстанції тощо (п. 38).

ЦПК України не визначає умови, за наявності яких суд може реалізувати таку ініціативу. Коли цивільна справа була розглянута судом першої інстанції, то втрачене судове провадження у цій справі може бути відновлене за ініціативою суду першої інстанції, а коли судове провадження втрачено в апеляційній чи касаційній інстанції, то ініціатива в порушенні відновленого провадження належить апеляційному або касаційному суду. Ця пропозиція відповідає нормативному положенню щодо підсудності заяви про відновлення втраченого судового провадження (ст. 404 ЦПК України).

Підсудність заяви про відновлення втраченого судового провадження визначається залежно від того, яке саме судове провадження втрачено.

Відповідно до ст. 404 ЦПК України заява про відновлення втраченого судового провадження подається заінтересованими особами до суду, який розглядав цю справу та ухвалив рішення по суті справи або постановив ухвалу про закриття провадження у справі.

Такі судові рішення може ухвалити не лише відповідний місцевий суд, що розглядав справу в першій інстанції (ст.ст. 205, 208, 215 ЦПК України), а й відповідний апеляційний чи касаційний суд (п. 3 ч. 1 ст. 314, ч. 2 ст. 314, п. 3 ч. 1 ст. 344, ч. 2 ст. 344 ЦПК України).

Якщо заява подана з порушенням правил про підсудність, то відповідний суд повинен повернути цю заяву заінтересованій особі (п. 4 ч. 3 ст. 121 ЦПК України).

Передумовою відкриття провадження у справі з відновлення втраченого судового провадження є подання письмової заяви відповідного змісту.

Згідно зі ст. 405 ЦПК України звернення до суду з проханням відновити втрачене провадження здійснюється шляхом подання заяви. Цивільне процесуальне законодавство встановило певні вимоги щодо змісту та форми заяви, оскільки тільки за дотримання цих вимог заява може бути належним засобом порушення судової діяльності, спрямованої на захист охоронюваних законом інтересів осіб, які брали участь у справі, шляхом поновлення судових документів.

Ця стаття передбачає обов'язкові вимоги до заяви про відновлення втраченого провадження, яка подається у письмовій формі. Водночас **заява про відновлення втраченого судового провадження повинна містити і загальні реквізити** (ст. 119 ЦПК України), і *спеціальні, обов'язкові вимоги* (ч. 1 ст. 405 ЦПК України):

По-перше, у заяві потрібно зазначити ім'я (найменування заявника), а також ім'я представника заявника, якщо заява подається представником, їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження, поштовий індекс, номери засобів зв'язку, якщо такі відомі.

По-друге, у заяві повинно бути зазначено, про відновлення якого саме провадження просить заявник, чи було у справі ухвалено рішення по суті справи або постановлено ухвалу про закриття провадження, якою саме особою з осіб, які брали участь у справі, був заявник, хто конкретно і в якості кого брав участь у справі, місце проживання чи місцезнаходження цих осіб, що відомо заявнику про обставини втрати провадження, про місцезнаходження копій документів провадження або відомостей щодо них, поновлення яких саме документів заявник вважає необхідним, для якої мети необхідне їх поновлення.

У заяві слід вичерпно викласти відомості про втрачену справу, а саме: предмет, підстави та ціну позову; досліджені докази; дату та зміст рішень, ухвал суду першої інстанції, а якщо є – ухвал або рішень апеляційного чи касаційного суду; відомості про виконання рішення.

До заяви про відновлення втраченого судового провадження додаються документи або їх копії, навіть якщо вони не посвідчені в установленому порядку, що збереглися у заявника або у справі. Зокрема заявник може додати копію позовної заяви, копію судового рішення, копію апеляційної чи касаційної скарги, виконавчий лист, судові повістки, витяги з протоколу або журналу судового засідання та ін.

Якщо є відомості, що документи, які стосуються втраченої справи, перебувають у конкретних фізичних або юридичних осіб, на це слід указати у заяві й заявити клопотання про їх витребування.

Якщо втрачене судове провадження відновлюється за ініціативою суду, про що вноситься ухвала, то важливе значення для його відновлення можуть мати статистична картка у справі, наряди щодо вчинення окремих процесуальних дій, зокрема реєстрація ухвал про накладення арешту, розшуку відповідача, реєстр відправлення кореспонденції, можливо, копії документів, які збереглись.

Зазначимо, що необхідні документи, які додаються до заяви про відновлення матеріалів кожної конкретної цивільної справи, залежатимуть від характеру та змісту вимоги заявника і від того, в якому обсязі ініціатор судового розгляду просить поновити судове провадження.

Недодержання заявником вимог, установлених щодо змісту заяви про відновлення втраченого судового провадження, надає суду можливість застосувати певні цивільно-процесуальні санкції, а саме: а) залишення заяви без руху; б) відмова у відкритті провадження у справі або залишення заяви без розгляду, якщо провадження було відкрите.

Суд постановляє ухвалу про *залишення заяви про відновлення втраченого судового провадження без руху* у разі, якщо у ній не зазначено:

- 1) мету відновлення провадження;
- 2) відомості, необхідні для його відновлення.

В ухвалі обов'язково зазначається строк, який встановлюється для усунення цих недоліків. Якщо вони будуть усунені в установленій судом строк, то заява вважається поданою в день первісного подання її до суду. Інакше заява вважається неподаною і повертається заявникові.

Згідно з ч. 2 ст. 406 ЦПК України у разі, коли під час прийняття заяви про відновлення втраченого судового провадження буде виявлено, що зазначена заявником мета не пов'язана із захистом його особистих прав та інтересів, суд своєю ухвалою *відмовляє у відкритті відновлюючого провадження*. Наприклад, це може бути в разі, якщо заяву про відновлення втраченого судового провадження подано особою, яка не брала участь у справі, тобто не мала юридичної заінтересованості, або відновлення судового провадження не потягне для заявника настання юридичних наслідків.

Якщо відновлююче провадження було помилково відкрито, тобто під час прийняття заяви про відновлення втраченого судового провадження суддя не зважив на зазначену заявником мету, суд своєю ухвалою *залишає заяву без розгляду*.

Якщо судове провадження втрачено до закінчення судового розгляду, то воно не підлягає відновленню у встановленому розділом 9 ЦПК України порядку. Якщо ж таку заяву подано, вона повинна бути повернута заявникові за аналогією до ч. 3 ст. 121 ЦПК України.

Заявник у цьому разі може пред'явити новий позов. Пред'явлення «нового позову» слід розуміти як нову справу,

але про той же предмет і з тих же підстав та між тими ж сторонами.

Під час відкриття нового провадження у справі в ухвалі суду про відкриття суддя повинен обов'язково зазначити про втрату незакінченого провадження, бо інакше, якщо ця обставина не буде відома суду, він може відмовити у відкритті провадження у справі у зв'язку з тим, що у його провадженні є тотожний позов.

3. Розгляд справи про відновлення втраченого провадження

Відновлення втраченого судового провадження провадиться за загальними правилами, що встановлені для розгляду справ позовного провадження, з огляду на особливості, передбачені розділом 9 ЦПК України.

Під час розгляду справи про відновлення втраченого судового провадження повністю або якоїсь його частини суд використовує ту частину провадження, що збереглася.

Суд також використовує документи, видані зі справи фізичним чи юридичним особам до втрати провадження, копії цих документів, інші довідки, папери, відомості, що стосуються справи, виконавчого провадження.

Справа розглядається в судовому засіданні. Заяви про відновлення втраченого судового провадження розглядаються суддею одноособово.

У ч. 1 ст. 407 ЦПК України акцентовано на розгляді заяви по суті шляхом дослідження деяких письмових доказів, зокрема під час розгляду справи суд використовує ту частину провадження, що збереглася, документи, видані зі справи фізичним чи юридичним особам до втрати провадження, копії цих документів, різні довідки, папери, відомості, що стосуються справи, виконавчого провадження (обліково-статистична картка, журнал обліку справ, призначених до розгляду, журнал обліку виконавчих листів тощо).

Причому суд, що розглядає справу в порядку відновлювального провадження, не повинен поновлювати судові рішення, які були скасовані судом апеляційної або касаційної інстанції, оскільки вони не є юридичним фактом, який тягне виникнення, зміну чи припинення правовідносин.

Особливістю цього інституту цивільного процесуального права є чітка регламентація законом переліку осіб, які можуть бути допитані судом як свідки.

Відповідно до ч. 2 ст. 407 ЦПК України суд може допитати як свідків осіб, які були присутніми під час учинення процесуальних дій, осіб (їх представників), які брали участь у справі, а за необхідності – суддів, які входили до складу суду, що розглядав справу, з якої втрачено провадження, а також осіб, які виконували судові рішення (державний виконавець, представники органів опіки і піклування, податкові органи та ін.).

Відповідно до ч. 1 ст. 408 ЦПК України *розгляд справи про відновлення втраченого судового провадження на підставі зібраних і перевічених матеріалів завершується ухваленням рішення про відновлення втраченого провадження повністю або в частині.*

На підставі зібраних і перевічених матеріалів суд ухвалює рішення про відновлення втраченого провадження повністю або в частині, яку, на його думку, необхідно відновити.

Під час вирішення питання про поновлення втраченого судового провадження суд не повинен робити висновки щодо правильності тверджень суду, який розглядав справу, та про обґрунтованість вимог заявника по суті раніше пред'явленого позову за втраченим судовим провадженням.

Частина 2 ст. 408 ЦПК України передбачає *особливості мотивувальної частини рішення суду* про задоволення заяви про відновлення провадження.

Зокрема у мотивувальній частині рішення суду про відновлення втраченого судового провадження зазначається, на підставі яких конкретно даних, поданих суду і досліджених у судовому засіданні з участю всіх учасників цивільного процесу

з утраченого провадження, суд вважає установленим зміст відновленого судового рішення, наводяться висновки суду про доведеність того, які докази досліджувалися судом і які процесуальні дії вчинялися з утраченого провадження.

Що стосується змісту вступної та описової частин рішення, то воно, за загальним правилом, повинно відповідати вимогам ст. 215 ЦПК України.

Рішення суду про відновлення втраченого судового провадження, а також ухвала про відмову в поновленні втраченого судового провадження (п. 29 ч. 1 ст. 293 ЦПК України) можуть бути оскаржені в загальному порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством.

Відповідно до ч. 3 ст. 408 ЦПК України за недостатності зібраних матеріалів для точного відновлення втраченого судового провадження суд ухвалою закриває розгляд заяви про відновлення провадження і роз'яснює особам, які беруть участь у справі, право на повторне звернення з такою ж заявою за наявності необхідних документів.

Для вирішення питання про відновлення втраченого судового провадження строк його зберігання не має значення. Відповідно до ч. 4 ст. 408 ЦПК України заявник може звернутися до суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження у будь-який час, але до завершення строку пред'явлення виконавчих документів до виконання, якщо такий строк судом не поновлено.

Взагалі строк зберігання судових справ визначається залежно від категорії цивільної справи від 3 до 75 років, на підставі Переліку судових справ і документів, що утворюються в діяльності суду, із зазначенням строків зберігання, затвердженого наказом Державної судової адміністрації України від 11 лютого 2010 р. № 22. Перелік також містить категорії справ, що зберігаються постійно.

Відповідно до ст. 22 ЗУ «Про виконавче провадження» виконавчі листи можуть бути пред'явлені до виконання *впродовж року* з наступного дня після набрання рішенням законної сили чи закінчення строку, встановленого у разі відстрочки чи розстрочки виконання рішення, а в разі, якщо судове рішення

підлягає негайному виконанню, – з наступного дня після його постановлення. Рішення про стягнення періодичних платежів (у справах про стягнення аліментів, про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, втратою годувальника тощо) можуть бути пред'явлені для виконання впродовж усього періоду, на який присуджені платежі.

За загальним правилом, заявники у справах про відновлення втраченого судового провадження звільняються від сплати судового збору, а також не несуть інші витрати, пов'язані з розглядом судової справи, тобто ці витрати відносять за рахунок держави (ст. 409 ЦПК України).

Виняток із цього правила становлять випадки, коли заявники звертаються до суду із завідомо неправдивою заявою, наприклад, якщо заявникові на момент звернення до суду було відомо про те, що судове провадження фактично не втрачено. За таких умов судові витрати відшкодовуються заявником.

Питання для самоконтролю

1. *Що слугує підставами для відновлення втраченого судового провадження?*
2. *Які вимоги до заяви про відновлення втраченого судового провадження?*
3. *Який порядок відкриття та розгляду справи про відновлення втраченого судового провадження?*
4. *Якою є юридична сила рішення суду у справі про відновлення втраченого судового провадження?*
5. *Які є підстави для відновлення судового провадження у цивільній справі?*
6. *Які особливості мотивувальної частини рішення суду про задоволення заяви про відновлення провадження?*
7. *Хто може звернутись із заявою про відновлення втраченого судового провадження?*
8. *Які наслідки недодержання заявником вимог, установлених щодо змісту заяви про відновлення втраченого судового провадження?*

Тести для самоконтролю

1. Особи, які мають право звернутись до суду із заявою про відновлення втраченого провадження:

- а) прокурор;
- б) слідчий;
- в) особи, які брали участь у справі;
- г) судовий розпорядник.

2. До якого суду подається заява про відновлення втраченого провадження:

- а) апеляційного суду;
- б) ВС України;
- в) суду, який ухвалив рішення;
- г) третейського суду.

3. Кого може допитати суд як свідків під час розгляду справи про відновлення втраченого провадження:

- а) представників;
- б) спеціаліста;
- в) осіб, які виконували рішення;
- г) свідка.

4. Судові витрати з відновлення втраченого провадження сплачує:

- а) позивач;
- б) заявник;
- в) позивач та відповідач;
- г) немає правильної відповіді.

5. За недостатності зібраних матеріалів для точного відновлення втраченого судового провадження суд ухвалою:

- а) зупиняє провадження;
- б) відновлює провадження;
- в) закриває розгляд заяви;
- г) призупиняє розгляд заяви.

6. У разі подання завідомо неправдивої заяви судові витрати відшкодовуються:

- а) заявником;

- б) представником;
- в) державою;
- г) секретарем судового засідання.

7. Судовий збір про відновлення втраченого провадження:

- а) сплачується у розмірі 50% від вартості майна;
- б) сплачується у розмірі одного неоподаткованого мінімуму;
- в) сплачується у розмірі мінімальної заробітної плати;
- г) не сплачується.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. У березні 2010 р. А. Кошуляк звернулася до суду із заявою, в якій просила поновити судові провадження – дві цивільні справи за її позовами до Городоцької дільниці енергопостачання про зняття дисциплінарних стягнень і стягнення преміальних винагород і поновлення на роботі та стягнення середньої заробітної плати за час вимушеного прогулу, які були утилізовані у зв'язку із закінченням строку зберігання.

Відновлення проваджень потрібне для оскарження судових рішень у цих справах. Рішенням Городоцького міського суду Львівської області від 23 травня 2010 р., залишеним без зміни ухвалою Апеляційного суду Львівської області від 3 липня 2010 р., у задоволенні заяви відмовлено.

У касаційній скарзі заявник просить скасувати постановлені у справі рішення, посилаючись на неповне з'ясування судом обставин справи. Суд касаційної інстанції визнав за необхідне касаційну скаргу задовольнити з таких підстав. Суд, відмовляючи А. Кошуляк в задоволенні заяви, виходив з того, що справи позивачки були утилізовані у зв'язку з закінченням строку зберігання, тому її вимоги задоволенню не підлягають.

Проте з таким висновком суду погодитись не можна, оскільки судом неправильно витлумачено статті 407, 408 ЦПК, чим допущено порушення норм процесуального права.

Визначте підсудність цієї справи. Чи правильне рішення суду касаційної інстанції?

Задача 2. У грудні 2010 р. І. Ковальов звернувся із заявою про відновлення втраченого судового провадження, посилаючись на

те, що у квітні 1999 р. Шевченківським районним судом м. Львова йому було відмовлено в позові до будівельної компанії Галбуд про стягнення заробітної плати, а тепер він позбавлений можливості його оскаржити, оскільки провадження знищено у зв'язку з закінченням строку зберігання.

Справа неодноразово розглядалась судами. Попередні судові рішення були скасовані вищим судом. Залишаючи заяву без розгляду, суд (з яким погодилась і судова колегія міського суду) виходив з того, що розрахункові відомості про нарахування І. Ковальову заробітної плати за 1996–1999 рр. у відповідача не збереглися, а представлених позивачем документів для відновлення судового провадження недостатньо. Однак із матеріалів, доданих І. Ковальовим до заяви, зрозуміло, що, незважаючи на те, що провадження у справі знищено, збереглися оригінали судового рішення і копія ухвали судової колегії апеляційного суду м. Львова, якою це рішення залишено без змін.

Яке рішення повинен ухвалити вищий суд?

Задача 3. М. А. Котова 10 квітня 2012 р. звернулася до суду з заявою про відновлення втраченого судового провадження, посилаючись на те, що у 2005 р. суд розглядав справу за її позовом до В. Д. Трофімова та Л. Д. Трофімова про поновлення порушеного права визначення порядку користування земельною ділянкою, розташованою за адресою: м. Львів, вул. Тернопільська, 122. За твердженням заявника 12 грудня 2005 р. суд задовольнив її позов, встановив межі користування спірною земельною ділянкою. Заявник зазначає, що їй потрібна копія рішення суду для звернення до примусового виконання.

Однак їй відмовлено у видачі копії рішення з мотивів втрати судового провадження. Суд встановив, що з судового провадження, яке, на думку заявника, розглядав суд, не віднайдено ні одного процесуального документа, крім наданих позивачем судових повісток та заперечення відповідачів проти позову.

Допитані учасники процесу, свідки давали суперечливі показання. Відтак відповідачка Л. Д. Трофімова пояснила, що суд закрив провадження у справі, бо позивачка М. А. Котова відмовилась від позову, хоча інші учасники процесу наполягали на тому, що у справі ухвалено рішення.

Свідки І. Павловський та М. Грушевський дали різні показання щодо визначення судом меж користування спірною земель-

ною ділянкою. Із наданої довідки експертної установи зрозуміло, що копії висновку судово-технічної експертизи немає.

Яке рішення повинен прийняти суд?

Що необхідно зазначити в резолютивній частині судового рішення?

Рекомендована література

1. Підлубна О. Відновлення втраченого судового провадження / О. Підлубна // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 4. – С. 82–86.
2. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишников, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. проф. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 928 с.
3. Шиманович О. М. Відновлення втраченого судового провадження у цивільному процесі / О. М. Шиманович // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2011. – № 1. – С. 90–97.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ: Наказ Державної судової адміністрації України від 17 грудня 2013 р. № 173. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/userfiles/Nakaz%20173.pdf>
2. Про затвердження Інструкції про порядок передання до архіву місцевого та апеляційного суду, зберігання в ньому, відбору та передання до державних архівних установ та архівних відділів міських рад судових справ та управлінської документації суду: Наказ Державної судової адміністрації України від 15 грудня 2011 р. № 168 (станом на 19 листопада 2012 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 47. – Ст. 289.
3. Про затвердження Переліку судових справ і документів, що утворюються в діяльності суду, із зазначенням строків зберігання: Наказ Державної судової адміністрації України від 11 лютого 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0201-10>
4. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>

Глава 26. ТРЕТЕЙСЬКЕ СУДОЧИНСТВО

1. Мета, значення та принципи діяльності третейських судів в Україні

Кожна держава надає громадянам право на судовий захист і у державному суді, і в судах, де спори вирішуються альтернативним методом, одним із яких є третейське провадження. Існування третейських судів, як незалежних недержавних органів для врегулювання суперечок між фізичними та юридичними особами, узаконено ще 2004 року.

Інститут третейського розгляду спорів, як і наявність інших альтернативних способів вирішення правових суперечок, – ознака розвиненого демократичного суспільства та доволі ефективний і прогресивний, оскільки дає змогу особам уникнути деяких недоліків, притаманних державному судочинству. Він також сприяє зменшенню навантаження на суди.

Цей інститут має тривалу історію і поширений практично в усіх країнах світу.

Третейські суди не віднесені до системи судів загальної юрисдикції, а тому і не є органами правосуддя. З аналізу положень ЗУ «Про третейські суди» від 11 травня 2004 р. очевидно, що вони є недержавними незалежними органами захисту майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері цивільних і господарських правовідносин, і тому третейські суди не здійснюють правосуддя, а їхні рішення не є актами правосуддя.

Таку думку в рішенні від 10 січня 2008 р. № 1-рп/2008 висловив Конституційний Суд України, наголосивши, що «третейський розгляд спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин – це вид недержавної юрисдикційної діяльності, яку третейські суди здійснюють на підставі законів України шляхом застосування, зокрема, методів арбітрування.

Виконання третейськими судами функції захисту є здійсненням ними не правосуддя, а третейського розгляду спорів

сторін у цивільних і господарських правовідносинах у межах права, визначеного ч. 5 ст. 55 Конституції».

Третейський суд – це *недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому ЗУ «Про третейські суди», для вирішення спорів, що виникають із цивільних і господарських правовідносин.*

До третейського суду за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, що виникає з цивільних і господарських правовідносин, крім випадків, передбачених ЗУ «Про третейські суди». Якщо чинним міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВР України, встановлений інший порядок організації, діяльності та вирішення спорів третейським судом, ніж той, що встановлено ЗУ «Про третейські суди», то застосовуються норми міжнародного договору.

Завданням третейського суду є захист майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних чи юридичних осіб шляхом усебічного розгляду та вирішення спорів.

Відповідно до ст. 4 ЗУ «Про третейські суди» **діяльність третейського суду здійснюється та діє на таких принципах:**

- 1) законності;
- 2) незалежності третейських суддів та підкорення їх тільки законові;
- 3) рівності всіх учасників третейського розгляду перед законом і третейським судом;
- 4) змагальності сторін, свободи в наданні ними третейському суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- 5) обов'язковості для сторін рішень третейського суду;
- 6) добровільності утворення третейського суду;
- 7) добровільної згоди третейських суддів на їхнє призначення чи обрання у конкретній справі;
- 8) арбітрування;
- 9) самоврядування третейських суддів;
- 10) усебічності, повноти та об'єктивності вирішення спорів;
- 11) сприяння сторонам у досягненні ними мирової угоди на будь-якій стадії третейського розгляду.

Під час визначення кола справ, які підвідомчі третейським судам, зважається на ступінь свободи розпорядження матеріальними і процесуальними правами, диспозитивність, що допускається законом. Як приклад можна навести ст. 2059 Французького Цивільного кодексу, яка містить правило про те, що «ві громадяни можуть передати до третейського суду спір про права, якими вони можуть вільно розпоряджатися».

Третейські суди можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних і господарських правовідносин, за винятком:

1) справ у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів;

2) справ у спорах, що виникають під час укладення, зміни, розірвання та виконання господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб;

3) справ, пов'язаних із державною таємницею;

4) справ у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів);

5) справ про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом; справ, однією із сторін в яких є орган державної влади;

6) орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень, державна установа чи організація, казенне підприємство;

7) справ у спорах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки;

8) справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення;

9) справ у спорах, що виникають із трудових відносин;

10) справ, що виникають із корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), зокрема учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, пов'язаних із створенням, діяльністю, управлінням і припиненням діяльності цих товариств;

11) інших справ, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України;

12) справ, коли хоча б одна зі сторін спору є нерезидентом України;

13) справ, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень;

14) справ у спорах щодо захисту прав споживачів, зокрема споживачів послуг банку (кредитної спілки).

Спори вирішуються третейським судом на підставі Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів і міжнародних договорів України. У випадках, передбачених законом або міжнародним договором України, третейський суд застосовує норми права інших держав. За відсутності законодавства, що регулює певні спірні відносини, третейські суди застосовують законодавство, яке регулює подібні відносини, а за відсутності такого – третейські суди застосовують аналогію права чи діють згідно з торговими та іншими звичаями, якщо останні за своїм характером і змістом властиві таким спірним відносинам.

Для вирішення конкретного спору сторони та третейські судді можуть укласти між собою контракти, в яких обумовлюються взаємні права і обов'язки та інші питання. У третейському суді для вирішення конкретного спору третейський суддя отримує гонорар за свої послуги, розмір якого обумовлюється в контракті між ним та стороною, але третейський суддя має право укласти контракт та одержувати гонорар лише від однієї зі сторін спору.

Згідно зі ст. 7 ЗУ «Про третейські суди» в Україні можуть утворюватися та діяти:

1) постійно діючі третейські суди;

2) третейські суди для вирішення конкретного спору.

Постійно діючі третейські суди та третейські суди для вирішення конкретного спору утворюються без статусу юридичної особи.

Постійно діючий третейський суд очолює голова третейського суду, порядок обрання якого визначається Положенням про постійно діючий третейський суд.

Постійно діючі третейські суди можуть утворюватися та діяти при зареєстрованих згідно з чинним законодавством України: всеукраїнських громадських організаціях; всеукраїнських організаціях роботодавців; фондових і товарних біржах, організаціях професійних учасників ринку цінних паперів; торгово-промислових палатах; всеукраїнських асоціаціях кредитних спілок, Центральній спілці споживчих товариств України; об'єднаннях, асоціаціях суб'єктів підприємницької діяльності – юридичних осіб, зокрема банків.

Постійно діючі третейські суди не можуть утворюватися та діяти при органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

Утворення постійно діючого третейського суду компетентним органом суб'єктів, визначених у ЗУ «Про третейські суди», вимагає:

- 1) ухвалення рішення про утворення постійно діючого третейського суду;
- 2) затвердження Положення про постійно діючий третейський суд;
- 3) затвердження регламенту третейського суду;
- 4) затвердження списку третейських суддів.

2. Вимоги та порядок обрання на посаду третейського судді

Склад третейського суду в постійно діючому третейському суді формується в порядку, встановленому регламентом третейського суду. Формування складу третейського суду в третейському суді для вирішення конкретного спору здійснюється

в порядку, погодженому сторонами. Якщо ж сторони не погодили інше, то формування складу третейського суду в третейському суді для вирішення конкретного спору здійснюється в такому порядку:

1) під час формування третейського суду в складі трьох і більше третейських суддів кожна зі сторін призначає чи обирає однакову кількість третейських суддів, а обрані у такий спосіб третейські судді обирають ще одного третейського суддю для забезпечення непарної кількості третейських суддів;

2) якщо одна зі сторін не призначить чи не обере належну кількість третейських суддів упродовж *десяти днів* після одержання прохання про це від іншої сторони або якщо призначені чи обрані сторонами третейські судді впродовж *десяти днів* після їх призначення чи обрання не оберуть ще одного третейського суддю, то розгляд спору в третейському суді припиняється і цей спір може бути переданий на вирішення компетентного суду;

3) якщо спір підлягає вирішенню третейським суддею одноособово і після звернення однієї сторони до іншої з пропозицією про призначення чи обрання третейського судді сторони не призначать чи не оберуть третейського суддю, то розгляд спору в третейському суді припиняється і цей спір може бути переданий на вирішення компетентного суду.

Головуючий складу третейського суду у справі та третейський суддя обираються не менш як двома третинами від призначеного чи обраного складу суду шляхом відкритого голосування. Сторони та призначені чи обрані ними третейські судді за призначення чи обрання у відповідних випадках третейських суддів або головуючого складу третейського суду повинні забезпечувати додержання вимог ЗУ «Про третейські суди».

Автономія волі сторін під час призначення третейських суддів є однією з основних переваг третейського розгляду і визначає його договірну природу. Для формування складу третейського суду велике значення має список третейських суддів постійно діючого третейського суду. До складу списку включається найбільш кваліфіковані фахівці у сфері третейського розгляду, здатні забезпечити неупереджений розгляд спору. У списку

наводяться короткі дані про суддю, а порядок затвердження списку третейських суддів визначається регламентом.

Під час формування складу третейського суду повинні бути усунені всі можливі перешкоди до об'єктивного і справедливого вирішення спору, переданого на розгляд третейського суду, а також усунені сумніви сторін у неупередженості третейського суду. Механізм формування третейського суду має забезпечувати швидке створення суду і робити його дієздатним навіть у тому випадку, коли виникають перешкоди у його діяльності.

Кількість третейських суддів, які розглядають справу, має бути непарною. Це положення не може бути змінено угодою сторін за визначенням правил третейського суду. Згідно зі ст. 18 ЗУ «Про третейські суди» третейські судді не є представниками сторін. Третейським суддею може бути призначена чи обрана особа, яка прямо чи опосередковано не заінтересована в результаті вирішення спору, а також має визнані сторонами знання, досвід, ділові та моральні якості, необхідні для вирішення спору.

Третейськими суддями не можуть бути:

- 1) особи, які не досягли повноліття, та особи, які перебувають під опікою чи піклуванням;
- 2) особи, які не мають кваліфікації, погодженої сторонами безпосередньо чи визначеної у регламенті третейського суду;
- 3) особи, які мають судимість;
- 4) особи, визнані в судовому порядку недієздатними;
- 5) судді судів загальної юрисдикції або Конституційного Суду України.

За одноособового вирішення спору третейський суддя постійно діючого третейського суду повинен мати вищу юридичну освіту, а за колегіального вирішення спору вимоги щодо наявності вищої юридичної освіти поширюються лише на головуючого складу третейського суду.

Також під час вирішення спору третейським судом для вирішення конкретного спору угодою сторін можуть бути встановлені додаткові вимоги до третейських суддів. Це можуть бути вимоги щодо стажу юридичної діяльності чи наявності спеціальної кваліфікації третейських суддів.

Трапляються випадки, що третейський суддя не може брати участь у розгляді справи, а після його призначення чи обрання підлягає відводу чи самовідводу.

Інститут відводу третейського судді виступає гарантією неупередженого розгляду спору, переданого на вирішення до третейського суду.

Підставами відводу третейського судді є:

- 1) якщо він особисто чи опосередковано зацікавлений у результаті розгляду справи;
- 2) якщо він є родичем однієї зі сторін або інших осіб, які беруть участь у справі, або перебуває з цими особами чи сторонами в особливих стосунках;
- 3) на його прохання або за спільним рішенням сторін;
- 4) у разі встановлення стороною обставин, які дають їй підстави вважати упередженим або необ'єктивним ставлення третейського судді до справи, про яке сторона дізналася після його обрання чи призначення;
- 5) у разі тривалого, більш як *один місяць* від дня призначення чи обрання, невиконання ним обов'язків третейського судді у конкретній справі;
- 6) у разі виявлення невідповідності третейського судді вимогам, установленим ст. 18 ЗУ «Про третейські суди»;
- 7) якщо третейський суддя бере участь у вирішенні спору, який прямо чи опосередковано пов'язаний з виконанням ним службових повноважень, наданих державою (ст. 19 ЗУ «Про третейські суди»).

Жодна особа не може бути третейським суддею у справі, в якій вона раніше брала участь як третейський суддя, але була відведена чи заявила самовідвід, як сторона, представник сторони або в будь-якому іншому статусі.

У третейському суді для вирішення конкретного спору угодою сторін можуть бути встановлені додаткові підстави для відводу чи самовідводу третейського судді.

Під час звернення до особи за отриманням згоди на обрання чи призначення її третейським суддею у конкретній справі ця особа повинна повідомити про наявність обставин, які є підставами для відводу чи самовідводу.

Третейський суддя повинен без зволікання повідомити сторони про підстави його відводу чи самовідводу, що виникли після початку третейського розгляду, та заявити самовідвід.

Сторона може заявити про відвід обраного нею третейського судді лише у разі, якщо обставини, які є підставою для відводу призначеного чи обраного нею третейського судді, стали відомі цій стороні після його призначення чи обрання. Сторони можуть погоджувати процедуру відводу третейського судді у третейському суді для вирішення конкретного спору.

Якщо в третейській угоді або у регламенті третейського суду не визначена процедура відводу третейського судді, то письмова мотивована заява про відвід третейського судді має бути подана стороною впродовж *трьох днів* після того, як цій стороні стали відомі обставини, які є підставою для відводу третейського судді.

У разі пропуску встановленого строку питання про прийняття заяви про відвід третейського судді вирішується головою третейського суду залежно від причин пропуску строку, якщо інше не передбачено регламентом третейського суду.

Заява сторони про відвід подається третейському судді третейського суду для вирішення конкретного спору, кандидатура якого відводиться, або голові постійно діючого третейського суду. За відсутності заперечень іншої сторони щодо заявленого відводу третейський суддя є відведеним з дня подання стороною заяви про його відвід. Якщо інша сторона не погоджується з відводом третейського судді, вона має право впродовж *трьох днів* подати голові третейського суду свої мотивовані заперечення. В такому разі питання про відвід вирішується головою третейського суду спільно з іншими третейськими суддями, призначеними чи обраними у справі, впродовж *п'яти днів* з моменту отримання заяви сторони, рішення яких є обов'язковим для сторін.

Незалежно від заперечень сторони третейський суддя третейського суду для вирішення конкретного спору, якому заявлений відвід, не може брати участь у справі.

Якщо впродовж *десяти днів* після відводу такого третейського судді сторони не погодять іншу кандидатуру, спір може бути переданий на вирішення компетентного суду.

Суддя третейського суду, якому заявлений відвід, не може продовжувати брати участь у справі та впродовж десяти днів сторони мають обрати іншого третейського суддю.

Статтею 21 ЗУ «Про третейські суди» передбачено *випадки припинення повноважень третейського судді*:

- 1) за погодженням сторін;
- 2) у разі відводу чи самовідводу;
- 3) у разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього;
- 4) у разі набрання законної сили судовим рішенням про визнання його обмежено дієздатним чи недієздатним;
- 5) у разі його смерті, визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим рішенням суду, що набрало законної сили.

Повноваження складу третейського суду, яким вирішувався спір, припиняються після ухвалення ним рішення в конкретній справі. Якщо повноваження третейського судді припинені, інший третейський суддя призначається чи обирається згідно з правилами, які застосовувалися за призначення чи обрання третейського судді, який замінюється.

У разі невиконання або неналежного виконання третейським суддею своїх обов'язків без поважних причин він несе відповідальність, передбачену регламентом третейського суду або Положенням про постійно діючий третейський суд чи контрактом, укладеним згідно зі ст. 24 ЗУ «Про третейські суди», крім випадків, коли дії третейських суддів містять ознаки складу правопорушень, за вчинення яких законом передбачено адміністративну чи кримінальну відповідальність.

3. Порядок розгляду та ухвалення рішень третейським судом

Позовна заява, що подається до третейського суду, є важливим документом, без якого неможливе провадження у справі. Позовна заява подається у письмовій формі та в ній зазначається:

- 1) назва постійно діючого третейського суду або склад третейського суду для вирішення конкретного спору;

2) дата подання позовної заяви;

3) найменування та юридичні адреси сторін, які є юридичними особами, та (або) прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання і місце роботи сторін, які є фізичними особами;

4) найменування і юридична адреса представника позивача, якщо він є юридичною особою, або прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання і місце роботи представника, який є фізичною особою, у випадках, коли позов подається представником;

5) зміст вимоги, ціна позову, якщо вимога підлягає оцінці;

6) обставини, якими обґрунтовані позовні вимоги, докази, що їх підтверджують, розрахунок вимог;

7) посилання на наявність третейської угоди між сторонами та докази її укладення;

8) перелік письмових матеріалів, які додаються до позовної заяви;

9) підпис позивача або його представника з посиланням на документ, що засвідчує повноваження представника.

До позовної заяви додаються документи, що підтверджують:

1) наявність третейської угоди;

2) обґрунтованість позовних вимог;

3) повноваження представника;

4) направлення копії позовної заяви іншій стороні (опис вкладення про відправлення цінного листа, виписка з реєстру поштових відправлень тощо).

Копія позовної заяви направляється відповідачу, поштові документи про підтвердження направлення копії позовної заяви іншій стороні також додаються до позовної заяви.

Відповідно до ст. 36 ЗУ «Про третейські суди» відповідач повинен надати третейському суду письмовий відзив на позовну заяву. Відзив на позовну заяву направляється позивачу та третейському суду в порядку та строки, що передбачені угодою у третейському суді для вирішення конкретного спору або регламентом третейського суду. Якщо регламентом третейського суду строк надання відзиву на позовну заяву не визначений,

а також у разі розгляду справи третейським судом для вирішення конкретного спору відзив на позовну заяву надається не менше ніж за *три дні* до першого засідання третейського суду, який вирішує спір. Неподання відповідачем відзиву у встановлені строки не звільняє його в подальшому від виконання вимог третейського суду про надання відзиву на позов.

Наслідки невиконання вимог третейського суду можуть бути передбачені третейською угодою сторін у третейському суді для вирішення конкретного спору або регламентом третейського суду чи встановлені складом третейського суду.

Якщо сторони не домовилися про інше, до ухвалення рішення третейським судом сторона має право змінити, доповнити або уточнити свої позовні вимоги.

Відповідач має право подати зустрічний позов для розгляду третейським судом, якщо такий позов є підвідомчим третейському суду та може бути предметом третейського розгляду відповідно до третейської угоди. Зустрічний позов може бути подано на будь-якій стадії третейського розгляду до прийняття рішення у справі.

Третейський суд приймає зустрічний позов до спільного розгляду з первісним позовом, якщо обидва позови взаємно пов'язані та їх спільний розгляд є доцільним, зокрема, коли вони ґрунтуються на одних і тих же правовідносинах або коли вимоги за ними можуть зараховуватися.

Зустрічний позов повинен відповідати вимогам ст. 35 ЗУ «Про третейські суди». Сторона зобов'язана надати відзив на пред'явлений до неї зустрічний позов у порядку та строки, що передбачені третейською угодою в третейському суді для вирішення конкретного спору або регламентом третейського суду.

Після отримання позовної заяви третейський суд самостійно вирішує питання про наявність або відсутність у нього компетенції для розгляду конкретної справи.

Розгляд справи третейським судом розпочинається з винесення відповідної ухвали та направлення її сторонам. Розгляд справ третейським судом не обмежений будь-якими строками, якщо інше не встановлено регламентом третейського суду або третейською угодою.

Під час розгляду справи третейським судом можуть установлюватися строки для надання пояснень, подання заяв, документів, доказів у справі та вчинення інших процесуальних дій.

Третейський суд на початку розгляду справи повинен з'ясувати у сторін можливість завершити справу мировою угодою та в подальшому сприяти вирішенню спору шляхом укладення мирової угоди на всіх стадіях процесу.

Сторони мають право закінчити справу укладенням мирової угоди і до початку третейського розгляду, і на будь-якій його стадії до ухвалення рішення.

За клопотанням сторін третейський суд ухвалює рішення про затвердження мирової угоди. Мирова угода може стосуватися лише прав і обов'язків сторін щодо предмета спору.

Зміст мирової угоди викладається безпосередньо в рішенні третейського суду.

Розгляд справи третейським судом не обмежується жодними строками, якщо інше не передбачено регламентом третейського суду або третейською угодою. Строки можуть бути встановлені третейським судом окремо для вчинення певних процесуальних дій.

Згідно зі ст. 30 ЗУ «Про третейські суди» справи третейським судом розглядаються у постійно діючому третейському суді за місцезнаходженням самого суду.

У регламенті третейського суду можна зазначити мову, якою відбуватиметься розгляд справи, а за відсутності домовленості – розгляд справ здійснюватиметься українською.

Рішення третейського суду ухвалюється після дослідження усіх обставин справи третейським суддею, що одноособово розглядав справу, або більшістю голосів третейських суддів, які входять до складу третейського суду. Рішення оголошується у засіданні третейського суду.

Третейський суд може оголосити лише резолютивну частину рішення. У цьому разі, якщо сторони не погодили строк направлення їм рішення, мотивоване рішення має бути направлене сторонам у строк, який не перевищує *п'ять днів* із оголошення резолютивної частини рішення.

Кожній стороні направляється по одному примірнику рішення. У разі відмови сторони одержати рішення третейського

суду або її неявки без поважних причин у засідання третейського суду, де воно оголошується, рішення вважається таким, що оголошене сторонам, про що на рішенні робиться відповідна позначка, а копія такого рішення надсилається такій стороні.

Рішення третейського суду викладається у письмовій формі і підписується третейським суддею, який одноособово розглядав справу, або повним складом третейського суду, що розглядав справу, зокрема третейським суддею, який має окрему думку. Окрема думка третейського судді викладається письмово та додається до рішення третейського суду.

Рішення постійно діючого третейського суду скріплюється підписом керівника та круглою печаткою юридичної особи – засновника цього третейського суду.

Підписи третейських суддів третейського суду для вирішення конкретного спору на рішенні третейського суду посвідчуються нотаріально.

У рішенні третейського суду повинні бути зазначені:

- 1) назва третейського суду;
- 2) дата ухвалення рішення;
- 3) склад третейського суду і порядок його формування;
- 4) місце третейського розгляду;
- 5) сторони, їх представники та інші учасники третейського розгляду, що брали участь у розгляді справи третейським судом;
- 6) висновок про компетенцію третейського суду, обсяг його повноважень за третейською угодою;
- 7) стислий виклад позовної заяви, відзиву на позовну заяву, заяв, пояснень, клопотань сторін та їхніх представників, інших учасників третейського розгляду;
- 8) встановлені обставини справи, підстави виникнення спору, докази, на підставі яких ухвалено рішення, зміст мирової угоди, якщо вона укладена сторонами, мотиви, з яких третейський суд відхилив доводи, докази та заявлені під час третейського розгляду клопотання сторін.
- 9) норми законодавства, відповідно до яких третейський суд приймав рішення.
- 10) висновки третейського суду, що містяться в рішенні по справі, не можуть залежати від настання або ненастання будь-яких обставин.

У разі задоволення позовних вимог у резолютивній частині рішення зазначаються:

- сторона, на користь якої вирішено спір;
- сторона, з якої за рішенням третейського суду має бути здійснено стягнення грошових сум та (або) яка зобов'язана виконати певні дії або утриматися від виконання певних дій;
- розмір грошової суми, яка підлягає стягненню, та (або) дії, які підлягають виконанню або від виконання яких сторона має утриматися за рішенням третейського суду;
- строк сплати коштів та (або) строк і спосіб виконання таких дій;
- порядок розподілу між сторонами витрат, пов'язаних з вирішенням спору третейським судом;
- інші обставини, які третейський суд вважає за необхідне зазначити.

Якщо сторони не домовилися про інше, будь-яка зі сторін, повідомивши про це іншу сторону, може впродовж *семи днів* після одержання рішення звернутися до третейського суду із заявою про ухвалення додаткового рішення щодо вимог, які були заявлені під час третейського розгляду, але не відображені у рішенні.

Заяву про ухвалення додаткового рішення має бути розглянуто тим складом третейського суду, який вирішував спір, протягом *семи днів* після її одержання третейським судом.

За результатами розгляду заяви приймається додаткове рішення, яке є складовою рішення третейського суду, або виноситься мотивована ухвала про відмову у задоволенні заяви про ухвалення додаткового рішення.

Третейський суд у тому ж складі з власної ініціативи або за заявою сторони третейського розгляду може виправити у рішенні описки, арифметичні помилки або будь-які інші неточності, про що виноситься ухвала, яка є складовою рішення.

Сторони, які передали спір на вирішення третейського суду, зобов'язані добровільно виконати рішення третейського суду без будь-яких зволікань чи застережень.

4. Оскарження рішення третейського суду

Рішення третейського суду може бути оскаржене сторонами, третіми особами, а також особами, які не брали участь у справі, у разі, якщо третейський суд вирішив питання про їх права і обов'язки.

Відповідно до ст. 51 ЗУ «Про третейські суди» рішення третейського суду може бути оскаржене та скасоване лише з таких підстав:

1) справа, у якій ухвалено рішення третейського суду, не підвідомча третейському суду відповідно до закону;

2) рішення третейського суду ухвалено у спорі, не передбаченому третейською угодою, або цим рішенням вирішені питання, які сягають за межі третейської угоди. Якщо рішенням третейського суду вирішені питання, які порушують межі третейської угоди, то скасовано може бути лише ту частину рішення, що стосується питань, які сягають за межі третейської угоди;

3) третейську угоду визнано недійсною компетентним судом;

4) склад третейського суду, яким ухвалено рішення, не відповідав вимогам ст.ст. 16–19 ЗУ «Про третейські суди»;

5) третейський суд вирішив питання про права і обов'язки осіб, які не брали участь у справі.

Заяву про скасування рішення третейського суду може бути подано до компетентного суду сторонами, третіми особами впродовж *трьох місяців* із дня ухвалення рішення третейським судом, а особами, які не брали участь у справі, у разі, якщо третейський суд вирішив питання про їх права і обов'язки, – впродовж *трьох місяців* з дня, коли вони дізналися або повинні були дізнатися про прийняття рішення третейським судом.

Скасування компетентним судом рішення третейського суду не позбавляє сторони права повторно звернутися до третейського суду.

Якщо ж рішення третейського суду скасовано повністю або частково внаслідок визнання компетентним судом недійсною

третейської угоди або через те, що рішення ухвалено у спорі, який не передбачений третейською угодою, чи цим рішенням вирішені питання, що сягають за межі третейської угоди, або рішення ухвалено у справі, не підвідомчій третейському суду, відповідний спір не підлягає подальшому розгляду в третейських судах.

Якщо заява, подана після завершення строку, залишається без розгляду, якщо суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення строку, про що постановляється ухвала.

Заява про скасування рішення третейського суду згідно зі ст. 389² ЦПК України подається у письмовій формі і підписується особою, яка його оскаржує, чи її представником.

У заяві про скасування рішення третейського суду мають бути зазначені:

- 1) найменування суду, до якого подається заява;
- 2) ім'я (найменування) особи, яка подає заяву, а також ім'я (найменування) її представника, якщо заява подається представником, їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження;
- 3) ім'я (найменування) учасників третейського розгляду, їх місцепроживання (перебування) або місцезнаходження;
- 4) найменування та склад третейського суду, який ухвалив рішення;
- 5) відомості про рішення третейського суду, яке оскаржується, а саме: номер справи, дата і місце ухвалення рішення, предмет спору, зміст резолютивної частини рішення;
- 6) дата отримання особою, яка звертається із заявою, рішення третейського суду, яке оскаржується;
- 7) підстава для оскарження і скасування рішення третейського суду;
- 8) зміст вимоги особи, яка подає заяву;
- 9) перелік документів та інших матеріалів, що додаються до заяви.

У заяві можуть бути зазначені й інші відомості, якщо вони мають значення для розгляду цієї заяви (номери записів зв'язку, факсів, адреса електронної скриньки сторін та третейського суду тощо).

До заяви про скасування рішення третейського суду додаються:

1) оригінал рішення третейського суду або належно завірена його копія. Копія рішення постійно діючого третейського суду завіряється головою постійно діючого третейського суду, а копія рішення третейського суду для вирішення конкретного спору має бути нотаріально завірена;

2) оригінал третейської угоди або належно завірена її копія;

3) документи, які подані на обґрунтування підстав для скасування рішення третейського суду;

4) документ, що підтверджує сплату судового збору;

5) довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника;

6) копії заяви про скасування рішення третейського суду та доданих до неї документів відповідно до кількості учасників судового розгляду.

До заяви про скасування рішення третейського суду, поданої без додержання зазначених вимог, а також у разі несплати суми судового збору, застосовуються положення ст. 121 ЦПК України (залишення заяви без руху або повернення особі, яка її подала).

До початку розгляду справи суд за клопотанням будь-кого з учасників судового розгляду може витребувати матеріали справи третейського розгляду, рішення в якій оскаржується. Справа направляється до суду впродовж *п'яти днів* із дня надходження такої вимоги.

Справа про оскарження рішення третейського суду розглядається суддею одноособово впродовж *одного місяця* з дня надходження до суду заяви про скасування рішення третейського суду. Про час і місце розгляду справи повідомляються особи, які беруть участь у справі. Неявка осіб, належно повідомлених про час і місце розгляду справи, не перешкоджає розгляду справи.

Під час розгляду справи в судовому засіданні суд установлює наявність або відсутність підстав для скасування рішення третейського суду.

За наслідками розгляду заяви про скасування рішення третейського суду суд має право:

1) постановити ухвалу про відмову у задоволенні заяви і залишення рішення третейського суду без змін;

2) постановити ухвалу про повне або часткове скасування рішення третейського суду.

Ухвала суду про скасування рішення третейського суду або про відмову в його скасуванні може бути оскаржена у встановленому у ЦПК України порядку.

Після розгляду судом заяви про скасування рішення третейського суду справа підлягає поверненню до третейського суду, якщо суд витребував справу з третейського суду.

5. Провадження у справах про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів

Питання видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду розглядається судом за заявою особи, на користь якої ухвалено рішення третейського суду.

Заява про видачу виконавчого листа про примусове виконання рішення третейського суду подається до суду за місцем проведення третейського розгляду впродовж *трьох років* із дня ухвалення рішення третейським судом.

Заява, подана після закінчення визначеного строку, залишається без розгляду, якщо суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення строку. Про поновлення строку для подачі заяви про видачу виконавчого листа суд постановляє ухвалу.

Заява про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду подається у письмовій формі та повинна бути підписана особою, на користь якої ухвалено рішення третейського суду, чи її представником.

У заяві про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду мають бути зазначені:

- 1) найменування суду, до якого подається заява;
- 2) найменування та склад третейського суду, який ухвалив рішення, за яким має бути виданий виконавчий лист;
- 3) ім'я (найменування) учасників третейського розгляду, їх місце проживання (перебування) чи місцезнаходження;
- 4) дата і місце ухвалення рішення третейським судом;
- 5) дата отримання рішення третейського суду особою, яка звернулася із заявою;
- 6) вимога заявника про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду.

У заяві можуть бути зазначені й інші відомості, якщо вони мають значення для розгляду цієї заяви (номери засобів зв'язку, факсів, адреса електронної скриньки сторін і третейського суду тощо).

До заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду додаються:

- оригінал рішення третейського суду або належним чином завірена його копія. Копія рішення постійно діючого третейського суду завіряється головою постійно діючого третейського суду, а копія рішення третейського суду для вирішення конкретного спору має бути нотаріально завірена;
- оригінал третейської угоди або належно завірена її копія;
- документ, що підтверджує сплату судового збору;
- копія заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду відповідно до кількості учасників судового розгляду;
- довіреність або інший документ, що підтверджує повноваження особи на підписання заяви (ст. 389⁸ ЦПК України).

До заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду, поданої без додержання визначених вимог, а також у разі несплати суми судового збору, застосовуються правила ст. 121 ЦПК України (залишається без руху або повернення заяви особі, яка її подала).

Відповідно до ст. 389⁹ ЦПК України заява про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду розглядається суддею одноособово впродовж *п'ятнадцяти*

днів із дня її надходження до суду в судовому засіданні з викликом сторін. Неявка сторін чи однієї зі сторін, належно повідомлених про час і місце розгляду справи, не перешкоджає судовому розгляду заяви.

Під час розгляду заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду за клопотанням однієї зі сторін суд витребує справу з постійно діючого третейського суду, в якому вона зберігається. Справа має бути направлена до суду впродовж *п'яти днів* від дня надходження вимоги. У такому разі строк розгляду заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду продовжується до *одного місяця* з дня її надходження до суду.

Під час розгляду справи в судовому засіданні суд установлює наявність чи відсутність підстав для відмови у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду.

Суд відмовляє у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду, якщо:

1) на день ухвалення рішення за заявою про видачу виконавчого листа рішення третейського суду скасовано судом;

2) справа, у якій ухвалено рішення третейського суду, не підвідомча третейському суду відповідно до закону;

3) пропущено встановлений строк для звернення за видачею виконавчого листа, а причини його пропуску не визнані судом поважними;

4) рішення третейського суду прийнято у спорі, не передбаченому третейською угодою, або цим рішенням вирішені питання, які сягають за межі третейської угоди. Якщо рішенням третейського суду вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди, то скасовано може бути лише ту частину рішення, що стосується питань, які сягають за межі третейської угоди;

5) третейська угода визнана недійсною;

6) склад третейського суду, яким ухвалено рішення, не відповідає вимогам закону;

7) рішення третейського суду містить способи захисту прав та охоронюваних інтересів, не передбачені законом;

8) постійно діючий третейський суд не надав на вимогу суду відповідну справу;

9) третейський суд вирішив питання про права і обов'язки осіб, які не брали участь у справі (ст. 389¹⁰ ЦПК України).

Якщо до суду надійшла заява про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду, а в його провадженні чи в провадженні іншого суду є заява про оскарження і скасування цього рішення третейського суду, суд на підставі п. 4 ч. 1 ст. 201 ЦПК України зупиняє провадження щодо заяви про видачу виконавчого листа до набрання законної сили ухвалою суду, якою відмовлено в задоволенні заяви про скасування оскарженого рішення третейського суду.

За результатами розгляду заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду суд постановляє *ухвалу про видачу виконавчого листа* або *про відмову у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду* за правилами, встановленими ЦПК України для ухвалення рішення.

В ухвалі суду мають бути також зазначені:

1) найменування і склад третейського суду, який ухвалив рішення;

2) ім'я (найменування) сторін третейського спору;

3) дані про рішення третейського суду, за яким заявник просить видати виконавчий лист;

4) вказівка про видачу виконавчого листа або про відмову у його видачі.

Ухвала суду про відмову у видачі виконавчого листа може бути оскаржена сторонами в апеляційному порядку впродовж *п'ятнадцяти днів* з дня її постановлення судом.

Після набрання законної сили ухвалою про відмову у видачі виконавчого листа спір між сторонами може бути вирішений судом у загальному порядку.

Ухвала суду про відмову у видачі виконавчого листа, якщо вона не була оскаржена в апеляційному порядку, набирає законної сили після завершення строку на апеляційне оскарження.

У разі подання апеляційної скарги ухвала суду набирає законну силу після розгляду справи судом апеляційної інстанції.

Ухвала про видачу виконавчого листа направляється сторонам упродовж *п'яти днів* із дня її постановлення.

Сторона, на користь якої виданий виконавчий лист, одержує його безпосередньо у суді.

Після розгляду судом заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду справа підлягає поверненню до постійно діючого третейського суду.

Питання для самоконтролю

1. *Які є види третейських судів?*
2. *Яким є порядок виконання рішень третейських судів?*
3. *Підстави для скасування рішення третейського суду.*
4. *Які спори належать до компетенції третейських судів?*
5. *Принципи, що діють під час здійснення третейського розгляду справи?*
6. *Який порядок виконання рішень третейських судів?*

Тести для самоконтролю

1. Завданням третейського суду є:

- а) захист майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб;
- б) захист лише майнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб;
- в) захист лише немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб;
- г) представництво інтересів зацікавлених осіб у суді.

2. Принципом діяльності третейського суду є:

- а) процесуальна спорідненість;
- б) кваліфікаційна обізнаність;
- в) принциповість;
- г) арбітрування.

3. Види третейських судів:

- а) з цивільних позовів;
- б) з господарських, сімейних та трудових справ;
- в) постійно діючі;
- г) тимчасові.

4. Третейським суддею не може бути:

- а) дієдатна особа;
- б) повнолітня особа;
- в) особа, яка є опікуном;
- г) суддя суду загальної юрисдикції.

5. Підстави відводу третейського судді:

- а) на його прохання або за спільним рішенням сторін;
- б) за клопотанням голови Конституційного суду України;
- в) за постановою ВС України;
- г) за ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ.

6. Припинення повноважень третейського судді:

- а) визнання його безвісно відсутнім;
- б) за вказівкою судді ВС України;
- в) за власним бажанням;
- г) у зв'язку з досягненням 60-річного віку.

7. Заява про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду розглядається:

- а) п'ятьма суддями;
- б) одним суддею та двома народними засідателями;
- в) трьома суддями;
- г) суддею одноособово.

8. Заява про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду розглядається впродовж:

- а) 10 днів;
- б) 5 днів;
- в) 1 місяць;
- г) 15 днів.

9. Ухвала про відмову у видачі виконавчого листа може бути оскаржена сторонами в апеляційному порядку впродовж:

- а) 10 днів з дня її постановлення;
- б) 5 днів з дня її постановлення судом;
- в) 1 місяць з дня її постановлення судом;
- г) 15 днів з дня її постановлення судом.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Між А. Сидоруком та М. Федюком було укладено договір позики. Оскільки А. Сидорук не виконав своїх зобов'язань щодо своєчасного повернення отриманих грошей, М. Федюк звернувся до третейського суду з позовною заявою про стягнення суми заборгованості. Компетенція третейського суду була визначена в договорі позики, посвідченому нотаріально. Третейський суд позов задовольнив.

Чи може М. Федюк оскаржити рішення третейського суду?

Задача 2. І. Береза звернувся до Львівської філії КБ «Приватбанк» з метою отримання кредиту на придбання пральної машини. Банк погодився надати йому кредит, але запропонував у кредитному договорі зробити третейське застереження, згідно з яким усі спори, що виникають з приводу виконання та розірвання кредитного договору, підлягають вирішенню у третейському суді.

Чи можуть І. Береза та банк передбачити можливість розгляду таких спорів у третейському суді?

Як оформлюється третейське застереження?

Задача 3. Третейським судом постановлено рішення на користь Л. Орехова про стягнення з С. Парищиного 35000 грн. Отримавши рішення третейського суду, Орехов Л. звернувся до органів державної виконавчої служби з заявою про відкриття виконавчого провадження на підставі цього рішення. Однак державний виконавець відмовив Орехову Л. у відкритті виконавчого провадження, зазначивши, що рішення третейського суду не підлягають примусовому виконанню органами державної виконавчої служби.

Чи може рішення третейського суду бути виконане примусово?

Рекомендована література

1. Винокурова Л. Аналіз законодавчих ініціатив щодо правового регулювання оспорювання третейських судів / Л. Винокурова, С. Рабенко // Юридична Україна. – 2011. – № 1. – С. 76–84.

2. Гаврилшин А. Особливості розгляду спорів третейськими судами України / А. Гаврилшин, В. Козирєва // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 7. – С. 152–155.

3. Головка О. Хто розсудить третейських суддів? / О. Головка // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 30. – 15 лютого. – С. 3.
4. Довганчук С. М. Теоретичні проблеми підвідомчості справ третейським судам / С. М. Довганчук // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2. – С. 35–40.
5. Гутгарц К. Шість міфів про третейські суди / К. Гутгарц. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/>
6. Литвин Н. А. Законодавче забезпечення виконання рішень третейського суду / Н. А. Литвин // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: збірник наукових праць. – 2009. – № 1. – С. 136–145.
7. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин у третейському суді: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03 / Юрій Дмитрович Притика. – К., 2006. – 632 с.
8. Про третейські суди: науково-практичний коментар до Закону України / П. В. Куфтирев, В. І. Нагнибіда, Р. О. Стефанчук та ін.; за заг. ред. Ю. В. Білоусова, П. В. Куфтирева. – К.: Правова єдність, 2008. – 432 с.
9. Сухонос В. Історія виникнення третейських судів / В. Сухонос // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 2. – С. 120–122.
10. Сухонос В. Організаційні принципи діяльності третейських судів / В. Сухонос // Судова практика. – 2011. – № 1–2. – С. 74–77.
11. Притика Ю. Д. Третейські суди в Україні / Ю. Д. Притика, Ю. А. Михальський, В. П. Самохвалов, В. І. Рижий та ін.; за ред. В. П. Самохвалова, А. Ф. Ткачука. – К.: Ін-т громад. с-ва; «ІКЦ Леста, 2007. – 184 с.
12. Харчук В. Третейські суди: реформування не може суперечити законодавству України / В. Харчук, О. Шумивода // Юридичний журнал. – 2009. – № 7–8. – С. 69–72.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 р. (станом на 1 січня 2013 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1701-15>.
2. Регламент постійно діючого третейського суду при Всеукраїнській громадській організації «Український правовий союз», затверджений президією Всеукраїнської громадської організації «Український правовий союз» 1 вересня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treteyskiy.org/rus/order/>
3. Рішення Конституційного Суду України від 10 січня 2008 р. щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-08>

Глава 27. ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ІНОЗЕМНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

1. Правові підстави визнання і виконання рішень іноземних судів в Україні

Сучасний економічний розвиток України та її суб'єктів, а також взаємовідносини з іноземними юридичними та фізичними особами зумовлює необхідність більш докладно проаналізувати правові підстави визнання і виконання рішень іноземних судів. Звернення до цієї теми зумовлене тим, що, незважаючи на прийняття ЦПК України, процедура визнання і приведення до виконання в Україні рішень іноземних судів стосовно діяльності судів, уповноважених розглядати такі питання, недостатньо регламентована. Тому важливим є відображення проблемних питань визнання і виконання рішень іноземних судів з огляду на встановлені у ЗУ «Про виконавче провадження» та інших нормативних актах вимоги.

Визнання рішення іноземного суду – це поширення законної сили рішення іноземного суду на територію України в порядку, встановленому законом (ст. 1 ЗУ «Про міжнародне приватне право»). Визнання рішення іноземного суду – обов'язкова умова для подальшого його примусового виконання на території України.

Виконання рішення іноземного суду – це застосування засобів примусового виконання рішення іноземного суду в Україні в порядку, передбаченому законом. Відтак відповідні дії, спрямовані на примусове виконання цих рішень, здійснюють органи та посадові особи, визначені у ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження».

З уваги на ст. 81 ЗУ «Про міжнародне приватне право» у розділі VIII ЦПК України під **рішенням іноземного суду** розуміють такі рішення, що набрали законної сили:

- рішення іноземних судів у справах, що виникають із цивільних, трудових, сімейних і господарських правовідносин;
- рішення іноземних арбітражів;
- рішення інших органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних і господарських справ.

Правовими підставами для визнання і приведення до виконання рішень іноземних судів в Україні можна вважати такі: суб'єктивні і об'єктивні.

До суб'єктивних належать ті підстави, що пов'язані безпосередньо з особою, яка подає клопотання про визнання та приведення до виконання рішення, а саме:

- неможливість здійснення в Україні прав та інтересів суб'єктів без визнання за ними права, встановленого іноземним судом або господарським судом України;
- необхідність ліквідації наслідків правопорушення без виконання рішення іноземного суду на території України.

Держава має дбати про охорону і захист прав своїх суб'єктів й за межами своєї території, що було б неможливим через державний суверенітет, якби за міжнародними договорами ця країна не допускала подібний захист прав та інтересів іноземних громадян та юридичних осіб на своїй території.

Тому саме до *об'єктивних підстав* належать міжнародні договори та законодавство України, відповідно до якого допускається визнання та приведення до виконання рішень іноземних судів та арбітражів.

До внутрішнього законодавства України, яким регулюється визнання та приведення до виконання рішень іноземних судів та арбітражів, необхідно віднести такі нормативні акти: міжнародні дво- та багатосторонні договори, учасницею яких є Україна, ЦПК України, ЗУ від 23 червня 2005 р. «Про міжнародне приватне право», ЗУ від 21 квітня 1999 р. «Про виконавче провадження», ЗУ від 24 лютого 1994 р. «Про міжнародний комерційний арбітраж», Інструкція про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень, затверджена наказом Міністерства юстиції та Державною судовою адміністрацією України № 1092/5/54 від 27 червня 2008 р., тощо.

Зазначені питання також урегулює Постанова Пленуму ВС України № 12 від 24 грудня 1999 р. «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України». Як визначено у п. 1 Постанови, розгляд судами клопотань про визнання та виконання рішень іноземних судів та арбітражів є особливою формою взаємної правової допомоги, яка надається Україною та іншими державами – учасницями відповідних міжнародних договорів.

Своєчасне і правильне вирішення цих клопотань сприяє підвищенню міжнародного авторитету України.

2. Визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню

Умови визнання та виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню: рішення іноземного суду визнається та виконується в Україні, якщо його визнання та виконання передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України, або за принципом взаємності за домовленістю з іноземною державою, рішення суду якої має виконуватися в Україні. Якщо визнання та виконання рішення іноземного суду залежить від принципу взаємності, вважається, що він існує, оскільки не доведено інше.

Рішення іноземного суду може бути пред'явлено до примусового виконання в Україні впродовж *трьох років* із дня набрання ним законної сили, за винятком рішення про стягнення періодичних платежів, яке може бути пред'явлено до примусового виконання впродовж усього строку проведення стягнення з погашенням заборгованості за останні *три роки*.

Згідно зі ст. 393 ЦПК України клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду подається до суду безпосередньо стягувачем (його представником)

або у порядку, встановленому міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України.

Якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України, передбачено подання клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду через органи державної влади України, суд приймає до розгляду клопотання, що надійшло через орган державної влади України.

Наприклад, відповідно до договорів між Україною і Китайською Народною Республікою, між Україною та Монголією клопотання про визнання і виконання судового рішення подається до суду, який його прийняв, і пересилається останнім до суду іншої договірної сторони через їх центральні установи (Верховні Суди).

Відповідно до ст. 394 ЦПК України клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду подається у письмовій формі та повинно містити:

1) ім'я (найменування) стягувача або його представника (якщо клопотання подається представником), зазначення їхнього місця проживання (перебування) або місцезнаходження;

2) ім'я (найменування) боржника, зазначення його місця проживання (перебування), його місцезнаходження чи місцезнаходження його майна в Україні;

3) мотиви подання клопотання.

До клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду додаються документи, передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України.

Якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України, не визначено перелік документів, що мають додаватися до клопотання, або за відсутності такого договору, до клопотання додаються такі документи:

1) засвідчена в установленому порядку копія рішення іноземного суду, про примусове виконання якого подається клопотання;

2) офіційний документ про те, що рішення іноземного суду набрало законної сили (якщо це не зазначено у рішенні);

3) документ, який засвідчує, що сторона, стосовно якої постановлено рішення іноземного суду і яка не брала участь у судовому процесі, була належно повідомлена про час і місце розгляду справи;

4) документ, що визначає, в якій частині чи з якого часу рішення іноземного суду підлягає виконанню (якщо воно вже виконувалося раніше);

5) документ, що посвідчує повноваження представника стягувача (якщо клопотання подається представником);

6) засвідчений відповідно до законодавства переклад перелічених документів українською або мовою, передбаченою міжнародними договорами України.

Порядок розгляду клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду регламентується ст. 395 ЦПК України.

Відповідно до зазначеної статті про надходження клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду суд у *п'ятиденний строк* письмово повідомляє боржника і пропонує йому у *місячний строк* подати можливі заперечення проти цього клопотання.

Після подання боржником заперечень у письмовій формі або у разі його відмови від подання заперечень, а також коли у *місячний строк* з часу повідомлення боржника про одержане судом клопотання заперечення не подано, суддя постановляє ухвалу, в якій визначає час і місце судового розгляду клопотання, про що стягувач і боржник повідомляються письмово не пізніше ніж за *десять днів* до його розгляду.

За заявою стягувача або боржника і за наявності поважних причин суд може перенести час розгляду клопотання, про що повідомляє сторони.

Розгляд клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду здійснюється суддею одноособово у відкритому судовому засіданні.

Неявка без поважних причин у судове засідання стягувача або боржника або їх представників, стосовно яких суду відомо про своєчасне вручення їм повістки про виклик до суду, не є перешкодою для розгляду клопотання, якщо будь-якою зі сторін не було порушено питання про перенесення його розгляду.

Хоча загальноновизнаним вважається положення, що клопотання про визнання й виконання рішень іноземних судів (арбітражів) суд розглядає у визначених ними межах і не може вводити в обговорення правильності цих рішень по суті, вносити до останніх будь-які зміни. Але за п. 11 Постанови Пленуму ВС України № 12 від 24 грудня 1999 р. «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» міжнародні договори України про правову допомогу не виключають для суду, що має розглядати клопотання, можливість уточнити дані, необхідні для вирішення останнього.

Крім того, міжнародні договори України з республіками Грузія, Молдова, Польща, Естонія, Латвія передбачають, що в разі, коли за дачі дозволу на виконання рішення у суду виникне сумнів у чомусь, він може зажадати пояснення від особи, яка порушує клопотання, а також опитати боржника по суті останнього і за наявності необхідності запитати роз'яснення суду, який постановив рішення.

У такому порядку суд може, наприклад, уточнити місце проживання боржника, з'ясувати, чи дійсно він викликався в судові засідання під час розгляду справи по суті, як це зазначено у приєднаній до клопотання довідці, чи набрало рішення законної сили, чи виконувалось воно раніше, з якого часу повинно здійснюватися стягнення за ним, чи відбулося після постановлення рішення правонаступництво у зв'язку з реорганізацією юридичної особи або смертю фізичної особи, які були стороною у справі.

Розглянувши подані документи та вислухавши пояснення сторін, суд постановляє *ухвалу про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду або про відмову у задоволенні клопотання з цього питання.*

Копія ухвали надсилається судом стягувачеві та боржникові у *триденний строк* із дня постановлення ухвали.

Якщо в рішенні іноземного суду суму стягнення зазначено в іноземній валюті, суд, який розглядає це клопотання, визначає суму в національній валюті за курсом НБУ на день постановлення ухвали.

Якщо рішення іноземного суду вже виконувалося раніше, суд визначає, в якій частині чи з якого часу воно підлягає виконанню.

Відповідно до ч. 9 ст. 395 ЦПК України, постановляючи ухвалу про примусове виконання рішення іноземного суду, суд має право вжити передбачених ЦПК України заходів щодо забезпечення позову.

Клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду не задовольняється у випадках, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України.

Якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України, такі випадки не передбачено, у задоволенні клопотання може бути відмовлено:

1) якщо рішення іноземного суду за законодавством держави, на території якої воно постановлено, не набрало законної сили;

2) якщо сторона, щодо якої постановлено рішення іноземного суду, була позбавлена можливості взяти участь у судовому процесі через те, що їй не було належно повідомлено про розгляд справи;

3) якщо рішення ухвалене у справі, розгляд якої належить виключно до компетенції суду або іншого уповноваженого відповідно до закону органу України;

4) якщо ухвалене рішення суду України у спорі між тими ж сторонами, з того ж предмета і на тих же підставах, що набрало законної сили, або якщо у провадженні суду України є справа у спорі між тими ж сторонами, з того ж предмета і на тих же підставах до часу відкриття провадження у справі в іноземному суді;

5) якщо пропущено встановлений міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України, та ЦПК України строк пред'явлення рішення іноземного суду до примусового виконання в Україні;

6) якщо предмет спору за законами України не підлягає судовому розгляду;

7) якщо виконання рішення загрожувало б інтересам України;

8) в інших випадках, установлених законами України.

Формально правильне іноземне рішення суду або арбітражу може бути таким, що не відповідає вимогам чинного ЗУ «Про виконавче провадження». Тому вважається доцільним установити спеціальні вимоги до рішення іноземного суду, які мають бути з'ясовані судом України, що вирішуватиме питання про приведення до виконання рішення іноземного суду.

За виникнення у державного виконавця питань із приводу вчинення виконавчих дій, він згідно зі ст. 11 ЗУ «Про виконавче провадження» має право звертатись до органу, який видав виконавчий документ, за роз'ясненням рішення, порушувати клопотання про зміну порядку і способу виконання, відстрочку та розстрочку виконання рішення.

У розглядуваній ситуації таким органом буде суд України, який допустив виконання рішення на території України і видав виконавчий лист. Тому під час вирішення питання про допуск до виконання рішення іноземного суду чи арбітражу уповноважений суд України має право звертатись до іноземного суду чи арбітражу, який ухвалив рішення, що підлягає виконанню.

Крім того, якщо у державного виконавця виникнуть питання стосовно роз'яснення відповідного рішення, він має звертатись за роз'ясненнями в зворотному порядку – до суду України, який допустив, привів до виконання судове рішення іноземного суду, а той, своєю чергою, – до іноземного суду чи арбітражу. Але суд України має бути наділений повноваженнями щодо відповідей на запитання, які виникатимуть під час виконання рішення.

3. Умови та порядок визнання рішень іноземних судів, які не підлягають примусовому виконанню

Розділ 8 ЦПК України, крім процедури визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню, врегульовує також порядок визнання рішень, які не підлягають примусовому виконанню.

Стаття 399 ЦПК України, яка визначає *умови визнання цієї категорії рішень, передбачає дві альтернативні умови, за яких рішення підлягає визнанню на території України:*

- 1) визнання такого рішення передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України;
- 2) визнання рішення за принципом взаємності.

Оскільки ст. 399 ЦПК України не передбачено необхідність доведення наявності взаємності з певною країною, як і не передбачено наявності презумпції принципу взаємності, то за аналогією права слід застосувати положення ч. 2 ст. 390 ЦПК України, а саме: «у разі, якщо визнання та виконання рішення іноземного суду залежить від принципу взаємності, вважається, що він існує, оскільки не доведено інше».

Детальніше розглянемо першу умову визнання рішень, де процедура передбачається деякими договорами.

Наприклад, ч. 1 ст. 53 Договору між Україною та Республікою Узбекистан передбачаються додаткові умови під час визнання рішень іноземного суду, а саме:

- 1) установи юстиції запитованої Договірної Сторони не ухвалили раніше у цій справі рішення, яке набуло чинності;
- 2) справа, згідно з цим Договором, а у випадках, не передбачених ним, згідно з законодавством Договірної Сторони, на території якої рішення має бути визнане, не входить до виключної компетенції установи юстиції цієї Договірної Сторони.

Порядок визнання рішення іноземного суду, яке не підлягає примусовому виконанню, тотожний порядку визнання рішення, яке підлягає примусовому виконанню, але з певними особливостями.

Процесуальним законодавством України, (а саме ч. 1 ст. 400 ЦПК України) передбачено, що клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, подається заінтересованою особою в порядку, встановленому ст.ст. 392–394 ЦПК України з певними особливостями, тобто:

- 1) *клопотання про визнання іноземного судового рішення подається до суду безпосередньо стягувачем (його представником) або відповідно до міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана ВР України, іншою особою (її представником).*

Зважаючи на зазначене положення, можна зробити висновок, що механізми подання клопотання, передбачені відповідними міжнародними договорами, застосовуються і фактично обов'язкові під час подання клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню. Також у разі, якщо клопотання має бути подане через органи державної влади України, то заінтересована особа повинна дотримуватися такого порядку;

2) клопотання про надання дозволу повинно бути оформлене відповідно до вимог ст. 394 ЦПК України, але оскільки жодним міжнародним договором не передбачено перелік документів, які повинні бути додані до клопотання, то ЦПК України самостійно визначає такі документи, до яких належать:

– засвідчена в установленому порядку копія рішення іноземного суду, про визнання якого порушується клопотання;

– офіційний документ про те, що рішення іноземного суду набрало законної сили, якщо це не зазначено в самому рішенні;

– засвідчений відповідно до законодавства переклад перелічених документів українською або мовою, передбаченою міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України;

3) питання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, розглядається судом за місцем проживання (перебування) або місцезнаходження боржника, якщо боржник не має місця проживання або воно не відоме – за місцезнаходження його майна. Дещо проблемна реалізація цього положення на практиці, оскільки важко відповісти на запитання, хто є боржником за рішенням, яке не підлягає примусовому виконанню.

Конструкція, вжита в ч. 1 ст. 400 ЦПК України, а саме – поширення на клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, вимог ст. 392, концептуально неправильна, оскільки в таких рішеннях, позаяк вони не виконуються примусово, не може бути і боржника. Ця думка підтверджується також судовою практикою.

Наприклад, в Ухвалі Київського районного суду міста Сімферополь від 24 березня 2011 р. про визнання Рішення Рузьського районного суду Московської області Російської Федерації від 20 січня 2011 р. зазначено: «суд виходить з того, що у випадку, коли рішення іноземного суду не підлягає примусовому виконанню, немає і боржника. Тому питання про визнання рішення іноземного суду, що не потребує примусового виконання, на відповідне клопотання заінтересованої особи має розглядатися судом за її місцем проживання (перебування, знаходження)».

Отримавши належно оформлене клопотання, компетентний суд після відкриття провадження у справі письмово повідомляє у *n'ятиденний строк* заінтересовану особу (не ту, що подала клопотання) про надходження клопотання і пропонує їй у *місячний строк* подати можливі заперечення проти цього клопотання.

Проте законодавство взагалі не визначає, хто є заінтересованою особою у справі, і хто входить до кола осіб, яких слід повідомляти про надходження клопотання і які мають право відповідно на подання заперечень.

Це можуть бути особи, які могли б бути сторонами за розгляду цієї справи в порядку, передбаченому українським процесуальним законодавством.

Наприклад, якщо до суду подається клопотання про визнання рішення про усиновлення, заінтересованими особами у справі можна вважати усиновлювача, другого з подружжя усиновлювача, усиновлену дитину, батьків дитини, а також орган опіки та піклування.

Після подання заінтересованою особою заперечень у письмовій формі або у разі її відмови від подання заперечень, а також, коли у *місячний строк* з часу повідомлення заінтересованої особи про одержане судом клопотання заперечення не подано, суддя постановляє ухвалу, в якій визначає час і місце судового розгляду клопотання, про що заінтересовані особи повідомляються письмово не пізніше ніж за *десять днів* до його розгляду.

Клопотання розглядається суддею одноособово у відкритому судовому засіданні незалежно від явки сторін.

Розглянувши клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не потребує примусового виконання, суд постановляє одну із таких ухвал:

1) *про визнання в Україні рішення іноземного суду;*

2) *про відмову у задоволенні клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню.* У визнанні в Україні рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, може бути відмовлено з тих же підстав, що встановлені для відмови у задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду (ч. 7 ст. 401 ЦПК України).

Згідно з ч. 6 ст. 395, ч. 8 ст. 401 ЦПК України у *триденний строк* із дня постановлення відповідної ухвали суд має надіслати її копію заінтересованим особам.

Як очевидно з ч. 9 ст. 401 ЦПК України, ухвали про визнання в Україні рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, або про відмову у задоволенні відповідного клопотання можуть бути оскаржені в суді апеляційної інстанції у загальному порядку, встановленому у главі 1 розділу 5 ЦПК України.

Питання для самоконтролю

1. *Що належить до загальних положень визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні?*

2. *Який порядок подання клопотання про надання дозволу на примусове виконання або визнання рішення іноземного суду?*

3. *Які особливості розгляду клопотання про надання дозволу на примусове виконання або визнання рішення іноземного суду?*

4. *Які особливості процесуальної форми клопотання щодо визнання рішення іноземного суду?*

5. *Яка правова процедура реалізації подання та розгляду клопотання щодо виконання рішення іноземного суду?*

6. *Які процесуальні особливості застосування норм міжнародного цивільного процесуального права, пов'язаного зі зверненням до примусового виконання рішення іноземного суду?*

7. *Проаналізуйте особливості звернення до примусового виконання рішень іноземних судів. Чим вони відрізняються від звернення до виконання рішень судів загальної юрисдикції?*

8. *Охарактеризуйте повноваження судів загальної юрисдикції під час розгляду справ щодо виконання чи визнання рішень іноземних судів.*

Тести для самоконтролю

1. У якому нормативному правовому акті зазначено, що визнання рішення іноземного суду – це поширення законної сили рішення іноземного суду на територію України в порядку, встановленому законом:

- а) законі України «Про міжнародне публічне право»;
- б) законі України «Про міжнародне приватне право»;
- в) законі України «Про міжнародний комерційний арбітраж»;
- г) цивільному процесуальному кодексі України.

2. Відповідні дії, спрямовані на примусове виконання рішень іноземного суду, здійснюють органи та посадові особи, визначені у Законі України:

- а) «Про міжнародне публічне право»;
- б) «Про міжнародне приватне право»;
- в) «Про міжнародний комерційний арбітраж»;
- г) «Про виконавче провадження».

3. Протягом якого часу рішення іноземного суду може бути пред'явлено до примусового виконання в Україні:

- а) одного року;
- б) двох років;
- в) трьох років;
- г) чотирьох років.

4. Що відповідно до ст. 394 ЦПК України повинно містити клопотання, яке подається у письмовій формі про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду:

- а) ім'я (найменування) стягувача або його представника (якщо клопотання подається представником), зазначення їхнього місця проживання (перебування) або місцезнаходження;
- б) ім'я (найменування) боржника, зазначення його місця проживання (перебування), його місцезнаходження чи місцезнаходження його майна в Україні;

- в) мотиви подання клопотання;
- г) усі відповіді правильні.

5. Скількома судьями розглядається клопотання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню:

- а) одноособово;
- б) трьома судьями;
- в) п'ятьма судьями;
- г) колегією суддів.

6. Що розуміється під рішенням іноземного суду, що набрали законної сили, відповідно до чинного законодавства України:

- а) рішення іноземних судів у справах, що виникають із цивільних, трудових, сімейних і господарських правовідносин;
- б) рішення іноземних арбітражів;
- в) рішення інших органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних і господарських справ;
- г) усі відповіді правильні.

7. Протягом якого часу відповідно до ст. 395 ЦПК України про надходження клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду суд письмово повідомляє боржника:

- а) у трьох денний строк;
- б) у п'ятиденний строк;
- в) у десятиденний строк;
- г) у місячний строк.

8. Де розглядається питання про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, розглядається судом за місцем проживання (перебування) або місцезнаходження боржника, якщо боржник не має місця проживання або воно не відоме:

- а) за місцем знаходження його майна;
- б) за місцем останнього його перебування;
- в) за місцем останньої його реєстрації;
- г) усі відповіді неправильні.

9. Протягом якого часу суд, повідомивши боржника про надходження клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду, пропонує подати можливі заперечення проти цього клопотання:

- а) у триденний строк;
- б) у п'ятиденний строк;
- в) у десятиденний строк;
- г) у місячний строк.

10. За скільки днів до судового розгляду після подання боржником клопотання, сторони повідомляються про день засідання:

- а) не пізніше ніж за три дні до його розгляду;
- б) не пізніше ніж за п'ять днів до його розгляду;
- в) не пізніше ніж за десять до його розгляду;
- г) не пізніше ніж за двадцять днів до його розгляду.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. Австрійське акціонерне товариство звернулося до Голосіївського районного суду м. Києва з клопотання про визнання та примусове виконання рішення, ухваленого австрійським державним судом.

Представник українського товариства з обмеженою відповідальністю заявив, що оскільки між Україною та Австрією немає відповідного договору про правову допомогу, клопотання про визнання та виконання рішення не може бути розглянуто, а суд повинен постановити ухвалу про відмову в прийнятті такого клопотання.

Представник австрійської фірми стверджував, що договір про правову допомогу не є єдиною підставою визнання та виконання іноземних судових рішень, оскільки є інші міжнародні конвенції, наприклад Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р., статтею 6 якої гарантується право на справедливий судовий захист, включаючи стадію виконання. Крім того, є загально визнанні принципи міжнародного права, зокрема принципи взаємності, яке може бути підставою для визнання іноземного судового рішення.

Яке рішення повинен ухвалити суд?

Чи є принцип взаємності за нормами ЦПК України підставою для визнання та виконання іноземного судового рішення?

Задача 2. До Голосіївського районного суду м. Києва було подано письмове клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення суду Вірменської Республіки. Позивач А. Нестеренко зазначила, що рішення суду Вірменської Республіки її позов щодо розподілу спадщини задоволено у повному обсязі.

Які підстави має з'ясувати суд для надання дозволу на примусове виконання цього рішення на території України?

Задача 3. Суд Республіки В'єтнам у цивільній справі за позовом громадянина Республіки В'єтнам до громадянина України ухвалив рішення про стягнення боргу. Рішення суду набрало законної сили у вересні 2011 р.

*Чи підлягає виконанню це рішення на території України?
Визначте строки та підстави виконання даного рішення.*

Рекомендована література

1. Владика В. Проблемні питання визнання і виконання рішень судів України та Польщі / В. Владика // Юриспруденція. Теорія і практика. – 2009. – № 12. – С. 53–57.

2. Євтушенко О. І. Апеляційний розгляд справ за клопотанням про визнання та дозвіл виконання рішень іноземних судів на території України / О. І. Євтушенко // Судова апеляція. – 2006. – № 3. – С. 27–42.

3. Захарченко Т. Визнання і виконання міжнародних арбітражних рішень в Україні: питання теорії і практики / Т. Захарченко, М. Теплюк // Право України. – 2010. – № 1. – С. 160–183.

4. Захарченко Т. Визнання та виконання арбітражних рішень на території України / Т. Захарченко // Право України. – 2008. – № 11. – С. 77–86.

5. Захарченко Т. Визнання та виконання арбітражних рішень на території України / Т. Захарченко // Право України. – 2008. – № 10. – С. 130–138.

6. Коссак В. Проблеми взаємного визнання і виконання рішень юрисдикційних органів України і ФРН / В. Коссак // Право України. – 2000. – № 10. – С. 116–120.

7. Кузь О. Визнання і виконання рішень іноземних судів та арбітражів / О. Кузь, І. Обідіна // Право України. – 2001. – № 9. – С. 72–75.

8. Муранов А. И. Международный договор и взаимность как основания приведения в исполнение в России иностранных судебных решений / А. И. Муранов. – М.: Статут, 2003. – 192 с.

9. Навроцький А. Основні засади визнання та виконання іноземних судових рішень у Федеративній Республіці Німеччина / А. Навроцький // Юридичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 21–28.

10. Тростяньська Я. Визнання та виконання в Україні вироків іноземних судів у кримінальних справах та їх відмінність від інших видів правової допомоги / Я. Тростяньська // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 12. – С. 167–171.

11. Фелів О. Взаємне визнання і виконання судових рішень: на прикладі України та Німеччини / О. Фелів // Юридичний журнал. – 2010. – № 10. – С. 117–120.

12. Фортуна Т. Джерела правового регулювання визнання та виконання рішень іноземних судів / Т. Фортуна // Вісник Львівського університету (серія юридична). – 2012. – № 56. – С. 292–300.

13. Черняк Ю. Умови визнання і виконання іноземних судових рішень про стягнення аліментів (в аспекті договорів України) / Ю. Черняк // Право України. – 2010. – № 4. – С. 292–298.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. (за станом на 9 червня 2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>

2. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24 лютого 1994 р. (станом на 29 вересня 2005 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4002-12>

3. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квітня 1999 р. (станом на 6 червня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/606-14/ed20131011>.

4. Інструкція про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень, затверджена наказом Міністерства юстиції та Державною судовою адміністрацією України від 27 червня 2008 р. № 1092/5/54 (станом на 14 квітня 2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0573-08>

5. Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua>

Глава 28. ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМНИХ ОСІБ

1. Правові засади участі іноземних осіб у цивільному процесі

Правила щодо участі іноземних осіб у цивільному процесі встановлені ЦПК України і ЗУ «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. Відтак ст. 410 ЦПК України, ст. 73 ЗУ «Про міжнародне приватне право» визначено, що іноземні особи мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів.

Поняття «іноземні особи», які беруть участь у процесі, охоплює: іноземців, осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації.

Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р. визначено, що **іноземець** – це особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав. **Особою без громадянства** є особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

Засади правового становища іноземців та осіб без громадянства, які проживають чи перебувають в Україні на законних підставах, у цивільному процесі встановлено на конституційному рівні. Відтак ст. 26 Конституції України закріплено, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими ж правами і свободами, а також мають такі ж обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. До останніх належать міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано ВР України (ст. 9 Конституції України). Отже, в Україні для іноземців та осіб без громадянства встановлено національний правовий режим, що поширюється і на сферу здійснення цивільного судочинства.

Відповідно до ст. 3 ЗУ «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», яка дублює положення Конституції України щодо національного правового режиму для іноземців та осіб без громадянства, також закріплює положення про те, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їх правосуб'єктності та основних прав і свобод людини.

Іноземні особи мають процесуальні права та обов'язки нарівні з фізичними і юридичними особами України, за винятками, встановленими Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України (ч. 1 ст. 410 ЦПК України).

Юридичною особою в Україні визнається організація, створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна і зареєстрована у встановленому законом порядку (ст. 80 ЦК України). До юридичних осіб належать: підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та ін. (ст. 3 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність»).

Іноземною юридичною особою є організація, заснована за межами України у статусі юридичної особи за законами тієї держави, де її створено (зареєстровано). Визнання іноземної юридичної особи в Україні пов'язано із легалізацією її статусу.

Згідно зі ст. 27 ЗУ «Про міжнародне приватне право» на території України допускається діяльність іноземної організації, яка не є юридичною особою відповідно до права іноземної держави, у якій така організація створена. У такому разі до діяльності організації застосовується законодавство України, яке регулює діяльність юридичних осіб, якщо інше не ґрунтується на вимогах законодавства чи правовідносинах. Відповідно, правове становище таких іноземних осіб у цивільному процесі визначатиметься нормами, що регулюють участь у процесі юридичних осіб.

Іноземні держави також мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав чи інтересів (ст. 410 ЦПК України, ст. 73 ЗУ «Про міжнародне приватне право»).

Держава може виступати стороною у цивільному процесі, тобто бути позивачем чи відповідачем, мати рівні процесуальні права та рівні процесуальні обов'язки поряд із іншими особами, які беруть участь у справі – фізичними та юридичними особами.

Участь держави у цивільному процесі реалізується через механізм функціонування системи державних суб'єктів, на яких покладається виконання державних завдань, зокрема представництво держави як сторони процесу та захист її прав чи інтересів у суді (механізм інституту представництва держави). На виконання своїх владних функцій держава утворює органи державної влади, які наділяються відповідною компетенцією, тобто повноваженнями у конкретній сфері суспільних відносин, і є особами, правомочними та зобов'язаними діяти у межах закону. Частиною 4 статті 38 ЦПК України чітко визначено, що державу у цивільному процесі представляють відповідні органи державної влади в межах їх компетенції через свого представника.

Про коло суб'єктів представництва держави можна міркувати згідно з визначенням поняття «держава», що міститься у Конвенції Організації Об'єднаних Націй «Про юрисдикційні імунітети держав та їх власності» від 2 грудня 2004 р., що охоплює такі елементи:

- різні органи управління держави;
- складові федеральної держави або політичні підрозділи держави, які правомочні здійснювати дії щодо реалізації суверенної влади і діють у такій якості;
- установи або інституції держави або інші утворення тією мірою, якою вони правомочні здійснювати і фактично здійснюють дії щодо реалізації суверенної влади держави;
- представники держави, що діють у цій якості.

Особливістю правового становища іноземної держави у цивільному процесі є судовий імунітет, що означає непоширення юрисдикції судових органів однієї держави щодо іншої. В основі судового імунітету держави є принцип суверенної рівності держав, який закріплений у римському праві як «рівний рівному неосудний» і означає, що держава як суб'єкт міжнародного права не може здійснювати свою владу щодо іншої держави.

Судовий імунітет щодо іноземної держави поширюється на такі випадки:

- пред'явлення до іноземної держави позову в суді України;
- притягнення іноземної держави до участі у справі, яка розглядається судом України, як відповідача чи третьої особи;
- забезпечення позову, зокрема шляхом накладення арешту на майно іноземної держави, яке знаходиться на території України, чи інших заходів щодо забезпечення позову;
- звернення стягнення на майно іноземної держави, яке знаходиться в Україні, у порядку виконання судового рішення.

Такий обсяг судового імунітету ґрунтується на правилах і теорії абсолютного імунітету держави. У науці міжнародного приватного права виділяють і досліджують також теорії функціонального та обмеженого імунітету держави.

Пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України (ч. 1 ст. 79 ЗУ «Про міжнародне приватне право»).

У законодавстві сформульовано також загальні правила щодо поширення судового імунітету на акредитовані в Україні дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав. Установлено, що акредитовані в Україні дипломатичні представники іноземних держав та інші особи, зазначені у відповідних законах і міжнародних договорах України, підлягають юрисдикції судів України в цивільних справах лише в межах, що визначаються принципами та нормами міжнародного права або міжнародними договорами України.

Принципи встановлення та надання таким іноземним особам привілеїв та імунітетів, що є традиційним у міжнародному праві, встановлено Віденською конвенцією про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. і Віденською конвенцією про консульські зносини від 24 квітня 1963 р.

З метою забезпечення належних умов для здійснення дипломатичними представництвами та консульськими установами іноземних держав в Україні їх функцій Указом Президента України від 10 червня 1993 р. № 198/93 затверджено Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні. Ним відповідно до вказаних міжнародних конвенцій встановлено привілеї та імунітети, що надаються дипломатичному представництву (посольству або місії) іноземної держави в Україні, консульській установі (генеральному консульству, консульству, віце-консульству або консульському агентству) іноземної держави в Україні як органам іноземної держави, співробітникам дипломатичних представництв і працівникам консульських установ для здійснення їх функцій. Цим Положенням встановлено зміст, коло осіб та умови застосування такого судового імунітету, а також межі його дії.

Зокрема передбачено, що імунітет від юрисдикції України не поширюється на випадки:

– коли глава дипломатичного представництва і члени дипломатичного персоналу вступають у цивільно-правові відносини як приватні особи у зв'язку з позовами про належне їм нерухоме майно на території України, спадкування, а також у зв'язку з позовами, що ґрунтуються на їх професійній або комерційній діяльності, що здійснюється ними за межами службових обов'язків (п. 13);

– пред'явлення позовів про відшкодування заподіяної дорожньо-транспортною пригодою шкоди (п. 25).

Судовий імунітет поширюється також на представників іноземних держав, членів парламентських та урядових делегацій, які прибувають в Україну для участі в міждержавних переговорах, міжнародних конференціях і нарадах або з іншими офіційними дорученнями, а також на членів їх сімей, які їх супроводжують і не є громадянами України.

Імунітет від юрисдикції судів України в цивільних справах надається також міжнародним організаціям у межах, визначених міжнародними договорами України або законами України (ч. 3 ст. 79 ЗУ «Про міжнародне приватне право»).

Судовий імунітет в Україні надається іноземній державі, дипломатичним представникам, консульським посадовим осо-

бам, іншим особам на засадах і за принципом взаємності, що закріплено на законодавчому рівні. Відтак ч. 4 ст. 79 ЗУ «Про міжнародне приватне право» встановлено, що у тих випадках, коли в порушення норм міжнародного права Україні, її майну або представникам в іноземній державі не забезпечується такий же судовий імунітет, який забезпечується іноземним державам, їх майну та представникам в Україні, КМУ може бути вжито щодо цієї держави, її майна відповідних заходів, дозволених міжнародним правом, якщо заходів дипломатичного характеру не достатньо для врегулювання наслідків зазначеного порушення норм міжнародного права.

2. Цивільна процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб у цивільному процесі

Згідно зі ст. 74 ЗУ «Про міжнародне приватне право» процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні визначаються відповідно до права України.

Цивільний процесуальний кодекс України визначає, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів (ч. 1 ст. 3). Цим Кодексом також визначено загальні правила щодо здійснення цивільного судочинства, зокрема: цивільна процесуальна правоздатність, тобто здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи, визнається за усіма фізичними і юридичними особами (ст. 28); цивільна процесуальна дієздатність, як здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді, визнається за усіма фізичними особами, які досягли повноліття, а також юридичними особами (ст. 29).

Статтею 29 ЦПК України також визначено особливості реалізації цивільної дієздатності неповнолітніми особами (віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) та особами, цивільна

дієздатність яких обмежена, а також передбачено випадки дострокового набуття цивільної процесуальної дієздатності неповнолітньою особою.

Відповідно до ч. 2 ст. 74 ЗУ «Про міжнародне приватне право» доказом правосуб'єктності іноземної юридичної особи є документ, що засвідчує її утворення та статус юридичної особи. Таким документом, зокрема, є сертифікат реєстрації, витяг з торгового (банківського) реєстру, що оформлюється та видається уповноваженими органами відповідно до права іноземної держави, в якій цю юридичну особу було створено (зарєєстровано).

В Україні такі документи визнаються дійсними в разі їх легалізації, якщо інше не передбачено законом або міжнародним договором України (ст. 13 ЗУ «Про міжнародне приватне право»). Під час розгляду справи за участю іноземної юридичної особи остання на вимогу суду, що розглядає справу, має представити такий оформлений документ.

В Україні використовуються два способи легалізації офіційних документів: консульська легалізація і проставлення апостилля. Порядок консульської легалізації офіційних документів встановлюється Віденською конвенцією «Про консульські зносини» 1963 р., міжнародними договорами та чинним законодавством України, а також Інструкцією про порядок консульської легалізації офіційних документів в Україні і за кордоном, затвердженою наказом Міністерства закордонних справ України від 4 червня 2002 р. № 113.

З 22 грудня 2003 р. для України набрала чинності Гаазька конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 5 травня 1961 р., згідно з якою офіційні документи, які використовуються на території держав-учасниць Конвенції, мають бути засвідчені спеціальним штампом «Апостиль», проставленим компетентним органом держави, в якій було складено документ. Ця Конвенція застосовується у відносинах із державами, що не висловили заперечення проти приєднання України до Конвенції (Німеччина). В інших випадках продовжує застосовуватись вимога дотримання процедури консульської легалізації.

В Україні органи, наділені повноваженнями на проставлення апостиля, передбаченого Конвенцією, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів, визначені постановою КМУ від 18 жовтня 2003 р. № 61. Порядок проставлення апостиля здійснюється згідно з Правилами проставлення апостиля на офіційних документах, призначених для використання на території інших держав, затвердженими спільним наказом Міністерства закордонних справ України, Міністерством освіти і науки України та Міністерством юстиції України від 5 грудня 2003 р. № 237/803/151/5.

Дотримання формальних процедур щодо легалізації офіційних документів не вимагається й у разі, коли укладено договір між двома або декількома договірними державами, положення якого звільняють від будь-якого іншого засвідчення іноземних офіційних документів, якщо вони були складені або засвідчені відповідною установою однієї з договірних сторін, скріплені печаткою та засвідчені підписом компетентної особи.

Відтак Україною укладено низку міжнародних договорів, якими передбачено скасування легалізації іноземних офіційних документів, зокрема багатосторонню Конвенцію про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р. (ст. 13), а також двосторонні договори про правову допомогу з Республікою Білорусь, Азербайджанською Республікою, Республікою Узбекистан, Російською Федерацією, Республікою Казахстан, Республікою Таджикистан, Республікою Вірменія, Киргизькою Республікою, Республікою Молдова, Грузією, Туркменістаном, Литвою, Естонією, Латвією, Чехією, Угорщиною, Польщею, Монголією, В'єтнамом, Македонією, Іраном, Болгарією, Кубою, КНР тощо.

Особливістю реалізації цивільної правосуб'єктності держави є механізм інституту представництва, що є способом внутрішньої організації держави: у цивільних відносинах персоніфікованим носієм цивільних і цивільно-процесуальних прав та обов'язків є держава, а виразниками державного (публічного) інтересу – правомочні й уповноважені особи, зобов'язані виконувати державні функції. Для реалізації цивільної процесуальної правосуб'єктності держава використовує механізм інституту

представництва держави в особі уповноважених органів державної влади, фізичних та юридичних осіб, які виконують покладені на них обов'язки відповідно до законодавства чи в межах спеціального доручення. Уповноважені особи, виступаючи у цивільному процесі від імені держави, не користуються статусом самостійної юридичної особи навіть у разі наявності такого.

Водночас доцільно зважити на деякі теоретичні аспекти щодо реалізації правосуб'єктності держави у міжнародному цивільному процесі.

Відтак питання право- і дієздатності учасника процесу вирішуються за правом його національної належності. Складністю є визначення процесуального становища держави: вона є юридичною особою або якимось особливим суб'єктом. У юридичній літературі немає єдиного підходу.

Згідно з теорією суб'єктів цивільного права всі учасники цивільного обороту – особи, зокрема держава, статус якої наділяється ознаками юридичної особи.

Водночас наука міжнародного приватного права, розвиваючи теорію функціонального імунітету, прив'язана до законодавчо встановленого (тією чи іншою мірою) принципу абсолютного імунітету. Тож виникає питання про необхідність чіткого розмежування дій держави як владного суверена, щодо яких діє імунітет, і дій держави у сфері приватних правовідносин. Критерієм визначення сутності участі держави є правова природа і характер дій: держава діє в межах приватного права і як приватна особа (юридична або як така).

З наукового погляду юридичний зміст поняття «цивільна процесуальна правоздатність» щодо держави (на відміну від інших суб'єктів цивільного права) з категорії можливого трансформується у категорію належного (обов'язкового) – як обов'язок держави в особі уповноважених осіб виступати суб'єктами захисту державних і суспільних (у змісті загальних або індивідуальних) інтересів. Відтак участь держави у цивільному процесі підлягає оцінці через правову категорію «цивільної процесуальної правосуб'єктності» держави, практична реалізація якої здійснюється через механізм інституту законного і договірною представництва.

У контексті національного права повинне бути вирішене питання про сферу поширення державного імунітету на господарюючих суб'єктів через здійснення ними суверенних функцій держави. Йдеться про державні підприємства, які за загальним правилом у господарському обороті є самостійними юридичними особами. Включення таких суб'єктів у сферу дії імунітету повинне припускати вихідну позицію в площині національного регулювання, наприклад, віднесення державного підприємства до категорії стратегічних об'єктів і взяття державою на себе цивільної відповідальності за його зобов'язаннями у сфері господарської діяльності в обсязі, визначеному законом.

Міжнародне приватне право може використовувати механізм зниження ступеня захищеності імунітетом. Так, якщо держава добровільно вирішила питання про відмову від імунітету щодо себе або своїх суб'єктів, відтак визначила площину своєї участі – сферу приватноправових відносин, згодом вона не може в межах цих правовідносин, регульованих приватним правом, відновити свої привілеї, посилаючись на імунітет (принцип безповоротності відмови від імунітету).

Важливим елементом правової реформи в Україні є адекватна трансформація ефективних правових інструментів у національну правову систему, відтак загальноприйнятим принципом визначення міжнародної підсудності за спорами щодо нерухомого майна. Проте для України до 2002 р. істотною проблемою було вирішення суперечок щодо усунення правопорушень у сфері приватизації державного майна. Оскільки значна частина незаконно приватизованих об'єктів нерухомості перепродувалася іноземним підприємствам, які не були резидентами України, і більшість з яких знаходилися в «офшорних зонах» іноземних держав, з якими відсутні договори про правову допомогу, повернення майна державі від незаконного володільця практично було неможливим.

Узагалі питання участі держави в міжнародному цивільному процесі в умовах реформування правової системи України вимагає глибокого теоретичного осмислення, що має бути орієнтовано на розробку ефективних механізмів правового регулювання участі держави в міжнародному цивільному обороті під

час забезпечення справедливого судового захисту всім учасникам їх суб'єктивних прав і законних інтересів.

Згідно з ч. 2 ст. 410 ЦПК України іноземні особи мають процесуальні права та обов'язки нарівні з фізичними і юридичними особами України, за винятками, встановленими Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України. Це положення встановлює загальне правило щодо забезпечення іноземним особам в Україні цивільного процесуального захисту їхніх прав, свобод і законних інтересів на засадах національного режиму, встановленого для громадян України.

Водночас зважимо, що у разі, коли у процесі урегулювання питань цивільної процесуальної право- і дієздатності щодо учасника процесу виникають питання його цивільної право- і дієздатності, що належать до сфери регулювання матеріального права, мають застосовуватися загальні колізійні правила щодо визначення *особистого закону особи* (ст.ст. 16–18, 25–27 ЗУ «Про міжнародне приватне право»).

Відповідно до ст. 16 ЗУ «Про міжнародне приватне право» особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є. Виникнення і припинення цивільної правоздатності фізичної особи визначається її особистим законом. Іноземці та особи без громадянства мають цивільну правоздатність в Україні нарівні з громадянами України, крім випадків, передбачених законом або міжнародними договорами.

Цивільна дієздатність фізичної особи визначається її особистим законом. Цивільна дієздатність фізичної особи щодо правочинів та зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди, може визначатися також правом держави місця вчинення правочинів або виникнення зобов'язань у зв'язку із завданням шкоди, якщо інше не передбачено законом України (ст.ст. 17, 18 ЗУ «Про міжнародне приватне право»).

Щодо юридичної особи, то її особистим законом вважається право держави – місцезнаходження юридичної особи. Місцезнаходженням юридичної особи є держава, у якій юридична особа зареєстрована або створена згідно з правом цієї держави.

За відсутності таких умов або якщо їх неможливо встановити, застосовується право держави, у якій знаходиться виконавчий орган управління юридичної особи (ст. 25 ЗУ «Про міжнародне приватне право»).

Поширення національного режиму в цивільному судочинстві на іноземців ґрунтується на принципі безумовності і не пов'язується з фактом проживання чи місцезнаходження особи в Україні.

Це означає, що норми цивільного процесуального закону, якими визначено правила процесуальної правоздатності та дієздатності, підвідомчості, підсудності, процесуального становища осіб, які беруть участь у справі, та інші права і гарантії, поширюються на іноземних осіб незалежно від того, чи передбачено законодавством їх держави рівнозначні права для фізичних та юридичних осіб України.

Проте, якщо в іноземній державі допущено обмеження процесуальних прав для громадян і юридичних осіб України, законодавством України можуть бути встановлені відповідні обмеження щодо процесуальних іноземних осіб тих держав, в яких допущено такі обмеження.

У міжнародному приватному праві обмеження прав іноземних осіб, що застосовуються державою на своїй території у відповідь на безпідставне обмеження прав її фізичних та юридичних осіб іноземною державою, що має характер дискримінаційних заходів, називається *реторсією*.

Застосування реторсії ґрунтується на принципі взаємності та спрямоване на створення умов для відміни іноземною державою встановлених нею обмежень. Відповідно до положень міжнародного права застосування обмежень державою в порядку реторсії не розглядається як порушення принципу недискримінації.

Таке правило, зокрема, закріплено ч. 2 ст. 47 Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р., якою передбачено, що дискримінацією не є дії, коли держава перебування застосовує будь-яке з положень Конвенції обмежено у зв'язку із обмеженим застосуванням цього ж положення до його представництва в державі, що акредитувала.

3. Представництво іноземних осіб у цивільному процесі

Відповідно до загального принципу національного режиму, що надається іноземним особам у цивільному процесі, такі особи мають право звертатися до суду за захистом і брати участь у цивільному процесі особисто або через своїх представників, а у випадках, установлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні інтереси. Процесуальне представництво у цивільному процесі (судове представництво) є інститутом цивільного процесуального права.

У навчальній літературі судове представництво традиційно поділяють на види: добровільне, законне, представництво на підставі статутів, положень й на інших спеціальних підставах. З підстав виникнення розрізняють законне і договірне представництво. За способом виникнення – добровільне і необхідне (або факультативне й обов'язкове).

За ознаками осіб, інтереси яких представляють: представництво сторін (позивача і відповідача), третіх осіб (із самостійними вимогами і без самостійних вимог); заявників і заінтересованих осіб; органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших громадських організацій, трудових колективів, які захищають права інших осіб. За ознаками осіб, які здійснюють процесуальне представництво: представництво, що здійснюється адвокатами; юрисконсультами та іншими особами, які надають правову допомогу; уповноваженими громадськими організаціями; батьками, опікунами, піклувальниками; співучасниками; громадянами, які допущені судом до представництва конкретної особи у конкретній справі, тощо.

Загальні питання щодо процесуального представництва іноземних осіб у цивільному процесі регулюються відповідними нормами ЦПК України. Відтак ст. 26 Кодексу визначено склад осіб, які беруть участь у справі, що в частині участі представника кореспондується із положеннями його ст. 38. Передбачено, що сторона, третя особа, особа, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники та інші

заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника.

Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника. Юридичних осіб представляють їхні органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом чи положенням, або їх представники. Державу представляють відповідні органи державної влади в межах їх компетенції через свого представника.

Статтею 39 ЦПК визначено зміст законного представництва у цивільному процесі, що ґрунтується на прямій вказівці закону, та коло осіб, які можуть виступати законними представниками. Так, представництво малолітніх осіб і недієздатних фізичних осіб у суді здійснюють їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом; представництво неповнолітніх осіб та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, – відповідно, їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом; щодо прав, свобод та інтересів особи, яка визнана безвісно відсутньою, представництво здійснює опікун, призначений для опіки над її майном; права, свободи та інтереси спадкоємців особи, яка померла або оголошена померлою, якщо спадщина ще ніким не прийнята, захищає виконавець заповіту або інша особа, яка вживає заходів щодо охорони спадкового майна. Законні представники можуть доручати ведення справи в суді іншим особам.

Щодо представництва іноземних осіб у суді застосовуються також інші норми ЦПК України, які регулюють питання процесуального представництва, приміром, вимоги щодо осіб, які можуть бути представниками (ст. 40), обмеження щодо можливості особи бути представником у цивільному процесі (ст. 41), правила щодо оформлення документів, що посвідчують повноваження представників (ст. 42), підстави і порядок призначення або заміни законного представника судом (ст. 43), зміст та обсяг повноважень представника в суді (ст. 44), а також участь у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб у випадках, установлених законом (ст. 45), тощо.

4. Особи, на яких покладаються функції захисту іноземних осіб, які беруть участь у цивільному процесі

Конституція України у ч. 1 ст. 59 гарантує кожному право на правову допомогу та вільний вибір захисника своїх прав. Визначення поняття «захисник» у чинному законодавстві України немає. Водночас ЦПК України визначає осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 45). В той же час використовується поняття «представництво в суді».

Національний режим цивільного судочинства, поширений на іноземних осіб, незалежно від місця їх проживання, перебування чи місцезнаходження, у випадках, установлених законом України, гарантує участь таких осіб у цивільному процесі у справі з іноземним елементом. Відтак звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах у встановлених законом випадках можуть Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (ст. 13 ЗУ «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р.), прокурор (ст. 23 ЗУ «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р.), органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи. ЦПК України визначає процесуальне становище, процесуальні права органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 46).

Конституцією України гарантується право вільного вибору захисника своїх прав (ч. 1 ст. 59). Цивільне процесуальне законодавство України не встановлює вимоги щодо особи захисника, крім загальних правил, визначених його ст. 40. Слушна позиція Конституційного Суду України щодо цього питання, яку він висловив у своєму Рішенні від 16 листопада 2000 р. № 13-рп (справа про право вільного вибору захисника). Вона полягає у тому, що конституційну гарантію «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» треба розуміти як конституційне право

з метою отримання правової допомоги вибирати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

На забезпечення конституційних гарантій щодо надання кваліфікованої правової допомоги спрямоване положення ч. 2 ст. 59 Конституції України. Ним передбачено, що для забезпечення права на захист і надання правової допомоги під час вирішення справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

У судовій практиці поширене здійснення захисту у процесі адвокатами. Правові засади організації та порядку діяльності адвокатури в Україні визначаються спеціальним Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. та іншими законодавчими актами України.

Відповідно до ст. 2 зазначеного закону адвокатурою України є недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому законом. Адвокати дають консультації та роз'яснення з юридичних питань, усні і письмові довідки щодо законодавства; складають заяви, скарги та інші документи правового характеру; посвідчують копії документів у справах, які вони ведуть; здійснюють представництво в суді, інших державних органах, перед громадянами та юридичними особами; подають юридичну допомогу підприємствам, установам, організаціям; здійснюють правове забезпечення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності громадян і юридичних осіб тощо.

Тож представниками іноземних осіб у цивільному процесі можуть бути адвокати, які, своєю чергою, можуть бути і громадянами України, і іноземними особами.

Процесуальне представництво іноземних осіб у цивільному процесі може здійснюватися консулом або іншою посадовою особою, яка виконує консульські функції. Повноваження консула щодо здійснення функцій представництва громадян своєї держави в країні перебування передбачені міжнародними консульськими документами (конвенціями та договорами).

Україною укладено та ратифіковано у встановленому порядку низку двосторонніх консульських конвенцій з такими державами: Італією (від 23 грудня 2003 р.), Лівією (від 14 жовтня 2003 р.), Кубою (від 23 вересня 2002 р.), Югославією (від 1 жовтня 2001 р.), Македонією (від 10 квітня 2000 р.), Туреччиною (від 21 травня 1998 р.), Узбекистаном (від 19 лютого 1998 р.), Туркменістаном (від 29 січня 1998 р.), Азербайджаном (від 24 березня 1997 р.), Грузією (від 14 лютого 1997 р.), Болгарією (від 24 липня 1996 р.), Молдовою (від 29 серпня 1995 р.), Литвою (від 28 березня 1995 р.), Кореєю (КНДР) (від 8 червня 1994 р.), В'єтнамом (від 8 червня 1994 р.), Казахстаном (від 20 січня 1994 р.), Російською Федерацією (від 15 січня 1993 р.), Китайською Народною Республікою (від 31 жовтня 1992 р.), Румунією (від 3 вересня 1992 р.), Польщею (від 8 вересня 1991 р.), Угорщиною (від 31 травня 1991 р.). У порядку правонаступництва Україна бере участь у міжнародних двосторонніх консульських договорах, укладених СРСР.

Міжнародно-правові засади діяльності консульських установ закріплено Віденською конвенцією про консульські зносини від 24 квітня 1963 р. Статтею 5 цієї Конвенції визначено консульські функції, до яких, зокрема, віднесено: захист у державі перебування інтересів акредитуючої держави та її громадян (фізичних та юридичних осіб) у межах, установлених міжнародним правом; охорона в межах, установлених законами та правилами держави перебування, інтересів неповнолітніх та інших осіб, які не володіють повною дієздатністю, котрі є громадянами акредитуючої держави, особливо у випадках, коли виникає потреба у встановленні над ними опіки чи піклування; із дотриманням практики та порядку, що прийняті у державі перебування, представництво чи забезпечення належного представництва громадян акредитуючої держави в судових та інших установах держави перебування з метою отримання згідно з законами та правилами держави перебування розпоряджень про попередні заходи, що обмежують права та інтереси цих громадян, якщо через їхню відсутність або інші причини такі особи не можуть своєчасно здійснити захист своїх прав та інтересів; передача судових і несудових документів чи виконання судових доручень щодо

отримання пояснень (показань) для суду акредитуючої держави згідно з чинними міжнародними договорами або, у разі відсутності таких договорів, у будь-якому іншому порядку, що не суперечить законам і правилам держави перебування.

Аналогічні повноваження закріплено в міжнародних двосторонніх консульських конвенціях України, більшість яких має характер бланкетних норм. Таким є положення ч. 1 ст. 35 Консульської конвенції між Україною та Великою Соціалістичною Народною Лівійською Арабською Джамахирією від 7 квітня 2004 р., якою встановлено, що консульська посадова особа має право репрезентувати громадян акредитуючої держави та вживати заходів, необхідних для забезпечення їх репрезентації у суді або в інших компетентних установах, якщо ці громадяни з якихось причин не можуть самостійно захищати свої права та інтереси у відповідний час.

Статтею 17 Консульського Договору між Україною та Республікою Казахстан від 20 січня 1994 р. визначено функції консула щодо спадщини: якщо громадянин акредитуючої держави має або претендує на право одержати спадщину в державі перебування, однак ні він, ні його представник не можуть взяти участь у розгляді справи про спадщину, консульська посадова особа може особисто або через свого представника репрезентувати цього громадянина в судових або інших компетентних органах держави перебування.

Процесуальне представництво консульською посадовою особою громадянина своєї держави в юридичній літературі характеризують такими ознаками:

- здійснюється в іноземній державі місця свого перебування;
- виникає не на підставі волевиявлення довірителя за договором доручення, а на підставі міжнародного договору, тобто є офіційним представництвом;
- припиняється на підставі юридичного факту, тобто взяття на себе заінтересованою особою захисту своїх прав та інтересів особисто чи через призначеного нею представника;
- здійснюється без спеціального доручення.

Аналіз положень чинних в Україні міжнародних консульських договорів дає підстави вважати, що консул чи інша

посадова особа, яка виконує консульські функції, під час здійснення представництва може виступати в цивільному процесі як офіційний представник (за представництва без спеціальних на те повноважень інтересів дієздатної особи, яка через свою відсутність чи з інших поважних причин не в змозі своєчасно захистити свої інтереси у суді); як законний представник (при представництві інтересів недієздатних, обмежено дієздатних і неповнолітніх осіб, а також під час виконання у суді функції опіки (захисту, збереження, управління) спадковим майном); а також як договірний представник (за надання правової допомоги та здійснення представництва у суді за дорученням відповідної особи).

В Україні з метою забезпечення належних умов для здійснення консульськими установами іноземних держав своїх функцій відповідно до Віденської конвенції про консульські зносини від 24 квітня 1963 р. Указом Президента України від 10 червня 1993 р. № 198 затверджено Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні.

5. Забезпечення наднаціональних гарантій захисту цивільних прав іноземних осіб

Судовий захист справедливо визнається універсальною конституційною гарантією прав і свобод людини. Конституція України встановлює, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55), та передбачено два механізми судового захисту.

Перший становить національно-правову гарантію, що охоплює систему національних засобів судового захисту (ст.ст. 124, 125 Конституції України). Другий належить до міжнародно-правових гарантій і ґрунтується на визнанні права особи та створенні відповідних умов щодо можливості звернення за захистом до міжнародних судових установ.

Згідно з ч. 4 ст. 55 Конституції України кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних

міжнародних установ чи органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Отже, Конституцією України передбачено наднаціональні гарантії захисту як субсидіарні щодо національних систем захисту.

Відтак відповідно до взятих на себе нашою державою зобов'язань, що випливають із її членства у Раді Європи, та ратифікації 17 липня 1997 р. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. і протоколів до неї (далі – Конвенція), для кожного, хто перебуває під юрисдикцією України, у разі вичерпання всіх національних засобів правового захисту, гарантується можливість звернутися до Європейського суду з прав людини (далі – Суд) для захисту своїх прав.

Статтею 34 Конвенції передбачено, що Суд може приймати заяви від будь-якої фізичної особи, будь-якої неурядової організації або будь-якої групи осіб, що вважають себе потерпілими від порушення однією з Високих Договірних Сторін (держав-учасниць Конвенції) прав, викладених у Конвенції та протоколах до неї.

Правом індивідуального звернення наділена будь-яка особа, якщо вона потерпіла від порушення прав, закріплених у Конвенції. Водночас для заявників практично не встановлено обмежень. Це можуть бути фізичні особи, а також організації чи групи осіб. Заявником може бути не лише громадянин тієї держави, в якій відбулося порушення, але і будь-який іноземець чи особа без громадянства, що опинилася під юрисдикцією держави-учасниці Конвенції, незалежно від того, проживає ця особа в державі постійно або перебуває на її території тимчасово.

Заявниками не можуть бути офіційні органи держави та посадові особи, до яких входять державні, муніципальні органи, особи, що їх представляють, і створені цими органами установи або структури, які володіють владними повноваженнями.

Конвенція не містить обмежень щодо дієздатності осіб, які звертаються до Суду. Тому звертатися в порядку індивідуального звернення можуть і дорослі, і діти.

Право індивідуального звернення передбачає, що скарга повинна ініціюватися самим потерпілим. У тому разі, коли скаргу подає об'єднання осіб, кожен повинен висунути та довести свої конкретні особисті претензії.

Головна вимога до заявника – він повинен бути жертвою від порушення конвенційного права з боку офіційних владних органів держави-учасниці Конвенції. Поняття «жертва» взагалі є ключовим у практиці Суду за вирішення питання, чи було порушення права і чи є скарга прийнятною для розгляду. Особа може отримати статус «жертви», якщо їй було завдано шкоди в результаті оспорюваних дій, заходів. У разі, коли особа вже зазнала порушення її права, вона визнається прямою (безпосередньою) «жертвою». Особу може бути визнано потенційною «жертвою» у випадку, якщо вона має реальний ризик застосування щодо неї законодавства, яке суперечить Конвенції, а, відповідно, за таких обставин її конвенційні права будуть порушені.

Статус «жертви» може набувати також особа, яка зазнає порушення своїх особистих прав через те, що порушені права іншого – непряма (опосередкована) «жертва». У такому разі це стосується звернень родичів особи, потерпілої внаслідок дій державних органів, або незабезпечення ними їй належного захисту права на життя. За таких обставин безпосередня жертва мертва, а родичі зазнають моральних, етичних страждань тощо. Прикладом є справа «Гонгадзе проти України», щодо якої у рішенні від 8 листопада 2005 р. Суд зазначив, що визнання «жертвою» члена сім'ї зниклої особи залежатиме від існування спеціальних факторів, основні елементи повинні охоплювати: близькість родинних зв'язків, особливі обставини відносин, ступінь участі члена сім'ї у подіях, які розглядаються, участь членів сім'ї у спробах отримати інформацію про зниклу особу та як державні органи відповідають (реагують) на такі запити.

Незалежно від того, до якого виду «жертв» від порушення права належить заявник, для визнання скарги прийнятною необхідно, щоб на момент розгляду справи в Суді особа була «жертвою», тобто відчувала наслідки порушення своїх прав, її права не були належно відновлені, особа не одержала повне відшкодування (сатисфакції) за заподіяні збитки та перенесені страждання. Відтак у Справі «Войтенко проти України» (2004 р.) встановлено, що відповідно до усталеної практики Суду термін «потерпілий» означає особу, на яку безпосередньо здійснюється вплив діями чи бездіяльністю. Існування порушення Конвенції можли-

ве навіть за відсутності шкоди у разі, якщо державні органи не визнали порушення, прямо або по суті, та не надали за це порушення компенсації. Проте у разі, коли порушення Конвенції визнане національними владними органами й особа одержала повне та справедливе відшкодування, остання більше не може претендувати на статус «жертви», а відповідно не може розглядатися суб'єктом права індивідуального звернення до Суду.

Прикметно, що статус «жертви» Суд пов'язує із конкретною особою, права якої були порушені. Водночас відомі випадки, коли у разі смерті заявника Суд надавав найближчим родичам право підтримати заяву, вирішуючи питання про їх статус «жертви», тобто з огляду на наявність власного правового інтересу. Зокрема, вирішуючи це питання у справі «Шаренок проти України» (2005 р.), Суд зазначив, що заява вдови померлого заявника і його дітей щодо наміру підтримати вимоги заявника стосується майнового права, якому властивий перехід до спадкоємців. Суд вирішив, що за цих обставин вдова і діти заявника можуть продовжувати брати участь у цій справі як спадкоємці, проте у рішенні посилятиметься на заявника. Це вказує на те, що у такому випадку саме із особою померлого заявника, як постраждалим, Суд пов'язує порушення прав і статус суб'єкта права індивідуального звернення.

Статтею 34 Конвенції встановлено, що Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати ефективному здійсненню особою її права на індивідуальне звернення до Суду. Будь-яке втручання у здійснення цього права може бути визнано Судом як порушення державою вимог цієї статті. Така вимога Конвенції є гарантією забезпечення права особи на індивідуальне звернення.

Наведене дає підстави для висновку, що право на індивідуальне звернення до Європейського суду з прав людини, визначене ст. 34 Конвенції, є самостійним за змістом правом у системі конвенційних прав і свобод людини, що підлягає захисту, виступає критерієм прийнятності скарги до розгляду, а також специфічним елементом контролю виконання державою своїх зобов'язань щодо забезпечення прав, гарантованих Конвенцією. Тому справедливим є твердження про те, що право на подання

індивідуальних заяв є одним із найбільш ефективних засобів захисту прав людини.

Згідно з ч. 4 ст. 55 Конституції України кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних установ чи органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Це положення кореспондується з конвенційною вимогою щодо прийнятності скарги, згідно з якою Суд приймає питання до розгляду тільки після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту (ст. 35 § 1 Конвенції). Вичерпний перелік засобів правового захисту визначається національним законодавством. Законодавством України чітко не визначено, що треба розуміти під поняттям «вичерпання національних засобів правового захисту». Водночас це має значення для встановлення того, яке внутрішнє рішення слід сприймати як остаточне, із чим пов'язується момент вичерпання національних засобів захисту та початку впливу шестимісячного строку для реалізації права на звернення до Суду в змісті прийнятності скарги відповідно до ст. 35 § 1 Конвенції.

За звичайною процедурою цивільного судочинства України вичерпання охоплює проходження справи у першій, апеляційній і касаційній судових інстанціях.

Водночас така процедура може мати запобіжний характер щодо включення наднаціонального механізму захисту та забезпечувати можливість на державному рівні виправити порушення прав людини вже після розгляду справи касаційною інстанцією і до того, як заяву буде передано до Суду, у разі, якщо таке порушення очевидне з огляду на рішення Суду в аналогічній справі, яким встановлено порушення норм Конвенції.

Зважаючи на це вичерпання національних засобів правового захисту, передбаченого ч. 4 ст. 55 Конституції України, як умова для звернення за захистом прав до відповідних міжнародних судових установ, юрисдикцію яких було визнано Україною, у цивільних справах може виявлятися у двох конструкціях судочинства:

1) звичайна процедура розгляду охоплює судове провадження у першій, апеляційній і касаційній судових інстанціях;

2) процедура розгляду, обтяжена стадією у зв'язку із переглядом справ ВС України, охоплює судове провадження у першій, апеляційній, касаційній судових інстанціях, а також провадження у зв'язку із винятковими переглядом справ.

6. Виконання судових доручень іноземних судів і звернення судів України з дорученнями до іноземних судів

Під час розгляду та вирішення цивільної справи може виникнути необхідність учинення окремих процесуальних дій за межами держави. В такому випадку суд може звернутися з дорученням до суду іншої держави, на території якої потрібно вчинити відповідну дію.

Відповідно до ст. 415 ЦПК України, якщо в процесі розгляду справи суду необхідно вручити документи, отримати докази, виконати окремі процесуальні дії на території іншої держави, суд України може звернутися з відповідним судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави (далі – іноземний суд) у порядку, встановленому ЦПК України або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВР України.

Доручення суду України надсилається у порядку, встановленому ЦПК України або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВР України, а якщо міжнародний договір не укладено, – Міністерству юстиції України, яке надсилає доручення Міністерству закордонних справ України для передачі дипломатичними каналами.

Зміст і форма судового доручення про надання правової допомоги мають відповідати вимогам міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана ВР України. Якщо міжнародний договір не укладено, у судовому дорученні про надання правової допомоги зазначаються:

- 1) назва суду, що розглядає справу;
- 2) за наявності міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, учасниками

якого є Україна і держава, до якої звернено доручення, – посилення на його положення;

3) найменування справи, що розглядається;

4) прізвище, ім'я, по батькові та рік народження фізичної особи або найменування юридичної особи, відомості про їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження, а також інші дані, необхідні для виконання доручення;

5) процесуальне становище осіб, щодо яких необхідно вчинити процесуальні дії;

6) чіткий перелік процесуальних дій, що необхідно вчинити;

7) інші дані, якщо це передбачено відповідним міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВР України, або цього вимагає іноземний суд, який виконуватиме доручення.

Судове доручення про надання правової допомоги оформлюється українською мовою. До судового доручення додається засвідчений переклад офіційною мовою відповідної держави, якщо інше не встановлено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВР України.

Судове доручення про надання правової допомоги, процесуальні та інші документи, що до нього додаються, засвідчуються підписом судді, який складає доручення, та скріплюються гербовою печаткою.

Суди України виконують доручення іноземних судів про надання правової допомоги щодо вручення викликів до суду чи інших документів, допиту сторін чи свідків, проведення експертизи чи огляду на місці, вчинення інших процесуальних дій, переданих їм у порядку, встановленому міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВР України, а якщо міжнародний договір не укладено, – дипломатичними каналами.

Судове доручення не приймається до виконання у разі, якщо воно:

1) може призвести до порушення суверенітету України або створити загрозу її національній безпеці;

2) не належить до юрисдикції цього суду;

3) суперечить законам або міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана ВР України.

На прохання іноземного суду процесуальні дії можуть вчинятися під час виконання судового доручення із застосуванням права іншої держави, якщо таке застосування не суперечить законам України.

У разі надходження від іноземного суду прохання щодо особистої присутності його уповноважених представників чи учасників судового розгляду під час виконання судового доручення суд України, який виконує доручення, вирішує питання про надання згоди щодо такої участі.

Виконання судового доручення підтверджується протоколом судового засідання, іншими документами, складеними чи отриманими під час виконання доручення, що засвідчуються підписом судді та скріплюються гербовою печаткою.

Якщо немає можливості виконати доручення іноземного суду, суд України у порядку, встановленому міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВР України, або якщо міжнародний договір не укладено, – дипломатичними каналами, повертає таке доручення іноземному суду без виконання із зазначенням причин і подає відповідні документи, що це підтверджують.

Цивільне процесуальне законодавство детально регламентує порядок виконання судового доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів. Відповідно до ст. 418 ЦПК України доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів виконується у судовому засіданні або уповноваженим працівником суду за місцем проживання (перебування, місцем роботи) фізичної особи чи місцезнаходженням юридичної особи.

Виклик до суду чи інші документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, вручаються особисто фізичній особі чи її представникові або представникові юридичної особи під розписку.

У судовій повістці, що направляється з метою виконання доручення іноземного суду про вручення документів, крім відомостей, зазначених у ст. 75 ЦПК України, додатково зазначається інформація про наслідки відмови від отримання документів і неявки до суду для отримання документів.

У разі відмови особи отримати виклик до суду чи інші документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, суддя, уповноважений працівник суду або представник адміністрації місця тримання особи робить відповідну позначку на документах, що підлягають врученню. У такому разі документи, що підлягають врученню за дорученням іноземного суду, вважаються врученими.

У разі повторної неявки до суду без поважних причин особи, яку належно повідомлено про день, час і місце судового засідання, у якому мають бути вручені виклик до суду чи інші документи за дорученням іноземного суду, такі документи вважаються врученими.

Доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів вважається виконаним у день, коли особа або її представник отримали такі документи чи відмовилися від їх отримання або якщо така особа чи її представник, яких належно повідомлено про день, час і місце судового засідання, на якому має бути вручено виклик до суду чи інші документи, без поважних причин не з'явилися до суду, – у день такого судового засідання.

Виконання доручення іноземного суду про вручення виклику до суду чи інших документів підтверджується протоколом судового засідання, у якому зазначаються заяви чи повідомлення, зроблені особами у зв'язку з отриманням документів, а також підтвердженням про повідомлення особи про необхідність явки до суду для отримання документів та іншими документами, складеними чи отриманими під час виконання доручення, що засвідчуються підписом судді та скріплюються гербовою печаткою.

Відповідно до ст. 419 ЦПК України судове доручення про вручення документів громадянину України, який проживає на території іноземної держави, може бути виконано працівниками дипломатичного представництва чи консульської установи України у відповідній державі. Такі документи особа отримує добровільно. Вручення документів здійснюється під розписку із зазначенням дня вручення, підписується посадовою особою та скріплюється печаткою відповідної закордонної дипломатичної установи України.

Доручення суду про виконання певних процесуальних дій стосовно громадянина України, який проживає на території іноземної держави, може бути виконано працівниками дипломатичного представництва чи консульської установи України у відповідній державі, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВР України.

У разі вчинення певних процесуальних дій складається протокол, що підписується особою, стосовно якої вчинені процесуальні дії, та особою, яка вчинила процесуальні дії, і скріплюється печаткою відповідної закордонної дипломатичної установи України. У протоколі зазначаються день, час і місце виконання доручення. Під час виконання судового доручення застосовується процесуальний закон України. Для виконання доручення не можуть застосовуватися примусові заходи.

Питання для самоконтролю

- 1. Що розуміють під поняттям «іноземець» у національному законодавстві, які його права та обов'язки?*
- 2. У чому виявляється цивільна процесуальна правоздатність і дієздатність іноземців?*
- 3. Який порядок представництва іноземців консулами?*
- 4. Що розуміється під імунітетом від цивільної юрисдикції судів України?*
- 5. Які особливості розгляду судом справ, в яких беруть участь іноземці?*
- 6. Які особливості участі у суді іноземних осіб?*
- 7. Які правила застосування норм міжнародного права під час розгляду справ у судах загальної юрисдикції за участю іноземних осіб?*

Тести для самоконтролю

1. Відповідно до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р. визначено, що іноземець – це:

а) особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав;

- б) особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином іншої держави або держав;
- в) особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином іншої держави або держав;
- г) особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іноземної держави.

2. Особою без громадянства є:

- а) особа яка не є громадянином України;
- б) особа, яка не є громадянином іноземної держави;
- в) особа, яка не є громадянином України та громадянином іноземної держави;
- г) особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

3. На які випадки поширюється судовий імунітет щодо іноземної держави:

- а) пред'явлення до іноземної держави позову в суді України;
- б) притягнення іноземної держави до участі у справі, яка розглядається судом України, як відповідача чи третьої особи;
- в) забезпечення позову, зокрема шляхом накладення арешту на майно іноземної держави, яке знаходиться на території України, чи інших заходів щодо забезпечення позову;
- г) усі відповіді правильні.

4. Що у міжнародному приватному праві називається обмеженням прав іноземних осіб, що застосовуються державою на своїй території у відповідь на безпідставне обмеження прав її фізичних та юридичних осіб іноземною державою, що має характер дискримінаційних заходів:

- а) реторсія;
- б) реституція;
- в) реорсія;
- г) реферсія.

5. У якому випадку судове доручення не приймається до виконання:

- а) у разі, якщо воно може призвести до порушення суверенітету України або створити загрозу її національній безпеці;
- б) у разі, якщо воно не належить до юрисдикції цього суду;

- в) у разі, якщо воно суперечить законам або міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана ВР України;
- г) усі відповіді правильні.

6. Іноземні держави відповідно до ст. 410 ЦПК України, ЗУ «Про міжнародне приватне право» мають право звернутися до судів України для захисту своїх:

- а) прав;
- б) обов'язків;
- в) прав чи інтересів;
- г) усі відповіді правильні.

7. Принципи встановлення та надання іноземним особам (дипломатичним установам, консульським установам іноземних держав) привілеїв та імунітетів встановлено:

- а) Віденською конвенцією про дипломатичні зносини;
- б) Віденською конвенцією про консульські зносини;
- в) Указом Президента України «Про дипломатичні та консульські зносини»;
- г) відповіді *a* і *б*.

8. Імунітет від юрисдикції суддів України у цивільних справах надається також міжнародним організаціям у межах, визначених міжнародними договорами України або законом України:

- а) «Про міжнародне публічне право»;
- б) «Про міжнародне приватне право»;
- в) «Про міжнародний комерційний арбітраж»;
- г) Цивільному процесуальному кодексі України.

9. Процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні визначається відповідно до:

- а) Закону України «Про міжнародне публічне право»;
- б) Закону України «Про міжнародне приватне право»;
- в) Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж»;
- г) права України.

10. Які в Україні використовуються способи легалізації офіційних документів:

- а) консульська легалізація та проставлення апостиля;

- б) дипломатична легалізація і зазначення апостиля;
- в) міжнародно-правова легалізація (апостиль);
- г) усі відповіді правильні.

Задачі для самоконтролю

Задача 1. У районному суді м. Києва за заявою дружини П. І. Ковальова розглядалась цивільна справа про визнання його недієздатним. Під час розгляду справи суд встановив, що хоча С. В. Попов проживає в Україні, проте він є громадянином Білорусії. Суддя відклав розгляд справи та повідомив відповідний суд Білорусії про наявність доказів про обставини про визнання С. В. Попова недієздатним. Проте від суду Білорусії протягом тривалого часу не надійшло ніяких відомостей. Після цього суд України розглянув справу та визнав С. В. Попова недієздатним.

Чи правомірні дії суду України?

Як саме мав діяти суд Білорусії?

На які акти слід зауважити під час вирішення цієї правової ситуації?

Задача № 2. У процесі розгляду судом України справи про відшкодування шкоди, завданої під час дорожньо-транспортної пригоди Шашар Нежем (гр. Сирії) суддя, перевіряючи цивільну дієздатність відповідача, керувався нормами ЦПК України.

Визначте правомірність дій українського суду?

Якими актами під час розгляду справи судом України з участю іноземного громадянина має керуватися суддя України при перевірці право- та дієздатності (цивільної та цивільної процесуальної) іноземного громадянина?

Задача 3. Громадянин Туреччини Мехамед Аліз 2011 р. проживав у м. Києві, де зареєстрував шлюб з громадянкою України А. М. Смерекою. М. Аліз займався торгівельним бізнесом. Він разом із дружиною побудував будинок у м. Бровари Київської області. Навесні 2012 р. М. Аліз посварився із своєю дружиною та пішов із дому і не повернувся. Звернення дружини до його колег по бізнесу не дало жодних результатів, як і звернення до його батьків, які проживали у Стамбулі – ніхто нічого не знав про місцезнаходження чоловіка. А. М. Смерека звернулася до правоохоронних органів із

заявою про розшук чоловіка. Минув рік, але відомостей про чоловіка, його місцезнаходження у Смереки немає. А. М. Смерека звернулася до суду України про визнання її чоловіка гр. Туреччини Мехамеда Аліза безвісно відсутнім.

Право якої держави належить застосувати під час визнання громадянина Туреччини Мухамеда Аліза безвісно відсутнім?

Рекомендована література

1. Грамацький Е. Напрями уніфікації та гармонізації міжнародного приватного права в контексті євроінтеграційних процесів / Е. Грамацький // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 10. – С. 107–109.

2. Довгерт А. Удосконалення колізійного регулювання та міжнародного цивільного процесу після реформи міжнародного приватного права 2005 року / А. Довгерт // Нотаріат в Україні. – 2010. – № 8. – С. 146–152.

3. Звеков В. П. Международное частное право: курс лекций / В. П. Звеков. – М.: НОРМА-Инфра, 1999. – 686 с.

4. Здрок О. Н. Гражданский процесс зарубежных стран: учеб. пособие / О. Н. Здрок. – М.: Изд-во деловой и учеб. лит-ры, 2005. – 176 с.

5. Нешатаева Т. Н. Международное частное право и международный гражданский процесс: учеб. курс / Т. Н. Нешатаева. – М.: Городец, 2004. – 624 с.

6. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. проф. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 928 с.

7. Фединяк Л. С. Питання цивільного процесу у міжнародному приватному праві: текст лекції / Л. С. Фединяк; Львівський держ. ун-т ім. І. Франка; Факультет міжнародних відносин. – Львів, 1998. – 21 с.

8. Фурса С. Я. Міжнародний цивільний процес України: навчальний посібник-практикум / С. Я. Фурса. – К., 2010. – 328 с.

Перелік нормативно-правових актів і судової практики

1. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. (станом на 9 червня 2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>

2. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 р. (станом на 1 квітня 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>

3. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 р. (станом на 30 травня

2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>

4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. (станом на 2 грудня 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

5. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_048http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_048

6. Про Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні: Указ Президента України від 10 червня 1993 р. № 198/93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/198/93>

7. Про практику розгляду судами цивільних справ з іноземним елементом: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 травня 2013 р. № 24-754/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v-754740>

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

- Автоматизована система документообігу суду 85
- Адвокат 155, 160, 165, 284, 742
- Аналогія закону 33, 426
- Аналогія права 33, 426
- Апеляційне оскарження
  - об'єкт апеляційного оскарження 551
  - суб'єкт апеляційного оскарження 553
  - строк апеляційного оскарження 555
- Апеляційне провадження
  - стадії апеляційного провадження 554, 556–561
- Апеляційна скарга
  - зміст апеляційної скарги 554–555
  - порядок подання апеляційної скарги 555–556
- Апостиль 733
- Арифметична помилка 432

Б

- Боржник 22, 109–110, 465–479, 637–660, 714

В

- Видалення із залу судового засідання 309–310
- Визнання позову 164, 329, 337–338, 375
- Визнання рішення іноземного суду 710
- Визнання спадщини відумерлою 526–529
- Визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошен-
ня померлою 500–504
  - Визнання фізичної особи недієздатною 491–498
- Виклик за допомогою оголошення в пресі 265–267
- Виконавче провадження
  - поняття виконавчого провадження 637
  - відкриття виконавчого провадження 643–649
  - дії щодо здійснення виконавчого провадження 649–651
  - закінчення виконавчого провадження 651–652
- Виконання рішення іноземного суду 710–717
- Висновок експерта 197, 201–203
- Витрати на правову допомогу 284–285
- Витрати, пов'язані з розглядом справи 283–292

Витрати, пов'язані зі здійсненням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи 291–292

Витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача 292–293

Витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів і проведенням судових експертиз 289–291

Витрати сторін та їх представників, що пов'язані з явкою до суду 286–288

Відвід 86–88

Відеоконференція 390? 412–413

Відкриття провадження у справі

– відмова у відкритті провадження у справі 359–362

– наслідки відкриття провадження 364–366

Відмова від позову 337

Відмова стягувача від примусового виконання рішення 654

Відновлення втраченого судового провадження

– підстави для відновлення втраченого провадження 669

– об'єкти відновлення за втраченого провадження 670

– порядок відновлення втраченого провадження 671–679

Відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі 518–523

Відповідач

– неналежний відповідач 103–106

Відстрочка виконання рішення 655–656

Встановлення фактів, що мають юридичне значення 512–517

Втрачене судове провадження 667–679

Г

Головуючий 391

Д

Дія цивільного процесуального закону 32–33

Докази:

– поняття доказів 181

– ознаки доказів 181–185

– види доказів 185–186

Доказування

– поняття доказування 172

– етапи (стадії) доказування 175

– збирання доказів 176

– подання доказів 176–177

– подання судових доручень щодо збирання доказів 178

- забезпечення доказів 178–179
- дослідження доказів 179–180
- оцінка доказів 180
- звільнення від доказування 175

Е

Експерт 136–139, 198–203, 394–395

Експертиза

- поняття експертизи 197
- комісійна експертиза 198
- комплексна експертиза 198
- додаткова експертиза 199
- повторна експертиза 199

Ж

Журнал судового засідання 413

З

Забезпечення позову 341–347

Закінчення провадження у справі без постановлення рішення

- закриття провадження у справі 408–409
- залишення заяви без розгляду 410

Заочне рішення

- підстави скасування заочного рішення 446
- оскарження заочного рішення 451–453

Заочний розгляд справи (заочне провадження)

- вимоги для заочного розгляду справи 446–448
  - порядок заочного розгляду справи 448–451
- Заперечення проти позову 189, 329–331

Засоби доказування

- висновок експерта 197–203
- письмові докази 192–195
- пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників 187–189
- показання свідків 189–192
- речові докази 195–197

Заходи процесуального примусу 301

І

Іноземна держава 727

Іноземна юридична особа 729–730

Іноземні особи 728

К

- Касаційне оскарження
  - об'єкт касаційного оскарження 578–579
  - суб'єкт касаційного оскарження 579
  - строк касаційного оскарження 581
- Касаційне провадження
  - стадії касаційного провадження 580
- Касаційна скарга
  - зміст касаційної скарги 580
  - порядок подання касаційної скарги 581
- Клопотання про визнання рішення іноземного суду 718
- Клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду 713
- Консульське представництво 744

М

- Мирова угода 338–340, 653–654

Н

- Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності 498–500
- Надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку 529–533
- Наказне провадження
  - стадії наказного провадження 467–480
- Народний засідатель 47, 82–84
- Нововиявлені обставини 619–620

О

- Обмеження цивільної дієздатності фізичної особи 491–498
- Окрема ухвала 436, 567, 590
- Окреме провадження 486
- Описка 432
- Органи державної влади 118, 124
- Особа без громадянства 728
- Особа, яка надає правову допомогу 142

П

- Перебіг процесуального строку 252
- Передача безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність 524–526
- Передумови права на пред'явлення позову 327

- Перекладач 88, 140–142
- Підвідомчість 215
- Підсудність
  - поняття підсудності 228
  - родова підсудність 229–230
  - територіальна підсудність 230–237
- Повістка-повідомлення 262–263
- Повістка про виклик 261, 663
- Поверот виконання рішення 652–653
- Позивач 95
- Позов
  - поняття позову 318
  - елементи позову 318
  - предмет позову 318–319
  - підстава позову 319–321
  - зміст позову 321
  - види позовів 322–325
  - об'єднання позовів 333–334
  - роз'єднання позовів 334
  - зустрічний позов 331–333
  - зміна підстав позову 336
  - зміна предмета позову 336
- Позовна заява
  - залишення позовної заяви без руху 357–358
  - повернення позовної заяви 358
- Помічник судді 129–132
- Поновлення цивільної дієздатності фізичної особи 497–498
- Попередження 308
- Попереднє судове засідання 375
- Постанова суду 424
- Право на пред'явлення позову 326
- Правосуддя 16–17, 43–49, 80–84, 272–274
- Представник 160–165
- Представництво (судове)
  - види представництва 155–160
- Привід 311–312
- Примусова госпіталізація до протитуберкульозного закладу 533–535
- Провадження у справі до судового розгляду (підготовка цивільної справи) 371–383
- Прокурор 119–120
- Протокол про вчинення окремої процесуальної дії 414
- Процесуальна дієздатність іноземних осіб 732

- Процесуальна правоздатність іноземних осіб 732
- Процесуальне правонаступництво
  - поняття процесуального правонаступництва 108
  - види процесуального правонаступництва 108–111

Р

- Реторсія 738
- Рішення іноземного суду 710
- Рішення суду
  - поняття рішення суду 423
  - види рішень суду 424–425
  - законність рішення суду 426
  - обґрунтованість рішення суду 426
  - структура рішення суду 428–429
  - законна сила рішення суду 434–435
  - додаткове рішення суду 433
  - заочне рішення суду 449–450
- Розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю 536–539
- Розстрочка виконання рішення 655–656

С

- Свідок 132–135, 397–398
- Секретар судового засідання 125–126
- Спеціаліст 139–140
- Співучасть
  - види 99–100
- Сторони 94–98
- Строк (процесуальний)
  - поняття строку 246
  - види строків 247–252
  - закінчення строку 253
  - зупинення строку 254
  - продовження процесуального строку 254–255
  - поновлення строку 255
  - пропущення строку 255
- Стягувач 465, 637
- Суд
  - місцевий суд 81, 229
  - апеляційний суд 81, 550
  - суд касаційної інстанції 81, 577
  - Верховний Суд України 81, 597–598
- Суддя 41, 49, 86–87

Судове засідання

- підготовча частина судового засідання 392–395
- розгляд справи по суті 395–400
- судові дебати 400–401
- репліка 401
- ухвалення та проголошення рішення 401

Судове повідомлення 262

Судовий виклик 261

Судовий захист 16, 46, 214, 745

Судовий збір

- види судового збору 277
- звільнення від сплати судового збору 281–282
- відстрочка сплати судового збору 282–283
- розстрочка сплати судового збору 282–283

Судовий імунітет 49, 729–732

Судовий наказ

- поняття судового наказу 465–466, 473–478
- вимоги до судового наказу 473–474
- видача судового наказу 473–478
- скасування судового наказу 478–480

Судовий розгляд

- строки розгляду справи 388

Судовий розпорядник 126–129

Судові витрати

- поняття судових витрат 272
- види судових витрат 275
- розподіл судових витрат 293–294

Судові рішення 423

Т

Тасмниця нарадчої кімнати 401–402

Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом

Тимчасове припинення провадження у справі

- відкладення розгляду справи 404–406
- оголошення перерви в судовому засіданні 406
- зупинення провадження у справі 406–408

Треті особи

- треті особи, які заявляють самостійні вимоги 112–114
- треті особи, які не заявляють самостійні вимоги 114–118

У

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини 119

Усиновлення 505–512

Ускладнення у ході судового розгляду 404
Ухвала суду 435–437, 566–567, 589–590

Ф

Фіксування цивільного процесу
– звукозапис судового засідання 411–412
– відеозапис судового засідання 412–413
– журнал судового засідання 413
– протокол про вчинення окремої процесуальної дії 414–415

Ц

Цивільна процесуальна форма 18–20
Цивільне процесуальне законодавство 30–32
Цивільне процесуальне право
– предмет цивільного процесуального права 27
– метод цивільного процесуального права 28
– система цивільного процесуального права 29
– наука цивільного процесуального права 34–35
Цивільне судочинство
– види цивільного судочинства 21–24
– стадії цивільного судочинства 24–26
Цивільні процесуальні відносини
– поняття цивільних процесуальних відносин 60
– ознаки цивільних процесуальних відносин 61–65
– елементи цивільних процесуальних відносин 74–80
– види цивільних процесуальних відносин 66
– виникнення, зміна та припинення цивільних процесуальних відносин 69–74
Ціна позову 278

Ю

Юрисдикція 81,211
Юрисдикція цивільна судова
– договірна цивільна судова юрисдикція 212
– виключна цивільна судова юрисдикція 211
– множинна цивільна судова юрисдикція 212
– альтернативна цивільна судова юрисдикція 213–214
– умовна цивільна судова юрисдикція 214

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС
УКРАЇНИ

Підручник

За редакцією В. О. Кучера

Коректор *І. Б. Попик*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *А. М. Радченко*

Підписано до друку 18.05.2016 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Віддруковано на різнографі. Умов. друк. арк. 44,64.
Наклад 100 прим. Зам. № 117-15.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
№ 2541 від 26 червня 2006 р.